

T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın No: 1878

XIV.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
II

27-31 MAYIS 1996

ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları

Yayın No:52

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

İsmail EROĞLU

Handan EREN

Fahriye BAYRAM

Filiz KAYMAZ

Nuray TARLAN

A.Hamdi ERGÜNER

DİZGİ

Yaşar MORKAYA

Meryem UYANIKER

ISBN : 975 17-1723-X (Takım)

975-17-1725-6 (Cilt)

ISSN : 1017-7663

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ

ANKARA-1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özkan ERTUĞRUL

1995 Yılı Trakya Bölgesi'nde Yapılan Roma-Bizans
Devri Yüzey Araştırması..... 1

E.Bolognesi Racchi FRANCESHINI

The Great Palaca Survey. The Fourth Season 15

İsmail Hakkı KURTULUŞ

Trakya Bölgesi Kırklareli, Edirne, Tekirdağ,
Çanakkale İllerinde "Türk Dönemi Kaleleri" 31

Robert OUSTERHOUT, Winfried HELD

Survey of The Ancient And Byzantine
Monuments On Imbros/Gökçeada 1995 55

Wolf KOENIGS, FRUMSCHEID, S.WESTPHALEN

Priene 1995 71

Josef STAUBER

Lokalisierung Homerischer Ortsnamen
In Der Bucht Von Edremit
Mit Neuer Lokalisierung Von Thebe Und Lyrnessos..... 95

Oktay BELLİ

1994 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde
Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması 111

Oktay BELLİ

1995 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde
Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması 139

Mehmet ÖZSAİT, Abdullah DÜNDAR 1995 Yılı Amasya-Gümüşhacıköy ve Hamamözü Yüzey Araştırmaları	171
Mehmet ÖZSAİT 1995 Yılı Antalya-Korkuteli ve Burdur Yüzey Araştırmaları	193
Turan EFE 1995 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları	215
Engin AKDENİZ 1995 Yılı Büyük Menderes Ovası ve Çevresi Yüzey Araştırmaları	233
Rafet DİNÇ Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları	255
Sachihiro OMURA 1995 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları	283
Aslı ÖZDOĞAN, Catherine MARRO, Akse TİBET 1995 Yılı Kastamonu Yüzey Araştırması	303
Françoise SUMMERS, Geoffrey SUMMERS Kerkenes Dağı 1995	331
Hasan BAHAR Doğanhisar, Ilgın, Kadınhanı ve Sarayönü Yüzey Araştırmaları 1995	359
A.Tuba ÖKSE Sivas İli 1995 Yüzey Araştırması	375
Sevil GÜLÇUR Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması	401
K.Ashhan YENER, Tony J.WILKINSON 1995 Chicago Oriental Institute Hatay Amik Ovası Bölge Projeleri	413

Zeynep KUBAN, Turgut SANER	
Kıran Gölü 1995	433
Michael KÜPPER	
Sillyon, Research Work 1995.....	451
Thomas MARKSTEINER, Andreas KONECNY	
Der Istlada-Survey: Die Kampagne 1995	463
Frank KOLB	
1995 Yılı Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırması	477

1995 YILI TRAKYA BÖLGESİ'NDE YAPILAN ROMA-BİZANS DEVRİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Özkan ERTUĞRUL **

1995 yılında tarafımızdan yapılan Trakya bölgesindeki Roma - Bizans Devri yüzey araştırmasına temsilci olarak Kırklareli Müzesi'nden Sayın Zülküf Yılmaz, Uzman Ahmet Sipahioğlu, öğrencilerimizden Zuhâl İdin, Gökhan Eke, Nihat Meşe, Füsün Akbaş, Ferhat Kurt, Gülten Şele, Aysel Bozkurt, Şükran Tuncel, Erol Özdemir katılmışlardır. Burada kendilerine teşekkür ederim.

Kuzulu (Koyva) Köyü'nde başladığımız çalışmalarda görülmüştür ki köy, Kırklareli merkezine bağlı ve merkeze 18 km uzaklıktadır. Burada Bizans Devri'ne ait bir manastır köyün çıkışında yer almaktadır. Manastır ortada bir kilise ve etrafında sıralanmış manastır odalarından oluşmaktadır. Kilisenin apsis kısmında yıkık vaziyette ikonastasis duvarı yer almaktadır. İkonastasisin sütunlu olduğu anlaşılmaktadır. Ana mekana geçmeden önce bir nartex kısmı, nartexin de kuzeyinde odalar bulunmaktadır. Geçiş dar bir geçitle sağlanmaktadır. Burası ibadet mekanı olarak keşiş hayatında rol oynamaktadır. Kuzey kısımda diğer ibadet mekanları yer almaktadır. Manastırın tümü yaklaşık olarak 70 m uzunluğunda, 20 m genişliğindedir. Kilise kısmında yer alan altar günümüze sağlam ulaşmıştır. İkonastasisin iç kısmında duvarda ise bir niş bulunmaktadır. Kilise bazilika planında olup, 11.-12. yüzyıla tarihlenebilir. Köyün Koruköy tarafına çıkışta, manastırın üst kısmında ise Koyva Köyü Kalesi bulunmaktadır. Bugünkü görünümü ile Bizans karakteri göstermesine rağmen aslında temelde bir Trak kalesi, daha doğrusu Trak ibadet alanıdır. Daha sonra Bizanslılar tarafından kale haline getirilmiştir. Burada bir komutan evi, bir sarnıç ilk dikkat çeken mimarilerdir. Kare plan gösteren kale aynı zamanda manastıra da koruma

(*) Yrd.Doç.Dr. Özkan ERTUĞRUL, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-EDİRNE

sağlamakta idi. İkinci köyümüz olan Armağan ise, Kırklareli ili, Dereköy Bucağı'na bağlı bir köydür. Ahşap evleri dikkat çeker. Hediye ve Harmanlı Köyü olarak da bilinmektedir. Ancak Boyacık Köyü olduğu şeklinde de hipotezler bulunmaktadır. Çevrede Bizans Dönemi'ne tarihlenen kaleler bulunmaktadır. Tepedeki Bizans kalesi bu köyün sınırları içine giren 9 - 10. yüzyıllara tarihlenebilecek bir kaledir. Köy camisinin bulunduğu yerdeki ahşap kilise ise tamamen yıkılmıştır. 1967 yılında yıktırılan kilisenin yerine 1968 yılında cami yaptırılmıştır. Rumlara ait bir kaç kuyu ise bugün kullanılmamaktadır. Kalenin kenarında yer alan mezarlık hem Türkler hem de Rumlar tarafından kullanılmıştır. Diğer köyümüz, Düzorman olarak bilinen ve Kırklareli ili Dereköy Bucağı'na bağlı bir köydür. Eski adı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak köydeki buluntular kayda değerdir. Adı ile ters orantılı olarak hiç de düz bir arazi de yer almaz. Köyün 2 km kadar uzağında bir kaleye ait kalıntılar yer almaktadır. Ancak taşlarının çoğu ne yazık ki köylüler tarafından kullanılmıştır. Anlaşıldığı üzere burası bir kilise - kale espirisinde düzenlenmiştir. Taşlar bölgenin kaya taşlarıdır. Ancak köyün kuzeydoğusunda halk tarafından ayak izi olarak nitelenen bir iz yer almaktadır ki, burası bir mermer yatağının uzantısıdır. Yeryüzünün doğal hareketlerinden bu şekil ortaya çıkmıştır. Kapaklı Köyü yine Kırklareli ili, Dereköy Bucağı'na bağlı bir köydür. Adını burada bulunan bir dolmenden almaktadır. Köy aslında Armanbayır adı verilen ve 3 - 4 km ötedeki bir noktadan buraya taşınmıştır. Dağ eteğindeki bu eski köy aynı zamanda bir de gözetleme kulesine sahipti ki, bu kule 9-10. yüzyıllara ait bir Bizans kulesidir. Yeni köy uzun süre Susa adı ile bilinmişti. Köy sınırları içinde sütun gövdeleri yer almaktadır. Karadere Köyü ise, Kırklareli'ne bağlı Dereköy bucağının bir köyüdür. İsmi köyün içinden geçen dereden almıştır. Köyde 1956 tarihli bir cami yer alır. Burada olması gereken manastır ne yazık ki kalıntı halinde dururken son yıllarda köylüler tarafından inşaatlarda kullanılmıştır. Köyde sadece bir kısım ahşap ev yer almaktadır. Bu evlerin bazılarının duvarlarında Bizans parçaları spolie olarak durmaktadır. Yine aynı şekilde Kırklareli ili Dereköy Bucağı'na bağlı Koruköy, Kırklareli'ne 20 km uzaklıkta bulunmaktadır. Köyün içinde bir kilise kalıntısının hemen hemen yok denecek kadar az izi durmaktadır. Ancak yaptığımız çalışmalar sırasında bu arazide bol miktarda ve sürekli olarak kemikler çıktığını tespit ettik. Ayrıca aynı noktada bol miktarda pythos parçaları da bulunmaktadır. Bu noktada Roma Devri'nden beri özellikle Bizans Devri'nde kullanılan mezarlıktan söz edebiliriz.

Yoğuntaş Bucağı, Polos olarak da bilinen ve Kırklareli'ne bağlı bucak merkezlerinden biridir. Ele geçen bilgilerden tarihte Polos, Sko-

pelos, adlarıyla geçtiğini öğrenmekteyiz. Kırklareli'ne 21 km uzaklıktaki Yoğuntaş, Hellen dilinden kalan ve hayvan yavrusu anlamına gelen polos adıyla uzun bir süre anılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre, Edirne tekfurunun bir akrabasının adı Polos'dur ve burada bir kilise yaptırmıştır. Bunun için buraya bir kale inşa edilmiş ve bucağın adı Burgaz-Polos olarak zikredilmiştir. Çelebi, ayrıca Hüdavendigâr'ın Yoğuntaş'ı fethederken fazla uğraştığı için kalenin duvarlarının bazılarını fetihten sonra yıktırdığı şeklinde bir de söz sarfetmektedir. Yoğuntaş'ta ilk dik-kat çeken eser hiç şüphesiz kalesidir. Bugünkü görünümü ile tam bir Bizans kalesi görünümündeki yapı, aslında Trak devrinin sık rastlanılan kalelerinden biridir. Ancak bu kale Roma Devri'nde bir süre kullanılmış, daha sonra Bizanslılar tarafından esaslı bir şekilde yenilenmiştir. Gerek kalenin içinde gerekse bucağın değişik noktalarında Roma ve Bizans devirlerine ait bol miktarda keramik parçalarına rastlanmaktadır. Kayıtlarda geçen, ayrıca Evliya Çelebi'nin de bahsettiği kilise hakkında ise ne yazık ki ciddi bir bilgi bulmaktan yoksun durumdayız. Ancak bucağın değişik noktalarında karşılaşılan spolie malzemeler az da olsa yapının tarihi konusunda bilgi vermektedirler ki, bu da büyük ihtimâlle 12-13. yüzyıllara ait bir kilisenin varlığıdır. Bucakta bugün yer almakta olan cami, daha önce burada varolan eski caminin yerine yapılmış idi. Bu eski cami ise geç dönemde yapılmış bir Rum kilisesinin camiye dönüştürülmüş şeklinden başka bir şey değildir. Kırklareli'nin Vize ilçesine bağlı olan, Çakıllı Köyü'nde ise içerdeki bir köy tarlasında plinthoslu sütun kaidesi ve sütun çıkmıştır. Nahiyedeki kilisenin bugün mahzeni kalmıştır. Nahiyenin eski camii aslında Rum kilisesinden çevrilmiş, ama tamamen değişmiştir. Pınar Sokak'ta üç adet Bizans kuyusu yer almaktadır. Çakıllı'dan Ergene piknik yerine giderken Bizans Devri'ne ait su kanalları kayalara oyulmuş olarak görülür. Bunun hemen yanından antik yol geçmektedir. Ergene vadisi kemerlerine gelince oldukça harap bir kemer ile karşılaşılır. Göksu Deresi'nin üzerinde son derece tahrip olmuş vaziyettedir. Kemerin İstanbul tarafında, kemerden su alan kanal ağzı çok iyi işlenmiş olarak yerde durmaktadır. Yaklaşık 1 km batısında çöktürme havuzu ve hemen önünde açıkta kalmış kanal suyu durmaktadır. Palamutdere-Kırcalıdere mevkiinde ise birkaç tane mağara yanyana yer almaktadır. Mağara I, iki katlı olarak düzenlenmiştir. Alt kat geniş, üst dardır. İçeri doğru daralmaktadır. Trak devrine aittir, ancak Bizans Devri'nde kullanılmıştır. İçinde define aranmıştır. Mağaranın önü de ayrıca 2 m civarında delinmiştir. Mağaranın içi toprak yığılıdır. Mağaranın girişinde 1 m civarında kavisli bir bölüm işlenmiştir. İçinde keramik buluntular var.

Mağara 2: Ön kısmı tamamen kapamıştır. Ancak girişteki silmelerden Bizans Devri'nde kullanıldığını anlayabiliriz. Mağara 3: Sarkıklı Mağara birinci gibi içe doğru derin oyulmuş duvarlar, ince hatlarla oyulmuştur. Roma-Bizans Devri'ne ait keramik buluntular görülür. İçi toprak doludur. Mağara 4, diğerlerine oranla en büyük olanıdır. Kalaslı Mağara diye tanınmaktadır. Uzun koridor halinde gelişir. Değişik devirlere ait keramikler mevcuttur. Kavacık Deresi'nin az ilerisinde Palamut Deresi'nin sırtlarından geçen su kanalı Bizans Devri'ne tarihlenmektedir. Dimitoka Mevkii Mağarası ise defineciler tarafından kazılmıştır. Bu mağaranın yanındaki Bizans Devri'ne ait şapel, kayaya oyulmuştur. 9 - 10. yüzyıla ait şapel bir nişe sahiptir. İçinde define aranmıştır. Lale Alanı mevkiindeki Bizans Devri'ne ait kayaya oyulmuş tetrakonkhos planlı bir su sarnıcı vardır. Bugün içi toprak doludur. Biraz aşağısında iki tekerlek izi görülen Roma-Bizans Devri'ne ait bir antik yol görülür. Az aşağıda yol üstünde küçük kayaya oyulmuş deliklerin içinde heykel kaidesi görülüyor. Çavuşköy (Çeribaşı) sınırları içinde ise Çavuşköy'den Develi'ye giderken tarla içinde geç Roma Devri'ne ait bazı mezar taşlarına rastlanmıştır. Evrenli(Aya Yorgi Köyü) Köyü'nde 2 km doğuda yer alan Trak mağarası Bizans Devri'nde kullanmıştır. Geniş ağızlı bir mağara girişinin güneyinde iki işlenmiş niş yer almaktadır. Kızılağaç Köyü'ne gelirken yol üzerinde Roma-Bizans taşlarına rastlanmıştır. Köye girmeden (Sarmısaklı Tepe) hemen önce sağa ayrılan yoldan gidildiğinde sağda orman içinde definecilerin açtığı birkaç çukurdan birinde mezar yapısına rastlandı. Kafatası ve dişlerin bir kısmı sağlam durmakta idi. Çok tahribat yapılmış. Dikdörtgen bir mezar odasıdır. 8-9. yüzyıl keramiğine rastlandı. Sgraffito tekniğinde yapılmış ve haç motiflidir. Bunun hemen güneyinde yaklaşık 100-150 m ilerisinde bir başka mezar yapısına rastlandı. Bir Bizans hypogesidir. Freskolu olan mezar odasında haleli bir figürün baş kısmı yakalanmıştır. Yine defineciler tarafından talan edilmiştir. Bol miktarda keramik (sgraffito) bulunmuştur. Çingene veya Ceneviz Kalesi adıyla bilinen mevkide harabeler görülmüştür. Kereviz ile Pabuçderesi arasında oldukça yüksek bir tepede yer alan kale kalıntıları ne yazık ki plan tipi veremeyecek kadar haraptır. Ancak tam tepede kayalara oyulmuş apsis gibi bir nişe rastlanmıştır. Kayalara oyulmuş kalenin bir kısmı son derece haraptır. Ağaçlıklı bir yoldan ulaşılan kale çevreye hakim bir tepedeki Trak-Roma-Bizans karakterinde görülmektedir. Kızılağaç Köyü içinde 1876'ya kadar ayakta olan ayazma yeri, doğal olarak kayaya oyulmuştur. İki basamaklı olarak inşa edilmiştir. Bugün içinde su vardır. Altta kilise apsisi yer almaktadır. Kızılağaç'a 6 km kala soldan ilerleyen yoldan girince yaklaşık 1 km ileride, sağda Yörük Mezarı adı verilen yerde dikdörtgen planlı bir Bizans Devri mezar yapısı ile karşılaşılır. Tahrir edil-

miştir. Planı ne yazık ki anlaşılamamaktadır. Küçükyaıyla yolu Arıcılar mevkiinde hemen doğuda 1 çocuk, 2 büyük olmak üzere 3 adet Roma Devri kaya mezarı vardır. Köyün girişinde solda Bizans Devri pres dik-kat çekmektedir. Kiliseye ait bir kemer parçası mermer olarak caminin karşısında yer alır. Ayrıca bir de Bizans Devri su kuyusu vardır.

Manastır mevkiinde üstündeki manastır yıkılmış, altındaki doğal kayanın içi mağara şeklinde şekillenmiştir. Oldukça geniş bir alan elde edilmiştir. Giriş merdivenlerle sağlanmıştır. Basamakların üzeri örtülmüştür. Girişte doğal kayalardan kesme taş elde edilmiş ve girişte beşik tonoz yapılmıştır. Kitabe veya kabartma çalınmıştır. İçinde dipte su vardır. Burası bir ayazmadır. Rumca Yanya Köyü (Küçükyaıyla) içinde iki sütunlu geniş bir alan, ortada kuyu var. Okçular Köyü'nde Köyderesi mevkiinde, Çakıllı ile aynı teknikte Roma Dönemi'ne ait kaya taş-larından yapılmış bir su kemerinin ayağı dikkat çekmektedir. Pazarlı'da ise kilise kalıntısı yer alır. Apsisin sağ ve solunda iki kuyu bulunur. Ayazmatepe mevkiinde Roma, Bizans su kanalları var ki 5.-6.yüzyıl'a ta-rihlenir. Pamuklutepe'de bol miktarda Roma keramiği görülmektedir.

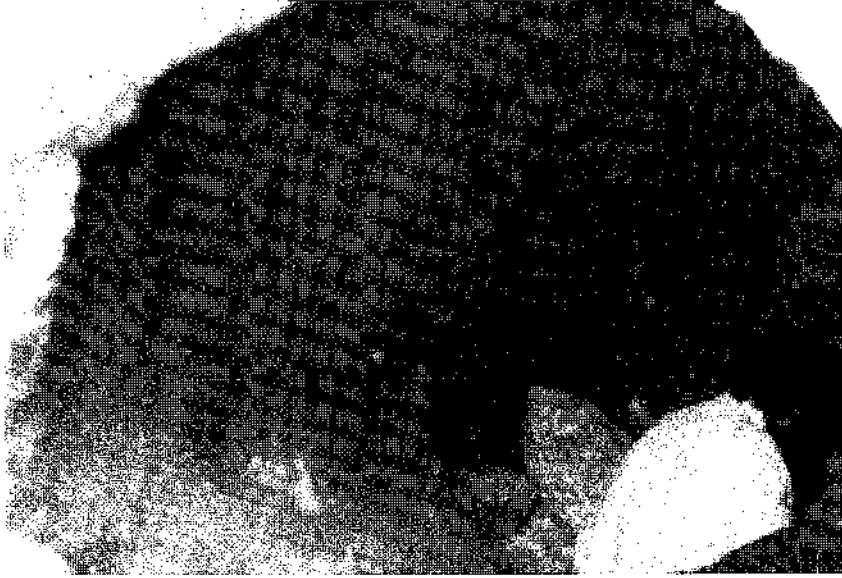
Kıyıköy'e bağlı Balkaya Köyü'nde yaptığımız araştırmalarda ya-pıları sınıflandırma ile isimlendirdik. B 1 Kilisesi köyün hemen gi-rişinde sağda yer alır. (Batıda) ana apsis ortada, kuzeyde altırlı bir bi-tişik şapel yer almaktadır. İçindeki altar kırıktır. Ortadaki apsisten kuzeydekine geçiş vardır. Kuzeydeki bu apsisin yarım kubbesinde haç motifi yer alır. Güneyde üç mezar kayaya oyulmuştur. Batıdakinin yarısı yıkıktır. Nartex de yıkıktır. Tamamen kayaya oyulmuş ve yerli kal-kerdendir. Üst örtüden iz yoktur. Güneydoğuda bir mezar daha vardır. Bunun 8 m güneyinde bir tane daha vardır. 70 m güneydoğuda su kanalı ve ön kısmında çökmüş B 2 Kilisesi yer almaktadır. Şapel iki pas-taforion ve bir ana apsis olarak düzenlenmiştir. Ancak bugün içine gi-rilemeyecek durumdadır. B 3 Kilisesi ise bunların hemen 10 m batısında yine kayaya oyulmuş olarak bulunmaktadır. Apsis de üçlü pencere esp-risinde üç adet ince uzun niş yer almaktadır. Dikdörtgene yakın kavisli bir düzen gösterir. İkonastasis duvarı birkaç parça halinde kalmıştır. Gü-neydoğu duvarında üst kolu kırık bir haç motifi vardır. Kuzeydoğu du-varında bir adet kırık niş bulunur. Yapı içinde yer yer kandil nişleri var-dır. Apsiste haç motifi vardır. Ayrıca derin ve satıhçı işlenmiş haçlara rastlanmaktadır. Güneybatı duvarında daire içinde bulunan haç ka-zınmıştır. Kuletepe: Bugün hemen hemen tamamı yıkık, temelleri ayak-tadır. B 4 Kilisesi ise köyün karşısında doğuda yer alır. Kayaya oyulmuş kilisenin doğu tarafında iki tane kayaya oyulmuş su haznesi vardır. Bi-rinde önde dikdörtgen hazine ve sonra yuvarlak kubbe, tonoz örtülü ikinci

hazne gelmektedir. İkincisi ise bir ağız kısmı ve bir dikdörtgen hazneden oluşur. Ancak önündeki ağız kısmı yıkık bir dikdörtgen haznenin parçasıdır. Bunların biraz batısında ise mezarlar yer almaktadır. 8 tane kayaya oyulmuş mezar anıtı yer alır. B 4 Şapeli'nde kuzeyden yuvarlak kemerli bir açıklıkla geçilmektedir. Girişte dikdörtgen bir mekanın üzeri beşik tonozla örtülüdür (Naos). Batı kısmında düz duvar üzerinde kriza yer almaktadır. Doğu ucunda iki sütunlu üçüz triptikli ikonastasis duvarının sütunları kırılmıştır. Payanda kısmı sağlamdır. Kapı hariç yan duvarlar orijinaldir. Güney duvarında üç adet primitif krizma yer alır. Apsis iki yan nişe sahiptir. Apsiste tabanda bir altar yer alır. Şapel tamamen kayaya oyulmuştur. Apsiste bir adet niş yer alır. Direkli Mağara mevkii' (Manastırı) nde ise manastır kompleksi tamamen kayaya oyulmuştur. Ana kilise, ortada apsis yanlarda pastaforion hücreleri vardır. Güney taraf kısmen yıkıktır. Batı duvarı küçüklü büyüklü nişlerle hareketlendirilmiştir. Kuzey duvarı ise yine nişlerle hareketlidir. Doğuda kuzey pastaforion önünde bemanın derinlik izleri görülmektedir. Bema önündeki sütunların yeri belli olmasına rağmen bugün kırıktır. Bema kuzey duvarında niş vardır. Pastaforionlar yarım yuvarlak olarak hareketlendirilmiştir. Apsiste krizma izlerine rastlanmaktadır. Apsisle güney pastaforion arasında bir geçiş hemen doğudaki diğer şapele geçiş vermektedir. Yapı 3 nefli bazilika karakterindedir. Üst örtü özellikle apsis önünde basık kemerle hareketlendirilmiştir. Apsiste bir adet niş yer alır. Hemen doğuda bir adet mezar şapeli vardır. Kuzeyde 3 mezar ve onların doğusunda 3 eşit apsisli ve bağımsız mezar şapeli vardır. En güneydeki apsisde 2 adet haç motifi vardır. Güneydeki, dikdörtgen silmelerle hareketlendirilmiştir. Mezar hücrelerinde haç motiflerine rastlanılmıştır. Üstteki apsislerin güneydoğusunda yapıya bitişik ve cephede antropoid mezar kayaya oyulmuştur. Bu cephe ne yazık ki fazlaca tahribe uğramıştır. Bunların alt kısmı dereden dolayı oyulmuştur. Yukarıdakinin biraz doğusunda iki adet mezar, yarım yuvarlak niş olarak kayaya oyulmuştur.

1995 yılı içindeki çalışmalarımızda ilk hedefimiz tespit etmek şeklinde programlanmıştı. Araştırmalarımızın devamında genel analogik çalışmalara başlayabileceğimizi umuyorum.

Resim 1: Kırklareli ili, Vize ilçesi Küçükayla Köyü mağara-kilise

Resim 2: Kırklareli ili, Vize ilçesi, Küçükayla Köyü, kilise içinden görünüm

Resim 3: Kırklareli ili, Vize ilçesi, Küçükayla Köyü, kilise içinden görünüm

Resim 4: Balkaya Köyü antik Roma yolu

Resim 5: Balkaya Köyü su toplama havuzları

Resim 6: Çakılı Köyü antik Roma yolu

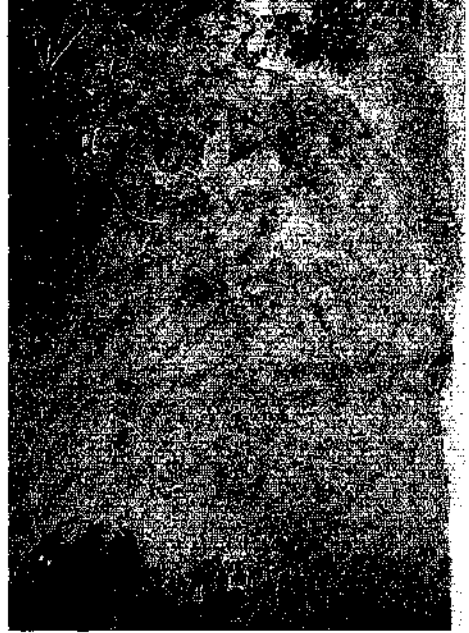
Resim 7: Balkaya Köyü genel görünüşü

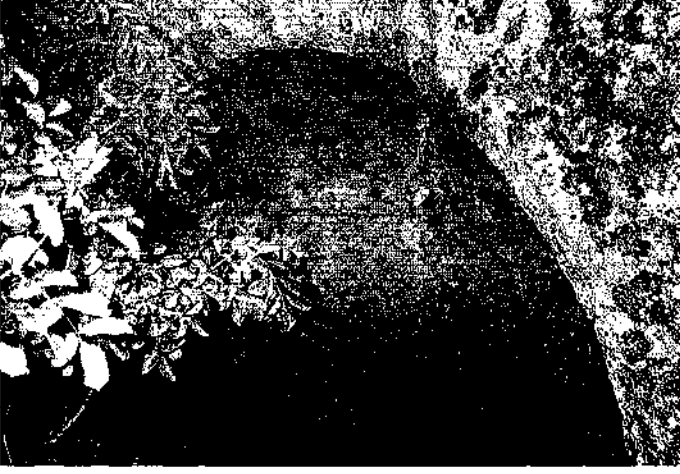
Resim 8: Balkaya I Kilisesi

**Resim 9: Balkaya I Kilisesi apsiden
görünüm**

**Resim 10: Balkaya I Kilisesi apsiden
görünüm**

Resim 11: Balkaya I Kilisesi pastophorion

Resim 12: Balkaya I Kilisesi pastophorion

Resim 13: Balkaya 4 Nolu Kilise

Resim 14: Balkaya 4 Nolu Kilise, mezarlık alanı

Resim 15: Balkaya 4 Nolu Kilise, mezarlık alanı, bir kaya mezarı

THE GREAT PALACE SURVEY. THE FOURTH SEASON¹

*E. BOLOGNESI RECCHI FRANCESCHINI**

This year's work focused on the area of the Palace near the sea walls, within the three terraces of the Lower Palace.

The two main terraces of the Lower Palace lay at 16 (Fig.1) and 11 (Fig.2) metres above sea level. The lowest terrace, at 6 metres above sea level (Fig.3), connected the Palace with the sea².

The three terraces of the Lower Palace stretch from the highest point, in the south-west, above the church of St.Serghius and Bacchus, today Küçük Aya Sofya, as far as the lowest point, to the north-east, near Ahir Kapı and the walls of the Topkapı Saray.

They may be subdivided into two sectors: the south-west and to north-east sector.

(*) Dr.Eugenia BOLOGNESI RECCHI FRANCESCHINI, P.za Monte di Pietà no.30 00186 Roma-ITALY

(1) The fourth season of the Great Palace Survey took place in Istanbul between the 13th September 1995. The survey was conducted by myself with the help of the Architect Daniela Corrente. The commissar was Dr. Semra Salgırılı, from the General Directorate. Without her we could not have achieved so much.

We would like to thank Professor Alpay Pasinli and Dr.Şehrazad Karagöz, and all the staff of the Archaeological Museum of Istanbul, for their constant help and advice. We are also pleased to acknowledge the interest shown in the project by Professor Zeynep Ahunbay of the Faculty of Architecture at Istanbul Technical University; Professor Ülkü İzmirlioglu of the Ayasofya Restoration Department in Istanbul; and Professor Nurhan Ercan, Head of the Commission for the Conservation of Historical Monuments in Istanbul. Funds were provided by the Walker Trust of St. Andrews' University.

(2) E.Bolognesi Recchi Franceschini, "The Great Palace of the Byzantine Emperors: Stages of Development and Main Areas of Activity", in *Neu Forschungen und Restaurierungen im Byzantinischen Kaiserpalast von Istanbul. Akten der internationalen Fachtagung 6-8 November 1991 in Istanbul*, to be publ.; Idem, "The Great Palace Survey: the First Season (1993)", in *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI*, Ankara 1994, 19-34.

In the south-west sector a high trapezoidal terrace projects southwards to the sea, with a smaller terrace extending to the east at a lower level. The lowest terrace at 6 metres above sea level exists here only at the substructure level.

This sector corresponded with the Palace of the Boukolcon and lay beside the imperial harbour of the same name, partially on the grounds of the old Mansion of Hormizdas. There the Constantinian Palace near the Hippodrome extended to the sea soon after Justinian's coronation in 527. In the following centuries this area, originally outside the limits of the complex, became the focus of the imperial palace and the centre of court life³.

In the north-east sector, the upper two terraces cut along the slope in long narrow bands. The lowest and biggest terrace, at sea level, lies open to the sun, at the foot of the hill, turning inwards from the sea-walls at the House of Marina, a fifth century mansion of the Theodosian family. C.Mango has recently identified the façade of the House in the sea-walls near the Hotel Kalyon⁴.

The Nea Ecclesia, the church dedicated by Basil I (867-886) on 31 May 881, and the connected buildings, lay on this lowest terrace, flanking the sea walls as far as the House of Marina. The Tzykanisterion, the polo grounds of the Palace, lay inland, and was the last monument of the Lower Palace to the East⁵.

Very little survives in both sectors.

This was mostly due to the explosion in 1490 of the gun powder depot hidden in the Nea Ecclesia, right at the centre of the area in question.

- (3) A. van Millingen, *Byzantine Constantinople. The Walls of the City and Adjoining Historical Sites* (London 1899), 269ff.; R.Guilland, "Le Boucoléon. La plage du Boucoléon", *Bsl* 10 (1949), 16-27; Idem, "Le palais du Boucoléon", *Bsl* 11 (1950), 61-71; Idem, "Le port platin du Boucoléon", *Bsl* 11 (1950), 187-206; Idem, "Etudes sur la palais du Boucoléon", *Bsl* 12 (1951), 210-237; Idem, "Le palais du Boucoléon. L'assassinat de Nicéphore II Phokas", *Bsl* 13 (1952), 101-136; C.Mango, "Ancient Spolia in the Great Palace of Constantinople", in *Byzantine East, Latin West. Art-historical studies in honor of Kurt Weitzmann*, Ch.Moss K.Kiefer eds., Princeton University 1994, III, 645-649.
- (4) R.Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1953, 36; C.Mango, "The Palace of Marina, the Poet Palladas and the Bath of Leo VI" in *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μ. Χατζηδάκη*, vol. I (Athens 1991), 321-330.
- (5) J.Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris 1910, 130-135, 140-41; R.Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, I.3, Paris 1953, 374 ff.; Idem, *Constantinople Byzantine*, Paris 1964, 118-119; R.Guilland, "Le Boucoléon. La plage du Boucoléon", *Bsl* 10 (1949), 21-22, 25-27; Idem, "Etudes sur la palais du Boucoléon", *Bsl* 12 (1951), 224-231; R.J.H.Jenkins and C.A.Mango, "The Tenth Homily of Photius", *DOP* 9-10 (1956), 125-130.

chedel's Chronicle records the loss of the church and of 800 houses in the vicinity⁶.

Nonetheless, we may still identify some notable remains.

This year we have chosen to concentrate on the sea-walls in correspondence with the Palace and the harbour of the Boukoleon, in the south-west sector.

The Five Arches (1), the Monumental Landing Staircase (2), the Colonnade (3), and the Lighthouse Tower (4) were thoroughly examined. The Defence Wall (5), inland of the lighthouse Tower, marks the boundaries between the south-west and the north-east sector.

1) The Arches lay to the north of the railway⁷. The main discovery here was that the *chemin de ronde* on top of the ashlar wall behind the Arches turned south at the west corner (Fig.5); and that the remains of the wall turning south, in front of the destroyed ashlar wall and passage, were of a piece with the Arches.

Furthermore, a hole in the ashlar masonry seems to go through as far as the outer face of a third wall, where I would tentatively identify the earliest phase of the sea walls (Fig.6).

We can thus propose four phases: the earliest one as the innermost wall; the second as the ashlar wall with the *chemin de ronde* in the upper section; the third as the Arches and the surviving wall to the south; the fourth, finally, as the masonry filling the front of the Arches.

2) Passing on to the Landing Staircase⁸, this lay between the railway track and Sahil Yolu. After the demolition of the superstructures⁹, one further building phase was identified between the two known building phases in a wall between the Parallel Brick Structures to the west of the Staircase¹⁰ and the west wall of the Staircase (Fig.7).

(6) Hartman Schedel, *Weltchronik* (Nuremberg 1493). Cfr. V.v.I.oga, "Die Städtansichten in Hartman Schedel's *Weltchronik*" in *Jahrbuch der Königlich preussischen Kunstsammlungen* IX (1888), 93-107.

(7) E.Mamboury and Th.Wiegand, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel*, Berlin and Leipzig, 1934, 3-6, pl.VIII. Three of the Five Arches surveyed by Mamboury and Wiegand survive in the back yard of the Küçük Ayasofya Spor Kulübü.

(8) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 10-12, pls. XXI-XXII, XXIV.

(9) The works were realized in 1993-1994 under the supervision of Professör I.Tunay (Istanbul University)

(10) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*. 4, 12, pls. VIII, XXI.

The Parallel Brick Structures represent the first building phase; the Middle Wall the second building phase; the west wall of the Landing Staircase the third building phase.

The Middle Wall appears to be aligned with the western wall of the Turkish house on top of the Trapezoidal Cistern to the north of the railway (surveyed by Mamboury, but today not accessible)¹¹.

A brick stamp (brick 27 x 20 x 4 cm), not in situ, was found in the area. It reads INI(B)EYCT(H)¹².

3) Further eastward, the Colonnade is still visible from the sea among the Slits built in the sea-walls near the Lighthouse Tower¹³. It is hidden on the other side-which was once toward the Palace-in the gardens of nineteenth century Turkish houses (Fig.8).

There can be no doubt about the Colonnade being part of an earlier and the Slits of a later phase of the sea walls in this area.

But we may go further. The different alignment suggests that the eastern Triple Arcade, part of the eastern Sea-Pavilion on the side of the so-called House of Justinian¹⁴, belongs to an even earlier phase of the area, making the Colonnade part of a second phase and the Slits part of a third phase.

Between the Trifore and the Colonnade, the Arched Jindow, possibly identifying the remains of a corridor running northwards behind it, may be connected with the second phase, because of the evident gap in the masonry of the Arched Window and of the eastern wall of the Trifore.

Buried in the ground abutting onto the sea walls between the last visible slit and the Lighthouse Tower, we surveyed a fragmentary half-column with fruit and grape decoration very similar to the Roman half-

(11) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 11, pls. XXI-XXII.

(12) A similar brick stamp was published by Nezih Firatlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée archéologique d'Istanbul*, Paris 1990, No:298

(13) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 14-15, pl. XXVIII, sect. E-F. The eight columns surveyed by Mamboury and Wiegand are today reduced to seven columns (a.1995).

(14) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 15-18, pl. XXVIII; G.U.S.Corbett, The Buildings to the north of the Bucoleon harbour called the "House of Justinian", in *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, 2nd report, ed. D.Falbot Rice, Edinburgh 1958, 178-193, fig. 37-40, 44

column of the Antonine or Severan period found to the east of the eastern Triple arcade in 1910 and removed to the Archaeological Museum¹⁵.

4) The Lighthouse stands immediately beyond the Colonnade¹⁶. The internal masonry has been ascertained as Byzantine and indeed similar to that of the Landing Staircase and the Sea Pavilions. A further phase has been identified in the masonry which blocks an opening in the ground floor of the Tower to the north (9).

5) From the lighthouse Tower a Defence Wall continued to the north, in the direction of the At Meydan¹⁷. Part of it survives north of the railway, in the back yard of the private house at Fenerli Kuyu Sokak No. 3 and of the nearby paper factory with entrance from Akbıyık Değirmeni Sokak. It bears traces of the *chemin de ronde* on the western side and of the Slits on the eastern side. Here the Boukoleon area ended and the area of the Nea Ecclesia begun (10).

I would now like to trace a general picture of the history of the area of the Boukoleon, connecting the sources to the archaeology (Figs.11-12).

The earliest phase dates from the construction of the sea walls by Theodosius II (408-450) before 439¹⁸, although the Great Palace was still limited to the upper terraces and did not descend as far. The sources tell us of a sea-approach, but no monumental remains are left.

The extension of the Palace to the sea was carried out by Justinian (527-565) after his coronation, when he annexed his mansion of Hormizdas to the Constantinian Palace near the Hippodrom¹⁹.

At this time there was a built-up area to the west of the Landing Staircase, above the Five Arches in the sea-walls which are today in the courtyard of the Küçük Aya Sofya Spor Kulübü, on a side of Nakilbent Caddesi. The Parallel Brick Structures led to this area.

(15) J.Ebersolt, "Rapport sommaire sur une mission à Constantinople (1910)", *Nouvelles archives des missions scientifiques*, n.s., 3 (1911), 15-16, Fig.21; G.Mendel, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines des Musées impériaux ottomans*, vol. III (Constantinople 1914), 438, no.1196; Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 16-17, pl.39; C.Mango, *Ancient Spolia*, cit., 648, fig.15.

(16) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 13-15, pls. XXV, XXVI, XXVIII.

(17) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 18-19, pl. V (Fh), XXXX.

(18) Marc.Com. *Chron.* (a.439): Mommsen ed., *MGH*, AA XI, 2, 80

(19) Proc. *De Aed.*: I.IV, Haury ed., 186-87, 202.

In the following centuries the focus of the Imperial Palace shifted from the buildings near the Hippodrom to the buildings near the Harbour.

The Middle Wall to the west and the Trapezoidal Cistern to the north of the monumental Landing Staircase pertain probably to the time when Justinian II (685-695; 705-711) built the Phiale of the Blues in the vicinity²⁰ and connected the two terraces of the Lower Palace, at 16 and 11 m. a.s.l. The Trapezoidal Cistern suggests that may at some point have been a staircase above, at right angles to the earlier structure. The new staircase probably extended also to sea level, closing the previous opening at the east end of the old staircase.

The enlargement of the hypothetical eighth-century Staircase into the monumental Landing Staircase partially surviving today, the Sea-Pavilions on the sides of the so-called House of Justinian, and finally the Lighthouse at the far end of the area would all seem to be buildings from Theophilus' time (829-842)²¹.

I would connect the Arched Window to the east of the Triple Arcade and the Colonnade with the period when Basil I (867-886) built his Baths in the area²².

The Defence Wall to the north of the Lighthouse Tower, may be a surviving stretch of the aerial passage built by this emperor at the north-east corner of the Terrace of the Chrysotriklinos, between the oratory of St. John the Theologian, also Basil I's work²³, and the Lighthouse Tower²⁴.

As Mango already proposed²⁵, in the first half of the tenth century Constantinus VII Porphyrogenitus (913-959) probably restored the Sea-Pavilions and built the Loggia²⁶. The aerial passage would have been the outer limit of the Palace at the time of Nicephoros Phokas (963-969),

(20) Theoph. *Chron.*: De Boor ed., 367ff.

(21) Theoph. Cont. III.4: Bonn ed., 88-89; JII.42ff.: Bonn ed., 139ff.; JII. 44 : Bonn ed., 147.

(22) Th.Cont. V.83-87 : Bonn ed., 325-331

(23) This was possibly located where the little mosque of Kapı Ağası Mehmet Ağa, built in 1554/961 H, stands today. The studies have so far noticed the location of the mosque upon three older cisterns, with no further conclusions. Cfr. W.Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, 127-128; E.Dede, *Kapı Ağası Mahmut Ağa Külliyesi ve Yakın Çevresinin Tarihî-fiziksel Oluşumu İçin Bir Araştırma*, İstanbul 1986.

(24) Theoph. Cont. V.90 : Bonn ed., 336.

(25) C.Mango, *Ancient Spolia*, cit., 648-649, fig. 3.

(26) Theoph. Cont. VI.15 : Bonn ed., 447.

when the Imperial Palace was reduced to a defended castle above the Harbour²⁷, and the area of the Nea Ecclesia and of the Tzykanisterion remained outside the walls. The Slits still surviving in the Defence Wall and in the sea-walls, closing the Colonnade (the Seven Columns) near the Lighthouse, may be connected with this phase.

Possibly after 1351, when the Palace walls stood up to the Genoese attack during the reign of John VI Kantakuzenos (1347-1354), the Slits and the Landing Staircase were finally walled up²⁸.

(27) Leo Diac. *Historia*, IV. 6: PG 117, col. 754

(28) Kantakuz. III. 212ff.

Fig.1: Terrace at 16 m asl

Fig. 2: Terrace at 11 m asl

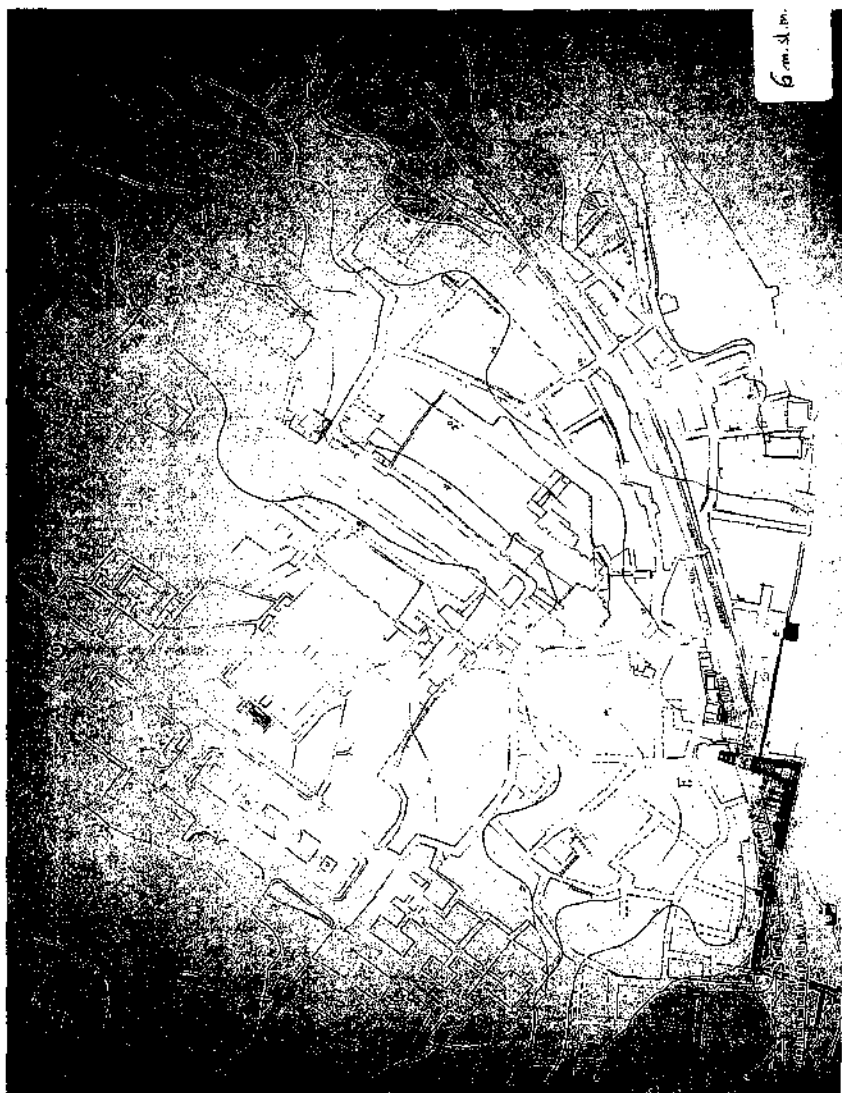

Fig. 3: Terrace at 6 m asl

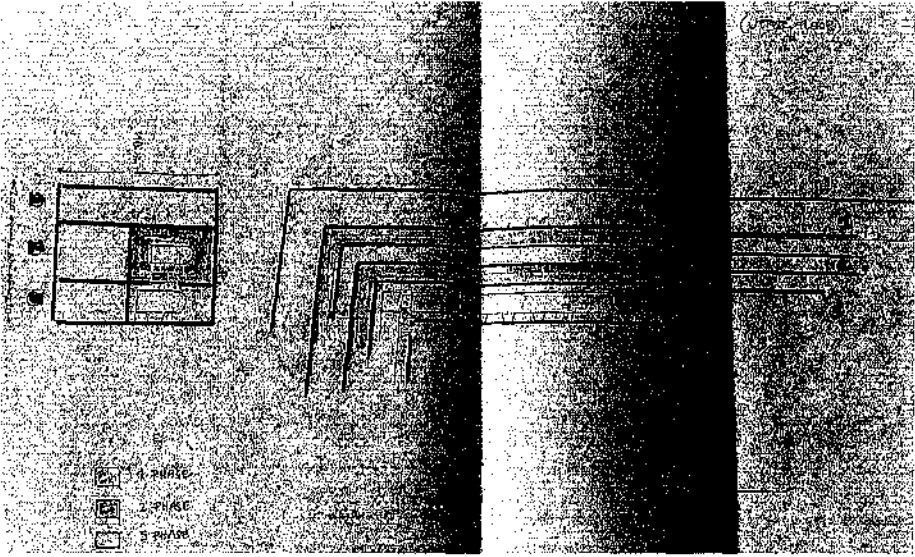

Fig: 5

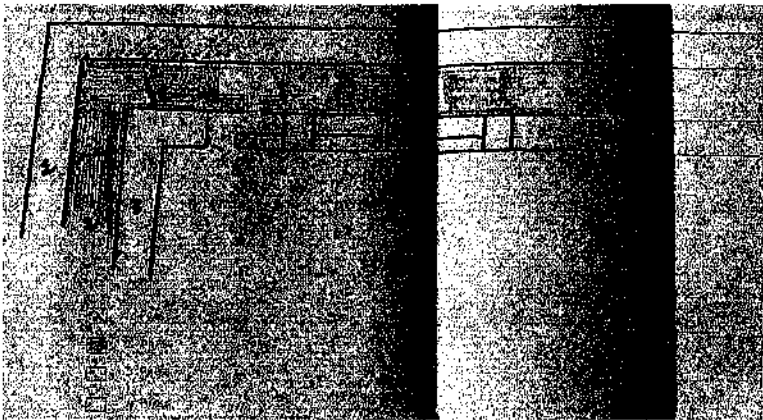

Fig: 6

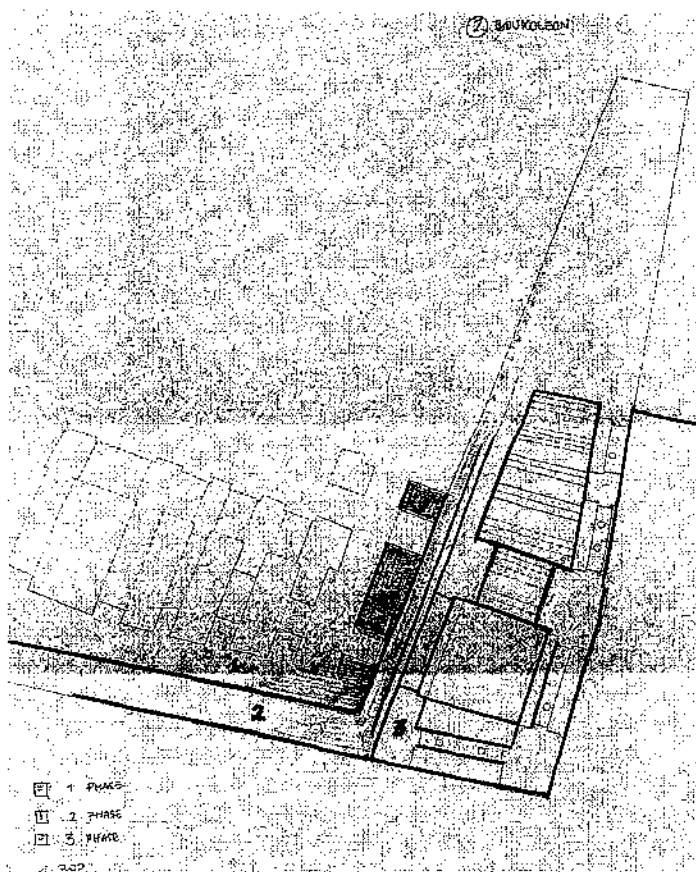

Fig: 7

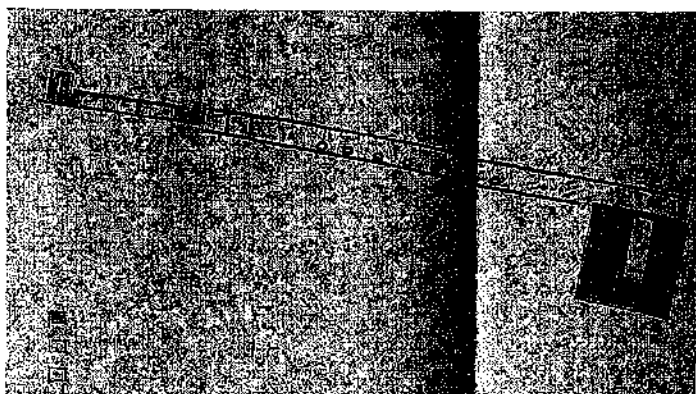

Fig: 8

Fig: 9

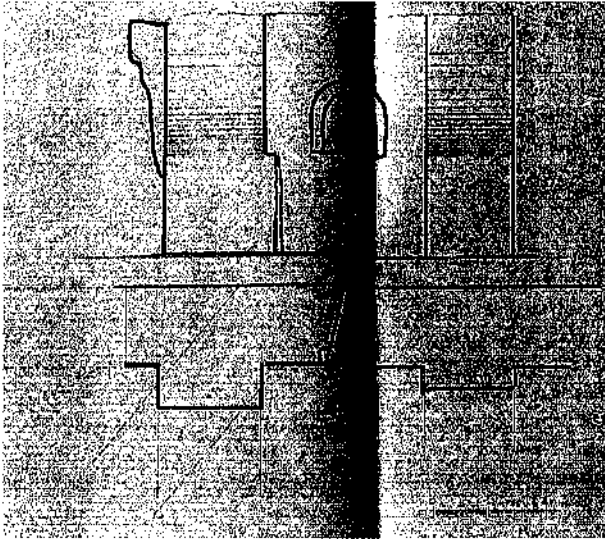

Fig: 10

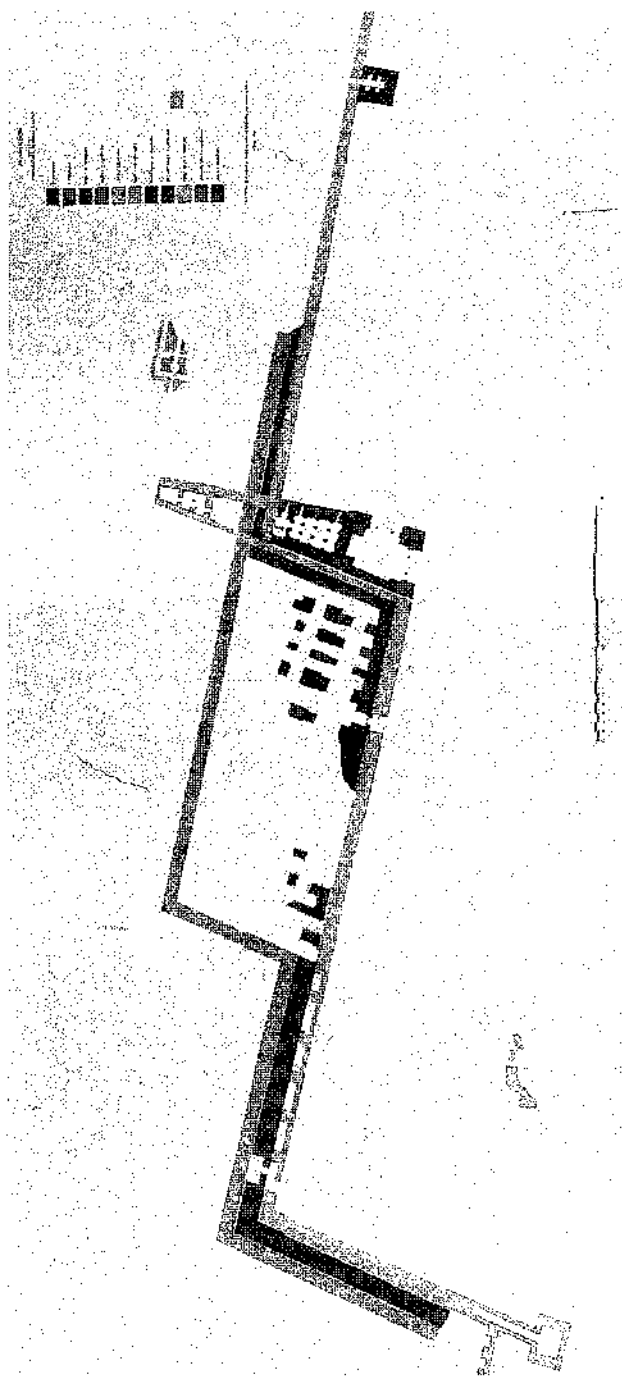

Fig: 11

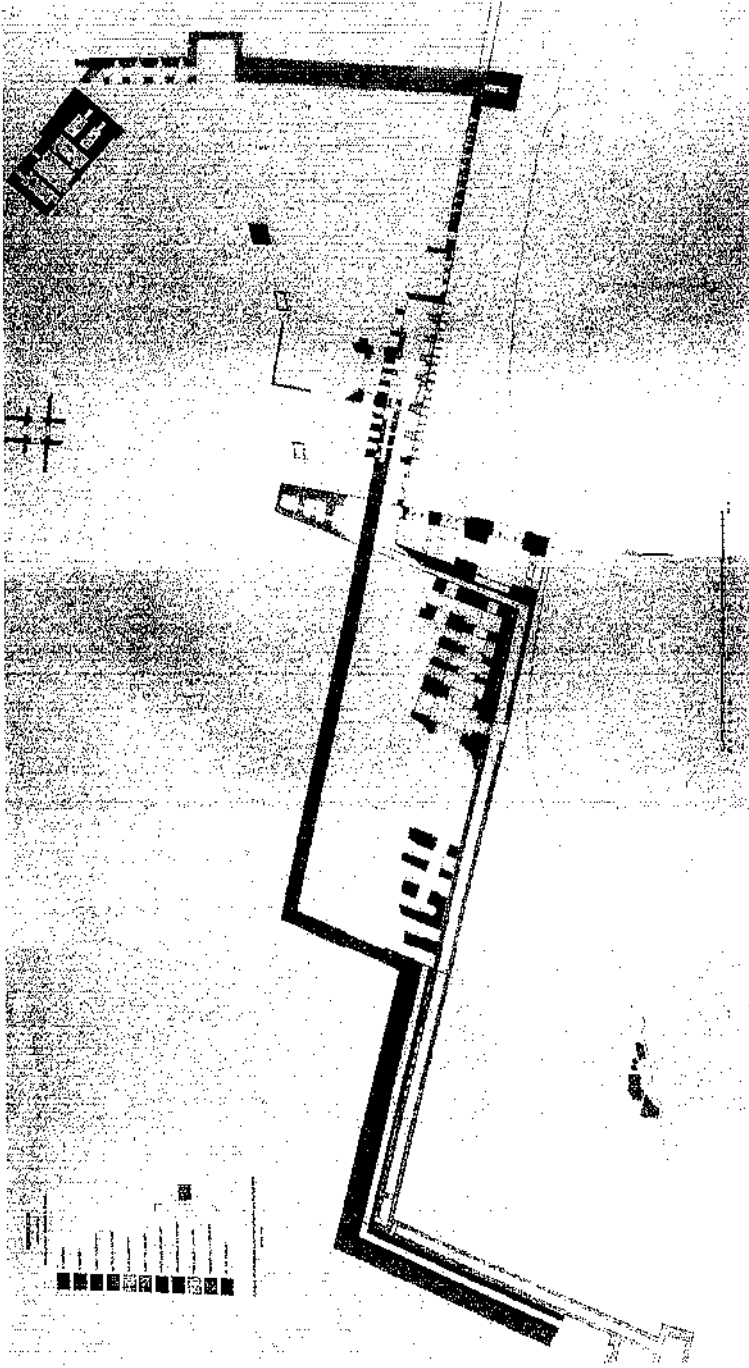

Fig: 12

TRAKYA BÖLGESİ KIRKLARELİ, EDİRNE, TEKİRDAĞ, ÇANAKKALE İLLERİNDE "TÜRK DÖNEMİ KALELERİ"

*İsmail Hakkı KURTULUŞ**

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 1995 yılında yapılan yüzey araştırmasında, Bakanlık görevlisi, Kırklareli Müzesi'nde uzman olarak görevli İrfan Candar'a, bölgeyi beraber dolaşarak sürekli yardımcı olan, Sanat Tarihçisi Neslihan Kurtuluş'a, ayrıca çalışmalarımızı kolaylıkla yürütmemizi sağlayan ve yardımcı olan, Demirköy'deki Sınır Komutanlığı yetkililerine, bölgede ziyaret ettiğimiz tüm köy muhtarları ve halkına sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüzey araştırması, bölgesel bir sınıflama ile ele alınarak, ilk çalışma bölgesi olarak Kırklareli il sınırları seçilmiştir. Bu ilk çalışmada, Kırklareli-Pınarhisar-Vize'yi birbirine bağlayan karayolunun kuzeyindeki bölgeler incelenmiştir. Yüzey araştırmasının bu bölgeden başlatılmasının nedeni, ormanlık Yıldız Dağları silsilesinin, mevcut kaleleri dış tahribattan nispeten daha çok korumuş olması ve kalelerin kuruluş konumlarına daha uygun bir bölge olması.

Yüzey araştırması, Kırklareli merkeze bağlı köyler, ayrıca Kofçaz, Pınarhisar, Vize, Demirköy ilçelerinin köyleri, Üsküp ve Dereköy kasabaları ve köylerini kapsayacak şekilde sürdürülmüş ve tüm köyler taranmıştır.

Bölgede yapılan yüzey araştırmalarına başlanmadan önce yapılan kaynak araştırmalarında, ilk bölge olarak seçilen Kırklareli sınırları içinde, özellikle kuzeyinde, Türk Dönemi'nden kaleler ile ilgili fazlaca bir buluntu olmayacağı anlaşılmıştı. Ancak kale mimarisinin gelişimi tespit

(*) İsmail Hakkı KURTULUŞ, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, EDİRNE

etmek, ayrıca bölgede henüz tespit ve tescili yapılmamış, erken dönem kalelerinde incelemeye dahil edilmesi zaruri hale gelmiştir. Çünkü, araştırmalar sonucu belirlenen kalelerin, Türk Dönemi'ne ait olup olmadıkları da, dönemini belirlemek de, üzerlerinde yapılacak araştırmalar sonucu meydana çıkarılabildi. Bu nedenle belirlenen her kaleye gidildi, incelendi ve dönemleri belirlenmeye çalışıldı.

Yüzey araştırması sırasında, belirlenen sınırlar içerisindeki her köye uğrandı. Kaleler çoğunlukla, köylerin yerleşim merkezlerinden birkaç kilometre uzakta, ulaşılması çok çetin yerlerde idi ve genellikle bir tepenin doruğunda ya da eteğinde yer almaktaydı. Bu şekilde bir tespit çalışmasıyla belirlenen her kaleye çıkılıp fotoğrafları çekilerek, ölçüsüz krokileri çizilmiştir. Böylece bölgedeki kalelerin dönemleri, yayılımları ve nerelerde yoğunlaştıkları belirlenmiştir.

Bölgedeki erken dönem kaleler ile ilgili herhangi bir toplu çalışma yapılmamış olması, bu kalelerin tespit edilmesini önemli kılmaktadır. Çünkü bu kaleler özellikle insan tahribatından (defineciler) ve doğal tahribattan çok fazla etkilenmektedirler. Bu nedenle kaleler üzerinde çalışma yapılması zaruri hale gelmiş, kale mimarisinin erken dönemlerden itibaren gelişim çizgisi de bu sayede izlenebilmiştir. Bölgede tespit edilen kalelerin büyük bir bölümü Traklar'a, diğerleri Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Roma kalelerinin bazılarının, daha önceki bir Trak kalesi yerine kurulduğu görülmüştür. Trak kalelerinin de hepsi aynı döneme ait olmayıp, bazıları daha erken, bazıları daha geç dönemlere aittir. Roma kalelerinin çoğunluğunun bir garnizon olduğu, bazılarının şehir suru netiliğinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Roma kalelerinin daha sonra Bizans Dönemi'nde de bir süre kullanıldığı, üzerlerindeki farklı duvar izlerinden ve yüzeydeki keramik buluntularından anlaşılmaktadır.

KIRKLARELİ İL SINIRLARI İÇİNDE TESPİT EDİLEN KALELER HAKKINDA ÖZET BİLGİLER

KEÇİKALE

Kırklareli-Kofçaz yolu üzerinde, Kırklareli'ne 8 km uzaklıkta bulunmaktadır. Halk tarafından Keçikale olarak bilinmesine karşın, kaynaklarda Ahmetçe Kalesi olarak da geçmektedir.

Ova içerisinde, fazla yüksek olmayan bir tepe üzerine yapılan kalenin yapı malzemesi, kalenin kurulduğu alanın içinde bloklar halinde doğal olarak bulunan kayalardan kesilip, düzgünce yontulmuş taşlardır.

Sur cephelerinde kullanılan bu taşların, ince olarak yontulmuş taşlarla yer yer kasetlendiği görülmektedir. Genellikle beyaz horasan harç bağlayıcı malzeme olarak kullanılmış. Duvardan yıkılan bazı bölümlerden görüldüğü kadarıyla yer yer tuğla kullanımı dikkat çekiyor. Sur kalınlıkları 1.30 m ile 1.80 m arasında değişiyor. Güney cephesinin iki başında birer burç bulunmaktadır. Roma Dönemi'ne ait bir kale olup, Bizans Dönemi'nde de kullanılmış.

YUKARI KANARA KALESİ

Yukarı Kanara Köyü'nün doğusunda, bir tepe üzerinde bulunmaktadır.

Ayakta hemen hemen birşey kalmamış. Çok az parçalar halinde duvar kalıntılarına rastlandı. Kalenin bulunduğu tepenin aşağısında, kuzey ve doğudan dere geçiyor. Doğu ve güneyinde burç olabilecek kalıntılar tespit edildi. Güney duvarın görülebilen üst kısmının kalınlığı 1.20 m. Ancak alt tarafında 80 cm daha genişlediği (bir çıkıntı şeklinde) görüldü. İşlenmiş kaya taşı yapı malzemesi, beyaz horasan harç bağlayıcı malzeme olarak kullanılmış. Kalenin güney eteğinde nekropol alanı, kuzeydoğusunda, derenin karşı tarafındaki tepede manastır mevki bulunuyor.

YOĞUNTAŞ (POLOZ) KALESİ

Yoğuntaş Köyü'nün yanbaşıda, ovaya hakim yüksek bir tepe üzerinde yer almaktadır.

Kalenin bir iç bir dış sur ile çevrildiği izlerden anlaşılmakla beraber, bugün net olarak izleri takip edilebilen iç surlardır. Gözetleme kulesi ve iki burcu kısmen ayakta. İç hisardaki gözetleme kulesi altıgen planlı. İç Kale dış kısmında, iki mekanlı, beşik tonoz örtülü bir yapı kalıntısı mevcut. Ayrıca kuzey tarafta, sıva izlerinden anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen sarnıç olan bir kalıntı daha görülüyor. Burçlar yarım daire planda. Kalenin Bizans Dönemi'nde kullanıldığı duvar dokusundan ve yüzeydeki keramik buluntularından anlaşıyor.

HASAR KALE

Erikler Köyü'nden 7 km uzakta yer alan kale, anakaya üzerine kurulmuştur. Dikdörtgene yakın bir planda olan kalede burç yok. Doğu ve güneyinde çift sur olduğu görülüyor. Duvarlar oldukları yere yıkılmış durumda ve ayakta kalmış duvar yok. Surlar harçsız ve yığma teknikte

yapılmış. Ancak kale içindeki bazı duvar temel kalıntılarında, çamur harcı ve kireç-tuğla kırığı karışımı zayıf bir harç tespit edildi. Kalıntının bir Trak kalesi olduğu, daha sonraki bir dönemde (Bizans) manastır olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İçerdeki duvarların, beden duvarlarından daha geç bir döneme ait olması ve yüzeyde bulunan geç dönem çömlek parçaları bu görüşü desteklemektedir.

ERİKLİCE KALESİ

Kale Eriklice Köyü'nden 3 km uzakta bulunuyor. Kale üç doğal yükselti üzerinde kurulmuş ve batı, güney, kuzey yönleri doğal tahkimli. Bu nedenle anakaya blokları arasındaki yer yer boşluklara duvar örülmüş. Doğal kaya bloklarından kırılan taşlar yapı malzemesi olarak kullanılmış. Tuğla kırıklı, kırmızı horasan harç bağlayıcı malzeme. Kuzey-batıda, kale duvarları küme küme iz halinde görülebiliyor. Kalenin bulunduğu tepenin alt kısmında, güney, kuzey ve batı yönlerinden nehir akıyor. Yapının en savunmasız bölümü olan doğu yönünde daha fazla duvar akıntı izlerine rastlanıyor. Kale içinde, defineciler tarafından açılmış bir mezar tespit edildi. Ayrıca muhtemelen bu mezara ait, kapak tuğlası bulundu.

KOCAYAZI KALESİ

Kocayazı Köyü'ne 4 km uzakta olan kalenin duvarları bir iz şeklinde görülebiliyor. Ayakta kalmış bir duvarı yok. Duvarların temel izleri incelendiğinde, çok az kireç karışımıyla zayıf bir harç kullanıldığı tespit edildi. Asimetrik beşgen bir plana sahip. Yüksek bir tepe üzerinde yer alan kalıntının, izlerden anlaşıldığına göre üç duvarı önünde ikinci bir duvar daha bulunuyor.

KOYVA KALESİ

Kuzucu Köyü'nden 3 km uzakta bulunan yapı kalıntısının güneyinde, buraya çıkan eski yol hala görülebilmektedir. Güneydoğu ve kuzey duvarlarının kalıntıları tespit edilemiyor. Sadece duvardan döken taşlar izlenebiliyor. Güneybatı yönde bir duvar parçası tespit edilerek kalınlığı ölçüldü (1.70 m). Tuğla kırıklı, kireçli zayıf bir harç, bağlayıcı malzeme olarak kullanılmış. Yapının kuzeybatısında, kuzey-güney yönünde geliştirilmiş bir kalıntı mevcut. İki bölümlü olan kalıntının kuzeyindeki kısmının, dışarıya herhangi bir açıklığı olmayıp, 5 cm kalınlığındaki, suya dayanıklı kırmızı horasanlı sıvasıyla bir sarnıç olduğu anlaşıyor. Diğer kısım ise yapılan kaçak kazılar ile karıştırıldığından tam olarak ne olduğu anlaşılamıyor. Yapının ku-

zeybatısından, iki tarafı dik meyilli bir sırt ile diğer tepeye geçiliyor ve bu tarafta bir nekropol alanı var. Yapının bulunduğu tepenin alt tarafında, küçük bir akarsu yanında, şapeller ve keşiş hücreleri bulunuyor. Bu kalıntının bulunduğu mevki bir Trak kalesi için gerekli tüm coğrafi şartları taşıyor. Bir Trak kalesi olan bu kalıntı, Bizans Dönemi'nde tamir edilerek, hatta tamamen yeniden tamamlanarak manastır olarak kullanılmış.

DEMİRCİHALİL-GÖZYAKA MEVKİİNDEKİ KALE

Demircihalil Köyü'nden 4 km uzakta bulunuyor. Kalıntının bulunduğu tepenin üç yanı uçurum. Güneybatıdan doğal bir düzlük ile kaleye geçiş var. Kalenin kuzey, doğu ve güneydoğu yönleri doğal kaya bloklarıyla tahkimli. Sur kalıntılarına batı ve güneybatıda rastlanıyor. Güney surunun dışında iki payanda dikkat çekici. Payandalar surdan 30 cm çıkıntılı, 80 cm genişlikte. Yapı malzemesi olarak, kaya bloklarından koparılan ve kabaca işlenen taşlar kullanılmış. Kale doruktaki anakaya etrafında inşa edilmiş. Duvarlar yığma tekniğiyle yapılmış ve harç kullanılmamış. Kalıntı Traklar'a ait bir kale.

DEMİRCİHALİL-BURUNUCU MEVKİİ KALESİ

Kalenin batı, kuzey ve doğusu doğal tahkimatlı. Yüksek bir tepe üzerinde bulunuyor. Dört tarafı başka tepeler ile çevrili. Tek duvar kalıntısı güney ve güneydoğusunda var. Duvarlar yıkılmış ve dağılmış durumda. Kalenin kuzeybatısında, kayaya oyulmuş, çoğu kısmı bozulmuş, nehre inen merdiven izleri tespit edildi. Kalıntı Traklar'a ait bir kale.

DÜZORMAN KÖYÜ KALESİ

Köyden 6 km uzaklıkta, tepe üzerinde, ana kaya etrafına inşa edilmiş. Badem biçimli bir plana sahip. Duvarlar izlenebilecek şekilde görülebiliyor. Duvarları yığma tekniğiyle yapılmış ve harç kullanılmamış. Duvarlar doğal kaya blokları arasındaki boşluklara yapılmış. Diğer yerlerde doğal kaya blokları duvar vazifesi görüyor. Kuzeybatı duvarın iç kısmında ve güneybatı duvarın dış tarafında balıksırtı şeklinde süsleme tespit edildi. Batı duvarını destekleyen yan yana beş tane payanda halen ayakta. Yapı Traklar'a ait bir kale.

KORUKÖY KALESİ

Kocakaynaklar mevkiinde yer alan kale, köyden 5 km uzakta, etrafa hakim bir tepe üzerinde bulunuyor. Duvar izleri toprak altında bir kabartı

olarak izlenebiliyor. Ancak, yer yer, toprak yüzeyinde taş temel izleri görülebiliyor. Güney bölümü, doğal kaya bloklarıyla ve ulaşılması imkansız bir uçurumla doğal tahkimatlı. Kalenin bulunduğu tepenin doğu, batı ve kuzeyi hafif meyilli olduğundan, sur izleride bu yönlerde bulunuyor. Doğal kayalardan kırılan taşların kullanılmasıyla yapılan duvarlarda, yığma tekniği uygulanmış. Ayakta duran bir duvar yok. Bir Trak kalesinin tüm özelliklerini taşıyor.

DEREKÖY KALESİ

Dereköy'e 6 km uzaklıkta, orman içinde, çok dik bir tepenin doğusunda bulunuyor. Dairevi bir plana sahip. Doğu, batı ve kuzey duvarlarının temel izleri tespit edilebildi. Kuzey yönünde ise hiçbir iz kalmamış. Güney duvar kalınlığı 2.50 m. Çeşitli büyüklükte kaya taşları, kimi doğal, kimi kabaca kırılarak işlenmiş ve duvar örgüsünde kullanılmış. Kalenin doğu-batı yönünde yaklaşık olarak çapı 60 m. Kalenin bulunduğu tepenin aşağısında bir kaynak bulunuyor.

YUNDALAN BÜYÜK KALE

Yundalan Köyü'nden 6 km uzaklıkta bulunan kalenin surları 2.50 m ile 5.00 m arasındaki yüksekliklerle ayakta. Duvar dokusundan anlaşıldığı kadarıyla, Roma Dönemi'nde yapılan kale, Bizans Dönemi'nde de kullanılmış. Bu fikri, yüzeyde tespit edilen yoğun keramik buluntularıda desteklemektedir. Surlar düzgün yontulmuş kaya taşları ile kaplanmış, iç kısımlarda moloz dolgu kullanılmıştır. Bağlayıcı malzeme olarak bazı yerlerde kalın taneli kumlu, beyaz horasan harç, bazı yerlerde tuğla kırıklı kırmızı horasan harç kullanılmıştır. Kalenin kuzey yönü doğal tahkimli, diğer yönler surla çevrilmiştir. Kuzeybatı tarafta, dikdörtgen planlı bir burcun izleri görülüyor. Güneydoğusunda da, köşeli bir burcun bir kısmı ayakta.

YUNDALAN KÜÇÜK KALE

Büyük Kale'den 6 km uzaklıkta bulunuyor. Güneybatı duvarının temel izleri görülebiliyor. Yapı taşları dağılmış durumda. Doğu ve kuzeydoğu duvarının temelleri toprak altında kalmış. Kuzeybatıda izler yer yer devam ediyor. Kale küçük bir tepe üzerinde bulunuyor ve yapı malzemesi kaba yontulmuş kaya taşı. Kalenin bulunduğu tepenin alt tarafında, doğudan başlayarak kuzeye doğru Kurudere geçiyor. Kuzeybatısında Şeytandere yer alıyor. Tepede, kalıntının kuzeydoğusunda, anakaya kümesi bulunuyor.

ÜSKÜP HASARCIK KALESİ

Üsküp'e 6 km mesafede bulunan kale içindeki yüzey araştırması sırasında Trak, Roma ve Bizans Dönemi keramiklere rastlandı. Ayakta kalan sur parçalarında kullanılan yapı malzemesi moloz dolgu ve cepheelerde düzgün yontulmuş kaya taşları. Bağlayıcı malzeme olarak, tuğla kırıklı, kırmızı horasan harç kullanılmış. Surlarda yer yer tuğla kullanımı görülüyor. Güney surun ayakta kalan kısmının genişliği 1.70 m. Bir tepe üzerinde yer alan kalenin doğu, batı ve kuzeyi doğal tahkimatlı. Kalenin aşağısındaki hafif meyilli düzlükte (güney, batı ve kuzey) ard arda iki dış surunun izleri farkedilebiliyor. Bugünkü izleri kalan kale Bizans Dönemi'ne ait olmakla beraber, buranın daha önceki dönemlerde de kale olarak kullanıldığı, hem konum itibarıyla, hem de keramik buluntularıyla ileri sürülebilir.

ÇUKURPINAR (SAZARA) BÜYÜK KALE

Çukurpinar Köyü'nden 4 km uzakta bulunan kale, orman içinde bir tepe üzerinde yer alıyor. Doğal kaya kütlesi etrafında geliştirilen kalenin duvarları yığma tekniğiyle yapılmış ve harç kullanılmamış. Duvar kalınlığı 90 cm. Kalenin kuzey, güney ve batı kısmı doğal tahkimatlı. Tepenin aşağısında, batı ve kuzey yönlerden iki dere geçiyor.

ÇUKURPINAR ÖMERİN KALE

Çukurpinar Köyü'nden 2 km uzakta olan kalenin kuzeydoğu duvarı belli. Kuzeybatı ve güneybatıda yer yer duvar izleri tespit edilebiliyor. Yapı malzemesi kabaca yontulmuş kaya taşı ve duvarlar yığma tekniğiyle yapılmış. Kareye yakın bir plan gösteriyor. Ayakta duvar kalmamış olup, duvarlar yıkılmış durumda. Kalenin güneydoğu tarafında, kale duvarlarının dışında, iki tarafı meyilli bir sırt alçalarak uzanıyor.

ARMAĞAN KALESİ

Armağan (Hedye) Köyü'nden 7 km uzaklıkta, tepe üzerinde anakaya etrafında kurulmuş olan yapının doğu, batı ve kuzeyi doğal tahkimatlı. Güney yönü hafif meyilli ve savunması zayıf olduğundan, en fazla duvar kalıntısı bu yönde görülüyor. Duvarlar yıkılmış durumda ve kalınlığı ölçülemiyor. Duvarlar yığma tekniğinde yapılmış. Kaba yontulmuş kaya taşları yapı malzemesi olarak kullanılmış.

ARMUTVEREN KALESİ

Kale, Armutveren Köyü'nün 5 km dışında yer almakta ve oval bir plana sahip. Duvarları temel seviyesinde olan kale, ormanla kaplı yüksek bir tepede bulunuyor. Yapı malzemesi kaba yontulmuş kaya taşı. Duvarlar yığma tekniğiyle oluşturulmuş. Kale dışındaki meyilli arazide, taş dizileriyle sınırlanmış, dairevi planlı, küçük boyutlu mezarlardan oluşan bir nekropol alanı var.

BEYPINAR KÖYÜ KALESİ

Kale yüksek bir tepe üzerinde ve orman içinde bulunuyor. Duvarları iz şeklinde takip edilebiliyor. Büyük boyutlarda işlenmiş kaya taşları yapı malzemesi olarak kullanılmış. Harç kullanılmamış. Kuzeydoğuda ve batı tarafında yoğun taş yığılmaları gözleniyor. Kalenin bulunduğu tepenin kuzeybatı altından bir akarsu geçiyor.

KURUDERE KÖYÜ, ÇAYIRKÖY MEVKİİ KALESİ

Kurudere Köyü'nün 6 km dışında yer alıyor. Bir tepe üzerinde bulunan kalenin duvarları yıkılmış durumda. Anakaya bloklarının arasındaki boşluklar, kabaca yontulmuş taşlarla örülerek duvarlar meydana getirilmiş. Güney duvarının batı tarafında duvar kalınlığı tespit edilebildi. 1.90 m Duvarlar harçsız, yığma tekniği ile yapılmış. Kalenin kuzey dışından bir sırt kaleye bitişiyor ve kalenin en zayıf kısmı kuzeyi. Kalenin kuzeybatısındaki ovoidan Üsküpdere geçiyor.

ÇAYIRDERE KÖYÜ KALESİ

Köyün güneyinde, kuzeydeki geniş ovaya hakim yüksek düzlük üzerinde bulunan kalenin sadece bir burcunun yarısı ayakta. Burcun duvar kalınlığı 2.00 m. Surlar çok geniş bir alanı çevreliyor. Büyükçe bir şehir kalesi olduğu anlaşılan kalıntıların duvarları, düzgün kesilmiş taşlardan oluşturulmuş. Bazı yerlerde beyaz horasan, bazı yerlerde kırmızı horasan harç bağlayıcı malzeme olarak kullanılmış. Tespit edilen güney duvarlarda, duvar içlerinde tuğla da kullanıldığı görülmektedir. Kale içindeki yüzey araştırmaları sırasında, bol miktarda, Bizans Dönemi sigrafitto tekniğinde keramiklere rastlandı.

VİRANKALE

Evciler Köyü'nün 1 km dışında bulunan kalenin duvarları yığma tekniğinde yapılmış. Yapı malzemesi kabaca yontulmuş kaya taşı. Kuzeydeki duvarın temelinden alınan ölçüye göre kalınlığı 2.50 m. Ayakta

duvarı kalmamış olan kalenin ancak oldukları yere yığılan duvar taşları izlenebiliyor. Kalenin güneybatı dışında, alçalarak uzanan bir sırt üzerinde, doğal kaya kümelerinin devam ettiği görülüyor.

MAYADAĞI GÜNEYBATISINDAKİ KALE

Köyden 5 km uzaklıkta, yüksek bir tepe üzerinde, orman içinde yer alıyor. Doğu ve güneyinde birer girişe sahip olan kalenin doğudaki girişinin açıklığı 2.00 m Duvarlar, büyük boyutlarda, kabaca yontulmuş kaya taşlarından oluşturulmuş ve yığma tekniğiyle harç kullanılmadan yapılmış. Doğu ve kuzey duvarları daha fazla tahrip olmuş, batı ve güney duvarları daha iyi korunmuş durumda. Güney duvar kalınlığı 2.20 m. Kalenin şekli, bulunduğu yerin topografik yapısına uydurulmuş.

YENİCE KÖYÜ KALESİ

Kale, Yenice Köyü'nün 4 km dışında, yüksek bir tepede yer alıyor. Yapı malzemesi olarak doğal kayalardan kırılmış, küçük ölçülerde taşlar kullanılmış. Ayakta duvarı kalmamış. Duvar temel izleri bir kabartı şeklinde, taş yığınlarından takip edilebiliyor. Kuzeyinde, dikdörtgen bir kalıntı, temel izleri seviyesinde görülüyor. Kalenin bulunduğu tepenin doğu, batı ve güneyi dik meyilli, kuzeyine ise iki tarafı meyilli bir sırt bitişiyor.

HAMDİBEY KALESİ

Kale, Hamdibey Köyü'nün 11 km dışında, yüksek bir tepe üzerinde bulunuyor. Duvarlarının kuzeybatısı tamamen yıkılmış, diğer kısımlar kısmen ayakta. Duvarlarının kalınlığı ortalama 1.80 m. Bol harçlı moloz dolgu duvarların cephelerinde, düzgün yontulmuş taşlar kullanılmış. Bağlayıcı malzeme olarak, beyaz horasan harç, bazı yerlerde kırmızı horasan harç kullanılmış. Duvarların iç kısımlarında, tuğla sıralarında kullanıldığı, güneydeki duvarın çökmüş kesitinden tespit edilebiliyor. Kale bir Roma garnizonu olup Bizans Dönemi'nde de kullanılmış.

GÖKYAKA KÖYÜ KALESİ

Köyden 3 km uzakta yer alan kale, orman içinde bir tepede yer alıyor. Yapı malzemesi olarak kabaca yontulmuş kaya taşları kullanılmış. Kiremit parçalı, iri taneli kumlu, kırmızı horasan harçlı duvar parçalarına rastlandı. Ayakta duvarı kalmamış, sadece temel seviyesinde duvar izlerinin bir bölümü takip edilebiliyor. Batısında ikinci bir sur izi mevcut. Doğusu doğal kayalarla çok sarp, batısında ise sırt şeklinde bir düzlük bulunuyor. Tepenin aşağısında, güney yönünden bir akarsu geçiyor.

SİSLİOVA KALESİ

Köyden 4 km uzaklıkta bulunan kalenin kuzeydoğu surlarının birazı, güneydoğuda burcun bir kısmı, doğuda surun bir bölümü ayakta. Moloz dolgu duvarların cephelerinde, düzgün yontulmuş kaya taşı yapı malzemesi olarak kullanılmış. Bağlayıcı malzeme olarak beyaz horasan harç görülüyor. Güney sur kalınlığı 1.70 m. Burcun duvar kalınlığı 2.60 m. Kalenin iç kısımlarında da bazı duvar izleri görülüyor. Roma Dönemi garnizon kalesi olup, Bizans Dönemi'nde de kullanılmış olmalı.

SİVRİLER KALESİ

Köyden 6 km uzakta bulunan kalenin duvarları moloz taş dolgu ile yapılıp, yüzeyleri düzgün kesilmiş taşlarla kaplanmış. Duvarlar payandalarla desteklenmiş. Bağlayıcı malzeme olarak ise beyaz horasan harç kullanılmış. Duvarlar yer yer ayakta olup, içten ve dıştan takip edilebiliyor. Kuzey surunun kalınlığı 2.10 m. Bir burç kalıntısının henüz bir bölümü görülebiliyor. Payandalar 1.00 m eninde, 50 cm duvardan çıkıntılı olarak yapılmış.

HAMİDİYE KALESİ

Köy ile kalıntının bulunduğu mevkinin arası 2 km. Köyde yaşayanların kale olarak bildikleri bu kalıntılar büyük olasılıkla bir manastıra ait. Kalıntının güneydoğusu ve kuzeydoğusu uçurum şeklinde doğal tahkimli. Duvar izleri bir kabartı şeklinde takip edilebiliyor. Ayakta kalmış bir duvar yok. İzlerden anlaşıldığı kadarıyla, duvarlar moloztaş dolgu ile yapılmış. Kuzeydoğu ve güney yönünü bir dere doluyor. Kuzeybatı ve güneybatısı düzlük. Son kalıntılar bir manastıra ait olsa da, topografik yapısı göz önüne alındığında, daha erken dönemlerde burada bir Trak kalesi olması ihtimal dahilinde.

ÇİNGENE KALE

Kızılağaç Köyü'nün 8 km dışında yer alan kale, çok köşeli, dairevi bir plana sahip. Duvarları yıkılmış durumda ancak, izleri rahatça takip edilebiliyor. Bir tepenin doruğunda bulunan kalenin duvarları, kaba yontulmuş kaya taşlarından, yığma olarak yapılmış. Harç kullanılmamış. Yapı taşlarının, kalenin doğu tarafındaki doğal kayalardan elde edildiği, buradaki izlerden anlaşıyor. Duvarlarda, büyükçe boyutlarda kırılmış taşların bir yüzleri düzgün işlenmiş ve bu yüzler duvar cephesine doğru konularak, düzgün bir duvar cephesi oluşturulmaya çalışılmış. Duvarların iç kısımlarında daha küçük kırık taşlar dolgu olarak kul-

lanılmış. Kalenin iç kısmında, kırmızı horasan harçlı bir duvar kalıntısına rastlandı. Bu kalede, üzerinde barındırdığı çeşitli çağlara ait özelliklerle, farklı kültürler tarafından eklemeler yapılarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 1: Düzorman Kalesi, batı sur duvarı, dıştan

Resim 2: Düzorman Kalesi, batı sur duvarındaki payanda

Resim 3: Düzorman Kalesi, kuzeybatı girişin kuzey yönündeki başlık sırtlı duvar

Resim 4: Düzorman Kalesi, doğu girişi

Resim 5: Düzorman Kalesi, güneydoğu, batı surlarının köşesi ve sur duvarları

Resim 6: Çukurpınar Büyük Kale, kuzey duvarı

Resim 7: Çukurpınar, Büyük Kale, doğu duvarı, genel

Resim 8: Çukurpınar Büyük Kale, kuzeydoğu duvarı, dıştan

Resim 9: Çukurpınar Köyü, Ömerin Kale, güneydoğudaki iri taşlı duvar, dıştan

Resim 10: Çukurpınar, Ömerin Kale, güneydoğu, dıştan, genel

Resim 11: Armağan Kalesi, genel

Resim 12: Beypınarı Kalesi, güneydeki duvar içi

Resim 13: Beypınarı Kalesi, güneydeki 2. duvar içi

Resim 14: Kurudere Çayır Köy mevkiiindeki kale, doğu sur duvarı, içten

Resim 15: Kurudere, ayırky mevkiindeki kale, kuzey sur duvarı dıştan ye kalenin genel görüntüsü

Resim 16: Evciler Köyü, Viran Kale, kuzey ve doğu duvarı, genel görünüm

Resim 17: Mayadağı, güneybatısındaki kale, kuzey surunun genel görünümü

Resim 18: Yenice Kalesi, güney duvarı, dıştan

Resim 19: Hamdi Bey Kalesi, kuzeyde IV. duvar

Resim 20: Hamdi Bey Kalesi, doğu sur parçası, detay, tuğla işçiliğinden

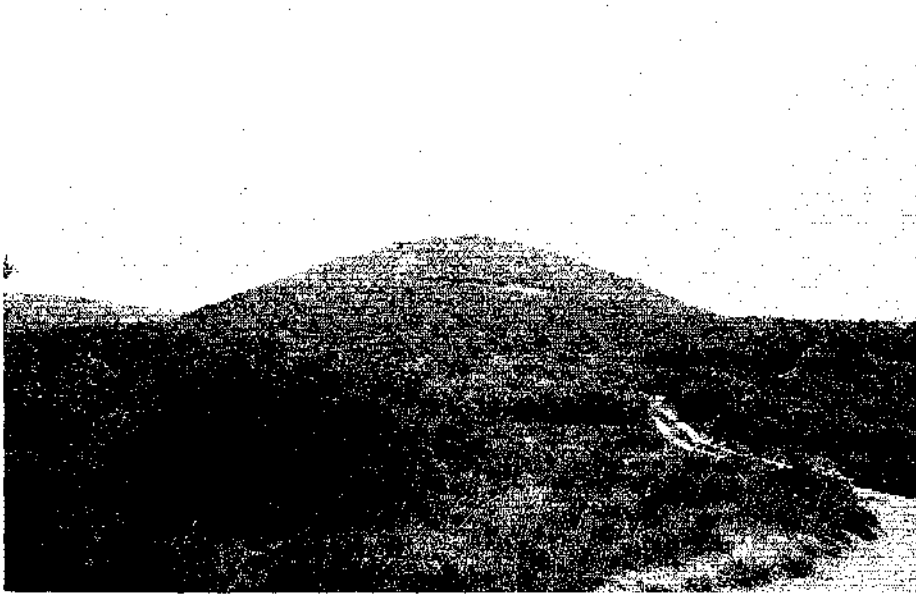
Resim 21: Gökyaka Kalesi, güney duvar izi, içten

Resim 22: Sisli Ova Kalesi, güneydoğu suru, dıştan

Resim 23: Sivrililer Büyük Kale, batı burcunun güneyi

Resim 24: Çingene Kale, kalenin bulunduğu tepenin batıdan görünümü

Resim 25: Çingene Kale, doğu duvarı, genel, üstten

SURVEY OF THE ANCIENT AND BYZANTINE MONUMENTS ON IMBROS/GÖKÇEADA 1995

*Robert OUSTERHOUT **
Winfried HELD

The island of Gökçeada, also known as Imbros, lies in the north Aegean Sea near the mouth of the Dardanelles. Its strategic position has guaranteed it a significant role in the history of the region¹. Although the written record is limited, the archaeological remains provide evidence from which the history of the island may be reconstructed. To this end, we have undertaken a long-term survey of the Ancient and Byzantine remains on Gökçeada, with the intention of creating an archaeological dossier for the island.

Our first season of survey was undertaken between 31 July and 12 August 1995 and was directed toward the remains in and around the village of Kaleköy (Kastro), which lies on the site of the ancient city of Imbros, on the north coast of the island. In a second campaign we plan to examine other areas of the island. We are grateful to the Turkish Ministry of Culture and the General Directorate of Monuments and Museums for granting us permission to survey, as well as to our temsilci Bayan Sena Mutlu, whose involvement greatly facilitated our work. We would also like to thank our colleagues at the Halk Kütüphanesi in the present island capital of Merkez, who allowed us to study the antiquities from Kaleköy in their collection, as well as the inhabitants of Kaleköy who gave us access to the artefacts in their houses and gardens. Finally, we must express our gratitude to our hosts on Gökçeada, Aylin and John McCarthy.

(*) Prof.Dr.Robert OUSTERHOUT, University of Illinois at Urbana-Champaign, School of Architecture, 611 Taft Drive, Champaign, IL 61820-6921, USA
Dr.Winfried HELD, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. 48, 80090 Gümrüşsuyu-İSTANBUL

(1) For the island's history, see most recently, Sophie N.-Papageorgiou, *Imbros* (Athens, 1994); also Ilias & Yianna Andreou, "E Imvros sten Archaïoteta", *Archaiologia* 41 (1991), 92-100.

For the research on Imbros, the works of Conze (1860) and Fredrich (1908) are still essential, as well as that of Picard and Reinach (1912)². Unfortunately, we were able to rediscover only a few of the monuments mentioned by them. Nevertheless, we were able to document ca. 150 previously unrecorded architectural fragments, sculptures, and other pieces³. From these we present only a few of the more interesting discoveries here.

Among the oldest evidence of settlement on the island is a pre-historic höyük in the plain southwest of Kaleköy, which covers an area of ca. 100 x 150 m. and rises about 10 m. high⁴. The ancient city of Imbros lay on the site of the present village of Kaleköy⁵. Already since about 500 B.C. Imbros was well within the possession of Athens. Between 450 and 446 B.C. Attic κληροῦχοι were sent to Imbros. The island remained in the possession of Athens until the Roman imperial period⁶. The tradition of an older settlement is handed down by Homer, but whether his Ἰμβρου ἄστυ lay already on the site of the classical city remains to be determined⁷.

Only a small piece of the city walls is preserved in the eastern part of the site (Fig. 1). However, their course can be retraced by examining the working of the rock surface. The walls extended in a curved line from the steep slope to the east, around the hill, as far as the harbor on the west side of the city⁸. The outer surfaces of the soft sandstone blocks are completely weathered. The construction technique – horizontal bands of squared stone of different thicknesses and with bevelled joints – would not allow them to be dated to the period of the early κληρουχία, but they

-
- (2) A. Conze, *Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres* (1860), 79-103; C. Fredrich, "Imbros", *AM* 33 (1908), 81-112; idem, *IG* XII, 8 (1909), 2 ff., 19 ff.; Ch. Picard and A.J. Reinach, "Voyage dans la Chersonèse et aux îles de la mer de Thrace", *BCH* 36 (1912), 315-326. See also A. Philippson, *Die griechischen Landschaften*, 4. *Das ägäische Meer und seine Inseln* (1959), 220-224.
- (3) The inscriptions from Imbros were examined already in 1993 by Mustafa H. Sayar (Vienna); see "Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1993", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1995), 61-66, esp. 64-65.
- (4) Previously noted by N. Fıratlı, "İmroz ve Bozcaada", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını* (İstanbul, 1964), 6. The höyük is threatened by the planned extension of the nearby airport. An excavation will be undertaken by Halime Hüryılmaz (Ankara) in 1996.
- (5) In the 15th century the town was called Palaiopolis; see E.W. Bodnar and Ch. Mitchell, eds., *Cyracus of Ancona's Journeys in the Propontis and the Northern Aegean 1444-1445* (1976), 37 Z. 496.
- (6) R. Meiggs, *The Athenian Empire*, 5th ed. (1972), 160, 424; E. Mayer, "Imbros", *Der Kleine Pauly*, 2 (1975), 1374.
- (7) Homer, *Iliad*, 14.281.
- (8) For the ancient harbor see Conze, loc. cit., 83; Fredrich, *AM* 33 (1908), 85.

were more likely erected in the late Classical period⁹. Otherwise, there is virtually no evidence of ancient remains *in situ*.

Many of the ancient monuments from Imbros demonstrate a close relationship with the mother city of Athens. An outstanding piece is a fragment of a marble relief from Kaleköy now in the Halk Kütüphanesi (Fig. 2), which measures 52 cm high and 55.5 cm wide. It would appear to be the right lower corner of a funeral relief. On the left is represented the right lower leg and foot of a seated woman, facing to the right. One leg is preserved from the chair, and the foot rests on a low stool. Over the vertical folds of the chiton lie the heavier folds of a himation. Protruding from below the drapery, the foot wears a sandal. On the right side is the engaged leg of a standing figure facing left, wearing a cloak. The foot has been broken away. The vertical folds before the engaged leg hide the other leg of the figure.

The relief is of a high quality and must have come from an Attic workshop. Moreover, the formula of the seated woman with the standing figure facing her is very common on Attic grave stelai. Stylistically the relief is comparable to work of the period around 400 and of the first quarter of the fourth century B.C.¹⁰. By comparison with similar, fully preserved pieces, the complete grave stele can be reconstructed with a width of ca. 1 m and a height of ca. 1.30 m.

The quality of the ancient architecture of Imbros can be assessed from the marble block of a frieze from Kaleköy now in the Halk Kütüphanesi (Fig. 3). The small frieze block measures 28 cm high, 59.5 cm wide, and 18 cm. thick and represents two sections of a pattern of garlands hanging from bucrania, with a rosette above each of the hanging garlands. The bucrania belong to the type known as the Hautschädel, with hide on the forehead. Below the beginning of a profile may be determined.

The triangular and plastic form of the bucrania allows them to be compared with the bucranian frieze of the Ptolemaion (285–246 B.C.) on

(9) For the construction technique in general, see F. E. Winter, *Greek Fortifications* (1971), 80 ff.; Fredrich, *AM* 33 (1908), 86 f., fig. 3, presumed instead a date shortly after the foundation of the κλη ορχία.

(10) See Ch.W. Clairmont, *Classical Attic Tombstones* (1993), no. 2.243; for their export to the κλη ορχία, *op. cit.*, Introduction, 64. Additional Attic grave stelai from Imbros are in the museum at Myrina on Limnos, *op. cit.*, nos. 1.726; 1.986; 2.420b.

the neighboring island of Samothrake¹¹. This suggests a date in the third century B.C. There may have been an egg-and-dart motif on the broken upper edge. The bucrania motif belongs in the sacred realm, and indicates that the block may have come from a sanctuary.

As with other finds not discussed here, the frieze demonstrates that in spite of the intensive connection with the mother city of Athens, Imbros was also open to influences from the surrounding regions of Thrace and northwest Asia Minor.

Although there is virtually no written information about Imbros during the Byzantine period, our survey is beginning to fill the gaps in the island's historical record¹². The remains suggest close connections with the region of Constantinople and its hinterland in Thrace and northwest Asia Minor.

For the Early Christian period, only the partial foundations of one building could be identified. A basilica with a mosaic floor had been excavated by Nikephoros Glykas in the late 19th century but never published. Only a fragment of its stone foundations may still be seen on the road to Kardamos Bay, measuring ca. 85 cm thick¹³. Remnants of the mosaic floor were found by the roadside, including several sections of colored tesserae (mostly white and dark grey, with some yellow and red) still fixed in the white plaster above a pink mortar setting bed.

The Early Christian period is also represented by numerous columns and capitals. For example, we identified five almost identical Ionic capitals that had been dispersed and many of which have been immured in newer buildings, including one in the Late Byzantine Kale, another in the church of H. Demetrios Karketsanados in Bademli, another in a private home in Bademli; the other two lie in private gardens in Kaleköy (Fig. 4). They compare best with fourth-century or possibly early fifth-century A.D. capitals from northern Greece¹⁴. All of the pieces we found measure between 38.5 and 41.5 cm long and between 11.5 and 12.0 cm high. The five capitals probably all came from the same building.

(11) A. Frazer, *The Propylon of Ptolemy II. Samothrace*, 10 (1990), 59 ff., figs. 48-49G; 206 ff.; also F. Rumscheid, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus* (1994), cat. 377.10; pl. 204, 4-5; for bucrania and bucranian friezes with garlands, see op. cit., Text 277. 294

(12) Papageorgiou, loc. cit., 25-39.

(13) Reported by Fredrich, *AM* 33 (1908), 88.

(14) Ch. Tsioume and D. Bakirtze, "Kionokrana tes Syllogos tes Rotondas Thessalonikes. Meros B'. Ionika Kionokrana", *Makedonikon*, 20 (Thessalonike, 1980), 218-235, esp. cat. nos. 75-76.

The Post-Byzantine church of Hagia Marina in Kaleköy proved to be a great repository of *spolia*. We catalogued 41 individual Ancient and Byzantine marbles in and around the church, ranging from the Early Christian columns and capitals in the narthex, to a 15th-century inscription in the apse. The interior floor is paved with *spolia*, including two marble plaques of Middle Byzantine date. The larger of the two measures 106 x 118 cm, and about 8 cm thick, with a small fragment missing (Fig. 5). It was set directly below the painted image of Christ on the ceiling. Its surface is worn, but the pattern still clearly visible, subdivided by an interwinded geometric pattern with rosettes in roundels. The pattern is common in the Byzantine repertory and may be compared favorably with examples from the Little Metropolis in Athens, and from the phiale of the Lavra Monastery on Mount Athos, all from the 11th century¹⁵. Our piece may be dated to the 11th or possibly 12th century. The smaller fragment has an identical pattern.

A second set of Middle Byzantine sculptures, of unknown origin (but probably Kaleköy), now decorates the small garden in front of the Belediye in Merkez. Three impost capitals, a mullion and a colonnette are of similar marble, dimensions, and carving. The spiky palmette decoration of two of the capitals is similar (Fig. 6). The motif is common in architectural sculptures of the 11th and 12th centuries and finds numerous comparisons in Istanbul¹⁶. The third capital is unadorned but identical in size to one of the decorated examples. Either of these capitals would have fit with the mullion. The mullion itself is unfinished, and each of its faces reveals a different stage of completion (Fig. 7). The colonnette is somewhat smaller and is topped by necking rings (like the mullion) and a cubic capital, which is now broken. Probably all five of the Merkez pieces came from the same Byzantine church.

We are much better informed about the Late Byzantine history of Imbros, when it played an important role in the final years of the Byzantine Empire and the early years of the Ottoman Empire. The castle above Kaleköy may be dated to this period (Fig. 8). It has a roughly rectangular plan, with its main gate facing east, and possibly there was another to the west¹⁷. An irregular line of towers faces south, and the foundations of buildings and terrace walls may be discerned within the enclosure. The

(15) Compare A. Grabar, *Sculptures byzantines du Moyen Age* (Paris, 1976), II, nos. 59 and 62. Similar patterns appear in the balustrades of the cathedrals of Kiev and Chernigov: Grabar, loc. cit., no. 76.

(16) See for example O. Hjort, "The Sculpture of the Kariye Camii". *Dumbarton Oaks Papers* 33 (1979), esp. figs. 36-40.

(17) See N. Firathi, loc. cit., 3-7, with a sketch plan, p. 7.

masonry is primarily mortared rubble, including a variety of *spolia*. The octagonal southeast tower preserves a fine, dated inscription on a reused piece of marble, bearing the name of next-to-last governor of the island, Manouel Asanes o Laskares, and the year 1442, providing a date for at least part of the construction¹⁸.

Although none of the individual pieces we recorded is spectacular or particularly significant by itself, taken together the collected artefacts begin to tell the long and important history of the island.

(18) Fredrich, *AM* 33 (1908), 91-92. The Byzantine inscriptions of Imbros were recently published by C. Asdracha, "Inscriptions byzantines de la Thrace orientale et de l'île d'Imbros (XIIe-XVe siècles)," *Archaiologikon Deltion* 43 (1988) [= Athens, 1995], I, 219-291, esp. 270-291 and pls. 114-118, including several views of the Kale. The inscriptions are also being studied by Sayar, see above, n. 3.

ANTİK VE BİZANS ÇAĞI ANITLARI HAKKINDA 1995 YILINDA İMBROS/GÖKÇEADA'DA YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Robert OUSTERHOUT **
Winfried HELD

Gökçeada, antik İmbros Adası, Kuzey Ege Denizi'nde Çanakkale Boğaz'ından önce bulunmaktadır. Adanın stratejik konumu, bölgenin tarihinde önemli yer almasına neden oldu¹. Yazılı kaynakların kısıtlı olmasına rağmen, arkeolojik anıtlar ile adanın tarihinin bir rekonstrüksiyonu mümkündür. Bu hedef için, Gökçeada'nın antik ve Bizans eserleri hakkında bir yüzey araştırmasına başladık. Amacımız, adanın bir arkeolojik envanterini çıkarmaktır.

Buradaki araştırmamız 31.07.-12.08.1995 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu yılki antik İmbros kenti araştırması adanın kuzey sahilinde bulunan bugünkü modern yerleşme Kaleköy'de gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yapılacak ikinci bir kampanyada adanın geri kalan kısımları araştırılacaktır. T.C.Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, verdiği izin ve temsilcisi Sayın Sena Mutlu'ya da büyük yardımlarıyla çalışmalarımızı kolaylaştırdığı için teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca bugünkü Merkez şehrindeki Halk Kütüphanesi'nin tüm çalışanlarına, burada korunan Kaleköy'de bulunmuş antik eserleri incelememize olanak sağladıklarından ve ayrıca Kaleköy'de yaşayan bir çok kişiye ev ve bahçelerindeki eserleri kendi arzuları ile gösterdik.

-
- (*) Prof.Dr.Robert OUSTERHOUT, University of Illinois at Urbana-Champaign, School of Architecture, 611 Taft Drive, Champaign, IL 61820-6921, USA
Dr.Winfried HELD, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. 48, 80090 Gümüşsuyu-İSTANBUL
- (1) Adanın tarihi için bkz.en son, Sophe N.Papageorgiou, *İmbros* (1994).-Ilias ve Yianna Andreou, E Imvros sten archaioteta, *Archaiologia* 41, 1991, 92-100.

lerinden dolayı teşekkürü bir borç biliriz. Özellikle Gökçeada'da bizi evinde misafir eden Aylin ve John McCarthy'e teşekkür ediyoruz.

Conze, Fredrich ve Picard ile Reinach'ın eserleri İmbros'un araştırılması için halen temel yapıtlardır². Maalesef bu eserlerde sözü edilen sadece birkaç anıtı biz tekrar bulabildik. Bunlardan başka, şimdiye dek bilinmeyen 150 kadar mimari parça, heykel ve başka eserler de tarafımızdan incelenmiştir³. Bunlardan ilginç olan bazı buluntularımızı sunuyoruz.

Prehistorik Çağ'dan günümüze Kaleköy'ün güney batısındaki düzlükte 10 m yükseklikte, 100 x 150 m boyutlarında bir höyük meydana gelmiştir⁴. Antik İmbros kenti, bugünkü Kaleköy'ün⁵ bulunduğu yerdeydi. İmbros yaklaşık M.Ö.500'den itibaren Atina'nın egemenliği altındaymış. M.Ö.450-446 arasında Atina'dan Kleruch'lar İmbros'a gönderildi. Roma İmparatorluk Çağı'na kadar Atinalılar'ın egemenliğinde kalmıştır⁶. Homeros daha önceki bir yerleşimden bahseder. Onun "Ιμβρου ἄστυ" olarak bahsettiği yerde daha sonraki şehrin bulunup, bulunmadığı henüz açıklanamamaktadır⁷.

Sur duvarından, kentin doğusunda yalnızca küçük bir bölüm kalmıştır (Resim:1), ancak surun diğer kısımları kayalardaki izler sayesinde oldukça iyi bir şekilde takip edilmektedir. Sur doğudaki eğimli kıyıdan, kent tepesi etrafını çevirerek şehrin batısındaki limana kadar uzanmaktaydı⁸. Kumtaşı bloklarının dış yüzeyleri, doğa koşullarından tamamen bozulmuştur. Çeşitli yükseklikteki yatay taş sıraları ve eğimli

-
- (2) A.Conze, *Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres* (1860)79-103.-C.Fredrich, İmbros, *AM* 33, 1908,81-112; aynısı, *IG XII 8* (1909)2 dd.19 dd.-Ch.Picard-A.J.Reinach, *Voyage dans la Chersonese et aux îles de la mer de Thrace*, *BCH* 36, 1912, 315-326.-bk.A. Philippson, *Die griechischen Landschaften 4. Das ägäische Meer und seine Inseln* (1959) 220-224.
- (3) İmbros'un kitabeleri 1993 yılında Mustafa H.Sayar (Wien) tarafından incelendi. bkz. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1994 (1995) 64.f.
- (4) N.Fıratlı, *İmroz ve Bozcaada* (1964) 6 bu höyükten bahsetmiştir. Höyük, planlanan yeni hava limanı yapısıyla tehdit görüyor. Bu kazıya 1996 yılında Halime Hüryılmaz (Ankara) başladı.
- (5) 15.yüzyılda köyün adı Palaiopolis idi. (bkz.E.W.Bodnar-Ch.Mitchell [ay.], *Cyriacus of Ancona's Journeys in the Propontis and the Northern Aegean 1444-1445* [1976] 37 Z.496), bugünkü Hellenler köye Kastro derler.
- (6) R.Meiggs, *The Athenian Empire*⁵ (1972) 160.424; *Der Kleine Pauly* 2 (1975) 1374 bkz.İmbros (E.Meyer).
- (7) Homer, *Ilias* 14,281.
- (8) Eski Liman için bkz.Conze *a.g.e.* 83; C.Fredrich, *AM* 33, 1908,85.

derzlerden oluşan duvar tekniği surların Kleruchie'nin kuruluş dönemi ile ilgili olmayıp, daha ziyade Geç Klasik Çağ'da yapıldığını gösterir⁹. İn situ olarak başka hemen hemen hiç bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır.

İmbros'daki bir çok antik kalıntı ana kent Atina ile yakın bağlantıya işaret eder. Bunlar arasında Halk Kütüphanesi'nde korunan Kaleköy'de bulunmuş 52 cm yüksekliğinde, 55,5 cm genişliğindeki mermer bir kabartma parçası (Resim: 2) seçkin bir eserdir. Solda, sağa dönük oturan bir kadının sağ baldır ve ayağı betimlenmiştir. Koltuktan bir bacak kalınmıştır, ayak bir tabure üzerindedir. Düşey kıvrımla chiton üzerinde kalın kıvrımlı bir himation vardır. Mantonun altından görülen ayak sandallıdır. Sağ tarafta, sola dönük, ayakta, mantolu bir figürün hareketli bacağı betimlenmiştir. Ayak kopuktur. Hareketli bacağın önündeki düşey kıvrımlar sabit olan diğer bacağı gizlemektedir.

Kabartma çok kaliteli olup, Attika'da bir atölyede yapılmış olmaktadır. Oturan bir kadın ve ona dönük ayakta bir figür sahnesi de Attika mezar stellerinde çok sevilmiştir. Üslup açısından kabartmanın paralelleri M.Ö.400 ve IV. yüzyılın ilk çeyreğinin yapıtlarıdır¹⁰. Mezar stelinin tam olarak ele geçmiş bir benzerine göre, aşağı yukarı 1 m genişlik ve 1,30 m yükseklikte olduğu söylenebilir.

Halk Kütüphanesi'nde korunan gene Kaleköy'de bulunmuş mermer bir friz bloğu, İmbros'un antik mimarisinin kalitesini gösterir (Resim: 3). 28 cm yükseklik, 59,5 cm genişlik ve 18 cm kalınlıktaki küçük bir friz bloğunda kıvrımları arasında birer rozet bulunan, bukranionlu, iki sıra yapraklı girland vardır. Altta ise bir profilin varlığı anlaşılmaktadır.

Üçgen biçimi ve plastik işlemesi ile bukranion, komşu ada Samothrake'deki Ptolemaion'un (M.Ö.285-246) bukranion frizi¹¹ ile iyi bir benzerlik gösterir ve M.Ö.III. yüzyıla tarihlenir. Kırık olan yukarı kenarında bir yumurta dizisi yer almaktaydı. Motif kutsal alanlara özgüdür. Bundan dolayı bu blok da bir kutsal alandan gelmiş olabilir.

Başka buluntularla birlikte, bu friz, ana kent Atina'ya yakın bağlarına rağmen, İmbros'un da yakınındaki Trakya ve Kuzeybatı Anadolu'yla ilişkileri olduğunu gösterir.

(9) Genel duvar tekniği için krs.F.H.Winter, *Greek Fortifications* (1971) 80 dd.; C.Fredrich, *AM* 33, 1908,86 vd.Resim 3. aksine Kleruchie'nin kurulmasından hemen sonra yapıldığını tahmin etmektedir.

(10) Krs.Ch.W.Clairmont, *Classical Attic Tombstones* (1993) No.2.243. Attika Kleruchie'lerinden ihraç için bkz.aynı yerde Introductory 64. Limnos'daki Myrina Müzesi'ndeki İmbros'dan diğer Attik mezar stelleri için *ae.* No.1.726; 1.986; 2.420 b.

(11) A.Frazer, *The Propylon of Ptolemy II., Samothrace* 10 (1990) 59 dd Resim:48-49G; *Hel-lenismus* (1994) Kat.377.10 Lev.204, 4.5.bukranion ve yapraklı girlandlı bukranion frizler için bkz.a.g.e.Text 277.295.

Bizans Dönemi'nden İmbros hakkında yazılı kaynak hemen hemen bulunmamasına rağmen, araştırmamız adanın tarihindeki boşlukları doldurmaya başlıyor¹². Kalıntılar İstanbul bölgesi ile Trakya ve kuzeybatı Küçük Asya ile yakın bağları gösteriyor.

Erken Hristiyan Dönemi'nden sadece bir binanın kısmen görünen temelleri tespit edildi. Bu mozaikli bir tabana sahip olan bazilika, Nikephoros Glykas tarafından 19 uncu yüzyılın sonunda kazıldı fakat yayınlanmamıştır. Sadece taş temellerin yaklaşık 85 cm kalınlıkta olan bir parçası, Kardamos Koyu (Yıldız Koyu)'na giden yolda görünüyor¹³. Aralarında hala pembe harç üzerinde ve beyaz sıva içinde duran renkli tesserae (genellikle beyaz ve koyu gri, bazen sarı ve kırmızı), kırık mozaik parçaları yolun yanında bulundu.

Ayrıca, Erken Hristiyan Dönemi'nden çok sayıda sütun ve sütun başları var. Beş tane hemen hemen özdeş İon sütun başlarını dağılmış bulduk, kısmen daha yeni binaların inşaatında kullanılmış. Birisi Geç Antik kalede, biri Bademli'deki H.Demetrios Karketsanados Kilisesi'nde, biri de Bademli'deki bir evde; öteki iki sütun başı Kaleköy'deki evlerin bahçelerinde bulundu (Resim: 4). M.S.dördüncü veya olasılıkla beşinci yüzyıl Kuzey Yunanistan'da bulunan sütun başları ile karşılaştırılabilir¹⁴. Bütün bulduğumuz parçaların uzunluğu 38,5 ile 41,5 cm arasında, yüksekliği ise 11,5 ile 12,0 cm arasındadır. Bu beş sütun başları olasılıkla aynı binadan geliyorlar.

Osmanlı Dönemi'nde yapılan Kaleköy'deki Hagia Marina Kilisesi'nin devşirme malzemelerle dolu olduğu ortaya çıktı. Narthex'teki Erken Hristiyan sütun ve sütun başlarından, apsisteki 15 inci yüzyıl kitabesine kadar, kilise ve çevresindeki 41 antik ve Bizans eserler kataloğumuza girdi. Tabanı devşirme malzemesi ile döşenmiş, aralarında Orta Bizans Dönemi'ne ait iki tane mermer levha bulunuyor. Onların daha büyük olanın ölçüleri 106 x 118 cm, kalınlığı yaklaşık 8 cm 'dir, küçük bir parça eksiktir (Resim: 5). Tavandaki İsa resminin tam altında yer alıyor. Yüzü yıpranmış olmasına rağmen, dekoru hala net anlaşıyor. Geometrik dekoru örgü süslemesi ile ayrılmış, ortalarında rosetli levhalar yer alıyor. Bu Bizans repertuvarında çok sevilen dekor, 11 inci yüzyıla tarihlenen Athos Dağı'ndaki Lavra Monastiri phiale'si ve

(12) Papageorgiou a.g.e. 25-39.

(13) Bkz.Fredrich, *AM* 33, 1908,88.

(14) Ch.Tsiourme-D.Bakirtze, Kionokrana tes syllogos tes rotondas Thessalonikes, meros B.Jonika kionokrana, *Makedonikon* 20, 1980,218-235, özellikle Kat: 75-76.

Atina'daki Küçük Metropolis'teki eserlerle karşılaştırılabilir¹⁵. Eserimiz 11 inci veya olasılıkla 12 inci yüzyıla tarihlenebilir. Daha küçük levhanın kırık parçası aynı dekoru gösteriyor.

Orta Bizans mimari parçaların bir takımı Merkez Belediyesi'nin bahçesinde sergileniyor. Buluntu yeri bilinmiyor, fakat Kaleköy'den gelmiş olabilir. Üç tane üzengilikli sütun başı, bir pencere kayıtu ve bir küçük sütun, hep benzer mermer ölçü ve işçiliğindendirler. Sütun başlarının ikisi benzer dik palmet süslemesi gösteriyor (Resim: 6) 11 ve 12 nci yüzyılın mimarisinde yaygındır, İstanbul'daki birçok eserlerle karşılaştırılabilir¹⁶

Üçüncü sütun başı ise süssüzdür, fakat ölçüleri süslü parçaların ölçüleri ile aynıdır. Sütun başlarının her birisi pencere kayıtuına uyuyor. Pencere kayıtu ise bitirilmemiş ve her tarafı işçiliğin değişik bir durumunu gösteriyor (Resim:7). Küçük sütun, pencere kayıtından biraz daha kısa. Üst kısmında bir halka üzerinde bir kırık küp başlığı gösteriyor. Merkezdeki bu beş eser olasılıkla aynı Bizans kilisesinden geliyor.

Geç Bizans İmbros hakkında daha çok bilgimiz var. Bizans İmparatorluğu'nun son ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında önemli bir yer aldı. Kaleköy Kalesi bu döneme tahrihlenebilir (Resim: 8). Yaklaşık dikdörtgen bir plan gösteren kalenin ana kapısı doğu tarafındaydı. Olasılıkla batısında bir kapı daha vardı¹⁷. Düzensiz mesafelerde olan kuleler güney tarafını koruyordu. Kalenin içinde ise bina ve teras duvarları anlaşılıyor. Kale duvarları genellikle harçlı kaba taşlardan oluşuyor, içinde değişik devşirme taşlar yer alıyor. Sekizgen olan güneydoğu kulesi kaliteli ve tarihli bir mermer bloğu gösteriyor. Üzerinde, adanın son- dan evvelki Bizans Valisi Manouel Asanes o Laskares ve tarih 1442 yazılıyor. Bu kalenin en az bir kısmının inşa tarihini veriyor¹⁸.

Tespit ettiğimiz eserlerin tek tek olağanüstü olmamasına rağmen, toplanan kalıntılar hep birlikte Gökçaada'nın uzun ve önemli tarihini bize anlatmaya başlıyor.

(15) Krş.A.Graber, *Sculptures byzantines du Moyen Age II* (1976) No. 59 ve 62. Benzer dekorlar Kiev ve Chernigov katedrallerindeki korkuluklarda görülebilir: Graber a.g.e.No.76.

(16) Bkz.O.Hjort, The Sculpture of the Kariye Camii, *Dumbarton Oaks Papers* 33(1979), özellikle Resim: 36-40.

(17) Bkz.Fıratlı a.g.e. 3-7 ve kroki s.7.

(18) Fredrich, AM 33, 1908, 91-92.İmbros'un Bizans kitabeleri yakın zamanda yayınlandı: C.Asdraha, *Inscriptions byzantines de la Thrace orientale et de l'île d'İmbros (XIIe-XVe siècles)*, *Archaiologikon Deltion* 43, 1988 (1995), 1,219-291, özellikle 270-291 Lev.114-118, içinde de kalenin birkaç resimleri. Kitabeler ayrıca da M.Sayar tarafından inceleniyor, bkz.n.3.

Fig.1: Kaleköy, ancient city wall, seen from east
Resim 1: Kaleköy, antik sur duvarının doğudan bir görünüşü

Fig. 2: Halk Kütüphanesi, fragment of funeral relief
Resim 2: Halk Kütüphanesi, kabartmalı mezar taşı parçası

Fig. 3: Halk Kütüphanesi, block of frieze with bucrania and garlands
Resim 3: Halk Kütüphanesi, bukranonlu ve girlandlı friz bloğu

Fig. 4: Kaleköy, Ionic capital
Resim 4: Kaleköy, İon sütun başı

Fig. 5: Kaleköy, H. Marina, Byzantine panel
Resim 5: Kaleköy, H. Marina, Bizans Dönemi levha

Fig. 6: Merkez Belediye, Byzantine capital
Resim 6: Merkez Belediye, Bizans Dönemi sütun başı

Fig.7: Merkez, Belediye, Byzantine mullion
Resim 7: Merkez, Belediye, Bizans Dönemi pencere kayıtlı

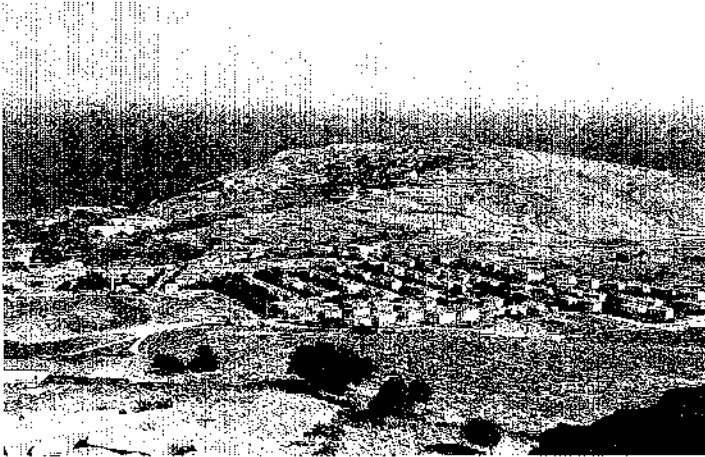

Fig. 8: Kaleköy, view from Bademli
Resim 8: Kaleköy, Bademli'den görünüşü

PRIENE 1995

Wolf KOENIGS *
FRUMSCHEID
S.WESTPHALEN

An den Forschungen und Restaurierungen in Priene, die vom 7. August bis 30. September 1995 unter der Leitung des Bauforschers W.Koenigs stattfanden, nahmen teil: die Archäologen J.und F.Rumscheid und S.Westphalen, die Architekten A.V.Kienlin, J.Misiakiewicz und J.Pecher, der Epigraphiker W.Blümel, der Photograph D.Johannes und die Studenten A.Hennemeyer und S.Irmak. Das Türkische Kulturministerium wurde durch Frau Nermin Yarayışlı vertreten. Schwerpunkte der Forschung waren die Kirche am Theater und die Agora, dort vornehmlich die Heilige Halle (Nordhalle). Restaurierungen betrafen das Proskenion des Theaters und die Kammern der Heiligen Halle an der Agora.

Die byzantinische Bischofskirche

Südlich des Theaters liegt die Ruine der byzantinischen Kirche, die in dieser Umgebung mit ihren Mauern aus unregelmäßig zusammengesetzten Bruchsteinen und den reichlich verwendeten Spolien wie ein Fremdkörper wirkt (Abb. 1) Zusammen mit dem Kastell auf der Akropolis erinnert sie daran, daß die Stadt das Ende der hellenistisch römischen Epoche überdauerte, und die Bevölkerung zurückgezogen auf die oberen Terrassen, zwischen Ruinen und unter geänderten städtebaulichen Vorstellungen, überlebt hat. Nach Ausweis der überlieferten Bischöfe, der Münzfunde und auch der aufgelesenen Keramik ist der Ort erst im 13.Jh.n.Chr. aufgegeben worden¹.

(*) Prof.Dr.Ing.Wolf KOENIGS, Lehrstuhl für Baugeschichte und Bauforschung, Technische Universität München, D-80290 München.

(1) T.Wiegand-H.Schrader, *Priene* (1904), ALMANYA 475ff.-K.Regling, *Die Münzen von Priene* (1927)185f.-Zur Keramik Hinweis von B. Böhlendorf.

Der Kontrast zwischen den hellenistischen und den byzantinischen Gebäuden wirft die Frage auf, wie die Architektur der Basilika zu bewerten sei. Um dabei einer Klärung näher zu kommen, waren zunächst eine Untersuchung und Aufzeichnung des Bestandes notwendig, die in der Kampagne 1995 begonnen und weit vorangetrieben wurden. Denn bisher war die Kirche nur aus der knappen Beschreibung von T. Wiegand bekannt². Das dreischiffige Langhaus (innen ca. 27 x 13,5 m) ist mit seiner Ostseite gegen ein hoch aufragendes römisches Thermengebäude gesetzt. Die Westseite wird von einer quergelagerten Vorhalle eingenommen. Wiegand hatte an der Kirche zwei Bauphasen unterschieden. Danach stand zuerst eine Säulenbasilika, die später in eine Pfeilerbasilika umgebaut wurde. Dafür wurden zwischen die zehn Säulenpaare jeweils vier mächtige Pfeiler eingezogen, die Wiegand als Hinweis auf eine nachträgliche Wölbung des Langhauses deutete. Die liturgische Ausstattung der Kirche ist vergleichsweise gut erhalten. Schon Wiegand erwähnte ein Synthronon in der Apsis, das Fundament des Altars, Teile der Chorschranken, vor allem aber den Ambo in der Mitte des Langhauses, von dem damals die achteckige Bodenplatte und der westliche Ausgang in ihrer originalen Aufstellung vorgefunden wurden. Seit diesem Grabungsbericht ist nur wenig über die Kirche geschrieben worden³.

Vor dem Hintergrund dieser Forschungslage waren von unserer Arbeit wesentliche neue Erkenntnisse zu erwarten. Wir beschränkten uns auf die Kirche sowie eine südlich der Therme gelegene Kapelle, die vermessen und gezeichnet wurden (M 1 : 25). Ausstattung und Werkstücke wurden in einer Steinliste erfaßt, die bis jetzt über 230 Nummern enthält. Daneben wurden Bauteile wie z.B. einzelne Säulentrommeln geordnet und beiseite geräumt. Größere Werkstücke wie z.B. der Stufenblock des Ambos wurden aus anpassenden Fragmenten zusammengesetzt und auf erneuertem Fundament wieder aufgestellt (Abb. 8,9). Schließlich sicherte ein Maurer die Mauerkronen, die durch die zunehmenden Besuchermassen gefährdet sind. Die wichtigsten Ergebnisse der Forschung sollen im folgenden skizziert werden.

Zur Architektur (Abb. 2): Beobachtungen an der westlichen Mauer des Langhauses (Naos) ergaben, daß an dem Gebäude neben den bisher festgestellten zwei Bauphasen eine weitere zu unterscheiden ist. Diese Mauer stößt gegen die beiden seitlichen Außenwände und verdeckt mit

(2) Wiegand a. O. 481-485.

(3) V. Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften* II 2 (1926) 132ff.-G. Kleiner, RE Suppl. 9 (1962) 1219ff. s.v. Priene.-M. Schede, *Die Ruinen von Priene* (1964) 108ff.-P. Verzone, *Felix Ravenna* 1970, 26ff.-O. Feld, *IstMitt* 25, 1975, 198ff.-W. Müller-Wiener, *Felix Ravenna* 1983, 115ff.-M. Faile Castelfranchi, *Boreas* 17, 1994, 49ff.

ihren Stirnseiten Flächen von farbig bemaltem Wandputz. Darüber hinaus steht sie teilweise auf den Bodenplatten des Naos. Sie wurde also nachträglich zwischen die Seitenwände eingezogen und dabei auf die bereits verlegten Bodenplatten gestellt. Daraus folgt, daß auch die Aufstellung der zehn Säulenpaare im Naos, die auf die jetzige neuere Westmauer bezogen ist, aus einem Umbau resultiert. Die Baugeschichte läßt sich also in drei Abschnitten darstellen: Auf eine Säulenbasilika 1, der die Längswände und der Boden im Naos zuzuordnen sind, folgt Säulenbasilika 2 mit der jetzigen Westmauer und den zehn Säulenpaaren, die schließlich während einer dritten Phase in die Pfeilerbasilika umgebaut wird.

Durch die älteste Säulenbasilika 1 (Abb.3) wurden bereits die wichtigsten Abmessungen und der schiefwinklige Grundriß für die nachfolgenden Bauphasen im wesentlichen festgelegt. Am Grundriß fällt auf, daß die südliche Seitenmauer an der SO-Ecke der römischen Therma ansetzt, während die nördliche Seitenmauer leicht schrägt verlaufend auf der Straße zwischen Therme und Theater steht. Vermutlich mußte man beim Kirchenbau auf südlich stehende Gebäude Rücksicht nehmen und wick daher nach Norden auf die Straße aus, um eine bestimmte Breite des Baues zu erreichen. Die gegenüber der Therme nach Norden verschobene Mittelachse ist auch an der Apsis festzustellen. Diese stellt keinen eigenen Baukörper dar, sondern wurde in der massiven Stirnmauer der Therme eingerichtet. Dafür konnte eine rechteckige Wandnische ausgenutzt werden, die nach Westen geöffnet und nach Norden erweitert wurde. Dieser Ausbruch wurde dann halbrund verschalt und nach Osten geschlossen.

Für die weitere Rekonstruktion war es entscheidend, den ehemaligen Verlauf der westlichen Naosmauer festzustellen. Dafür sind auch Hinweise vorhanden: In dem in gleichmäßigen Bahnen verlegten Fußboden fällt ein Streifen aus unregelmäßig versetzten Platten auf, der quer durch den Naos, etwa 2 m östlich der jetzigen Westmauer verläuft. Hier stand vermutlich die Westmauer, bevor sie beim Bau der zweiten Basilika abgebrochen und ihr Fundament mit Marmorplatten abgedeckt wurde. Die ungewöhnliche kleine Nische im Südwesten des jetzigen Naos (Abb.2) bestätigt diese Annahme, denn sie ist in der von uns rekonstruierten ersten Basilika Teil einer nach Süden vorspringenden Vorhalle (Abb.3). Demnach war der Naos gegenüber seiner zweiten Ausführung zunächst etwa 2 m kürzer (ca. 24,5 m).

Die Aufstellung der Säulen im Naos der ersten Phase ist nur indirekt zu rekonstruieren: An vielen ihrer Säulenschäfte, die in der zweiten Basilika wiederverwendet wurden, sind senkrechte, etwa 1 m hohe Ein-

lassungen zu beobachten, die etwa 60 cm über der jetzigen Standfläche beginnen (Abb.4). Am oberen Ende sind sie auffällig erweitert. In die Einlassungen waren ursprünglich Schrankenplatten eingesetzt, die die Seitenschiffe vom Mittelschiff trennten. Tatsächlich fanden wir Fragmente von Platten, die mit ihrem kräftig ausladendem oberen Profil genau in die Rillen der Säulenschäfte passen (Abb.5). Diese Platten mit einer rekonstruierten Länge von einem Meter sind der Säulenbasilika 1 zuzuordnen, da sie mit ihrem Format nicht zu den erhaltenen Interkolumnien der zweiten Basilika passen. Durch dieses Maß läßt sich der Säulenabstand im ersten Naos errechnen. Zwei Platten zusammen mit einer Mittelstütze entsprechen einem Interkolumnium von etwa 2.20 m. Das zugrunde gelegte Achsmaß läßt sich bei einem Säulendurchmesser von 0.60 m mit 2.80 m bzw.ca.9 Fuß rekonstruieren. Im Naos der ersten Kirche waren demnach 8 Säulenpaare aufgestellt.

Der noch weitgehend erhaltene Plattenboden im Naos, der der bisher ersten Basilika zugeordnet werden konnte, hatte bereits einen Vorgänger, der ebenfalls der 1.Phase zuzurechnen ist: Unter seinen Marmorplatten fanden wir Reste eines Mosaikbodens mit geometrischen Mustern wie z.B.einem Mäander, der wahrscheinlich ein größeres Mosaikfeld im Mittelschiff rahmte (Abb.6).

Bei dem Umbau zur Säulenbasilika 2 (Abb.2) wurden der Naos nach Westen auf ca. 26.5 m erweitert und die Zahl der Säulenpaare von acht auf zehn erhöht. Diesem tiefgreifenden Umbau, der natürlich auch den Obergaden und die Dächer der Basilika betraf, wird eine weitgehende Beschädigung der ersten Kirche, etwa durch Feuer oder Erdbeben, vorausgegangen sein. Die Säulen wurden, soweit sie nicht aus der ersten Basilika übernommen werden konnten, wieder aus den Ruinen der Stadt herangeschafft. Es handelt sich durchweg um hellenistische Säulen der dorischen Ordnung, die überwiegend von der südliche von dem Athentempel, aber auch von den seitlichen Hallen der Agora stammen⁴. Bei ihrer Aufstellung in der Basilika wurde die Zusammenstellung der Säulentrommeln verändert, wie ein Photo einer Säule in Sturzlage belegt⁵. Da die dort gezeigten Trommeln und das Kapitell identifiziert werden konnten, ergab sich, daß die betreffende Säule aus drei Trommeln (zusammen 280 cm) und dem Kapitell (30 cm) 3.10 m hoch war, also im Vergleich zur hellenistischen Auffassung eine sehr gedrungene Proportion hatte. Auch trugen die Säulen kein Gebälk, sondern Arkaden, von denen einige Bogensteine noch vorhanden sind. Die dorische Ordnung war damit auf-

(4) Hinweis F.Rumscheid.

(5) Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Meßbildarchiv Berlin Nr.254.92.

gelöst. Säulenhöhe und Achsabstand konnten den neuen Bedingungen frei angepaßt werden. Im Gegensatz zu einer dorischen Säule handelte es sich in der Kirche um Rundstützen, die eher zufällig dorische Kapitelle als Auflager der Arkaden trugen. Der Umbau zur Pfeilerbasilika ist die auffälligste Veränderung, die an der Ruine festzustellen ist (Abb.1-2). Denn von den vier rechteckigen Pfeilern, die zwischen die Säulen einge-
gezogen wurden, sind massive Stümpfe erhalten geblieben. Durch den Umbau entstand ein Stützenwechsel, indem zwischen den Pfeilern je zwei Arkaden der Säulenbasilika sichtbar blieben. Auch wurde das Mittelschiff durch die raumgreifenden Pfeiler um etwa 1.20 m schmaler. Wahrscheinlich hatten die Pfeiler in erster Linie die auffällig gewordenen Hochwände der Säulenbasilika 2 zu stützen. Dafür waren sie vermutlich über Bögen zu einem Strebssystem verbunden. So entsprechen den beiden mittleren Pfeilern Wandvorlagen an den Seitenwänden des Langhauses. Darüber hinaus stehen vor der Südseite zwei weitere Pfeiler, die das Gebäude von außen stützten. Ob die Pfeiler auch noch Gewölbe über den einzelnen Jochen trugen, ist vorläufig noch ungeklärt. Es wären von derartigen Gewölben beachtliche Schuttmassen zu erwarten, die die Ausgräber allerdings nicht erwähnten.

Durch unsere Untersuchung ist zwar die Abfolge der Bauphasen geklärt, für deren Datierung haben wir bis jetzt aber keine überzeugenden Indizien gewinnen können. Man kann nur vermuten, daß der Bau der Säulenbasilika 1 in die Zeit der ersten überlieferten Bischöfe, also in die Mitte des 5. Jhs.n.Chr. fällt, und daß der Umbau in die Pfeilerbasilika erst in mittelbyzantinischer Zeit erfolgte, etwa im 10. oder 12. Jh.n.Chr., für die die Münzfunde eine zunehmende byzantinische Präsenz belegen.

Entsprechend der Architektur sind auch an der Ausstattung Veränderungen festzustellen. So sind am Synthronon zwei Zustände zu unterscheiden. Während des ersten verfügte die frei in die Apsis gestellte halbrunde Anlage über vier Stufen. Im Scheitel ist der Bischofsthron zu rekonstruieren, von dem eine Stütze noch in situ ist. Das aus Steinen gemauerte erste Synthronon war verputzt und bund bemalt, um eine Verkleidung mit kleinen Marmorplatten vorzutäuschen. Für den zweiten Zustand wurde es mit Ziegeln und nur drei Stufen über einem kleineren Durchmesser umgebaut.

Auch der Ambo (Abb.7) hatte Veränderungen erfahren. Die Fundsituation mit der achteckigen Bedenplatte und nur einem, dem westlichen Stufenblock (Abb.8) ist auf die letzte Aufstellung der Pfeilerbasilika zu beziehen. Wie bei vergleichbaren Ambonen ist aber auch in Priene ursprünglich ein zweiter, symmetrisch angeordneter Aufgang vorhanden

gewesen. Als Beleg fanden wir von einem zweiten Stufenblock ein Fragment, das als Baumaterial wiederverwendet war. Daß der Ambo z.T.schon zerschlagen wurde, als die Kirche noch genutzt wurde, zeigt ein weiteres Fragment, das im Fundament für einen der Mittelschiffspfeiler vermauert ist. Es handelt sich um einen Aufsatz für die monolithen Stufenblöcke, mit dem sich eine bisher unbekannte Konstruktion eines Ambos rekonstruieren läßt: Der in situ stehende Stufenblock endet mit einer nur halbhohen Stufe in einer ebenen Fläche (s.Schnitt in Abb.7). Auf diese paßt der zweistufige Aufsatz, durch den auch das Rankenmuster der Treppenwangen fortgeführt wird. Diese Rekonstruktion wird durch einen vergleichbaren, aber intakten Aufsatz bestätigt, der im Museum von Iasos aufbewahrt wird⁶. Diesen Aufsätzen war an der Stirnseite eine Art Konsole angearbeitet, die den Aufgang mit der Plattform der Kanzel verband.

Schließlich sind noch die heterogenen Fragmente von Schrankenplatten (knapp 40 an der Zahl) und Pfosten zu erwähnen, deren ursprüngliche Aufstellung und Zuordnung zu den verschiedenen Phasen noch zu klären ist.

Abschließend möchte ich auf die eingangs gestellte Frage zurückkommen, wie die Basilika vor dem Hintergrund der hellenistisch-römischen Architektur zu beurteilen sei. Es sind vor allem die Unterschiede und Veränderungen, die ins Auge fallen. So wird durch den Bau der Kirche das vorgegebene Straßenraster aufgegeben, indem das nördliche Seitenschiff über einer alten Straße errichtet wird. Charakteristisch ist vor allem aber der Umgang mit den hellenistischen Säulen. Die Spolien werden nicht in einer dorischen Ordnung aufgestellt, sondern als Rundstützen ihren neuen Aufgaben angepaßt. Es herrscht eine Spolienkultur, die sich des vorhandenen alten Materials bedient und dieses frei von tradierten Ordnungen in neue Zusammenhänge stellt. Diese 'Auflösung der antiken Form' spiegelt die Ambivalenz zwischen Kontinuität und Neuanfang wieder, die eine spätantike Stadt bestimmt. Innerhalb der vorgegebenen hellenistisch-römischen Struktur vollzieht sich der Wandel zur byzantinischen Stadt. Diese städtebauliche Entwicklung entspricht den gleichzeitigen gesellschaftlichen Veränderungen. So werden die Auftraggeber der Kirche direkte Erben von paganen Vorfahren gewesen sein, da sich der Wechsel von den Paganen Kulturen zum Christentum schrittweise innerhalb der Bevölkerung vollzogen hatte.

(6) Hinweis G.Mietke und A.Hennemeyer.

Agora

Im Zuge der Gesamtbearbeitung der Agorahallen wurde der 1990 begonnene Steinplan der Heiligen Halle (Nordhalle) im Maßstab 1: 25 fertiggestellt. Ferner wurden einige Bauteile, vor allem vom Westende der Halle im Maßstab 1: 10 aufgenommen⁷ (Abb.10). Zur Aufnahme des vollständigen Bauteilkataloges wurden Formblätter für häufig vorkommende gleichartige Bauteile vorbereitet.

Die Kammern, die an die Nordseite der Heiligen Halle von ihrem Westende bis zur Treppengasse am Buleuterion angebaut sind, wurden in den 100 Jahren seit der Ausgrabung durch Vandalismus und Erdbeben sehr beschädigt. Zahlreiche Quadern der zweischalig gebauten Türwand und der Zwischenwände sind in die Kammern gestürzt. Sie wurden, soweit sie eindeutig zuweisbar waren, wieder an ihrer alten Stelle eingebaut und auf diese Weise die Struktur des Gebäudes klarer ablesbar (Abb. 11,12). Ein Teil der Räume wurde ganz ausgeräumt, darunter auch der 9. von Westen. Dieser Raum, der sich in ganzer Breite zur Halle öffnet, gilt als Kultraum der Dea Roma⁸. An seiner Rückwand befand sich eine nachträglich vor den bestehenden Putz eingebaute Bank, deren westliches Ende noch vorhanden ist. Sie besteht aus der Innenecke einer steinernen Bank (Abb.13), die hier offenbar als Spolie eingebaut war, da sie sich nach vorne nicht fortsetzt. An den Wänden der Kammern sind Putzreste erhalten und zwar in zwei Phasen: Der Wandputz auf der Rückwand geht in der ersten Phase hinter den Kammertrennwänden durch. Der Putz der zweiten Phase wurde nach Einbau der Trennwände aufgebracht. Der glatte, ungefärbte Kalkputz der Wände ist mit einer Quaderlinierung versehen, die teilweise mit den tatsächlichen Quaderfugen übereinstimmt bzw. diese fortsetzt. An einigen Stellen ragen Mauersteine aus dem Putz heraus. Die Ränder der erhaltenen Putzflächen wurden 1995 mit Kalkmörtel gesichert.-Im vorderen Hallenbereich wurden ältere Hausmauerreste gereinigt und vermessen, die noch auf die, von der Nordhalle I bereits abgeschnittene sog. Mittelgasse Rücksicht nehmen.

Häuser

In Zusammenhang mit den Studien zur Bauornamentik und zu den figürlichen Terrakotten Prienes wurden mehrere Räume in Häusern des westlichen Stadtviertels gereinigt. Da die Häuser in späthellenistischer Zeit durch einen Großbrand zerstört und überwiegend nicht wieder-

(7) Vgl. Priene 1991, X. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1992, 473ff.

(8) K. Tuchelt, Frühe Denkmäler Roms in Kleinasien 23 *Beih. IstMitt.* 1979, 30f. Abb. 2, 5.

aufgebaut wurden, fand die alte Grabung (1895-99) hier vieles von der hellenistischen Ausstattung. U.a. werden in der Priene-Publikation Bauteile in Häusern südlich an der Westtor-Straße erwähnt, aber nicht abgebildet⁹. Tatsächlich stießen wir in Haus 24, dessen Südteil nachträglich in eine Synagoge umgebaut worden ist, auf einige dorische Bauteile einer großen Prosta. In Haus 21, das eigentlich aus zwei Häusern besteht, fanden sich dorische Bauteile einer Innenecke, die zum Peristyl des Osthauses gehören könnten, außerdem mehrere obere Gebälkblöcke mit schön reliefierter Rankensima.

Die qualitätvollen Terrakotta-Figuren Prienes stammen zum großen Teil aus den Häusern des Westviertels. Um mehr über die Funktion zu erfahren, die den Statuetten im jeweiligen Aufstellungszusammenhang zukam, wurden die Fundstellen, soweit sie bekannt sind, aufgesucht und gereinigt. Interessant war besonders der Befund in der Raumgruppe 8a, die den Südwestteil des Hauses 8 einnimmt, aber nicht vom Haus selbst aus, sondern nur von der Straße her zu betreten war. Durch einen quergelegerten großen Vorraum gelangt man von Süden in einen etwa 4.60 m x 4.60 m großen Raum, dessen Tür aus der Mitte nach Westen verschoben ist (Abb.14,15). Vor seinen Wänden, nicht aber vor der Türöffnung, verläuft ein um 2 cm erhöhtes Bankett von 1 m Breite, das aus einem Kalkestrich auf einer Marmorsplittpackung besteht. Es rahmt einen Faßboden, der wechselnd mit Bändern in Kieselmosaik und Flächen von glattem Kalkestrich gestaltet ist. Die Kiesel sind meist weiß, aber mit einigen rötlichen, schwarzblauen und grauen untermischt und flach in den Kalkmörtel gedrückt. Der Boden grenzt außen mit einem 25 cm breiten, quadratisch umlaufenden Kieselstreifen an den niedrigen Estrichsockel. Die Mörteloberfläche ist nur zwischen den Kieselstreifen dieses äußeren Streifens ungewöhnlicherweise kräftig rot gefärbt. Frei in diesem Rahmen stehen ein Ring und in diesem ein Quadrat in Kieselmosaik, dem wiederum ein Kreis glatten Estrichs einbeschrieben ist. An Beschädigungen des Bodens ist sein Aufbau zu erkennen: auf einer Schicht aus verdichtetem Marmorsplitt liegt eine untere, glatte Estrichschicht. Auf deren Fläche wurde das geometrische Muster angerissen. Vermutlich trug man dann zuerst die glatten Estrichpartien auf und sparte aber die mit Kiesel zu besetzenden Stellen zunächst aus. Nach dem Abhärten wurden diese Ausparungen dann mit dem Mörtel gefüllt, der das Kieselmosaik hält.

Die Wände des Raumes bestehen aus Handquadern und größeren Bruchsteinen in Lehmörtel: bisweilen sind Reste des Putzes erhalten.

(9) T. Wiegand-H. Schrader, *Priene* (1904) 319f.

Eine schmale horizontale Rille läßt erkennen, daß eine etwa 45 cm hohe Sockelzone markiert war. Während der Ausgrabung (1895-99) wurden in diesem Raum folgende Funde registriert: "ein völlig zerdrückter Bronzekessel, drei Klingenfüße, ein schlauchförmiges Bronzegefäß [wohl eine Kanne], die Bronze-Applique in Gestalt einer weiblichen Büste [Beschlag einer Klingenlehne] und einige Terrakottafragmente"¹⁰. Diese Funde zusammen mit der Raumdistribution, der außermittigen Türe und dem Estrichbankett, erweisen das Zimmer als Klingenraum (Andron), in dem Symposiasten beim Wein zusammenkamen. Die Maße des Raumes lassen die Aufstellung von sieben Klingen auf dem Bankett zu: Ihre Reihe begann mit dem Fußende einer Kline in der Südwestecke des Raumes und setzte sich so fort, daß nie das Kopfende einer Kline in einer Raumecke zu stehen kam. Dieses "andron heptaklinon" in Priene entspricht ganz denen, die fast regelmäßig in den Wohnhäusern des 5. und 4. Jhs. v. Chr. in Olynth vorkommen¹¹. Auch dort finden sich leicht erhöhte Bankette und Kieselmosaiken mit Kreismustern, die von Quadraten umfassen werden¹². Für einen Boden, der abwechseln aus Streifen dicht gesetzter Kiesel und glatten Estrichpartien besteht, ist jedoch weder in Olynth noch anderswo ein weiteres Beispiel bekannt.

Der für prienische Verhältnisse überdurchschnittlich prächtig ausgestattete und große Symposienraum innerhalb der kleinen, von Haus 8 abgetrennten Raumgruppe läßt den Gedanken aufkommen, daß es sich nicht um eine winzige Wohnung handelte, sondern vielleicht um einen Andron, den der Eigentümer des Hauses 8 zeitweise vermietete.

Theater (Abb. 16-18)

Die Restaurierung des Proskenions wurde erfolgreich fortgesetzt: drei der aus zwei Teilen bestehenden Halbsäulenpfeiler wurden zusammengefügt und mit Messingdübeln, die lose in den alten Löchern sitzen, gegen Verrutschen gesichert. Die fehlenden Kapitelle wurden nach dem Muster der vorhandenen von einem Steinmetzen aus Bergama aus Marmor angefertigt. Auf die Pfeiler wurden drei der im Vorjahr aus Beton hergestellten Ersatzarchitrave, die mit einer verschraubten Edelstahlstange bewehrt sind, versetzt. Das Material Fertigbeton, das farblich sehr gut zu dem grauen Marmor von Priene paßt, wurde aus Kostengründen gewählt. Auf die Architrave wurden Blöcke mit insgesamt 7 1/2 Metopen-Triglyphen-Achsen gelegt. Deren ursprüngliche Reihenfolge

(10) Ebenda 321

(11) W. Hoepfner-E.L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*² (1994) 98f. Abb. 77 u.a.

(12) D.M. Robinson, *Excavations at Olynthos* V (1933) 3.

ar bereits 1994 anhand der antiken Versatzmarken ermittelt worden. Außerdem wurden zwei der geklebten Marmorbalken versetzt, die das Proskenion mit dem Skenengebäude verbinden. Diese Restaurierungsarbeiten wurden von der Gemeinde Güllübahçe und ihrem Bürgermeister Yusuf Toptay tatkräftig unterstützt.

PRIENE 1995

Wolf KOENIGS *
F.RUMSCHEID
S.WESTPHALEN

Mimarlık Tarihçisi W.Koenigs'in başkanlığı altında Priene'deki araştırma ve restorasyon çalışmalarına üç arkeolog, üç mimar, bir epigraf ve iki öğrenci katılmışlardır. T.C.Kültür Bakanlığı Sayın Nermin Yarayırlı tarafından temsil edilmiştir.

Bizans Dönemi piskoposluk kilisesi şimdiye kadar yalnızca T.Wiegand'ın kısaca bahsettiği kadarı ile tanınıyordu¹. Üç nefli yapı (içte yak.27 x 13.5 m), doğu tarafı ile burada yükselen bir Roma Dönemi hamam binasına yaslanmaktadır. Batı tarafında bir narteks bulunuyordu. Wiegand, yapıda iki mimari dönemin varlığını tespit etmiştir. Buna göre, başlangıçta bir sütunlu basilika mevcut idi. Bu daha sonra payeli bir basilikaya dönüştürülmüştü. Bu yüzden 10 sütun çiftinin arasına dört anıtsal paye yerleştirilmişti. Wiegand'ın kazı raporundan sonra, kilise hakkında çok az şey yazılmıştır².

Mevcut araştırmaların bu durumu gözönüne alındığında, araştırmalarımızdan önemli yeni veriler bekliyorduk. Çalışmalarımız kilise ve hamamın güneyinde bulunan bir şapel üzerine yoğunlaşmış, bunlar ölçülmüş, planları çizilmiş (Ölçek 1:25), iç dekorasyon elemanları ve mimari parçalar için bir taş listesi çıkarılmıştır. Ambon basamak bloğu gibi büyük mimari parçalar birbirine uyan fragmanların birleştirilmesi sureti ile biraraya getirilerek, yenilenmiş, temel üzerine tekrar yerleştirilmiştir (Resim: 8, 9). En son olarak sayıları giderek artan ziya-retçiler nedeni ile zarar görmekte olan duvarların üst kısımları bir duvarcı ustası tarafından sağlamlaştırılmıştır. Araştırmaların en önemli sonuçları aşağıda başlıklar altında toplanmıştır.

MİMARİ (Resim: 2)

Naos'un batı duvarında yapılan incelemeler, yapıda şimdiye kadar tespit edilmiş mimari evrelere ilave olarak bir evre daha olduğunu ortaya

- (1) T.Wiegand - H.Schrader, *Priene* (1904) 481-485
- (2) V.Schultze, *Altchristliche, Staedte und Landschaften* II 2 (1926) 132 v.d.d. - G.Kleiner, *RE Suppl.* 9 (1962) 1219 v.d.d.başlık Priene - M.Schede, *Die Ruinen von Priene* (1964) 108 v.d.d. - P.Verzone, *Felix Ravenna* 1870, 261 v.d. - O.Feld, *IstMitt* 25, 1975, 198 v.d. - W.Müller - Wiener, *Felix Ravenna* 1983, 115 v.d. - M.Falle Castelfranchi, *Boreas* 17, 1994, 49 v.d.d.

koymuştur. Yapının mimari tarihini üç bölümde ele almak mümkündür: Naosun zemininin ve uzun yan duvarlarının ait olduğu Sütunlu Basilika I'ı, şimdiki batı duvarı ve 10 sütun çifti ile Sütunlu Basilika 2 izler. 3. dönemde ise basilika, payeli basilika haline getirilmiştir. 2. ve 3. evrelerin ölçümleri ve dik açılı olmayan planı, en eski Sütunlu Basilika I (Resim: 3) üzerinde yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir.

Birinci evreye ait naostaki sütun diziminin rekonstrüksiyonunu ancak dolaylı olarak yapmak mümkün olmuştur. İkinci basilikada tekrar kullanılmış olan sütun gövdelerinin pek çoğunda 1 m yüksekliğinde dikey oyuklar saptanmıştır. Bu oyuklar şimdiki duruş seviyesinin 60 cm kadar üzerinde başlar (Resim: 4) ve yukarıya doğru dikliği çekecek kadar genişlerler. Oyuklara ilk kullanımlarında yan nefleri orta neften ayıran korkuluk levhaları yerleştirilmişti. Üst profilleri bariz biçimde dışarı taşan ve sütun gövdelerindeki oyuklara tam olarak oturan korkuluk levhası fragmanlarına çalışmalarda rastlanmıştır (Resim: 5). İlk kilisenin naosuna 8 sütun çifti oturtulmuştu. Şimdiye kadar birinci basilikaya ait olduğu düşünülen naosdaki büyük bir bölümü günümüze kalmış olan taş plakalı zemininin, gene 1. evreye ait bir öncülü vardı. Mermer levhaların altında, meander gibi geometrik desenli bir mozaik zemine ait kalıntılar bulunmuştur. Meander motifi muhtemelen orta nefte yer alan büyük bir mozaığın dış çerçevesini oluştuyordu (Resim: 6).

Yapının 2. Sütunlu Basilika haline getirilmesi sırasında naos batıya doğru yaklaşık 26.5 m uzunluğa ulaşacak şekilde genişletilmiş, sütun çiftlerinin sayısı 8'den 10'a çıkarılmıştır. Birinci basilika mevcut olan sütunların dışında ilave edilen sütunlar, şehrin içinden sağlanmıştır. Söz konusu sütunlar, Hellenistik Dönem'e ait olup, Dor düzenindedir ve ağırlıklı olarak Athena Tapınığı'nın güney galerisinden, ayrıca agoranın yan galerilerinden buraya getirilmiştir³. Yapıda tespit edilen en büyük değişiklik, sütunlar arasına yerleştirilmiş olan dört adet dörtköşe payenin masif alt kısımlarının günümüze kalmasıyla kanıtlanan, yapının payeli basilika haline getirilmesidir (Resim: 1, 2).

Her ne kadar araştırmalarımız sonunda, mimari evrelerin birbirlerini izledikleri sıra açıklığa kavuşmuşsa da, tarihlendirme için kesin ipuçları kazanılamamıştır. Birinci sütunlu basilikanın yapımını ilk bahsi geçen piskoposlar dönemine, yani M.S. 5. yüzyılın ortasına, payeli basilika haline dönüşümünün ise, sikke buluntularının artan yoğunlukta Bizans varlığını ortaya koyduğu Orta Bizans Dönemi'ne, yani yaklaşık 10. veya 12. yüzyıla tarihlemek tahminen mümkündür.

(3) F.Rumscheid'in önerisi

Basilikayı Hellenistik-Roma mimarisi ışığı altında nasıl değerlendirmemiz gerekir? Herşeyden önce, özellikle farklılıklar ve değişiklikler dikkati çekmektedir. Ancak, Hellenistik sütunların kullanımı karakteristik bir özelliktir. Devşirme malzeme, Dor düzeni içerisinde kullanılmak yerine, yuvarlak formlu destekler olarak yeni fonksiyonlarına uydurulmuşlardır. Şehrin Mevcut Hellenistik-Roma yapısı içerisinde, Bizans kenti şeklinde bir değişim söz konusudur. Şehir mimarisindeki bu gelişim, aynı zamandaki sosyal yapıdaki değişimler ile uyum içerisinde.

AGORA

Agora galerilerinin genel çalışması çerçevesinde Kutsal Galerî'nin (Kuzey Galerî) 1990 yılında başlanan 1:25 ölçekli rölövesi tamamlanmıştır. Ayrıca, bazı yapı elemanlarının, öncelikle galerinin batı ucunda bulunanların 1:10 ölçeğinde çizimleri yapılmıştır.

Kutsal galerinin kuzeyindeki odalar 100 yıl içinde, kazıldığından beri vandalizm ve deprem gibi nedenlerden çok zarar görmüş, çok sayıda duvar bloğu odaların içine düşmüştür. Bu taş bloklardan yerleri kesin olarak bilinenler tekrar eski yerlerine konarak, yapının strüktürü açık bir şekilde anlaşılabilir hale gelmiştir (Resim: 11, 12).

Arasında batıdan 9. odanın bulunduğu bazı odalar tamamen temizlenmiştir. Tüm genişliğince galeriye açılan 9. oda Dea Roma'nın kült odasıdır⁴. Arka duvarında var olan sıva önüne daha sonra yerleştirilmiş, batı ucu zamanımıza kalmış bir bank yer almaktadır. Devşirme olarak yerleştirilen bu parça, öne doğru uzanmadığı için taş bankın iç köşesi olmalıdır. Odaların duvarlarında günümüze kalan sıvalar iki evreye aittir. Arka duvardaki sıva birinci evrede, odaları ayıran duvarların arka duvar ile birleştiği yerlerde devamlılık gösterir. İkinci evrede ise sıva odaları ayıran duvarlardan sonra yapılmıştır. Duvarlar üzerinde günümüze yer yer kalmış sıvaların etrafı 1995 yılında kireç harcı ile sağlamlaştırılmıştır.

EVLER

Priene'nin mimari bezemeleri ve terrakotta figürinleri ile ilgili çalışma kapsamında, Batı Mahallesi'nin evlerinin pekçok odası temizlenmiştir. Priene'nin kaliteli terrakotta figürinlerinin büyük kısmı, Batı Mahallesi'ndeki evlerdendir. Ele geçen heykelciklerin fonksiyonu

(4) K.Tuchelt, Frühe Denkmäler Roms in Kleinasien 23. Beih. *IstMitt.* 1979, 30 vd. Res. 3.5

hakkında daha fazla bilgi edinmek için, bilindiği kadarıyla buluntu yerleri araştırılmış ve temizlenmiştir.

8 nolu evin güneybatısında, güneydeki caddeden, enlemesine uzanan büyük bir ön oda vasıtasıyla, kapısı ortadan batıya kaymış bir başka mekana girilmekteydi (Resim: 14, 15). Bu mekanın duvarları önünde yaklaşık 2 cm yüksekliğinde, 1 m genişliğinde, kireç tabakası ile örtülü mermer parçalarından oluşan bir set uzanıyordu. Bu set, çakıl mozaikli ve düz kireç ile sıvalı şeritlerin dönüşümlü yer aldığı zemini çevrelemekteydi.

Mekanın duvarları kerpiç harçlı, düzgün işlenmiş blok ve büyük moloz taşlardan oluşmaktadır, yer yer sıva kalıntıları da ele geçmiştir. Mekanın planı ve tertibi, orta aksta olmayan kapısı, duvar kenarındaki seti ile bu mekanın buluntuları⁵, burasının şarap eşliğinde symposiastların biraraya geldiği andron odası olduğunu göstermektedir.

TIYATRO

Tiyatro proskenionunun (Resim: 16, 18) restorasyonu başarıyla sürdürülmüştür: İki parçadan oluşan üç yarım sütun birleştirilmiş, kaymalarını önlemek için antik dübel yuvalarına pirinç dübeller yerleştirilmiştir. Eksik olan başlıklar, mevcut olanlar örnek alınarak Bergamalı bir taşçı ustasına mermerden yaptırılmıştır. Payeler üzerine önceki yıl betondan yapılan üç architrav, architravlar üzerinde de toplam 7 1/2 metop-triglyph bloğu gerçeğine uygun biçimde yerleştirilmiştir. Ayrıca, proskenion ile skene yapısını birleştiren, yapıştirilerek onarılan iki mermer hatıl yerine konmuştur. Bu restorasyon çalışmaları Güllübahçe beldesi ve belediye başkanı sayın Yusuf Toptay tarafından desteklenmiştir.

(5) T. Wiegand-H. Schrader, *Priene* (1904) 321.

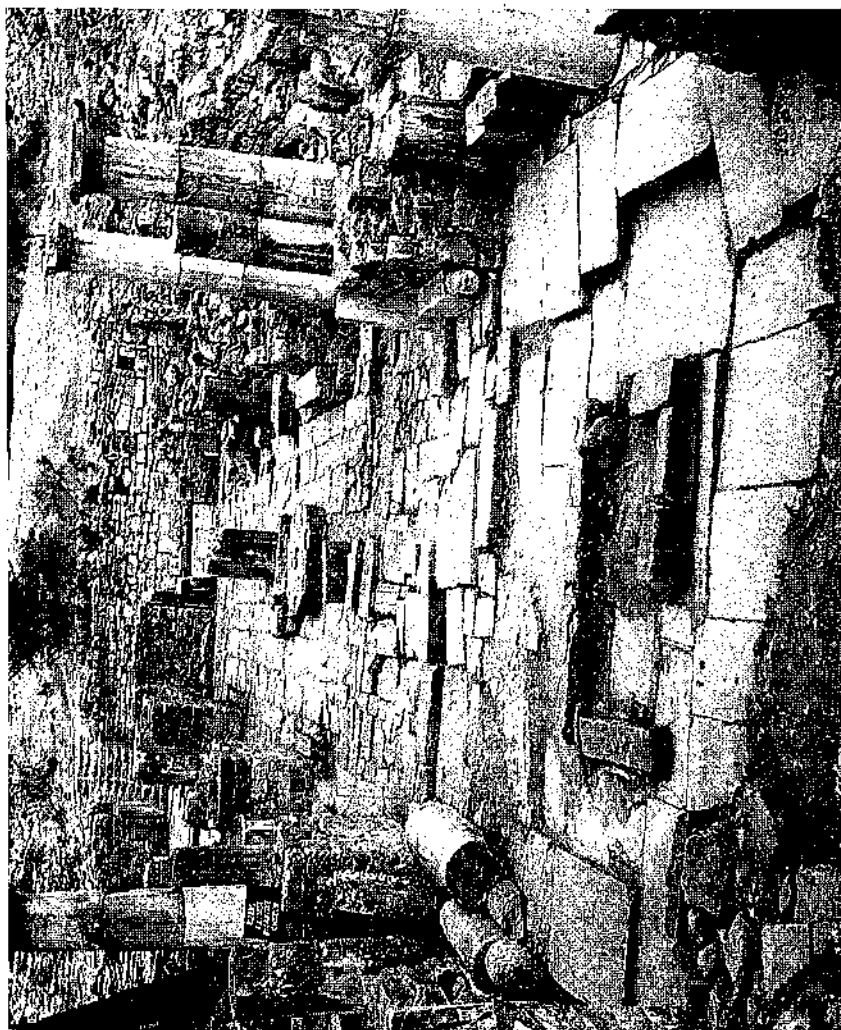

Abb. 1: Priene, Kirche, Mittelschiff von Osten
Resim 1: Priene kilise, orta nef (doğudan)

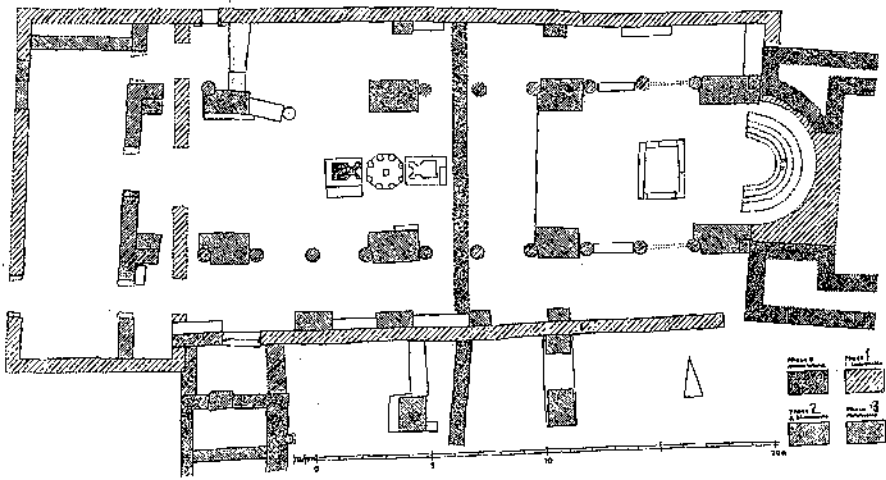

Abb. 2: Priene. Kirche, Phasenplan
Resim 2: Priene, kilise, evre planı

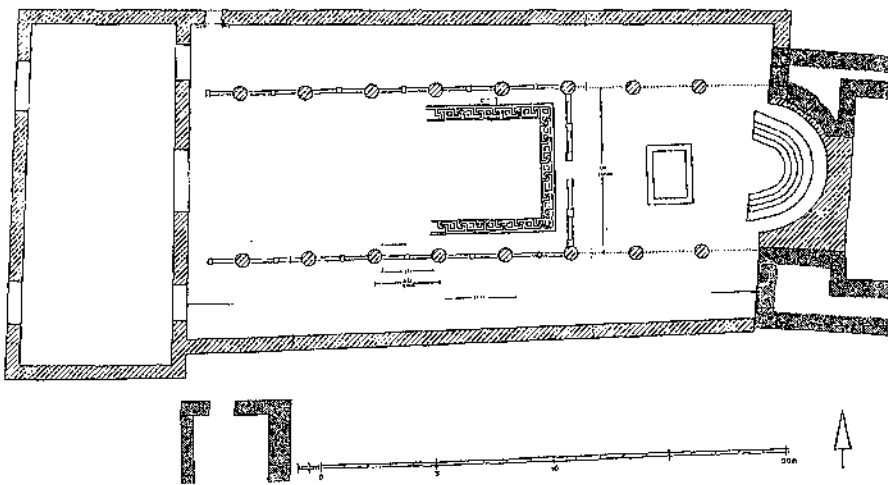

Abb. 3: Priene. Kirche, Säulenbasilika 1, rekonstruierter Grundriß
Resim 3: Priene, kilise, Sütunlu Basilika 1, orijinal hali gösteren plan

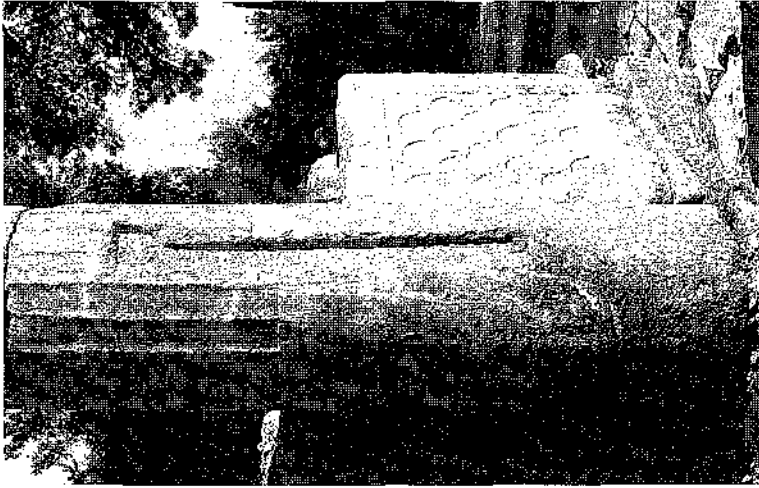

**Abb. 4: Priene, Kirche, Säule mit Einlassung
für Schrankenplatten**

**Resim 4: Priene, kilise, korkuluk levhası kon-
ması için işlenmiş olan sütun tam-
buru**

Abb. 5: Priene, Kirche, Mosaikboden (Phase 1)

Resim 5: Priene, kilise, taban mozaïği (1.cvre)

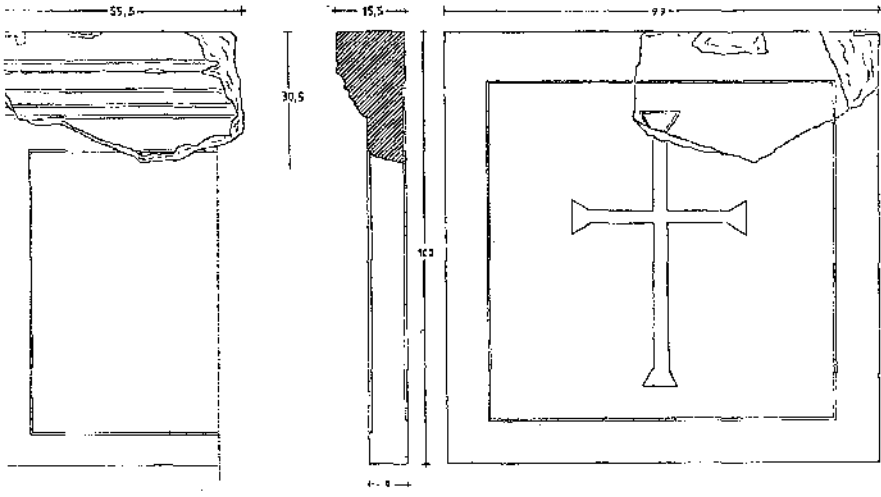

Abb. 6: Priene. Kirche, Schrankenplatte (Phase 1)
 Resim 6: Priene, kilise, korkuluk levhası (1.evre)

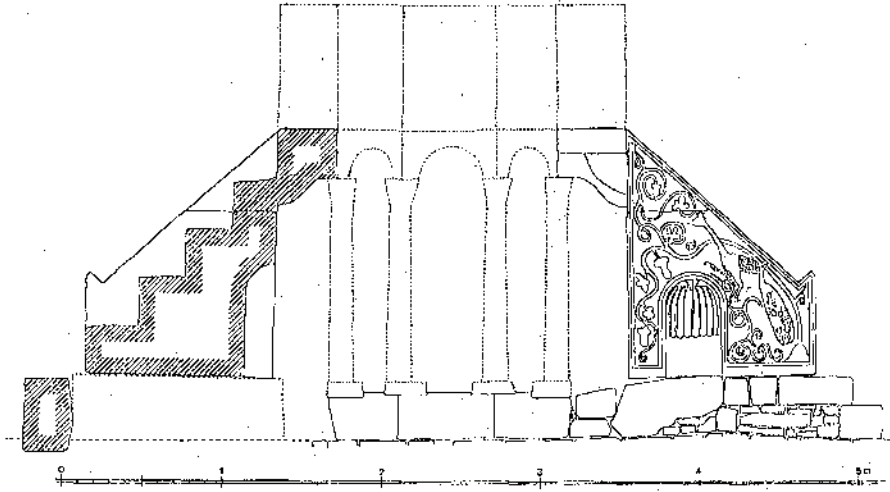

Abb. 7: Priene. Kirche, Rekonstruktion des Ambo (nach Aufnahmen B.F.Weber und A. Hennemeyer)
 Resim 7: Priene, kilise, ambonun rekonstrüksiyonu (B.F.Weber ve A.Hennemeyer'in çizimlerini değerlendirerek)

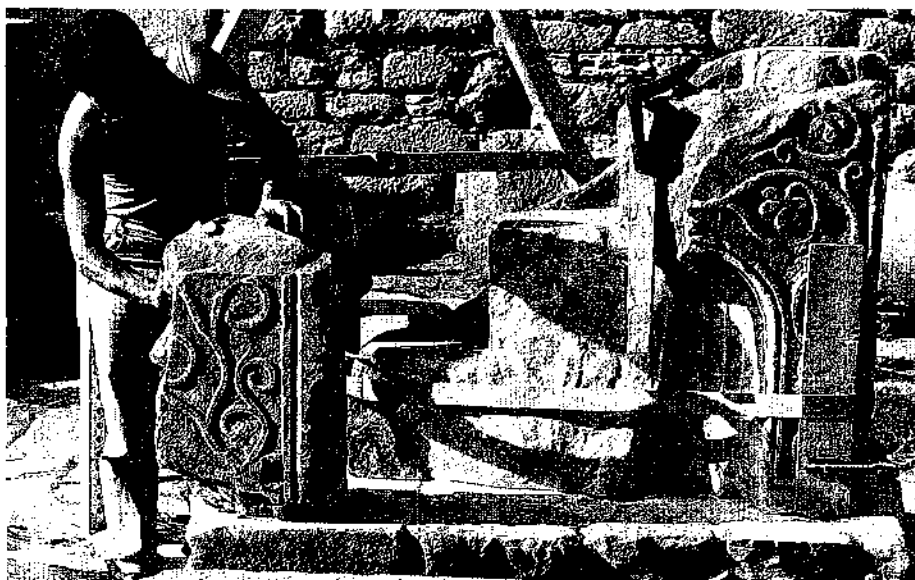

Abb.8: Priene, Kirche, Restaurierung der Ambotreppe
Resim 8: Priene, kilise, ambo merdivenin onarımı

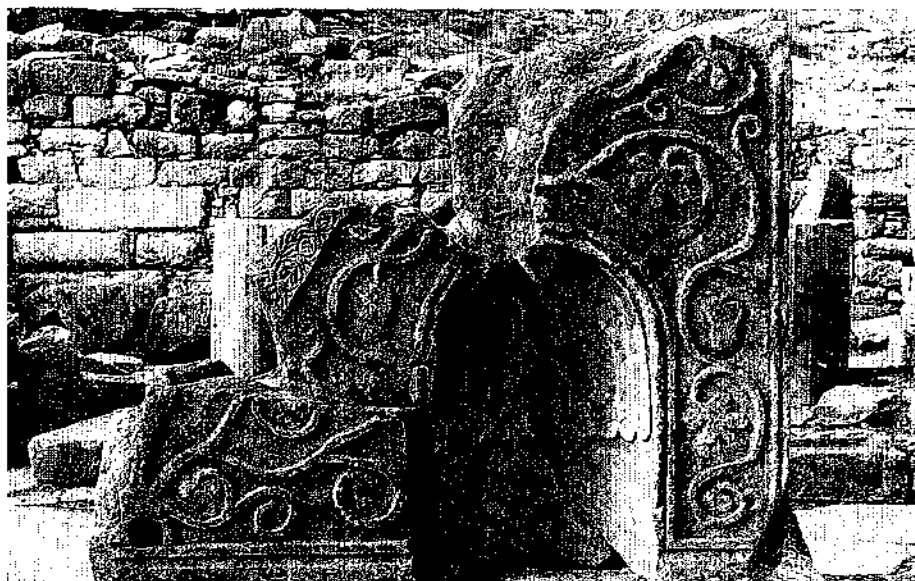

Abb. 9: Priene, Kirche, westliche Ambotreppe
Resim 9: Priene, kilise, batıdaki ambo merdiveni

WESTFASADE DER NORDHALLE
SYSTEMSKIZZE M. 1:50 GRÜSCH 3.10.91

IN SITU
DAUER. VORHANDEN
ANASTYLOSE 13.9.10.91
H. 77 HÖHEN NUMMER

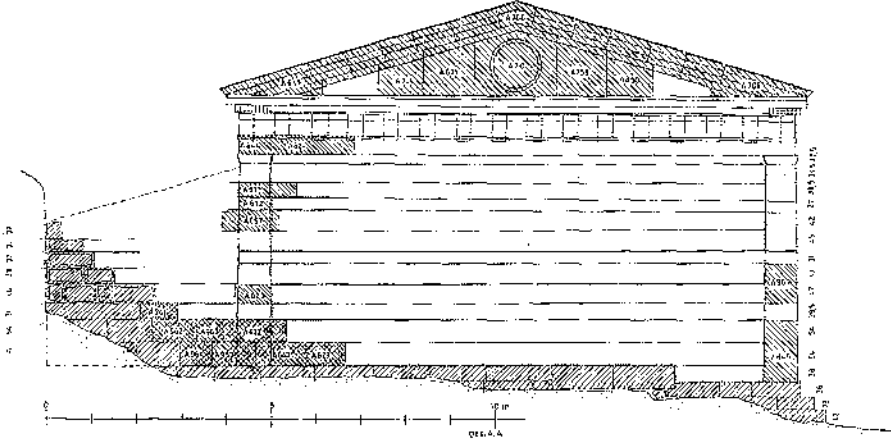

Abb. 10: Priene. Agora, Heilige Halle (Nordhalle), Westwand, Schema der identifizierten Bauteile

Resim 10: Priene, Agora, Kutsal Stoa (Kuzey Stoa), batı duvar, tespit edilmiş mimari parçaların şeması

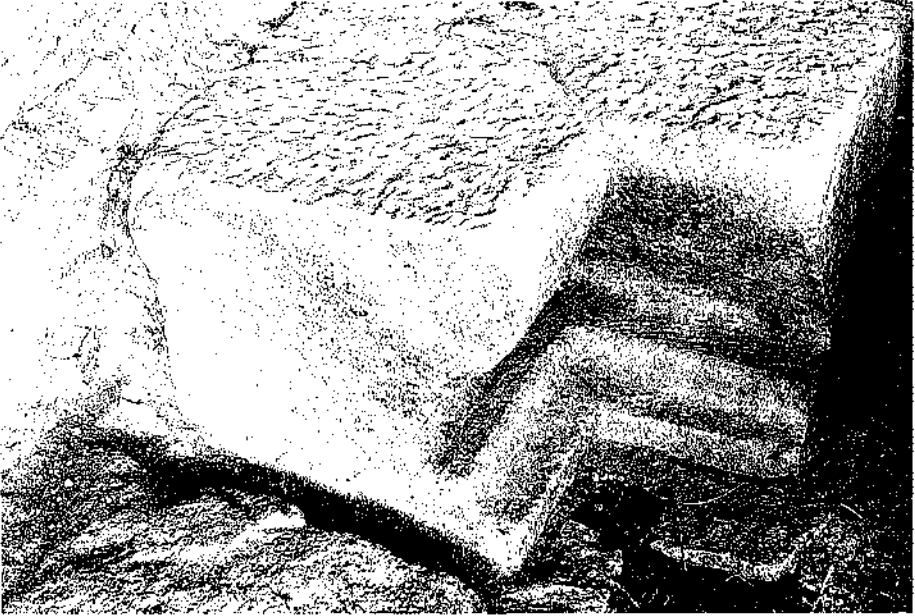

Abb. 11: Priene. Agora, Heilige Halle, Raum 9 (Exedra), Bankende

Resim 11: Priene, Agora, Kutsal Stoa, 9 nolu oda (eksedra), költük sırasının sonu

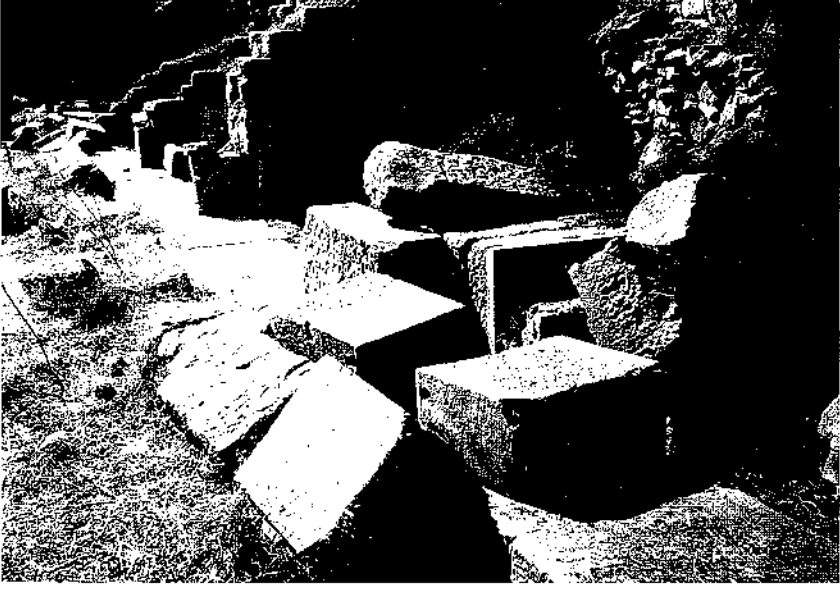

Abb. 12: Priene. Agora, Heilige Halle, Kammertürwand 1994

Resim 12: Priene, Agora, Kutsal Stoa, odaların kapı duvarı (1994'teki durum)

Abb. 13: Priene. Agora, Heilige Halle, Kammertürwand 1995

Resim 13: Priene, Agora, Kutsal Stoa, odaların kapı duvarı (1995'teki durum)

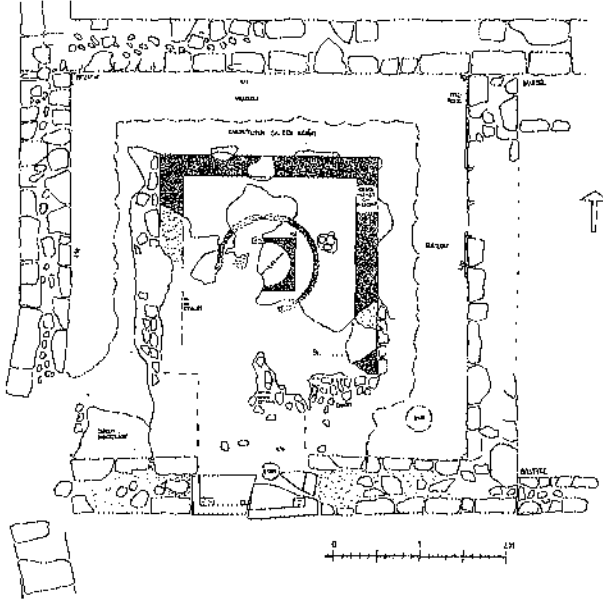

Abb. 14: Priene. Haus 8a, Kieselmosaik (Zeichnung A.Hennemeyer)

Resim 14: Priene, 8a nolu ev, çakıl taşı mozaïği (çizen A. Hennemeyer).

Abb. 15: Priene. Haus 8a, Kieselmosaik

Resim 15: Priene, 8a nolu ev, çakıl taşı mozaïği

Abb. 16: Priene. Theater, Proskenion, Restaurierung
Resim 16: Priene, tiyatro, proskenionun restorasyonu

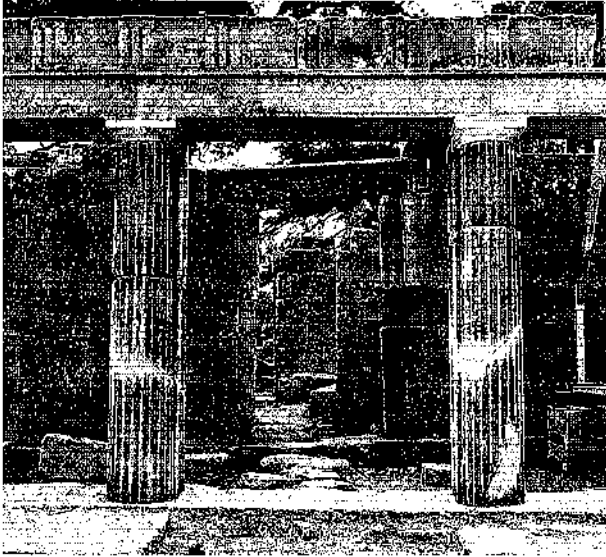

Abb. 17: Priene. Theater, Proskenion, Mitteljoch
Resim 17: Priene, tiyatro, proskenionun ortadaki sütun aralığı

Abb. 18: Priene. Theater, Proskenion, in situ erhaltenes Kapitell
Resim 18: Priene, tiyatro, proskenionun in situ duran bir sütun başlığı

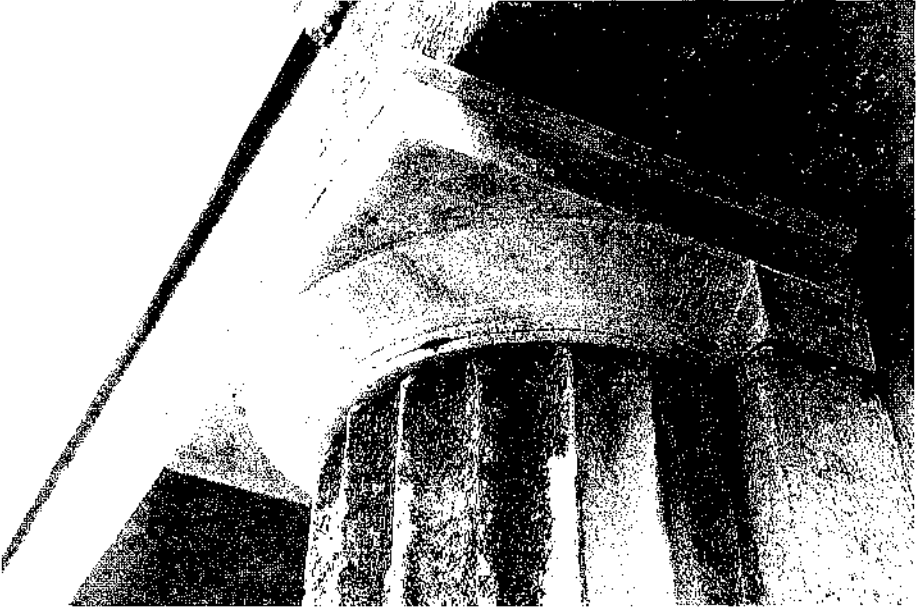

Abb. 19: Priene. Theater, Proskenion, neues Marmorkapitell (Steinmetz Selim Baskın)
Resim 19: Priene, tiyatro, proskenionun Taş Ustası Selim Baskın tarafından mermerden yeni yapılmış bir sütun başlığı

LOKALISIERUNG HOMERISCHER ORTSNAMEN IN DER BUCHT VON EDREMIT MIT NEUER LOKALISIERUNG VON THEBE UND LYRNESSOS

*Josef STAUBER **

Mein Thema ist die Lokalisierung homerischer Ortsnamen in der Bucht von Edremit. Diese Bucht der Ägäis, gegenüber Lesbos auf dem anatolischen Festland, bildet landseits eine große Ebene, die heute bekannt ist für ihre Olivenwälder. Mehrere bei Homer überlieferten Orte, nämlich Thebe, Lyrnessos, Chryse und Killa sind - vorausgesetzt, sie haben existiert - gewiß am gebirgigen Rand dieser Ebene zu vermuten. Die Ebene wurde die ganze Antike hindurch, von Herodot bis Stephanos von Byzanz und Eustathios, stets "Ebene von Thebe" (Θήβης πεδίον) genannt, in Referenz an Homer und das dort einst gelegene Thebe, dessen Lage in Vergessenheit geraten ist. Die genannten Orte sind bisher nicht lokalisiert. Für die Situierung von Lyrnessos und Thebe werden hier gut begründete Vorschläge gemacht.

Bedankung

Vor allem ist der türkischen Generaldirektion für Altertümer und Museen für die Erlaubnis zur Forschung zu danken. Sodann dem mich vor Ort begleitenden Kommissar, Herrn Mustafa Baysal vom Tire-Museum. Und eigentlich hat mein Freund Frank-Michael Kaufmann (Sächs. Akademie d.Wiss., Leipzig) das meiste zu verantworten: er war der drängende Geleiter in die Türkei und der von uns, der die Augen immer offen hatte.

(*) Josef STAUBER, Institut für Altertumskunde der Universität zu Köln, Albertus-Magnus-Platz, D-50931 Köln-ALMANYA

Die Zeichnungen hat der Grafiker Frederik Foert (Bamberg) angefertigt, die Kartenskizze der Verfasser.

I. Zur Forschungsgeschichte: Lokalisierung von Adramytteion und antiker Stätten in der Ebene von Thebe (und im angrenzenden Ida-Gebirge)

Zunächst möchte ich einen Überblick über die moderne Literatur zur antiken Topographie, also auch der historischen Zeit, insbesondere der Lokalisierung des antiken Hauptortes, nämlich Adramytteion, geben.

Louis Robert schreibt 1937, in *Études Anat.* (S.170) "Die Topographie der Ebene von Adramyttion (der heutigen Ebene von Edremit) ist noch obskur...". Diese Einschätzung ist nach wie vor zutreffend, es haben auch seither keine systematischen Begehungen stattgefunden. Und auch L. Robert selbst ist nicht dort gewesen, sondern hat aus der Literatur geurteilt. Natürlich haben schon die Reisenden vor der Mitte des 19. Jahrhunderts diese türkische Küstenregion gegenüber Lesbos berührt, z.B. Ambr. Firmin Didot, François Pouqueville, Anton Prokesch von Osten oder Charles Texier, aber sie haben sich hier nie länger aufgehalten - viel größer war damals das Interesse für die nordwestlich anschließende Troas.

Nun, die wissenschaftlichen Bestandsaufnahmen über die Bucht von Edremit setzen gegen Ende des 19. Jahrhunderts ein und verebben bald darauf schon wieder. Es gibt nur wenige und kleine Beiträge; wir wollen die Wichtigsten von ihnen hier nennen:

Als ersten Earinos, dessen kurze topographische Notiz in *Μουσείον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς ἐν Σμύρνῃ*, I 1873/75, 141 Nr.67 kaum beachtet wurde: Er hat als erster, bei Untersuchungen im Jahre 1870, den antiken Hauptort, Adramytteion, immerhin (nach Plinius, *Nat. hist.* 5.122) Sitz eines römischen *conventus*, richtig lokalisiert, nämlich 12 km ssw. von Edremit an der Küste beim heutigen Ören - bis dahin hatte man Adramytteion mit Edremit (damals Adramiti) gleichgesetzt. Earinos' Publikation dieser Lokalisierung war auch Heinrich Kiepert nicht bekannt, der auf einer Reise im Jahre 1888 das alte Adramytteion auf dieselbe Stelle festlegte wie zuvor Earinos. Für die Ortslage genau hier bei Ören gab es (und gibt es bis heute) kein *direktes* Zeugnis des Namens (also eine Inschrift), Kiepert zog seine Schlüsse nach den topographischen Angaben antiker Autoren. Die Lokalisierung ist trotzdem gut gesichert. Ab einem nicht bekannten Zeitpunkt bestand Adra-

mytteion, das in mittelalterlichen Quellen öfters belegt ist, an der Stelle des heutigen Edremit. Nach Kieperts Urteil erst ab ca. 1100 n.Chr., andere bringen diese Frage mit dem Zeugnis des Laurentius Lydus in Zusammenhang, wonach Trajan das von den Lydern gegründete Adramytteion gegründet (ἔκτισεν) hat, was nur bedeuten kann: wiedergründet, z.B. nach einem Erdbeben wieder aufgebaut. Diese Frage der Verlegung von Adramytteion können letztlich nur neue archäologische Funde in Ören oder Edremit klären. Letztes Jahr wurden in Ören, auf einem Baugrundstück bei der Minka-Siedlung nahe dem Meer, von den Archäologen aus Balıkesir mindestens 7 Gräber, offenbar mit Sarkophagen, freigelegt. Vielleicht ergeben sich daraus Indizien für die offene Frage?

Heinrich Kiepert hat außerdem den südlichen Fuß des Ida-Gebirges begangen, dabei Vorschläge für Antandros und Astyra gemacht und die ungefähre Situierung der homerischen Orte Chrysa, Killa, Thebe und Lyrnessos überdacht, allerdings ohne archäologische Befunde zu haben.

Kiepert hat übrigens auf mehreren Reisen die Ida-Region gequert, eine davon, im Jahre 1888, zusammen mit dem Archäologen Ernst Fabricius, der darüber in den Berliner Sitzungsberichten 1894 referiert hat. Die Ebene von Edremit wurde dabei nur "am Rande" berührt, hauptsächlich mit Negativ-Ergebnissen; insbesondere hat man Thebe gesucht, und zwar im Gebiet um Zeytinli nahe Akçay, wo Kiepert und Fabricius verschiedenen Hinweisen Einheimischer nachgegangen sind, ohne Erfolg, aber trotzdem den in Zukunft Suchenden geraten haben, hier die Suche wieder aufzunehmen (ein Rat, den wir - ohne Ergebnis - befolgten). Außerdem suchten sie Lyrnessos und führten dazu getrennte Exkursionen durch: Fabricius im Süden von Adramytteion, im Tal des "Ameisenwassers" (Karinca Su), wo ihn Einheimische auf einen Hisar Tepe verwiesen, Kiepert im Osten der Ebene, um Freneli (heute Havran), wo ihn aber die Einheimischen zu keiner Fundstätte führen konnten. Trotzdem blieb Kiepert bei seiner Vermutung, daß in dieser Gegend bei Havran Lyrnessos zu suchen sei (dazu weiter unten).

Eigentlich zu übergehen, aber hier als Kuriosum genannt, seien Heinrich Schliemann und sein Freund Rudolf Virchow, der berühmte Pathologe. Schliemann behauptet, bei seinem Ritt über die höchsten Gipfel der Ida (publiziert nur in der griechischen Zeitschrift Parnassos) die Reste eines marmornen Gipfelheiligtums gefunden zu haben. Und Virchow glaubt eine antike Weganlage über die höchsten Höhen der Ida, die

an einer Stelle oberhalb Zeytinli auf 1300 m Höhe durch Felsbarrieren getrieben sei, gefunden zu haben (publiziert Abhandlungen Berlin, phys.-math. Classe 1892, S.969-982). Dort sei sogar, nach Virchow, das Heer des Xerxes im Jahre 481 über die Ida gezogen. Unsere ausführlichen Begehungen dieser Ida-Region konnten diese beiden Entdeckungen jedenfalls nicht verifizieren, und das Heer des Xerxes hat sicher die Ida-Schwelle an den westlichen Ausläufern überschritten, etwa dort wo die heutige große Straße zwischen Ayvacık und Küçükkuyu verläuft.

Ernst für unser Thema wird es noch einmal mit der Bereisung durch den tatsächlich letzten Forscher in der Ebene von Edremit, nämlich Theodor Wiegand, der auf seiner Reise durch Mysien zusammen mit dem Geologen Alfred Philippson im Jahre 1902 (publiziert Ath. Mitt. 1904) mehrere Örtlichkeiten am südlichen und östlichen Rand der Ebene von Edremit aufgesucht hat, offenbar jeweils nach Hinweisen Einheimischer. Im Osten der Ebene hat er, 6 km östlich von Freneli (Havran), den Küçük-Çal-Tepe begangen und eine hellenistisch-römische Ortslage festgestellt, die er vorschlagsweise dem von Strabon und Plinius erwähnten historischen Lyrnessos zuweist - ob der Hügel auch mit dem homerischen Lyrnessos, also einer Siedlung mykenischer Zeit gleichzusetzen ist, dazu wären weitere Untersuchungen nötig, für die er leider keine Zeit gehabt habe. (Hier darf ich anmerken, daß die ganze Mysien-Reise Wiegands, wenn man nur seine Stationen einmal zeitlich nachrecherchiert, in erstaunlichem Eiltempo vonstatten ging und er kaum irgendwo Zeit für eine ausführliche Inspektion haben konnte.)

Jedenfalls ist am Küçük-Çal-Tepe, dessen Untersuchung nach Prähistorischem Wiegand anregt, die Prähistorie greifbar: wir sahen Silexklingen in großer Zahl umherliegen, auch einige Scherben, die dem 2. Jahrtausend vor Christus angehören, vor allem aber finden sich in den Höhlen des unmittelbar gegenüberliegenden Büyük-Çal-Tepe geradezu massenhaft Scherben von Gefäßen, die alle Troja I und II zuzuordnen sind und sicher der in Raum Balıkesir bekannt gewordenen Yortan-Kultur als weitere Fundstätte zugerechnet werden dürfen (Abb.1).

Der nach Wiegand zumindest mit dem historischen Lyrnessos gleichsetzbare Küçük-Çal-Tepe liegt genau in der Gegend, wo Heinrich Kiepert - ohne Erfolg - das homerische Lyrnessos gesucht hat.

Nach diesen Ausführungen scheint es augenblicklich, als wollte ich den Schluß ziehen, hier das homerische Lyrnessos anzusetzen. Aber so ist es nicht: Den Küçük-Çal-Tepe sollte man entweder mit dem historischen Andeira gleichsetzen, das Strabon 70 Stadien von Thebe entfernt nennt,

nämlich in östlicher Richtung, und das dann genau zu der von mir nachher vorgeschlagenen Situierung von Thebe paßt, oder mit dem Astyra, das in den athenischen Tributlisten genannt ist und das um 400 v. Chr. Tissaphernes-Münzen geprägt hat: dazu müßte man eine (absichtliche?, aber falsche) Konjekture bei Strabon (oder in der Textüberlieferung) annehmen, nämlich die Änderung von Astyra in Andeira, zu der es (für Strabon) gute Gründe gab: weil nämlich im Strabon-Text unmittelbar zuvor Astyra bereits zwischen Antandros und Thebe, also in westlicher Richtung von Thebe, genannt war (diese Frage, ob Andeira oder Astyra, soll hier aber nicht weiter besprochen werden, da sie nicht zum Thema der homerischen Ortsnamen gehört). Jedenfalls ist der Küçük-Çal-Tepe östlich von Havran als hellenistisch-römische Ortslage anzusehen, und zwar seiner Lage und Größe nach als ein möglicherweise bedeutender Ort, der genau am östlichen Ausgang der Ebene von Edremit lag.

Bisher habe ich zum Thema die Erwägungen von H. Kiepert und Th. Wiegand zur möglichen Lokalisierung von Lyrnessos und Thebe referiert. Im Folgenden sollen meine eigenen Überlegungen vorgestellt werden.

II. Neue Überlegungen und Lokalisierungen zu den homerischen Orten Lyrnessos, Thebe, Chryse, Killa

Zunächst: welche homerischen Orte, damit meine ich "bei Homer genannte Orte", gehören zur Bucht von Edremit? Es sind Chryse, Killa, Thebe, Lyrnessos. Diese Orte haben laut Strabon, Plinius und anderen Autoren auch später noch, das heißt in historischer Zeit bestanden. Für Thebe ist uns dies auch durch die Prägung kleiner Kupfermünzen im 4. Jahrhundert vor Christus greifbar. Strabon und Plinius berichten aber auch, daß zu ihrer Zeit die Orte nicht mehr existieren oder ganz bedeutungslos geworden sind.

Ich muß jetzt, zur Vermeidung von Mißverständnissen, methodisch etwas klarstellen: Ich behandle nicht die homerische Geographie selbst, sondern die topographischen Angaben der späteren antiken Autoren zu diesen Städten, also *wo* ein homerischer Ort gelegen haben soll oder ein homerischer Ortsname in späterer Zeit haften blieb.

Jedenfalls haben die antiken Autoren - von den frühgriechischen Lyrikern bis zu den späten Lexikographen - die Geographie an der kleinasiatischen Westküste mit derjenigen der Ilias in Einklang gesehen. Dies ist die Legitimation für Überlegungen zur Lage der von Homer genannten Orte, ohne dabei die Fragen der "Homer-Kritik" zu berücksichtigen.

sichtigen. Denn die von antiken Autoren berichteten Orte mit homerischen Ortsnamen zeigen zumindest, wo man damals glaubte, daß der von Homer genannte Ort existiert hat oder wo man Orten in nach-homerischer Zeit, um sich damit zu schmücken, homerische Namen gegeben hat: diese Orte mit homerischen Namen haben dann jedenfalls existiert.

Die Frage, ob den homerischen Ortsnamen auch tatsächliche geographische Verhältnisse zugrunde liegen oder ob die Dichter fabuliert haben, bleibt ausgeklammert. Diese Frage fällt in das schwierige Gebiet der Homerkritik, das ich hier nicht bespreche. Wenn man aber eben dort, wo die antiken Autoren homerische Ortsnamen überliefern, auch eine Besiedlung im 12. Jahrhundert vor Christus oder früher feststellt, dann hat man damit freilich ein Indiz, daß der Dichter vielleicht doch nicht fabuliert hat.

II. 1 LYRNESSOS

Bei Lyrnessos denken wir zum Beispiel an die Verse in Homers Ilias II 689-92:

... zürnend der Jungfrau wegen, der reichgelockten Briseis,
die er einst nach hartem Kampf aus Lyrnessos erbeutet,
als er mit Macht Lyrnessos und Thebens Mauern zerstörte,
Mynes niederwarf und Epistrophos, Söhne Euenos', ...

Sodann an die Theomachie, Ilias XX 90-92, wo Apollon den Aineias zum Kampf gegen Achilleus zu reizen versucht und Aineias daran erinnert, wie er schon einmal nur mit knapper Not dem Achilleus entkommen ist:

... er hat mich bereits mit der Lanze schon einmal
früher vom Ida gescheucht, als er kam, uns die Rinder zu rauben,
und Lyrnessos zerstörte und Pedasos. ...

Und wiederum Achilleus erinnert Ilias XX 188-94 vor dem Zweikampf mit Aineias an die damalige Verfolgung:

Weißt du nicht mehr: du warst allein, als ich dich von den Rindern
scheuchte, die Höhen der Ida hinab mit hurtigen Füßen,
rasenden Laufs ? Da wandtest du nicht einmal dich im Fliehen.
Dann entkamst du von dort nach Lyrnessos; ich folgte dir stürmend

und zerstörte die Stadt mit Vater Zeus und Athene,
führte die Weiber als Beute, beraubt des Tages der Freiheit,
mit mir; dich aber retteten Zeus und die anderen Götter.

Von den topographischen Quellen will ich nur die wichtigsten nennen: Strabon 13.1.61, der Scholiast zu Ptolemaeus 5.2.5 (natürlich nach Strabon) und ebenso Eustathios, ad Il. 1.185 (zu Ilias I 366f.). Strabon sagt: "Hier, das heißt in der 'Ebene von Thebe' liegen auch Thebe und Lyrnessos, (letzteres) ein von Natur aus wehrhafter Platz [ἐρπυρίς]; beide sind aber verödet. Die Entfernung des einen (Thebe) nach Adramytteion beträgt 60 Stadien, die des anderen (Lyrnessos) 80 Stadien nach der anderen Seite hin [ἐπὶ ἄτερρα]." Soweit Strabon und andere.

Außerdem lag nach Plinius (Nat. hist. 5.122) Lyrnessos am Fluß Euenos, dem der heutige Havran Çay entspricht, der Haupt-Wasserlauf in der Ebene von Edremit.

Nochmal zu Strabon: 80 Stadien von Adramytteion nach der anderen Seite als Thebe. Was meint ἐπὶ ἄτερρα? Dörpfeld nahm es als "in entgegengesetzter Richtung". Das geht aber keinesfalls, denn so kommt man aus der Ebene von Thebe und vom Euenos weg. Dörpfeld konjizierte sogar 180 Stadien (trotz mehrfacher Überlieferung der 80 Stadien), um (ganz hypothetisch, ohne jeden archäologischen Befund) an den heutigen Altınova Çay zu gelangen, den er für den Euenos hielt. Mit dieser These brauchen wir uns nicht weiter auseinanderzusetzen: Dörpfeld hat in Athenische Mitteilungen 1910 und 1928 die *ganze* Topographie der Küste von Elaia bis herauf nach Adramytteion auf den Kopf gestellt, aber wirklich *nichts* davon war nötig. (Vielleicht war es mit Dörpfelds Ersetzung von Ithaka durch Leukas ähnlich?)

Neue Lokalisierung von Lyrnessos

Zurück zum ἐπὶ ἄτερρα: es muß "in *anderer* Richtung" bedeuten. Das wären die Berge hinter Havran, der Küçük-Çal-Tepe, wo Kiepert gesucht und Wiegand gefunden hat. Nur, leider, damit kommen sie 120 Stadien weit von Adramytteion weg, während wir einen Vorschlag zu bieten haben, der knapp 80 Stadien entfernt ist: auf dem Ala Dağ bei Büyükdereköy (Abb.2).

Der kleine, etwas kegelförmige Hügel (220 m hoch), rechts in der Zeichnung, war (nach der dort liegenden Keramik zu urteilen) in hellenistisch-römischer Zeit besiedelt.

Der breite, mittlere Hügel (300 m hoch) ist eine prähistorische Stätte. Man findet einen Ringwall, heute 240 m lang und durchgehend 6-7 m breit, Höhe an den Außenkanten gut 1 Meter, Höhe der Steinfüllung gegenüber dem Bodenniveau durchschnittlich 1,5 Meter, stellenweise 2,5 Meter, die ursprüngliche Höhe war, nach der gewaltigen Breite zu vermuten, sicher noch erheblich höher. Zwischen den Steinen des Walles zahlreiche Scherben, die allesamt nicht auf der rotierenden Töpferscheibe gefertigt sind (Abb.3).

Im Gipfelbereich findet man diverse Grundrisse, die den Eindruck prähistorischer Besiedelung vermitteln. Ähnlich eine uralte, auf langer Strecke erkennbare Pflasterstraße mit überall deutlichen Spurrinnen, die nordseits unterhalb der steilen Hügel das Gelände quert und nach Osten zu ins Bachtal hinabführt. An einer Stelle dieser Straße fanden sich im Umkreis von 2 Metern über 100 kleine Gefäßscherben einer flachen Schale aus bräunlichem Ton mit ursprünglich roter Bemalung. Sie sind (nach Beurteilung eines Fachmanns) auf das Ende des 2. Jahrtausends v.Chr. zu datieren (also vielleicht ein mykenischer Wegeunfall?). Übrigens sind diese Scherben aus gleichem Material und Färbung wie andere, die wir dort gefunden haben, wo ich Thebe annehme (s. unten).

Ich möchte noch einen schönen antiken Hinweis vielleicht auf die Ringwälle des Ala Dağ bei Büyükdereköy nennen:

Nämlich bei Ovid, der an 3 Stellen (Metamorphosen 12,108 und 13,176; Heroides 3,45) "Lyrnesia moenia", Lyrnessische Mauern also, als Beispiel für die zerstörende Macht des Krieges erwähnt: vielleicht hat Ovid hier ein Bild benutzt, das nicht nur auf Homer rekurriert (dort sind die Mauern ja nicht etwa als ungewöhnlich starke besonders hervorgehoben), sondern auf die tatsächlichen riesigen Mauern von Lyrnessos, deren Überreste man im Altertum gekannt und gezeigt haben könnte; und dazu würde unsere Situierung auf dem Ala Dağ mit seinem gewaltigen Ringwall bestens passen.

II. 2 THEBE

Unsterblich ist THEBE durch Homers Andromache, Tochter des Königs Eëtion, Gemahlin des Hektor, die hier aufwuchs, und durch den Held Achilleus, der die Stadt verheerte und Andromaches Vater und ihre sieben Brüder erschlug. In ihrer berühmten Abschiedsrede an Hektor, Ilias VI, klagt sie Vers 414-424:

Meinen Vater erschlug ja der götliche Streiter Achilleus,
 und zerstörte die wohlbevölkerte Stadt der Kiliker,
 Thebe mit ragendem Tor; den Eëtion selber erschlug er,
 ohne die Waffen zu rauben, denn solches scheut er im Herzen;
 nein, er verbrannte den Helden mitsamt der künstlichen Rüstung,
 häufte darüber ein Mal, und rings umpflanzten mit Ulmen
 bergbewohnende Nymphen, Kronions Töchter, die Stätte.
 Sieben Brüder besaß ich daheim in unserm Palaste,
 welche des nämlichen Tages ins Reich des Hades entwichen;
 denn sie tötete alle der herrliche, schnelle Achilleus
 unter schleppenden Rindern und Schafen in schimmernder Wolle.

(Homer-Übersetzungen nach Hans Rupé)

Auch in historischer Zeit existierte noch ein Θήβη. Im 4.Jh. vor Chr. hat es kleine Bronzemünzen geprägt. Die kaiserzeitlichen Münzen (2. Hälfte 2. Jahrhundert n.Chr. sowie von Severus Alexander, 222-235) mit der Beischrift ΘΗΒΗ sind dagegen ziemlich sicher Prägungen von Adramytteion, das offenbar *die Thebe* zu einer Stadtgöttin erwählt hat, vielleicht im Zusammenhang mit der Verlegung von Adramytteion (unter Trajan?) in die Gegend des einstigen Thebe.

Das antike Thebe hat vermutlich schon in hellenistischer Zeit seine Bedeutung verloren. Jedenfalls berichtet Strabon 13.1.65.11 - für seine Zeit oder die Zeit seiner Quelle Demetrios? -, daß der Ort verlassen (ἔρημος) sei.

THEBE ist von *Adramyttion* 60 Stadien entfernt, so Strabon 13.1.61, danach Eustathios, ad Il. 1.185.2 und 502.7 (zu Ilias I 366f. und II 691); von *Chryse* 50 Stadien (Strabon 13.1.65) und von *Astyra* 70 und von *Andeira* 60 Stadien (Strabon 13.1.65).

Ein Ort PLAKUS ist von Thebe 6 Stadien entfernt, berichtet Athenaios (Deipn. Epit. 2.2.139.30-31) nach Demetrios von Skepsis, dem mit der Gegend bestens vertrauten Lokalhistoriker.

Nach dem Zeugnis Homers lag Thebe am Fuße des *bewaldeten* (ὕλεεσση) Berges PLAKOS (Πλάκος), daher "Hypoplakisches Thebe" genannt (Ὑποπλακίη Θήβη · Ilias VI 396/7. 425 und XII 479).

Das von Strabon erwähnte, zu seiner Zeit verfallene antike Thebai (Θῆβαι) wurde wegen der überlieferten 60 Stadien-Distanz von Adramytteion an der Stelle des heutigen Edremit oder in nächster Umgebung vermutet, ebenso das homerische Thebe. Insbesondere die homerische Burg wurde von Archäologen und Reisenden gesucht, jedoch ohne Erfolg. Leaf (Troy 214. 216) hat mangels einer Fundstelle angenommen, daß Thebe direkt unter der modernen Stadt Edremit liege; jedenfalls für das homerische Thebe schloß dies aber H. Kiepert aus, da Edremit sicher nicht zu einer prähistorischen Ortslage passe.

Neue Lokalisierung von Thebe

Zunächst glauben wir wie Kiepert, daß das homerische Thebe *nicht* in Edremit zu suchen ist. Und eher auch nicht das spätere Thebai, da in Edremit die dafür zu erwartenden archäologischen Funde bisher fehlen. Unsere nächste Annahme ist, daß sich (Ἵππολακίη) auf das große gebirgige Hügelgebiet des Paşa Dağ (620 m hoch) nordwärts von Edremit beziehen *muß*, weil für die 60 Stadien-Distanz zu Adramytteion anderswo kein Berg zu finden ist (außer nach Süden oder Osten, was keinesfalls in Frage kommt).

Wir haben deshalb das etwa 20 qkm große Gebiet des Paşa Dağ an mehreren Tagen begangen und dabei nur *eine* Siedlungslage gefunden, die man auf THEBE beziehen kann: Der (namenlose?) "runde Hügel", 210 m hoch, liegt 2 km nnö. von Edremit (Richtung Dereli) und weist prähistorische Keramik, auch solche des ausgehenden 2. Jahrtausends, eine sehr alte Zisterne (versteckt am südlichen Waldhang) sowie Quader (aus historischer Zeit?) auf. Die Entfernung zu Adramytteion beträgt allerdings (statt 60) 75 Stadien; zu der von uns vermuteten Lage von Chryse (statt 50) 55 Stadien; zu der von uns auf dem Küçük-Çal-Tepe vorgeschlagenen Situierung von Andeira (statt 60) 65 Stadien. Diese Distanz-Messungen bedeuten *kein* schlechtes Ergebnis für unsere Ansetzung von THEBE; die antiken Angaben sind zwar durchwegs etwas kürzer, aber sie können überhaupt nicht genau sein, sondern *müssen* - wenigstens ein Teil davon - zu kurz gegriffen sein: das ergibt sich beim Versuch, mittels Zirkel die verschiedenen Differenz-Angaben auf der Landkarte in Übereinstimmung zu bringen (Abb.4).

Thebe, für das es bisher keinen begründeten Lokalisierungs-Vorschlag gegeben hat, darf man, zwar vorläufig, aber mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit, auf diesem "runden Hügel" situieren.

Auch für Plakos haben wir dann einen begründeten Vorschlag: der lange, oben flache Rücken (400-420 m hoch) mit weitem Gipfelplateau, nordwestlich von unserem Thebe, überraschte uns mit einer kleinen Marmorsäule, die hier kürzlich ein Bauer bei Pflanzarbeiten ausgegraben hat (genau 6 Stadien - wie bei Athenaios - von "unserem" Thebe entfernt).

Vielleicht hat auch das unserem Thebe-Hügel nächstgelegene Dorf, Dereli, vormal's Σέβρελι, den Ortsnamen Thebe sprachlich tradiert. Südwestlich oberhalb des Dorfes befinden sich auch die Reste einer kleinen mittelalterlichen Festung, die wahrscheinlich dem in Quellen genannten Θήβασσα zuzuordnen sind.

II. 3 CHRYSE und KLLA

Auf meinen Lokalisierungs-Vorschlag für CHRYSE - von hier stammt Homers Apollonpriester Chryses mit seiner Tochter Chryseïs - möchte ich nur noch hinweisen: Es betrifft den Mağara Tepe, 2 km nordwestlich von Akçay, ein nur 100 Meter hoher langgestreckter Hügel, auf dem eine prähistorische Siedlungslage festzustellen ist, mit starken Brandspuren, und außerdem etliche antike Werkstücke historischer Zeit. Die antiken Entfernungsangaben für Chryse sind mit diesem Hügel bestens vereinbar.

KILLA dagegen ist uns - bisher - entgangen. Man muß es, nach den antiken Entfernungsangaben, im Gebiet um Zeytinli (nördlich Akçay) suchen.

III. Orte historischer Zeit in der Ebene von Thebe

Zuletzt, der Vollständigkeit halber, will ich noch die Orte historischer Zeit nennen, die außer den erwähnten (Adramytteion, Astyra, Andeira) in der "Ebene von Thebe" lagen:

Plinius (Nat. hist. 5.122) erwähnt ein MILETOS; Steph. Byz. (116.3) nennt - nach Xanthos (FGrHist 765 F 5) und Nicolaus Damascenus (FGrHist 90 F 47,6) - ein ARDYNION. Die Lage dieser Orte ist ganz unbekannt.

Durch eine frühbyzantinische Inschrift in Havran (G. Earinos, Μουσείον II 1, 1875/76, 105-110) wird AURELIANE bezeugt: unklar scheint uns aber, ob dies überhaupt der Name eines Ortes oder der einer Frau, etwa der Stifterin einer Kirche, ist.

Schließlich noch IOLLA, das nur durch Münzen des 4. Jahrhunderts vor Christus bekannt ist; wegen der Ähnlichkeit der Münzen mit denen von Adramytteion hat man Iolla in der näheren Umgebung von Adramytteion vermutet. Unser Vorschlag dafür ist der Fughla Tepe bei Boirazlı/Kızıklı östlich von Burhaniye, auf dem wir eine auch in diese Zeit zu datierende Ortslage fanden (Abb.5).

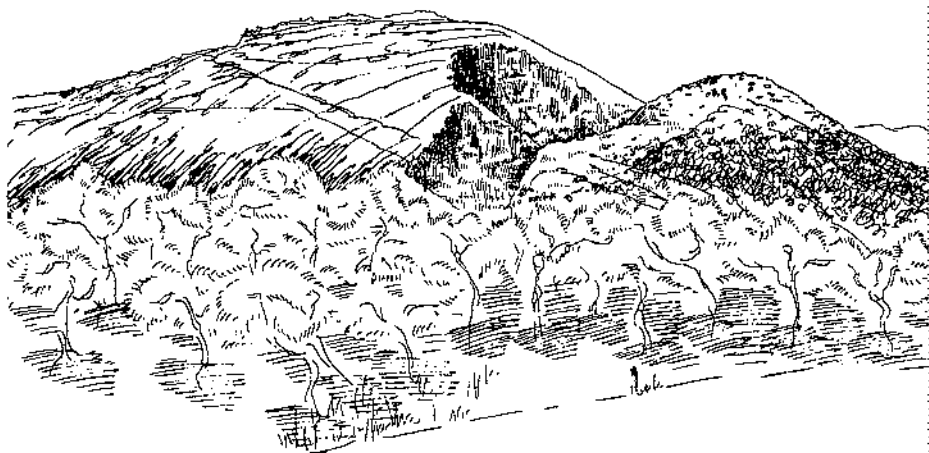

Abb.1: Büyük Çal Tepe (Links) und Küçük Çal Tepe (rechts)

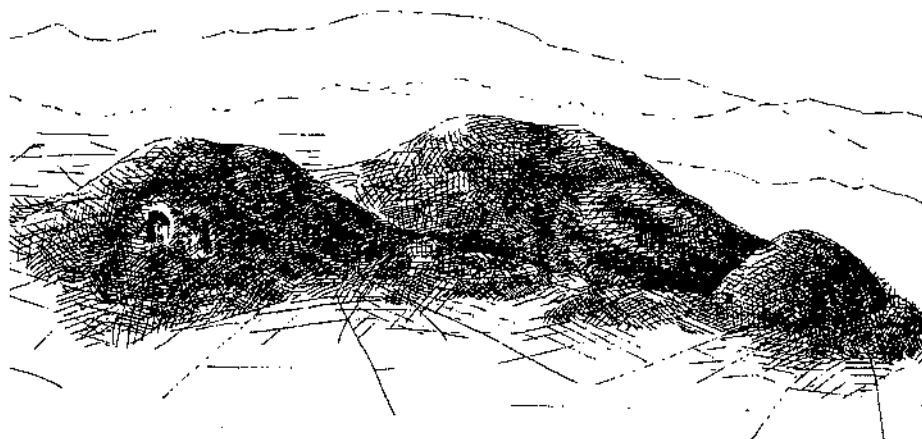

Abb.2: Ala Dağ von Südwesten: Der große Ringwall am mittleren Hügel liegt nach Norden; am kleinen "Kegelhügel" (rechts) findet man hellenistisch-römische Keramik

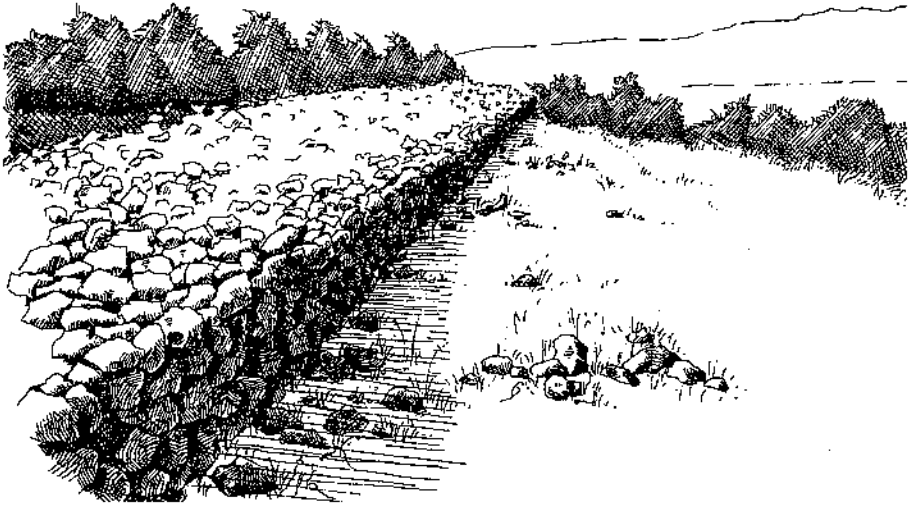

Abb.3: Prähistorischer Ringwall am Ala Dağ (Ovids "Lyrnesia mocnia ?")

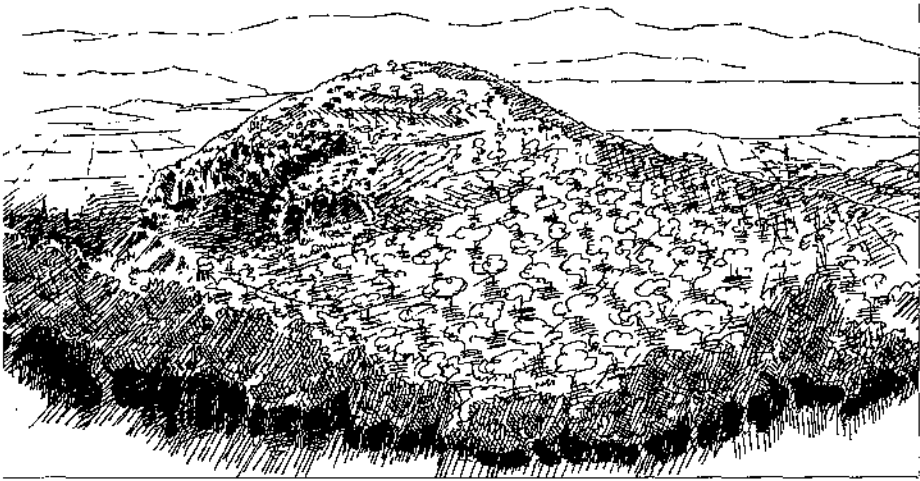

Abb.4: Thebe (?) Hügel von Nord-West, dahinter: Ebene von Thebe mit Bucht von Adramytteion

IDA - Gebirge

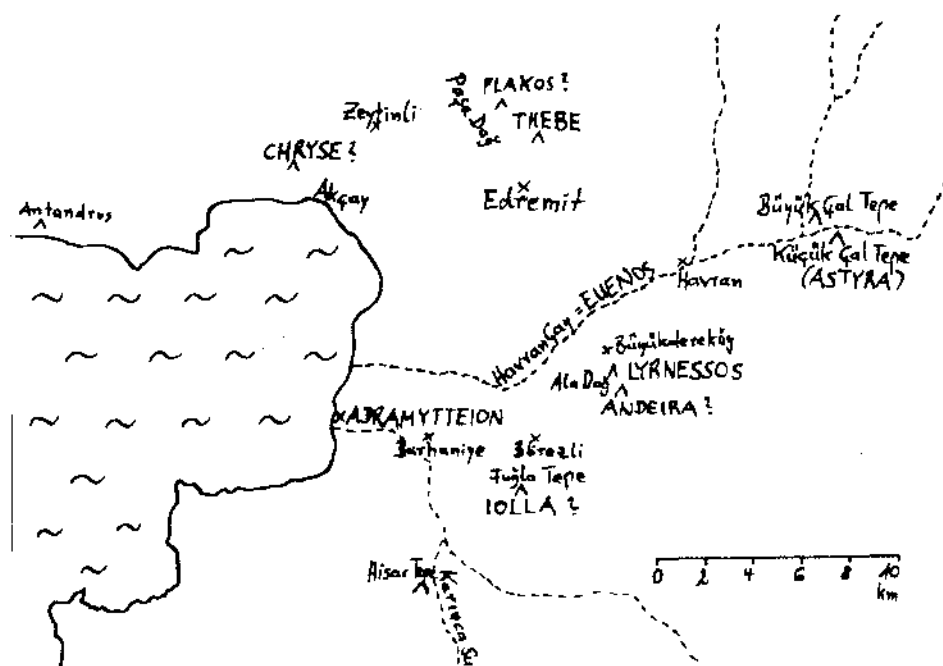

Abb.5: Kartenskizze zur Bucht von Edremit

1994 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ VE SULAMA SİSTEMİNİN ARAŞTIRILMASI

Oktay BELLİ *

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması" konusunda yaptığımız çalışmanın sekizincisini, 1994 yılının 1-14 Ağustos tarihleri arasında devam ettirdik¹. 1994 yılı çalışmamızı yine Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan Van Gölü'nün doğu ve kuzeydoğusunda uzanan bölgede gerçekleştirdik² (Harita: 1). Bulmuş olduğumuz önemli iki barajdan Köşebaşı Barajı Van'ın 8 km doğusunda, Süs Barajı ise Van'ın 90 km kuzeyinde yer almaktadır (Harita: 2).

Köşebaşı Barajı

Bugünkü modern Van kentinin 8 km doğusunda bulunan Köşebaşı Barajı'nın deniz seviyesinden yüksekliği 1930 m'dir³. Halk tarafından

(*) Prof.Dr.Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459-İSTANBUL.

- (1) 1994 yılında yapmış olduğumuz bu geniş kapsamlı araştırma, daha önceki yıllarda olduğu gibi yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun çok az, ancak bizim için büyük bir değere sahip olan maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Zor koşullar altında yürüttüğümüz araştırmaya gösterilen yakın ilgi ve yapılan maddi destek dolayısıyla, her iki kurumun da değerli yöneticilerine burada içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.
- (2) Araştırma ekibimiz Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Yrd.Doç.Dr.Alparslan Ceylan ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Bahar Memiş, aynı anabilim dalında yüksek lisans öğrencisi Mengü Yazgan, Rasim Koç ve Öznur Kayhan'dan oluşmuştur. Bakanlık temsilciliği görevini de Van Müzesi asistanlarından Sayın Nejat Atar yapmıştır. Araştırma ekibimizin bu değerli üyelerine yapmış oldukları başarılı ve özverili çalışmalarından dolayı içtenlikle teşekkür ederim.
- (3) Köşebaşı Barajı'nın varlığını bize haber veren değerli dostumuz Sayın Hasan Çiftçi'ye yardımlarından dolayı bir kez daha teşekkür ederim.

Köşebaşı Barajı olarak isimlendirilen barajın 1.5 km batısında ise, Çoravanis (bugünkü Kavuncu) Urartu Kalesi yer almaktadır (Çizim: 1).

Köşebaşı Barajı, Van Ovası'nın doğusunu yarım ay şeklinde çevreleyen 3200 m yüksekliğindeki Erek Dağı'nın doğusunda bulunan Rusa Barajı ile birlikte bağıntılı olarak yapılmıştır. Deniz seviyesinden 2544 m yüksekliğindeki Rusa Barajı (Keşiş Gölü), 7 km' lik bir alana yayılmaktadır (Çizim: 2). Barajda toplanan su miktarının ise 40 milyon m³ ten fazla olduğu anlaşılmaktadır⁴. Rusa Barajı'nın diğer Urartu barajlarından ayrılan en önemli özelliği, iki ayrı baraj duvarına sahip olmasıdır. Bu duvarlardan biri gölün batı ucunda, diğeri de kuzeybatı ucunda bulunmaktadır. Batı duvarından batı yönüne doğru akıtılan sular, Van Ovası'nın güneybatı kesimindeki geniş toprakları sulamaktadır (Çizim: 3). Kuzeybatı duvarından batı yönüne doğru akıtılan sular ise, Van Ovası'nın kuzeydoğusundaki ikinci Urartu başkenti Rusahinili'nin (bugünkü Toprakkale) kuzeydoğu eteğinde bulunan Sıhke Göleti'nde (Bostaniçi) biriktirilmektedir⁵. Buradan akıtılan baraj suyu geçtiği yerlerden dolayı "Karamağara Dere", "Değirmen Dere" ve "Çorak Dere" adlarını almaktadır. Dar ve çok dik bir vadi içinden geçen baraj suyu, oldukça hızlı bir şekilde akmaktadır. Rusa Barajı'nın yer aldığı 2544 m kotundan 1750 m kotundaki Van Ovası'na doğru % 4 gibi bir eğimle çok büyük bir hızla akan baraj suyunu depo edip, daha düzenli bir şekilde akmasını sağlamak ve baraj suyunun Van Ovası'nda son depolandığı Sıhke Göleti'ni toprakla doldurmasını önlemek için Köşebaşı Barajı inşa edilmiştir.

Köşebaşı Barajı, Sıhke Göleti'nin 6.5 km kadar doğusunda bulunmaktadır. Rusa Barajı'ndan Köşebaşı Barajı'na kadar suyun aktığı uzaklık ise 15 km kadardır. Köşebaşı Barajı'nın duvarı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dar bir vadi içine yapılmıştır (Resim: 1). Suyun birikebileceği duvarın doğusunda fazla geniş olmayan bir alan bulunmaktadır (Resim: 2). Ancak ne yazık ki baraj duvarının % 95'i, çok hızlı bir şekilde akan Değirmen Dere'nin suları tarafından tahrip edilmiştir (Resim: 3). Temellerine varıncaya kadar tahrip olan duvarın yalnızca kuzey ucundan çok az bir kısmı günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir (Resim: 4). Baraj duvarının temellerine varıncaya kadar aşırı bir şekilde tahrip olmasında, 1892 yılında Rusa Barajı'nın kuzeybatı duvarının parçalanması sonucunda meydana gelen sel felaketinin

-
- (4) Van Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü'nün son ölçümlere göre elde etmiş olduğu bilgiyi bize haber veren Mühendis Süleyman Kuşman'a içtenlikle teşekkür ederim.
(5) B.Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*, Ankara 1970, 13.

de büyük etkisi olmalıdır⁶. Dere suyunun vadinin kuzeyinde açmış olduğu derin kesitte, baraj duvarının kalıntıları çok belirgin olarak görülmektedir. Bu kalıntılar sayesinde duvarın inşa tekniği, yüksekliği ve genişliği hakkında yeteri derecede bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Köşebaşı Barajı, tıpkı Rusa Barajı'nın batı duvarı gibi arka arkaya inşa edilen iki ayrı duvardan oluşmaktadır⁷. Batıdaki duvar 15 m genişliğinde ve 3.5 m yüksekliğinde olup, temellerinin ana kaya üzerine inşa edildiği görülmektedir (Çizim: 4; Resim: 5). Duvarda kullanılan iri taşların dış yüzleri kabaca düzeltilmiştir. Ancak bu taşlar, Rusa Barajı duvarında kullanılan taşlara kıyasla daha küçüktür. Duvarda kullanılan kalker taşların, yakın çevrede geniş bir alana yayılan taş yataklarından elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu kalın duvarın hemen doğusunda ise, taş ve topraktan oluşan bir dolgu tabakası bulunmaktadır (Resim: 6). 5 m genişliğindeki dolgu tabakasının içinde, ayrıca kaba mıcır haline getirilmiş kalker taşları görülmemektedir. Dolgu tabakasının hemen doğusunda bulunan ikinci duvarın genişliği 11.50 m, mevcut yüksekliği ise 1.5 m'dir (Resim: 7). Duvar yüksekliğinin batıdaki duvara kıyasla daha alçak olmasının nedeni, doğudan hızlı bir şekilde akan suyun yapmış olduğu basınç ve tahrip yüzündendir. Bu duvarın doğu ve batı ucunda daha iri taşlar, ortasında ise daha küçük taşlar kullanılmıştır. Her iki duvarın da ortası ve güney kısmı tümüyle tahrip olduğundan, kaç metre uzunluğunda olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Duvar yüksekliğinin ise 4-4.5 m arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sonuç olarak 31.50 m genişliğindeki Köşebaşı Baraj duvarı, Rusa Barajı'nın batı duvarından 4 m daha geniştir (Resim: 8). Ayrıca Meydan Boğazı Baraj duvarından 2 m daha geniş olan Köşebaşı Baraj duvarı, şu anda en geniş Urartu Baraj duvarını oluşturmaktadır.

Batı duvarının bu denli aşırı bir şekilde tahrip olmasında, yer seçimi ve inşa tekniğinde uygulanan hatanın da etkisi olmalıdır. Köşebaşı Barajı, Rusa Barajı gibi her iki yanı kayalık bir vadi içine yapılmamıştır. Ayrıca suyun yaptığı basınç ve aşınımından direkt olarak etkilenen doğudaki duvar 11.50 m genişliğinde ve daha küçük taşlardan inşa edilirken, suyun basıncından etkilenmeyen batıdaki duvar 15 m genişliğinde ve daha iri taşlardan inşa edilmiştir. İnşa tekniğindeki bu hata yüzünden duvarların suyun basıncından yıkılması daha kolay olmuştur.

(6) Rusa Barajı'nın kuzeybatı duvarının tahrip olması sonucunda meydana gelen sel felaketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.W.Belck, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 58, 1904, 192.

(7) B.Öğün, *aynı eser*, res.1

Köşebaşı Barajı 6.5 km batıda yer alan Sihke Göleti'nde birikecek ve Van Ovası'na dağıtılacak olan suların son dinlenme tesisini oluşturmaktadır. İlginçtir ki Köşebaşı Barajı'nın 1.5 km batısında yer alan Kavuncu (eski Çoravanis) Köyü'nde de 1950'li yıllarda Van Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü tarafından regülatör ve sulama şebekesi yapılmıştır. Yapılan bu modern tesislerle Rusa Barajı'ndan gelen suyun bir kısmı Van Ovası'nın güneybatısını sulamak amacıyla sulama kanallarına, bir kısmı da Sihke Göleti'ne (Bostaniçi) sevkedilmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, Rusa Barajı'ndan gelen suyun Sihke Göleti'ne ve Van Ovası'na dağıtımını yapmak için her halükarda Köşebaşı Barajı, Faruk Bendi veya Kavuncu (Çoravanis) regülatörü gibi bir sulama tesisinin olması gerekmektedir. Çünkü oldukça eğimli ve dik bir vadiden çok hızlı bir şekilde akan suyun dinlendirilerek daha düzenli bir şekilde dağıtımının yapılması ve suların getirdiği toprak tabakasının Sihke Göleti'ni doldurmasının engellenmesi gerekmektedir. Gerçekten de yüzlerce yıldan beri suların getirmiş olduğu kalın toprak tabakası, günümüzde Sihke Göleti'nin doğusunu doldurmuş durumdadır.

Köşebaşı Barajı'nın Urartular Dönemi'ndeki adının ne olduğunu ve ne zaman tahrip olduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Çünkü Kral II. Rusa'nın kendi adıyla yaptırdığı Rusa Barajı inşa yazıtında, barajın adıyla ilgili herhangi birşey öğrenememekteyiz. Köşebaşı Barajı'nın 3 km doğusunda ve aynı vadi içinde Roma veya Bizans Dönemi'nde yapıldığı sanılan Faruk Bendi, Köşebaşı Barajı'nın ne zaman tahrip olduğu konusunda önemli bir ipucu vermektedir. Çok büyük bir olasılıkla Köşebaşı Barajı, Urartu Krallığı'nın yıkılmasından sonra tahrip olmuş ve baraj artık fonksiyonunu yerine getirememeye başlamıştır. Duvarın tahrip olmasında çok hızlı bir şekilde akan suyun yaptığı basıncın mı, yoksa bölgede sık sık meydana gelen şiddetli depremlerin mi etken olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Bu yüzden çok hızlı bir şekilde akan suyun daha düzenli bir şekilde akıtılmasını sağlamak amacıyla yeni bir tesisin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmış ve 3 km doğuda Faruk Bendi inşa edilmiştir.

Köşebaşı Barajı'na en yakın arkeolojik kalıntı, 1.5 km batıda yer alan Çoravanis (Kavuncu) Kalesi'dir. Köy içinde küçük bir kayalık tepe üzerinde bulunan ve halk tarafından duvarlarındaki taşların çok büyük bir kısmı tahrip edilen kale kalıntısı, daha önce tarafımızdan M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸. Bu küçük kalenin, barajdan gelen suyu Van Ovası'na ve Sihke Göleti'ne dağıtımını yapan ve aynı zamanda barajın

(8) O.Belli, "Van Ovası'nda Yeni Urartu Merkezleri", 2.Araştırma Sonuçları Toplantısı, İzmir, 1984, 166-167, res.13-19

bakım ve onarım işleriyle güvenliğini sağladığı anlaşılmaktadır. Hiç kuşkusuz Köşebaşı Barajı'nın, Rusa Barajı ile birlikte planlanıp yapıldığı kesindir. İnşa yazıtından dolayı Rusa Barajı Urartu krallarından II. Rusa (M.Ö. 685-645) döneminde yapıldığı için, Sihke Göleti gibi Köşebaşı Barajı da aynı kral döneminde inşa ettirilmiştir.

Süs Barajı

Süs Barajı, Van'ın yaklaşık olarak 90 km kuzeydoğusunda bulunan Muradiye (Bargiri) Ovası'nın güneydoğu ucunda yer almaktadır. Barajın 1 km kuzeyinde ise ünlü Körzüt Kalesi (Arab-ı Zengi/Zengibar) bulunmaktadır. Körzüt Kalesi'nin güneydoğu ve güney eteklerinde geniş bir alana yayılan sivil yerleşim merkezine ait konut kalıntılarının baraja olan uzaklığı ise, ancak 800-900 m kadardır. Günümüzde su toplama alanında çok gür yetişen süs bitkisinden dolayı, bölge halkı bu sulama tesisini "Süs Barajı" ve eskiden var olan gölü de "Süs Gölü" olarak isimlendirmektedir. Son 30-35 yıl önce yapılan modern haritalarda ise artık göl kurduğundan, baraj alanı "Süsgölü Düzü" olarak gösterilmektedir.

Baraj suyunun biriktiği Süs Gölü, ortalama 2600 m yüksekliğindeki Köseveli Dağı'nın batı eteğinde bulunmaktadır (Resim: 9). Başka bir deyişle Süs Gölü'nün doğusunu yüksek Köseveli Dağı kabaca yarım ay şeklinde çevrelemektedir (Çizim: 5). Deniz seviyesinden 1741 m yüksekliğindeki Süs Gölü, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve kabaca 1 km² lik bir alanı kaplamaktadır. Günümüzde göl alanında artık su birikmemektedir, ancak göl alanı sürekli olarak ıslak görünmektedir (Resim: 10).

Eskiden Süs Gölü'nde biriktirilen sular birkaç yerden getirilmekteymiş. Suların bir kısmı yaklaşık olarak 19 km kuzeydoğuda yer alan Süphan Barajı'ndan güney yönüne doğru akıtılan ve Süphan Deresi olarak isimlendirilen dere sularından alınmaktadır. Toprak içine açılan bir kanal ile Süphan Deresi'nden alınan ve güneybatı yönüne akıtılan sular Adaklı ve Beydağı köylerini geçtikten sonra Süs Gölü'ne ulaşmaktadır. Gölün güneydoğusundaki yüksek tepelerden çıkan kaynak sularının birleşmesiyle oluşan Zincirli Dere'nin suları da, göle akmaktadır (Çizim: 5). Bunun yanı sıra doğudaki yüksek Köseveli Dağı'ndan gelen kar ve yağmur sularının tümü de, batıda uzanan göl alanına akmaktadır. Gerek Köseveli Dağı'nda, gerekse gölün güneydoğusunu çevreleyen yüksek tepelerde günümüzde en küçük bir bitki topluluğu kalmamıştır. Hatta Köseveli Dağı'nda erozyonun şiddetli izi belirgin olarak görülmektedir. Yaklaşık olarak 2780 yıldan beri kar ve yağmur sularıyla derelerin yük-

sek tepelerden batı yönüne doğru sürüklemiş olduğu kalın toprak tabakası, göl alanını tümüyle doldurmuştur. Göl alanının 1.5-2 m kalınlığında bir toprak tabakasıyla kaplı olmasında, doğudan batı yönüne doğru uzanan arazinin çok fazla dik olması yüzünden suların hızlı şekilde akmasının da büyük etkisi olmuştur.

Baraj duvarı, göl alanının batı kısmına yapılmıştır. Duvarın kuzey ucu Pertek Kayalıkları'nın güney yönündeki bir uzantısı olan Komtepe ile birleştirilmiştir (Resim: 11). Duvarın güney ucu da yine Pertek Kayalıkları'nın kuzey eteklerine kadar uzatılmıştır (Çizim: 6). Yani baraj duvarının andezitten oluşan iki kayalık tepe arasına yapılması sağlanmıştır. Duvarın uzunluğu 153 m, genişliği ortalama 9 m ve en yüksek kısmı da 1 m kadardır⁹. Özellikle duvarın güney kısmının üstü, suların getirmiş olduğu çok kalın bir toprak tabakasıyla kaplıdır ve günümüzde göl alanının içi gibi bu kesim de köy halkı tarafından tarla olarak kullanılmaktadır (Resim: 12). Bu yüzden duvarın güney ucundan 40-50 mlik kısmın taşları görülmemektedir. Hatta çevredeki köylüler barajın içindeki tarlalardan biçtikleri arpa ve buğdaylarını taşımak için bu kesimden bir araba yolunu bile geçirmişlerdir.

Duvar kalınlığının hemen her yerde 9 m olmadığı görülmektedir. duvarın bazı kısımları insanlar tarafından tahrip edilmiştir. Ayrıca göl sularının getirmiş olduğu kalın toprak tabakası baraj duvarının orta kısmına doğru büyük bir basınç yaparak, duvarın batı yönüne doğru kavis yapmasına neden olmuştur.

Duvarın örgüsü ve inşa tekniği, Aşağı Süphan Barajı'nın inşa tekniğiyle çok büyük bir benzerlik göstermektedir¹⁰. Duvarın içi ve dışı, yani doğu ve batı yüzü kabaca işlenmiş iri andezit bloklarla örülmüş, iç kısmı ise taş ve topraktan oluşan bir dolgu tabakasıyla doldurulmuştur. Duvarın göl kısmına bakan doğu yüzünde 1-2 sıra taş dizisi çok belirgin olarak görülmektedir. Duvarda taş sıralarının görüldüğü kısım, göl sularının aktığı savağa yakın kısımdır. Görünen taş dizileri, suların getirdiği toprağın savaktan kısmen aktığı ve toprağın fazla birikmediği yerdedir. Baraj duvarında kullanılan andezit bloklar, Körzüt Kalesi'nde ve sivil yerleşim merkezindeki konutlarda kullanılan taşlar gibi, çevrede çok geniş bir alana yayılan andezit kayalıklardan elde edilmiştir.

(9) Süs Barajı'nın planını büyük bir başarıyla çizen Araştırma Görevlisi Sayın Bahar Memiş'e özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

(10) O.Belli, "Urartian dams and artificial lakes in Eastern Anatolia" *The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van*, 6-12 August 1990, (ed.A. Çilingiroğlu-D.H.French), Ankara 1994, 10, lev.2; O.Belli, "Urartian Dams and Artificial Lakes Decently Discovered in Eastern Anatolia", *Tel Aviv* 21, 1994, 80, res.5/1-2.

Duvardaki su akıtma savağının üstü yıkılmışsa da, özgün biçiminin bozulmadığı görülmektedir. Savak, duvarın tam orta kısmında değil, kuzey kısmına daha yakın bir yere yapılmıştır. Yani savağın duvarın kuzey ucuna olan uzaklığı 50 metredir. Öyle anlaşılmaktadır ki savağın olduğu yere su daha fazla basınç yapacağından, duvarın kuzey ucu Pertek Kayalıkları ile birleştirilerek dayanıklılık elde edilmeye çalışılmıştır. Suların getirmiş olduğu kalın toprak tabakası barajın içini doldurduğu gibi, zamanla savağı da tıkamış ve savak su akıtma fonksiyonunu artık yerine getirmemeye başlamıştır. Su akıtılmadığı için halk bu sefer savağın üzerindeki taşları sökerek duvarı yıkmış ve savağın içini temizlemiştir (Resim: 13). Baraj fonksiyonunu kaybedinceye kadar suların açık savaktan akıtıldığı anlaşılmaktadır. Savak oluşunun her iki yanına örülen andezit blokların büyük bir özenle işlenmiş kare ve dikdörtgen taşlardan oluştuğu gözlenmektedir. Savağın mevcut genişliği 1 m dir (Resim: 14). Savaktan batı yönüne doğru akıtılan sular, arazide fazla derin olmayan küçük bir yatak açmıştır.

Bölge halkının verdiği bilgiye göre son 40-50 yıl öncesine kadar ilkbahar mevsiminde savağın üzeri geçici olarak kapatılmakta ve göl alanında az da olsa suların birikmesi sağlanmaktaymış. Tarım alanlarının suya ihtiyaç duyduğu zamanda da, savak üzerine geçici olarak yığılan taş ve toprak kaldırılarak sulama yapılmaktaymış. Bu yüzden savağın bulunduğu duvarın çevresi, taş ve toprak yığınlarıyla kaplıdır. Özellikle duvardan ve savağın üzerinden sökülen özenle işlenmiş taşlar, savağın doğusunda göl alanında suyun akacağı dar bir koridor şeklinde dizilmiştir.

Göl alanı gittikçe kalın bir toprak tabakasıyla kaplanarak fazla su birikmemeye başlamıştır. Bu yüzden 19 km kuzeydoğuda yer alan Süphan Barajı'ndan bir kanal aracılığı ile alınan ve Adaklı-Beydağı köyleri üzerinden getirilen su, Süs Gölü'ne akıtılmaya başlanmıştır. Süphan Barajı'ndan güneybatı yönüne doğru getirilen sular, özellikle Körzüt Kalesi'nin doğu ve kuzeyinde uzanan arazinin sulanmasında daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Van Toprak Su Bölge Müdürlüğü tarafından beton kanallarla yapılan modern sulama şebekesinin, Urartu sulama sistemine sadık kalınarak düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Oldukça verimli topraklara sahip olan 112 km² büyüklüğündeki Muradiye (eski Bendimahı/Bargiri) Ovası, Urartu Krallığı tarafından çok başarılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Doğudan batıya doğru gittikçe alçalan ve Van Gölü kıyılarına kadar uzanan ova, ortalama olarak deniz seviyesinden 1760 m yüksekliğindedir. Düz bir şekilde uzanan ovanın

toprakları, binlerce yıl boyunca Bendihami Çayı'nın taşımış olduğu alüvyal topraklardan oluşmaktadır. Bu yüzden Urartu krallarından Menua (M.Ö. 810-786) döneminde bu geniş ovada hem baraj ve sulama kanalları yapılmış, hem de ekonomik ve askeri amaçlı olduğu anlaşılan ünlü Körzüt Kalesi kurulmuştur. Muradiye Ovası'nın güneydoğusunda yer alan Körzüt Kalesi, batıdan gelen ve Kuzeybatı İran içlerine giden yolu denetim altında tutmakta ve aynı zamanda kuzeyde Transkafkasya üzerinden Urartu Krallığı'nın merkez bölgesine gelecek tehlikelere karşı çok güçlü bir savunma tesisini oluşturmaktadır¹¹ (Resim: 15). Bunların yanı sıra Körzüt Kalesi, çok geniş ve verimli topraklara sahip Muradiye Ovası'ndan elde edilen tarım ürünlerinin depolandığı büyük bir ekonomik merkezdir¹² (Resim: 16).

Daha önce Muradiye'nin içindeki bir yapıda bulunan bazalttan yapılmış bir stelin her iki yüzünde yer alan çivi yazısında, Kral Menua Muradiye Ovası'ndaki bereketli toprakları sulayabilmek amacıyla yaptırmış olduğu kanallar konusunda çok ilginç bilgiler vermektedir. Muradiye Ovası'nın kuzey bölümü, Bendihami Çayı'ndan alınan kanallarla sulanmıştır. Yazıtta şunlar okunmaktadır:

Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini oğlu Menua güçlü kral, büyük kral, Biaini Ülkelerinin kralı, Tuspa şehrinin efendisi. Menua der ki: Kim bu yazıtı tahrip ederse, kim zarar verirse, kim bir başkasına bunları yaptırırsa, kim değişik birşey söylese: "bu kanalı ben açtım derse", Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu yok etsinler¹³...

Bendimahi Çayı'nın Muradiye Ovası'nı sulayamadığı bölüm ise, ovanın üçte ikisinden daha büyük olan doğu ve güneydoğu kesimidir. Bu yüzden ovanın doğu ve güneydoğu kesiminde kalan toprakların sulanabilmesi amacıyla 19 km kuzeydoğuda bulunan Süphan Gölü üzerinde bir baraj kurularak, kanallarla su getirilmiştir. Toprak içine kazılarak su getirilen kanallardan biri, Körzüt Kalesi'nin kuzeyinde ve doğusunda yapılan tarım alanlarına hayat vermiştir.

Körzüt Kalesi'nin güney ve güneybatısında kalan ve arazinin topografik yapısı yüzünden sulanamayan bölümü sulayabilmek amacıyla

(11) C.A.Burney, "Urartian Fortresses at Towns in the Van Region", *Anatolian Studies* 7, 1957, 47 vdd.; M.T.Tarhan-V.Sevin, "Van Bölgesi'nde Urartu Araştırmaları I", *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 1976-77, 277 vdd.

(12) O.Belli, "Van Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1990", 9. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale 1991, 481.

(13) F.W.König, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, AfO 8, 1955-57, Nr.12

da, Süs Barajı'nın yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Süphan Barajı'ndan güneybatı yönüne doğru akan ve Süphan Dere olarak adlandırılan dereden alınan bir kanal ile Beydağı Köyü içinden geçirilen su, Süs Barajı'nda biriktirilmiştir. Süs Barajı'nda biriktirilen sular sayesinde, batıda Van Gölü'ne kadar eğimli bir şekilde uzanan toprakların sulanması sağlanmıştır (Çizim: 7). Öyle anlaşılmaktadır ki, Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan Van Bölgesi'nde sayıları çok az olan ve başka bölgelerdeki büyük ovalarla kıyaslanamayacak kadar küçük olan ovalarda yapılan tarımın başarılı ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için bir karış büyüklüğünde olan toprağın bile sulanması yoluna gidilmiştir. Arazinin topografik yapısıyla ilgili olarak çıkan sorunlar da, çok büyük bir başarıyla çözümlenmiştir. Örneğin Süphan Barajı'nın deniz seviyesinden yüksekliği 2432 m dir. Süs Barajı'nın deniz seviyesinden yüksekliği ise 1741 m dir. Yani 2432 m den % 4 eğimle büyük bir hızla akan Süphan Deresi'nin suları, 1741 m kodundaki Süs Barajı'nda biriktirilip dinlendirildikten sonra, batıda uzanan geniş toprakların sulanmasında başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Urartu Krallığı'nın erken döneminde bile en ince ayrıntıların düşünülerek büyük bir titizlikle planlandığı böylesine gelişmiş bir sulama sistemi karşısında şaşırılmamak olanaksızdır.

Muradiye Ovası'nın doğu ve güneydoğusunda uzanan geniş topraklarda yapılan tarım alanlarının açılan kanallarla sulanması konusunda Kral Menua'ya ait bir başka önemli çivi yazılı stel daha bulunmaktadır. 1976 yılında Karahan Köyü'nde halkın yaptığı kaçak kazılar sonucunda 4 adet çivi yazılı stel ele geçirilmiştir. Muradiye Ovası'nın batı ucunda, Van Gölü'nün kuzeydoğu kıyısında bulunan bugünkü Karahan Köyü çevresinde yer alan Urartu yerleşmesinin, çok önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yaklaşık 1. yüzyıldan beri halkın yapmış olduğu kaçak kazılar sonucunda, Urartu yerleşim merkezinden 10 adet çivi yazılı andezit stel ele geçirilmiştir¹⁴. Şimdiye kadar bulunan toplam 14 adet çivi yazılı taşın hemen hepsi de, Kral Menua'ya aittir. Karahan Köyü, Süs Barajı'nın 18, Körzüt Kalesi'nin ise 17 km batısında yer almaktadır. 1976 yılında ele geçirilen 4 adet andezitten yapılmış çivi yazılı stelden birinin üzerinde, Kral Menua Muradiye Ovası'nda açtırmış olduğu sulama kanalı ve kurmuş olduğu kent hakkında şu ilginç bilgiyi vermektedir:

Tanrı Haldi'nin kudreti sayesinde, Tanrı Haldi'ye efendiye, İşpuini oğlu Menua bu steli adadı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini

(14) A.M.Dinçol-E.Kavaklı, *Van Bölgesi'nde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları*, İstanbul 1978, 7-34.

oğlu Menua, kudretli kral, büyük kral, Biaini Ülkelerinin kralı bu kanalı açtırdım Bu kenti surlarla çevirdim Adını Menuahinili koydum. Orada hiçbir şey yapılmamıştı. Ahaliyi sürüp getirdim, oraya yerleştirdim Menua der ki: Kim bu yazıtı tahrip ederse, kim zarar verirse, kim başkasına bunları yaptırırsa¹⁵...

Yazıttan da açıkça anlaşılacağı gibi, Kral Menua ovada bir sulama kanalı açtırdığını, başka bölgelerden ahaliyi sürüp getirerek kente yerleştirdiğini ve kentin adını *Menuahinili* koyduğunu belirtmektedir. Hiç kuşkusuz yazıtta sözü edilen kanalın suyu, Süs Barajı'ndan sağlanmış olmalıdır. *Menuahinili* kentinin neresi olduğu sorununa gelince; Muradiye Ovası'nda iki büyük yerleşim merkezi bulunmaktadır. Bunlardan biri Körzüt Kalesi'nin güneydoğusunda, öteki de Van Gölü kıyısındaki Karahan Köyü çevresindedir. Yazıtta sözü edilen *Menuahinili* kentinin, Karahan Köyü çevresinde yer alan kalıntılar olması gerekmektedir. Ancak ne yazık ki yüzlerce yıldan beri halkın yapmış olduğu kaçak kazılar sonucunda, kentin konutlarını oluşturan taşın yapılmış temel duvarlarının çok büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. 1977 yılında Muradiye ve yakın çevresinde meydana gelen şiddetli deprem sonucunda da, Karahan Köyü'ndeki evler büyük ölçüde tahrip olmuştur. 1978 yılında yeniden inşa edilen konutların çok büyük bir kısmı, Urartu yerleşim merkezi üzerine yapılmış ve eski konut duvarlarının işlenmiş taşları tümüyle sökülerek yeni inşaatlarda kullanılmıştır. Bu yüzden Karahan Köyü'ndeki eski yerleşime ait mimari kalıntılar çok az görülmektedir.

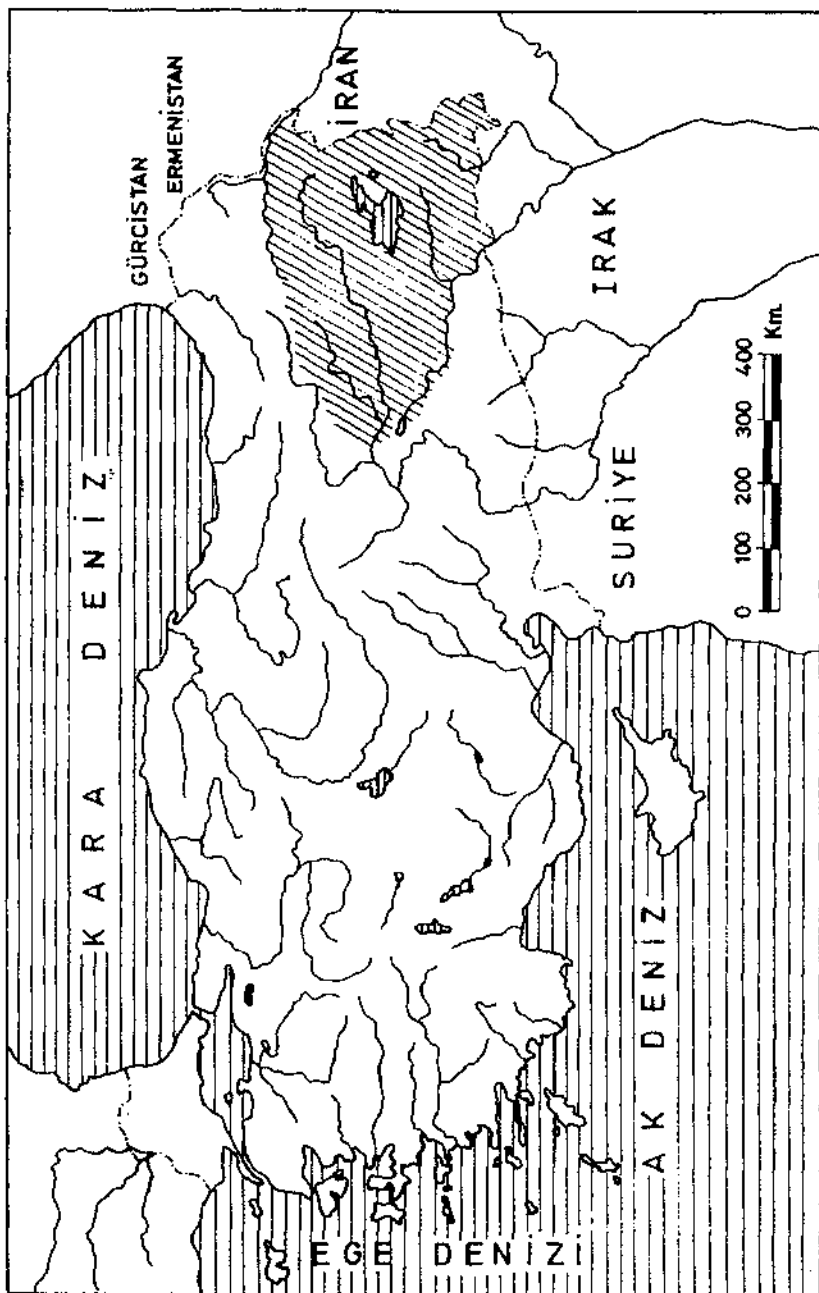
Körzüt Kalesi içinde halkın yapmış olduğu kaçak kazılar sonucunda, kalenin güney kesiminde tapınak olduğu anlaşılan yapı kalıntısından ele geçirilen çok sayıda çivi yazılı taş, kalenin de Kral Menua döneminde kurulduğunu kanıtlamaktadır¹⁶. Kalenin güneydoğu ve güney eteklerine yayılan sivil yerleşim merkezine ait konut kalıntılarının Süs Barajı'na olan uzaklığı ise 800-900 m kadardır. Kalede, sivil yerleşim merkezinde ve *Menuahinili* kentinde oturan halkın besin gereksinmesini karşılamak amacıyla Muradiye Ovası'nda yapılan tarım için, Süphan ve Süs barajlarından kanallarla getirilerek yapılan sulamanın hayati önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Süphan Barajı gibi Süs Barajı'nın da Kral Menua döneminde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her iki barajın da Urartu Krallığı Dönemi'nde hangi isimle anıl-

(15) A.M.Dinçol-E.Kavaklı, *aynı eser*, 19-23

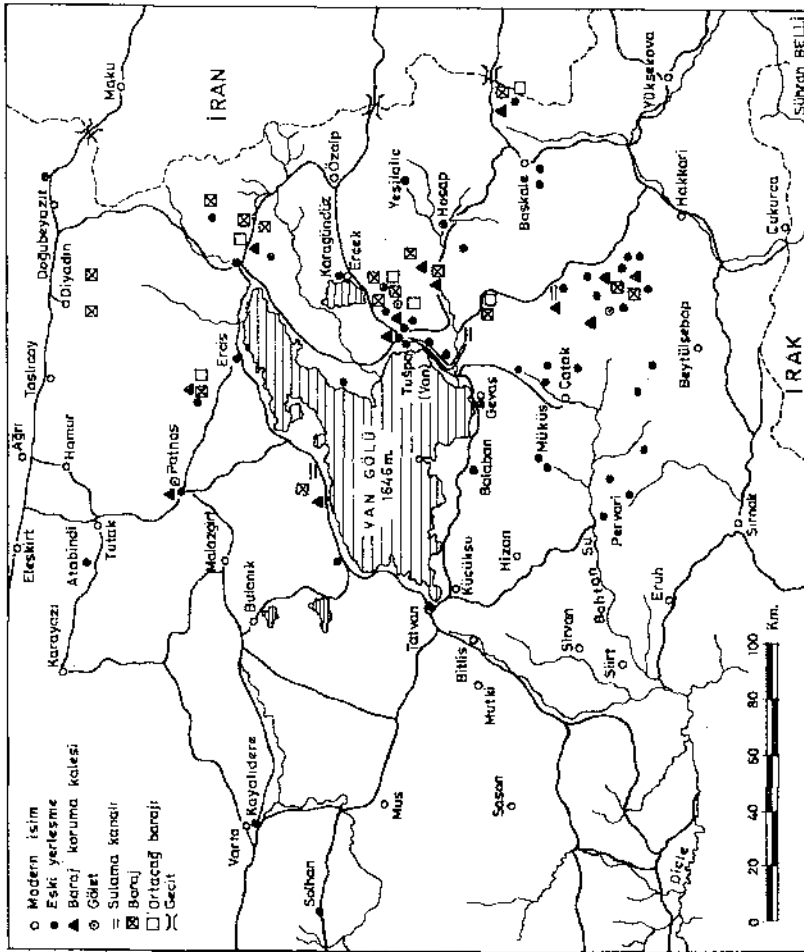
(16) F.W.König, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, AfO 8, 1955-57, Nr.42.; G.A.Melikisvili, *Urartskie klinoobraznye Nadpisi*, Moskova 1960, Nr.67.; A.M.Dinçol, "Die neuen urartäischen Inschriften aus der Umgebung von Van", *Istanbuler Mitteilungen* 26, 1976, 19-30.

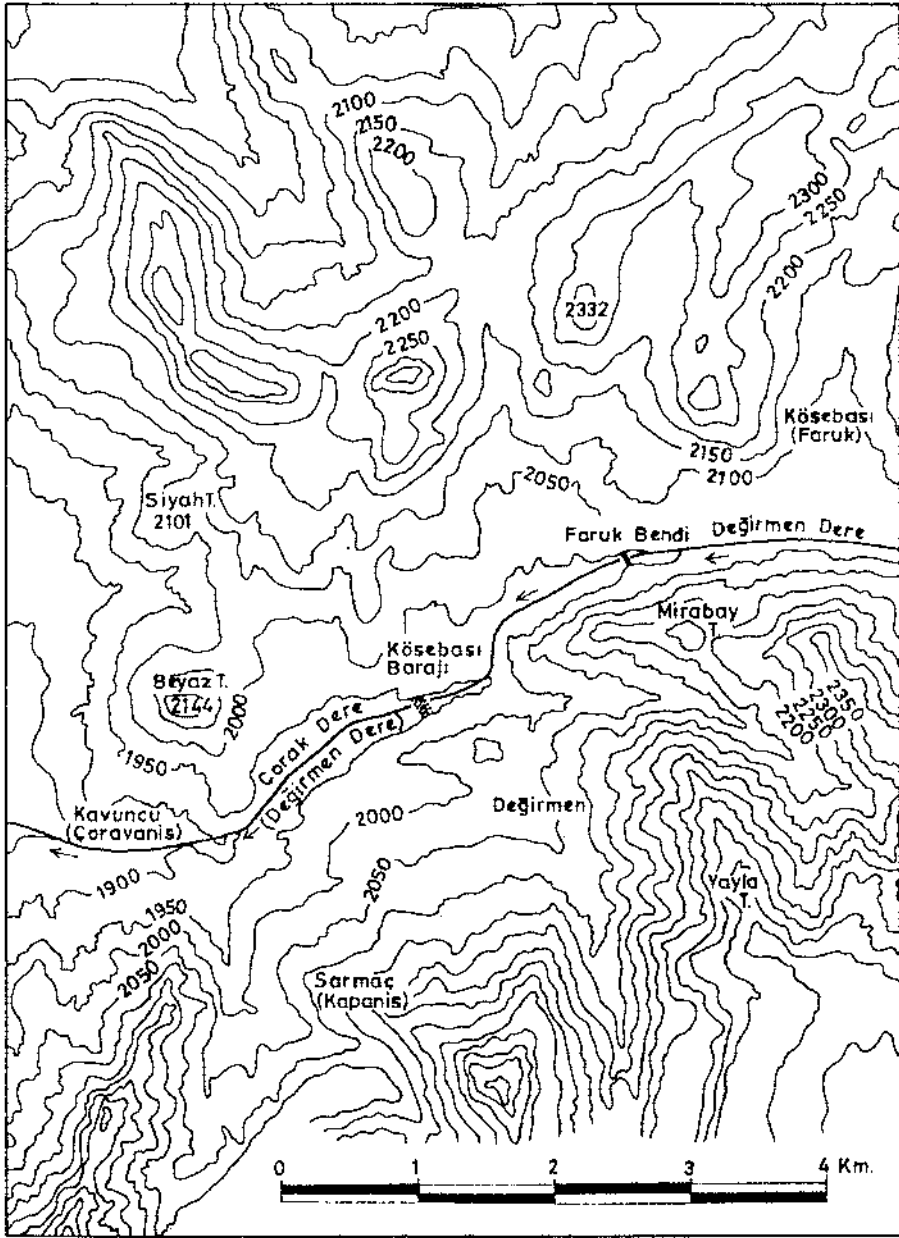
dığını şimdilik bilemiyoruz. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, Kral Menua'ya ait Muradiye Ovası'nın sulanmasıyla ilgili olarak çivi yazılı steller bulunmasına karşın, barajlarla ilgili herhangi bir yazıt bulunamamıştır.

Sonuç olarak Urartu Krallığı'nın erken döneminde çok gelişmiş bir su mühendisliği ve sulama tasarımını yansıtan Süphan ve Süs Barajları, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan barajların ilk örneklerini yansıttığı için çok büyük bir önem taşımaktadır.

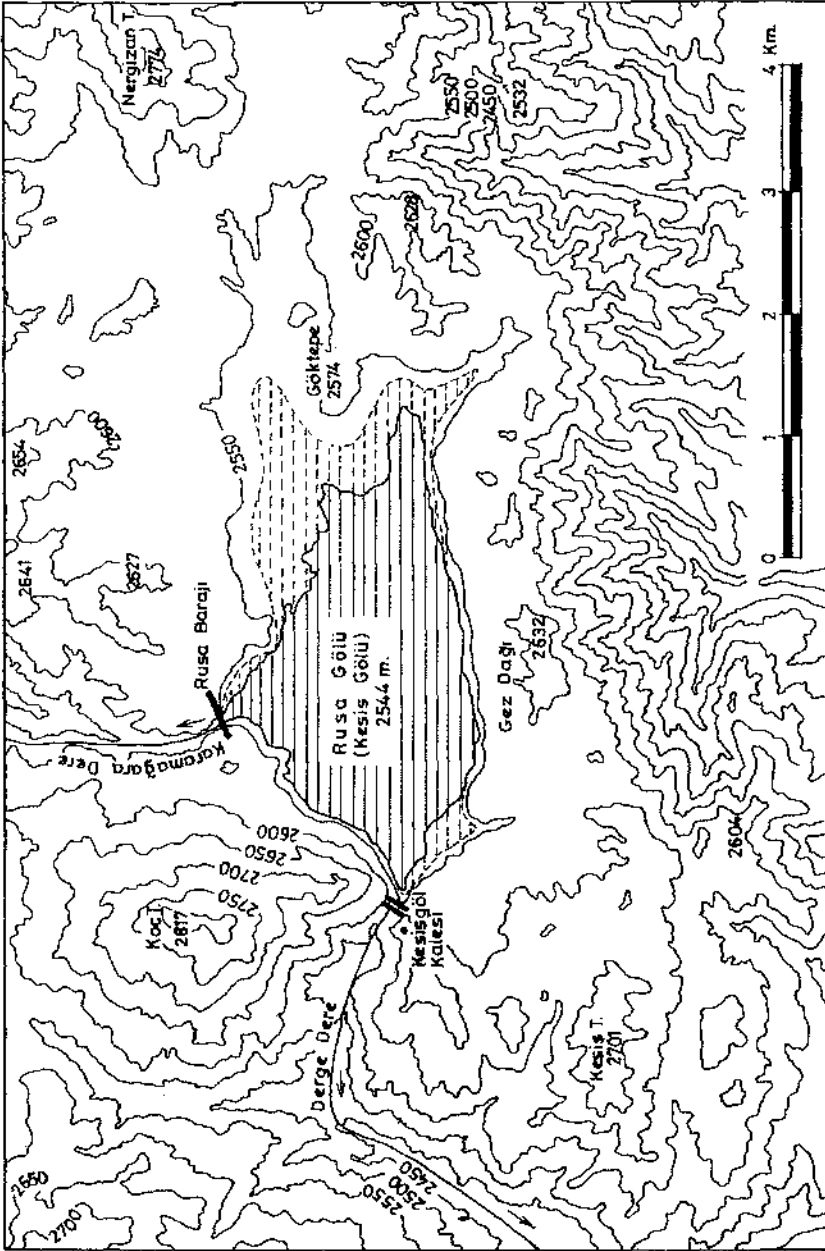

Harita 1: Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapmış olduğunuz yüzey araştırmasının yayılım alanı

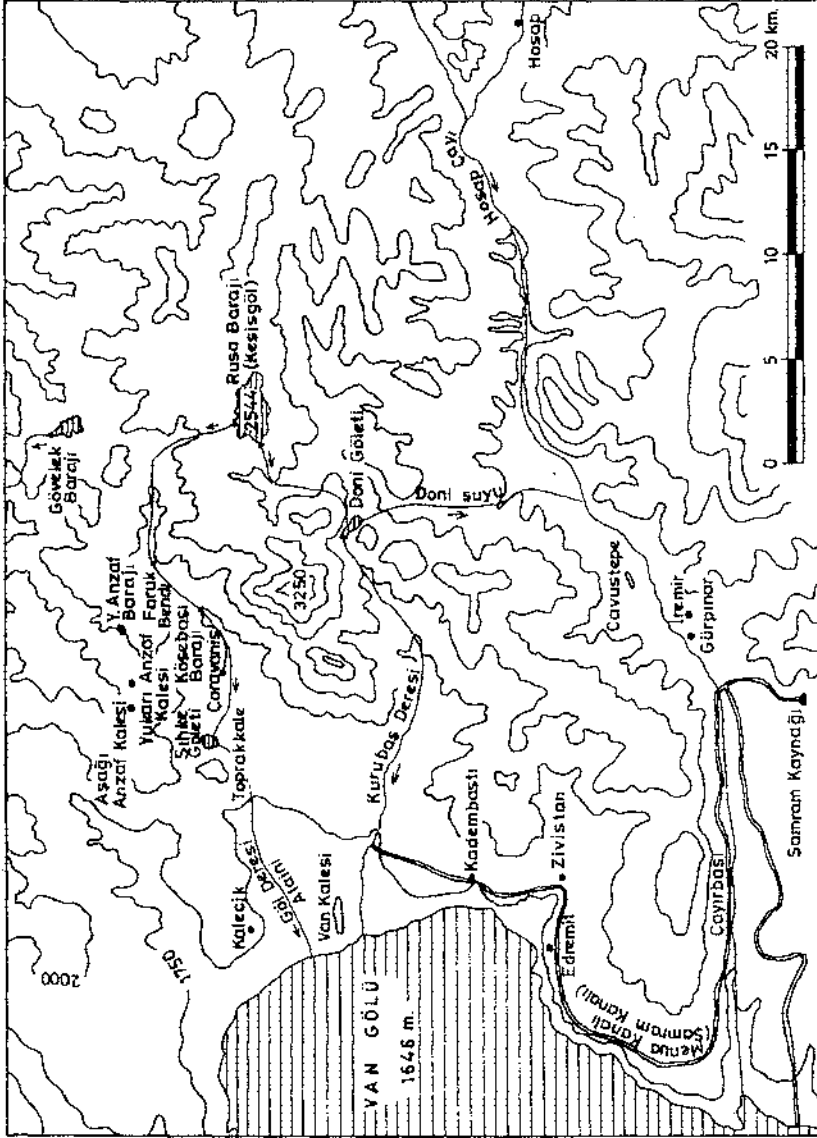

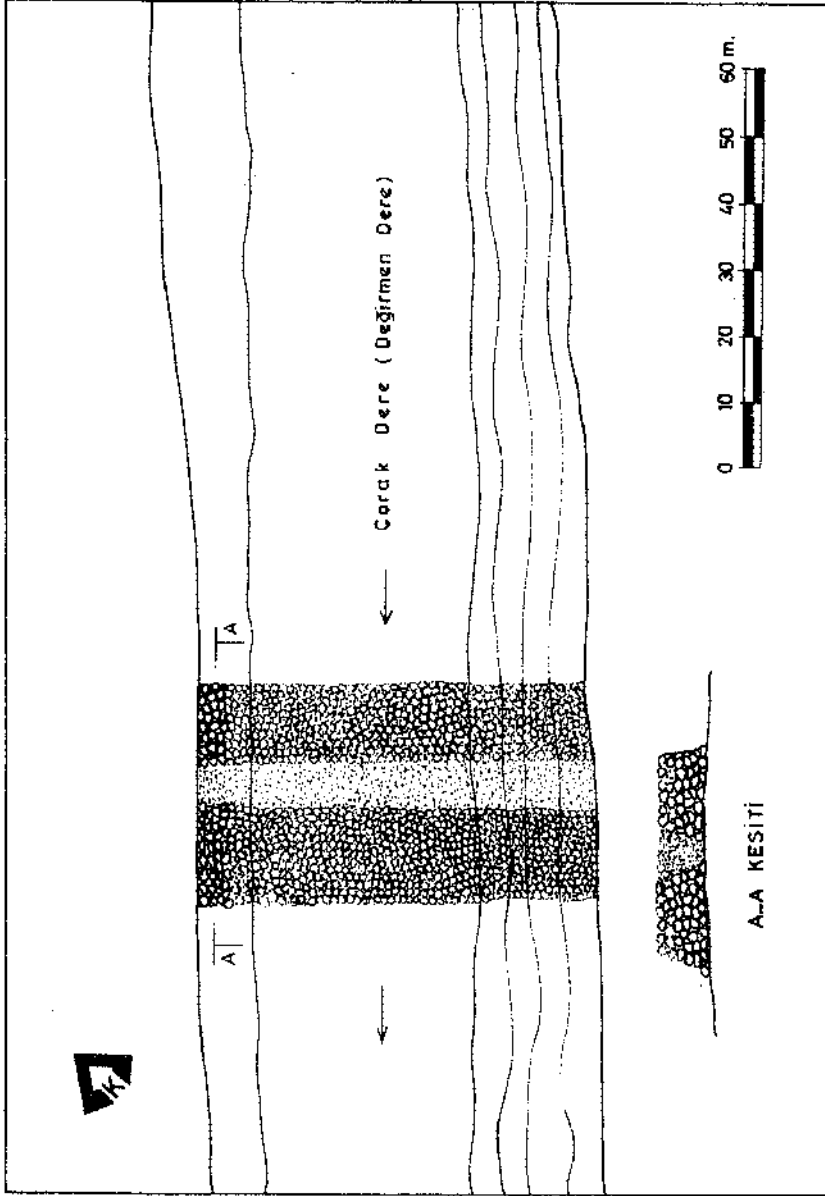
Çizim 1: Kösebaşı Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

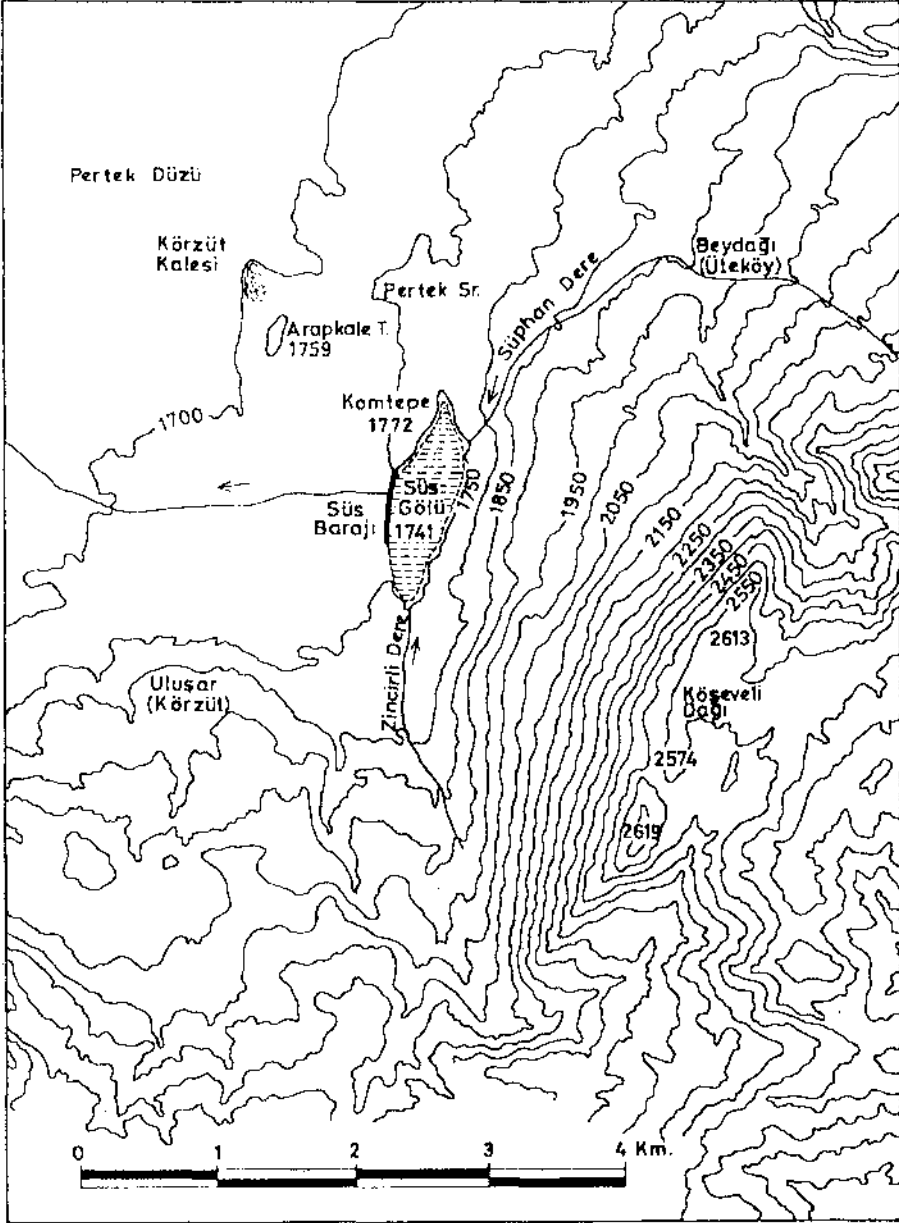
Çizim 2: Rusa Barajı (Keşiş Gölü) ve yakın çevresinin topografik planı

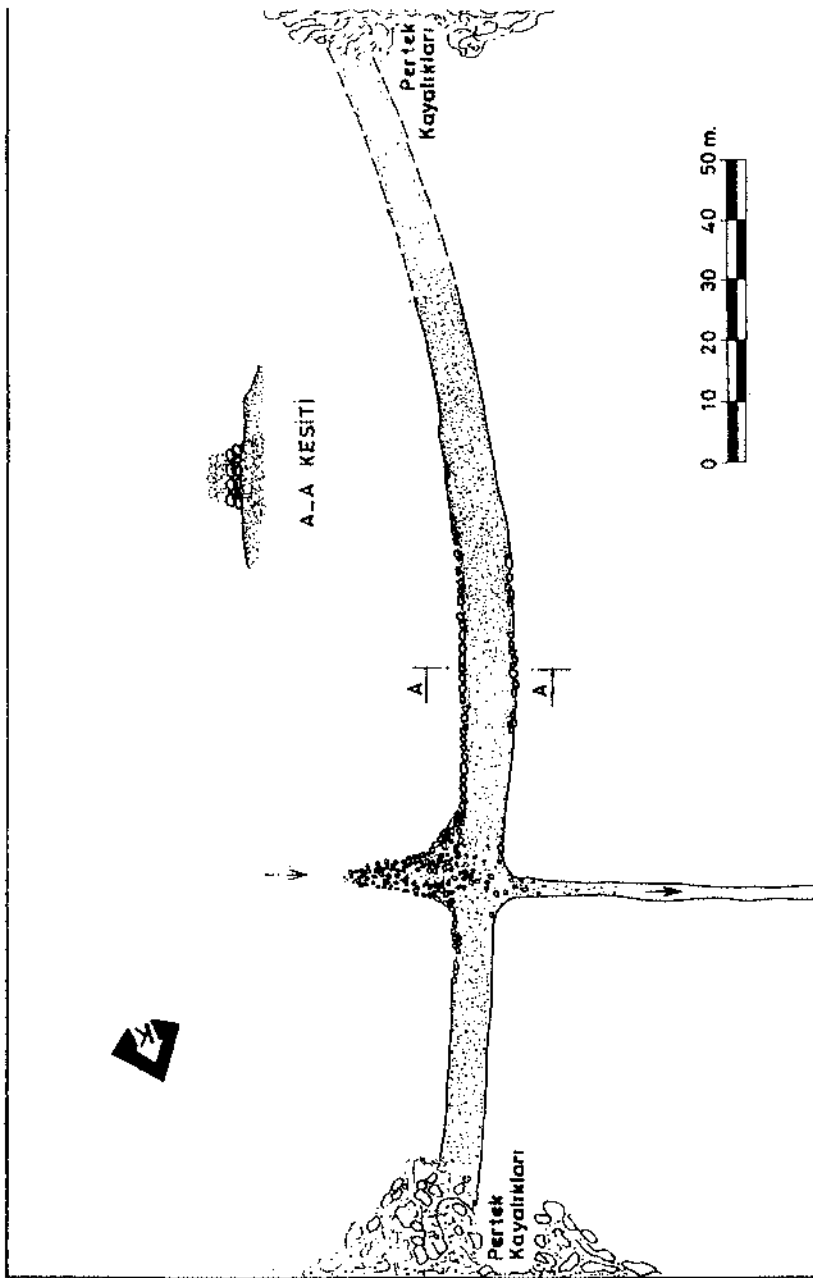
Çizim 3: Rusa Barajı'nın suladığı Van Ovası ve yakın çevresinin topografik plan

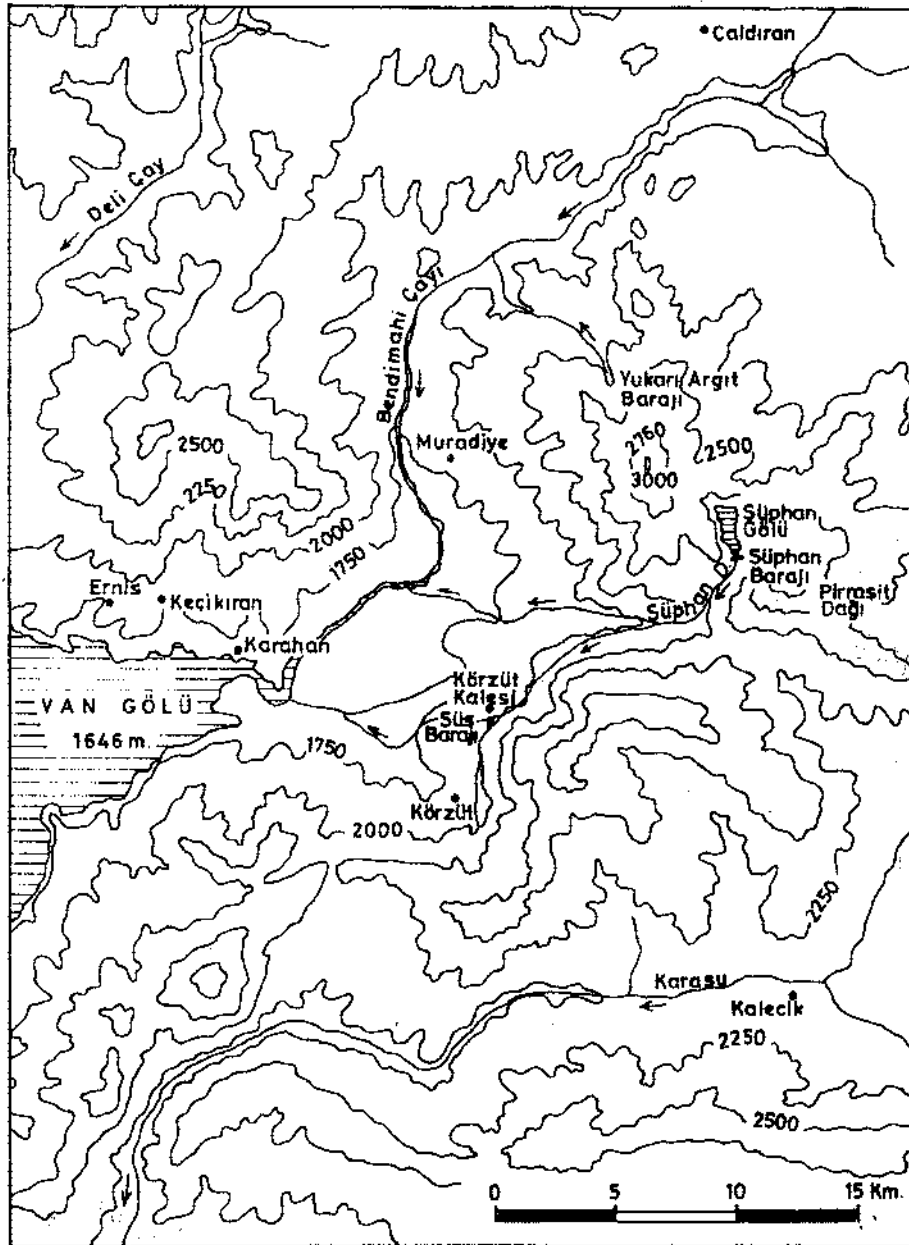
Çizim 4: Köşebaşı Barajı'nın planı

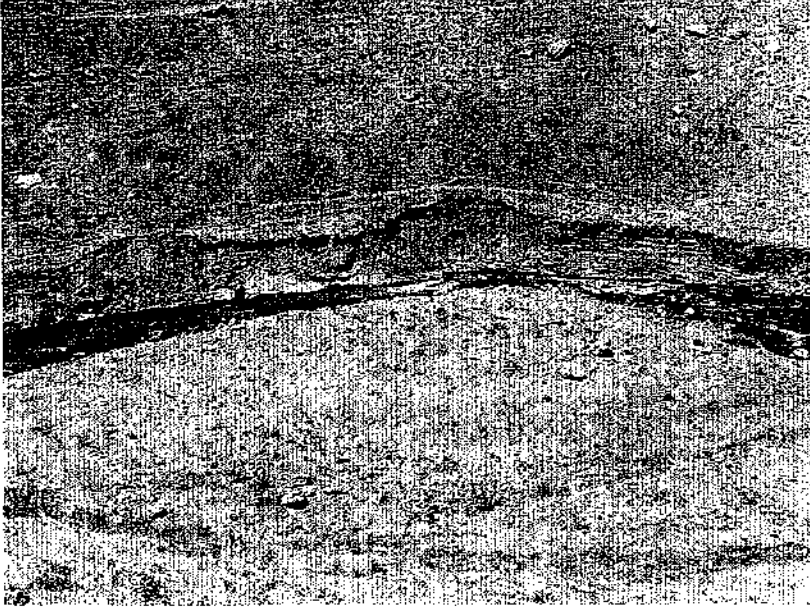
Çizim 5: Süs Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

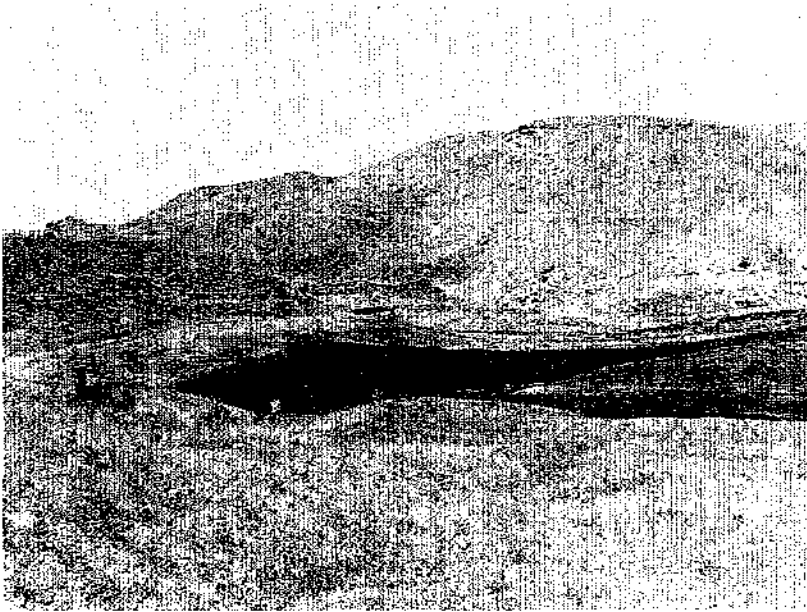
Çizim 6: Süs Barajı'nın planı

Çizim 7: Süphan Barajı'nın suladığı Muradiye Ovası ve yakın çevresinin topografik planı

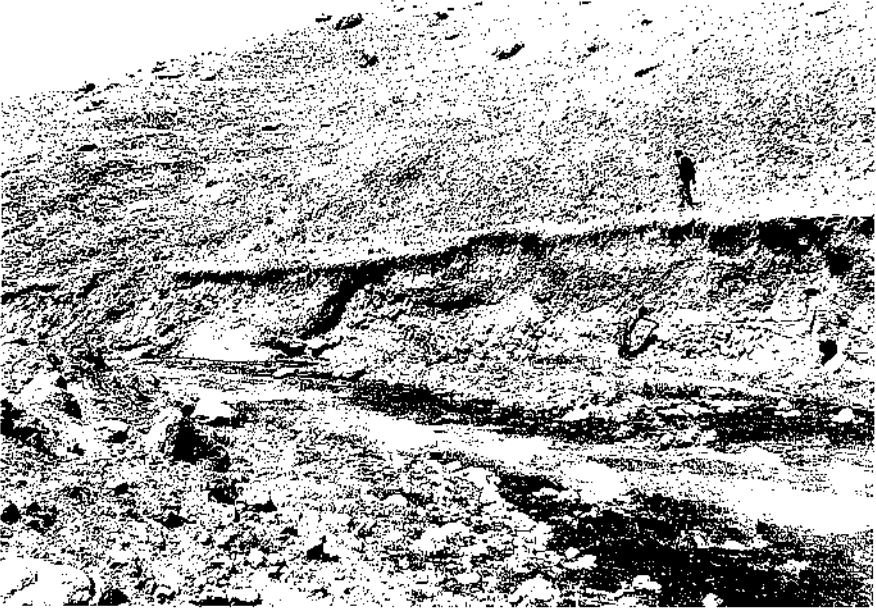
Resim 1: Dar bir vadi içine yapılan Köşebaşı Barajı duvarının genel görünümü, güneyden

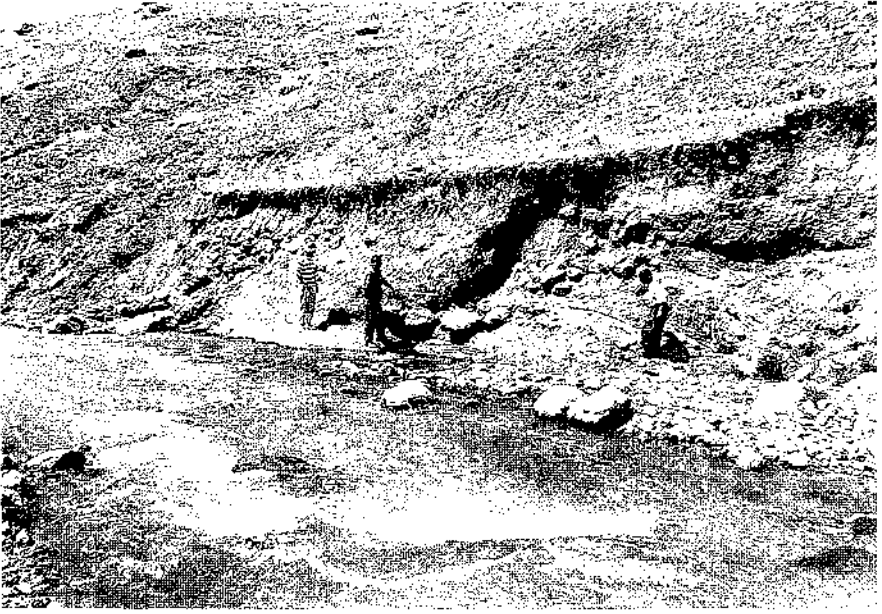
Resim 2: Barajın doğusunda suyun biriktiği alanın genel görünümü

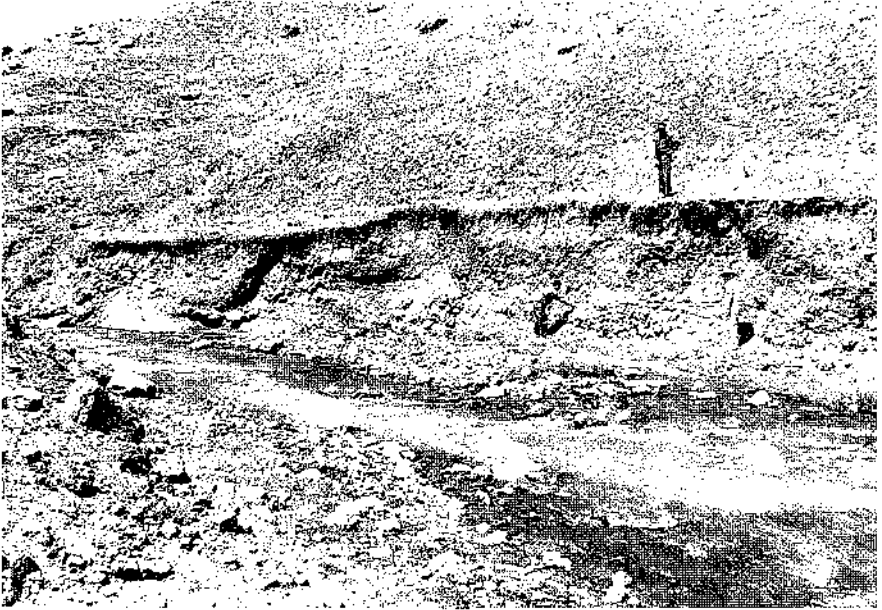
Resim 3: Çok hızlı bir şekilde akan dere suyunun parçaladığı baraj duvarının genel görünümü

Resim 4: Baraj duvarının kuzey ucunda varlığını koruyan duvar kalıntıları

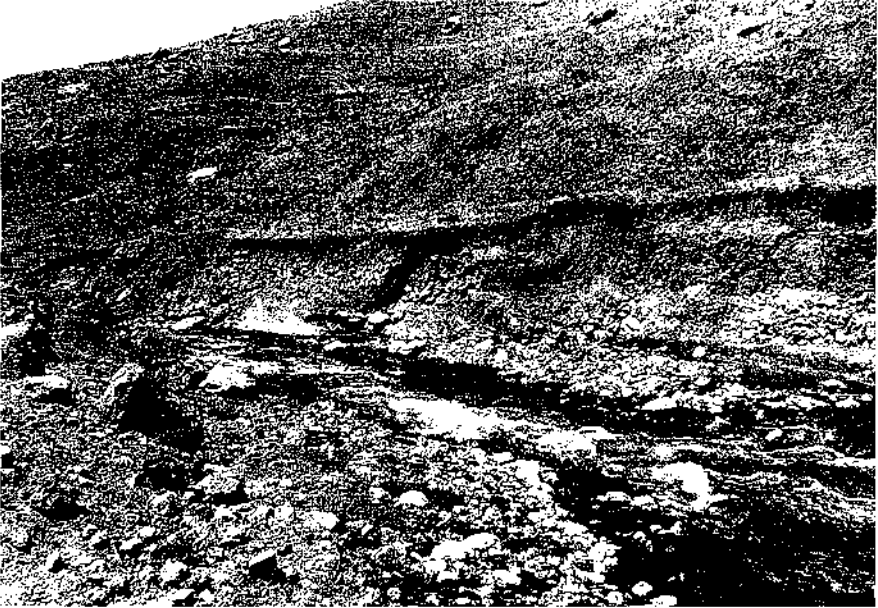
Resim 5: Temelleri anakaya üzerine inşa edilen baraj duvarının batı bölümü

Resim 6: İki taş duvar arasında bulunan dolgu tabakası

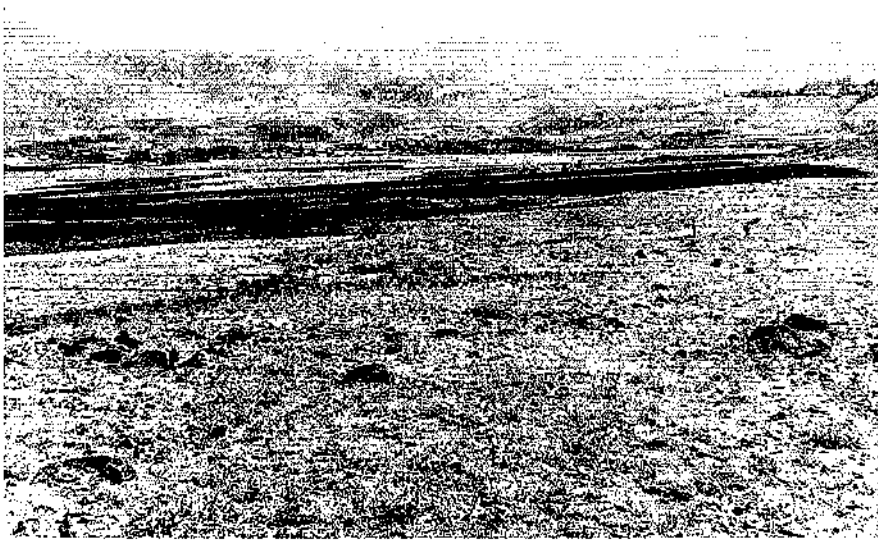
Resim 7: Baraj duvarının doğu bölümü

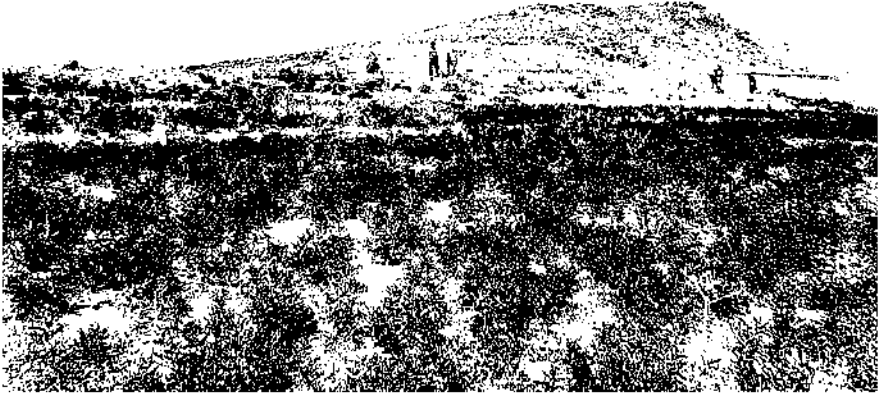
Resim 8: Toplam olarak 31.50 m genişliğindeki baraj duvarının doğudan görünümü

Resim 9: Ss Barajı'nın doğusunda yükselen Köseveli Dağı, batıdan

Resim 10 : Günümüzde artık, su birikmeyen Ss Gölü'nün genel görünümü

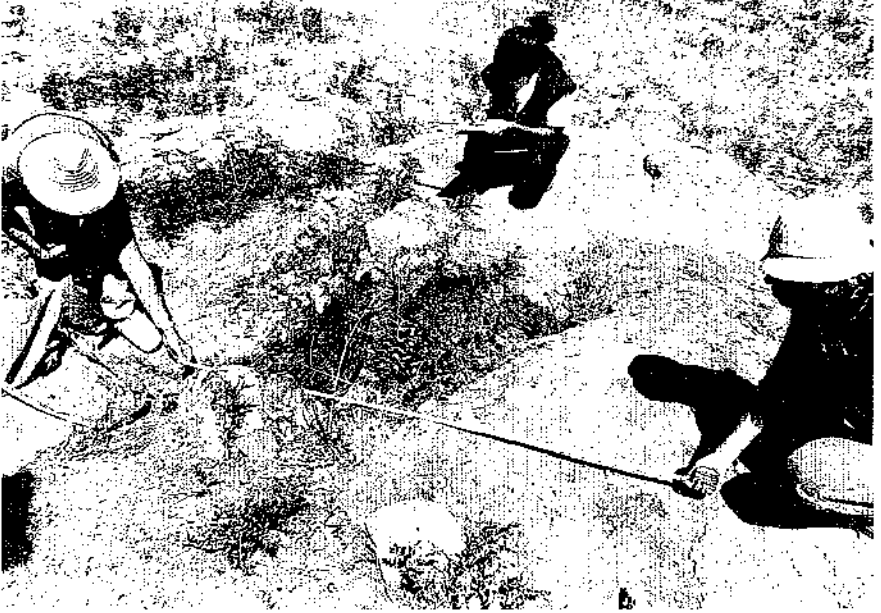
Resim 11: Pertek Kayalıkları'yla birleşen Ss Barajı'nın kuzey duvarı

Resim 12: Günümüzde tarla olarak kullanılan Ss Gölü Barajı'nın güneybatıdan görünümü

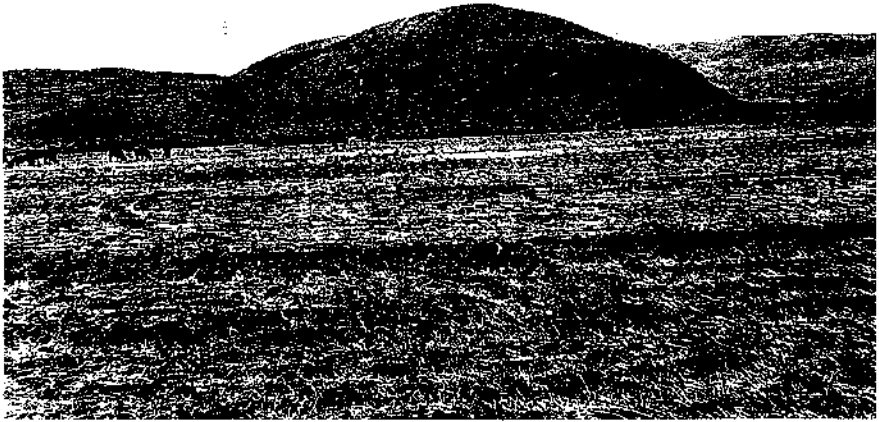
Resim 13: Halk tarafından üzeri yıkılarak açılan baraj duvarındaki savak

Resim 14: Andezit taşlarından örülen 1 m genişliğindeki su akıtma savağı

Resim 15: K r  t Kalesi'nin anıtsal surları, doğudan

Resim 16: Ekonomik ve askeri amaçla kurul n K r  t Kalesi, kuzeyden

1995 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ VE SULAMA SİSTEMİNİN ARAŞTIRILMASI

*Oktay BELLİ**

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması" konusunda yaptığımız çalışmanın dokuzuncusunu, 12-30 Eylül 1995 tarihleri arasında gerçekleştirdik. 1995 yılındaki çalışma alanımız güneyde Hakkari, Van ve kuzeyde de Ağrı bölgelerini içine alan çok geniş bir coğrafi bölgeyi kapsamıştır (Harita: 1)¹. 1995 yılında yaptığımız çalışmanın temel amacını, Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan Van Bölgesi'nde çok sayıda örneği ile karşılaştığımız baraj, gölet ve sulama kanallarının güney ve kuzey bölgelerindeki yayılım alanlarının nerelere kadar uzandığını saptamaya yönelik olmuştur². Tendürek Dağları'nın kuzey eteğinde ve Diyarbakır ilçesinin 18 km güneyinde bulmuş olduğumuz 2 yeni baraj ile buradaki baraj sayısı şimdilik 4'e yükselmiştir. Yani Tendürek Dağları'nın kuzey eteklerinde yaklaşık olarak 10 km²'lik bir alan içinde 4 barajın yer alması, burasını sanki bir ba-

(*) Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı / Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi Müdür Yardımcısı, 34459 - İSTANBUL

(1) 1995 yılında yapmış olduğumuz bu geniş kapsamlı araştırma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Türk Tarih Kurumu'nun çok az maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça zor koşullar altında kesintisiz olarak sürdürdüğümüz bu araştırmaya gösterilen yakın ilgi ve yapılan maddi destek dolayısıyla, her iki kurumun da yöneticilerine burada teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

(2) Araştırma ekibimiz Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Alparslan Ceylan ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Bahar Memiş, Araştırma Görevlisi Emre Erten ve aynı anabilim dalında yüksek lisans öğrencisi Öznur Kayhan, Olcay Zengin ve Madrid Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden (M.A.) Pedro Fructuoso Martinez'den oluşmuştur. Büyük bir özveriyle çalışan ekip üyelerimize içtenlikle teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir gönül borcu olarak görmekteyim. Ayrıca barajların planları ile topografik haritalarını büyük bir başarıyla çizen Bahar Memiş, Erkan Konyar ve eşim Güzin Sühran Belli'ye teşekkür ederim.

rajlar bölgesi durumuna getirmiştir. Sonuç olarak 1995 yılı araştırmasında bulmuş olduğumuz 5 yeni baraj hem Urartu baraj sayısını zenginleştirmiş, hem de bu barajların kökenine ait yeni bulgular elde etmemize neden olmuştur (Harita: 2)³.

AŞAĞI KOM BARAJI

Aşağı Kom Barajı, Ağrı iline bağlı Diyadin ilçesinin 18 km güneyinde ve Sünnet Nebi Barajı'nın da 3.5-4 km batısında yer almaktadır. Ana yolların dışında bulunan Aşağı Kom Barajı'na, Diyadin'den sonra Burgulu ve Gözüpek köylerine kadar araba ile, bundan sonra ise ancak yaya olarak ulaşılmaktadır. Deniz seviyesinden 2300 m yüksekliğinde olan Aşağı Kom Barajı, Tendürek Dağı'nın da (2860 m) kuzey eteklerinde bulunmaktadır⁴ (Çizim: 1).

Yüksek dağların arasında bir çöküntü alanı içinde yer alan göl alanı, yaklaşık olarak 1.5 - 2 km² büyüklüğündedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan göl alanının çevresinde, geniş bir alana yayılan sazlıklar bulunmaktadır. Gölde biriken sular, yüksek dağlardan gelen kar ve yağmur sularıyla, kaynak sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Gölü çevreleyen basık dağ ve tepelerde, günümüze en küçük bir ağaç topluluğu kalmamıştır. Ancak çevrenin çok zengin otlak ve dağ çayırılarıyla kaplı olduğu görülmektedir. Yağmur ve sel sularının yüksek tepelerden göl alanına taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göl alanının çevresini ve içini doldurmuştur. Bu yüzden göl alanının içinde küçük adacıkların olduğu görülmektedir (Resim: 1). Hatta suların taşıdığı kalın toprak tabakası, baraj duvarlarının da üzerini kapatarak dışarıya doğru taşımıştır. Duvarların üzerini örten toprağın kalın bir çim tabakası ile kaplanması, toprağın akıp gitmesini önlemiştir. Gölde biriken sular, göl çevresinde zengin ve gür otlakların yetişmesi için halk tarafından temmuz ayından itibaren sürekli olarak akıtılmaktadır. Bu yüzden gölde fazla su birikmemektedir. Göl çevresinde yetişen gür ve zengin otlaklar, ekonomilerinde hayvan besiciliğinin önemli bir yer tuttuğu bölge halkı için büyük önem taşımaktadır.

Baraj duvarı, doğuda iki tepe arasına yapılmıştır. Baraj duvarında kullanılan andezit taşlar, çevrede çok geniş bir alanda bulunan andezit

-
- (3) Bakanlık temsilciliği görevini ise, Van Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Hanifi Biber yapmıştır. Araştırma ekibimizle büyük bir uyum içinde çalışan ve yardımcı olan Hanifi Biber'e bir kez daha teşekkür ederim.
- (4) Bölgede yaptığımız çalışmalara gösterilen yakın ilgi ve yardımlardan dolayı, Diyadin Kaymakamlığı ve Nüfus Müdürlüğü personeline içtenlikle teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir görev borcu olarak görmekteyim.

yataklarından elde edilmiştir. Duvarlarda kullanılan fazla büyük olmayan ve oldukça sert bir bileşime sahip olan andezit taşların, kabaca işlendiği görülmektedir. Baraj duvarının planı, diğer Urartu baraj duvarlarında görmediğimiz bir şekilde yan yana inşa edilen at nalı biçimli iki ayrı duvardan meydana gelmiştir (Resim: 2; Çizim: 2). Kuzeydeki duvar yaklaşık olarak 34 m uzunluğunda ve 20 m derinliğinde tam bir at nalı planı göstermektedir. Bunun hemen güneyine yapılan duvar ise 36 m uzunluğunda ve 18 m derinliğinde olup, yine at nalı bir plan göstermektedir. Böylece her iki duvarın uzunluğu toplam olarak 70 m'yi bulmaktadır. Ortalama 4 m genişliğinde olan duvarlar, 1-1.5 m arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir. Göl tarafındaki duvar yüksekliği, toprak dolması yüzünden fazla yüksek değildir. Duvarların ilk yapıldığı sıradaki yüksekliğinin 2.5 m'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Duvarların inşa tekniği, diğer Urartu baraj duvarlarının inşa tekniğiyle aynıdır.

At nalı biçimindeki iki duvarın yan yana geldiği yerde ise, su akıtma savağı bulunmaktadır. Su akıtma savağı diğer Urartu baraj duvarlarının aksine sabit olmayıp, taşlardan sık sık sökülüp yapılan bir duvar özelliğine sahiptir. Buradan doğu ve kuzeydoğu yönüne akıtılan baraj suyu, çevredeki topraklarda yapılan tarımın su ihtiyacını karşılamaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bugüne değin bu tür at nalı şeklinde yapılmış iki duvardan oluşan barajların benzerine, Urartu Krallığı'nın yayılım alanında rastlanılmamıştır. Yakın çevrede ise, tarihlenmeye yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik kalıntı bulunmamaktadır. Ancak 1.5 km kuzeyde yer alan ve aynı tür bir plana sahip olan Yukarı Kom Barajı yakınındaki konut kalıntısının da gösterdiği gibi, bu barajın da M.Ö. 7. yüzyılda inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

YUKARI KOM BARAJI

Yukarı Kom Barajı, Aşağı Kom Barajı'nın yaklaşık 1.5 km kuzeyinde yer almaktadır (Çizim: 1). Deniz seviyesinden 2380 m yükseklikte yer alan Yukarı Kom Barajı, ıpkı Aşağı Kom Barajı gibi volkanik Tendürek Dağı'nın (2860 m) kuzey eteğinde bulunmaktadır. Baraj duvarının hemen güneyinde yer alan sivil yerleşime ait konut kalıntısından dolayı, halk burasını ev anlamına gelen "Kom" olarak isimlendirmektedir.

Göl alanı, bir çöküntü alanı içinde bulunmaktadır. Gölde biriken sular, yüksek dağlardan gelen kar ve yağmur sularıyla birçok kaynağın birleşmesiyle oluşmuştur. Tipik bir yayla görünümündeki Yukarı Kom

Barajı ve yerleşmesinin çevresini, basık dağ ve tepeler çevrelemektedir. Zengin otlak ve dağ çayırlarıyla kaplı olan tepelerde, günümüzde en küçük bir bitki topluluğu kalmamıştır. Yağmur ve sel sularının göl alanına taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göl alanının çevresini ve içini doldurduğu gibi, duvarların büyük bir kısmının da üzerini kapatarak dışarıya doğru taşımıştır (Resim: 3). Erozyonun, bitki topluluğunun ortadan kalkmasından sonra daha da hızlandığı anlaşılmaktadır.

Kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve yaklaşık 1 km² büyüklüğünde olan göl alanı, Aşağı Kom Barajı'ndan daha küçüktür. Hal-kin gölde biriken suyu ot yetiştirmek amacıyla sürekli akıtması yüzünden, göl alanında biriken su, Aşağı Kom Barajı'ndan çok daha azdır. Baraj duvarı, kuzeybatı yönünde iki tepe arasına yapılmıştır. Baraj duvarında kullanılan ve fazla büyük olmayan andezit taşlar, çevrede geniş bir alanda bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Duvarda kullanılan taşların kabaca işlendiği görülmektedir. Baraj duvarı, tıpkı Aşağı Kom Baraj duvarında olduğu gibi, at nalı biçiminde yan yana inşa edilmiş iki ayrı duvardan oluşmaktadır (Resim: 4). Ancak baraj duvarlarının biçimi, Aşağı Kom Baraj duvarlarından daha yayvan bir plan göstermektedir (Çizim: 3). 25 m uzunluğundaki güneydeki duvar, kuzeydeki duvara kıyasla çok daha küçük ve yayvandır. Kuzeydeki duvar ise yaklaşık olarak 65 m uzunluğunda ve 26 m derinliğindedir. Bu planı ile duvar, tam bir yarım ay biçimi göstermektedir. Her iki duvarın toplam uzunluğu 90 m genişliği 4.5 m ve yüksekliği de ortalama 1.5 m'dir. Ancak göl tarafındaki duvar yüksekliği, göl alanının toprakla dolması yüzünden fazla yüksek değildir. İki duvar ucunun birleşme yerine de savak yapılmıştır. Savak yine sabit olmayıp, tıpkı Aşağı Kom Barajı savagında olduğu gibi taşlardan geçici olarak örülen basit bir duvardan oluşmaktadır. Kuzey yönüne doğru akıtılan baraj suyu, çevredeki topraklarda yapılan tarımın ve otlakların su ihtiyacını karşılamaktadır. Suyun arazide açmış olduğu vadi, dağ çayırlarıyla kaplı olması yüzünden fazla aşınmamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yarım ay biçimli yan yana inşa edilmiş Urartu baraj duvarlarının benzerine Doğu Anadolu Bölgesi'nde şimdiye kadar rastlanılmadığı gibi, yakın çevrede de rastlanılmamaktadır. Örneğin Aşağı ve Yukarı Kom barajlarının yaklaşık 5-6 km kadar kuzeydoğusunda yer alan Sünnet Nebi ve Reşan barajlarının planları da at

(5) O. Belli, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1992", 337-341, çizim 2, 4; O. Belli, "Neue Funde urartäischer Bewässerungsanlagen in Ostanatolien", *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens, Festschrift für Rainer, Michael Boehmer*, Mainz 1995, 38-41, çizim 21-23.

nalı biçimli değil, diğer Urartu barajlarının planlarına benzemektedir⁵. Ancak toplam olarak 10 km² lik bir alanda 4 barajın bir arada bulunması, burasını sanki barajlar bölgesi durumuna getirmiştir (Çizim: 4). At nalı biçimli baraj duvarlarının ne zaman ortaya çıktığını, hangi nedenlerden dolayı bu tür bir plana dönüştüğünü şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Doğu Anadolu Bölgesi'nde devam ettireceğimiz araştırmalar sonucunda bulunacak olan benzer biçimli barajların yardımıyla bu soruna daha sağlıklı bir çözüm bulacağımızı ümit etmekteyiz.

Barajın tarihlenmesine yardımcı olabilecek en önemli mimari kalıntı, baraj duvarının 10-15 m güneyinde düz bir yamaç üzerine inşa edilen sivil yerleşime ait konut kalıntısıdır. Temelleri fazla büyük olmayan andezit taşlarından inşa edilen konut kalıntısı, taş temellerin üzerine yıkılan kerpiç duvar kalıntısının altında kalmasına karşın, oldukça belirgin bir plan vermektedir. Kabaca kuzey-güney doğrultusunda uzanan Yukarı Kom Evi, düzenli olmamakla birlikte 20x9.30x11 m büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir (Resim: 5, 6). Ortalama olarak dış duvarlar 2 m, ara duvarlar ise 1.5 m kalınlığındadır. Duvar kalınlığının 2 m olarak yapılmasında, bölgenin yüksek rakımlı ve soğuk olmasının büyük etkisi olmalıdır. Duvar işçiliği, baraj duvarının işçiliğiyle çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Aradaki tek fark, baraj duvarında kullanılan taşların daha büyük olmasıdır.

Kom Evi ortadan bir ara duvarla ikiye ayrılmış, sonra güneyde kalan alan, yapının ana eksenı doğrultusunda ikinci bir duvarla tekrar iki ayrı odaya bölünmüştür (Çizim: 5). Batıdaki oda 6x4.30 m büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Bunun doğusunda kalan dikdörtgen planlı oda orta kısımdan tekrar bölünerek 30x2.70 m büyüklüğünde iki ayrı küçük oda elde edilmiştir. Kuzeyde kalan büyük mekan, duvar kalınlıkları hariç olmak üzere 8.40x7.20 m büyüklüğünde kareye yakın bir plan göstermektedir. Büyüklüğünden de anlaşılabileceği gibi bu mekan, evin açık avlu kısmını meydana getirmiş olmalıdır. Avlu, kuzeybatı yönüne bakmaktadır. Avlunun kuzey köşe duvarına ise, 5.80x7.60 m büyüklüğünde ek bir oda daha yapılmıştır. Avlu ve odalar arasındaki kapı girişleri görülmemektedir. Kapı girişlerinin görülememesinde, taş duvarlar üzerinde yüksekliği anlaşılan kerpiç duvarların yıkılarak duvarları kapatmasının büyük etkisi olmuştur.

Yukarı Kom Evi'nin, barajın güvenliğini sağlayan, suyun akışını düzenleyen, bakım ve onarım işlerini organize eden bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Evin içinde ve çevresinde tarihlemeye yardımcı

olabilecek herhangi bir keramik parçasına rastlanılmamıştır. Ancak Yukarı Kom Evi plan olarak da M.Ö. 7. yüzyılda çok yaygın görülen iki odalı, ön avlulu Urartu evlerine benzemektedir⁶. Aradaki tek küçük fark, dikdörtgen planlı oturma odalarından birinin ortadan ikiye bölünmüş olmasıdır. Ancak her halükarda Yukarı Kom Evi'nin baraj ile birlikte M.Ö. 7. yüzyılda yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

KARATAŞ BARAJI

Karataş Barajı, Van'ın 65 km güneyinde, Kırkgeçit (Eski Kasrik) Bucağı'nın ise 10 km doğusunda yer almaktadır. Van'dan Gürpınar üzerinden Kırkgeçit'e kadar modern karayoluyla gidilmekte, Kırkgeçit'ten ise Karataş Barajı'na ancak yürünerek çıkılabilmektedir⁷. Baraj ana yollarının dışında, 3209 m yüksekliğindeki Karataş Tepe'nin (yöresel deyimle Kelereş) 2.5-3 km kadar kuzeyinde bulunmaktadır (Çizim: 6). Deniz seviyesinden 2610 m yüksekliğinde bulunan Karataş Barajı, şimdilik Doğu Anadolu Bölgesi'nin en yüksek rakımlı barajını oluşturmaktadır. Karataş Barajı'nın aynı zamanda dünyanın en yüksek rakımlı barajı olduğu da anlaşılmaktadır. Bu barajdan sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nin ikinci yüksek rakımlı barajını, Van Ovası'nın doğusunda Erek Dağı üzerinde bulunan 2544 m yüksekliğiyle Rusa Barajı (Keşiş Göl) oluşturmaktadır.

Yaklaşık olarak 1 km² büyüklüğünde olan göl alanı, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Göl alanında biriken sular, güneyde yükselen Karataş Tepe'den gelen kar ve yağmur suları ile kaynak sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Yüksek ve dik tepelerden yağmur ve sel sularının hızla sürükleyerek getirmiş olduğu kalın toprak tabakası, göl alanının çevresini ve içini doldurarak, baraj duvarının büyük bir kısmının da üzerini kapatmıştır. Günümüzde fazla su birikmeyen göl alanının içi sazlık ve zengin olaklarla kaplıdır.

Baraj duvarı, kuzeyde iki kayalık tepe arasına yapılmıştır (Çizim: 7). İri andezit taşlardan inşa edilen duvar 53 m uzunluğunda, 4.5 m genişliğinde ve kuzey tarafı 1 m yüksekliğindedir. Duvarın göl tarafına bakan güney yüzünün yüksekliği ise, barajın toprakla dolması yüzünden

(6) Geniş bilgi için bk., M. T. Tarhan-V. Sevin, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (II): Konut Mimarılığı", *Anadolu Araştırmaları*, 4-5, 1976-1977, 349-360.; O. Belli, "Ruinen monumentaler Bauten südlich des Van-Sees in Ostanatolien", *Festschrift für Peter Neve. Istanbul Mitteilungen* 43, 1993, 262. res. 4.

(7) Karataş Barajı'nda yapmış olduğumuz çalışma sırasında bizlere yardımcı olan ve çalışmalarımıza bizzat katılan Van-Gürpınar Kaymakamı Sayın Ertuğrul Alsoy'a değerli katkılarından dolayı teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir gönül borcu olarak görmekteyim.

en fazla 40-60 cm yüksekliğindedir (Resim: 7, 8). Baraj duvarının ilk yapıldığı sıradaki yüksekliğinin 1.5-2 m kadar olduğu sanılmaktadır. Baraj duvarında kullanılan 1 adet su akıtma savağı, orta kısımda değil, batı duvarından 16.5 m doğuda yer almaktadır. Savaşın halk tarafından sökülerek açılması yüzünden, göl alanında fazla su birikmemektedir. Define arayan kişiler tarafından savaşın sökülerek tahrip edilmesi, özgün biçimi konusunda herhangi bir bilgi edinememize yol açmıştır. Barajdan kuzey yönüne doğru akıtılan sular, Topik Dere adını almaktadır. Bölge su yönünden çok fakir olduğu için, barajdan akıtılan sular hayvan besiciliği ile uğraşan topluluklar için büyük bir önem taşımakta ve çok geniş bir alana yayılan otlakların su ihtiyacını karşılamaktadır. Eski Çağ, Orta Çağ ve Osmanlı Devleti'ne ait yazılı kaynakların vermiş olduğu ayrıntılı bilgilere göre, 17. yüzyılın ortalarına kadar sık orman alanlarıyla kaplı olan bölgede, ne yazık ki günümüzde en küçük bir bitki topluluğu kalmamıştır⁸.

Karataş Barajı'na en yakın mimari kalıntı, göl alanının hemen güneydoğu eteğinde fazla yüksek olmayan bir yamaç üzerinde bulunmaktadır (Resim: 9). Andezit taşlardan inşa edilen konutların temel kalıntıları, 1.30 - 1.50 m kalınlığında ve ortalama 80 cm ile 1.10 cm arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir. Konut duvarları günümüze değin fazla bozulmadığı için, belirgin bir plan vermektedir. Konut temellerinde kullanılan fazla büyük olmayan kare ve dikdörtgen biçimli andezit taşların, büyük bir özenle işlendiği görülmektedir. Taşların çevrede çok geniş bir alana yayılan andezit yataklarından elde edildiği anlaşılmaktadır. Ortalama 8 m çapında olan ve daireye yakın bir plan gösteren konutun doğu duvarı, duvar işçiliğini oldukça belirgin olarak yansıtmaktadır. Taş temellerin üzerinde kerpiçten yapılmış duvarların yükseldiğine dair herhangi bir kanıt rastlanılmamaktadır. Çok büyük bir olasılıkla taş duvarların üzerinde sazdan yapılmış geçici duvarlar olmalıydı. Çünkü taşların arasında ve duvarların üzerinde herhangi bir toprak ve kerpiç kalıntısı görülmemektedir. Ayrıca taşların yüzeylerinin de kalın bir yosun tabakasıyla kaplı olması, taş duvarlar arasında birleştirici malzeme olarak çamur kullanılmadığını açıkça kanıtlamaktadır. Duvar kalınlıklarının da fazla kalın olmaması, burasının yaz aylarında ekonomilerinde hayvan besiciliğinin önemli bir yer tuttuğu insanlar tarafından kıl çadırlar ile birlikte daha uzun süre taze ve gür otlaklardan faydalanmak için geçici olarak kullanıldığını göstermektedir. Örneğin yuvarlak planlı yapının hemen güneyinde bulunan ve kareye yakın bir

(8) O. Belli, "Ruinen monumentaler Bauten südlich des Van-Sees in Ostanatolien", Festschrift für Peter Neve, *Istanbul Mitteilungen* 43, 1993, 255-256.

plan gösteren odanın duvarı da, tek sıra taştan yapılmıştır (Resim: 10). Bu odanın üç duvarı çok belirgin olarak görülmesine rağmen, batı duvarının olmadığı görülmektedir. Yani tek sıra taştan yapılan duvar kalıntısı, kare planlı bir çadırın üç tarafını çevrelemiş olmalıydı. Bölgedeki yaylalarda geçici olarak kurulan kıl çadırların hemen hepsinde görüldüğü gibi, üç tarafı taşlarla çevrelenen çadırların ön kısmı açık bırakılmaktadır. Bu yüzden batı yönü açık olan kare planlı oda da, her yaz geçici olarak kurulan bir çadırın yerine ait olmalıdır. Gerek yapıların içinde, gerekse tarihlenmeye yardımcı olabilecek en küçük bir keramik parçasına rastlanılmamıştır. Bu yapıların barajın güvenliğini sağlayan, suyun akışını düzenleyen, bakım ve onarım işlerini organize eden fonksiyona da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çok büyük bir olasılıkla Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgede bulunan çok sayıdaki baraj gibi, Karataş Barajı'nın da M.Ö. 8. yüzyılda yapılmış olduğu sanılmaktadır.

KADİM BARAJI

Kadim Barajı, Van Ovası'nın doğusunu yarım ay şeklinde çevreleyen 3200 m yüksekliğindeki Erek Dağı'nın güneybatı eteğinde bulunmaktadır. Barajın Van'a olan uzaklığı ise 8 km kadardır. Baraj çok eski olduğu için, bölge halkı tarafından Kadim Barajı olarak isimlendirilmektedir. Göl alanında biriken sular, doğuda yükselen Erek Dağı'ndan batı yönüne doğru akan kar ve yağmur suları ile birçok kaynağın birleşmesinden oluşmaktadır. Kabaca yarım ay şeklinde bir plan gösteren barajın duvarı 1971 yılında Van Toprak Su Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden inşa edildiğinden, eski duvar tümüyle tahrip edilmiştir. Bu yüzden Urartu duvarının planı hakkında en küçük bir bilgiye sahip değiliz. Yeni inşa edilen yarım ay biçimli duvar yaklaşık 290 m uzunluğunda, 17 m genişliğinde ve ortalama 3.5-4 m yüksekliğindedir.

Kadim Barajı, Erek Dağı'nın batı eteklerinden bugünkü Van Ovası'na kadar uzayan geniş ve verimli topraklarda yapılan tarımın su ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Barajdan kuzeybatı yönüne doğru akıtılan sular, günümüzde Kımıngöl Deresi olarak adlandırılmaktadır. Erek Dağı'ndan batı yönüne doğru dik bir şekilde uzanan geniş arazide kar, yağmur ve sel sularının sürükleyerek getirmiş olduğu alüvyal topraklar, Osmanlı Dönemi'nden beri "Haçot Düzü" olarak isimlendirilmektedir. Bu bereketli topraklar, Van'ın tahıl anbarı durumundadır. Ancak Kadim Barajı'nda biriken suların yardımı olmaksızın, batıda uzanan verimli topraklarda tarımın yapılması hemen hemen olanaksız gibidir.

Kadim Barajı'na en yakın Urartu yerleşmesi, 2 km kuzeydoğuda basık bir tepe üzerinde yer alan ünlü Kevenli (Şuşanis) Kalesi'dir⁹. Halk tarafından daha önceki yıllarda kaçak olarak yapılan kazılarda ele geçirilen ve bugün Van Müzesi'nde bulunan çivi yazılı inşa yazıtlarının da gösterdiği gibi, kale Urartu Kralı Menua (M.Ö. 810-786) tarafından kurulmuştur¹⁰. Daha önceki çalışmalarımızda da belirttiğimiz gibi Kevenli Kalesi'nin, bölgedeki verimli topraklardan elde edilen tarım ürünlerinin depolandığı önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır¹¹. Nitekim kale içinde halkın yapmış olduğu kaçak kazılarda ortaya çıkarılan büyük yiyecek küpleri de, bu görüşümüzü doğrulamaktadır¹². Bu yüzden Kadim Barajı'nın da Kevenli Kalesi gibi, Kral Menua döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

HARABE BARAJI

Harabe Barajı, Van'ın 9 km güneydoğusunda ve Bakraçlı (Yedi Kilit) Köyü'nün ise 1 km güneyinde yer almaktadır. Baraj son 130-140 yıldan beri eski görevini yerine getiremediği için, halk tarafından "Harabe Barajı" olarak isimlendirilmektedir.

Harabe Barajı ve bunun 1 km doğusunda bulunan Bakraçlı Barajı'nda biriken sular, Van Ovası'nın doğusunu yarım ay şeklinde çevreleyen 3200 m yüksekliğindeki Varak ve Erek Dağları'nın arasından gelmektedir. Birçok kaynak suyunun birleşip akmasıyla küçük bir çaya dönüşen ve arazinin batı yönüne doğru çok dik olması yüzünden hızla akan suyu dinlendirmek için, önce Bakraçlı Köyü'nün hemen güneybatı eteğinde küçük bir baraj yapılmıştır. Fazla büyük olmayan bu baraj, Bakraçlı Barajı olarak isimlendirilmektedir. Ancak eski baraj duvarı fonksiyonunu yerine getiremediği için, günümüzden 40-50 yıl kadar önce halk tarafından tümüyle sökülerek, yeniden yapılmıştır. Bu yüzden eski duvarın planı hakkında ne yazık ki en küçük bir bilgiye sahip değiliz. Bakraçlı Barajı'nın 1 km kadar batısında ise Harabe Barajı yer almaktadır. Bakraçlı Barajı'ndan batı yönüne doğru akıtılan sular, iki baraj arasında kalan tarla ve sebze bahçelerinin sulanması için kullanılmaktadır.

Harabe Barajı'nda biriken sular, Bakraçlı Barajı'ndan batı yönüne doğru akan ve "Harabe Dere" olarak isimlendirilen küçük dere ile "Keh-

(9) O. Belli, "Van Ovası'nda Yeni Urartu Merkezleri", 2. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir 1984, 164-165.

(10) A. M. Dinçol-E. Kavaklı, *Van Bölgesi'nde Bulunmuş Olan Yeni Urartu Yazıtları* 1978, 24-30.

(11) O. Belli, "Van Ovası'nda Yeni Urartu Merkezleri", 2. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir 1984, 165.

(12) O. Belli, *aym eser*, 165, res. 8

riz Kaynağı" olarak isimlendirilen kaynak suyunun birleşiminden oluşmaktadır. Deniz seviyesinden 2000 m yükseklikte yer alan barajın duvarı, batı yönüne yapılmıştır (Çizim: 8). Kabaca yarım ay biçimindeki baraj duvarı 80 m uzunluğunda, 4.70 m genişliğinde ve ortalama 1.5-2 m yüksekliğindedir (Çizim: 9). İlk yapıldığı sırada baraj duvarının yüksekliğinin 2.5 m'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Baraj duvarının yüksekliği her yerde aynı değildir. Duvarın kuzey bölümünün daha yüksek, güney bölümünün ise toprak ile tümüyle kapandığı görülmektedir. Dere sularının getirmiş olduğu 3-4.5 m kalınlığındaki toprak tabakası, hem göl alanının içini doldurmuş, hem de duvarların üzerini kapatmıştır. Toprak tabakasının çok kalın olması yüzünden, suyun biriktiği göl alanının ne kadar büyük olduğu da belli olmamaktadır. Duvar seviyesine kadar çok kalın bir toprak ile dolan barajın içi, 80-90 yıldan beri tarla olarak kullanılmaktadır (Resim: 11).

Baraj duvarında kullanılan özenle işlenmiş kumtaşı bloklar, çevrede çok geniş bir alana yayılan kumtaşı yataklarından elde edilmiştir. Baraj duvarının orta kısmında ve altında bulunan 1 adet küçük su akıtma savağı, bozulmadan günümüze kadar gelebilmiştir. Baraj duvarının batı yüzündeki savak ve çevresinin işçiliği, aynı zamanda duvar inşa tekniği hakkında da çok açık bilgi vermektedir. Duvarın batı yüzünde 1.5-2 m yüksekliğinde kapanmayan bölümü, suların göl alanına getirmiş olduğu toprağın savaktan kısmen aktığı ve birikmediği yerdedir. Toplam olarak 8 sıra taş dizisinin görüldüğü duvarın batı yüzü, barajın içine dolan kalın toprak tabakasının yapmış olduğu basınçtan dolayı batı yönüne doğru kavis yapmıştır (Resim: 12). Doğudaki kaynaklardan göl alanına akan ve uzun bir süreden beri tarla olarak kullanılan göl alanının tabanına sızan sular, hala savaktan akmaktadır. Batı yönüne doğru akan baraj suyu, Kurubaş Köyü'ne kadar uzanan tarım alanlarını sulamaktadır.

Baraj duvarının inşa tekniği, bugüne değin karşılaştığımız klasik anlamda Urartu baraj duvarlarının inşa tekniğine benzemektedir. İlginçtir ki baraj duvarında kullanılan kumtaşı bloklar ile duvar işçiliği, 1 km güneyde yer alan ve Urartu öncesi döneme tarihlenen Yonca Tepe Kalesi'nin duvarlarına çok benzemektedir. Diğer baraj savaklarına kıyasla daha küçük olan savak, 30 x 30 cm büyüklüğündedir. Harabe Barajı savağı bugüne kadar Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Urartu, Orta Çağ ve Osmanlı Dönemi baraj savaklarının en küçük örneğini yansıtmaktadır.

Harabe Barajı'nın yaklaşık olarak 1 km güneyinde ve fazla yüksek olmayan basık bir tepe üzerinde, küçük bir kale kalıntısı bulunmaktadır.

Bölge halkı tarafından Yonce Tepe olarak isimlendirilen bu alanda yer alan mimari kalıntıları, Yonca Tepe Kalesi olarak adlandırdık. Deniz seviyesinden 2051 m yükseklikte yer alan kale, aynı zamanda Van Ovası'ndan Rusa Barajı'na güney yönünden giden yola da hakim bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kalenin bulunduğu tepenin Van Ovası'na bakan kuzey ve batı kesimleri fazla yüksek değilken, güney ve güneydoğu kesimleri gerçek anlamda bir uçurumu andırırçasına dik ve derin bir vadiye açılmaktadır. Vadinin dik ve derin olmasında, Rusa Barajı ve Doni Gölü'nden gelerek batı yönüne doğru akan Bakraçlı Dere'nin yüzlerce yıldan beri araziyi aşındırarak oymasının çok büyük bir etkisi olmuştur.

Kabaca oval bir plan gösteren kalenin sur duvarları, fazla büyük olmayan kumtaşı bloklarından yapılmıştır. Yakın çevredeki kumtaşı yataklarından elde edilen kumtaşı blokların kabaca işlendiği görülmektedir. Ancak halkın kaçak kazı yapması ve özellikle konut ve kale duvarlarında kullanılan işlenmiş taşları çıkarıp satmasından dolayı, duvarların planları kesin olarak belli olmamaktadır. Kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan kalenin, doğu yönüne doğru küçük bir teras yaptığı görülmektedir. Bakraçlı Köyü halkı tarafından kalenin hemen her yerinde kaçak kazı yapılmışsa da, güney ve güneybatı kesimlerdeki kaçak kazıların çok daha büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Öyleki taş çıkarıp satma işlemi, neredeyse bir iş kolu haline dönüşmüştür. Kalenin güneybatı kesiminde yapılan kaçak kazılarda oldukça ilginç bir keramik fırını ortaya çıkarılmıştır. Ne yazık ki keramik fırını tümüyle tahrip edilmiştir. Kalenin en çok rüzgar alan güneybatı kesimine yapılan fırının, en uygun yere yapıldığı anlaşılmaktadır. Fırının duvarlarını oluşturan kalın kerpiç blokların, aşırı sıcaklıktan dolayı tuğlalastığı görülmektedir. Burada ilginç olan en önemli özellik, fırının içinde çok sayıda pişirilen keramik kabin, boşaltılmadan bırakılmış olduğudur. Hangi nedenlerden dolayı fırınlanan keramiklerin boşaltılamadığını bilemiyoruz. Fırının duvarları gibi, içindeki keramik kaplar da kaçak kazı yapan kişiler tarafından acımasızca parçalara ayrılmıştır. Ancak büyük bir özenle toplamış olduğumuz keramik parçaları, Urartu öncesi döneme ait kapların en güzel ve zengin örneklerini yansıtmaktadır. Benzer keramik parçaları daha önce İremir Höyük, Van Kalesi Höyük ve Karagündüz kazılarında da ortaya çıkarılmıştır. Genellikle tuğla kırmızısı ve devetüyü rengine sahip olan keramiklerin hemen hepsi çarkta yapılmıştır. Keramiklerin farklı bileşime sahip iki kilden yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin kilin içinde bulunan demir oksit bileşiminden dolayı, keramikler fırınlama işlemi sırasında tuğla kırmızısı bir renge dönüşmüştür. Bu tür keramiklerin hamuru orta büyüklükte, kum, mika ve saman katkılıdır. Yapmış olduğumuz araştırmada, demir oksit bi-

leşiminden dolayı kırmızı bir renge sahip kil yatakları, Bakraçlı Köyü'nün hemen kuzeydoğusunda yer almaktadır. Köy halkı günümüzde bile tandır yapmak için bu kil yataklarını hala kullanmaktadır.

Deve tüyü rengindeki keramiklerin hamuru ise daha farklıdır; ince kum, saman, kireç ve çok az mika katkılıdır. Yakın çevredeki bir başka kil yatağı da, kalenin ve köyün birkaç kilometre güneyinde yer almaktadır. Deve tüyü rengindeki keramikler, kırmızı renkli keramiklere kıyasla daha azdır. Çok büyük bir olasılıkla bu tür keramiklerin yapıldığı kil yataklarının kaleye olan uzaklığından dolayı, daha az kullanıldığı sanılmaktadır. Keramiklerin bir başka ilginç özelliği, Urartu keramiklerinin aksine kırmızı astarlı olmamasıdır. Keramiklerin büyük bir çoğunluğunu derin kase ve özellikle tabaklar oluşturmaktadır (Çizim: 10, 11). Derin kase ve tabakların M.Ö. 9. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılan Urartu kaplarının bir proto tipini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Urartu kaplarına geçiş döneminin karakteristik özelliklerini yansıtan kapların ilginç formları, Urartu kap formlarının dayanağını oluşturduğu için çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu yüzden bulmuş olduğumuz keramiklerin büyük bir kısmını, M.Ö. 1. binyılın başlarına tarihlemek mümkündür.

Ayrıca Yonca Tepesi Kalesi'nin Urartu öncesi döneme ait olduğunu, ilginç konumu da desteklemektedir. M.Ö. 2. binyılının ikinci yarısında Van Bölgesi'ndeki küçük ovalarda yer alan höyüklerde bir kültür kesikliğinin olduğu görülmektedir. Hatta Transkafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde kuraklığın egemen olması yüzünden, höyüklerdeki yerleşimler kesintiye uğramıştır. Buna karşın ekonomik yavaşantılarında küçükbaş hayvancılığın tarımdan daha çok önem kazandığı ve hatta öne geçtiği topluluklar, bu sefer otu ve suyu bol olan ve kuraklıktan fazla etkilenmeyen yüksek yaylalara göç etmeye başlamışlardır. Böylece çok kolay yönetilebilen küçükbaş hayvanlarla birlikte, yarı-göçebe yaşam tarzı yaygınlaşmaya başlamıştır. Deniz seviyesinden 2050 m yükseklikte kurulan Yonca Tepe Kalesi de, M.Ö. 2. binyılının ikinci yarısında küçükbaş hayvan besiciliğinin önemli bir yer tuttuğu küçük köy toplulukları için tüm elverişli koşulları çevresinde toplamıştır. Nitekim otu ve suyu bol olan 3200 m yüksekliğindeki Ereğ Dağı'nın 1.5 km kadar güneybatı eteğinde yer alan kalede yaşayan insanlar, besledikleri küçükbaş hayvanlar için daha uzun bir süre dağ çayırları ve otlaklarından yararlanma olanağına sahiptirler.

M. Ö. 1. binyılının başlarında ise ovalardaki yerleşim merkezleri yeniden canlanmaya başlamıştır. Özellikle 9. yüzyılın ortalarında Urar-

tu Krallığı'nın Van Kalesi'nde kurulmasından sonra, küçük ovalarda ekonomik amaçlı kale ve yerleşim merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki M.Ö. 2. binyılının ikinci yarısından itibaren bölgede hüküm süren kuraklık devam etmektedir. Ancak Urartu Kralları devam eden kuraklığa karşı, kurulan kale ve yerleşim merkezlerindeki nüfusun besin gereksinmesini karşılayabilmek için, yaptırmış oldukları baraj, gölet ve sulama kanallarının yardımıyla daha modern bir tarımın yapılmasını sağlamışlardır. Ovalarda yerleşmenin başlamasıyla birlikte bu sefer küçükbaş hayvan besiciliği ve yarı göçebe yaşam tarzı ikinci plana itilmiş, buna karşı sulamaya dayalı tarım yavaş yavaş ön plana geçmeye başlamıştır. Bu yüzden M.Ö. 1. binyılının başları, ekonomik yaşamlarında tarımın ön plana geçtiği Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki topluluklar için bir dönüm noktası olmuştur. Başka bir deyişle günümüze değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde devam eden sulamaya dayalı tarımın temeli, M.Ö. 1. binyılın başlarında atılmıştır.

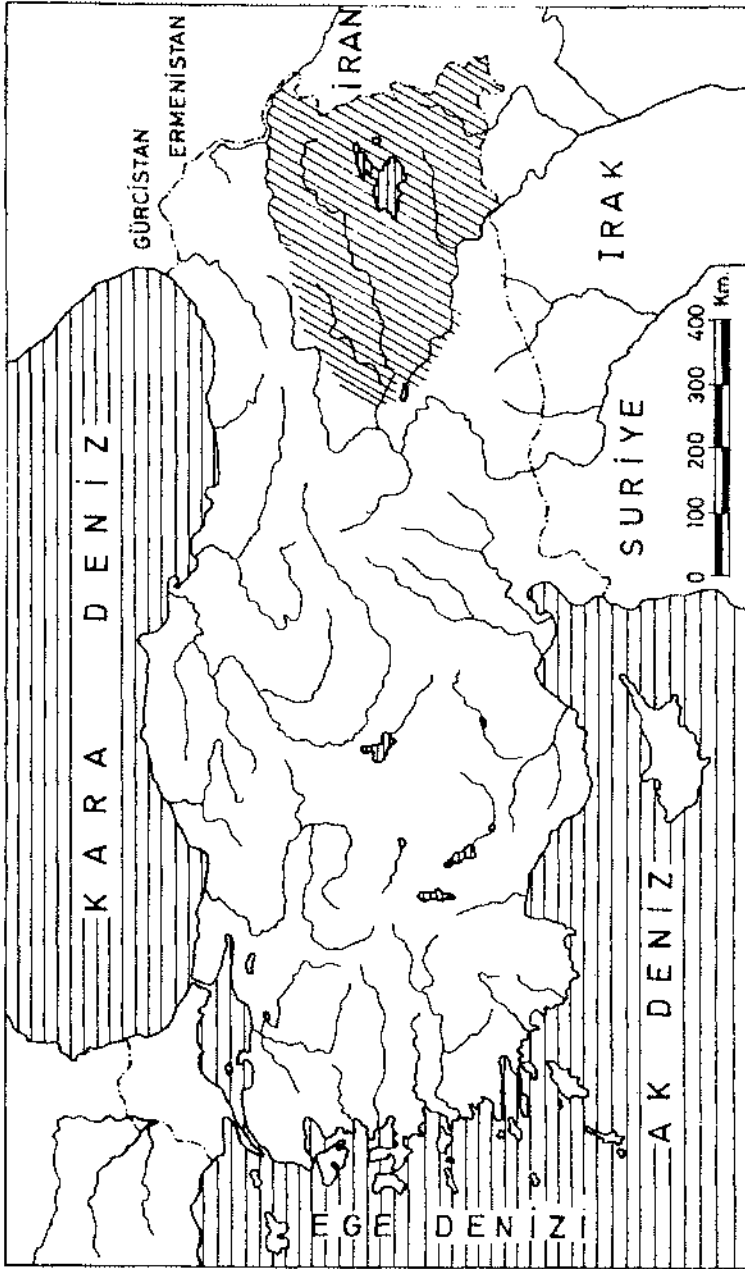
Yonca Tepe Kalesi'nde kaçak kazı yapan kişiler tarafından ele geçirilen keramik parçalarının bir kısmını da, büyük küp parçaları oluşturmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, Yonca Tepe Kalesi Harabe Barajı'nın suladığı verimli topraklardan elde edilen tarım ürünlerinin depolandığı küçük bir ekonomik merkez durumundaydı. Barajın M.Ö. 1. binyılının başlarına tarihlenmesinde, Yonca Tepe Kalesi'nden ele geçirilen keramik parçaları çok önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan barajın diğer Urartu barajlarından daha erken döneme ait olduğunu, mimari özellikleri de doğrulamaktadır. Örneğin baraj duvarı gibi, kale duvarları ve içindeki mimari yapılar aynı tür kumtaşından yapılmıştır. Baraj duvarının işçiliği, kale duvarlarının işçiliğiyle çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Duvarlarda irili ufaklı dikdörtgen biçimli kumtaşı bloklar, hep yatay olarak kullanılmıştır. Taşlar arasında kalan büyük boşluklar yine kumtaşından yatay olarak doldurulmuştur (Resim: 12). Bu tür duvar inşa tekniğinin benzerine, klasik Urartu baraj duvarlarının hiç birinde rastlanılmamaktadır. Bundan da önemlisi, barajın 30x30 cm büyüklüğündeki savağı, bugüne değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan 30'a yakın Urartu , Orta Çağ ve Osmanlı Dönemi barajındaki en küçük savağı oluşturmaktadır (Resim: 12). M.Ö. 8. ve 7. yüzyıla ait Urartu baraj savakları 60-85 x 1-110 cm büyüklüğünde olurken, erken dönem savaklarının daha küçük olduğu görülmektedir.

M.Ö. 1. binyılının başlarına ait Harabe Barajı, şimdilik Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki en eski barajı oluşturmaktadır. Bundan da önemlisi, Harabe Barajı Urartu barajlarının gelişmesine öncülük ettiği için çok büyük bir değer taşımaktadır.

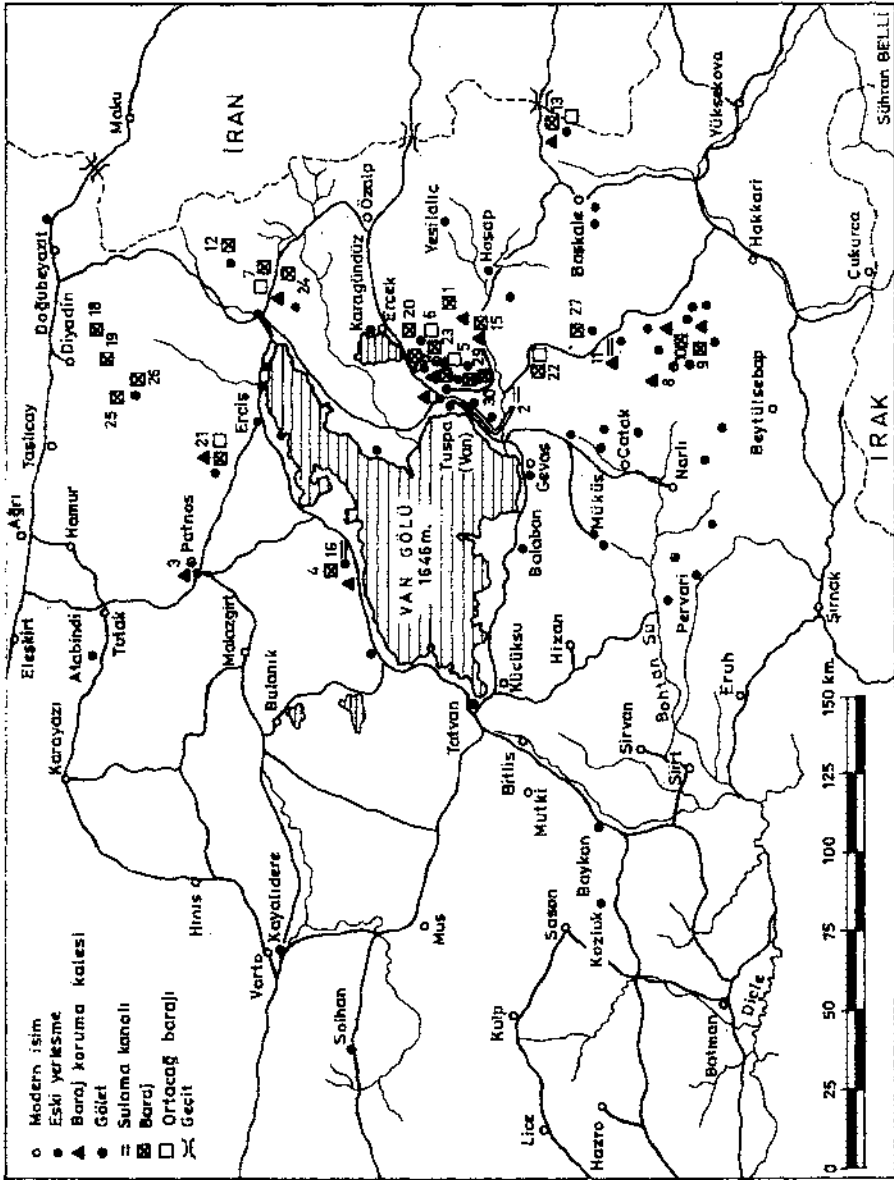
2 No'lu Harita üzerinde yer alan baraj, gölet ve sulama kanalları:

- 1 - Rusa Barajı (Keşiş Göl) *
- 2 - Menva (Semiramis/Şamram) Kanalı *
- 3 - Aznavurtepe Göleti *
- 4 - Kırcağöl Barajı *
- 5 - Doni Göleti *
- 6 - Faruk Bendi *
- 7 - Süphan Barajı
- 8 - Arpayatağı Göleti
- 9 - Arç Barajı
- 10 - Kırmızı Düzlük Barajı
- 11 - Bezirgan Kanalı
- 12 - Yukarı Argıt Barajı
- 13 - Gelincik Barajı
- 14 - Yukarı Anzaf Barajı
- 15 - Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı
- 16 - Aygır Göleti
- 17 - Sıhke Göleti
- 18 - Reşan Barajı
- 19 - Sünnet Nebi Barajı
- 20 - Gövelek Barajı
- 21 - Meydan Boğazı Barajı
- 22 - Hırsız Deresi Barajı
- 23 - Köşebaşı Barajı
- 24 - Süs Barajı
- 25 - Aşağı Kom Barajı
- 26 - Yukarı Kom Barajı
- 27 - Karataş Barajı
- 28 - Kadim Barajı
- 29 - Bakraçlı Barajı
- 30 - Harabe Barajı

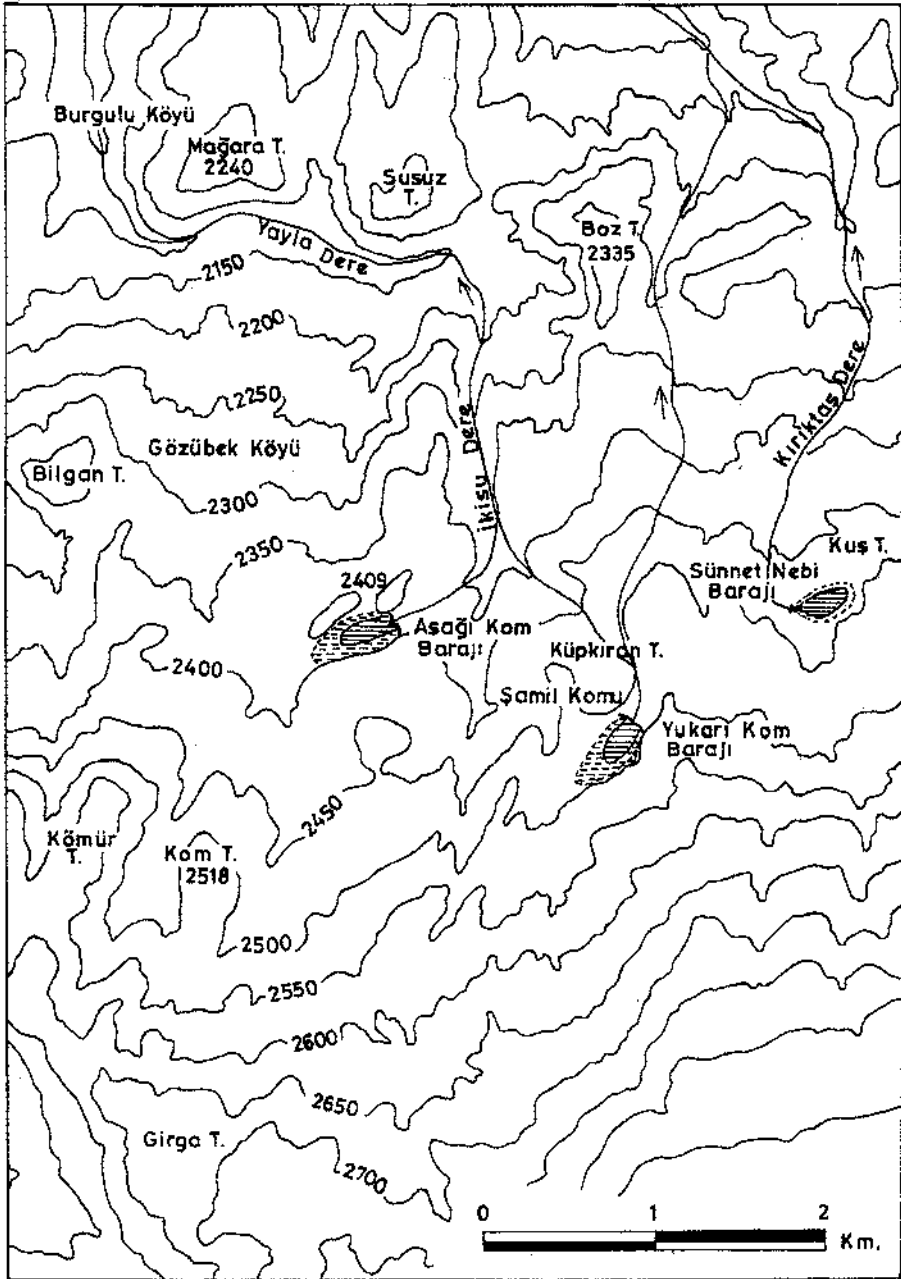
Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırmasından önce 1889-1970 yılları arasında Van Bölgesi'nde bulunan baraj, gölet ve sulama kanallarını göstermektedir.

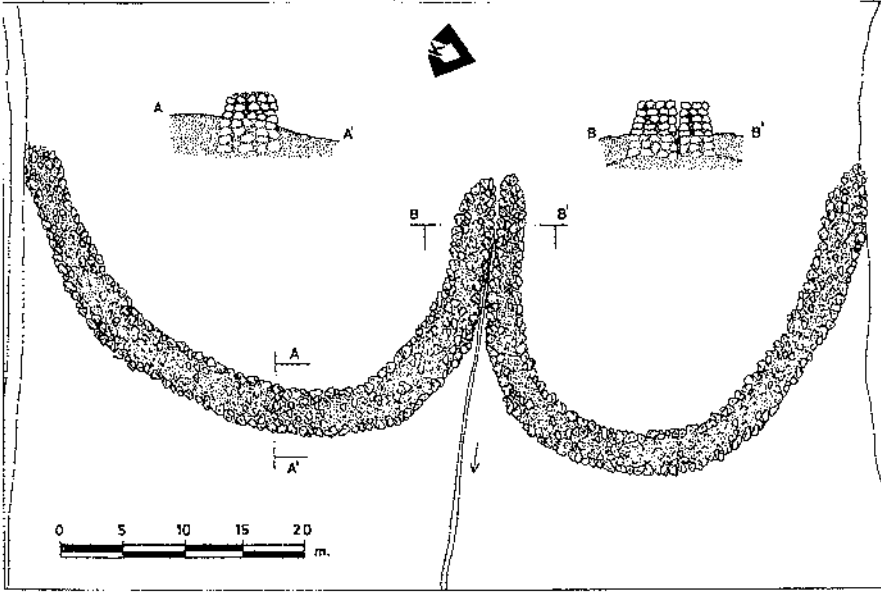
Harita 1: Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmış olduğumuz yüzey araştırmasının yayılım alanı

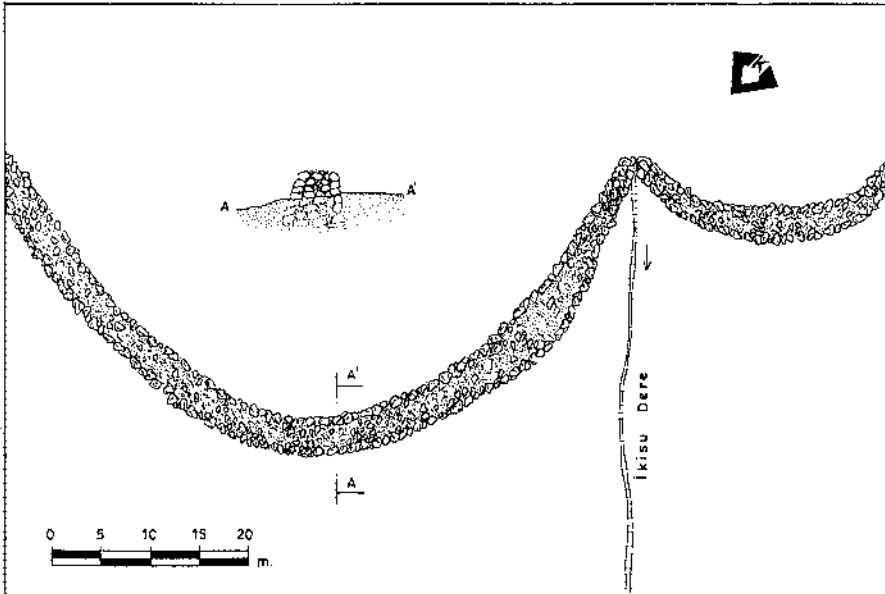
Harita 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Kralığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanallarının dağılımı

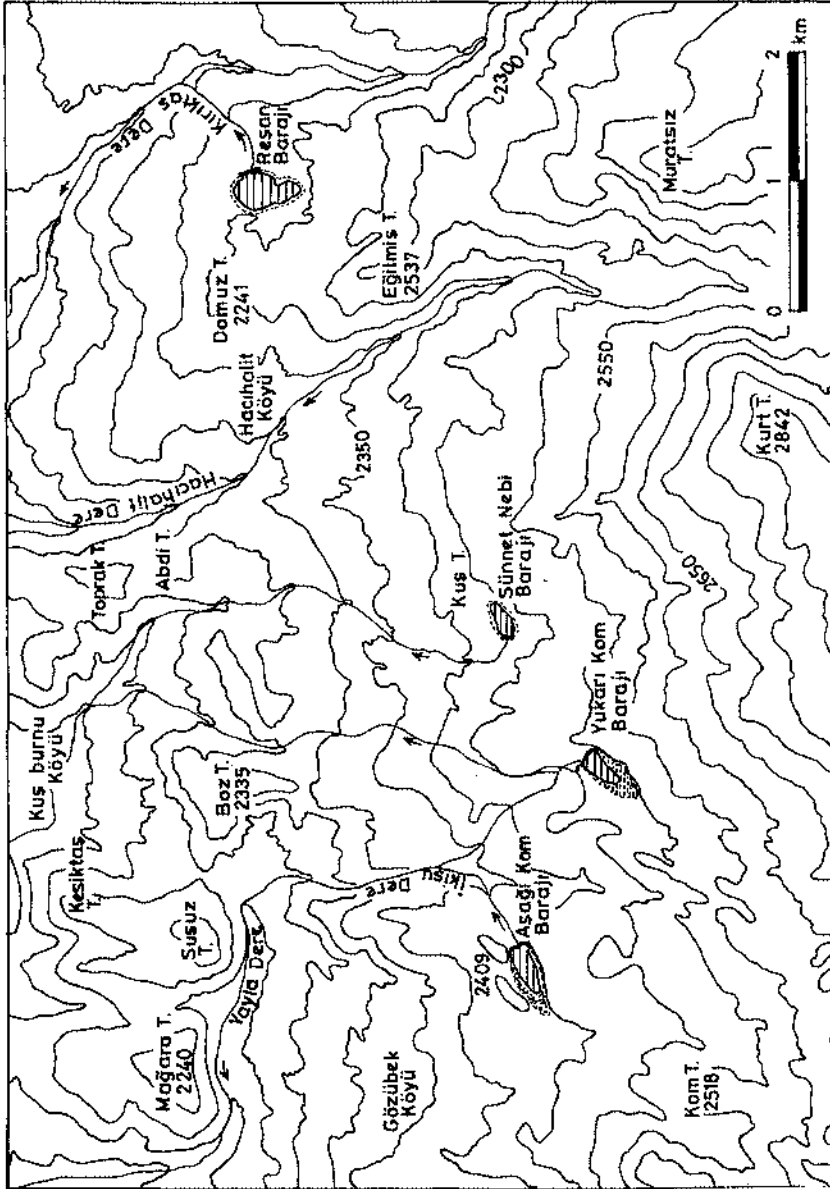
Çizim 1: Aşağı ve Yukarı Kom barajları ve yakın çevresinin topografik planı

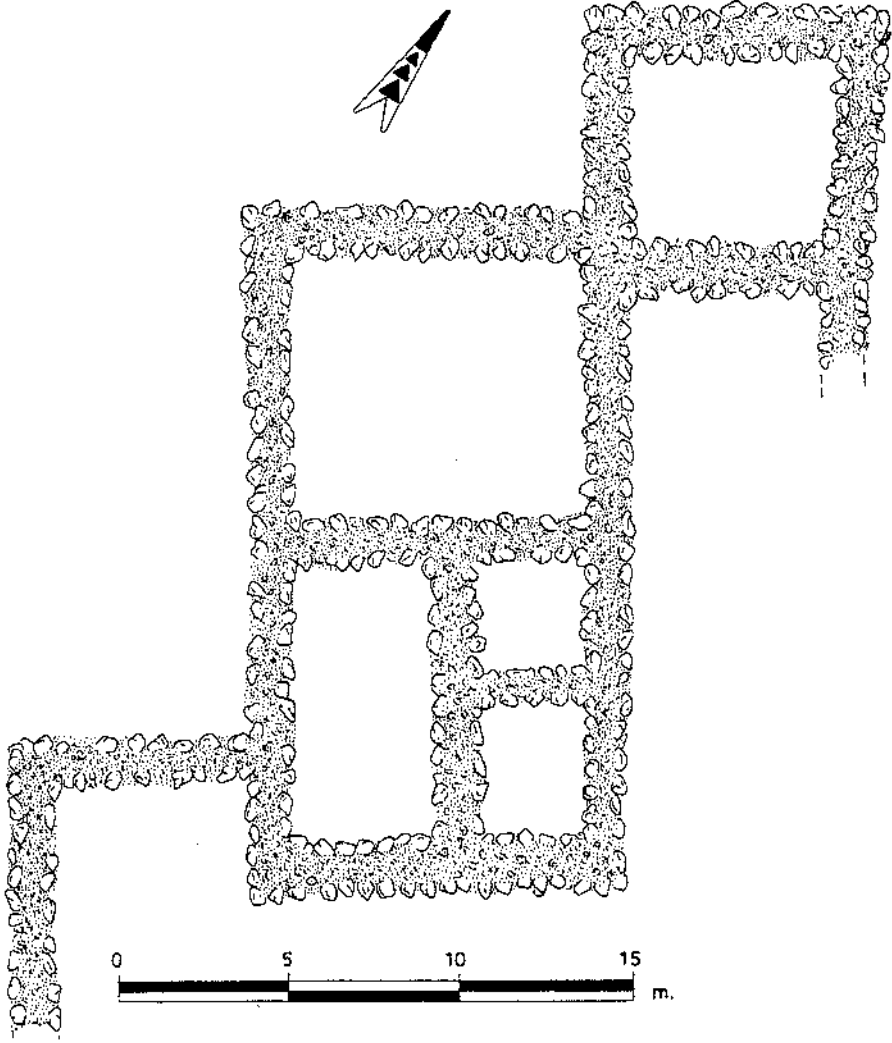
Çizim 2: Aşağı Kom Barajı'nın planı

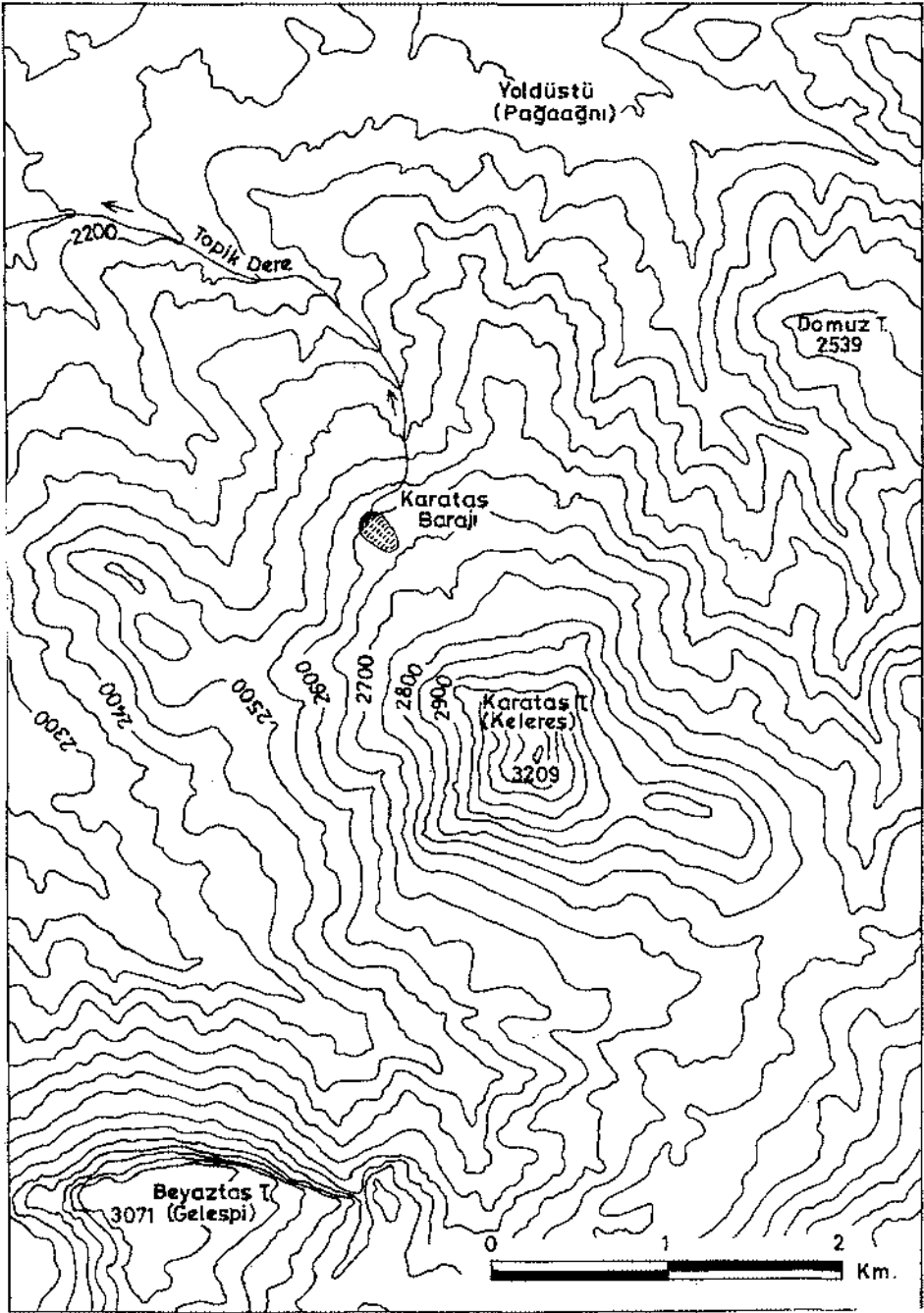
Çizim 3: Yukarı Kom Barajı'nın planı

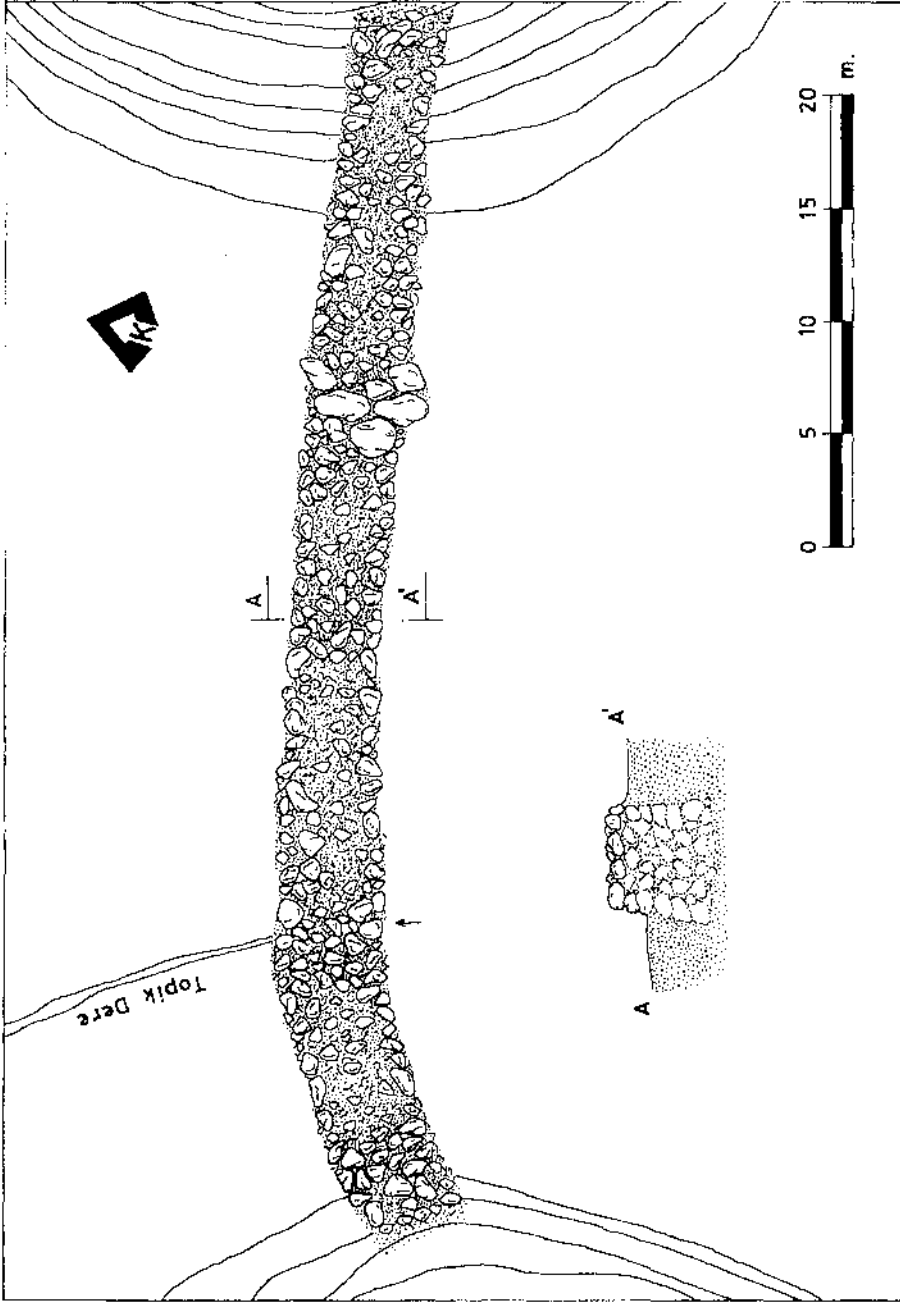
Çizim 4: Barajlar bölgesi ve yakın çevresinin topografik planı

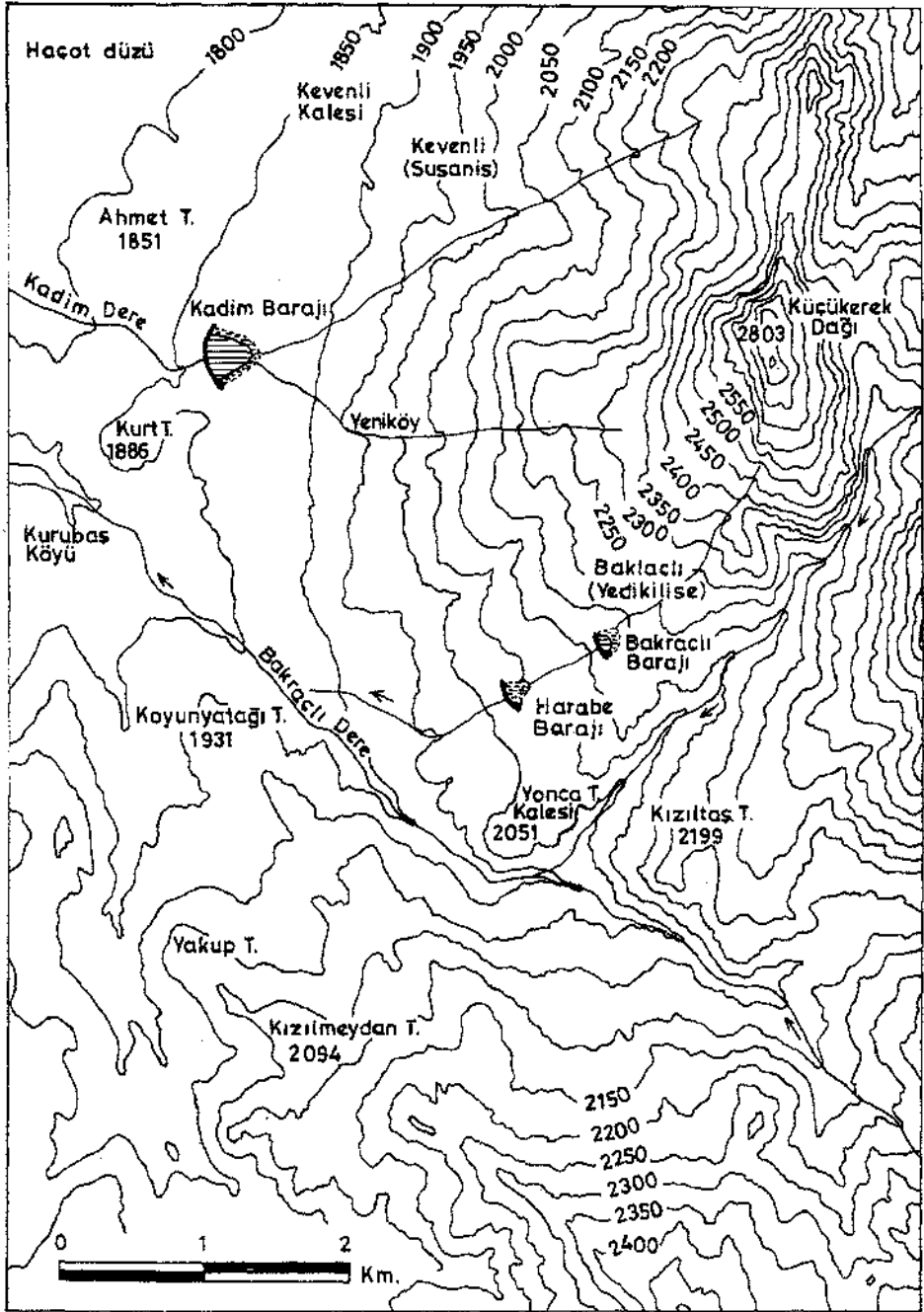
Çizim 5: Yukarı Kom Evi'nin planı

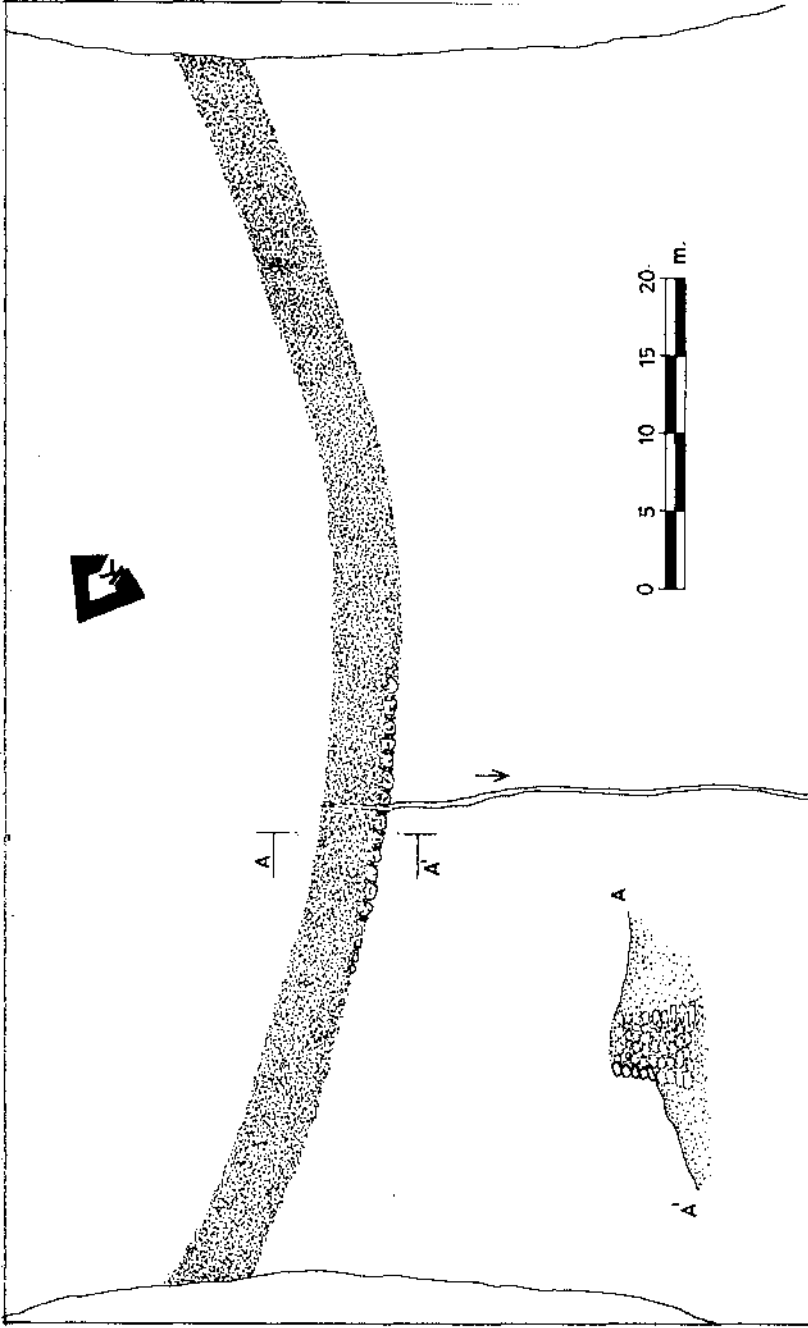
Çizim 6: Karataş Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

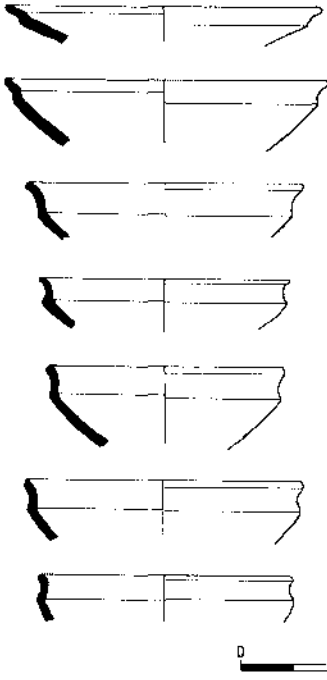
Çizim 7: Karataş Barajı'nın planı

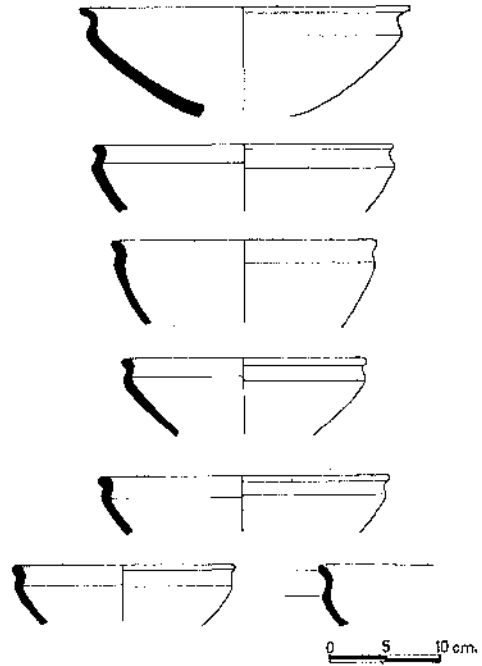
Çizim 8: Harabe Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

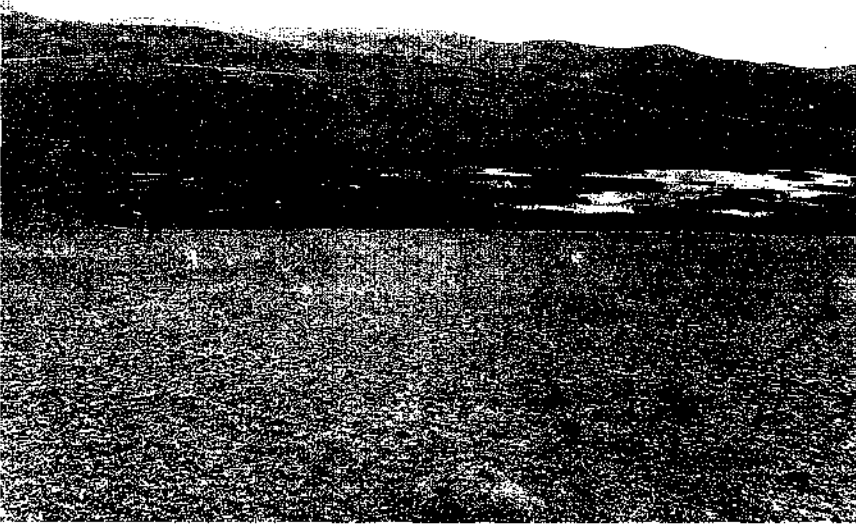
Çizim 9: Harabe Barajı'nın planı

Çizim 10: Kırmızı renkli keramik kaplardan örnekler

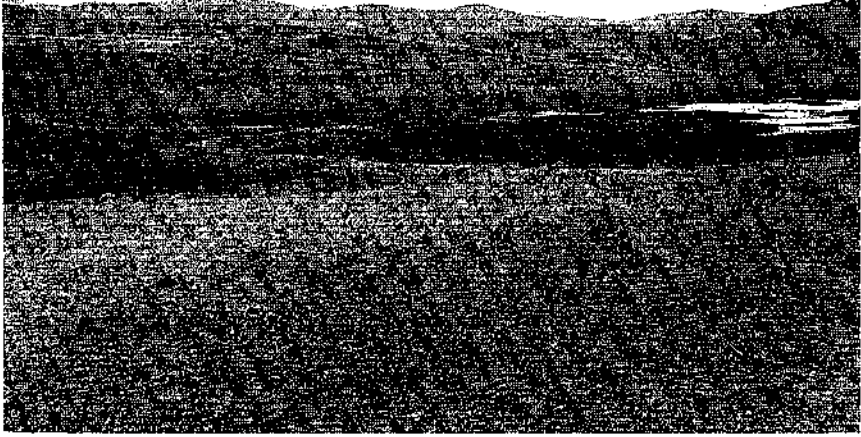
Çizim 11: Devetüyü kentineki keramik kaplardan örnekler

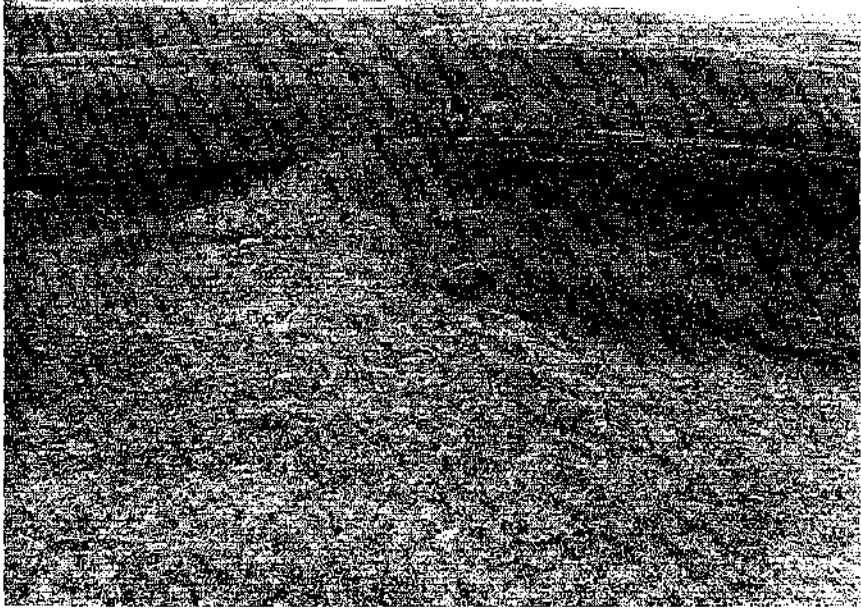
Resim 1: Aşağı Kom Barajı'nın genel görünümü

Resim 2: At nalı biçimindeki iki duvarın yanyana gelmesiyle oluşan Aşağı Kom Barajı

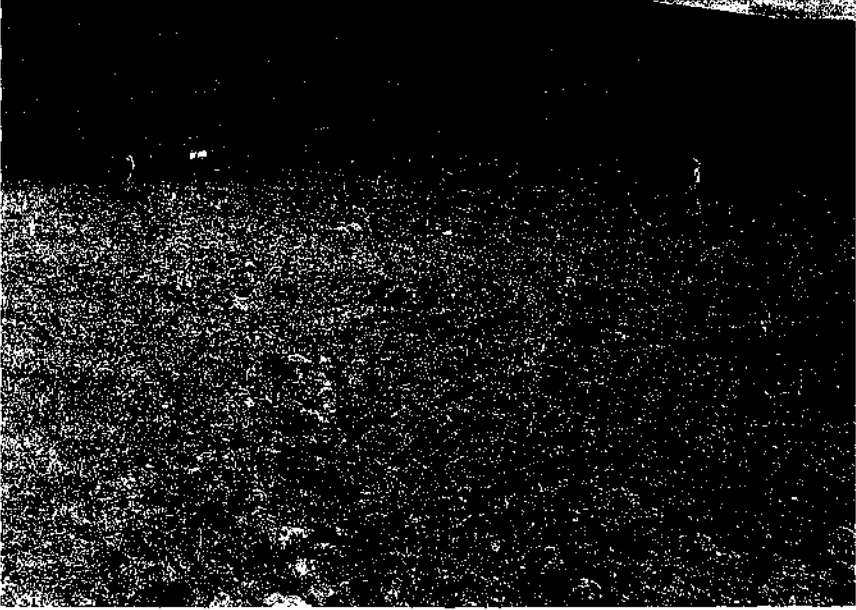
Resim 3: Erozyondan etkilenen Yukarı Kom Barajı'nın genel görünümü

Resim 4: Yukarı Kom Barajı

Resim 5: İki odalı, ön avlulu Yukarı Kom Evi, batıdan

Resim 6: Yukarı Kom Evi, kuzeybatıdan

Resim 7: Karataş Baraj duvarı ve 3209 m yüksekliğindeki Karataş Tepe, kuzey-batıdan

Resim 8: İki tepe arasına yapılan Karataş Baraj duvarı, batıdan

Resim 9: Karataş Barajı ve konut kalıntılarının genel görünüşü, güneyden

Resim 10: Kare planlı Karataş konut kalıntısı

Resim 11: İçi tarla olarak kullanılan Harabe Barajı, kuzeybatıdan

Resim 12: Harabe Barajı'nın batı yüzündeki duvar işiliğı ve küçük su akıtma savağı

1995 YILI AMASYA-GÜMÜŞHACIKÖY VE HAMAMÖZÜ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Mehmet ÖZSAİT *
Abdullah DÜNDAR*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İ.Ü.Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz Karadeniz Bölgesi araştırmalarına bu yıl temmuz ve ağustos aylarında, 20 gün süre ile devam edilmiştir.

Araştırmalarımızı maddi ve manevi yönden destekleyen İ.Ü. Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'ne¹, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na yürekten teşekkür ederiz.

Gümüşhacıköy'deki ikametimiz sırasında ve arazi çalışmalarımızda değerli yardımlarını aldığımız Amasya Müzesi Müdürlüğü'ne, Gümüşhacıköy Kaymakamlığı'na, çok programlı Lise Müdürü Sayın Sedat Cin'e, Emekli Öğretmen Sayın Ali Galip Tuncay'a, Emekli Öğretmen Sayın Ahmet Ankaralı'ya ve eşraftan İsmail Boyacı ile Ahmet DüNDAR'a candan teşekkür ederiz.

On yıldan beri sürdürdüğümüz Orta Karadeniz Bölgesi araştırmalarımıza bu yıl, yazarların dışında, Arkeolog Nesrin Özsaıt, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Doktorant Özdemir Koçak, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Arş.Gör. Hamdi Şahin, Bakanlık temsilcisi olarak da Rize Müzesi'nden Arkeolog M.Yücel Kumandaş katılmışlardır. Sayın Kumandaş ve ekip üyelerine özverili ve uyum içindeki çalışmalarından dolayı yürekten teşekkür ederiz.

(*) Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler-İSTANBUL.
Arş.Gör. Abdullah DÜNDAR, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT

(1) Proje sayısı 596/171193

1995 yılı araştırmalarımız Amasya'nın Merzifon, Suluova, Gümüşhacıköy ve Hamamözü ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Burada, araştırmasını ana hatları ile tamamladığımız Gümüşhacıköy ve Hamamözü'nde elde edilen sonuçlara değinilecektir.

Kuzeyinden Tavşan Dağı, batısından ve güneybatısından İnegöl Dağı, güneyinden ise Egerli Dağı ile çevrili bulunan Gümüşhacıköy ile; İnegöl-Alan Dağı ve Egerli Dağ arasındaki depresyon alanına yerleşmiş olan Hamamözü'nde 1987 ve 1988 yıllarında sınırlı bir araştırma yapmıştık². Şimdi daha kapsamlı olarak sürdürdüğümüz araştırmalarımız sırasında Gümüşhacıköy ilçesinin Merkez, İmirler, Sallar, Kuzalan, Seki, Bademli, Kutluca, Kızılca, Kızık, Köseler, Akpınar, Saraycık, Derbentobruğu, Balıklı, Gümüş, Tavşan Dağı'nda (Yuvalı 1889 m) Saraycık Yaylası, Otlukilise; Hamamözü ilçesinin Merkez, Alan, Arpaderesi, Yurkarı Ovacık, Hıdırlar, Mağaraobruğu, Çayköy, Gököy, Yeniköy belde ve köyleri sistematik olarak araştırılmış, sonuçta İlk Tunç Çağ'dan Roma Çağı sonuna kadar buluntular veren otuz kadar yerleşme yeri tespit edilmiştir. Burada bu yerleşmelerden araştırması tamamlanan 17 kadarı ana özellikleri ile tanıtılacaktır.

GÜMÜŞHACIKÖY ARAŞTIRMALARI

Gümüşhacıköy'ün 10 km kuzeybatısında yer alan Sallar Köyü'nün çevresinde yaptığımız araştırmalarda (*İsmail Pınarı*, *Seki Tarla*³ ve *Kabalak Deresi*) üç yerleşme yeri tespit ettik.

İSMAİL PINARI (Harita: 144; Resim: 1, 2)

Gümüşhacıköy'ün 7 km kuzeybatısında, Sallar Köyü'nün de 2 km kadar doğusunda, Samsun-İstanbul yolunun 200 m kadar doğusunda ve Balıklı Barajı'nın 600 m kadar batısındadır. Yerleşmeye adı, 100 m kuzeybatısındaki kaynaktan dolayı verilmiştir.

İsmail Pınarı çapı 80 m, ova yüzeyinden bugün 4 m kadar yükseklikte bir yamaç yerleşmesidir. Tarım arazisi ortasında olan yerleşmeden toprak çekilmiş ve bu nedenle çok fazlaca tahrip edilmiştir. Yerleşme yüzeyinden İlk Tunç Çağı, M.Ö.II. binyılı ve M.Ö. I. binyılı keramikleri topladık. Bunlardan İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramiklerde iyi bir işçilik, pişme görülür ve çoğunluğunun iç yüzeyi siyah, dış yüzeyi kahverengi-kırmızı astarlı, açkılıdır.

- (2) M.Özsait, "1988 Yılı Gümüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı (AST)* VII, 1990, s.367-379.
- (3) 1986-1995 yılları arasındaki Orta Karadeniz Bölgesi araştırmaları sırasında tespit ettiğimiz 60 kadar M.Ö.II. binyılı yerleşmesi daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

KABALAK DERESİ (Harita: 145; Resim: 3, 4)

Sallar Köyü'nün 2 km kadar doğusunda bir yamaç yerleşmesidir. Üzerinde İlk Tunç Çağı, M.Ö.II. binyılı ve M.Ö.I.binyılı keramikleri bulunan yerleşme yeri oldukça tahrip edilmiştir. Buradaki İlk Tunç Çağı keramikleri *İsmail Pınarı*' ninkilerle aynı ortak özellikleri gösterirler.

AKKAYA (Harita: 146; Resim: 6, 7)

Gümüşhacıköy'ün 25 km kadar kuzeybatısında yer alan Bademli Köyü çevresinde yapılan araştırmalarda, 1987 yılından beri tanıdığımız Akkaya mevkiini de inceledik. *Akkaya* esas olarak, Bademli'nin 3 km kuzeybatısında ve Kümele Çukuru'nun 150 m kadar batısında bir kayaüstü yerleşmesidir. Ova yüzeyinden 20-25 m kadar yükseklikte bulunan *Akkaya*'nın önündeki düz alanda da yerleşildiği gözlenmiştir. Boyutlarını tam olarak belirleyemediğimiz yerleşmenin yüzeyinde İlk Tunç Çağı keramikleri yanı sıra, M.Ö.I.binyılı boyalı keramikleri de bulunmuştur⁴. İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait az sayıdaki keramikler genelde iyi bir işçilik gösterirler ve çoğunluğu kırmızı-kahverengi astarlıdır.

ATAĞILI (Harita: 147; Resim: 8, 9)

Bademli Köyü'nün 5 km kadar güneybatısında, Mürseller Mezrası mevkiinde, Samsun-İstanbul karayolunun hemen güneyindeki yükselti üzerinde yer almaktadır. Burada 1987 yılında yaptığımız araştırmalarda yoğun bitki örtüsü nedeniyle fazla bir şey bulamamıştık. 1995 yılı araştırmalarımızda İlk Tunç Çağı, M.Ö.II. binyılı, M.Ö.I. binyılı ve Roma Çağı yerleşmelerine tanıklık eden keramikler bulduk. Bunlardan İlk Tunç Çağı yerleşmesinin Samsun-İstanbul yolunun yapımı ve genişletilmesi sırasında hayli zarar gördüğü düşüncesindeyiz. İçeride dönük ya da dik ağız kenarlı, çoğunluğu küçük ve orta boy kaplara ait olan İlk Tunç Çağı keramik parçaları, iyi pişmiş olup genellikle kahverengi astarlı ve iyi aşıldır.

SUSUZ TARLA (Harita: 148; Resim: 4, 5)

Gümüşhacıköy'ün 25 km kadar kuzeybatısında yer alan Kutluca Köyü sınırları içinde yapılan araştırmalarda Kalecik Tepesi⁵ ve Susuz Tarla yerleşmeleri tespit edilmiştir.

Kutluca Köyü'nün 3 km batısında, Kalecik Tepesi'nin 150 m güneydoğusunda yer alan ve üzerinde yapılan tarım nedeniyle yoğun tah-

- (4) Burada ve bölgenin diğer bazı yerlerinde gördüğümüz M.Ö.I. Binyılı yerleşmelerini ayrı bir yazımızda ayrıntılı olarak vereceğiz.
(5) Ayrı bir yazıda konu edilecektir.

ribata uğrayan *Susuz Tarla*' da az sayıda İlk Tunç Çağı ve M.Ö.II.binyılı keramikleri bulduk.

Gümüşhacıköy'ün 20 km kadar güneybatısında yer alan Köseler Köyü çevresindeki araştırmalarda *Fatma Pınarı*, *Gaffar Dede I*, *Gaffar Dede II*, *Kızlar Kayası*, *Büyük Ekin Ağılı I*, *Büyük Ekin Ağılı II*⁶ yerleşmeleri bulunarak incelenmiştir.

FATMA PINARI (Harita: 149; Resim: 10, 11)

Köseler Köyü'nün 1 km güneydoğusunda, Gümüşhacıköy-Köseler yolunun hemen doğusundadır. Yerleşmenin doğusunda Killik mevki, güneyinde Kelcal Tepesi ve onun önünden de derin bir yatak içinde Köseler Çayı akmaktadır. Tarım nedeniyle oldukça tahrip olan yerleşmenin yüzeyinde iyi bir işçilikle yapılmış, iyi fırınlanmış, çoğunluğu kırmızı astarlı, açkılı İlk Tunç Çağı keramikleri bulduk.

Köseler Köyü'nün 3 km kadar kuzeydoğusunda, Tereceli Kaya'nın kuzey sırtlarında, birbirine çok yakın ve hemen hemen aynı özellikleri gösteren iki yamaç yerleşmesi (*Gaffar Dede I* ve *II*) tespit ettik.

GAFFAR DEDE I (Harita: 150; Resim: 12, 13)

Gümüşhacıköy-Köseler yolunun 1 km kadar kuzeybatısındaki sırtlarda, üzerinde tarım yapılan yerleşme oldukça tahrip edilmiştir. Tek evrelili olduğunu düşündüğümüz yerleşmenin yüzeyinde, az sayıda kurşuni ve kahverengi astarlı, iyi pişmiş, açkılı İlk Tunç Çağı keramikleri bulduk.

GAFFAR DEDE II (Harita: 151; Resim: 12 - 15)

Gaffar Dede I'in 100 m kadar batısında, Tereceli Kaya'nın yamacındadır. Üzerinde çakmaktaşıdan dilgiler de bulunan bu yerleşmenin İlk Tunç Çağı keramikleri *Gaffar Dede I* inkileriyle aynı ortak özellikleri yansıtır. Burası da tek evrelili bir yerleşme yeridir.

KIZLAR KAYASI (Harita: 152; Resim: 13)

Köseler Köyü'nün 5 km kuzeydoğusunda yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Boyutlarını belirleyemediğimiz yerleşme tarım nedeniyle oldukça tahrip edilmiştir. Yerleşme yüzeyinde, içi-dışı kahverengi, dışı

(6) Henüz yeterince inceleyemediğimiz bu yerleşmelere daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.

kahverengi, içi siyah olan iyi fırınlanmış, açıkılı İlk Tunç Çağı keramikleri bulunmaktadır.

Gümüşhacıköy'ün batısında ve kuzeybatısında 1873 m yüksekliğindeki İnegöl Dağı'nda, Niyazbaba Tekkesi ve çevresine kadar olan geniş alanı araştırdık. Sonuçta *Niyazbaba* yerleşmesinin 500 m kadar kuzeyinde, Niyazbaba Tekkesi'nin ise 750 m batısında, mevkinin adından dolayı isimlendirdiğimiz *Kayabaşı I* ve *Kayabaşı II* yerleşmelerini, yine İnegöl Dağı'ndaki araştırmalarımızda *Sultan Çayırı* yerleşmesini tespit ettik.

KAYABAŞI I (Harita: 153; Resim: 16, 17)

Daha önceki yıllarda incelediğimiz Niyazbaba⁷ yerleşmesinin Niyaz Çayı vadisinin önünde yer aldığı sırtın kuzeyinde, bir tepe üzerindeki *Kayabaşı I* in yüzeyinde, çoğu rutubetten ezilmiş, dağılmış, oldukça kaliteli, içi-dışı kırmızı-kahverengi, dışı siyah içi kahverengi ve dışı kahverengi, içi siyah renkli, bazıları çizgi bezekli İlk Tunç Çağı keramikleri bulduk. Bunların yanı sıra, M.Ö.II. binyılı yerleşmesine ait keramikler de gördük. Böyle bir yükseltide M.Ö.II.binyılı yerleşmesinin bulunması bölgenin tarihi açısından önem taşımaktadır.

KAYABAŞI II (Harita: 154; Resim: 16, 17)

Kayabaşı I'in 100 m kadar kuzeydoğusunda yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Burada da çoğu ezilmiş, astarı kaybolmuş keramik parçaları arasında kurşuni ve kahverengi astarlı, iyi fırınlanmış, açıkılı olanlar da vardır. Bunların çoğu İlk Tunç Çağı yerleşmesine aittir. Burada ayrıca, M.Ö.II. binyılına tarihlenebilen az sayıda keramik parçaları da görüldü.

SULTAN ÇAYIRI (Harita: 155; Resim: 14, 15)

İnegöl Dağı zirvesinin hemen alt kesiminde, pek çok yerde, ağustos sıcaklığında bile kurumayan tatlı su kaynaklarının bulunduğu geniş düzlük (peneplen) Sultan Çayırı adını taşımaktadır. Burada yapılan araştırmalarda, Gümüşhacıköy'ün 15 km kadar kuzeybatısında, Çukuryurt Yaylası'nın 200 m kadar güneyindeki kayalık sırt üzerinde görülen yerleşmeye, mevkinin adından dolayı *Sultan Çayırı* denildi.

Yerleşme yüzeyinde genellikle erimiş, ezilmiş ve iyice tahrip olmuş keramikler yanı sıra, çok az sayıda olmakla birlikte, İlk Tunç Çağı yerleşmesine tanıklık eden keramikler de bulduk. Bunların yanında

(7) M.Özsait, *AST VII*, 1990, s.369 ve Resim: 8,9.

M.Ö.II.binyılı özellikleri gösteren, fakat iyice bozulmuş, astarı yok olmuş keramikler de gördük.

İnegöl Dağı araştırmalarının ikinci kısmında Bacakoğlu Yaylası'ndan Koşuluk, Yiğiltaş, Buruna Alıç ve Maşatlık mevkiine kadar çıkıldı. Fakat hemen sonra şiddetli yağmurun başlaması ve sonra da duman inmesi üzerine bu kesimin araştırılması bir sonraki yıla bırakıldı.

HAMAMÖZÜ VE ÇEVRESİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Gümüşhacıköy'e bağlı bir bucak iken 1994 yılında ilçe olan Hamamözü'nde 1987-1988 yıllarında da bazı yerleri araştırmıştık⁸. 1995 yılı araştırmalarımızda Hamamözü merkez köylerinde *Tekke Tepesi*, *Yeniköy*, *Çittirin Bayır*, *Paralı Tepe I ve II*, *Karataş Tepe I ve II* gibi yerleşmeler tespit edilmiştir. Bunlar ana özellikleriyle burada verilecektir.

TEKKE TEPEŚİ (Harita: 156; Resim: 19, 20)

Gönül Açı Tekke Tepesi de denilen yerleşme, Hamamözü merkezinin 1 km güneydoğusunda, Saray Dağları'nın batısında (Köyiçi Tarlası yanı) yer almaktadır. Ova yüzeyinden 5 m kadar yükseklikte, 120 x 150 m boyutlarında ve bir tepe üstü yerleşmesi olan *Tekke Tepesi*'nin yüzeyinde tarım nedeniyle bir tahribat vardır.

Yüzeyde çoğunluğu kurşuni-siyah, bir kısmının da içi-dışı kah-verengi astarlı İlk Tunç Çağı keramikleri bulduk. Orta boy kaplara ait olan bu keramiklerde tutamak, memecik ve şerit kulp görülmektedir. Bazılarında da ağız kenarında ince çizgi bezekler bulunmaktadır.

YENİKÖY (Harita: 143; Resim: 18)

Baraj Gölü içinde kalan *Yeniköy* yerleşmesine önceki araştırmalarımızda imkansızlıktan geçememiştik⁹. 1994 yılı araştırmalarımızda kuraklık nedeniyle baraj sularının tümüyle boşalması bize, ada durumunda olan *Yeniköy Höyük*'te araştırma yapmak imkanını sağlamıştır.

Kaçak kazılarla son derece tahribata uğramış olan yerleşmenin yüzeyinde özenli bir işçilik gösteren orta pişkinlikte, kurşuni-siyah ve kah-verengi-kırmızı astarlı, çoğunluğu dışa dönük ağızlı, bazıları oluk-çizgi bezemeli ve memecikli olan İlk Tunç Çağı keramikleri bulduk.

(8) M.Özsait, *Aynı eser*, s.370: Hamamözü-Kale Tepesi, bkz. Resim: 13,14.

(9) 1987 yılında Yeniköy ve çevresindeki araştırmalarla ilgili olarak bkz.M.Özsait, *Aynı eser*, s.370, Resim: 12.

ÇİTTİRİN BAYIR (Harita: 157; Resim: 21)

Yukarı Ovacık Köyü sınırları içindedir. Yukarı Ovacık'ın 2 km güneyinde, Hıdırlar Köyü'nün 3 km kadar doğusunda, Akpınar Çayı'nın 400 m güneyinde, Kandil ve Eğerli dağlarının kuzey sırtlarındaki Kandilbaba ve Keltepe eteklerinde bulunmaktadır. Vadiye hakim bir tepe üzerindeki yerleşmenin boyutları 100 x 150 m kadardır. Çoğunluğu kurşuni-siyah renkli orta pışkinlikte İlk Tunç Çağı keramiklerinin bulunduğu ve tek evreli olduğunu düşündüğümüz yerleşme tarım nedeniyle oldukça tahrip edilmiştir.

PARALI TEPE I (Harita: 158; Resim: 22, 23)

Hıdırlar Köyü'nün 1 km güneyinde, Kandil Dağı'nın kuzey eteklerinde, Alishir Doruğu'nun güneydoğu sırtlarında bir tepe üstü yerleşmesidir. Önemli ölçüde tahribata uğramış olan *Paralı Tepe I* in yüzeyinde İlk Tunç Çağı, M.Ö.II.binyılı ve M.Ö.I. binyılı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır. İTÇ yerleşmesine ait olan keramikler orta derecede fırınlanmış, açıkılı, kurşuni-siyah ve kahverengi astarlıdır.

PARALI TEPE II (Harita: 159; Resim: 24)

Paralı Tepe II'nin 200 m kadar kuzeyinde, Akpınar Çayı'nın kıyısında yer almaktadır. Tarım nedeniyle oldukça tahribata uğramış olan Paralı Tepe II'nin yüzeyindeki keramiklerden burada İTÇ'da yoğun olarak yerleşildiğini anlamaktayız. Az sayıda kurşuni-siyah ve çoğunluğu da kırmızı-kahverengi astarlı, iyi işçilik gösteren keramiklerin bir kısmının üzerinde çok ince kazıma çizgilerle paralel ve zigzak süslemeler yapılmıştır. Orta büyüklükteki kaplara ait olan keramik parçaları üzerinde memecikler de görülüyor. Ayrıca, burada, pışmış topraktan yassı oval dipli bir tekstil (?) ağırlığı da bulunmuştur.

Hamamözü'nün 15 km kadar kuzeydoğusunda yer alan Alan Köyü çevresinde yaptığımız araştırmalarda Karataş Tepe I ve II adını verdiğimiz iki yamaç yerleşmesi tespit ettik.

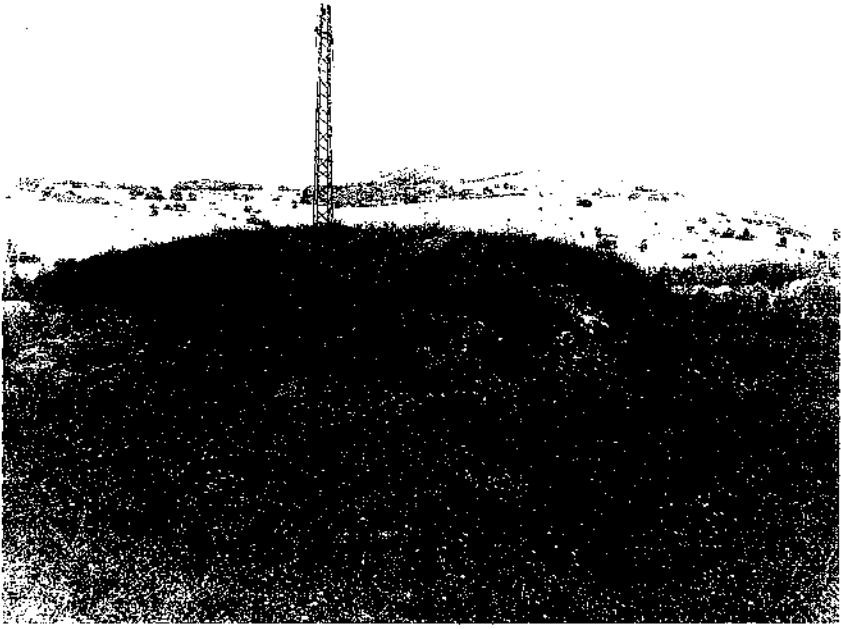
KARATAŞ TEPE I (Harita: 160; Resim: 25)

Alan Köyü'nün 1.7 km kuzeydoğusunda, Karadere'nin 150 m batısındaki Karataş mevkiindeki yerleşmenin boyutları yaklaşık 70 x 125 m dir. Yerleşme yüzeyinde kurşuni-kahverengi, iyi fırınlanmış, açıkılı İTÇ keramikleri bulduk. Burada ayrıca M.Ö.II.binyılı yerleşmesine tanıklık eden keramikler de görüldü.

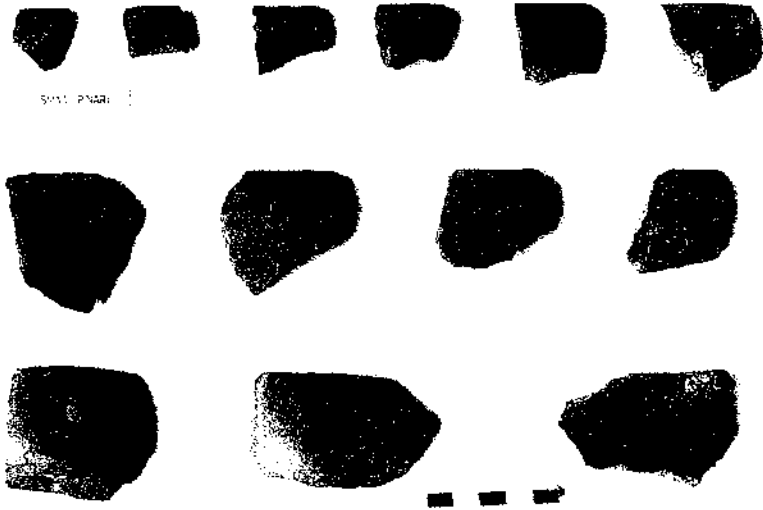
KARATAŞ TEPE II (Harita: 161; Resim: 25)

Alan Köyü'nün 1.5 km kadar kuzeydoğusunda, Karataş Deresi'nin 100 m kadar batısında ve dere yatağından 20 m kadar yükseklikte, Karataş Tepe I'in de 250 m kadar güneyindedir. Yerleşme yüzeyinde bulduğumuz İlk Tunç Çağı keramikleri *Karataş Tepe I* dekilerle aynı özellikleri göstermektedirler.

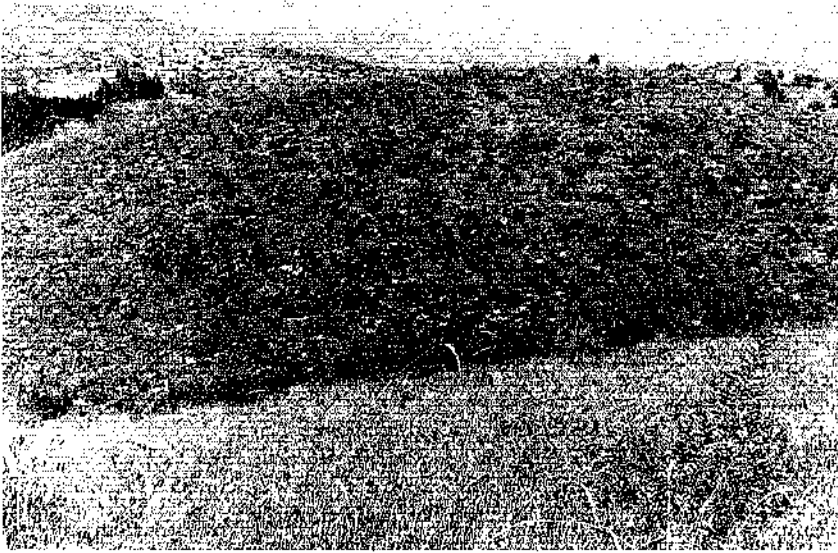
Gümüşhacıköy ve Hamamözü'nün daha henüz araştıramadığımız köy ve beldeleri bulunmaktadır. Bu sebeple önümüzdeki yıllarda da araştırmalara devam edilecektir.

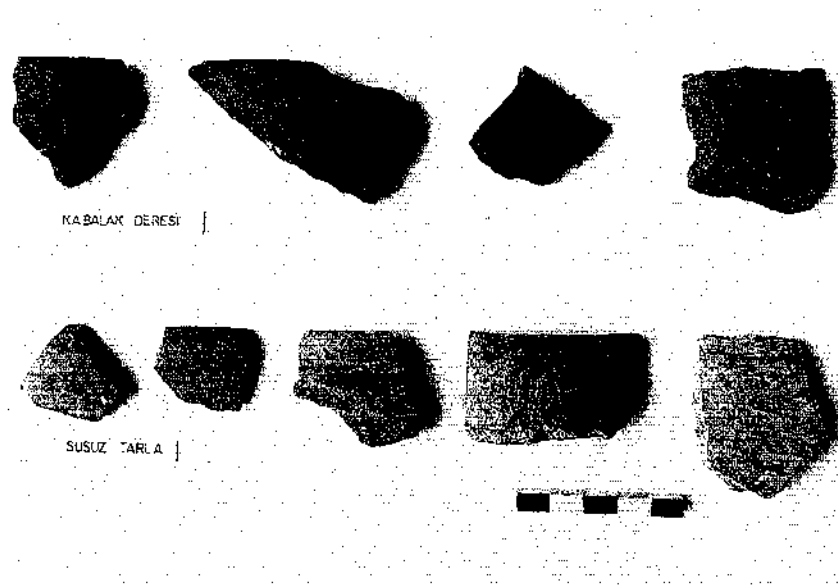
Resim 1: İsmail Pınarı, güneydoğudan

Resim 2: İsmail Pınarı buluntularından örnekler

Resim 3: Kabalak Deresi, güneybatıdan

Resim 4: Kabalak Deresi ve Susuz Tarla buluntularından örnekler

Resim 5: Susuz Tarla, güneydoğudan

Resim 6: Akkaya, Tepe ve etek. Önde ekip üyeleri.

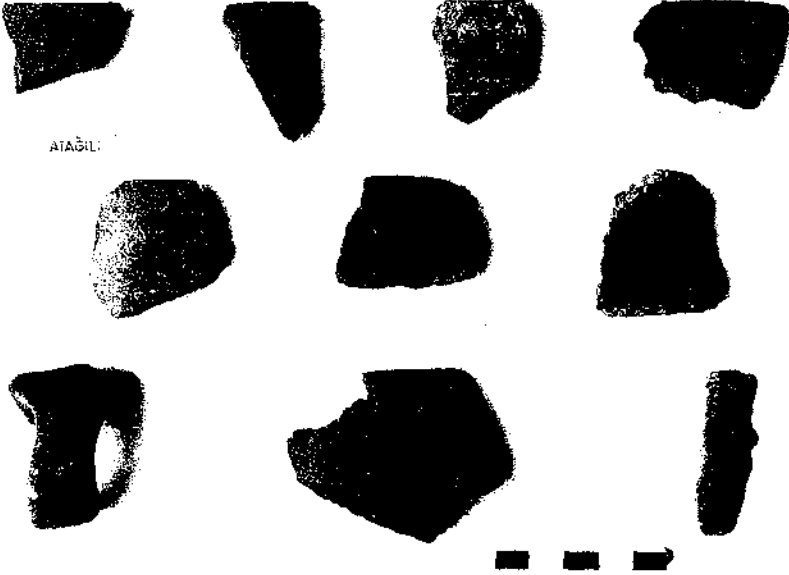

AKKAYA

Resim 7: Akkaya buluntularından örnekler

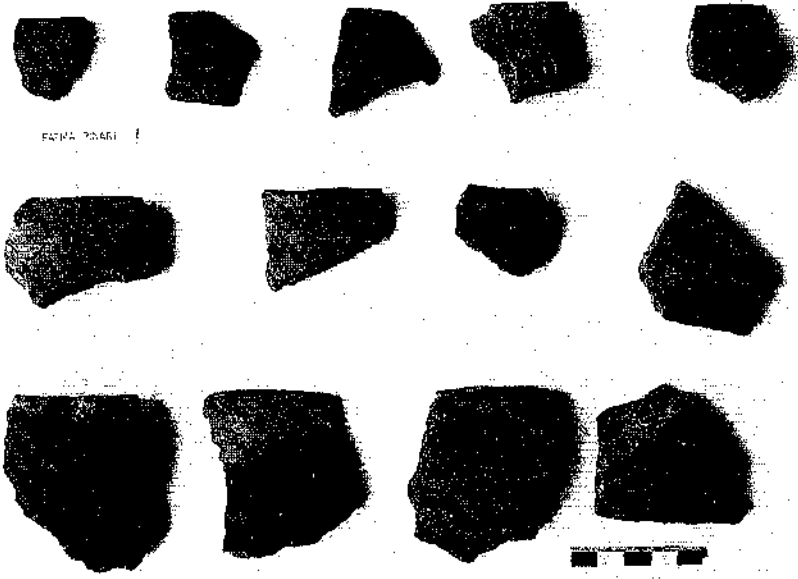
Resim 8: At Ağıh, güneydoğudan

Resim 9: At Ağı buluntularından örnekler

Resim 10: Fatma Pınarı, batıdan

Resim 11: Fatma Pınarı buluntularından örnekler

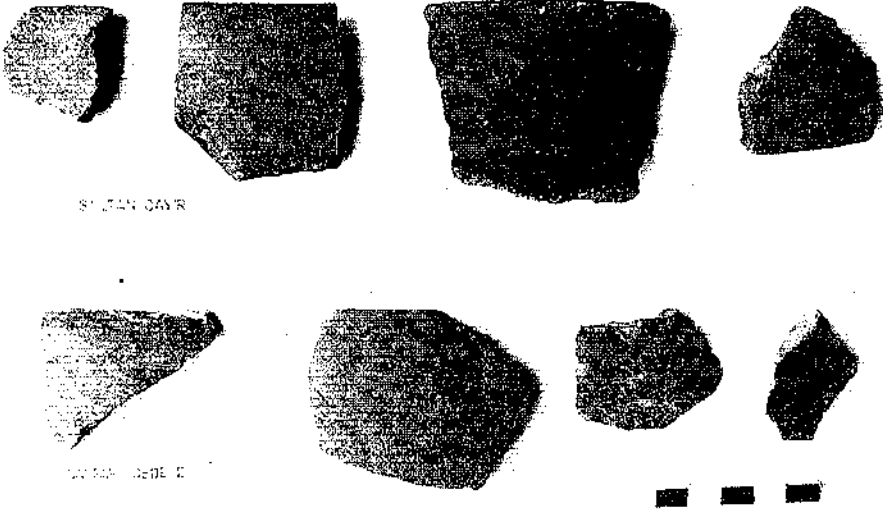
Resim 12: Gaffar Dede I ve II, güneydoğudan

Resim 13: Gaffar Dede I ve Kızlar Kayası buluntularından örnekler

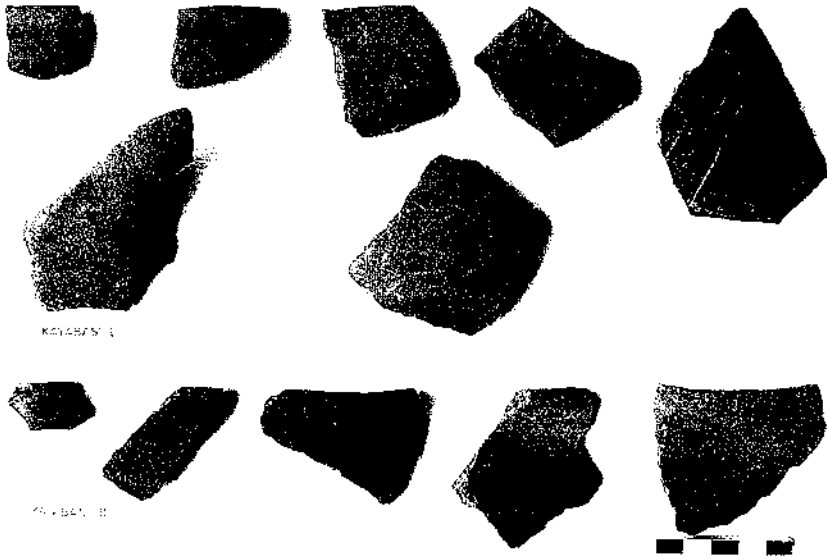
Resim 14: Sultan Çayırı, güneybatıdan

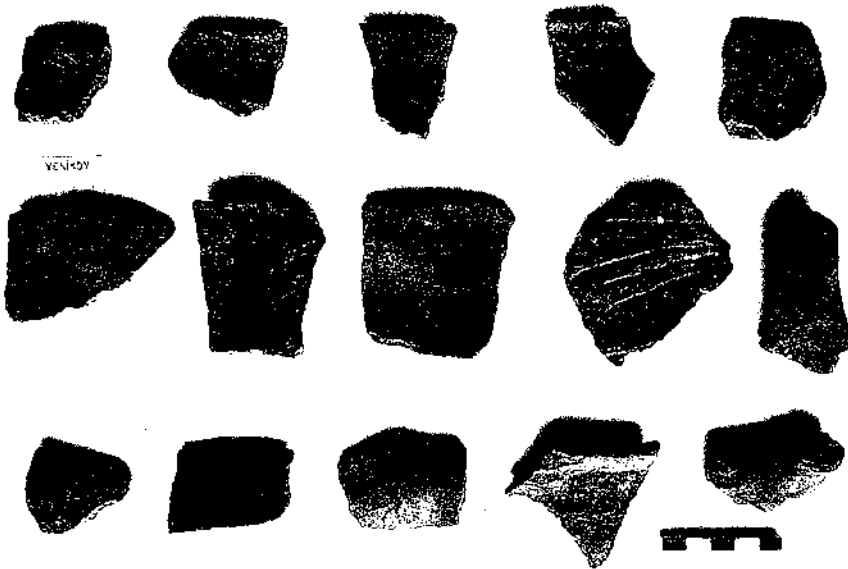
Resim 15: Sultan Çayırı ve Gaffar Dede II buluntularından örnekler

Resim 16: Kayabaşı I ve II yerleşmeleri, doğudan

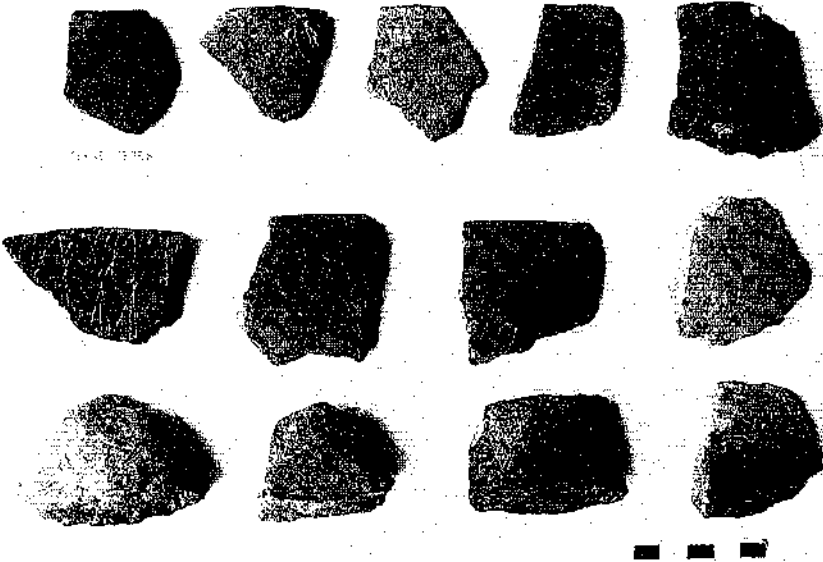
Resim 17: Kayabaşı I ve Kayabaşı II buluntularından örnekler

Resim 18: Yeniköy Höyük buluntularından örnekler

Resim 19: Tekke Tepesi, güneydoğudan

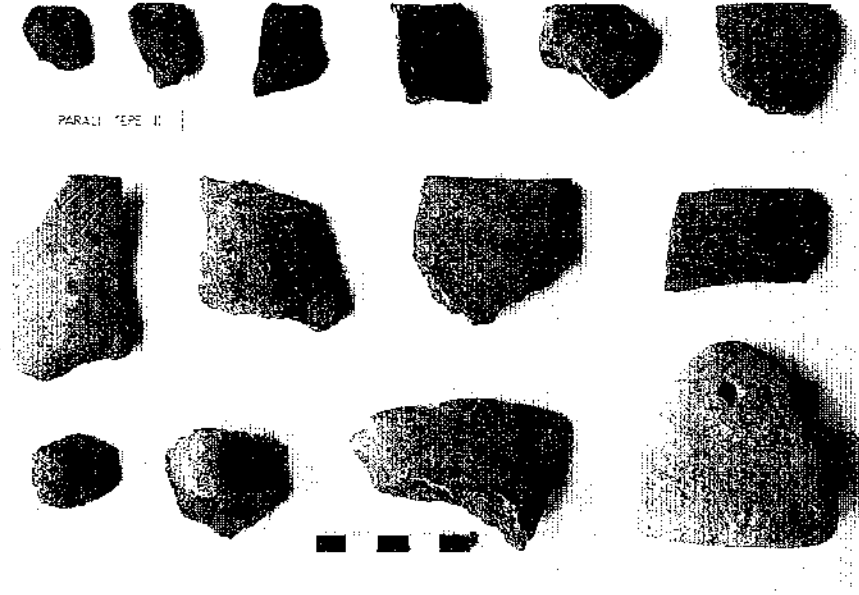
Resim 20: Tekke Tepesi buluntularından örnekler

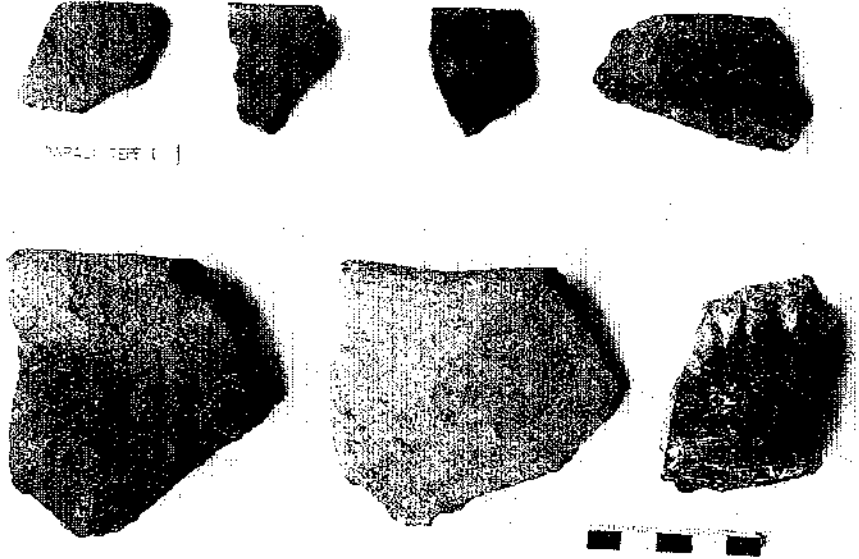
Resim 21: Çittirin Bayır, güneydoğudan

Resim 22: Paralı Tepe I, güneydoğudan

Resim 23: Paralı Tepe I buluntularından örnekler

Resim 24: Paralı Tepe II buluntularından örnekler

Resim 25: Karataş Tepe I ve II buluntularından örnekler

1995 YILI ANTALYA-KORKUTELİ VE BURDUR YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Mehmet ÖZSAİT **

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İ.Ü.Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz Göller Bölgesi yüzey araştırmalarına 26.09.1995-2.10.1995 tarihleri arasında devam edilmiştir.

Araştırmalarımızı maddi ve manevi yönden destekleyen İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'ne¹, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na yürekten teşekkür ederim. Ayrıca, araştırmalarımıza sınırlı olarak maddi katkıda bulunan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarımızda bizden yardımlarını esirgemeyen Burdur Müzesi Müdür Sayın Hacı Ali Ekinci'ye, Burdur'daki ikametimiz sırasında ve Büğdüz'deki araştırmalarımızda değerli yardımlarını aldığımız Süleyman Yiğit'e candan teşekkür ederim.

Ondokuz yıldır sürdürdüğümüz Göller Bölgesi yüzey araştırmalarımıza Arkeolog Nesrin Özsaıt, Lisans öğrencilerimizden Faik Kayhan; Bakanlık temsilcisi olarak da Burdur Müzesi'nden Arkeolog Alaaddin Eryılmaz katılmışlardır. Sayın Eryılmaz'a ve ekip üyelerine özveri ve uyum içindeki çalışmalarından dolayı yürekten teşekkür ederim.

1995 yılında önce Burdur'un Merkez ilçeye bağlı Büğdüz, Tekke köyleri ile Kozluca Kasabası, Kemer ilçesinin Akçaören Köyü, Bucak ilçesinin Yazıpınar (Kestel) ve Keçili köyleri ile Çeltikçi ilçesinin Çebiş Köyü araştırılmıştır. Sonra da Korkuteli'nin Çomaklı ve Yelten kasabaları ile Gümüşlü Köyü sınırları içinde çalışılmıştır, (Harita: 1).

(*) Prof.Dr.Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, FEN PTT 34459 Beyazıt/İSTANBUL

(1) Proje Sayısı 622/070794

BÜĞDÜZ HÖYÜK (Resim: 1-3)

Burdur'un 22 km güneyinde yer alan Büğdüz Köyü ve çevresinde yaptığımız araştırmalarda, köyün 1.5 km kuzeyindeki Kanatlı Köprü mevkiinde bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit ettik. Yine Büğdüz'ün 7 km kuzeydoğusunda Örtülü Pınar mevkiinde bir Roma Çağı yerleşmesini bularak inceledik.

Kanatlı Köprü'nün 150 m kuzeybatısında, yeni açılan Büğdüz Burdur yolunun batısında yer alan ve boyutları 150 x 250 m, yüksekliği de 5 m kadar olan höyüğe, köyün isminden dolayı, *Büğdüz Höyük* adını verdik. Suyu bol Kıravgaz Çayı'nın² 150 m kadar kuzeyindeki yerleşmenin güneyinden açılan Aşağı Köy yolu, höyüğün güney eteklerini önemli ölçüde tahrip etmiştir.

Büğdüz Höyük İTÇ keramikleri iyi fırınlanmış, siyah-kurşuni ve daha çok da kırmızı-kahverengi astarlıdır. Höyük yüzeyinde çizgi bezemeli, geniş ağızlı büyük küp parçaları; bezemeli-bezemesiz değişik formlardaki kaplara ait parçalar görülmektedir. Ayrıca, Büğdüz Höyük'te Roma Çağı yerleşmesine işaret eden keramikler de bulunmaktadır.

ÖRTÜLÜ PINAR (Resim: 4)

Büğdüz Köyü'nün kuzeydoğusunda, yeni açılan Burdur-Büğdüz yolunun üzerindedir. Burdur Müzesi Müdürlüğü tarafından tescilli yapılan ve çok geniş bir alanı kapsayan yerleşmede bir de Zeus büstü bulunmuştur, (Burdur Müzesi Env.No.428.118.94). Eser Roma Çağı özellikleri göstermektedir³.

KEPEZ KALESİ (Resim: 5, 8)

Çeltikçi ilçesine bağlı ve onun 7 km kuzeybatısında yer alan Tekke Köy'ünde yaptığımız araştırmalarda köyün 500 m kuzeyinde, Kartal Pınar Köyü'nün ise 2 km güneybatısındaki Kepez Kalesi incelenmiştir. Batısından ve güneyinden derin uçurumlarla çevrili bulunan ve önemli ölçüde tahrip edilmiş olan Kepez Kalesi yerleşmesinin Burdur Müzesi Müdürlüğü'nce tescilli yapılmıştır. Çok geniş bir alanı kapsayan ve surlarının bir bölümü ayakta olan yerleşmenin surları, temel ve bir iki sıra

(2) Kayaaltı Köyü'nün (Kıravgaz) Kocapınar Kaynağı'ndan oluşan ve Bayındır Köyü altından Büğdüz Köyü arazisine akan Kıravgaz Çayı, köyün 2 km güneybatısında Yayla Çayı ile birleşerek suyunu artırır. Sonra Suludere Köyü içinden geçerek Burdur Gölü'ne dökülür. Bu çay, göle dökülen çayların suyu en bol olanıdır.

(3) Bu heykelin resmini çekmeme izni veren Burdur Müzesi Müdürü Sayın Hacı Ali Ekinci'ye teşekkür ederim.

taş örgülü duvarları, sarnıçları Hellenistik ve Roma Çağı'na aittir. Yerleşmenin hemen her tarafında çokça görülen keramikler de bunu kanıtlamaktadır. Özellikle surun iç kesiminde yoğunlaşan sigillatalar, ince cidarlı ve çok iyi bir teknik gösterirler. Yine keramiklerden, buradaki yastantinın Hellenistik Çağ'dan Geç Roma Çağı'na kadar, kesintiye uğramadan devam ettiği de anlaşılmaktadır.

Araştırmalarımızda biz, kalenin batı uçurumunun hemen üst kesimlerinde ve kısmen de yamaçta bulduğumuz keramiklerin yardımıyla İlk Tunç Çağı yerleşmesinin varlığını saptadık. Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmesinin üzerinde kurulmuştur. Az sayıda bulduğumuz (Resim: 8, üst sırada soldan üç parça) İTÇ keramikleri iyi fırınlanmış, iç ve dış yüzeyleri açık kahverengi astarlı, iyi açkılı ve el yapımıdır.

KOZLUCA HÖYÜK

Burdur'un 45 km kadar güneybatısında yer alan Kozluca Kasabası'nın 6 km batısında, Boğaziçi Köyü'nün 2 km kadar güneydoğusunda Kemur Çayırı mevkiinde bulunmaktadır (Resim: 9). Kuzey-güney yönünde 100 m, doğu, batı yönünde 200 m boyutlarında ve 10 m kadar da yüksekliği bulunan höyüğün 150 m kadar batısından Bozçay (antik Lysis) akmaktadır.

İlk araştırma yıllarından beri aralıklarla incelediğimiz höyük yüzeyinde, Frig olabilecek birkaç parça ile, Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmelerine tanıklık eden keramiklerin yoğun olarak bulunduğunu izlemiştik.

Her geçen yıl biraz daha tahrip edilen Kozluca Höyük'ün 1995 yılı araştırmalarımızda, sondaj açılan güneybatı kesiminden İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramikler de bulduk. Höyüğün güneybatısında, etekte su çıkarmak için açılan ve ova yüzeyinden 4 m derinliğe inilen sondajı inceledik. Burada ova alüvyal dolgusunun oluşumunu da gördük. Dolgunun, yüzeyden 2 m derinliğe kadar olan kısmında İTÇ keramikleri görülmektedir. Bunlar kurşuni-siyah ve daha çok da kırmızı-kahverengi astarlı, özenli işçilikle yapılmış, iyi fırınlanmış, açkılı ve el yapımıdır, (Resim: 10, 11). İçlerinde bazıları Kalkolitik Çağ özellikleri gösterirler.

Antik adını henüz bilemediğimiz *Kozluca Höyük'* te Hellenistik ve Roma Çağlarına ait çok çeşitli keramikler görülmektedir, (Resim: 12-16). Megara kaseleri, kabartmalı, baskı-rulet bezemeli tabak, kase, çömlekler ile sigillatalar, kırmızı, siyah firnisli kaplar yoğundur.

Bir açık hava müzesi olabilecek yapıya sahip bu anıtın tahripten korunması ve arkeoloji parkı yapılacak şekilde sistematik olarak kazılması, Anadolu'da İlk Tunç Çağ'dan, az kesintiyle, Geç Antik Çağ'a kadar olan geniş zaman diliminin aydınlatılmasında önemli katkısı olacağı inancındayız. Bunlardan özellikle Hellenistik Çağ ve Geç Roma Dönemi arasındaki geçişi ve buna bağlı olarak da, Geç Hellenistik Dönem keramiğinden doğu Terra Sigillatları ya da (Sayın Prof.Dr.Levent Zoroğlu'nun işaret ettiği gibi) *Terra Sigillata Anatolica*' ya (Anadolu Terra Sigillatları) geçişi *Kozluca Höyük*'te bulmak mümkün olacak düşüncesindeyiz. Bizce, keramik çeşitliliği ve zenginliği burada, Sagalassos'tan sonra ikinci büyük atölyenin varlığından kaynaklanmaktadır. Baskı-rulet ve diğer tekniklerin farklı şekilde kullanılması, Pisidia'nın bu kesiminde Hellenistik Çağ'dan beri süren ve yerli yapım özelliklerini de içeren bir atölyenin, Erken Roma Dönemi'nde de üretimini sürdürdüğü görüşündeyiz. Bunu kesin olarak anlamak için analitik incelemelerle kil özelliklerini belirleme girişiminde bulunacağız.

Bölgedeki araştırmalarımız sırasında *Kozluca Höyük*'ün çok uzak olmayan çevresinde tespit ettiğimiz birçok Hellenistik ve özellikle Roma Çağı yerleşmesi var. Bunların çoğunda *Kozluca Höyük* keramiklerinin benzerleri bulunmaktadır. Bunların, bugün için, analitik incelemelerle kil özellikleri belirlenmeden *Kozluca* üretimi olduğunu söylemek istemiyoruz. Sagalassos'a göre hayli uzakta bulunan bu yerleşmelerdeki keramiklerin Sagalassos atölyelerinde mi, yoksa *Kozluca*'da mı, ya da üçüncü bir atölyede mi üretildiğinin araştırılması yerinde olacaktır⁴.

1975 yılı araştırmalarımızda *Kozluca Höyük*'ün güneybatısındaki Kınalıtaş mevkiinde gördüğümüz buluntulara dayanarak buraya antik kent *Darsa*'yı lokalize etmiştik⁵. Yirmi yıl sonra yeniden gittiğimiz Kınalıtaş'da sütun başlığı, kaide, silme, arşitrav parçası gibi iri mimari elemanlara rastlamadık, buradan taşınmış olmalılar.

Burdur'un 49 km güneybatısındaki Kemer ilçesi, Akçaören Köyü'nü de araştırdık⁶. Kuştepe Altı'nda bir yerleşme tespit ettik.

(4) Biz *Kozluca*'nın çevresinde tespit ettiğimiz ve burada veremediğimiz 10 kadar Roma Çağı yerleşmesini ayrı bir yazımızda konu etmek düşüncesindeyiz.

(5) M.Özsait, *Hellenistik ve Roma Devri'nde Pisidya Tarihi* (İstanbul 1985), s.61 nt.292, Res.2

(6) Araştırmalarımızı tam olarak tamamlayamadığımız Akçaören Köyü ve çevresindeki çalışmalarımızda bize büyük bir özveri ile zamanını ayıran ve yardımcı olan Sayın Hüseyin Candan'a yürekten teşekkür ederim.

KUŞTEPE ALTI - GÖKGEDİK (Resim: 17)

Akçaören Köyü'nün 4 km batısında, köye gelen asfalt yolun 200 m kadar güneybatısında *Gökgedik* ya da *Kuştepe Altı* olarak bilinen mevkii araştırıldı. Ova yüzeyinden 10 m kadar yükseklikte, 70 x 100 m boyutlarındaki yerleşmenin yüzeyinde Hellenistik ve Roma Çağı'na ait kaliteli keramikler görüldü.

Burdur'un 37 km kadar güneydoğusunda Çeltikçi ilçesine bağlı Çebiş Köyü çevresini araştırdık. Burada 1991 yılı araştırmalarımız sırasında bir Kalkolitik-İTÇ yerleşmesi olan *Çebiş Höyükü*'ü tespit etmiştik⁷. Yine Çeltikçi-Çebiş yolu üzerinde Beşiktaş mevkiinde ayakta duran kadın ve erkek figürleri gösteren bir kaya kabartması ile anakayaya oyulmuş lahit teknelerini görmüştük. Işık uygun olmadığı için kabartmaların resmi iyi çıkmamıştı. Gerek resim çekmek, gerekse bu mezarların daha geniş bir alana yayılıp yayılmadığını anlamak amacıyla 1995 yılı araştırmalarımızda aynı yolu izleyerek Çebiş'e gittik. Ne yazık ki, bunlar Çeltikçi-Çebiş yolunun genişletilmesi sırasında tahrip edilmişler. Bu kesimde yalnızca, kayaya oyulmuş bir lahit ve arkasındaki adak nişi kurtulabilmiştir.

ÇEBİŞ II (Resim: 18, 19)

Çebiş Köyü'nün 1.5 m kuzeydoğusunda Turnacılar Kayaları'nın altında, 1994 yılında DSİ taş alırken bir Roma Çağı yerleşmesinin taş duvar ve temellerini tahrip etmiştir. Bunun üzerine Burdur Müzesi Müdürlüğü olaya el koymuş ve çalışmaları durdurulmuştur.

Bu resimde, Turnacılar-Çayırık (Bucuiçi) mevkiini de ayrıntılı olarak araştırdık. Pek çok yerde Jeolojik dolguya kadar tahrip edildiği ve anakayanın ortaya çıkması sonucu yerleşmenin sınırlarını belirlemek imkansızdır.

Buradaki araştırmalarımızda bir de İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit ettik. İTÇ keramikleri çok iyi fırınlanmış ve çoğunluğu devetüyü renk astarlı, ačkılı ve el yapımıdır. Burada, İTÇ ve Roma Çağı yerleşmelerinin dışında, M.Ö.8. ve 7. yüzyıl yerleşmelerine ait geometrik bezekli keramikler de bulduk. Bunlar, bölge tarihinin M.Ö.İ. binyılı başlarındaki karanlık dönemlerin aydınlatılmasında katkısı olması bakımından önemlidir.

(7) Bu son durumda *Çebiş I* olarak verdiğimiz höyük için bkz.M.Özsait, "1991 Yılı Burdur-Çeltikçi ve Yeşilova Yüzey Araştırmaları". *AST X*, 1993, s.333, Res. 7-9

Çebiş Köyü araştırmalarından sonra, Bucak ilçesi sınırları içinde kalan Kuşbaba üzerinden Yazıpınar Köyü'ne (Kestel) gelindi. Buradaki araştırmalarımızda köy mezarlığından getirilen dört satırlık Grekçe bir yazıt bulunmuştur. "Köle azatlısı Octavia Prima, Komamalılar'ın Ulu Tanrılarına ve Bakire Tanrıçalarına (bu adağı sundu)"⁸ şeklinde çevrilen bu adak yazıtının Koloni Komama'nın (*Colonia Iulia Augusto "Prima Fida" Comama*) 18 km kuzeyinde, Yazıpınar'da bulunmuş olması, bu koloninin territoriumunun kuzeyde Kestel Gölü'ne kadar uzandığına bir kanıt sayılabilir düşüncesindeyiz.

Yazıpınar ve çevresindeki araştırmalardan sonra, 1984 yılında araştırmasını kısmen yaptığımız Keçili Köyü'ne⁹ gelindi. Keçili Köyü mezarlığındaki incelemeden sonra, köyün hemen kuzeybatısında bir Roma Çağı yerleşmesi tespit edilmiştir. Sonra, önceki araştırmalardan varlığını bildiğimiz Yanıktaş mevkiinde "Örtülü Tanrıça ile Dioscurlar ve Atlı Tanrıları (Kakasbos-Men) gösteren 16 kaya kabartması ayrıntılı olarak incelenmiştir"¹⁰.

KORKUTELİ ARAŞTIRMALARI

Korkuteli'nde 1993¹¹ yılında başladığımız araştırmalara 1994 ve 1995 yıllarında da, imkan nispetinde devam edilmiştir¹². Çomaklı'dan sonra Yelten Kasabası'nda önceden bilinen *Yelten Höyük* ile Gümüşlü Köyü'nün 2 km doğusundaki *Kevser Höyük* İlk Tunç Çağı yerleşmeleri araştırılmıştır. Gümüşlü Köyü arazisinde, Kargılı mevkiinde, Gökmeşdan altında ise bir Roma Çağı yerleşmesi daha tespit edilmiştir¹³.

KARGILI

Katrancık Dağı'nın doğu eteklerinde, Gökmeşdan Çukuru'nun doğu kesiminde, Yelten Kasabası'nın 3 km güneyinde, Kargılı Deresi'nin her

-
- (8) Koloni Komama yazıt ve yakınındaki çevre araştırması için bkz. M.Özsait - N.Özsait, "Şeref Höyük: Komama", *Anadolu Araştırmaları: Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung*, XIV, 1996, s.361-369, yazıt için bkz. Res.6
- (9) M.Özsait, "1984 Yılı Burdur - Isparta Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları", *AST III*, 1986, s.395, Res.26,27; "Nouveaux Sites Contemporains de Hacılan en Pisidie Occidentale", *De Anatolia Antiqua I*, 1991, s.Lev.XIV, nr.15-21 ve XV, nr.1-18; "Prospections Archéologiques en Pisidie", *Anatolica XIX*, 1993, s.198, Lev.II, nr.1-6,8,15,22.
- (10) M.Özsait - N.Özsait, *aynı eser*, s.368 vd. Lev.IX, Res.7,8; *Prof.Dr.Halet Çambel Armağanı* Res.1-11 (Baskıda).
- (11) M.Özsait, "1993 Yılı Antalya-Korkuteli Yüzey Araştırmaları", *AST XII*, 1995, s.483-496.
- (12) Çomaklı Kasabası'ndaki eski köy yeri ile Dikmen Tepesi tam olarak araştırılmış. Köstek mevkiindeki Tanrıça ve Dioscurlar kaya kabartması tekrar incelenmiştir. Bkz.M.Özsait, "1994 Yılı Antalya-Korkuteli Yüzey Araştırmaları", *AST XIII*, 1996, s.295 vd. Res.3-9.
- (13) Bu kesimdeki araştırmalarımızda bize yardımcı olan Sayın Öğretmen Mustafa Uçar'a candan teşekkür ederiz.

iki tarafında geniş bir alanı kapsayan yerleşmenin yüzeyinde Roma Çağı'na ait büyük küp parçaları yanı sıra, ince sigillata parçaları görüldü.

Korkuteli'nin 28 km kuzeydoğusunda yer alan Karakuyu Köyü ve çevresi de araştırılmıştır¹⁴. Sonuçta Karabel ve Asar Tepesi yerleşmeleri tespit edilmiş, ayrıca bir Roma yolu ile Roma Çağı'na ait kaya mezarları¹⁵ bulunarak incelenmiştir.

KARAKUYU- ASAR TEPESİ (Resim: 20-23)

Karakuyu Köyü'nün 500 m güneyinde, Üzeyir Dağı, Karamahmut tepelerinin kuzey yükseltileri ve uzantıları üzerinde yer alan *Asar Tepesi* yerleşmesi, içinden Bozçay'ın (antik Tauros F.) geçtiği Bozova'ya hakim bir konumdadır. Üç tarafında sarp yamaçlar ve uçurumlar bulunan yerleşmenin akropolisi ova yüzeyinden 150 m kadar yüksekliktedir. Sarp yamaçlar teras duvarları ile desteklenerek elde edilen platforma yapıların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Teras duvarları yer yer iki üç taş sırası halinde çok güzel izlenmektedir. Yapı taşlarının çekildiği anlaşılmaktadır. Çoğunun temel taşları bile izlenememektedir. Tepenin güney kesiminde düzgün taşlardan yapılmış iki taş sırası *in situ* durumunda olan fakat içi defineciler tarafından çok dağıtılmış kare planlı bir yapı görülmüştür. Burada bir kaç mimari parça ve Roma tuğlaları ortaya çıkmıştır.

Akropoliste boydan boya bir kutsal alan izlenmektedir. Tepenin kuzeybatı ucundaki düzletilmiş alandan başlayan bir yol güneybatıya doğru uzanarak kayaya oyulmuş onbeş basamaklı merdivene ulaşmaktadır. Burada, anakayaya oyulmuş, halk arasında, "merdivenli kuyu" olarak bilinen bir adak kuyusu bulunmaktadır.

Güney yamaçta ve tepede dağınık olarak anakayaya oygu lahit mezarlar vardır. Özellikle anakayaya bir niş oyularak elde edilen bitişik iki lahit mezar ilginçtir.

Küçük ve büyük kaplara ait çanak çömlek parçaları ve künk parçalarına yamaca tırmanırken çokça rastlanmaktadır. Hellenistik Çağ keramik parçaları yanı sıra Roma sigillataları güney yamaçta yoğundur, (Resim: 23).

Asar Tepesi'nin Karakuyu Köyü'ne bakan yüzünde çapı 5m, mevcut derinliği 6 m kadar, içi toprakla dolmuş Çıtlıklı Sarnıç ile bunun do-

(14) Çalışmalarımızda bize yardımcı olan ve kıymetli zamanını bize ayıran Karakuyu Köyü Muhtarı Sayın Ali Gencer'e candan teşekkür ederim.

(15) Kaya mezarlarının ölçüleri alınmış ve resimleri çekilmiş olup ayrı bir yazıda konu edilecektir.

ğusunda çapı 80 cm olan küp şeklinde diğer bir sarnıç? (halk arasında Sansar kuyusu denilen) bulunmaktadır.

KARABEL

Karakuyu Köyü'nün 1.5 km kuzeyinde, Karabel Dağı'nın eteğinde (Düden), Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler görülmüştür, (Resim: 24). Oldukça tahribata uğrayan yerleşmenin sınırlarını belirlemek güçtür. Bu mevkinin hemen arkasında, düz dikdörtgen girişli tek klineli, üzeri düz bir kaya mezarı da bulunmaktadır.

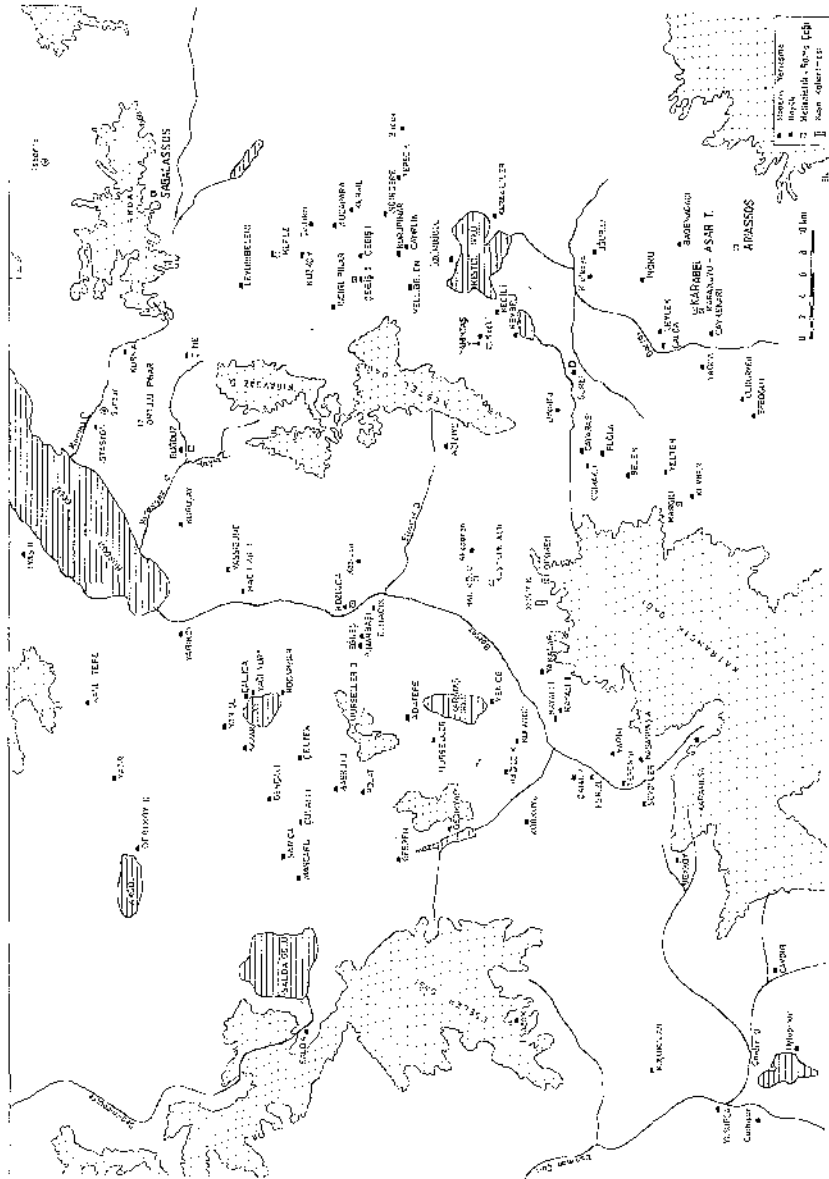
ROMA YOLU

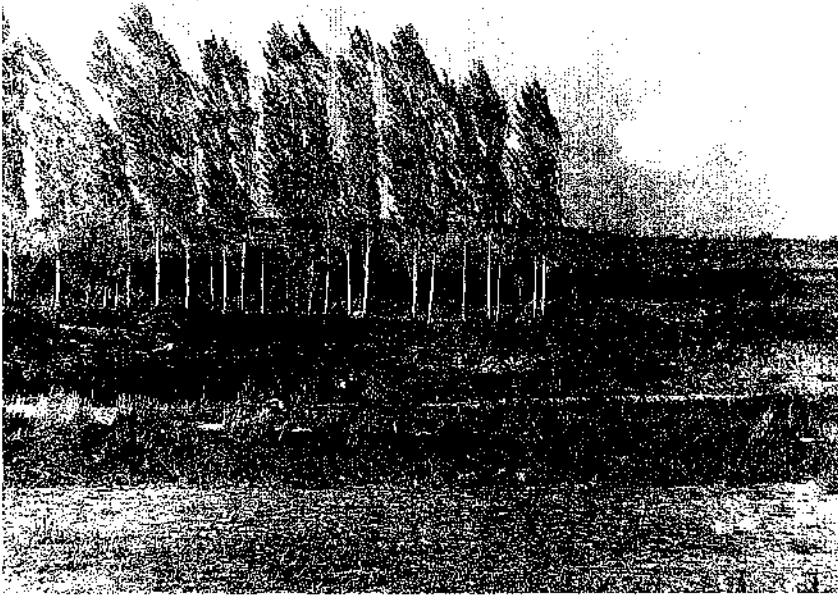
Karakuyu Köyü'nün kuzeyinden *Asar Tepe* yerleşmesinin kuzeydoğu eteklerinden gelen Roma yolu, Karatepe Dağı'nın eteklerinden yamaç boyunca önce kuzeybatıya, sonra arazinin yapısına uygun olarak kuzeye doğru uzanır (Resim: 25). Kızılçukur atlanır, Bağlıca çeşmesi yanından Bademağacı'nın da (Ariassos) içinde bulunduğu geniş düzlüğe ulaşılır¹⁶. Doğal olarak da Hafızbey Çiftliği kesiminde, Döşeme Boğazı vasıtasıyla Kovanlık (Döşemealtı) önüne inen yolla birleşmiş olmalıdır. Böylece, geniş ve verimli Korkuteli platosunda yer almış olan Komama, Andeda, Pogla, Sibidunda gibi Hellenistik ve Roma Çağı kentleri, güneydeki Yenice Boğazı'ndan başka, daha da kestirme olan bir yol vasıtasıyla Pamphylia'ya (Antalya düzlüğüne) bağlanmış olurlar.

Genellikle 3-3.5 m genişliğinde olan yol, başlangıçta yamaç kısmen yarılarak anakaya üzerine oturtulmuş. Uçurum olan kesimleri kiklopik, bazı yerlerde orta büyüklükte taşlarla örülen destek duvarları ile takviye edilmiş ve yola uygun düzey elde edilmiştir. Yol iri taşlarla kaplanmıştır. Bugün yer yer döşemesi bozulmakla birlikte, pek çok kısmında ana yol izlenebilmektedir.

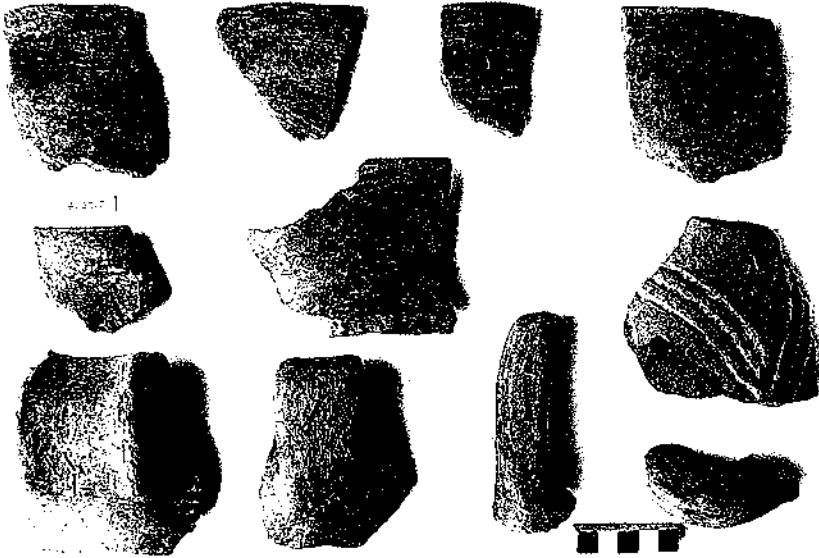
Görüldüğü gibi, büyük kültürel zenginliğe sahip olan Göller Bölgesi'nde yüzey taramalarını önümüzdeki yıllarda da sürdürmek düşüncesindeyiz.

(16) Bu kestirme güzergahın yakın zamanlara kadar Karakuyu ve Leylek köylüleri tarafından Bademağacı ve Yörük Bademlisi'ne gitmek için kullanıldığını öğrenmiş bulunuyoruz.

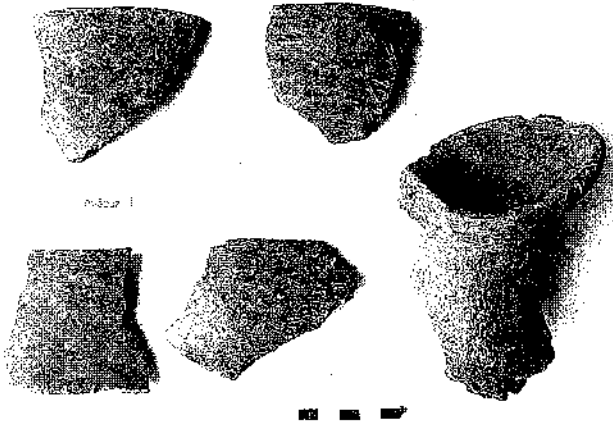

Resim 1: Bgdz Höyük, güneybatıdan

Resim 2: Bgdz Hyk buluntularından rnekler

Resim 3: Bgdz Hyk buluntularından örnekler

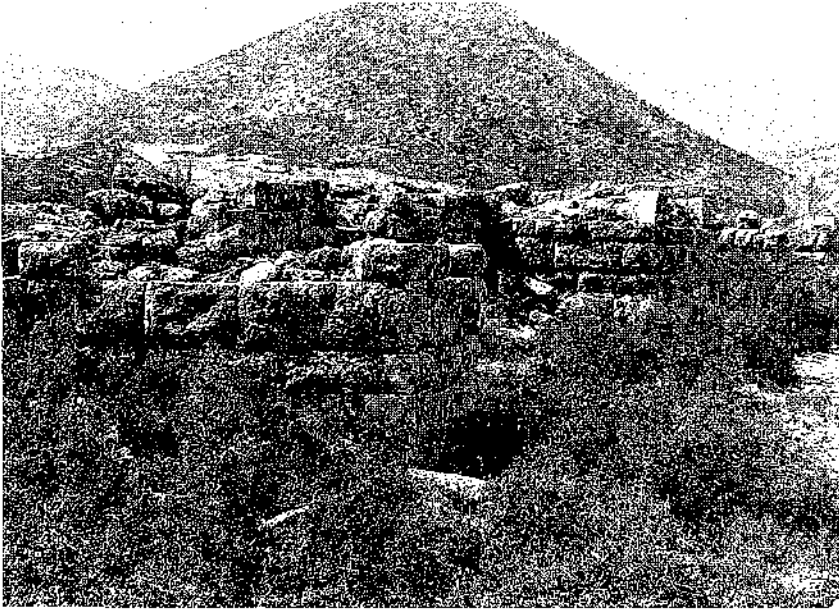
Resim 4: Zeus hişt

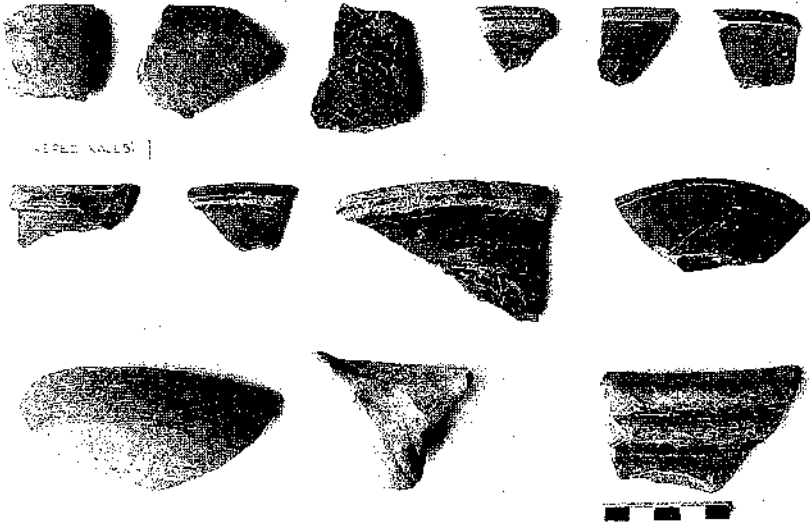
Resim 5: Kepez Kalesi, kuzeybatıdan

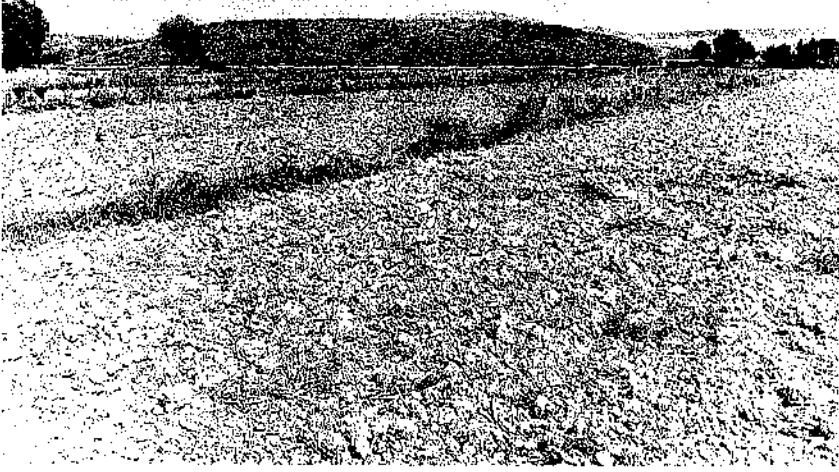
Resim 6: Kepez Kalesi, surdan bastion ve kurtinleri

Resim 7: Kepez Kalesi, önde sur, arka planda yerleşme

Resim 8: Kepez Kalesi keramiklerinden örnekler

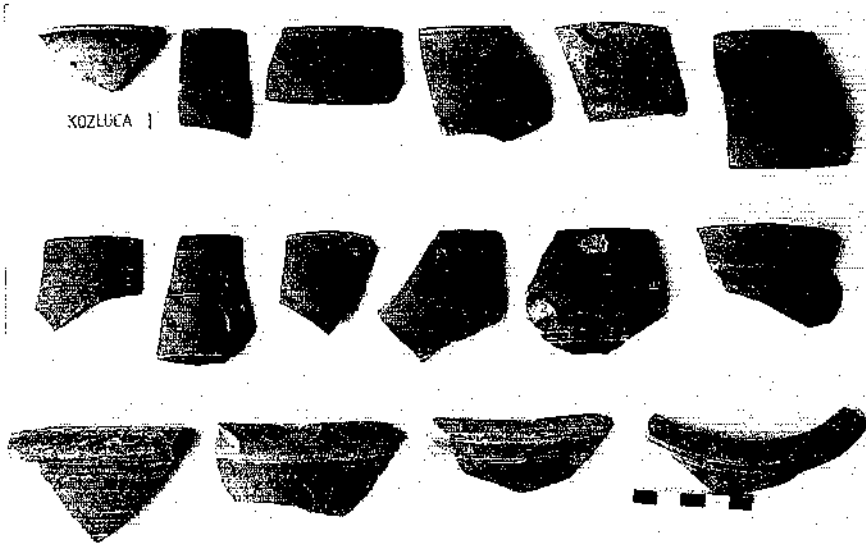
Resim 9: Kozluca Höyük, güneybatıdan

Resim 10: Kozluca Höyük buluntularından örnekler

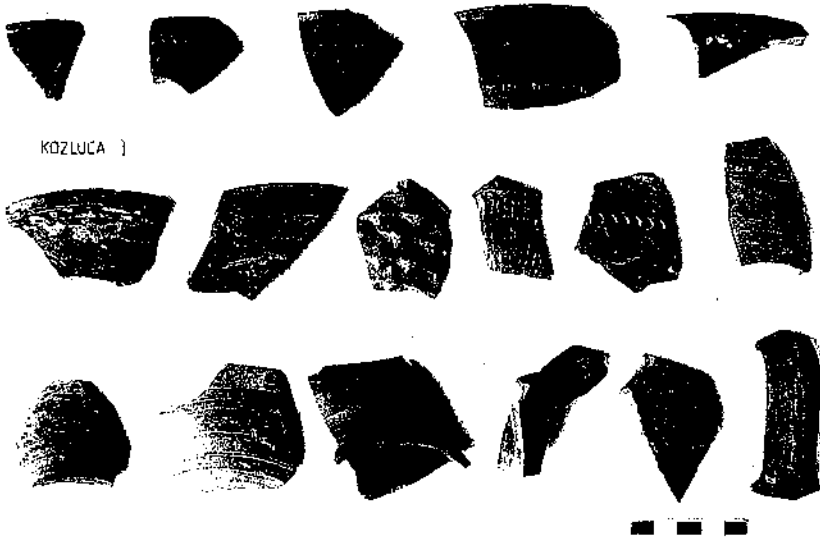
Resim 11: Kozluca Höyük buluntularından örnekler

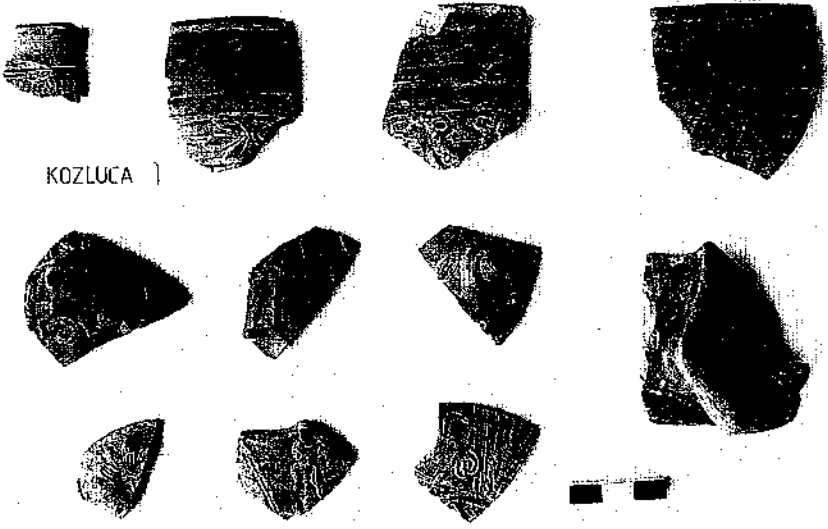
Resim 12: Kozluca Höyük, çeşitli kaplara ait ağız parçaları

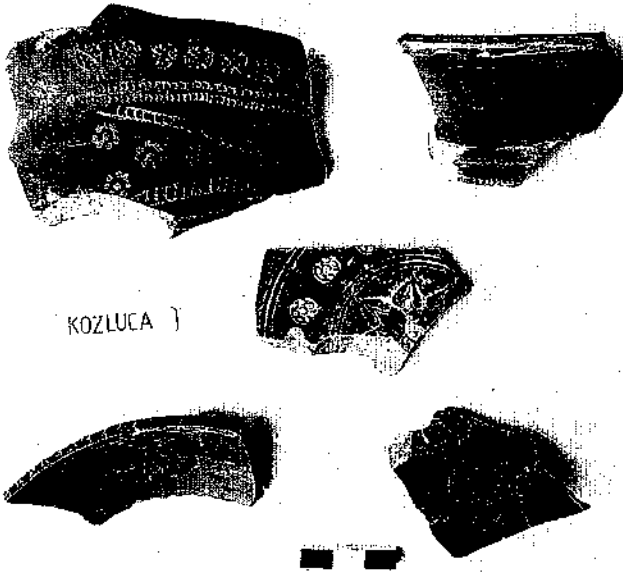
Resim 13: Kozluca Höyük, çeşitli kaplara ait dip parçaları

Resim 14: Kozluca Höyük, kurşuni ve siyah kap parçaları

Resim 15: Kozluca Höyük, kabartmalı keramik parçaları

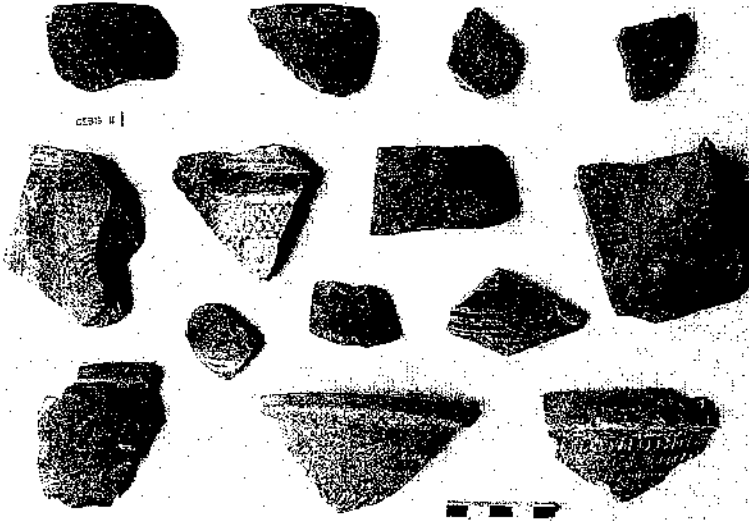
Resim 16: Kozluca Höyük, baskı-rulet bezemeli tabak ve kase parçaları

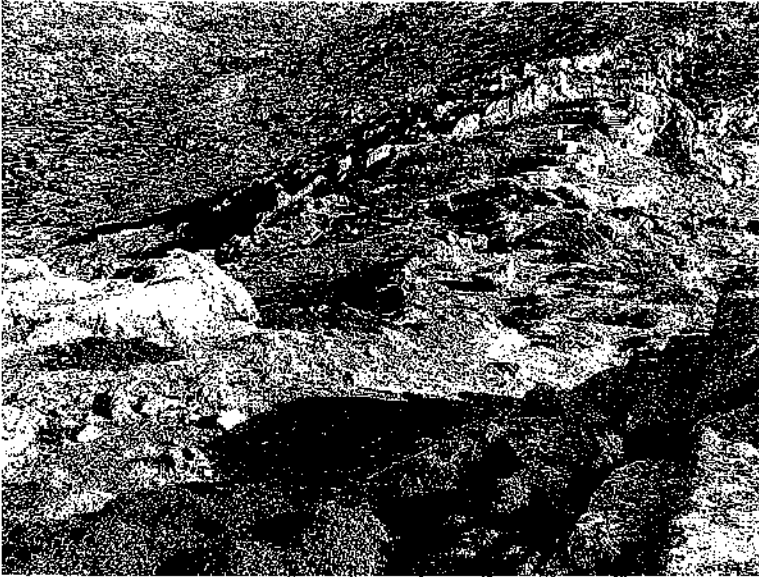
Resim 17: Kuştepe Altı, batıdan

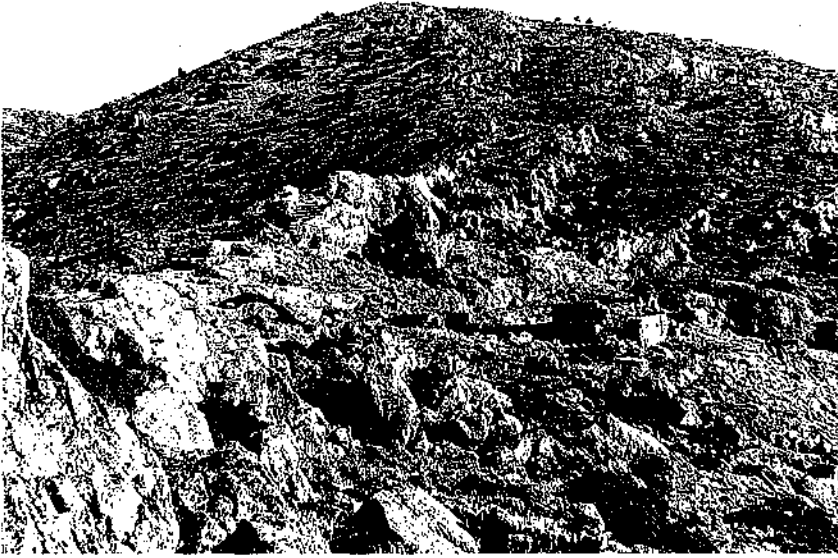
Resim 18: Çebiş II, güneybatıdan

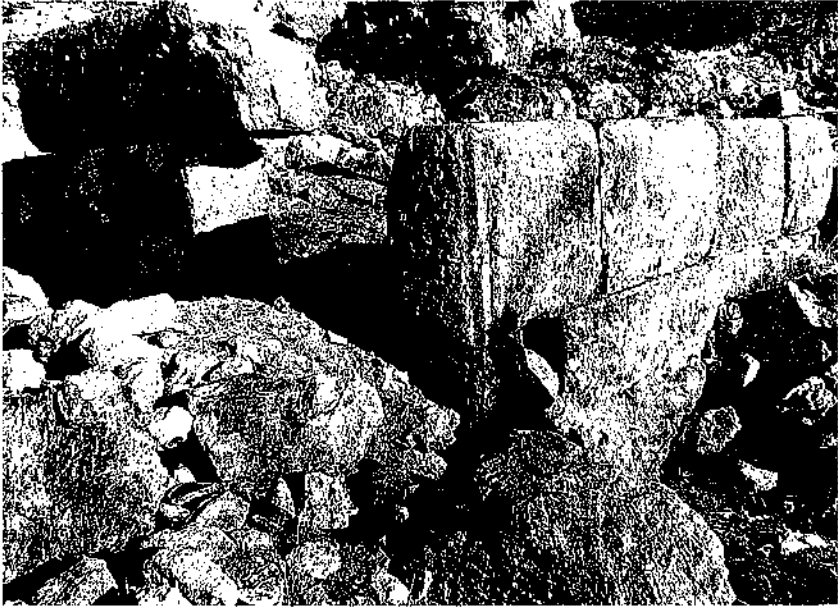
Resim 19: Çeşit II buluntularından örnekler

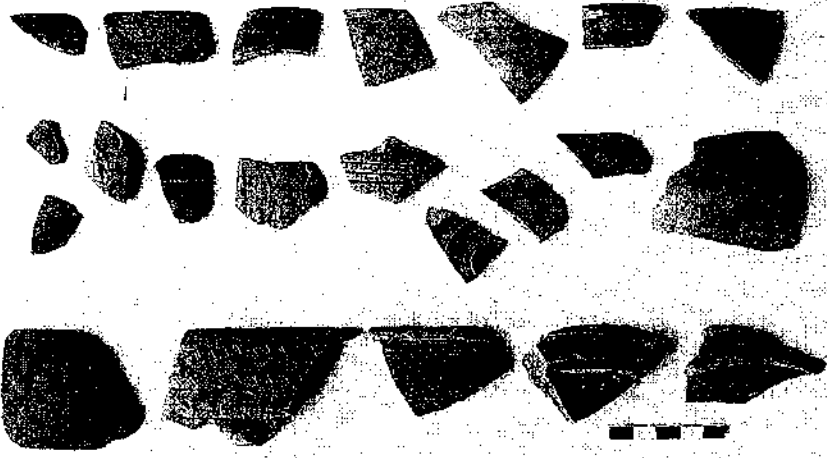
Resim 20: Karakuyu Asar Tepesi, kuzeybatıdan

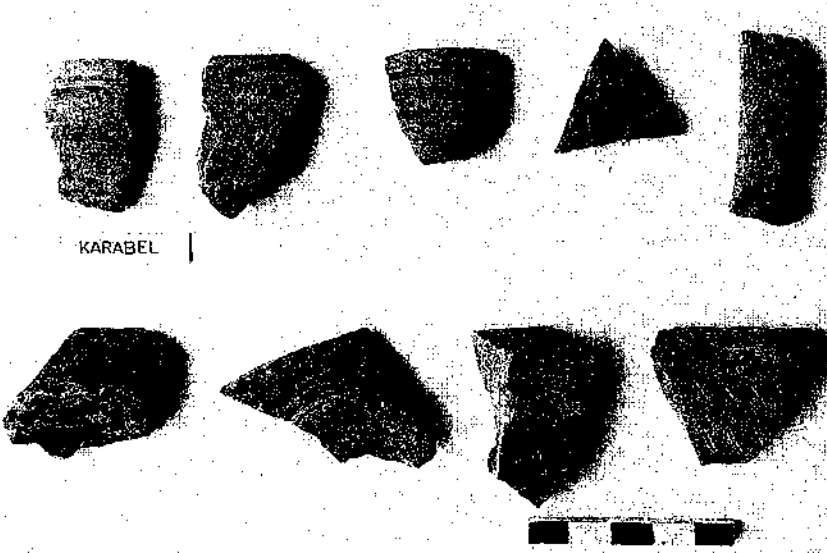
Resim 21: Asar Tepesi, kuzeybatıdan

Resim 22: Asar Tepesi, batıdan

Resim 23: Asar Tepesi keramiklerinden örnekler

Resim 24: Karabel keramiklerinden örnekler

Resim 25: Roma yolu

1995 YILINDA KÜTAHYA, BİLECİK VE ESKİŞEHİR İLLERİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Turan EFE **

Bu sene, 12 Ağustos - 1 Eylül 1995 tarihleri arasında 21 gün süre ile yaptığımız yüzey araştırmalarına Bakanlık temsilcisi olarak Söğüt Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Halil İbrahim Kara, Arkeolog Deniz Ş.Meral Ay, Arkeolog Cumhur Nalcı ve öğrencilerden de Erkan Kabil ve Saadet Özen katılmışlardır. Söz konusu araştırma projesi asıl olarak İ.Ü. Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir (Proje. no: 529/080592); ayrıca İ.Ü.Edebiyat Fakültesi de bir miktar yardımda bulunmuştur. Büyük bir özveri ile çalışan ekip üyelerine; başta müdürleri sayın Fuat Özçatal olmak üzere, Eskişehir Arkeoloji Müzesi personeline ve projeyi destekleyen kuruluşların yetkililerine en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ekibimiz araştırmaların bu son senesinde, Sivrihisar'ın güneydoğu kesiminde (Günyüzü ve çevresi), Seyitgazi ilçesi sınırları içinde ve Alpu'nun doğu kesiminde çalışmıştır. Maddi imkanlarımızın yeterli olmaması sebebiyle, Mihalicçık yöresi araştırılamamıştır. Ziyaret edilen yerleşme yerleri, bölgelere ve haritada numaralandıkları sıraya göre (Resim: 1), aşağıda özet olarak tanıtılmaktadır.

A.Sivrihisar'ın Güneydoğu Kesiminde Yapılan Çalışmalar

Bu kesimde Hamamkarahisar-Yağrı köyleri arasındaki bölge taranmıştır. Ziyaret edilen yerleşme yerleri aşağıya çıkarılmıştır.

(*) Doç.Dr.Turan EFE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34459 İSTANBUL

Hamam Karahisar Höyüğü (206)

Kuzeybatıda kısmen kayalıklara yaslanmış durumdaki bu höyük, adını aldığı köyün güneybatısındaki kaplıcaların hemen doğusunda, yolun karşı tarafında yer almaktadır, 130 m çapında ve kuzey tarafta 10 m yüksekliğindedir (Resim: 2). Kuzey tarafta, tıraşlama sonucu yüksekliği 3 m ye yaklaşan bir profil oluşmuştur. Burada İT 2-3 ve 2. binyıl dönemleri saptanmıştır (Resim: 3).

Köstütepesi (207)

Günyüzü Köyü'nün 1 km kadar doğusunda ve Kürtler Köyü'ne götüren yolun 200 m kadar sağında yer alan bu oval höyük, 87 m uzunluğunda ve 35 m genişliğindedir; yüksekliği ise doğuda 5 m, batı tarafta 4 m kadardır. Burada İT 2-3 ve geç 2. binyıl malzeme grupları saptanmıştır.

Yağrılıhöyük (208)

Bu yayvan höyük, adını aldığı köyün 500 m kadar batısında ve bu köye götüren yolun 100 m kadar solunda yer almaktadır, 85 m çapında ve 2.5 m yüksekliğindedir. Kuzeybatı ve doğuda iki tahribat çukuru vardır. Yüzeyde (Frig (?) ve Klasik Devir malzeme grupları söz konusudur.

B.Seyitgazi ve Çevresinde Yapılan Çalışmalar

Bu bölgede asıl olarak Yazılıkaya Platosu'nda ve Seyitgazi'nin kuzeyinde çalışılmıştır. Burada söz konusu edeceğimiz yerleşme yerlerinden bazıları daha önce C.H.E. Haspels tarafından ziyaret edilmiştir¹. Bu arada, Eskişehir'in kuş uçuşu 14 km güneyinde yer alan Sübren Höyüğü de ziyaret edilmiştir. Bu seneden itibaren kazmaya başlayacağımız, Seyitgazi'nin kuzeydoğusunda ve Yenikent Köyü yakınında yer alan Külüba Höyüğü'nde de tekrar inceleme yapılmış ve yüzeyden malzeme toplanmıştır (Resim: 11-15).

Soğulcak (209)

Bu höyük, Seyitgazi'nin güneydoğusunda, Soğulcak Köyü'nün 1.5 km doğusunda, bir vadi içinde yer almaktadır. Höyüğün her iki tarafından iki küçük dere akmaktadır. Yüzeyi son derece taşlık olan bu höyüğün çapı 120 m, yüksekliği de 11 m kadardır. Özellikle kuzey etek son derece taşlıktır (Resim: 4). Höyük konisinin batı kenarını çevreleyen ve

(1) C.H.E.Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments* I,II. Princeton 1971, s.285-288.

kalınlığı 2 m nin üzerinde olan yay şeklindeki duvarın bir sura ait olduğuna hiç şüphe yoktur (Resim: 5). Çevrede bol taş bulunması sebebiyle, burada evler çatıya kadar tamamen taştan inşa edilmiş olmalıdır. Yüzeyden toplanan malzeme İT 1-3 ve erken 2. binyıl dönemlerini içermektedir (Resim: 6).

Keçiçayırı (210)

Bardakçı Köyü'nün güneybatısındaki Keçiçayırı mevkiinde ve Aralıkada denilen tepenin batı eteğinde yer alan bu yayvan höyüğün çapı 110 m ve ova seviyesinden yüksekliği de 7 m kadardır. Eskişehir Arkeoloji Müzesi yetkililerinden aldığımız bilgilere göre, höyüğün doğu tarafında, 1977 yılında defineciler tarafından kaçak kazı yapılmıştır. Yüzeyde Frig çanak çömleği söz konusudur. Ancak, açılmış olan çukurlardan atılan toprak içinde, Erken Neolitik Dönem'e tarihlendirebileceğimiz, çakmak taşından baskı tekniği ile yapılmış kama veya mızrak uçları ile sarp düzeltili kazıyıcılar ele geçirilmiştir (Resim: 7: 1-9). Aynı tür aletlerden bir tane de, daha önce Kalkanlı (129) Höyüğü'nde ele geçirilmişti (Resim: 7-10).

Kulapa Höyük (211)

Aynı adla anılan köyün 1.5 km kadar güneybatısında yer alan bu höyük, 240 m çapında ve 9 m yüksekliğindedir, İT 2-3, 2. binyıl, Frig ve Klasik Devir malzeme grupları içermektedir. Özellikle güney etek yoğun bir şekilde tıraşlanmıştır. Bir köylünün dediğine göre, köy evlerinin yapımında kullanılmak üzere, höyükten taş çekilmiştir. Hemen güneyden akan küçük derenin karşı tarafında, büyük mermer bloklar bulunmaktadır.

Eğrioza Höyüğü (212)

Yeni adı Çukurca olan Şükranıye Köyü'nün kuzeyinde, Eğrioza Deresi'nin hemen kuzey kenarında ve Sarıcaılyas yoluna 1.5 km uzaklıkta yer alan bu höyük, 85 m çapında ve 6 m yüksekliğindedir. Etekler yoğun bir şekilde tıraşlanmıştır. Yüzeyden toplanabilen birkaç çanak çömlek parçası, İlk Tunç Çağı ve M.Ö.2. binyıla tarihlenmektedir.

İkikuyu (213)

Sarıcaılyas Köyü'nün kuş uçuşu 3 km kadar güneybatısında, İkikuyu mevkiinde ve vadinin kuzey yamacındaki sırt üzerinde yer alan bu höyük, daha sonra tümülüs olarak kullanılmış olmalıdır. Büyük oranda

tahrip edilmiş olan bu yerleşme yerinde, Klasik Devir malzemesi yanında, az miktarda İT 3 çanak çömlek parçaları da ele geçirilmiştir.

Sarıcaılyas (214)

Adını aldığı Sarıcaılyas Köyü'nün hemen kuzey kenarında, doğal kayalıklar üzerinde yer alan bu yerleşme yerinde, İlk Tunç Çağı, M.Ö. 2.binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır. Kültür dolgunun çok ince olduğu anlaşılmaktadır.

Kümbet (215)

Bugünkü Kümbet Köyü'nün tamamen üzerine kurulmuş olduğu doğal kayalıklar üzerindeki bu yerleşme yeri, hemen hemen tamamen tahrip edilmiştir. Evlerin arasında, yer yer kültür dolgusuna ait adacıklar bulunmaktadır. Kayalığın kuzeybatı tarafında, yerleşmenin ve köyün ismini aldığı bir kümbet ve "Solon'un Mezarı" olarak bilinen anıt mezar yer almaktadır. Burada İT 1-2 dönemlerine ait malzeme ele geçirilmiştir.

Berberini (216)

Bu yerleşme yeri, Kümbet Köyü'nün kuş uçuşu 2 km kadar kuzeybatısında, içinden Asar Deresi'nin aktığı vadiyi güneyden sınırlayan kayalıklar üzerinde yer almaktadır. Burada kayaya oyulmuş kilisenin girişi önünde, açık renkli ham toprakla karışmış olan bir kültür dolgusu söz konusudur. İçinde bol miktarda çakmak taşı dilgi çekirdekleri ve aletler ile Geç Kalkolitik Devir çanak çömlek parçalarının ele geçirildiği bu dolgu, oldukça yüksekte yer alan kilise girişi önünde rampa oluşturmak amacıyla, yakındaki düzlükten buraya taşınmış olmalıdır (Resim: 8)². Koyu renkli olan çanak çömlek parçalarından bazıları, beyaz boyalıdır (Resim: 9). Kayalığın güney tarafındaki düzlükte ise, birçoğu mikrolitik karakterde olan yonga ve yonga aletler ele geçirilmiştir.

Akin Höyük (217)

Seyitgazi'nin güneybatısında ve Akin Köyü'nün hemen doğu kenarında yer alan bu höyük, ekibimiz tarafından 1993 yılında, Sandıközü'ne giderken kısa süreli ziyaret edilmiştir. Ancak ölçümü yapılamamıştır. Höyük yüzeyinden İT 2-3 ve M.Ö.2. binyıl dönemlerine ait malzeme toplanabilmiştir.

(2) ay.es.s.285vd., Fig.460.

Kokarkuyu (218)

Seyitgazi'nin kuş uçuşu 10 km kadar batısında ve Yukarı Söğüt Köyü'nün 1 km kadar güneyinde yer alan bu höyük, doğal bir kayalık üzerindedir, 65 m çapında ve 3.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyinde İT I ve 2 dönemlerine ait malzemenin söz konusu olduğu bu yerleşme yerinin 200 m kadar güneyinden küçük bir dere akmaktadır.

Sübrene (219)

Eskişehir'in kuş uçuşu 14 km kadar güneyinde, Sübrene Köyü'nün hemen doğu kenarında ve köy mezarlığı içinde yer alan bu höyük, 125 m çapında ve 12 m yüksekliğindedir. İlk Tunç Çağı, M.Ö.2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları içermektedir. Höyük konisi üzerinde iki büyük tahribat çukuru bulunmaktadır. Kuzey taraftan küçük bir dere akmaktadır.

C. Alpu'nun Doğu Kesiminde Yapılan Çalışmalar

Bu bölgede, önce Beylikova Kasabası'nın doğusundaki bölgede çalışılmış ve Toğray Höyük ve Yalınlı olmak üzere, iki höyük saptanmıştır. Daha sonra Alpu-Beylikova arasındaki Porsuk I ve II³ ve Koşmat höyükleri ziyaret edilmiştir.

Toğray höyük (220)

Adını aldığı Toğray Köyü'nün 2 km kuzeyinde, Toğray-Mamure karayolunun hemen sağında ve eski Porsuk yatağının hemen güney kenarında yer almaktadır. 165 m çapında ve 4.5 m yüksekliğindedir. Burada İlk Tunç Çağı, M.Ö. 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır. Yüzeydeki Klasik Devir yerleşmesi sebebiyle, daha önceki dönemlere ait yeterli malzeme ele geçirilememiştir.

Yalınlı (221)

Adını aldığı Yalınlı Köyü'nün hemen güneyinde, Porsuk Nehri ile demiryolu arasında yer alan bu höyük, 75 m çapında ve 4.5 m yüksekliğindedir. Etekler tıraşlanmış olup güney yamaçta küçük bir tahribat çukuru saptanmıştır. Yüzeyden yeterli malzeme toplanamamıştır. Bu-

(3) Bu iki höyük daha önce Burney tarafından ziyaret edilmiştir: C.A.Burney, "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies* 6, 1956, s.179vdd.

lunan çanak çömlek parçaları İT 2-3, M.Ö.2. binyıl ve Frig dönemlerine tarihlenmektedir.

Koşmat (222)

Beylikova'nın kuş uçuşu 12 km batısında, Koşmat Köyü'nün 2 km kadar kuzeyinde, doğal bir yükselti üzerinde yer alan bu Yayvan Höyük, 170 m çapındadır. Orta kesimdeki kültür dolgusu, yüzeyin sürülmesi sebebiyle, hemen hemen tamamen ortadan kaldırılmıştır. Eteklerdeki kültür dolgusunun kalınlığını ise tam olarak saptamak mümkün olmamıştır. Yerleşmenin hemen batısından küçük bir dere akmaktadır. Burada İT 2-3 ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır.

Porsuk I (223)

Koşmat Köyü'nün kuzeyinde, Porsuk Nehri'nin hemen güney kenarında ve birbirlerine 400 m kadar uzaklıkta iki büyük höyük yer almaktadır. Bunlardan batı taraftaki Burney tarafından Porsuk I, diğeri de Porsuk II olarak adlandırılmıştır. Porsuk I Höyüğü 650 m çapında ve 7 m yüksekliğindedir. Batı taraf ova seviyesine doğru hafif meyilli inmektedir. Yüzeyde sadece Klasik Devir malzemesi ele geçirilebilmiştir.

Porsuk II (224)

Üç ayrı koni içeren bu höyük, 350 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir (Resim : 10). Güneyden traktör yolu geçmektedir. Batı yamacın güney kesiminde, etek kısmen tıraşlanmıştır. Höyüğün yüzeyinde pancar ekili olduğu için, malzemenin hemen hemen tamamı, tıraşlanan kısmındaki profilden toplanabilmiştir. Burada İT 2-3, M.Ö.2. binyıl ve Frig dönemlerine ait malzeme ele geçirilebilmiştir.

D. Bugüne kadar Yapılan Yüzey Araştırmalarının Toplu Bir değerlendirmesi

Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerini içine alan bölgede 1988 yılından beri başkanlığım altında sürdürülmüş olan yüzey araştırmalarına 1995 yılında son verilmiştir. Her sene yaptığımız çalışmalar hakkında, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün çıkarmakta olduğu "Araştırma Sonuçları Toplantısı" dergisinin ilgili sayılarında özet bilgiler verildiği gibi, ele geçirilen bazı malzeme gruplarının ışığında, belli bir konuyu

derinlemesine ele alan makaleler de yayınlanmıştır⁴. Maddi olanaksızlıklar nedeniyle, çok zor koşullarda gerçekleştirdiğimiz bu araştırmalar sonucunda, Alt/Orta Paleolitik dönemlerden M.Ö. I. binyıl ortalarına kadar olan zaman dilimine ait toplam 224 buluntu yeri ve höyük yerleşmesi ziyaret edilmiştir (Resim : 1).

Eskişehir'in güney kesimindeki Porsuk Vadisi'nde yer alan Asarkaya (13) yerleşmesinde, Üst Paleolitik veya Epi-Paleolitik karakterli bir taş alet endüstrisi saptanırken, Frigya yaylasındaki (Yazılıkaya Platosu) Keçiçayırı (210) yerleşmesinde ve Eskişehir'in doğusundaki Kalkanlı'da (129), yukarıda değinildiği gibi - ele geçirilen çakmak taşından baskı tekniği ile yapılmış kama, ok veya mızrak ucu parçaları ve kazıyıcılar (Resim: 7), bölgede ilk Neolitik'e, dolayısıyla Fikirtepe öncesine tarihlenen yerleşmelerin mevcut olduğunu göstermiştir. Yine Porsuk Vadisi'nde yer alan Fındık Kayabaşı (14) ise, Fikirtepe kültürünün öncü bir evresini temsil etmektedir. Diğer taraftan, aşağı yukarı aynı döneme tarihlendirilen Gediz Ovası'ndaki Akmakça (101) da ele geçirilen çanak çömlek de, tamamen Göller Bölgesi Neolitik kültürünün özelliklerini taşımaktadır. Bu yerleşme yeri, söz konusu kültürün bugüne kadar bilinen en kuzeydeki temsilcisidir. Ayrıca, burada klasik Fikirtepe üslubunda bezenmiş bir kutu parçasının ele geçirilmesi, Fikirtepe kültürünün Göller Bölgesi kronolojisine göre tarihlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Araştırmalarımız sırasında, bölgede ilk defa Erken ve Orta Kalolitik dönemlere ait malzeme grupları günışığına çıkarılmıştır. Bilecik ili hudutları içindeki Kınık ve Kütahya'nın güneyindeki Aslanapa gibi yerleşmelere ilaveten, Yukarı Porsuk Vadisi'nde, değişik evrelerini Asmainler (11), Asarkaya (13), Kanlıtaş (21), Orman Fidanlığı (17) ve Kes Kaya (15) gibi yerleşmelerde izleyebildiğimiz yepyeni bir kültürün varlığı saptanmıştır. Bir önceki Fikirtepe kültürünün bazı dış etkilerle de-

(4) Turan Efe, "Three Early Sites in the Vicinity of Eskişehir: Asmainler, Kanlıtaş, and Kes Kaya" *Anatolica* 16, 1989-1990, s.31-60; -"An Inland Anatolian Site With Pre-Vinça Elements: Orman Fidanlığı, Eskişehir", *Germania* 86, 1990, s. 67-113; -"Chalcolithic Pottery from the Mounds Aslanapa (Kütahya) and Kınık (Bilecik)", *Anatolica* 19, 1993, s.19-31; -"Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunc Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği", *Anadolu Araştırmaları* 13, 1994, s.17-41; -"Early Bronze Age III Pottery from Bahçehisar: The Significance of the Pre-Hittite Sequence in the Eskişehir Plain, Northwestern Anatolia", *American Journal of Archaeology* 98, 1994, s.5-34; -"İç Batı Anadolu'da İki Neolitik Yerleşme: Fındık Kayabaşı ve Akmakça", *Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler. İ Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı* (Yay.haz.A.Erkanal et alı). Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları. İstanbul 1995, s. 105-114; -"The Excavations at Orman Fidanlığı, An inland Anatolian Site With Pre-Vinça Elements" *Symposium on Vinça Culture, Its Role and Cultural Connections*. Timişoara (baskıda).

gışıklığe uğraması sonucunda ortaya çıktığını tahmin ettiğimiz bu yeni kültür grubunun gelişimi ile ilgili sorunlar, Orman Fidanlığı'nda Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile ortaklaşa yaptığımız kurtarma kazıları sonucunda elde edilen tabakalaşma ile büyük oranda açıklığa kavuşturulmuştur. "Porsuk" adını verdiğimiz bu kültürün Balkanlar'daki Vinça kültürünün şekillenmesinde rol oynadığını tahmin etmekteyiz. Diğer bir deyişle, Vinça kültürünün esasını oluşturan bazı karakteristik öğelerin ilk defa Anadolu'nun kuzey kesiminde şekillenmiş olması olasılığı büyüktür. Porsuk Vadisi'ndeki bu araştırmalarımız sonucunda, bölgenin tarih öncesi dönemlere ait kültürel sıra düzenindeki önemli bir boşluk, böylece doldurulmuş bulunmaktadır.

Diğer taraftan, Tavşanlı'nın güneybatısındaki dağlık bölgede yer alan Köy tepesi (5) yerleşmesinde ele geçirilen çanak çömlek, Ege sahillerinin "Kumtepe 1A" olarak bilinen malzeme grubu ile büyük benzerlik göstermektedir. Orman Fidanlığı'nın VII. katında Beycesultan Geç Kalkolitik 1-2 evrelerinininki ile paralellik gösteren çanak çömleğin ele geçirilmesi ve Köy Tepesi'nin de aradaki coğrafi bölgede yer alması sebebiyle, bu kültürün en azından erken evrelerinin Beycesultan Geç Kalkolitik Dönemi öncesine tarihlendirilmesi gerektiğini gösterdiği gibi; yayılım alanının da sahille sınırlı olmayıp, iç batı Anadolu'nun belli bir kesimini de içine aldığı anlaşılmaktadır.

Geç Kalkolitik başlarına tarihlenen Orman Fidanlığı VII. kat çanak çömleğinin benzeri, Sivrihisar'ın güneydoğusunda yer alan Yazır Höyük'te de söz konusudur⁵. Bölgede ele geçirilen diğer bazı Geç Kalkolitik yerleşmelerinin yanında, özellikle Seyitgazi-Eskişehir arasındaki bölgede ve Eskişehir'in hemen batısındaki kesimde yer alan bazı höyüklerde, Demircihöyük İlk Tunç Çağı katları öncesine tarihlenen ve "İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi" çanak çömleği olarak adlandırdığımız malzeme grubu saptanmıştır. Bu yerleşmelerin en belli başlıları Küllüoba (130), Taşlık (120), Kırcahöyük (116), Yukarı Söğütünü I (30), II (29) ve Kuştepe'dir (31). Höyüklerin yüzeyi çoğu zaman yoğun bir şekilde İT 2 ve daha sonraki dönem yerleşmeleri ile örtülü olduğundan, İT 1 dönemine ait yeterli malzeme ele geçirilememiştir. Bölgede mevcut İT 2 çanak çömlek gruplarının yayılım alanları ve birbirleri ile olan ilişkileri, şimdi daha sağlıklı bir şekilde saptanabilecektir. Bu konuda kapsamlı bir yayın planlanmaktadır.

(5) Araştırmalarımız sırasında yüzeyinden bol miktarda malzeme topladığımız bu yerleşme yeri, bilim dünyasına daha önce tanıtılmıştır: Raci Temizer, "Yazır Höyük Buluntuları", *V.Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 1960, s.29-46.

Önceleri sanıldığıının aksine, araştırmalarımız bölgenin İT 3'de de yoğun bir iskana sahne olduğunu göstermiştir. Özellikle bu dönemden itibaren, normalden büyük yerleşmeler ortaya çıkmaktadır, hatta, bazı höyük yerleşmelerinin kenarında, aşağı şehirler oluşmaya başlamıştır. Ele geçirilen çanak çömlek malzemesi, İT 2'nin sonlarından itibaren, İç Kuzeybatı Anadolu ile Troas ve çevresi arasında yoğun ilişkilerin kurulmaya başladığını göstermektedir. Batı Anadolu İT 3 dönemi çanak çömlek özelliklerinin büyük bir kısmı, bu ilişkiler sonucu ortaya çıkmış olmalıdır⁶. Afyon Arkeoloji Müzesi tarafından, Kütahya'nın kuzeyindeki dağlık bölgede yer alan Seyitömer Höyük'te (35), 1996 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan yangın katında ele geçirilen buluntu topluluğu da, bu görüşü doğrulamaktadır⁷. Burada ilk defa Troas bölgesi dışında, tipik Erken Troya II çanak çömleği ele geçirilmiş bulunmaktadır.

Yüzey araştırmalarımız sırasında saptadığımız diğer önemli malzeme grubu da geç İT 3 dönemine, diğer bir deyişle erken 2. binyıla tarihlenmektedir. Özellikle Bahçeşehir (42), Tavşanlı Höyük (8), Malatça (94) ve Küllioba'da (130) saptanmış olan bu malzeme grubu, Orta Anadolu Geçiş Dönemi (Übergangsperiode) çanak çömleği ile büyük benzerlik göstermektedir. Orta ve Son Tunç dönemlerinde, yerleşme yerlerinin sayısında bariz bir düşüş gözlenmesine rağmen, mevcut yerleşmelerin birçoğu normalden büyüktür; dolayısıyla, Hitit İmparatorluk Çağı'nda, bu bölgenin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu anlatılanlar, Eskişehir bölgesi ve çevresinde ortaya çıkmış olan tarih öncesi kültürlerinin, büyük oranda bölgenin coğrafi konumundan kaynaklanan nedenlerle, Anadolu ve hatta Balkan tarih öncesi kültürlerinin oluşumunda ve birbirleri ile olan ilişkilerinde önemli rol oynadıklarını göstermektedir. Konuyu fazla abartmadığım, bölgede ileride yapılacak yeni araştırmalarla daha iyi anlaşılacaktır.

Bölgedeki uzun senclere dayanan gözlem ve çalışmalarım sonucunda, Seyitgazi'nin 15 km kadar kuzeydoğusundaki Yenikent Köyü yakınlarında yer alan Küllioba Höyüğü'nde Eskişehir Arkeoloji Müzesi ile ortaklaşa kurtarma kazıları yapmak üzere, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden izin almış bulunmaktayım. Demircihöyük'te saptanamamış olan İlk Tunç Çağı'na geçiş evresi ve İT 3 dönemi, burada

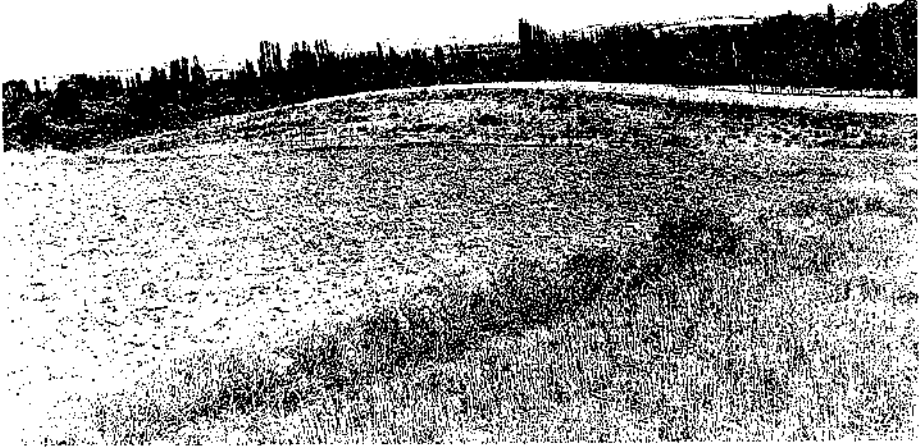
(6) Bu varsayım tarafımdan daha önce ortaya atılmıştır: T.Efe, Demircihöyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. *Die Keramik III*, 2. Mainz am Rhein 1988, s.93vdd., 114vdd.

(7) Bu malzemeyi bana gösterme nezaketinde bulunan Afyon Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Ahmet İlaşlı'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

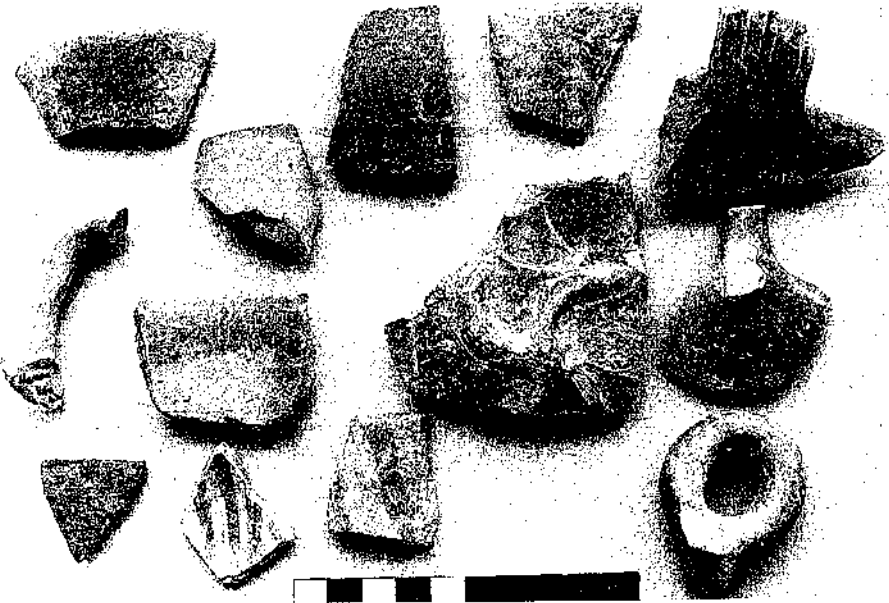
yoğun bir şekilde temsil edilmektedir (Resim: 11-15); bu şekilde, Batı Anadolu'nun bu dönemlerle ilgili sorunlarının çözümüne katkıda bulunulacak ve Eskişehir Ovası'nın ilk Tunç Çağı kronolojisi kesintisiz saptanabilecektir. Dolayısıyla, Demircihöyük İlk Tunç Çağı katları da, bu kronoloji içindeki yerine daha sağlıklı bir şekilde oturtulabilecektir.

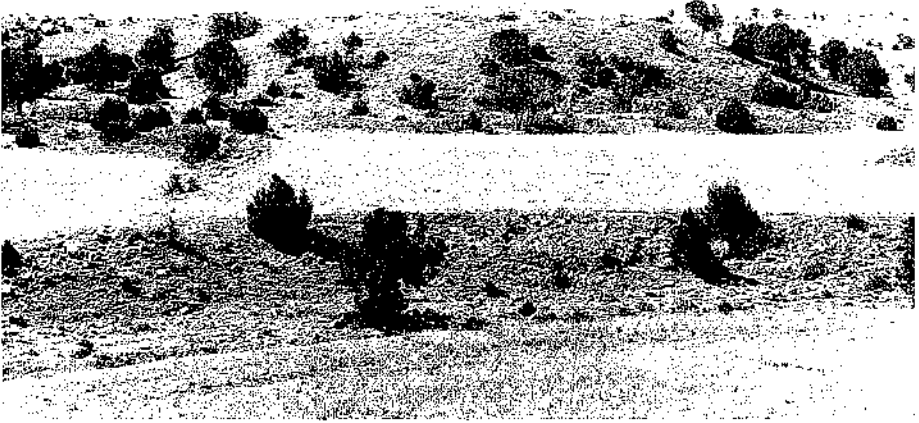
Resim 1: Harita

Resim 2: Hamam Karahisar, güneyden

Resim 3: Hamam Karahisar, çanak çömlek parçaları

Resim 4: Soğulcak, kuzeyden

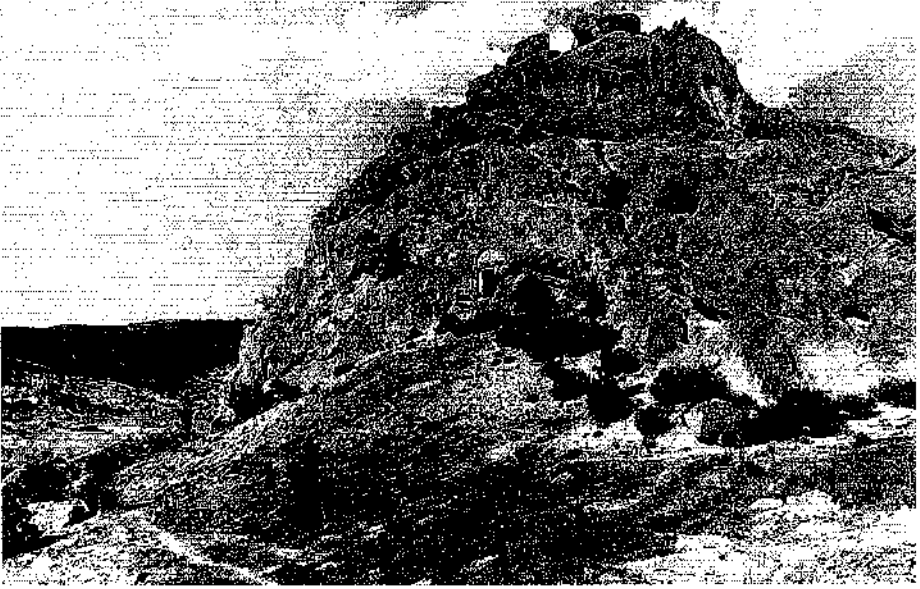
Resim 5: Soğulcak, batı taraftaki sur kalıntısı

Resim 6: Soğulcak, çanak çömlek parçaları

Resim 7: Keçiçayırı, çakmaktaşı aletler (1-9) kalkanlı ok ucu (10)

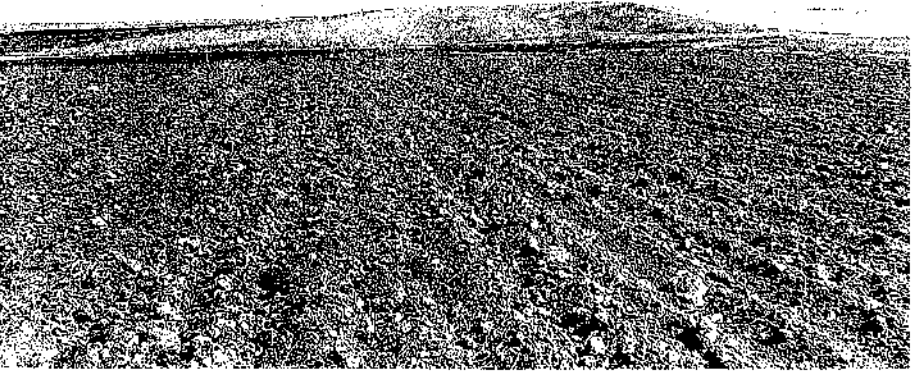
Resim 8: Berberini, batıdan

Resim 9: Berberini, çanak çömlek parçaları

Resim 10: Porsuk II, güneyden

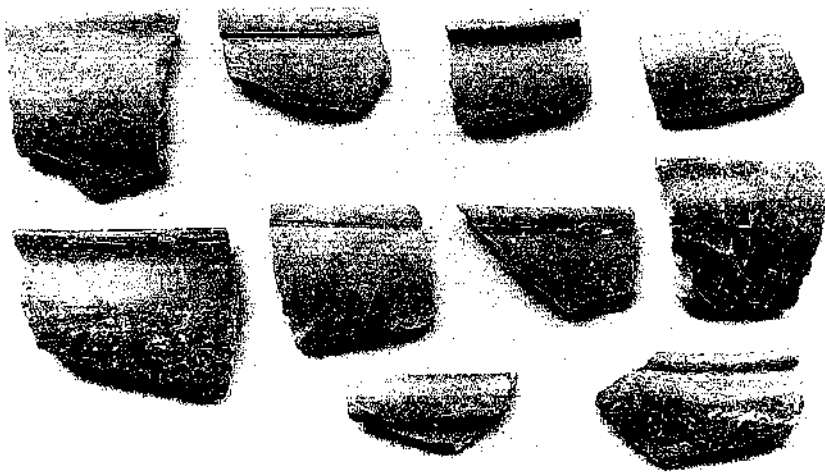
Resim 11: Küllioba, güneybatıdan

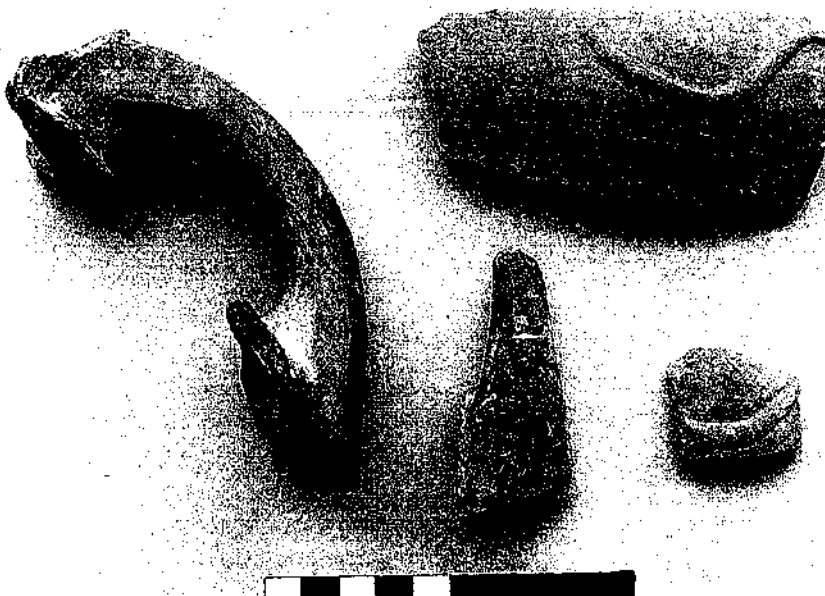
Resim 12: Küllioba, siyah ağız kenarlı (black-topped) kase parçaları

Resim 13: Küllioba, depas parçaları

Resim 14: Küllüoba, Geç İ.T 3. kase profilleri

Resim 15: Küllüoba, Geç İ.T 3. çanak çömlek parçaları

1995 YILI BÜYÜK MENDERES OVASI VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Engin AKDENİZ*

Büyük Menderes Ovası verimli toprakları, uygun iklimi ve ulaşım kolaylıkları nedeniyle ilk çağlardan zamanımıza değin değişik toplumların sürekli olarak üzerinde yaşadıkları bir yöre olmuştur¹. 18.yüzyıldan itibaren yöre özellikle epigrafi ve Antik Çağ uygarlıkları ile ilgilenen araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bunlar arasında Arundell², Hamilton³, Fellows⁴, Davis⁵, Rayet ve Thomas⁶, Winter⁷, Radet⁸, Judeich⁹, Paton¹⁰, Collignon¹¹, Diest¹², Philippson¹³, Regling¹⁴ ve La-

-
- (*) Engin AKDENİZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, AYDIN
- (1) Büyük Menderes Irmağı ve Ovası ile ilgili olarak en eski coğrafya bilgileri için : C.S. Minervino, *Origine e corso del fiume Meandro, in occasione di un luogo di Plinius*, Napoli, 1768.
- (2) F.V.J. Adundell, *Discoveries in Asia Minor; including a description of the ruins of several ancient sites, and especially Antioch of Pisidia*, Londra, 1834.
- (3) W.J.Hamilton, *Reisen in Kleinasien, Pontus und Armenien*, I, Leipzig, 1843.
- (4) Ch. Fellows, *Introductory remarks to Lycia, Caria, Lydia, Illustrated by Mr.G.Scharf, with descriptive letter-press*, Londra, 1847.
- (5) E.J.Davis, *Anatolica, or the Journal of a visit to some of the ancient ruined cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, Londra, 1874.
- (6) O.Rayet-A.Thomas, *Milet et le Golfe Latmique, Tralles, Magnesie du Meandre, Priene, Milet, Didymes, Heraclee du Latmos. Fouilles et explorations archeologiques faites aux frais de MM. les barons G.etE. de Rothschild*. Cilt I. Paris, 1877.
- (7) F.Winter, "Vasen aus Karien", *AM* 12 (1887), 223 vd.
- (8) G.Radet, "Inscriptions de la region du Meandre", *BCH* 14 (1890), 224 vd.
- (9) W.Judeich, "Inchriften ais Karien", *AM* 15 (1890), 252 vd.
- (10) W.M.Paton-J.L.Meyers, "Karien Sites and Inscriptions" *JHS* XVI (1896), 188 vd. "Sites in E. Karia and S. Lydia" *JHS* XX (1900), 57 vd.
- (11) M. Collignon, "Note sur les fouilles executees a Aphrodisias par M.P.Gaudin-G.Mendel". *CRAcadInscr.* 1904, 703 vd. "Les fouilles d'Aphrodisias". *Revue de l'Art Ancien et Moderne* 19. (1906), 33 vd.
- (12) W.v.Diest, *Nysa ad Meandrum, nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1909. Unter Mitwirkung von H.v.Coler, K.Graefinghoff, F.Frhr. Hiller v.Gaertringen, H.Pringsheim und K.Regling*, Jdl.Erg.-Heft.X Berlin 1913.

umonier'in¹⁵ araştırmalarından söz edilebilir. Bölgede klasik çağlara ait yerleşimlere sık rastlanması bilim adamlarının bu dönemlere eğilmelerine yol açmış ve erken dönem kültürlerini saptamayı amaçlayan çalışmalar çok sınırlı kalmıştır.

Büyük Menderes Ovası'nın erken kültürlerini saptamayı amaçlayan bilimsel çalışmalar Mellaart ve French tarafından yapılmıştır. Fakat Mellaart'ın yaptığı araştırma ovanın genelini kapsamamış ve doğu kesimiyle sınırlı kalmıştır. French ise Büyük Menderes Ovası'nın özellikle orta kısmında yoğunlaşmış, Büyük Menderes Irmağı'nın doğal uzantıları olan Dandalas, Akçay ve Çine Çayı gibi akarsuların havzalarını incelememiştir. Yöredeki arkeolojik kazı ekipleri tarafından da çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan özellikle Miletos¹⁶ ve Aphrodisias¹⁷ kazı ekipleri tarafından gerçekleştirilenlerde Prehistorik yerleşimler de saptanmıştır. Bu kazı ekiplerinin araştırmalarına Prehistorik çağları da dahil etmelerinin nedeni her iki merkezde de Prehistorik tabakalara ait yerleşimlerin saptanmış olmasından kaynaklanmaktadır¹⁸.

- (13) A.Philippson, "Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien II: Ionien und das Westliche Lydien" PM.Erg.Heft. 172, Gotha, 1912. "Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien V: Karien südlich des Maander und das westliche Phrygien", PM.Erg.Heft 183, Gotha, 1915. *Das südliche Ionien*, Berlin-Leipzig 1936. Philippson'un yaptığı araştırmalar sırasında kendi yaptığı ölçümlere dayanarak hazırladığı harita; *Topographische Karte des westlichen Kleinasien. Nach eigenen Aufnahmen und Reisen*, Gotha 1910-1913.
- (14) K.Regling, *Apollonia-Tripolis am Maander*, Berlin, 1926.
- (15) A.Laumonier, "Notes sur un voyage en Carie" RA 6/2(1933), 31 vd. "Archeologie carienne". BCH 60 (1936), 286 vd.
- (16) W.Voigtlander, "Frühe Funde vom Killiktepe bei Milet" *IstMitt* 35 (1985), 5vd.. H.Lohman, "Survey in der Chora von Milet Vorbericht über die Kampagnen der Jahre 1990, 1992 und 1993" AA 1995. (Heft 2) 306. H.Lohmann H.Lohman, "Survey in der Chora von Milet Vorbericht über die Kampagnen der Jahre 1990, 1992 und 1993" AA 1995. (Heft 2) 306. W.Voigtlander, "Survey bei Akbuk" *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, 251 vd. H.G. Gebel, "Notiz zur Obsidianindustrie von Altukum Plajı bei Didyma" *IstMitt* 34 (1984), 5 vd.
- (17) J.Bordaz, "Report of the Archaeological Survey of the Dandalas Valley and Neighboring Districts in Southwestern Asia Minor in the Summer of 1962" *Anatolian Research Project Bulletin* 63 (1963), 1 vd.
- (18) Miletos'da bulunan prehistorik yerleşim için: T.Wiegand, *(Sechster Vorläufiger Bericht) über die von den Königlichen Museen in Milet und Didyma Unternommenen Ausgrabungen*, Berlin, 1908. A.von Gerkan, *Milet I.8, Kalabaktepe, Athenatempel und Umgebung*, Berlin, 1925., Milet II.3, Die Stadtmauern, Berlin, 1935. G.Kleiner, "Stand der Erforschung von Alt-Myken" *IstMitt* 19/20 (1969/1970), 55vd. C. Weicken "Die Ausgrabung beim Athena-Tempel in Milet, 1955" *IstMitt* 7 (1957), 103vd. W. Voigtlander, "Funde aus der Insula westlich des Buleuterion in Milet" *Ist Mitt* 32 (1982), 30 vd., D.Karer, *Mittler zwischen Ost und West in prahistorischer Zeit* ICAP VI (1987), Marchese V. von Graeve. "1993 Yılı Milet Çalışmaları" *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı* I (1995), 405 vd. Aphrodisias'da bulunan prehistorik yerleşimler için; K.Erim, "Aphrodisias Results of the 1967 Campaign" *TAD XVI*. (1967), 71 vd. B.Kadish, "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias" *AJA* 73/1 (1969), 49 vd. "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias, 1968" *AJA* 75 (1970), 121 vd. M.Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias I*, Louvain-la Neuve, 1986.

Büyük Menderes Ovası'nda bizim gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırması 08.08.1995 - 22.09.1995 tarihleri arasında Aydın kent merkezi, Yenihisar, Germencik, Koçarlı, Çine, Bozdoğan, Sultanhisar, Nazilli ve Kuyucak ilçelerinde sürdürülmüştür¹⁹. Esas konumuzu oluşturan Prehistorik dönemlere ait yerleşimlerin dışında, araştırmalar esnasında rastladığımız geç dönemlere ait yerleşimler de incelenmiş ve bu eserlerin korunabilmesi için bakanlık temsilcisi ile birlikte gerekli tescil fişleri hazırlanmıştır. Toplanan 794 adet buluntu temizlik, çizim ve fotoğraf işlemlerinden sonra Aydın Müzesi'ne teslim edilmiştir. Araştırmalar sırasında incelenen yerleşimler ve anıtlar şunlardır:

I. Höyükler

A. Balat Ovası'nın Güneyi

1. Tavşan Adası (Yeşil Ada)

Didim'in 10 km kuzeybatısında, Mersinli Dere'nin denizle birleştiği alanın kuzeyinde, Orman Bakanlığı'na ait olan ve özel şahıslar tarafından işletilen dinlenme kampının hemen karşısında bulunmaktadır. Eski adı "Yeşil Ada" olan adaya tavşan bırakıldıktan sonra "Tavşan Adası" olarak anılmaya başlanmıştır. Günümüzde adada tavşana rastlanmamaktadır.

Ada kıyıdan 80 m açıktadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmakta olup 100 m (kuzeybatı-güneydoğu) x 50 m (kuzeydoğu-güneybatı) boyutlarında ve 8 m yüksekliğindedir. Yakın zamana kadar yarımada olduğu, denizin içinden kıyıya kadar uzanan kayalardan anlaşılan adanın üzeri, Geç Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşime sahne olmuş ve bunun sonunda adanın tam üzerinde bir höyük meydana gelmiştir. Höyük denizden gelen dalgalara açık olduğundan tüm yönlerden tahrip olmuş ve bunun sonucunda profiller açığa çıkmıştır. Bu profillerde duvar kalıntılarına da rastlanmaktadır.

(19) Bu yüzey araştırması, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof.Dr. Altan Çilingiroğlu'nun danışmanlığı altında yürütülen "Büyük Menderes Havzası'nın Demir Çağ Öncesi Kültürleri" başlıklı doktora tezi bünyesinde tasarlanmıştır. Bu fırsatı sağladığı içi hocam Sayın Çilingiroğlu'na şükranlarımı sunarım. "Büyük Menderes Havzası'nın Demir Çağ Öncesi Kültürleri" başlıklı doktora tezimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin doktora burs programı çerçevesinde desteklenmektedir. Adı geçen akademinin bilim kuruluna ve çalışanlarına teşekkür ederim. Yüzey araştırmalarımıza Kültür Bakanlığını temsilen Aydın Müzesi uzmanlarından Sayın Mustafa Kenan Özkan katılmıştır. Aydın İl Kültür Müdürü Sayın Özgen Karaca elindeki tüm imkanları bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için sunmuş ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgememiştir. Aydın Müzesi Müdürü Sayın Emin Yener'e, Aydın Müzesi çalışanlarına, Milet Müzesi Müdürü Sayın Semih Tülay'a ve Topograf Bekir Aygür'e teşekkür ederim.

2. Saplı Ada

Akbük Körfezi'nde, Didim-Akbük karayolunun batısında ada olarak adlandırılmasına karşın yarımada şeklinde denize doğru ince bir çıkıntıyla uzanmakta, ardından oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Eski 1:25.000'lik haritalara bakıldığında ada yüzeyinin höyük şeklinde yükseldiği görülmektedir. Yapılan tesfiyeler nedeniyle yükseklik oldukça azalmıştır. Saplı Ada'da araştırma yapan Voigtlander yerleşimin Neolitik Çağ'a kadar indiğini belirtmektedir. Voigtlander adada taş ve obsidyen aletlere de rastlamıştır²⁰. Ancak yaptığımız yüzey araştırmasında E.T.Ç. öncesine tarihlenebilecek hiçbir buluntuya rastlanmamıştır.

3. Kömür Adası

Saplı Ada'nın kuzeyinde yer alan Kömür Adası tıpkı Saplı Ada gibi bir yarımada şeklindedir. Halk tarafından "Ada" olarak adlandırılmasına karşın harita ve coğrafi yayınlarda "Saplı Burnu" olarak geçmektedir. Bu yerleşim de daha önce Voigtlander tarafından araştırılmıştır²¹. Yaptığımız araştırmada bu yerleşimde Voigtlander'in de belirttiği gibi E.T.Ç. ve II. binyıl çanak çömlek parçaları ele geçmiştir.

B.Germencik-Aydın Arasındaki Bölge

4. Haşattepe

Aydın-İzmir karayolu üzerinde, Kızılcapınar'ın yaklaşık 1 km doğusunda, karayolu ile ona paralel uzanan demiryolunun 20 m kuzeyinde bulunmaktadır. Orta boy, yuvarlak görünüşteki tepe kuzeye doğru yayan olarak uzanmaktadır. Tepe üzerinde bulunan bağ evinin yapımında kullanılan taşlar arasında höyükten çıkarılan blok parçalar da bulunmaktadır. Yüzeyden toplanan keramikler Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ örnekleri ile Bizans Dönemi arasında değişmektedir.

5. Deştepe (Dedekuyusu)

Büyük Menderes Ovası'ndaki en büyük ve en iyi korunan yerleşimlerden biridir. Aydın şehir merkezinin 1.5 km batısında bulunmaktadır. Denizden 90 m ova seviyesinden ise 10 m yüksekte olan höyük oval biçimlidir.

(20) W.Voigtlander, "Survey bei Akbük-Teichussa 1986" V.Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 1988, 159., "Survey bei Akbük" III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, 251 vd.

(21) Voigtlander (dp.20), 160.

yoğun yapılaşma sonucu kooperatifler höyüğün 150-200 m yakınlarına kadar sokulmuştur. Yakın zamanda höyüğün sit alanı ilan edilmesiyle, korunması için önemli bir adım atılmıştır.

Höyük, yakınlarında bulunduğu anlaşılan kuyudan dolayı "Dedekuyusu Höyüğü" olarak da adlandırılmaktadır. Höyük üzerinde büyük bir elektrik direği bulunmaktadır. Bu direğin yapımı sırasında tepe üzerine yol yapımı nedeniyle tahribat meydana gelmiştir. Tahribatın izlerine tepenin doğu yamaçlarında rastlamak mümkündür. Tepe üzerinde toplanan en erken keramik örnekler Geç Kalkolitik Çağ'a aittir. Bunun dışında tepede yoğun E.T.Ç. ve II. bin yerleşimine rastlanmıştır. Ele geçen buluntulara göre yerleşim Bizans-Osmanlı dönemlerine kadar uzanmaktadır. Keramik parçaları güney yamaçta yoğunluk kazanmakta, kuzey yamaçta ise azalmaktadır.

Uzun yıllardan beri varlığı bilinen tepe Mellaart tarafından Güneybatı Anadolu Geç Kalkolitik yerleşimleri arasında gösterilmiştir²².

Tepe üzerinde 1980'de Ş.Tül lisans tezi hazırlamak amacıyla bir araştırma yapılmıştır²³.

C. Koçarlı Yöresi

6. Küçüktepe (Çakırbeyli)

Aydın'ın güneyinde, Çiftliktepe Köyü'nün kuzeybatısında, Çakırbeyli yol ayrımından sonra yolun 100 m kuzeybatısında bulunan tepe yaklaşık 5 m yüksekliğinde ve 30 (kuzey-güney) x 40 m (doğu-batı) boyutlarındadır. Tepe üzerinde dozerler tarafından oluşturulmuş kazı çukurlarına rastlanmaktadır. Yüzeyden toplanan keramik Geç Kalkolitik Çağ ile E.T.Ç.'nin başlarına aittir. Bulunan parçalara göre son yerleşim Roma Dönemi'ne aittir.

7. Küçüktepe (Halilbeyli)

Koçarlı'ya bağlı Halilbeyli Bucığı'nın 1 km doğusunda yolun kuzeyinde bulunmaktadır. Ovaya doğru kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan tepe bir burun görünümündedir. 90 (kuzeydoğu-güneybatı) x 40 m (kuzeybatı-güneydoğu) boyutlarındadır. Tepenin üst kısmında bir bağ evi ve havuz bulunmaktadır. Tepe incir ve zeytin ağaçlarıyla kap-

(22) S.Lloyd-J. Mellaart, *Beycesultan I*, Londra, 1962. Map 1.

(23) Ş.Tül, *Büyük Menderes Ovası'nda Prehistorik Yerleşimler* (D.T.C.F.) Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Lisans Tezi, Ankara, 1981
Joukowsky (dp. 18), 713 vd.

lıdır. Ayrıca arı kovanları da bulunmaktadır. Yüzeyde G.T.Ç. Roma-Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait keramik parçaları bulunmuştur.

D. Sultanhisar Yöresi

8. Bahçetepe

Sultanhisar'ın 5 km batısında, İzmir-Denizli yolu üzerindeki Çiftkahveler ayrımının doğusunda bulunmaktadır. Ova seviyesinden 8 m yükseklikte, oval bir tepedir. İlk olarak Ş.Tül tarafından saptanmıştır²⁴. Tepenin üzeri ağaçlarla kaplıdır ayrıca en üst kısmında iki ayrı eve ait yapılar bulunmaktadır. Yoğun bir şekilde kaçak kazılara sahne olan tepede bu kazılar ve tarımsal faaliyetler özellikle güneybatı profilinin tamamen ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yüzeyden toplanan keramikler burada kuvvetli bir E.T.Ç. yerleşimini kanıtlamaktadır.

9. Çukurtepe

Bahçetepe'nin yaklaşık 100 m kuzeyinde bulunan yerleşim 2.5-3 m yüksekliğindedir. Oldukça büyük olduğu anlaşılan höyük, teraslama sonucunda alçalmış ve zor seçilir bir hale gelmiştir. Etrafının ağaçlık olması görünmesini engellemektedir. Bu nedenle daha önceki araştırmalarda saptanamamıştır. Yüzeyde bulunan keramikler E.T.Ç.'nin son dönemlerine ait olmakla birlikte ilk izlenimlere göre Bahçetepe'de bulunanlara oranla daha kalitelidir. Yöre halkı civarda bu tepeler gibi birkaç tane tepenin daha bulunduğunu, fakat bu tepelerin zirai çalışmalar sırasında tesfiye edildiğini bildirmektedirler. Bahçetepe ile Çukurtepe arasında ve etrafta geniş bir alanda keramiklere rastlanması bu bilgileri desteklemektedir.

E. Çine Çayı ve Çevresi

10. Ayaklı

Çine'nin 3 km güneybatısında, Kahramanlar Köyü yakınlarındaki Ayaklı Mezarlığı'nın hemen güney-güneydoğusunda bulunmaktadır. 210 (kuzey-güney) x 80 (doğu-batı) boyutlarındadır. Tepe, kuzey-güney doğrultusunda uzanan yayvan bir görünüm sergilemektedir. Tepe üzerinde E.T.Ç.'na ait keramik örnekleri ele geçmiştir. Tepenin adını aldığı Ayaklı Mezarlığı'nda da inceleme yapılmış ve buradaki eski mezar taşlarından buranın 15. yüzyıldan itibaren kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Ayaklı Mezarlığı'nın içinde ve etrafındaki arazide insitu durumda blok taş ve sütunlara rastlanmaktadır.

(24) Joukowsky(dp.18), 716.

II. Tepecik

Çine'ye bağlı Karakollar Köyü'nün 3 km güneybatısında, Kahramanlar Köyü'nün 2.5 km kuzeybatısında yer almaktadır. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanmakta olup, 9 m yüksekliğinde ve 40 x 120 m boyutlarındadır. Höyük kuzeybatı kısmında iyice alçalmakta ve yeniden oldukça hafif bir yükselti yapmaktadır. Bu yükselti üzerinde yaptığımız araştırmada semerdam biçimli, 70 x 170 cm boyutlarında lahit kapağına rastlamamız buranın höyüğe ait bir mezarlık alanı olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, tepenin 100 m güneybatısındaki yol kenarında bulunan çeşme yalağı da bir lahittir. Höyük çevresindeki boş arazide ve etraftaki evlerde bol miktarda antik yapı elemanlarına rastlanmaktadır. Erken Tunç Çağı'na ait keramikler bulduğumuz tepenin aynı zamanda geç dönemde de kuvvetli bir iskana tabi olduğu anlaşılmaktadır²⁵.

F. Akçay Ovası ve Çevresi

12. Kavaklıkahve

Nazilli-Bozdoğan karayolu üzerinde, yolun hemen doğusunda "Kavaklı Kahveleri" olarak adlandırılan mevkinin 800 m kuzeyinde bulunmaktadır. Yaklaşık 5-6 m yüksekliğinde orta boy-yayvan bir höyüktür. En yüksek noktalar kuzey ve doğusundadır. 40 (kuzeydoğu-güneybatı) x 30 (kuzeybatı-güneydoğu) boyutlarında olup üzerinde eski bir evin yıkıntıları bulunmaktadır. Tepenin kuzey ve batı profilleri tarla açmak amacıyla tahrip edilmiştir. Kavaklıkahve Höyüğü uzun yıllar önce arkeoloji literatürüne girmiştir²⁶. Özellikle E.T.Ç. buluntuları içermektedir. Yüzeyde klasik çağlarla ilgili yoğun keramik parçalarına da rastlanmaktadır.

13. Toygartepe

Akçay Ovası'nda, Hamidiye Köyü'nün 2 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu oval bir höyüktür. Yayınlarda "Hamidiye Höyük" olarak geçen yerleşimin bu tepe olduğunu düşünmekteyiz²⁷.

(25) Tepecik'te yakın zamanda kaçak kazılar yapılmış ve bu kazılar sonucunda höyüğün üzerinin birçok örnekte olduğu gibi tümülüs olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Höyüğün son durumu ile ilgili bilgiler veren Aydın Müzesi yetkililerine tekrar teşekkür ederim.

(26) Lloyd-Mellaart, (dp.22), Map 6.

(27) Lloyd-Mellaart, (dp.22), Map.6. D.French, *Anatolia and Aegean Third Millenium B.C.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cambridge, 1966, 225, Fig.48. "Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and the Aegean, AS 11 (1961), 99 vd. Fig.1.J.Yakar, *Prehistoric Anatolia, The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*, Tel Aviv, 1991, 177.

Tepede birisi çok geniş olmak üzere doğu-batı yönünde açılmış iki yarma bulunmaktadır. Tepenin üst kısmında normal yükseltinin dışında farklı özellikte ayrı bir yükselti gözlenmektedir. Bu yükseltinin höyük üzerine yapılan bir mezara ait olma olasılığı bulunmaktadır. Yüzeyde çok az keramik parçasına rastlanmaktadır. Bunlar arasında Geç Kalolitik'e ait bir parça da bulunmaktadır.

14. Alamut

Akçay Ovası'nın girişinde Alamut Köyü'nün 1 km güneyinde, Gülpınar olarak adlandırılan mevkii ile köy yolu arasında kalan oldukça geniş bir alanda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan tahrip olmuş bir höyüktür. Höyüğün kapladığı alan teraslama nedeniyle tahrip olduğundan gerçek büyüklük ve yüksekliği anlaşılamamaktadır. Tepe üzerinde E.T.Ç.'dan Roma Dönemi'ne kadar uzanan keramik parçalarına rastlanmaktadır. Teras kesitinde bir kuyunun üstü örtülü olarak bulunması, alt tabakaların korunduğu izlenimini vermektedir. Bu yerleşim de ilk olarak araştırmamız sonucunda saptanmıştır.

15. Üsgebi

Bozdoğan'ın güneydoğusunda, Yakaköy yakınlarında, Kemer asfaltının 150-200 m solunda, Koca Melengiç Kahvesi olarak adlandırılan mevkide bulunmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan tepenin güney kısımları bazı yerlerde yukarıdan aşağıya bütün profili alacak şekilde tahrip edilmişlerdir. Tepe ovadan 18 m yükseklikte ve 220 (kuzeydoğu-güneybatı) x 60 (doğu-batı) boyutlarındadır. E.T.Ç.'na ait olan höyük ilk olarak araştırmalarımız sırasında saptanmıştır.

II. Diğer Prehistorik Yerleşimler

16. Kızıtaş

Çine'nin Cumalı Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Güneybatı- kuzeydoğu doğrultusunda uzanmakta olup, 200 (kuzeydoğu-güneybatı) x 45 (kuzey-güney) boyutlarında ve 10 m yüksekliğindedir. Tepenin üzeri zeytin ağaçlarıyla kaplıdır. Yüzeyde bol miktarda çakmaktaşı parçası görülmektedir. Bu taşlar tepenin güney ve batı yamaçlarında yoğunlaşmaktadır.

Yüzeyden toplanan çakmaktaşı aletler arasında Orta Paleolitik Çağ'a ait olanlar önemli yer tutmaktadır. Orta Paleolitik dışında Alt Paleolitik,

Üst Paleolitik ve Epi Paleolitik Çağ'a ait aletlere rastlanmıştır. Kızıtaş'da Paleolitik buluntuların dışında Bizans Dönemi'ne ait keramik parçalarına ve mimari bloklara da rastlanmaktadır.

17. Eski Çine

Eski Çine'nin güney-güneydoğusundaki tepelik alanda, etrafı tı-
raşlanmış tepe şeklinde bir yükseltiye rastlandı. Bu yükseltinin çev-
resinde ve aşağıdaki eski bir dere yatağında yoğun olarak E.T.Ç.'na ait
keramik parçalarına rastlanmaktadır. Çine Çayı Vadisi'nden güneye
doğru uzanan ticaret yolu üzerinde bulunan bu alanın erken dönemlerde
de aynı amaçla kullanılması olasıdır.

18. Kuletepe (Asartepe)

Çine'ye bağlı Altınova Köyü'nün doğusunda, Topçam Barajı'nın ku-
zeyinde Asartepe olarak da adlandırılan tepede Bizans Dönemi'ne ait bir
kale bulunmaktadır. Granit bir kaya tabakası üzerinde yükselen kalenin
genel planı ve güneybatı köşe kulesi kare, diğer köşe kuleleri ise hafif
dışa taşkın yuvarlak planlıdır. Güneybatı ile kuzeybatı kule arasında
giriş kapısı bulunmaktadır. Kuletepe'de kalenin bulunduğu alan dışında
zirveye yakın alanlarda klasik çağlara ait keramik buluntuları vardır.
Biraz daha aşağılarda duvar kalıntıları göze çarpmaktadır. Yamaçta
Erken Tunç Çağı'nın son dönemlerine ait keramik parçaları ele geç-
miştir. Tepenin stratejik konumu değişik dönemlerde yerleşime sahne
olmasını sağlamıştır.

19. Gölhisar Kalesi

Dalaman'ın batısındaki Gölhisar Köyü yakınlarında, Yukarı Harman
mekkii olarak adlandırılan alanda yer almaktadır. Kuzey-güney doğ-
rultusunda uzanmaktadır. Kalenin kuzeyi kare planlı olup, ku-
zeydoğusunda yarım silindir biçiminde bir kule yapmaktadır. Kuzey bö-
lümünde kuzey duvarı dışında surla bitişik olarak inşa edilen odaların
duvar izleri görülmektedir. Duvar kalınlıkları 1.40 - 1.60 cm arasında de-
ğişmektedir. Yüzeyde II. Binyıl sonlarına ve Erken Demir Çağı'a ait ke-
ramikler bulunmaktadır.

20. Aratepe

Dalama'nın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Arkeolojik sit ilan edi-
len tepede kaçak kazıların yanısıra T.V. vericilerin yapılması tahribatı
arttırmıştır. Tepe üzerinde Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen sur

duvarları görülmektedir. Ayrıca yüzeyde Erken Tunç Çağ sonlarına ve Demir Çağ'a ait parçalar bulunmuştur.

III. Geç Dönem Yerleşimleri

Araştırmamızın ana konusunu Prehistorik yerleşimler oluşturmalarına karşın daha önceden araştırılan ve güzergahımız üzerinde bulunan ya da yöre halkının verdiği bilgiler doğrultusunda inceleme yapmamız gereken bazı geç dönem anıtlarında da kapsamlı olmamakla birlikte saptamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır.

III/1 Klasik Çağlara ve Roma-Bizans Dönemlerine ait yerleşimler

21. Tatartarla

Germencik'in batısında Germencik-Ortaklar karayolu ile Germencik Ortaklar demiryolu arasında kalan alanda yapılan araştırmalarda, tepe üstü yerleşimi olabileceği, yüzeyde bulunan tuğla ve keramik parçalarından anlaşılmaktadır. Parçalar Roma ve Bizans dönemlerine aittir.

22. Güdüşlü

Güdüşlü Köyü'nün kuzeyinde, Yukarı Mahalle olarak adlandırılan alanda çok tahrip olmuş, sadece evlerin ön kısmında oldukça az bir kısmı görünür durumda olan bir kesite rastlandı. Kesitin yalnızca üst kısımları korunabildiği için alt tabakaların hangi dönemlere ait oldukları bilinmemektedir. Yüzeyde bulduğumuz parçalar Roma Dönemi'ne aittir.

Köy muhtarının Güdüşlü Köyü'nün 2 km güneyinde bulunan ovalık arazide su kanalları içinde mezarların ortaya çıktığını bildirmesi üzerine adı geçen alana muhtar ile birlikte gidilmiş, fakat kanallarda bulunan su nedeniyle inceleme yapılamamıştır.

23. Deştimanbeleni Tepesi ve Çevresi

Cincin Köyü'nün kuzeyinde bulunan Deştimanbeleni ile onun hemen doğusunda adını tespit edemediğimiz tepelerde kaçak kazı çukurlarına rastlanmıştır. Yüzeyde az miktarda Roma ve Bizans Dönemi tuğla ya da geniş gövdeli kap parçalarına rastlanmıştır. Bu tepelerde olasılıkla mezarlar bulunmaktaydı.

24. Tolastepe (Tolaztepe)

Çakmar Köyü, Kocakır mevkiinde, Adnan Menderes Üniversitesi

Ziraat Fakültesi inşaat sahasının doğusunda bulunmaktadır. Tepe, bir burun şeklinde kuzeye doğru uzanan doğal yükseltinin üzerinde yer almakta olup doğu-batı doğrultuludur. Üzerinde çam ağaçları vardır. Tepede Roma Dönemi'ne ait duvar kalıntılarına rastlanmaktadır. Tepenin gerisinde bulunan Geç Roma-Bizans mezarları kaçak kazılarla yoğun bir şekilde tahrip edilmiştir. Tepe üzerinde Roma-Bizans Dönemi'ne ait keramik parçalarına rastlanmaktadır. Kaçak kazıların yapıldığı mezarlık alanında Roma keramikleri yoğunlaşmaktadır.

25. Sarıyer

Çine'nin Cumalı Köyü yakınlarında bulunan doğal bir tepedir. Tepe üzerinde Roma Dönemi'ne ait keramik parçalarına raslanmaktadır.

26. Belentepe

Çine'nin Cumalı Köyü yakınlarında, Sarıyer'in hemen batısında bulunmaktadır. Tepe genel olarak ovada yükselen bir höyük görünümünde olmasına karşın, yüzeyde yalnızca geç dönemlere ait ve çok az miktarda keramik bulunması buranın tek dönemlik bir tepe üstü yerleşimi olduğunu düşündürmektedir.

27. Yeltepe

Çiftlikköy yakınlarında karayolunun güneyinde yer almaktadır. Tepenin doğusunda Cihanoğulları Dönemi'nde Safiye Hatun adına yapılmış bir türbe bulunmaktadır. Tepe üzerindeki iki yel değirmeninin yapımı sırasında yüzeydeki kalın küp ve tuğla parçalarının kullanıldığı değirmenlerdeki malzemeden anlaşılmaktadır. Yüzeyde Roma ve Bizans dönemlerine ait keramik parçalarına rastlanmaktadır. Tepenin Menderes Ovası'ndan güneye Çine Vadisi'ne uzanan doğal geçidin başlangıcında yer alması Antik Dönem'de askeri amaçlarla kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

28. Kırtepe ve Telsiztepe

Kırtepe ve Telsiztepe, Yunan işgali altındaki Aydın'ın 28-30 Haziran 1919 tarihlerindeki çatışmalara sahne olan yerleridir. Bu nedenle ayrı önem taşımaktadırlar. Plansız yapılaşma bu tepeleri etkilemektedir. Yüzeyde Roma keramikleri görülmektedir.

29. Ayko Sırtları

Dedekuyusu Höyüğü'nün kuzeyinde Ayko Sırtları olarak adlandırılır.

lan yamaçlarda yapılan araştırmalarda Roma Dönemi keramiklerine rastlanmıştır. Bunlardan Kızılçay'a bakan tepenin doğusunda içi dolmuş ve tahrip edilmiş bir konglemera mezar saptanmıştır.

30. Toygar tümülüsü

Yazırlı-Hamidiye Köy yolları kavşağında bulunan mezarlık alanda bir tümülüs bulunmaktadır. Tümülüs üzerinde Osmanlı Dönemi'ne ait mezarlar vardır. Tümülüsün eteklerinde kaçak kazı çukurları görülmektedir. Ayrıca zirve kısmı 1.5-2 m çapında, 10 m derinliğinde adeta bir kuyu açarcasına oyulmuştur.

31. İsabeyli-Kavaklı

İsabeyli'ye bağlı Dallica Köyü'nün kuzeybatısında eski İsabeyli yolu üzerindeki Kavaklı mevkiindeki araştırmalarda Roma Dönemi'ne ait tuğla-kiremit parçalarına rastlanmıştır. Dallica Köyü içinde aynı döneme ait mimari parçaların görülmesi, bu yörede geniş bir yerleşime işaret etmektedir.

32. Antiokheia Çevresi

Antiokheia'nın güneyinde bulunan Mezarlık Tepesi'nde yaptığımız incelemede tepe üzerinde bir yatıra rastlanmış ve bu yatırda işlemeli Bizans mermer parçalarının kullanıldığı anlaşılmıştır. Tepe üzerinde aynı döneme ait başka bloklar da bulunmaktadır.

III/1 Osmanlı Dönemi'ne Ait Yerleşimler

33- Gündüslü Köyü'nde bulunan 3 adet çeşme²⁸, 34- Kocanlı-Karacatepe'deki mezarlık²⁹, 35- Aydın-Tellidede Mezarlığı³⁰, 36- Aydın

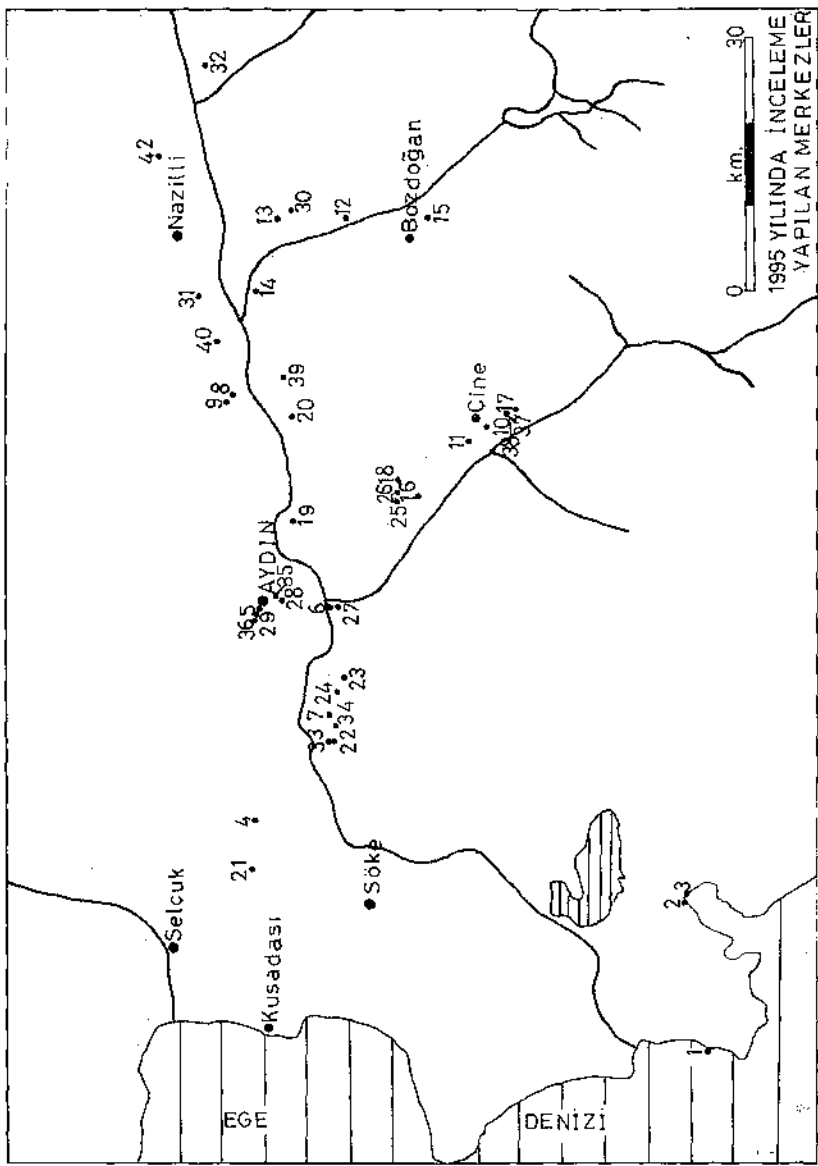
(28) Gündüslü'de 3 adet çeşme inceleme yapılmıştır. Çeşmelerden ilki köyün güneybatısında ve kitabelisizdir. Diğer ikisi ise köy içinde kuzeyde, dere yatağının sağ tarafında bulunmaktadır. Bu iki çeşmenin de kitabesi bulunmaktadır.

(29) Koçanlı Asri Mezarlığı'nın kuzeydoğusunda bulunan tepenin yalnızca batı kısmında araştırma yapılabilmiş, tepenin doğu kısmındaki arı kovanları nedeniyle inceleme yapılamamıştır. Tepe üzerinde küçük bir mezarlık ve Son Osmanlı Dönemi'ne ait mezar taşları bulunmaktadır.

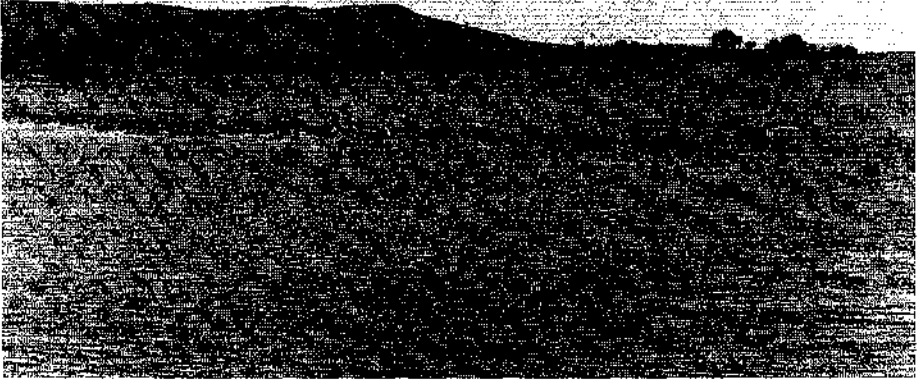
(30) Aydın kent merkezinin güneyinde, bugün aynı adla anılan modern bir mezarlıktır. Mezarlık höyük karakterinde bir tepe olmasına rağmen yüzeyde keramik bulunmamaktadır. Mezarlık alanında gezi yolunun tamamen taşlarla kaplı olması, yüzeyde inceleme yapma şansını azaltmaktadır. Ayrıca tepe üzerinde yeni kazılan mezar çukurlarının profiline bakıldığında da hiç bir parçaya rastlanmamaktadır. Tepe üzerinde Tellidede'ye ait olduğu söylenen bir yatırı bulunmaktadır. Aynı yatırın doğusunda Çıkrıkdede'ye ait başka bir mezar da yer almaktadır. Mezarların bulunduğu alanda ters dönmüş vaziyette kitabeli bir mezar taşı durmaktadır.

kent merkezindeki Dilim Kuyusu, Dedekuyusu Secdegahı ve Cingir-
daklı kuyular 37- Eski Çine Yeşilköy (Ahırköy) Dedesi³¹, 38- Eski Çine
merkezindeki Osman Ağa Çeşmesi³² 39- Dalama Dereköy'deki Kule³³,
40- İsabeyli-Atça yolu üzerindeki Tabanlı Mezarlığı ve çeşmesi³⁴, 41-
Kuyucak ilçesindeki Yakuppaşa Su Maksemi³⁵, araştırma yaptığımız
alanda bulunan geç dönem eserleri olup, bunlar üzerinde sınırlı in-
celemeler yapılmıştır.

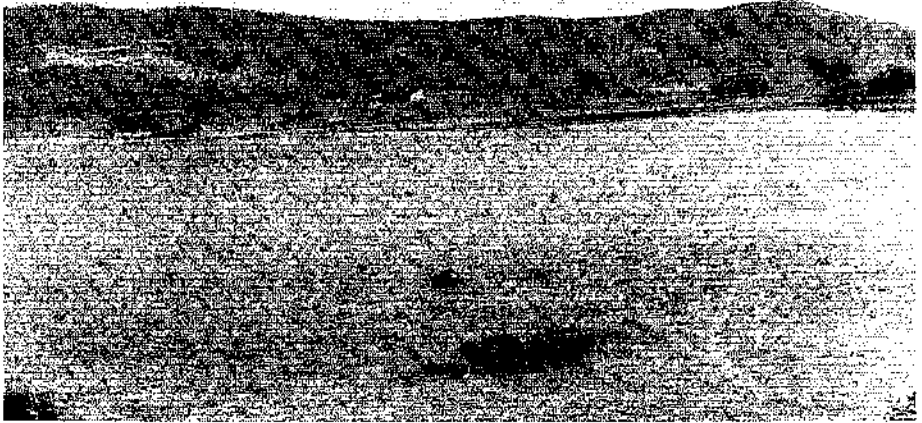
-
- (31) Eski Çine'nin güneybatısındaki Yeşilköy'de (Ahırköy) yaptığımız araştırmada köy içinde bir Melengeç ağacının dibinde etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş bir yatıra rastlanmıştır.
- (32) Eski Çine merkezindeki çeşme ve camide de incelemeler yapılmıştır. Çeşme, H.1211 yı-
lında Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı, kireç ve horasan harçlı moloz taş
ve yer yer antik malzeme ve tuğla ile inşa edilmiştir. Çeşme yalağı lahitinden meydana ge-
tirilmiştir. Çeşmenin üç satırlık bir kitabesi bulunmaktadır. Çeşmenin etrafında bir sütun
parçası ve 3 adet mermer frize rastlanmıştır.
- (33) Dalama Bucağı'na bağlı Dereköy Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Osmanlı Ayanlık Dö-
nemi'ne ait olan kule kare planlı olup, moloz taş ve kireç harçla inşa edilmiştir. Zemin kat-
taki duvar kalınlığı 1.10 cm olup bu kalınlık teras şeklinde inmeden dolayı azalarak devam
etmektedir.
- (34) İsabeyli-Atça yolu üzerinde bulunan mezarlık çevresinde anıtsal büyüklükte selvi ağaçları
vardır. Olasılıkla Son Osmanlı Dönemi'ne aittir.
- (35) Kuyucak ilçesi Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunmaktadır. Aydın Valisi Yakup Paşa ta-
rafından H.1252'de yaptırılmıştır. Kare planlı olan yapı, tuğla, kireçtaşı ve kireç harçla
inşa edilmiştir.

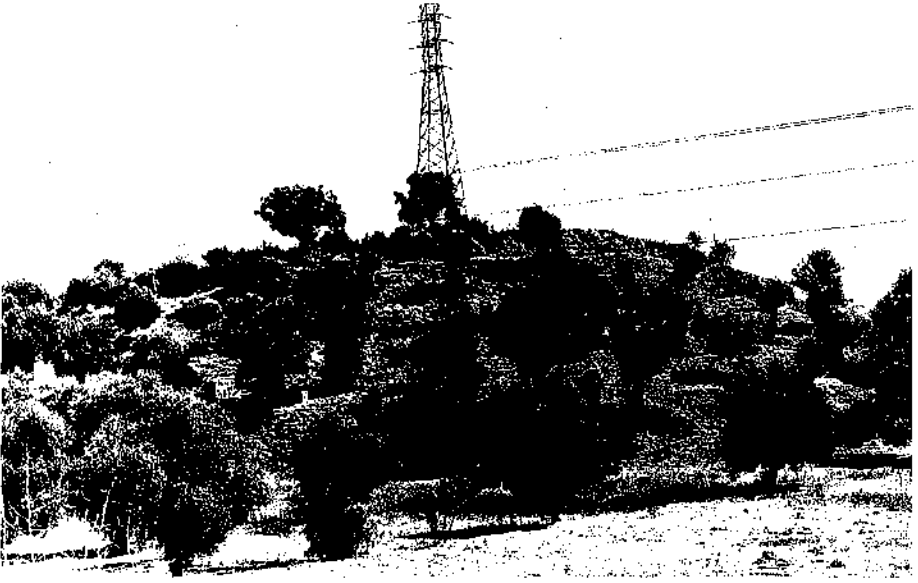
Harita

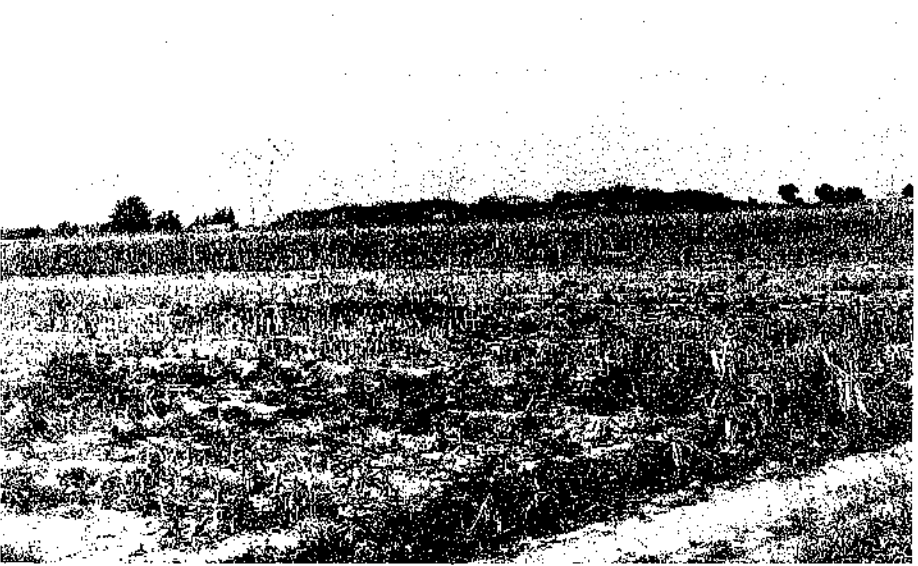
Resim 1: Saplı Ada, kuzeydoğudan

Resim 2: Kömür Adası, doğudan

Resim 3: Deştepe (Dedekuyusu), güneybatıdan

Resim 4: Küçüktepe (Çakırbeyli), güneydoğudan

Resim 5: Küçüktepe (Halilbeyli), güneybatıdan

Resim 6: Bahçetepe, güneybatıdan

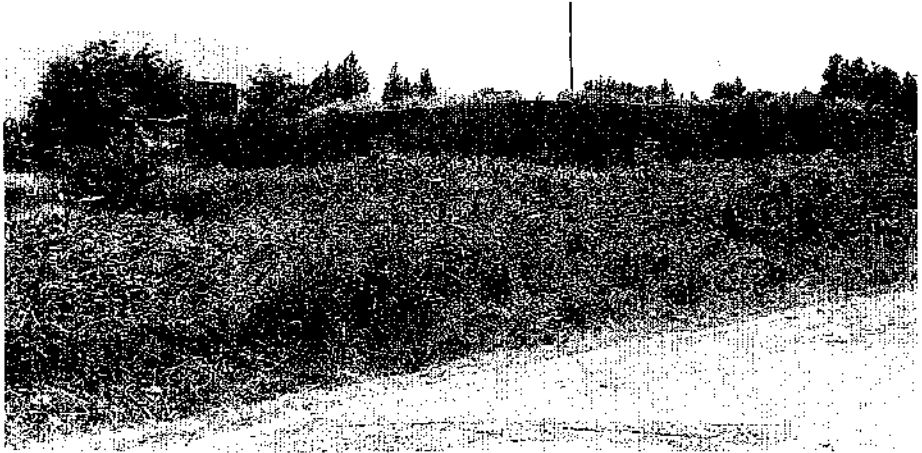
Resim 7: Çukurtepe, kuzeydoğudan

Resim 8: Ayaklı, batıdan

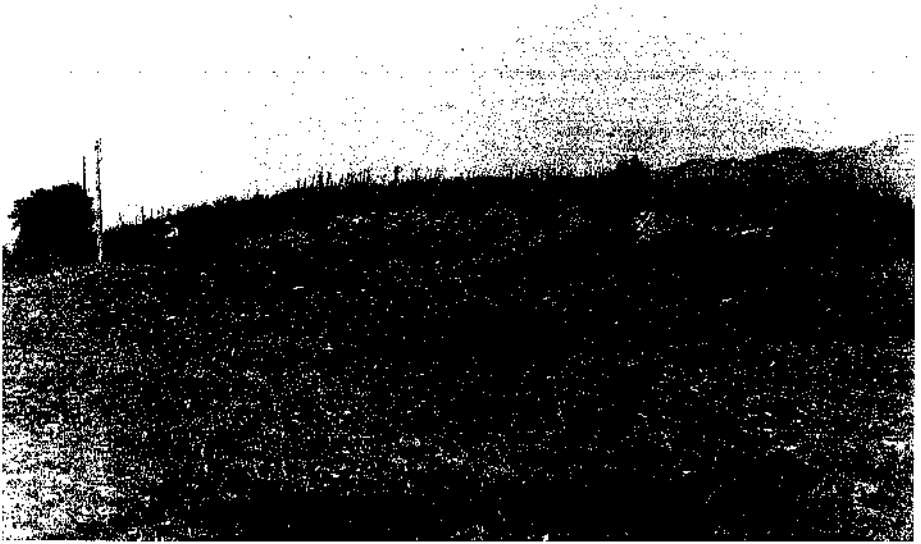
Resim 9: Tepecik, kuzeybatıdan

Resim 10: Kavaklıkahve

Resim 11: Toygartepe, güneydoğudan

Resim 12: Üstgebi, güneyden

Resim 13: Kızıltaş, kuzeyden

Resim 14: Kuletepe, güneybatıdan

Resim 15: Tolastepe, kuzeyden

KULAKSIZLAR MERMER İDOL ATÖLYESİ VE ÇEVRE ARAŞTIRMALARI

Rafet DİNÇ*

Yüzey araştırması 23.10.1995-12.11.1995 tarihleri arasında, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü adına, Kültür Bakanlığı'nın izni ve üniversitemiz Araştırma Fonu'nun destekleriyle gerçekleştirilmiştir¹.

Araştırma bölgesi Akhisar merkez olmak üzere kuzeyde Kırkağaç, güneybatıda Saruhanlı ilçelerinin arasında kalan 30 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Antik Çağ'da bu arazilerin büyük bir bölümü, Lydia bölgesi sınırları içinde, diğer bir kısmı da Mysia (Gelenbe civarı) bölgesi içinde kalmakta, yaklaşık yüzyıldan bu yana da "Yortan Kültür" bölgesi olarak bilinmektedir (Harita)².

-
- (*) Yard.Doç.Dr. Rafet DİNÇ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 09010 Kepez/AYDIN
- (1) Araştırmaya, Kültür Bakanlığı'nı temsilen Ankara Etnoğrafya Müzesi'nden Yaşar Kepenek katılmıştır. Çalışmalar bölümümüz öğretim elemanlarından Dr.Gürol Barın, araştırma görevlileri Oya San ve Aynur Civelek'ten oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Bakanlık temsilcisi ve ekip arkadaşlarıma özverili çalışmalarından ötürü teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarımız esnasında konaklama ve ulaşım olanakları sağlayan Akhisar Belediyesi Başkanı Sayın Ahmet Dutlulu'ya ve çalışmalarımızı destekleyen fakültemiz dekanı Sayın Prof.Dr.Abdullah Yaylalı'ya teşekkür etmeyi bir borç sayarım.
- (2) Bölgedeki ilk bilimsel çalışmalar 1890'da H.Kipert tarafından hazırlanmış detaylı bir haritaya dayanmaktadır. (H.Kipert, "Wetliches Klein Asien," Verlag von Deitrich Reimer in Berlin 1890: A.Philipson, *Topographische Karte des Westlichen Klein Asien*, Bl.1). Bu haritada, önemli antik kentler ve akarsuları lokalize edilmiştir. 1901'de, demiryollarında mühendis olarak çalışan P.Gaudin ve V.Chapot Kırkağaç ilçesi Gelemba Bucağı yakınlarındaki Bostanlı Köyü sınıırı içinde yer alan "Yortan"da 110 tane küp mezar açığa çıkarmıştır. Bu mezarlardan çok sayıda ölü hediyesi çanak-çömlek bulunmuştur. P.Gaudin, yerleşime ait olabilecek bir yer olan ve mezarlık yakınılarında bulunan Çavdarstepe'de de kazılar gerçekleştirmiş, ancak herhangi bir yerleşim saptayamamıştır (M.Collignon, "Norte sur les Fouilles de M.P.Gaudin dans la Nekropole de Yortan en Mysie" *CRIA* 1901, 810 vd.) Prof.Dr.T.Özgüç'ün belirttiği gibi "maalesef Yortan Mezarlığı yarım asır önceki geri ve sis-

Ekibimiz, 1995 yılı araştırmalarını Hyllös (Bakırçayı) ve Kaikos (Kumçayı) ile Lykos (Gördükçayı) nehirlerinin suladığı verimli ovaların dağ eteklerine bakan kısımlarında yürütmüştür: Yirmi günlük bir arazi çalışması sonucunda Dr.D.French 'in saptadığı 29 adet höyüğe ilaveten Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi çevresinde; 4 tane yeni, 2 tane kısmen incelenmiş Prehistorik höyük, bir tane Arkaik Lydia yerleşimi ve bir tane antik mermer ocağı bulunmuştur. Bu höyüklerden bazılarının Prehistorik Dönem'de Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ile ilişki içinde olduğu anlaşılmıştır.

1- KULAKSIZLAR MERMER İDOL ATÖLYESİ

Mermer İdol Atölyesi Akhisar'ın 16 km güneydoğusundaki Kulaksızlar Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Bu köy, Akhisar-Gölmarmara asfalt yolunun 1 km kuzeyine kurulmuştur. Köyün kuzeyi doğu-batı yönünde uzayan Harmandalı Dağı, batısı ise geniş ve verimli Akselendi Ovası'dır. Buluntu yeri, Kulaksızlar Köyü ile asfalt yol arasındaki "Balıkburnu" diye adlandırılan yerdir.

temsiz kazılara kurban gitmiştir" (T.Özgüç, "Yortan Mezarlık Kültürüne Ait Yeni Buluntular," *Belleten* VIII/44 (1949), s.53-70). 1936'da, Dr.K.Bittel ve J.Stewart tarafından Balıkesir'in güneyindeki Bigadiç ilçesine bağlı Babaköy'de köylüler tarafından tahrip edilmiş bir mezarlıkta Yortan Tipi küp mezarlar kazılmıştır. Sistemli bir şekilde yapılan bu kazı sayesinde Yortan ve Babaköy küp mezarlarının kronolojisi ve yayılış sahası anlaşılmıştır. "Yortan-Babaköy Mezarlık Kültürü'nün Troia I-II ve Thermi A tabakalarıyla çağdaş oldukları saptanmıştır. Buluntu yerlerine göre bu mezarlık kültürü arkeoloji literatürüne "Yortan-Babaköy Kültürü" olarak girmiştir. 1942'de K.Bittel Kırkağaç yakınlarındaki Maltepe ve Soma'daki höyüklerden bahsetmiştir (K.Bittel, *Kleinasiatische Studien, Ist Mitt.* 5, 1942, s.174). 1949'da K.Kökten, Babaköy-Başpınar'da 5 tane küp mezarın kazısını gerçekleştirmiştir. (K.Kökten, "1949 Yılı Tarih Öncesi Araştırmalar Hakkında Kısa Rapor." *Belleten* XIII, 1949, s.812.14) 1956'da E.Akurgal Balıkesir'in 60 km güneydoğusunda yer alan Ovabayındır ve Mandıra (Yeniköy) köylerinde yaptığı kazılarda Yortan mezarlığında bulunan çanak-çömleklere benzer tipte ölü hediyesi ele geçirmiştir (E.Akurgal, "Yortan kultur-Siedlung in Ovabayındır Bei Balıkesir," *Anatolia* III (1958), s.156-164) Ne yazık ki, Akhisar ve yakın çevresinde hiç bir Prehistorik höyükte sistemli arkeolojik kazı yapılmamıştır. Kazıların yapılmaması insanlık tarihinin gelişiminde çok önemli bir eksikliktir. 1959-1960 yılları arasında Dr.French tarafından Balıkesir ve Manisa/Akhisar arasındaki arazilerde yüzey araştırması yapılmıştır. Bu çalışmalar sonunda bölgede çok sayıda Prehistorik höyük bulunmuştur (D.French, "Prehistoric Sites in North-West Anatolia. The Balıkesir and Manisa/Akhisar Areas", *AntSt* 19, 1974,41-91). Kulaksız Mermer İdol Atölyesi'nin yaklaşık 30 km kadar güneydoğusunda, Lydia kral mezarlığının merkezini oluşturan Bin Tepe Tümülüsleri'nin bulunduğu alanda, Marmara Gölü sahilindeki Eski Balıkhane'de, Sart-Amerikan Kazı Ekibi tarafından 1969 yılında M.Ö.III. bin yılına ait 5 tane küp mezar açığa çıkartılmıştır (D.G.Mitten and G.Yügrüm, "Ahlatlıtepecik, Beside the Gygean Lake, *Archaeology* 27-1, 1974, 191-95). 1992'de Akhisar'ın Erdelli Köyü yakınlarında yer alan Erdelli Höyük yüzey buluntularına göre değerlendirilerek höyüğe ait ekstramural bir mezarlığın bazı çanak-çömlek buluntuları tarafımdan yayınlanmıştır (R.Dinç, "Erdelli Höyük und die Bedeutung seiner Funde für die bronzezeitliche Geschichte des Manisa-Akhisar-Gebieten" *Ist Mitt* 41, 1991,25-41).

Atölye alanı traktör ile sürüldüğünden yüzey buluntusu bakımından çok zengindir. Yüzeyden çok sayıda işlenmiş mermer, taş vb. ile çanak-çömlek parçaları toplanmıştır. Buluntuların büyük çoğunluğu mermerden idol çekirdeği, yongalar, idol taslağı ve mermer kap taslaklarıdır. Bunlarla birlikte mermer işlemede de kullanılan ponza taşı aletler, hematit koparıcılar (çekiç), cilalama aletleri olabilecek çakıl taşları, ezgi taşları ve çakmaktaşı aletler ele geçirilmiştir. Yüzeyden idol taslakları ile birlikte mermer kap parçalarının da bulunmuş olması, bu atölyede mermer idol yapımı yanı sıra mermer kapların da yapıldığını göstermektedir. Ayrıca 1995 yılında, Kulaksızlar Köyü'nden Hayati Memiş adlı kişi atölyeden toplamış olduğu 51 adet mermer malzemeyi (bu malzemenin de tamamına yakını Kilya Tipi idol parçasıdır) iki ayrı grup halinde Milet Müzesi Müdürlüğü'ne teslim etmiştir³.

KATALOG

Mermer Destek ve Ayaklar (Resim: 1-10)

Kataloglanan tüm yüzey buluntuları 1995 yılında Kulaksızlar İdol Atölyesi'nden köylülerce toplanmış ve Milet Müzesi Müdürlüğü'ne satılmak üzere Hayati Memiş adlı kişi tarafından teslim edilmiştir.

1. Destek, h. 2.6 cm, gen. 2.3 cm, kal.1.3 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Oval kesitli. Balerin formu desteğin bilek kısmı kırık. Üzerine hafif dikey kazıma çizgi ile uzuv arası işlenmiş. Bilek kısmı içe hafif döner. Düzgün perdahlı, raspa izleri silinerek parlak perdahlanmış.

2. Destek, h. 3.8 cm, gen. 2.3 cm. kal. 1.2 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Üçgenimsi şekilde, üst bölümünden kırık. Balerin formu destek ayak. Yanları keskin konturlu. Bilek kısmı yassılaştırılmış. Oval kesitli. Dolgun taban oturma düzlemi uca doğru sivri kesilmiş. Yere düzgün basmaz. Yüzeydeki raspa izleri kısmen görülmekle birlikte bazı kısımları perdahlanmış.

3. Ayak, h. 2.4 cm, gen. 2.2 cm, kal. 1 cm. İnce kristalli uçuk yeşil-beyaz mermer. Tam olarak bitirilmiş parlak perdahlı "Kilya Tipi" figürine ait sol ayak olmalı. Tıpkı Yortan Papazköy figürinin ayağında olduğu gibi işlenmiş. Ayak bileğinin iç kısmının üst bölümünde diğer ayağa geçişin çıkıntısı yer almaktadır.

(3) Kulaksızlar köylüleri tarafından atölyeden toplanan ve Milet Müzesi'ne satılmak üzere teslim edilen malzemelerin tarafından incelenmesini sağlayan ve gerekli kolaylığı gösteren meslektaşım Sayın Müze Müdürü A.Semih Tülay'a teşekkür ederim.

4. Ayak, h. 2.3 cm, gen. 2 cm, kal. 1.8 cm, uz(ayak). 3.5 cm. İnce kristalli mavi-beyaz mermer. Tabanı yere düzgün basar. Topuk üst kısmından kopmuş. Kırık olan bilek yuvarlak kesitli. Ayakucuna gelen kısma "v" şeklinde bir kertme yapılmış. Bileğin ayakla birleştiği yere doğal görünümlü hafif çıkıntı şeklinde topuk işlenmiş. Düzgün perdahlı.

Kilya Tipi Mermer İdol Başları ve Gövde Parçaları

5. İdol başı taslağı, h. 6 cm, gen. 7.2 cm, kal. 4.8 cm. Orta grenli mavi-beyaz mermer. Yüzeyinde sivri uçlu alet izinin bıraktığı nokta kümeleri bulunmaktadır. Üçgen şeklindeki yüz ortasında geniş yüz-burun çıkıntısı yapılmış. Başın kenarları kabaca keski konturlu ve arkası enseye doğru hafif içerlek oyulmuş. Oval kesitli boyunludur. Büyük boy "Kilya Tipi" bir idole ait kabaca işçiliği bitirilmiş taslak şeklindeki başıdır. Boyundan kırık.

6. İdol başı, h. 4.3 cm, gen. 4.7 cm, kal. 3.8 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Yüz-burun şişkinliği sivrilğine sahip, başın kenarları kesince konturlu ve enseye doğru dik inmekte. Boyun alt kısmında kırılmış olabileceğini gösterir iz saptanamadı. Sadece bir baş şeklinde görülmekle birlikte, kırık kısım zamanla aşınmış da olabilir. Yüzeyi perdahlı, raspa izleri görülmemektedir.

7. İdol başı, h. 4 cm, gen. 4.1 cm, kal. 3.1 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Dolgun yuvarlak yüz-burun şişkinliğine sahip, kırılmış boyun oval kesitli. Başın arkası enseye doğru içerlek oyulmuş ve sağ üst yanı kırık. Düzgün perdahlı raspa izi görülmemektedir.

8. İdol başı, h. 3.6 cm, gen. 4.2 cm, kal. 3 cm. Uçuk yeşil-beyaz ince kristalli mermer. Dolguca yuvarlak yüzlü. Başın arkası enseye doğru hafif içerlek oyulmuş ve sağ üst yanı kırık. Kulaklar sivri şekilde şematize olarak işlenmiş. Düzgün parlak perdahlı raspalama izleri görülmemektedir.

9. İdol başına ait yüz şişkinliği parçası, h. 4.2 cm, gen. 5.1 cm, kal. 2.6 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Şematik yüz-burun sivrilği çıkıntısı iki yanında dikey kertilme suretiyle burun plastik olarak işlenmeye çalışılmış. Tam olarak burun çıkıntısı işlenmeden yarım kalmış.

10. İdol başına ait yüz parçası, h. 2.5 cm, gen. 3.3 cm, kal. 1.9 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Şişkin yüz yuvarlağına keskin sırtlı yük-

sekçe burun yapılmış. Yüksek perdahlı bitirilmiş bir idolün yüzünden yonga şeklinde kopmuş parçadır.

11. İdol başı, h. 4cm, gen. 4.3 cm, kal. 1.7 cm. Sarımsı-beyaz ince kristalli mermer. Yuvarlak yassı formu. Kulaklar her iki yanda simetrik olmasa da küçük çıkıntılar olarak ve burun çok hafif rölyef tekniğinde çeneye doğru işlenmiştir. Gözleri yoktur. Yüzeyi yüksek perdahlı.

12. İdol başı, h. 3.6 cm, gen. 4.6 cm, kal. 2.1 cm. Yeşilimsi-gri, ince kristalli mermer. Yuvarlak formu yüz şişkinliğine rölyef tekniğinde burun ve simetrik olmayan biçimde kulaklar işlenmiştir. Gözler işlenmemiş. Başın arkası hafifçe şişkin ve boyun boşluğu hafif içertele kertilerek boyuna geçiş sağlanmaktadır. Boyundan kırık. Yüzey perdahlı ve cilalanmış.

13. Torso, h. 3.9 cm, gen. 1.9 cm, kal. 0.9 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Boyun, bilek, sol kol omuz altından, sağ kol omuzdan kırılmış. Gövde gelişmiş bir figürine aittir. Yüksek perdahlı.

14. Torso, h. 6.6 cm, gen. 6.4 cm, kal. 1.9 cm. Sarımsı gri renkli, ince kristalli mermer. Dış yüzeyin perdahı zamanla erimiş ve bozulma olmuş. Kurs formu gövdenin iki yanı şematik olarak göğse doğru kertilmiş. Kertilmelerden bir yanın koltuk kısmında hafif kıvrılma yaparak koltuk altı boşluğu yapmış ve bir yanda genişçe oyuk hafif rölyef set yaparak bir kol şekli belirlenmiştir. Uzun yuvarlağa yakın oval kesitli boyunlu "penguen formu" karakteristik "Kilya Tipi" mermer idole ait omuz parçasıdır.

15. Torso, h. 4.6 cm, gen. 4.6 cm, kal. 3.2 cm. Mavisî beyaz, ince grenli mermer. Yassı gövdeli, "penguen formu" karakteristik "Kilya Tipi" idole ait torso şeklinde korunmuş parçadır. Düzgün perdahlı.

16. Torso, h. 2.1 cm, gen. 3.2 cm, kal. 0.8 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Form olarak tamamen 15 nolu parçaya benzemektedir.

17. İdol gövde parçası, h. 4.8 cm, gen. 3 cm, kal. 0.9 cm, İnce kristalli beyaz mermer. Eşkenar dörtgenimsi yassı gövdenin belden üst kısmı uzamakta, kalça hizası keskince köşe yaparak kalça hizasından iki bacak arası dikey olarak kesilmek suretiyle açılmış. Bel doğal olarak içe hafif "S" yaparak kalça gerisi doğal şişkinliğini sağlamış, arkasında, kalçadan bacak kısımlarına geçişte hafif bir kertilmeyle gövde kalınlığından daha ince bir form almış. Kesiti normal bir insan gövde yapısına benzemektedir. Bu gövde parçası şematik bir idolden daha çok gelişmiş bir figürine ait olmalıdır.

18. İdol gövde parçası, h. 1.9 cm, gen. 1.8 cm, kal. 1 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Yassı bir gövdenin kalça üstü ile göbek arasından küçük bir parçadır. Bir yüzeyi hafif dışa şişkince (sırt olmalı), diğer yüzeyi de hafif içbükey işlenmiş. Pürüzsüz bir yüzeye sahip olup, düzgün perdahlıdır.

19. İdol gövde parçası, h.3.5 cm, gen. 1.9 cm, kal. 0.7 cm. İnce kristalli beyaz mermer. Form olarak 17. nolu idol gövdesine benzemekle birlikte kalça yanları daha yumuşak hatlı ve seks uzvu arasındaki açıklık daha genişçe açılmıştır. Kesiti doğal bir insan gövdesini anımsatır. Düzgün perdahlı. Çok gelişmiş bir figürine ait göğüs altından baldırlara kadar olan kısma aittir.

20. İdol, h. 5.5 cm, gen. 2.7 cm, kal. 0.8 cm. Şistten yapılmış, yassı gövde dikdörtgen kesitli. Yuvarlatılmış oval şeklindeki baş gövdeye iki yandan genişçe kertilerek bağlanmıştır. Boyun genişliğinin bir yanına hafif bir küçük çıkıntı yapılmış. Ön yüzü hafifçe dışa şişkinlik yapar. "Troia II Tipi" formundadır

Mermer İdol Çekirdekleri ve İdol Taslakları (Resim: 1)

Atölyede idol ve kap yapımında kullanılan mermer hammaddesi atölyenin hemen kuzeyindeki Harmandalı mermer ocaklarından temin edilmiş olmalıdır. Resim 1'de görülen on adet mermer parçasından 4,6 ve 8 nolular idol taslaklarıdır. Aynı resimdeki diğer parçalar ise kabaca tasarım görmüş, yonga koparma yüzeyli çekirdeklerdir. Çekirdekler, doğal kütleden kopartılarak kabaca tasarım görmüş depo malzemesi olmalıdırlar. Taslaklar ise, sivri bir uç ile işlenmiş ve çekirdeklerden tamamen farklı karakter gösteren buluntulardır. Her iki buluntu grubunun işçilik farklılığına bakılırsa atölyedeki üretim aşamalarını anlamak mümkün olmaktadır. Bu durumda; mermer bir idol veya mermer bir kabın imalatı şu işlemleri gerektirmektedir: İlk aşamada mermer ocağından kopartılan kütleler önce çekirdek, sonra taslak, daha sonra da bitirilmiş idol veya mermer kaba dönüştürülmüştür.

İdol Başı Taslakları ve Bitirilmiş İdol Başları (Resim: 2-6)

Kat.no.1-8'deki idol başı taslakları ve bitirilmiş idol başları boyunlarından kırılmış "Kilya Tipi" idollere aittir. Kat.no.1 (Resim: 2)'deki idol başı taslağı kabaca şekillendirilmiş, ancak ince işçiliği henüz yapılmamış bir idole aittir. Taslak üzerinde sivri uçlu aletin kullanımını gösterir nokta kümeleri görülmekte, yüzü kabaca üçgenimsi şekilde, yüz-burun şişkinliği ve yanlarda kulak çıkıntıları belirlenmiştir. Kat.no.2-4 (Resim: 3)'deki üç ayrı idol başı ise Kat.no.1'deki taslak başın bitirilmiş olanlarıdır. Bunların yüzeyleri gayet düzgün perdahlanmış, yüz-burun

çıkıntısı sivrililiği ve bazılarında (Resim: 3/14) meme ucu şeklinde sivri kulaklar işlenmiştir. Kat.no.5 (Resim: 4)'deki perdahlanmış idol başının yüz parçasında, yüz-burun sivrililiği çıkıntısı iki yanından dikey olarak kertilmek suretiyle burun şekillendirilmeye çalışılmıştır. Kat.no.6 (Resim: 5/16)'daki yüz parçasının keskin sırtlı rölyef burnu Kat.no.5'deki örneğin burun yapısı bakımından bitirilmiş olanıdır. Kat. no.7, 8 (Resim: 6)'deki benzer iki "Kilya Tipi" idol başı çok gelişmiş figürinlere ait olmalıdır. Bu iki idol başında, burun ve kulaklar hafif rölyef belirtilmiş olmasına rağmen gözler işlenmemiştir⁴.

Kilya Tipi İdol Gövdeleri (Resim: 7, 10-12)

Kat.no.13'deki torso şeklindeki idol gövdesinin(Resim: 7/19) tamamen bir benzeri Beşiktepe'nin Erken Kalkolitik Devri'ne ait ve Kumtepe İA/Emporio X-VII.katlarıyla çağdaş tabakalarından bulunmuştur⁵. Beşiktepe buluntusunun elleri göğsüne doğru kalkık şekilde tasvir edilmiştir ve bizim örneğimizin sağ kolunun korunan kısmının da tıpkı Beşiktepe buluntusundaki pozisyonda olduğu anlaşılmaktadır.

Kat.no. 14'deki torso "Kilya Tipi" idole aittir (Resim: 10/24,). 24 nolu, uzun boynundan kırık olan torsonun sağlam olan tamamen benzerlerinin Londra'da Robin Symes Koleksiyonu'nda⁶, aynı şekilde Kırşehir'de bulunmuş olduğu bildirilen yedi tanesinin de New York'da Leon Levy, Norbert Schimell, Gustave-Franyo Schindler ve Guennol koleksiyonlarında ve de New York'daki Ehemals Müzesi'nde bulunduğu⁷ bilinmektedir.

Kat. no 15 ve 16'daki torsoların tamamen benzerleri, Aphrodisias Pekmeztepe Höyüğü'nün Geç Kalkolitik⁸ katmanlarından ve Gelenbe⁹ yakınlarındaki Yortan küp mezarlarından birinde bulunmuştur

- (4) Kilya Tipi idollerinden Gavurtepe (R.Meriç, 1987 "Yılı Alaşehir Kazısı", X. Kazı Sonuçları Toplantısı I", 1989,s.165.şek.6) ve Kilya'dan bulunmuş olan idol başında (H.Schmidt, Heinrich Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer, 1902,s.282.Nr.7643) gözler işlenmemiştir. Oysa ki pek çok örnekte ise gözlerin işlenmiş olduğu görülür. (J.Timme, Kunst und Kultur der Kykladeninsein 3 Jahrtausend v.Chr. 1976; R.Ding, "Yortan'da Bulunan Kilya Tipi İki Mermer Heykelcik Başı" I. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı, Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, 1995, 85-89.lev.6;a-b
- (5) J.Sceher, "Die Kleinasatischen Marmorstatuetten vom Typ Kilya", AA 2 (1992)s.157-Abb.4c.
- (6) J.Sceher, Typ Kilya, AA 2(1992), s.161.Şek.5; Soheby Müzayede Kataloğu, Co.London, 10.7.1989, Nr.66: 11,1989,s.118.Şek.113.
- (7) J.Sceher, Typ Kilya, AA 2(1992), s.161.
- (8) B.Kadish, Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias, 1968 and 1969, AJA 75, (1971),131.Şek.8, 1598a.3: ve 1589e 2.5.
- (9) M.M.Collignon, Fouilles dans le nécropole de Yortan en Mysie, CRAI 1901, 815; T.Kamil, Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia (1982), Şek.84,292.

Kat.no.17 ve 19'daki uzuv kısımları işlenmiş yassı idol gövdeleri (Resim: 12/27-29) yukarıda kısaca bahsedilen "Kilya Tipi" idollerin daha gelişmiş olanlarına ait olmalıdır.

Destek ve Ayaklar (Resim: 7-8)

Kat.no. 1 ve 2' deki destekler yerde dik duramayan, taban kısımları şevli kesilmiş parçalardır. Özellikle 21 nolu destek, balerin ayağı formunda olup üçgenimsi bir formadır. Bu şekildeki desteklere sahip olan sağlam "Kilya Tipi" idoller vardır¹⁰. Aynı şekilde Resim 9'daki iki ayrı ayak, desteklerden farklı daha gelişmiş Kilya idollere aittir ¹¹.

Troia II Tipi İdol (Resim: 12)

Kat.no 20'deki sağlam, şist taşından yapılmış idol, Kulaksızlar İdol Atölyesi'nde bulunmuş olan taştan yapılmış ikinci örnektir¹². Atölye malzemesinin tamamına yakını mermerden yapılmış olmasına karşın "Troia Tipi" olan bu idol ve 1994 yılında bulduğumuz çakıl taşından yapılmış yassı idol oldukça ilginçtir. Bu iki buluntu atölyenin özellikle ETÇ başlarından itibaren önemini giderek yitirdiğini göstermektedir. Zaten biz de bu iki idolden başka geç tarihli olabilecek karakteristik buluntuya rastlayamadık.

Mermer Kap Taslakları ve Kaplar (Resim: 14)

Yüzey buluntusu arasında idol parçalarından sonra en çok ele geçen buluntu grubu mermer kap parçalarıdır. Gerek kap taslaklarına ait parçalar, gerekse bitirilmiş parçalar, tıpkı çanak-çömlek parçalarında olduğu gibi form bakımından fazla çeşitlilik göstermemektedir. Genel kap formları; düz ağız kenarlı yayvan çanaklar, silindirik gövdeli, sivri dipli kaplar ve sivri dipli keskin gövdeli kaplar şeklinde tasnif edilebilir.

Resim 14'de görülen bir grup mermer kap parçalarının içinde 33 nolu parça hariç diğer örnekler kaba işçiliği tamamlanmış taslaklara aittir. Taslaklarda görülen silindirik gövdelere karşılıklı olarak kaburgamsı şekilde yapılmış olan dikey sırtlar, 33 nolu bitirilmiş örnekten an-

(10) J.Seeher, *Typ Kiliya*, AA 2 (1992) s.155, Nr.23'deki ve Nr.19'daki Kilya Tipi idoller destekli örneklerdir.

(11) Ayaklı Kilya idollerine örnek olarak Papazköy (E.Rohde, "Die frühbronzezeitlichen Kykladenfiguren der Berliner Antikensammlung. Staatliche Museen-Berlin". *FuB* 16, 1974, 149 vd.) ve Yortan (Dipnot, 9. Bkz.) buluntularını vermek mümkündür.

(12) R.Dinç, "Akhisar Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması", *AST.XIII* (1996), Res. 14, Çiz. 3/47.

laşıldığına göre ip delikli tutamaklar için bırakılmış çıkıntılardır. Aynı şekilde 33 nolu parça diğer taslak parçalarıyla bitirilmiş kapların işçilikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Kapların içinde dikey gövdeyi delmek için kullanılmış ponza taşı aletlerin bıraktığı paralel iz kümelerini görmek mümkündür. Mısır'da, Mephis Bölgesi'nde bazı atölyelerde taş kapların üretimiyle ilgili belgeler bulunmaktadır: Saggara'da Eski Krallık¹³ Dönemi'nden kalma mezar rölyeflerinde taş kapların üretimini gösteren duvar resimleri çok ilginçtir.

Hematit Koparıcı ve Çekiçler (Resim: 15)

Atölyede mermer işlemede kullanılmış olan hematit aletlerin doğal olarak nerelerden bulunmuş olabileceğini saptamak amacıyla yakın çevrede araştırmalar yaptık. Harmandalı Dağı'nın güney eteklerinde, Kulaksızlar ile Sarıçalı köyleri arasında yoğun olarak doğal hematit kütlelerine rastladık. Olasılıkla atölyede kullanılmış olan hematit aletlerin hammadesinin buralardan temin edilmiş olabileceğini sanmaktayız.

Resim 15/39 ve 40 nolu aletler, kullanım yüzeylerine sahip koparıcılardır. Aynı resimdeki 41 nolu buluntu oval şekilde, bir yanı sivri-geçiricidir. Bu aletin koparıcılardan farklı bir işlevi olduğu ve taslaklar üzerindeki geniş yonga koparma yüzeylerini düzeltmede kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Resim 15/43 nolu mekik formu sivri uç olasılıkla taslaklar üzerinde gördüğümüz ince nokta kümelerini yapan alettir. Bunlarla birlikte perdahlamada kullanılmış perdahlama aletleri de bulunmuştur.

Ponza Taşı Raspa Aletleri (Resim: 16)

1995 yılı yüzey araştırması esnasında atölyede kullanılmış 46 adet sağlam alet ele geçirdik. Resim 16'da bir kısmı görülen aletlerin form bakımından farklılıklar gösterdiği saptandı. Çeşitli boyut ve formdaki aletler, kaba bir tasnifle kendi içinde beş ayrı grup oluşturmaktadır. Bu gruplar içinde en kalabalık olanları piramidal formlulardır. Aletlerin hemen hemen tamamına yakınında bir sap ve bir nesneye geçirilerek kullanıldığını gösteren saplama oyuklukları vardır. Aynı şekilde aletlerin uç kısımlarında yoğun kullanım sonucunda oluşmuş olması gereken içbükey çukurluklar saptanmıştır.

(13) Kulaksızlar'da mermer kaplarının nasıl üretildiği konusunda fikir vermek açısından önemli ipuçları elde etmek mümkündür (bu konuda; A.El-Khouli, *Egyptian Stone Vessels Predynastic Period to Dynasty III*, vol.II, 1978, S.789, Pl.144-146; T.von der Way, "Mit einem Beitrag von Klaus Schmidt zu den Lithischen Kleinfunden" *MDAIK* 44, 1988, s.30, Abb. 11'e bkz.)

Çanak-çömlekler (Resim: 17-18)

Yüzey buluntuları arasında en az ele geçirilen malzeme çanak-çömleklerdir¹⁴ ve Mermer taş vb. gibi atölye malzemesi arasında % 10'luk bir paya sahiptir. Çanak-çömleklerin ortak özellikleri; hamurlarında kum, kuvarz ve mika katkısının bulunmasıdır. Bazı parçalarda iri taşçık ve kalker parçacıkları vardır. Birkaç parçada ot-saman katkıya rastlanmıştır. Siyahımsı gri renk hakim renk olmakla birlikte, koyu kahverengi, kırmızı, kahverengi-sarı ve devetüyü renkli astar perdahlı olan parçalar da elde edilmiştir. Bazı kaba mutfak kabı parçalarında astar-perdah görülmemiştir. Formlar fazla çeşitlilik göstermez: kaplar genellikle, açık geniş ağızlı, basit ağız kenarlı, yayvan gövdeli düz geniş dipli çanaklar, geniş ağızlı şişkin kürevi karınlı çömlekler şeklindedir. Formların büyük çoğunluğu Kumtepe IA'dan tanıdığımız Kalkolitik mallara benzer. Kumtepe Ib'ye tarihlenen çanak-çömlekler benzer profiller daha azınlıktadır. Özellikle, Resim: 17/66 nolu kayış kulp Batı Anadolu'da Erken Kalkolitik Devir'in karakteristik tarihleyici malzemesidir. Hemen hemen tüm kulplarda Kalkolitik Devir'in yumrulu plastik bezekleri vardır

Değerlendirme

1995 yılında yüzey araştırması yaptığımız alanları gösteren haritanın sağ üst köşesine Dr. Seeher'in "Kilya Tipi" mermer idollerin bulunduğu merkezleri lokalize eden haritasını da yerleştirdik. Biz, Anadolu'nun batı yarısını gösteren bu mevcut haritaya Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nin bulunduğu yeri yaklaşık olarak aplike ettik: Bu durumda Dr.J.Seeher'in haritasındaki Kilya buluntu yerlerinin merkezine Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi yerleşmiş oldu¹⁵. Haritaya dayanarak Kulaksızlar'ın atölye olarak hem Güneybatı hem de Kuzeybatı Anadolu'ya mermer idoller sattığını söylememiz mümkündür. Buna göre, Kulaksızlar merkez kabul edilerek güneye doğru inildikçe, Alaşehir Gavurtepe, daha güneyde Aphrodisias Pekmeztepe Höyüğü, Karain Mağarası'nın B gözünün Kalkolitik katmanları ve Mersin Kozacı'nda "Kilya Tipi" mermer idoller bulunmuştur. Aynı yayılım güzergahının atölyenin kuzeyine doğru da bir dağılım yaptığı görülür: Atölye'den yaklaşık 30 km kuzeyde Gelenbe yakınındaki Yortan'da ve Alağaç

(14) Kulaksızlar seramik profillerinin çağdaşı merkezlerdeki buluntuları ile kıyaslanmaları konusunda bkz. (R.Dinç, "1994 Yılı Akhisar-Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması", AST.XIII, 1996, s.21-24).

(15) Bu durum kesinlikle bir tesadüf olamaz. Zira daha önce bulunup yayınlanan Kilya idollerinin pek çoğu bilimsel arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmış merkezlerden gelen buluntulardır.

Köyü'nde, kuzeye doğru çıkıldıkça Balıkesir Papazköy'de ve oradan da kuzeybatıya yönelerek Troas Bölgesi'nde Hanaytepe, Beşiktepe ve Gelibolu Yarımadası'nda "Kilya" denilen yerde Kilya idolleri bulunmuştur.

2- HARMANDALI KÖYÜ MERMER OCAKLARI

Kulaksızlar Atölyesi'nde kullanılmış olan mermer hammaddesinin çıkartıldığı Harmandalı Köyü yakınlarındaki alanlarda inceleme yapılmıştır. Köy yakınındaki Harmandalı Dağı'nın çeşitli yerlerinde halen mermer çıkartılmaya devam edildiği saptanmıştır. Bu ocaklardan Metin Örücü'ye ait olanı tamamen antik bir ocaktır. Söz konusu antik ocak, modern aletlerle mermer çıkartılmak üzere devamlı işlenmekte ve yok edilmektedir. Bu alanda, antik dönemde kesilmiş kare veya dikdörtgen bloklar ile bazı sütun parçaları saptanmıştır. Harmandalı Dağı'nın doğal mermer yatakları, hem *Thyateira* ve çevresindeki pekçok antik kente, hem de Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'ne mermer hammaddesi sağlamış olmalıdır.

3- AKDEĞİRMEN HÖYÜĞÜ

Akhisar-Akselendi Kasabası'nın yaklaşık 4 km kuzeyinde, Akhisar-Gölmarara asfalt yolunun Ilıcaksu denilen su kaynağından yaklaşık 750 m kuzeybatıda, asfalttan 500 m güneyde bulunmaktadır. Çanak-çömlek basit ağız kenarlı, kırmızı, kahverengi, kırmızı alacalı astar perdahlı, hamurlarında iri kum, kuvars ve mika katkılıdır. 6 nolu parça koyu siyah astar perdahlı, içi ve dışı kazıma çizgi bezekli ve çizgiler beyaz macun boya ile doldurulmuş. Bu kase parçası Beycesultan Geç Kalkolitik'i'nden tanınan karakteristik buluntudur.

Höyük malzemesi arasında en yoğun olan buluntu grubu E.T.Ç I ve II'ye ait olan çanak-çömlek parçalarıdır. Siyah, siyahımsı gri astar perdahlı, keskin omuzlu çanaklar çoğunluktadır. Bu dönem malzemelerinin büyük çoğunluğu çizgi, yiv-oluk bezekli olup, Balkan örneklerini hatırlatmaktadır.

O.T.Ç. malzemesi sayıca çok az olup, kalınlaştırılmış ağız kenarlı, çarkta yapılmıştır. Höyükte geç dönem malzemesi bulunamamıştır. Höyük yüzey buluntuları kabaca Geç Kalkolitik'ten, O.T.Ç. içlerine kadar inmektedir.

4- LYDIA YERLEŞİMİ

Akhisar-Moralılar Köyü'nün yaklaşık 1 km güneydoğusunda, Akhisar'dan NATO havaalanına ulaşımı sağlayan asfalt yolun hemen doğu bitişiğinde yer almaktadır. Öğrenildiğine göre Burhanettin Güler adlı kişinin çiftliği durumundaki arazi Ekim 1994'de tesviye edilmiştir. Hafriyat sırasında ortaya çıkan temel taşlarının bir kısmı günümüz yapılarında kullanılmak üzere taşınmış, bir kısmı da yerleşimin batısından geçen ve yüzeyden 2 m yükseltilmiş NATO yolu çevresine serpiştirilmiştir. Şimdi tamamen pamuk tarlası durumuna getirilmiş olan yerleşim yerinin merkezine yakın bir noktada elektrik yüksek gerilim hattı direği bulunmaktadır. Bu direğin bulunduğu alan tesviye edilemediğinden Lydia yerleşiminin tesviye öncesi yüksekliğini anlamak mümkün olmuştur. Direk çevresinin yükseltisi yaklaşık 2 m kadardır.

Yüzeyde hafriyat nedeniyle yer yer temel izleri görülebilmektedir. Lydia yerleşiminden topladığımız çanak-çömlekler bir iki parça dışında M.Ö. 7.yüzyıldan M.Ö. 5.yüzyıla kadar kesintisiz bir dağılım göstermektedir. Özellikle gri, yeşilimsi gri, koyu gri astarlı ve yoğun parlak mika, kum, kuvars katkılı kapların benzerleri Sardeis kazıları sırasında Bronz Evleri sektöründen bulunmuştur. Yerel Lydia boyalı parçaları yanında, nitelikli İonia kase parçaları ve Attika'dan ithal "C" tipi kylix parçaları da ele geçirilmiştir. Yerleşmede bulunmuş en geç çanak parçası Akhemenit kasesine aittir. Bu parça da olasılıkla M.Ö. 5.yüzyıldan geç tarihli olmamalıdır.

5- MORALILAR HÖYÜĞÜ (Resim:19-21)

Dr. French tarafından 1960'da saptanmış olan Moralılar Höyüğü'nün¹⁶ Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'ne olan yakınlığı da göz önüne alınarak yeniden yüzey araştırması yapılmıştır. Bu höyük yüzeyinden Dr. French'in bulup yayınladığı malzemelere benzer malzeme bulunması yanında çok daha enteresan yüzey malzemeleri de saptanmıştır. Çanak-çömleğin hamurları siyahımsı gri veya kahverengi renkte olup, büyük çoğunluğunda(%93'nde) organik katkı maddeleri (ot-saman), iri taşcık, kuvars, kalker ve ponza zerrecikleri karıştırılmış. Çanak-çömleğin yüzeyleri genel olarak kırmızının tonlarıyla astar per-dahlıdır (Resim: 19). Kap repertuarı zengin olmayıp genel olarak büyük derin çömlekler ve geniş karınlı çanaklar hakimdir. Buluntular arasında Geç Neolitik Devir'e tarihlenen Hacılar boyalı seramiğine benzer malzemenin bulunması yanında İstanbul Fikirtepe malı olarak adlandırılan kazıma çizgi bezekli, dört ayaklı bir kutu parçası (Resim: 20) da ele ge-

(16) D.French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Ant.ST.* XIX (1969), s.41-98.

çirilmiştir. Höyük üzerindeki yazlık bağ evi fırının duvarında yapı taşı olarak kullanılmış volkanik taştan bir blok üzerinde yarısı korunmuş hafif rölyef tekniğinde bir stel (?) veya önemli bir kabartma parçası saptanmıştır. Büyük ölçüde kırılarak fırın yapısında yapı taşı olarak kullanılmış olan rölyef parçası tarla sahibi tarafından höyükten çıkartılmış olmalıdır. Korunan parça üzerinde üçgen şeklinde şematize bir figürinin baş kısmı görülmektedir. Bu figürün bir kenarında ve başın üst kısmında ilginç olabilecek sembelleri saptanmıştır. Kesin olmamakla birlikte bu stel veya benzeri amaçlı parça, höyük yüzeyinden bulunmuş olan çanak-çömlek parçalarına göre M.Ö. 6 yıllarına tarihlenmesi gereken çok önemli bir buluntudur. Bu görüşümüzü höyük yüzeyinden topladığımız sleks ve obsidiyen kesici ve kazıyıcılar (Resim: 21) desteklemektedir. Bu çok önemli stel parçası kuru örgü duvardan sökülerek Manisa Müzesi'ne kazandırılmıştır. Höyük yüzeyinde ponza kütleleri ve yoğun olarak ezme-öğütme taşlarına rastlanmıştır. Özellikle volkanik buluntuların çok olması Morahılar'a yaklaşık 70 km doğuda Kula yanardağlarından malzeme getirildiğini göstermesi bakımından çok ilginçtir.

Ayrıca bu höyüğün güneybatı bölümünde, yoğun olarak Hellenistik ve Roma dönemlerine ait nitelikli çanak-çömlek parçası saptanmıştır.

6-ÇAMÖNÜ-KARASONYA HÖYÜĞÜ (Resim: 22-28)

Çamönü (Karasonya) Köyü Akhisar'ın 8 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Höyük, Köyün batısında, Vakıf Çeşmesi veya Harmanyeri denilen alanda kurulmuştur (Resim: 22). Höyüğün kurulu bulunduğu alan Çamönü Köyü'nden İbrahim Karakuş'a ait bir tarla olup, 40.000 m² lik bir alanı kapsamaktadır. Karasonya Höyüğü'nün, doğusu giderek yükselen dağlık arazi, batısı ise, geniş ve düz bir ovadır. Oldukça yayvanlaşmış olan höyükte, tarımsal faaliyetlerin yoğun tahribatını görmek mümkündür. Tarla yüzeyinden toplanmış olan temel taşları tarla sınırına yığılmış durumdadır. Yüzey araştırması sırasında, sürülmüş tarla yüzeyinde yangın geçirmiş kerpiç parçaları ve temel izleri görülmüştür. Bu durumda, yoğun tarımsal faaliyetlerle yaklaşık 200 m çapındaki höyük tabakaları tahrip olmuştur. Çamönü köylüleri, höyük çevresindeki arazilerde yaptıkları tarımsal faaliyetler sırasında küpler içinde yarım ya da bütün iskeletlere rastlamış olduklarını bildirmektedirler.

Çamönü-Karasonya Höyüğü ekibimiz tarafından 1995 yılında keşfedilmiş olup; yüzeyden çok sayıda arkeolojik yüzey buluntusu ele geçirilmiştir. Bu buluntular yörenin özellikle Prehistorik Dönemi'ne ışık tutacak önemli verilerdir. Höyük yüzeyindeki en erken yüzey buluntuları Kumtepe IA tabakası ile çağdaş olan çanak çömlek parçalarıdır. Bu

dönem çanak-çömleği elde şekillendirilmiş olup, genellikle kırmızının tonları hakim renktir. Gayet düzgün perdahlanmış içe dönük ağız kenarlı ve omuz altına bağlanmış ip delik kulplu çanaklar çoğunluktadır (Resim: 23). Kumtepe IA tabakasıyla çağdaş olan ip delikli kulplu çanaklar yine aynı bölge içinde yer alan ve Hyllös (Kumçayı) Ovası'nda bulunan Kayışlar, Alibeyli ve Arpalı II gibi Karasonya ile çağdaş höyüklerde de bulunmuştur. Resim 3'de görülen ve M.Ö. III. bin yılının ilk çeyreğine tarihlendirilmesi gereken bir başka önemli buluntu da "Troia I-II tabakalarında bulunmuş olan yassı formlu "Troia Tipi" idoldür (Resim: 25). Çakıl taşından yapılmış olan bu idol 7.1 cm yükseklikte (korunan) 5.1 cm genişlikte ve 1.6 cm kalınlıktadır. Dikdörtgen şeklindeki yassı bir dere taşının boyun bölümü iki yanından yaklaşık olarak genişçe oyularak kertilmiş, bu kertilmeyle yuvarlatılmış baş dikdörtgenimsi gövdeden ayrılmıştır. Her iki yüzeyi gayet düzgün perdahlanmıştır. Dip kısmı kırıktır. Eser Manisa Müzesi'ne teslim edilmiştir. Idol ile çağdaş olan pek çok sayıda siyah astar perdahlı çanak-çömlek parçası M.Ö. III. bin yılına tarihlenen buluntulardır. Aynı şekilde M.Ö. II. bin yılına ait Troia VI tipi parçalarda ele geçirilmiştir (Resim: 24). Höyüğün M.Ö. I. yılın ortalarında yoğun bir iskan gösterdiği Resim 27'deki çeşitli tip ve nitelikteki boyalı kapların parçalarından anlaşılmaktadır. Bu parçalar kabaca M.Ö. 6-7. yüzyıllara tarihlenir (Resim: 28), Arkaik Dönem'in karakteristik buluntuları olan bu mallar gayet yüksek kalitelidir. Yine çok önemli bir buluntu da pişmiş topraktan yapılmış bir ağırşak (Resim: 26)'da ağırşak ve yanında yazının plasterine basılmış pozitif baskısı görülmektedir) üzerindeki Phrygia alfabesi ile yazılmış yazıdır. Bu ağırşak; 2.1 cm yükseklikte, 3.2 cm gövde genişliğindedir. Koyu gri hamuruna ince seyrek mika ve kuvarz katıştırılmış, açık gri astarlıdır. Basık şişkin gövde üzerine fırınlandıktan sonra grafitto tekniğinde Phrygia alfabesi ile bir sıra yazı yazılmıştır. Yazı 14 harften oluşmakta olup, iki kelimedir. İki kelimeyi (:) şeklindeki noktalar birbirinden ayırmaktadır. Gövde şişkinliğinin bir kısmı kırıktır. Eser Manisa Müzesi'ne teslim edilmiştir. Lydia ve Phrygia dillerinde uzman olan İtalyan bilim adamı Prof. Dr. Gusmani¹⁷ bize bu ağırşak üzerinde yer alan yazı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir: Onun ifadesine göre "yazı sağdan sola doğru Phrygia alfabesi ile yazılmış. *Per bastidages* isimli önemli bir kişinin adı olmalıdır ve bu kişi şimdiye kadar hiç bir kaynaktan geçmemektedir. Yazıt Arkaik Devre aittir. Hatta Prof. Dr. Gusmani buluntunun her ne kadar ağırşak şeklinde de olsa bile önemli bir şahsa ait mühür olabileceğini de vurgulamaktadır. Bu saptamanın sonunda bölgenin konumunu da göz önüne alarak bu önemli belgenin nasıl bir vesika

(17) Prof. Dr. Roberto Gusmani'ye yazıtı okuyarak bize bilgi vermesinden ötürü teşekkürlerimi sunarım.

olabileceği üstünde kısaca durmak faydalı olacaktır. Çamönü-Karasonya Höyüğü'nün kurulu bulunduğu arazi M.Ö. I. bin yılında Lydia Bölgesi'nin kuzey sınırı içinde kalmaktadır. Aynı zamanda bu arazi Mysia Bölgesi'nin de güney sınırına çok yakındır. Ağırşak üzerindeki yazıt, o bölgenin Arkaik Dönem'inin siyasi tarihine ışık tutacak bir belge olmalıdır. Karasonya Höyüğü konumu itibariyle stratejik bakımdan çok önemli bir yerde kurulmuştur. Sırtını hemen kuzeyindeki dağlık araziye dayamış, güneyi ve batısı ise sulak-verimli Akhisar (Antik Thyateira) Ovası, yaklaşık 15 km kuzeybatısı ise zengin Caicos (Bakırçayı) Vadisi'dir¹⁸. Caicos Vadisi'nde çok zengin bir kişi ve Pers soylusu olan *As-tidates* adlı bir kişiden bahsetmektedir. Bu kişinin adındaki ses uyumu bizim bulduğumuz belgedeki *Per bastidages* ismine ne kadar da uyum sağlamaktadır. Bu durumda, kesin olmamakla birlikte, ağırşak üzerindeki önemli kişi ismine bir yaklaşım getirilebilir: M.Ö. 546 yılında Persler tarafından Lydia'nın başkenti Sardeis'in alınmasından sonra Akhisar ve çevresinin yönetimi Pers soyundan gelen ve şimdiye kadar bilinmeyen *Per bastidages* isimli bir satrap mı sorusu akla gelmektedir. Ancak bu konuya sağlam bir açıklık kazandırmak için çalışmalarımız halen devam etmektedir.

Karasonya Höyüğü'ndeki yerleşim yukarıda değindiğimiz yüzey buluntularına göre yaklaşık M.Ö.5. bin yılın başlarından itibaren başlayarak M.Ö. 5.yüzyıla kadar kesintisiz devam etmektedir. Özellikle Prehistorik Dönem'de Akhisar ve çevresinin Troas Bölgesi'yle yakın kültürel ilişki içinde olduğunu hem çanak-çömlekler, hem de bulduğumuz çakıl taşı "Troia Tipi" idole göre söylemek mümkün olmaktadır.

7- KOCAGENTEPE HÖYÜĞÜ

Kırkağaç-Gelenbe Bucağı'nın 10 km güneyindeki Bostanlı Köyü sınırları içinde, İzmir-Balıkesir karayolunun Bostanlı yol ayrımından yaklaşık 2 km kadar güneyde, asfalt yolun tam doğu bitişiğinde bulunmaktadır. Höyük, yaklaşık 100 m çapında ve 4 m yüksekliktedir. Zamanla yapılan tarımsal faaliyetler ve kaçak kazılar sonucunda höyük yayvanlaşmış ve tahrip edilmiştir. Aynı zamanda höyüğün batı eteğine gelen bir bölümünde suyu yaz-kış kesilmeyen bir çeşme bulunmaktadır. Bu su kaynağı Prehistorik Dönem'de de kullanılan su olmalıdır. Höyük üst noktası düzeltilmiş ve üzerine bir yazlık ev ve müstemilatı yapılmıştır. Höyüğün batı eteğine, asfalt yola paralel olarak, güney-kuzey yönünde dozer kepçesi ile dikey bir yarma açılmış ve bu yarma so-

(18) Xenophon, Anb.VII 8, 9vd.

nucunda höyüğün %20'lik bir kesimi tamamen ortadan kaldırmıştır. Yarma profilinde höyük katmanları ve toplama taşlardan yapılmış me-kanlarının temelleri açıkça görülmektedir.

Yüzeyden toplanan çanak-çömlekler kaba bir tasnifle Geç Kal kolitik, E.T.Ç. I-II'ye tarihlenmektedir. Höyükte en çok ele geçen malzeme E.T.Ç. malzemesi olup, bu dönemden sonraya tarihlenebilecek çanak-çömlek parçası elde edilememiştir. Bu durumda höyükteki en erken yerleşme Geç-Kalkolitik'te başlayıp, E.T.Ç. I-II'de sona ermektedir. Höyükten daha geç malzeme ele geçirilmemiş olmasına bakılırsa E.T.Ç. ortalarından itibaren höyük terkedilmiş olmalıdır. Sayıca az olan Kalkolitik çanak-çömlekler basit ağız kenarlı, derin gövdeli açık kahverengi, alacalı siyah kahve ve koyu kırmızı astar perdahlı malzemelerdir. E.T.Ç. malzemesi genel olarak içe dönük ağız kenarlı, keskin omuzlu, koyu siyah astar perdahlı Troia I çanaklarıdır ve hamurlarında kum, kuvars ve mika zerrecikleri bulunmaktadır. Bazı kaplarda kalker katkı da saptanmıştır. Kırmızı renkli parçalar özellikle Manisa-Akhisar yöresi mallarıdır.

8- MALTEPE HÖYÜĞÜ

Kırkağaç-Bakır Bucağı'nın 2.5 km doğusunda, Bakır-İlyaslar karayolunun İzmir-Balıkesir tren yolu ile kesiştiği noktadan hemen kuzeyde ve Kaikos Ovası'nın ortasına yükselmektedir. Höyük yaklaşık 15 m çapında, 15 m kadar yüksekliktedir. Höyüğün güneyine doğru alçalarak bir yayılma yaptığı saptanmıştır. Özellikle Hellenistik ve Roma Dönemi yerleşimlere ait kalıntılar höyüğün bu kesiminde yoğun olarak saptanmıştır.

Höyük, ilk kez 1890'da *H.Kipert* tarafından saptanmış ve sadece harita üzerinde yeri belirtilmiştir. 1909/10'da *A.Philipson* höyükte bir şey bulamamıştır. 1942'de *K.Bittel*, bu höyükten kısaca bahsetmiş, ancak höyük yüzeyinden malzeme toplamamıştır. *W.Ramsay*, geç dönem yerleşimi olan ve yazılı kaynaklarda bahsi geçen *Nakrasa* antik kentinin Maltepe Höyüğü'nde olduğunu ileri sürmüştür.

Yüzeyden toplanan malzemelere E.T.Ç. I ve II'ye ait az sayıda siyah, siyahımsı gri astar perdahlı çanak-çömlek parçası, ve sivri ayaklardan oluşmaktadır. E.T.Ç. I-II'ye ait 8 adet parça ele geçirilmiştir. Yüzey malzemesi arasında en yoğun buluntu grubu O.T.Ç.'na aittir. Tamamı çarkta yapılmış çanak-çömleklerin, dışı kalınlaştırılmış ağız kenarlı, sarı kahve, turuncu kahve, gri Minyans, sarımsı gri ve açık kahverengi renkli hamurları iyi pişirilmiş; kum, kuvars ve mika katkılıdır.

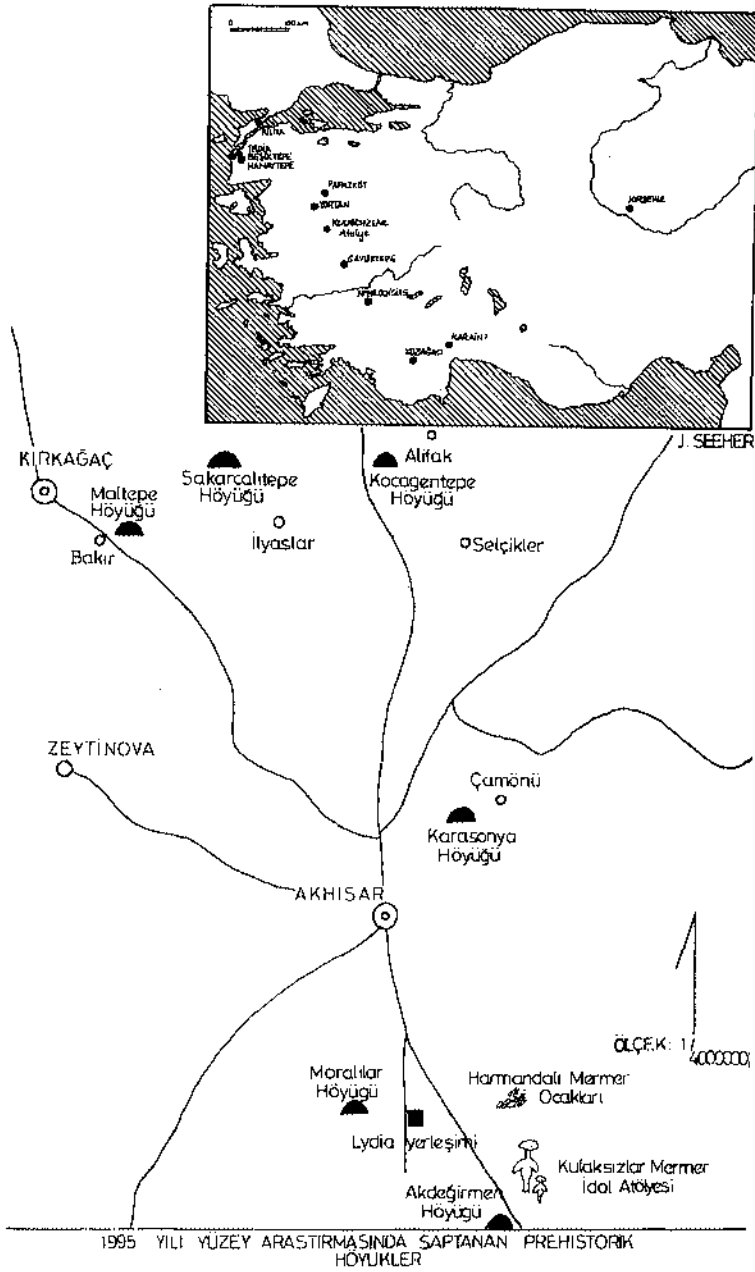
Höyüğün güneye doğru giderek alçalan ve geniş bir sahaya yayılan geç yerleşiminde yoğun olarak kiremit parçaları ile Hellenistik, Roma ve zayıf da olsa Bizans Dönemi çanak-çömleği saptanmıştır.

9- SAKARCALITEPE HÖYÜĞÜ

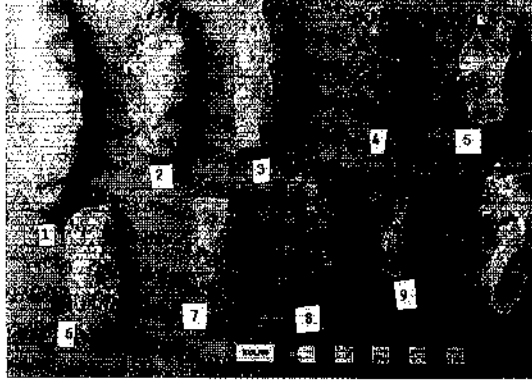
Kırkağaç'ın yaklaşık 8 km doğusundaki Kaikos Ovası'nda, eski Kırkağaç-Gelenbe yolunun Kaikos Nehri ile kesiştiği noktadaki köprüden 5 km doğuda, nehir yatağının suladığı verimli ovada kurulmuştur. Höyük, 80-100 m çapında, 7 m kadar yüksekliktedir, yaklaşık 100 m güneyinden Kaikos Nehri geçmektedir.

En erken malzeme açık kahverengi, iri kum, kuvars ve mika katkılı, içi ve dışı koyu kırmızı astar perdahlı mallardır. Bu malzeme, az sayıda da olsa Kalkolitik Devir'e aittir, bunların profilleri Kumtepe IA çanak-çömleklerine benzemektedir.

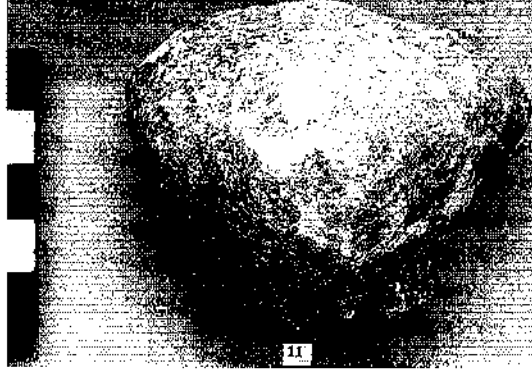
Höyükte E.T.Ç. I-II'ye ait kaselerden yoğun olarak bulunmuştur. O.T.Ç yerleşimine ait çanak-çömlekler hemen güneyinde yer alan Maltepe Höyüğü'nden bulunmuş olan malzemeye tamamen benzemektedir.

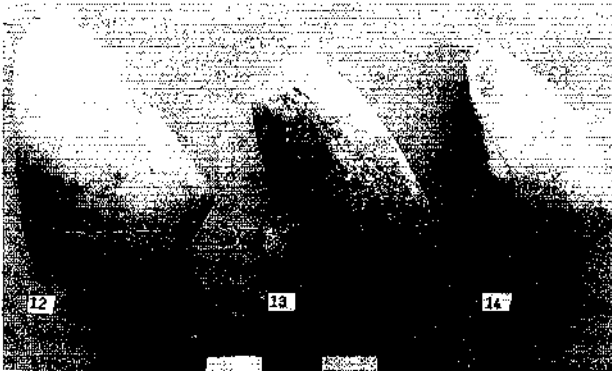
Çizim : 1

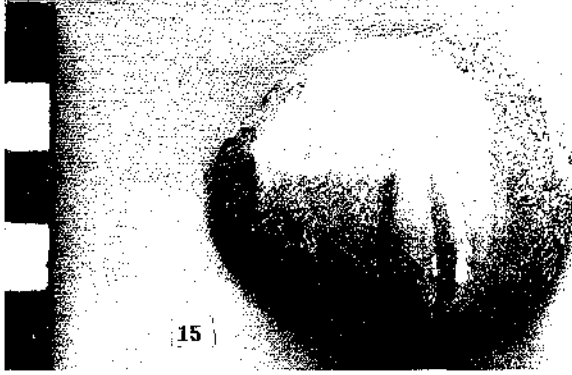
Resim 1: Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi, mermer çekirdek ve idol taslakları

Resim 2: Kilya Tipi idol taslağı (Kat No. 5)

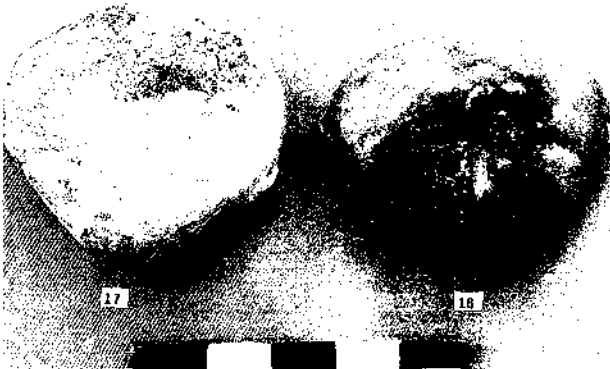
Resim 3: Kolye idol başları (Kat.No:6-8)

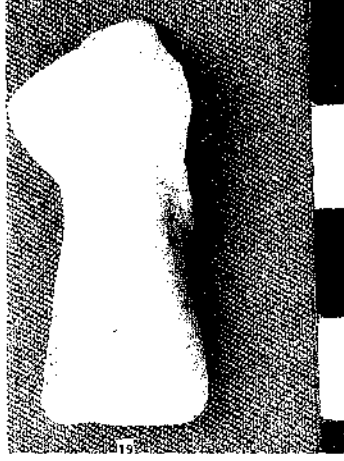
Resim 4: Kilya idol taslağı (Kat.No: 9)

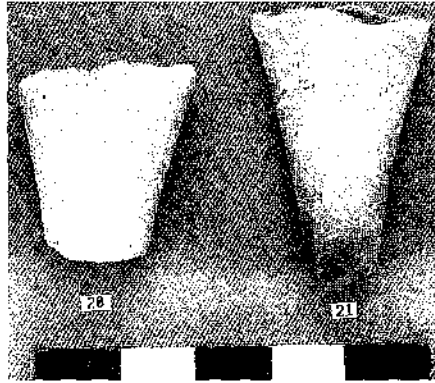
Resim 5: İdol yüz parçası (Kat.No: 10)

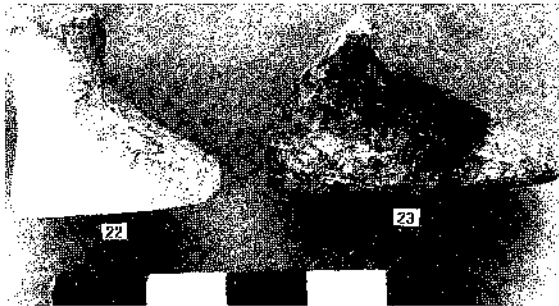
Resim 6: Kilya idol başları (Kat. No: 11-12)

Resim 7: Kilya idol (Kat.No:13)

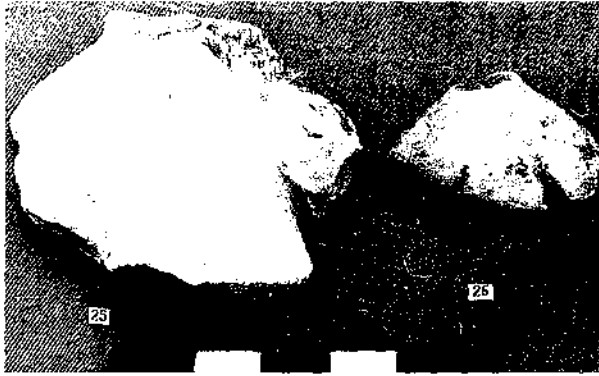
Resim 8: Mermer idol destekleri (Kat. No: 1-2)

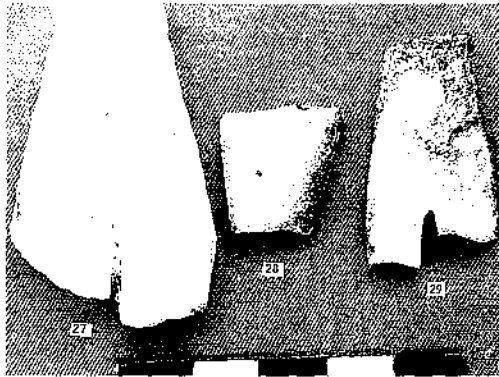
Resim 9: Mermer figürin ayakları (Kat.No: 6-4)

Resim 10: Mermer idol torsosu, Kilya Tipi
(Kat.No: 14)

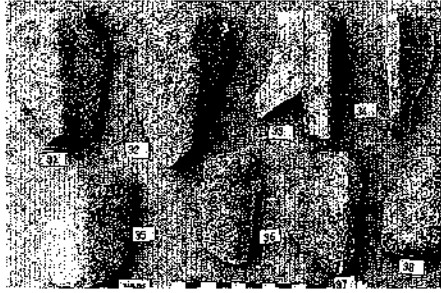
Resim 11: Mermer idol torsosu, Kilya Tipi (Kat. No: 15-16)

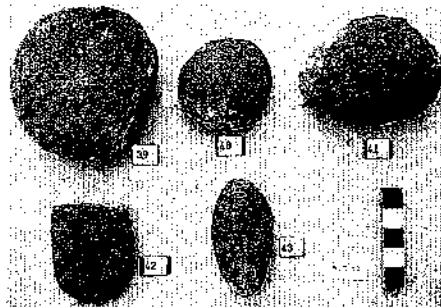
Resim 12: Mermer idol gövde parçaları (Kat.No: 17-19)

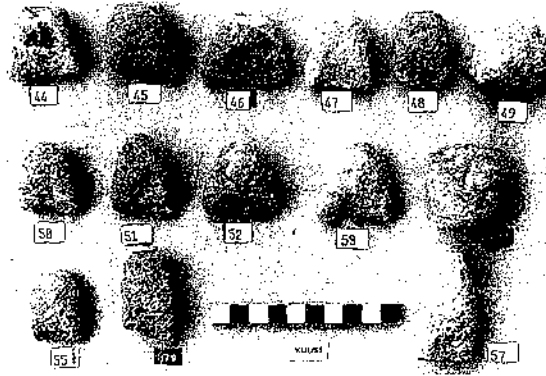
**Resim 13: Şist taşı, Troia Tipi
idol**

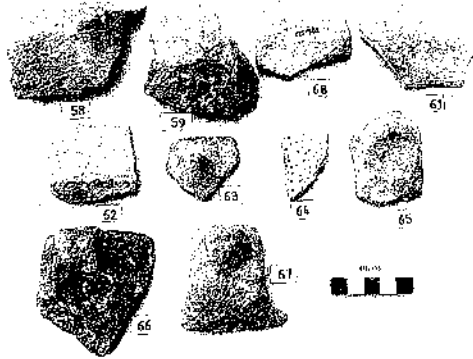
**Resim 14: Mermer kap taslakları ve kap
parçaları**

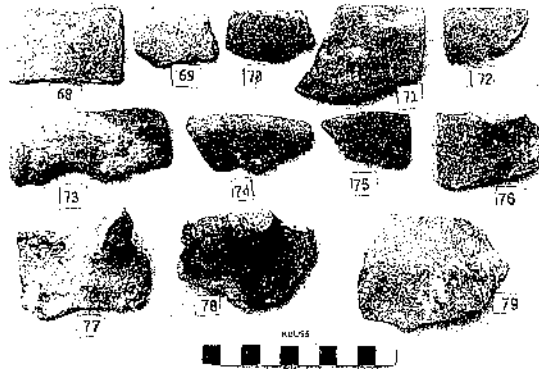
Resim 15: Hematit aletler

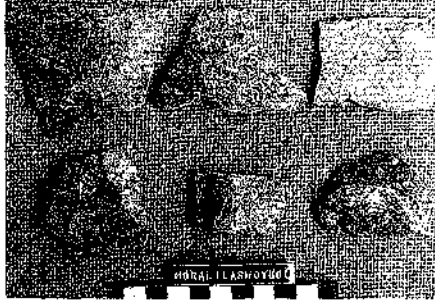
Resim 16: Ponzataşı raspa aletleri

Resim 17: Kalkolitik Devir çanak çömlek parçaları

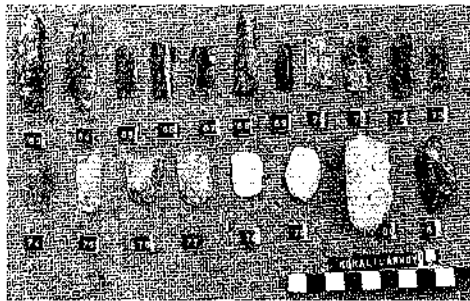
Resim 18: Kalkolitik Devir çanak çömlek parçaları

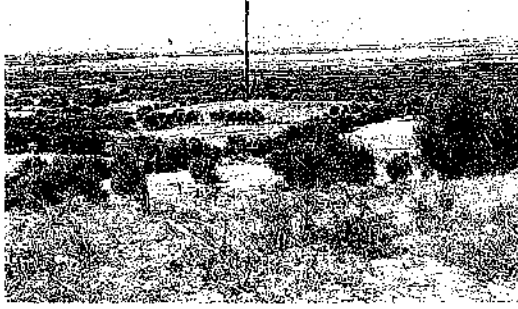
Resim 19: Akhisar Morahlar Höyüğü, Neolitik Çağ seramikleri

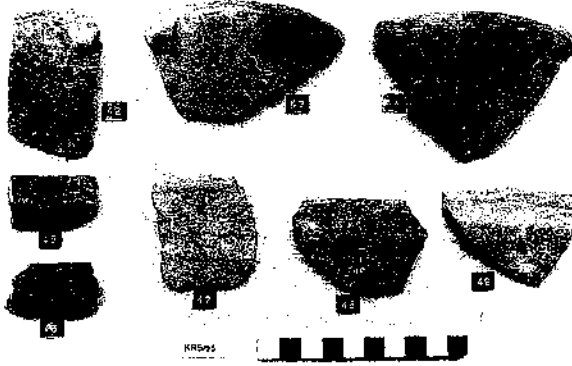
Resim 20: Fikirtepe mah, dört ayaklı parfüm kutusu parçası

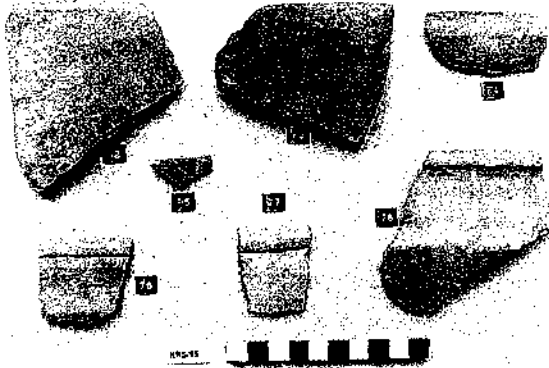
Resim 21: Morahlar Höyüğü obsidyen, çakmaktaşı ve sert delici ve kesiciler

Resim 22: Akhisar Çamönü Karasonya Höyüğü, kuzeyden görünüş

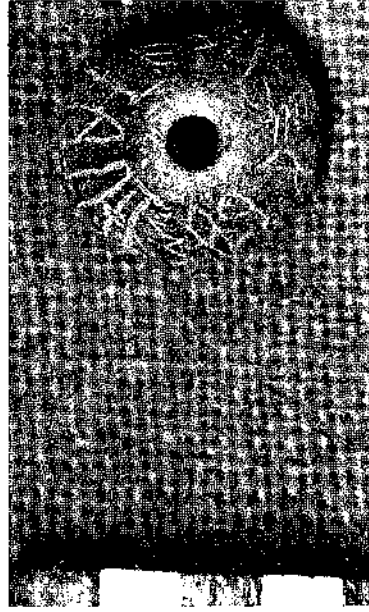
Resim 23: Akhisar Çamönü Karasonya Höyüğü, Geç Kalkolitik, E.T.Ç. I seramikleri

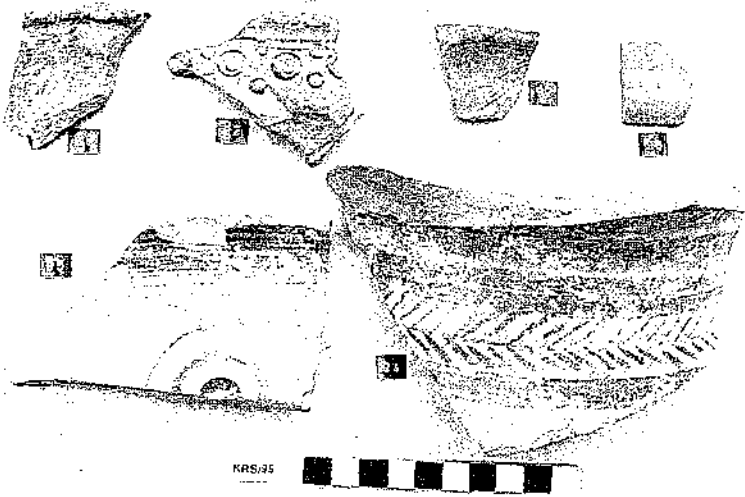
Resim 24: Akhisar Çamönü, Karasonya Höyüğü, O.T.Ç. seramikleri

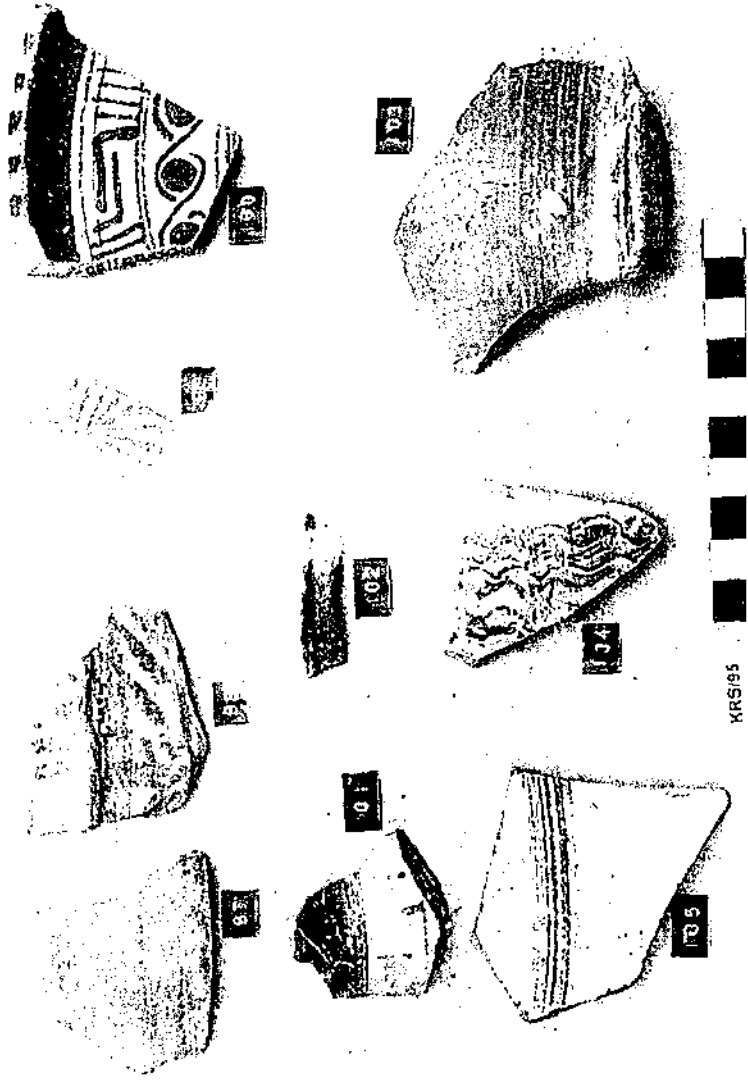
Resim 25: Troia Tipi çakıltaşı
idol

Resim 26: Phrygia yazıtlı pişmiş
toprak ağırşak

Resim 27: Akhisar Çamönü Karasonya Höyüğü, M.Ö. I. bin seramikleri

Resim 28: Akhisar, Çamönü Karasonya Höyüğü, Arkaik Devir seramikleri

1995 YILI İÇ ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Sachihiro OMURA **

1995 yılı yüzey araştırmalarımız, hazırlanan program doğrultusunda,, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 1 Ekim - 18 Ekim arasında Ankara, Aksaray ve Kırşehir il sınırları içinde sürdürüldü. Araştırmaları, Kaman-Kalehöyük kazı heyeti üyeleri: Sachihiro Omura, Mamoru Yamashita, Masako Omura, Kimiyoshi Matsumura yürüttü. Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi araştırmacılarından Dr.Burhan Balcıoğlu temsil etti.

Yüzey araştırmalarının başarıyla tamamlanmasına katkıda bulunan heyet üyelerine, özellikle her zaman olduğu gibi bilimsel yardım ve ilgisini esirgemeyen hocamız Prof.Dr.Tahsin Özgüç'e teşekkürlerimi sunarım.

1. 1995 Yılı Yüzey Araştırmalarının Amacı

1986'dan 1994'e kadar sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarındaki amacımızı üç noktada özetleyebiliriz.

1. İç Anadolu sınırları içinde, henüz, incelenmemiş höyükleri tespit etmek; bilinenleri de harita üzerinde yerlerine oturtmak.

2. 1986 yılında başlayan Kaman-Kalehöyük kazılarında sağlanan verilere göre, yeni görülen höyüklerden derlenen malzemeyi değerlendirmek ve kültür çevrelerini izlemek, karşılaştırmak.

(*) Dr.Sachihiro OMURA, Middle Eastern Culture Center in Japan 3 10 31, Ohsawa, Mitaka Tokyo 181-JAPONYA

3. Kaman-Kalehöyük kazısında açığa çıkarılan kültürlerin yayılış sahasını ve yerel özelliğini saptamak.

1994 yılında yüzey araştırmaları alanı olarak, Ankara ili Gölbaşı, Haymana, Polatlı, Sincan, Ayaş, Kazan, Güdül, Beypazarı, Çubuk ilçelerini kapsamaktadır. Burada Kaman-Kalehöyük IIc, IId, yani M.Ö.2. binin sonundan M.Ö.8. yüzyıla kadar süren kültürlerin yayılış sahasını belirlemeye özen gösterdik. Ancak bu bölgede Kaman-Kalehöyük IIc katında kullanılmış stilize geyik motifli nakışlı seramiklere, IId katında kullanılmış el yapımı ve boya nakışlı seramiklere raslanmadı. Bu saptamanın ışığında IIc, IId kültürlerinin yayılış alanlarının, Kızılırmak kavsinin güneyinden Aksaray, Niğde'ye doğru, yani, Geç Hitit kültür çevresine doğru uzayan bölge de aranması gerektiğini düşündüğümü söylemiştim.

II. Yüzey Araştırmalarının Alanı

Bu verilere göre, 1995 yılında yüzey araştırmaları alanı olarak Kızılırmak kavsinin güney bölgesi, yani Aksaray ilinin kuzeyi ele alınmış ve Kaman-Kalehöyük IIc, IId kültürlerinin yayılış sahasının sınırlarını tespit etmeğe çalışılmıştır. Bu bölgede, burada gördüğünüz gibi, 43 höyük ve düz yerleşim yeri araştırılmıştır (Resim: 1).

III. İncelenen Höyükler ve Düz Yerleşim Yerleri

1. Çavuşlu (Resim: 2,3)

Kırşehir ili, Merkez, Kuruağıl Köyü'nün 4 km güneydoğusunda. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 180 m, doğu-batıda 180 m, yüksekliği 19 m'dir. Höyüğün kuzey kısmı diktir. Güneyine doğru hafif eğimli teraslıdır. Yer yer kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir.

2. Sağmalı

Kırşehir ili, Merkez, Ulupınar Köyü'nün 4 km güneydoğusunda, Boğazkaya Deresi'nin kenarındadır. Doğü-batı istimaketinde uzunluğu 120 m, kuzey-güney'de 130 m, yüksekliği 18 m dir. Koni biçimlidir. Güney kısmı daha yüksek, kuzeye doğru alçalmaktadır. Höyük çevresi tarlalarla kaplıdır. Derlenen çanak-çömlek örnekleri Eski Tunç, Orta Tunç ve az miktarı da Demir Çağı'na aittir

3. Sulu

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Sarıkaraman Köyü'nün 2 km güneybatısında, Köşkerözü'nün kuzeyindedir. Doğu-batı, ve kuzey-güney istikametinde uzunluğu 90 m yüksekliği 12 m dir. Koni biçimli höyüğün üzerinde herhangi bir tahribat izi yoktur. Çevresi tarım alanıdır. Demir Çağı'nın yoğun bir yerleşim yeridir.

4. Kırac

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Sarıkaraman Köyü'nün 1.5 km güneybatısında. Doğu-batı, kuzey-güney istikametinde uzunluğu 110 m, yüksekliği 12 m dir. Basık koni biçimli höyüğün üzeri ekilmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir. Az miktarda Demir Çağı seramik parçaları da derlendi.

5. Koçhasan (Resim : 4, 5)

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Balıcı Köyü'nün 2 km kuzeybatısında. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 230 m, yüksekliği 23 m dir. Höyük düz koni biçimlidir. Tarla olarak ekilmektedir. Her tarafında kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçalar Demir Çağı'na aittir.

6. Muratlı

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Devedamı Köyü'nün 4 km güneydoğusunda, ve Saralıalaca-Devedamı karayolunun kenarında. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 201 m, doğu-batıda 230 m, yüksekliği 17 m dir. Yassı oval biçimlidir. Doğu ve batı etekleri yerleşim alanı olarak, tarla seviyesine kadar uzanmaktadır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Orta, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir.

7. Kale I-Harmandalı

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Harmandalı Köyü'nün 2.5 km kuzeyinde. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 141 m, kuzey-güneyde 145 m, yüksekliği 18 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaların çoğu Demir Çağı'na aittir. Az miktarda Eski Tunç Çağı'na ait seramik parçaları da toplandı.

8. Kale-II Harmandalı

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Harmandalı Köyü'nün 2.5 km kuzeyinde. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 380 m, kuzey-güneyde 80 m, yüksekliği 7 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Demir Çağı'na aittir.

9. Kale-III Harmandalı (Resim: 6, 7)

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Harmandalı Köyü'nün 2.5 km kuzeyinde. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 380 m, kuzey-güneyde 250 m, yüksekliği 35 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir çağlarına tarihlenir. Özellikle Eski Tunç Çağ seramik parçaları çoktur.

10. Kale IV-Harmandalı

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Harmandalı Köyü'nün 2.5 km kuzeyinde. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 63 m, kuzey-güneyde 110 m yüksekliği 11 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Demir Çağı'na aittir.

11. Höyük-Dedeli

Kırşehir ili, Merkez Dedeli Köyü'nün 3 km güneyinde. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 144 m, kuzey-güneyde 236 m, yüksekliği 16.5 m dir. Doğu ve batı kısımları yayvan, orta kısmı hafifçe koni şeklindedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç Çağı'nın Erken, Orta ve Geç evrelerine ve Demir Çağı'na tarihlenirler.

12. Kuyunun Başı

Kırşehir ili, Merkez, Dedeli Köyü'nün 0.5 km güneyinde. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 500 m, doğu-batıda 500 m olup, düz yerleşim yeridir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının sayısı azdır; çoğu Roma ve Osmanlı dönemlerine aittir.

13. Öteyüz

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Çiftevi Köyü'nün 1.5 km kuzeybatısında, Öteyüz Deresi'nin yatağındadır. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 135 m, kuzey-güneyde 156 m, yüksekliği 23 m dir. Küresel daire biçimindeki höyüğünün etrafı tarlalarla çevrilidir. Höyüğün tepesinde büyük kaçak kazı çukuru vardır. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Demir Çağı'na aittir.

14. Baş Höyük (Resim: 8,9)

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Namkışla Köyü'nün 2.5 km batısında. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 111 m, doğu-batıda 91 m, yüksekliği 10 m dir. Oval biçimlidir. Etrafı tarlalarla çevrili. Batı kısmını yol tahrir etmiştir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç Çağı'na aittir.

15. Yağmur

Aksaray ili, Ağaören ilçesi, Yağmur Köyü'nün kenarındadır. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 138 m, yüksekliği 28 m dir. Koni biçimlidir. Köy, höyüğün güney eteklerine kadar uzanmıştır. Doğu kısmı kazılmış, toprağı taşınmıştır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Demir Çağı'na aittir.

16. İsayaylası

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, İsayaylası Köyü'nün 300 m güneyinde, Camızlık Özü Deresi'nin yatağında. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 121 m, kuzey-güneyde 137 m, yüksekliği 10 m dir. Yassı oval biçimlidir. Kuzey kısmı yüksek, güneye doğru, hafifçe meyillidir. Eklilmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç ve Demir çağlarına aittir.

17. Kabakulak

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Kabakulak Köyü'nün güney kenarında. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 107 m, kuzey-güneyde 126 m yüksekliği 8 m dir. Höyük basık koni şeklindedir. Çevresindeki tarlalar ekilmektedir. Üzerinde mezarlık vardır. Çanak-çömlek parçaları, Kalkolitik, Eski Tunç, Orta Tunç ve Demir çağlarına aittir. Özellikle Kalkolitik Çağ'a ait yivli seramik parçaları boldur.

18. Değirmen (Resim: 10, 11)

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Akpınar Köyü'nün doğusunda. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 128 m, kuzey-güneyde 70 m yüksekliği 6 m'dir. Oval biçimlidir. Doğusuna değirmen inşa edildiği için tahrip edilmiştir. Etrafı tarlalarla kaplı. Çanak-çömlek parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir.

19. Çayırılık

Aksaray ili, Ortaköy ilçesi, Bozkır Köyü'nün 1 km batısında, Höşür Deresi'nin yatağındadır. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 91 m doğu-batıda 128 m, yüksekliği 6 m dir. Höyük oval biçimlidir. Doğusunu değirmen tahrip etmiştir. Bunun da çevresi tarlalarla kaplı. Çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir. Özellikle, Eski Tunç Çağı'na ait seramik parçaları çoktur.

Ovaya kurulmuş olan bu höyüklerin çoğunun etrafı, yukarıdaki höyüklerde olduğu gibi, tarlalarla çevrilidir; hatta yassı olan höyükler de ekilmektedir.

20. Soğal

Aksaray ili, Ağa   ren ilçesi, Camili K  y 'n n içinde, çay yata ındadır. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 56 m, doğu-batıda 43 m, yüksekliği 6 m dir. Höyük koni biçimlidir. Tarlalarla çevrili. Çanak-  mlek parçaları Eski Tunç ve Demir  a larına aittir.

21. Ya lı

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Ya lı mevkiinin içinde,  elik  l Deresi yata ındadır. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 75 m, doğu-batıda 85 m, yüksekliği 15 m dir. Höyük koni biçimli olup tarlalarla çevrilidir. Seramik çok azdır ve Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir  a larına aittir.

22. Suluhanlı I

Kırşehir ili, Merkez, Ulupınar mevkiinin içinde. Kuzey-güney istikametinde uzunluğu 139 m, doğu-batıda 158 m, yüksekliği 15 m'dir. Koni biçimli h y  n üstü düzdür. Do usu teras halinde. Terasın etrafını tarlalar çevirmiştir. Çanak-  mlek parçaları, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir  a larına aittir.

23. Suluhanlı II

Kırşehir ili, Merkez, Ulupınar mevkiinin içinde, Suluhanlı I'n doğusunda, düz yerleşim yeridir.  renyerinin genişliği tespit edilemedi. Derlenen  anak-çömlek parçaları Roma ve Bizans dönemlerine aittir.

24. Hacıismailli

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Hacıismailli K  y 'n n 1 km kuzeydoğusunda. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 126 m, kuzey-güneyde 151 m, düz yerleşim yeridir. Ören yeri ekilmektedir. Tahribat çok fazladır. Derlenen  anak-çömlek parçaları Demir  a ı'na aittir.

25. Karaca  ren

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Kaderli K  y 'n n 1 km batısında, yamacı kurulmuş, alçak bir höyüktür. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 58 m, güney-kuzeyde 35 m, yüksekliği 5 m dir. Hem höyük, hem de çevresi ekilip biçilmektedir. Tahribat fazladır. Seramik parçaları, Kalkolitik ve Eski Tunç  a larına aittir.

26. Tekeli I

Kırşehir ili, Merkez, Değirmenbağı mevkii, Değirmenkaşı Köyü'nün 5 km kuzeydoğusunda, Köşkerli Özü'nün kenarında, doğal yükseklik üzerine kurulmuş. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 193 m, kuzey-güneyde 179 m, yüksekliği 33 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Demir Çağı'na aittir.

27. Tekeli II

Kırşehir ili, Merkez, Değirmenbağı mevkii, Değirmenkaşı Köyü'nün 5 km kuzey-doğusunda, Köşkerli Özü'nün kenarında, doğal yükseklik üzerine kurulmuş. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 187 m, kuzey güney'de 105 m, yüksekliği 21 m dir. derlenen çanak-çömlek parçaları Demir Çağı'nın son evresine aittir.

28. Tekeli III

Kırşehir ili, Merkez, Değirmenbağı mevkii, Değirmenkaşı Köyü'nün 5 km kuzeydoğusunda, Köşkerli Özü'nün kenarında, doğal yükseklik üzerine kurulmuş. Derlenen çanak-çömlek parçalarının sayısı çok az olup, tümü Demir Çağı'na aittir.

29. Kale-Saraycık

Kırşehir ili, Merkez, Saraycık Köyü'nün 1.5 km güneydoğusunda, kayalık üzerine kurulmuş bir höyüktür. Her tarafta kaçak kazı izleri belirgindir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir çağlarına aittir.

30. Katrancı

Aksaray ili, Sarıyahşi ilçesi, Katrancı Arkı mevkii, Boğazköy'ün 1.5 km kuzeyinde, Hanu Deresi yatağındadır. Düz oval biçimli. Teras kuzey-güney istikametinde uzamakta. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 81 m, kuzey-güneyde 64 m, yüksekliği 6.5 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Demir Çağı'na aittir.

31. Semizbağı

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Evren Kasabası'nın 2 km doğusunda, Semiz Deresi'nin yatağındadır. Koni biçimli olup çevresi tarlalarla kaplı höyüğün eteği ekilmektedir. Doğu - batı istikametinde uzunluğu 90 m, kuzey-güneyde 95 m, yüksekliği 14 m dir. Terası doğudadır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir çağlarına aittir.

32. İsabağlar

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Sarıhanlı Köyü'nün 2 km doğusunda, Semizözü Deresi'nin kenarında, doğal bir yükseklik üzerine kurulmuştur. Höyük ve çevresi ekilmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Roma, ve Bizans Dönemine aittir.

33. Külhöyük

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Sarıhanlı Köyü'nün 1 km güneyinde, Alagöl Deresi'nin doğusunda, hafif eğimli bir yamaca kurulmuştur. Tarla olarak kullanılıyor. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 82 m, kuzey-güneyde 160 m, yüksekliği 2 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Demir Çağı'na aittir.

34. Eskibağ

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Abadı Köyü'nün 1 km güneyinde, Koyak Deresi'nin kenarındadır. Etrafı ve yüzeyi tarla olarak ekilmekte olan höyük aşınmış ve gerçek yüksekliğini kaybetmiştir. Kaçak kazı çukuru belirgindir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir.

35. Taşkale

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Yenişabanlı Köyü'nün 3.5 km güneyinde, kayalık üzerine kurulmuştur. Tabii kayalarla çevrili olan yerleşim yeri, höyük görünümünde olmasına rağmen, tek bir kültür katını ihtiva eden düz bir yerleşim yeridir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Demir Çağı'na aittir.

36. Demirci

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Demirci Köyü'nün 0.5 km güneybatısında, Araplar Deresi'nin doğusunda, yamaca kurulmuştur. Koni biçimli höyük, güney kısmına doğru hafifçe meyillidir. Tarla olarak ekilmektedir. Derlenen çanak çömlek parçaları Demir Çağı'na aittir.

37. Harmanyeri

Aksaray ili, Ağaçören ilçesi, Hacıahmetli Davutlu Köyü'nün 0.5 km güneyinde, Yaylık Deresi'nin kenarındadır. Höyük ekilmekte ve tahribe uğramaktadır. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 80 m, kuzey-güney'de 115 m, yüksekliği 5 m'dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir çağlarına aittir.

38. *Moryokuş* (Resim: 12, 13)

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Çalören Köyü'nün 3 km kuzeybatısında, Peçenek Deresi'nin yatağında. Doğu-batı istikametinde koni biçimli höyüğün kuzey-güney istikametinde geniş bir terası vardır. Teras ve etekleri ekilmektedir. Güneybatı yamaçta kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski, Orta, Geç Tunç Çağ, Demir dönemlerine aittir. Geç Tunç Çağı'na ait seramik parçaları çoktur.

39. *Höyük-Çalören* (Resim: 14, 15)

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Çalören Köyü'nün 1 km kuzeybatısında olan höyük koni biçimlidir. Güney kısmına yapılan ev, höyüğün bir bölümünü tahrip etmiş. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 43 m, kuzey-güneyde 49 m, yüksekliği 5 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir.

40. *Küllük Tarlası*

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Yalnızpınar Köyü'nün 1 km kuzeydoğusunda. Devamlı olarak kullanılan bir tarla olduğundan tahribat fazladır. Doğu-batı istikametinde uzunluğu yaklaşık 300 m, kuzey-güneyde yaklaşık 300 m, yüksekliği yaklaşık 3 m'dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine aittir.

41. *Körükkaya*

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Yalnızpınar Köyü'nün 3.5 km kuzeydoğusunda, kayalık üzerine kurulmuş düz bir yerleşim yeridir. Tarla halindedir. Doğu-batı istikametinde uzunluğu yaklaşık 200 m, kuzey-güneyde 200 m, yüksekliği yaklaşık 3 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaların çoğu Bizans ve Osmanlı dönemlerine aittir.

42. *Höyük-Aliuşağı*

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Aliuşağı Köyü'nün 0.5 km doğusunda. Höyük oval biçimde, doğu yönü hafifçe meyilli. Kazılmış ve toprak taşınmış, tahribat fazla. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 90 m kuzey-güneyde 111 m, yüksekliği 18 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç, Orta Tunç, Demir çağlarına aittir.

43. *Höyük-Göynük*

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Göynük Köyü'nün içinde. Höyük

yayvan küresel biçimdedir. Güney kısmı inşaat ve tarımsal faaliyetlerden dolayı büyük tahribat görmüştür. Doğu-batı istikametinde uzunluğu 144 m, kuzey-güneyde 137 m, yüksekliği 7 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir çağlarına aittir.

IV. Kaman-Kalehöyük ile Karşılaştırması

1995 yılında incelenen höyüklerden toplanan seramikle Kaman-Kalehöyük'ün Demir Çağı'nın IIc, IId evrelerinden de ele geçen seramikle karşılaştırmak istiyorum. Bildiğiniz gibi, Kaman-Kalehöyük IIc evresinin seramikleri arasında stilize geyik motifli örnekler vardır. Bunun yanı sıra yine IIc evresinde baklava dilimi, dalgalı hat, zikzak, kelebek, çarpı işareti, satranç tahtası, dil, üçgen motifleri de önemli yer tutmaktadır. Geçen sezonda yaptığımız yüzey araştırmalarında, bu tür seramiğe Sağmal, Kale I-Harmandalı, Isayaylası'nda rastlamıştık. 1993, 1994'de Kızılırmak'ın batısında, yani Ankara ilinde yapılan yüzey araştırmalarında IIc evresine ait boyalı seramik parçaları toplamamıştık. Geçen sene de söylediğim gibi, Kaman-Kalehöyük'ün IIc evresinin boyalı seramikleri Ankara'nın güneyindeki ve Kızılırmak kavisi içindeki höyüklerden de bol sayıda derlenmiştir. Buna göre, IIc evresinin yayılış sahasının Kızılırmak'ın batı bölgesinden çok, Kızılırmak kavisi içinde olduğu anlaşıldı. 1995 yılındaki araştırmalarda elde edilen veriler de Kaman-Kalehöyük'ün IIc evresinin yayılış alanını Kızılırmak'tan güneye doğru genişlettiğini kanıtladı.

Kaman-Kalehöyük'ün IId evresinin boya nakışlı seramiklerinin özelliğini, basit geometrik ve dalgalı motifler oluşturur. Bunlar IId evresinin 1,2,3,4, ve 5. katlarında kullanılmışlardır. 4., 5. yapı katlarında bulunanlar Karbon 14 analizine göre, M.Ö.10. yüzyılın sonuna tarihlenmiştir. Buna göre, IId evresinin nakışlı seramikleri de aşağı yukarı aynı zamana tarihlenebilir. IId evresinin dalgalı motiflerle bezeli seramiğiyle IIc'nin nakışlı seramik motifleri arasında bağlantı olduğunu ifade etmiştim. Geçen sezon da, IId evresinin nakışlı seramik parçalarını Kale III-Harmandalı'da da bulmuştuk. Şimdiye kadar yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında, IIc evresi nakışlı seramik parçalarının derlendiği höyüklerin bazılarında, az da olsa, IId evresinin nakışlı seramik parçaları da bulunmuştur. 1995'de Anatolian Studies'de Kilise Tepe kazısı hakkında ve hatta 1983'de Porsuk I kazısı raporunda yayınlanan Demir Çağı nakışlı seramikleri, Kaman-Kalehöyük'ün IId evresinin nakışlı örneklerine çok benzemektedirler. Bu verilere göre, biz IId evresinin boya nakışlı seramiklerinin, Orta Anadolu'nun güneyinden veya güneydoğusundan getirildiğini düşünüyoruz. Bunu hem Kaman-Kalehöyük kazıları, hem de yüzey araştırmalarımız doğrulamaktadır. IId'nin 1,2,3,4,

ve 5 yapı katlarının temsil ettiği kültürün Orta Anadolu'nun güneyiyle bağlantılı olduğunu bir kez daha vurgulamış oldum.

Kaman-Kalehöyük'ün IIa, IIb, özellikle, IIa evresinin iki, ya da üç renkli nakışlı seramiği Ötçyüz, Yağmur, İsayaylası, Çayırılık, Tekeli I, Katrancı, Semizbağı, Höyük-Demirci, Harmanyeri, Höyük Aliuşağı'nda bulundu. 1991-1994 yılları arasında Kızılırmak'ın batısında, güneybatısında, yani Ankara ili, Gölbaşı, Haymana, Bala, hatta Konya ilinin Kulu ilçelerinde yapılan yüzey araştırmalarında da, IIa evresinin iki, ya da üç renkli nakışlı örneklerine de bol sayıda rastlanmıştı. Bu, IIa evresinin kültür sahasının oldukça geniş olduğunu göstermektedir.

Kaman-Kalehöyük'ün IIb, IIa evrelerinin her yapı katında bol miktarda kullanılan gri renkli seramikleri de Çalören ve öteki bazı höyüklerde bulundu. 1990-1994 yüzey araştırmalarında, Ankara ilinin kuzeyinde bu tür seramik bulunmadığı halde, Demir Çağı seramiğinin kullanıldığı öteki höyüklerde bulunmuştu. Ancak gri seramik türünün yayılış sahasının, Kaman-Kalehöyük'ün IIa, IIb evresinin iki veya üç renkli nakışlı seramiğin yayılış alanından daha küçük olduğunu düşünüyorum.

V. 1995 Yılı Sonuçları

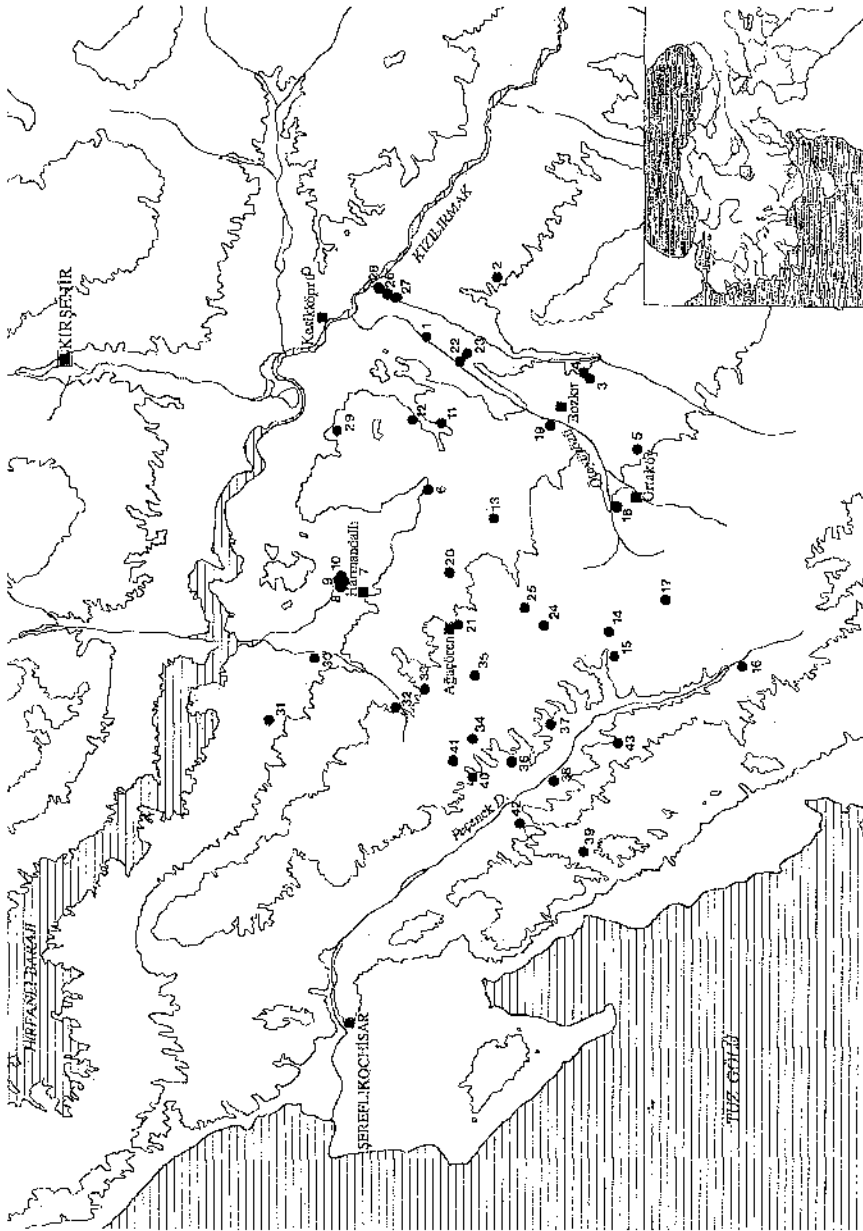
1995 yılı yüzey araştırmalarında elde edilen seramik parçalarına göre, bu bölgede Kalkolitik'ten başlayarak Demir Çağı'na kadar devam eden kültürlerin temsil edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle bu bölgede, Kabakulak, Karacaören höyüklerinde saptanan Kalkolitik seramiklerin, ince hamurlu, iyi pişirilmiş çok iyi perdahlı oldukları görüldü. Kabakulak, Karacaören'den başka Değirmen, Saraycık-Kale, Eskibağı, ve Aliuşağı'nda da bu tür seramiğe rastlandı. Bunlar Aliuşağı Höyük'ün Kalkolitik seramiğine çok yakınlık göstermektedirler. Yüzey araştırmamızda da, Kalkolitik Çağ yerleşim yerlerinin, Delice Irmak yataklarında, özellikle, Yerköy'ün güneydoğusunda çok yaygın olduğunu kanıtladık. Ancak bu seramik türünün, Kızılırmak kavsinin dışındaki höyüklerde çok azaldığı saptandı. Ben bu çağ seramiğinin merkez alanını Delice yataklarındaki höyüklerin temsil ettiğini tahmin ediyorum.

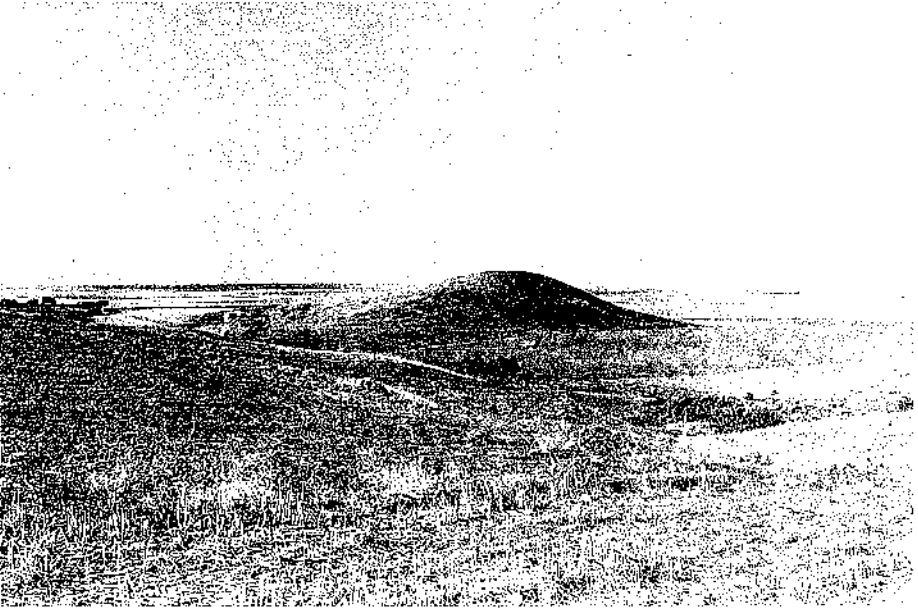
Kabakulak, Karakuyu II'nin bezemeli seramik parçaları, Kızılırmak kavsi içindeki Alacahöyük, Büyük Güllücek, Kaman-Kalehöyük ve Kızılırmak yatağı yakınındaki İkiztepe'de de yaygındır. Bu çağ seramiğinin Kızılırmak kavsi içinde ve Kızılırmak'a yakın yerlerde yaygın olduğu ve Geç Kalkolitik Çağ'a ait oldukları kesinlik kazanmıştır.

Eski Tunç Çağı seramiği koni biçimli olan her höyükte bulunmuştur. Eski Tunç Çağı'nın son evresine tarihlenen III. Alişar seramiği, avuşlu, Samal Höyük'te derlendi. III. Alişar'ın yayılış alanı Boğazköy-Alişar-Battal zerinden Kültepe'ye doğru uzanır. Yayılış alanının dışında kalanlarda bulunan seramiğin sayısı çok azdır. Topladığımız iki veya üç renkli nakışlı III. Alişar parçaları, bu çağın son evresine aittirler. şimdiye kadar yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında III. Alişar kültürünün merkez alanında bu ağ seramiğinin erken ve geç türleri bir arada bulunurken; geç evre seramiğinin de ikinci evrede, yani M..2. binin başında merkezden dışarıya doğru yayıldığı açıkça görülmektedir.

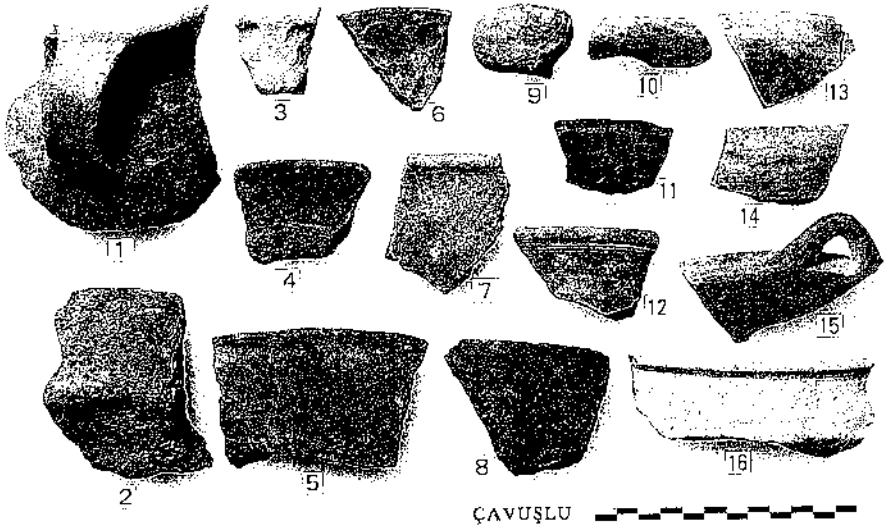
Orta ve Geç Tunç ağ seramikleri Kale III- Harmandalı, Moryokuş, alren ve Sulhanlı l'de derlendi. Bu hyklerdeki seramiğin çoğu M..2. binin ilk yarısına aittir. Buna karşı M.. 2. binin ikinci yarısı, yani Hitit İmparatorluk ağı'na ait seramiğe az rastlanmıştır. Hitit İmparatorluk ağı seramiğinin çok bulunduğu Databelen gibi buluntu yerleri (hykler) yoktur. Kaman-Kalehöyük'n sathında da derlenen Hitit İmparatorluk ağı seramiği çok değildi. Kaman-Kalehöyük kazılarının (1986-1995) III. katında Hitit İmparatorluk ağı'nın tipik mühürleri ve seramiği bulunmuş olmasına rağmen, yapı kalıntıları çok zayıftır. Hyklerden bir çoğunun Hitit İmparatorluk ağı'nda, iskan edilmediği de bilinmektedir. Özellikle belirli bölgelerde gözlenen bu yer değiştirme veya terk etme olayının nedenleri, henüz, aydınlanmamıştır.

Sözlerimin sonunda hem kazılarımız, hem de yüzey araştırmalarımız bakımından çok önemli bir soruna da değinmek istiyorum. İld'nin yayılış alanı, yani Orta Anadolu'da "Karanlık ağ" denilen M.. 10. ve 9. yüzyıl kültürünün Kızılırmak'ın batısındaki bölgeden çok, Orta Anadolu'nun güney ve güneydoğusundaki kültürlerle bağlantı içinde olduğunu düşünüyorum. Ancak bu akımın güneyden kuzeye veya kuzeyden güneye olduğu hakkında kesin bir yorumda bulunmak, henüz, mümkün değildir. Orta Anadolu'nun güney dediğimiz zaman Geç-Hitit kültür çevresini kastettiğimizi vurgulamak isterim. Önümüzdeki araştırma mevsimlerinde bu konu üstündeki çalışmalarımızı yoğunlaştırmaya kararlıyız.

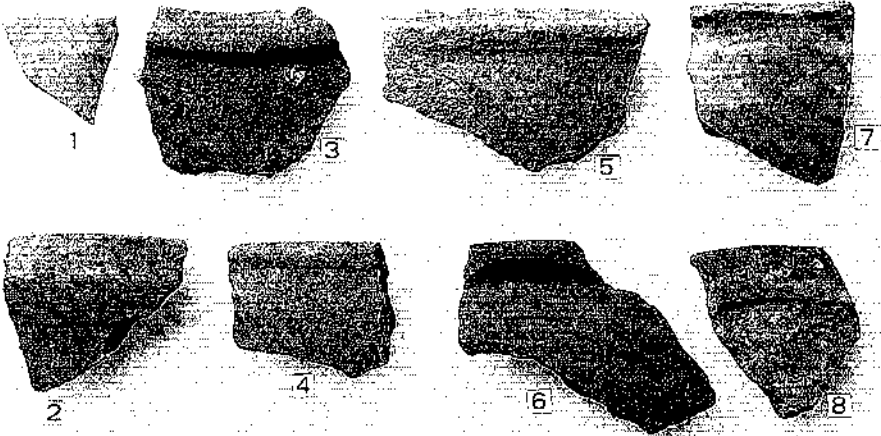
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

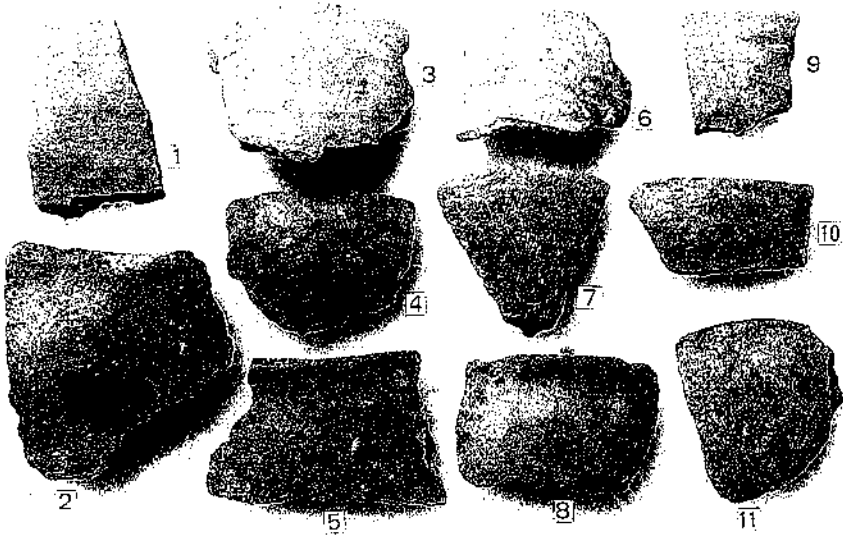
KOÇHASAN

Resim: 5

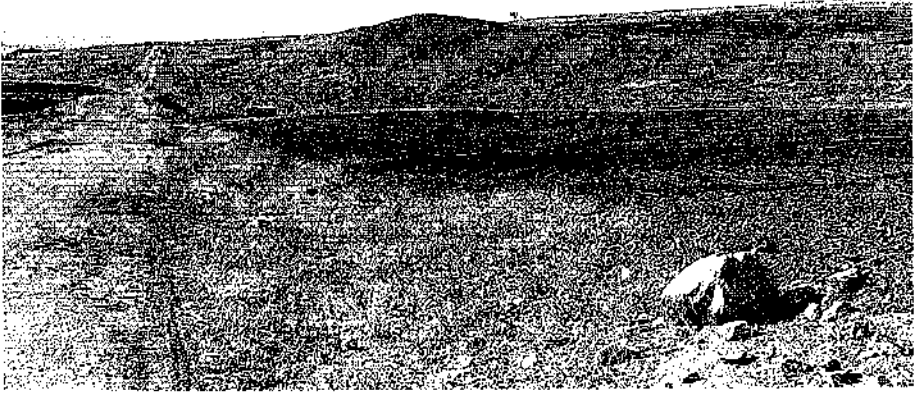
Resim: 6

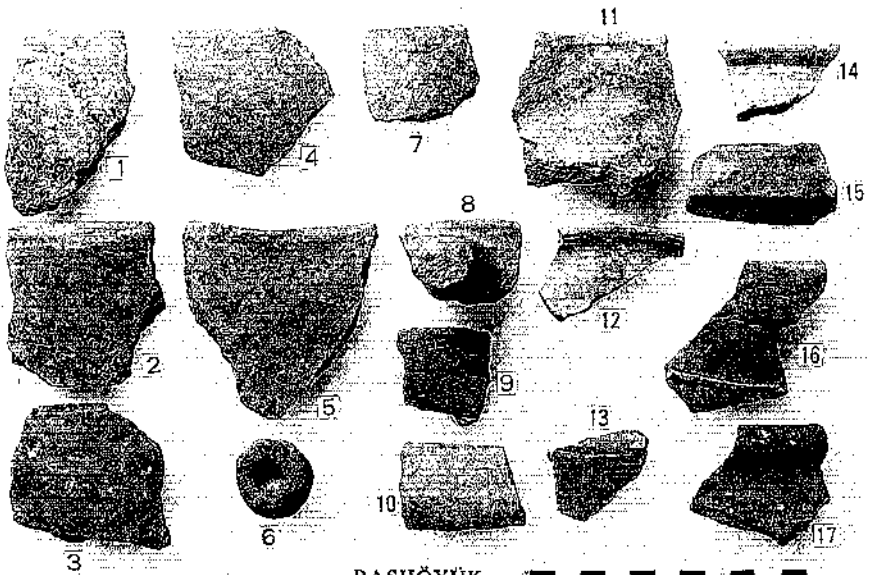
KALE III - HARMANDALLI

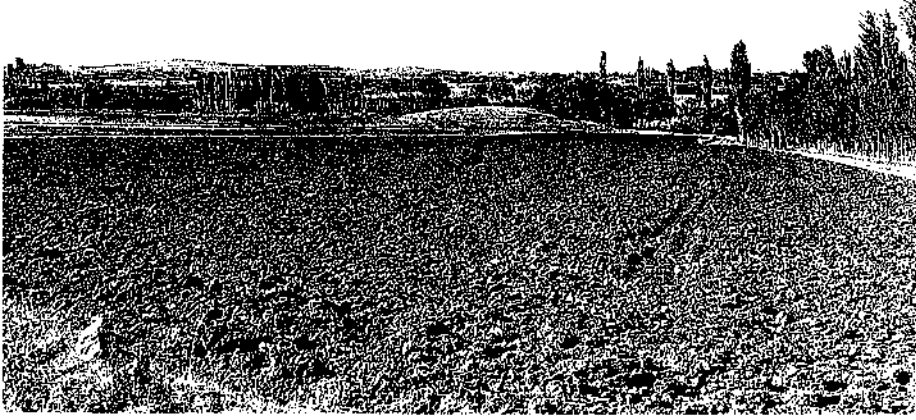
Resim: 7

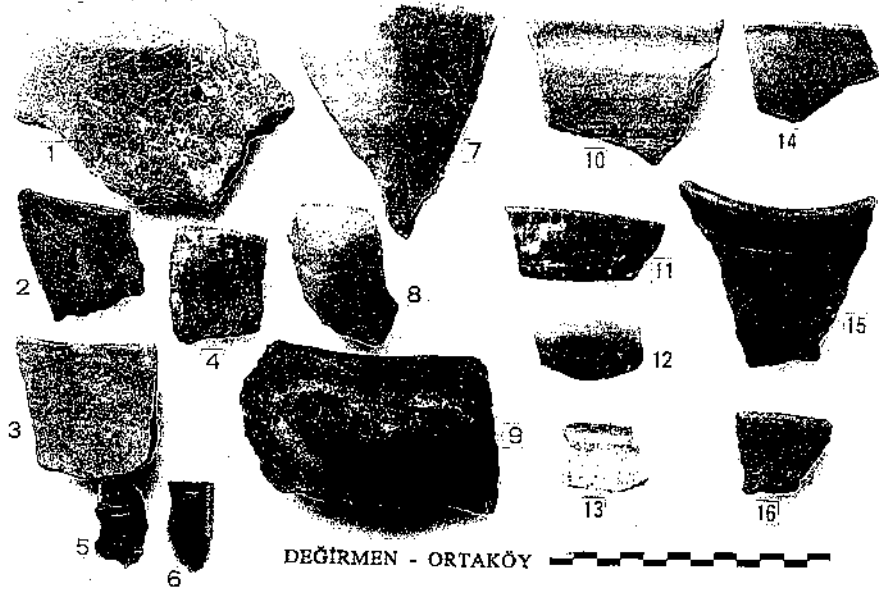
Resim: 8

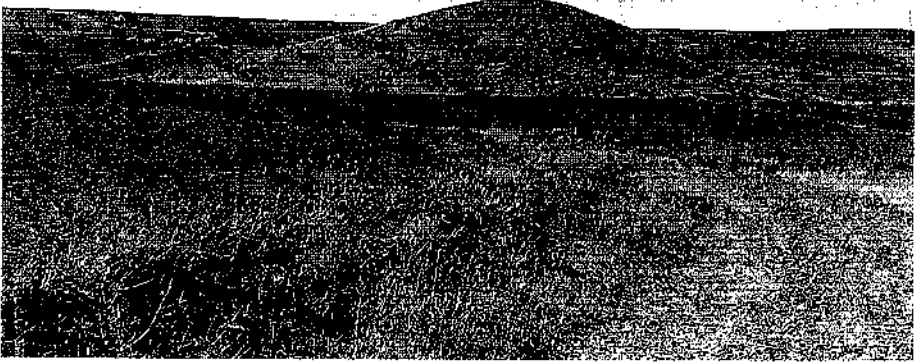
Resim: 9

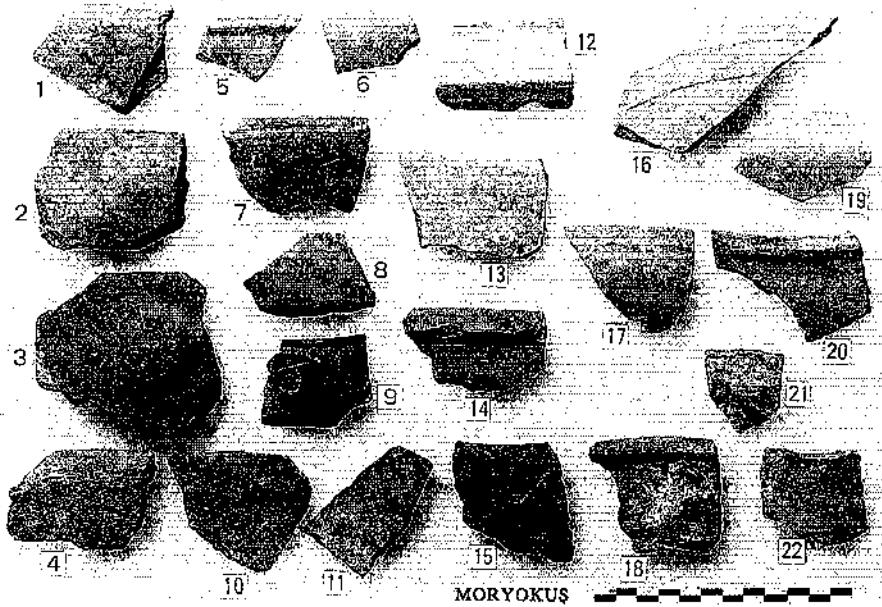
Resim: 10

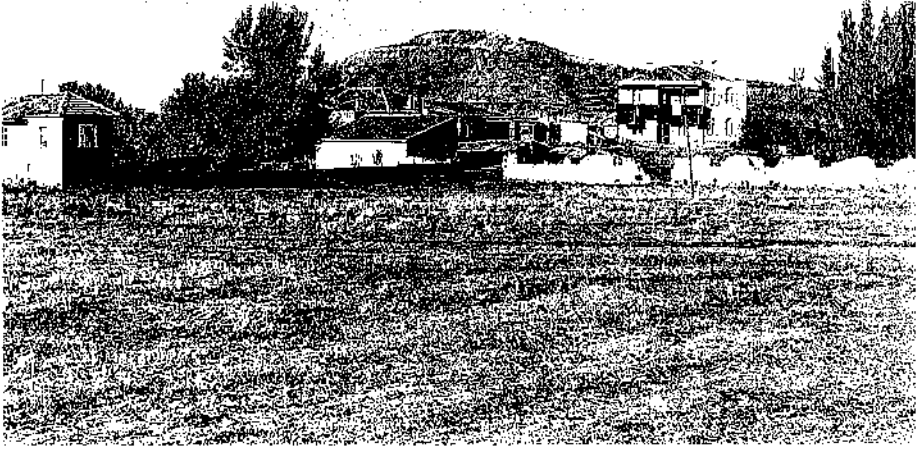
Resim: 11

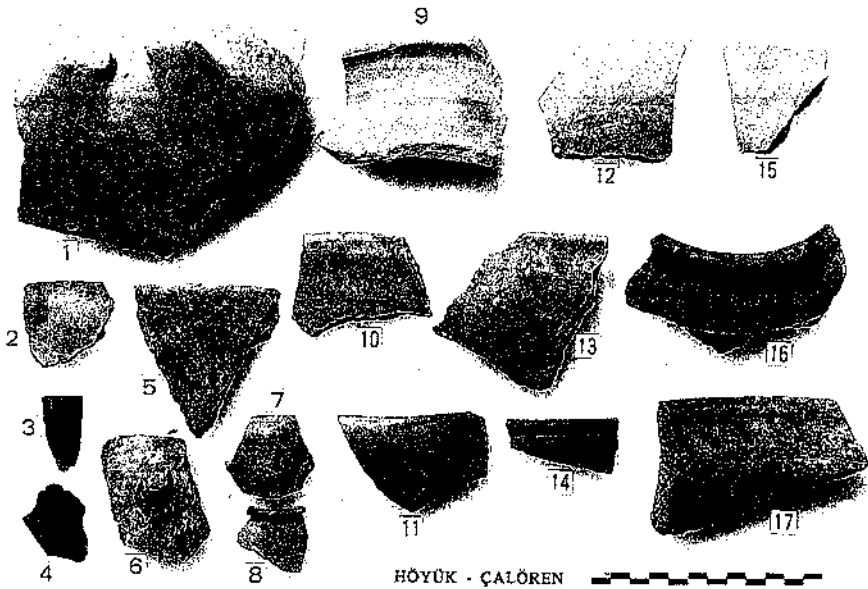
Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

KASTAMONU YÜZEY ARAŞTIRMASI (1995)

Aslı ÖZDOĞAN *
Catherine MARRO
Aksel TİBET

1995 yılı Kastamonu Yüzey Araştırması 3-26 Temmuz tarihleri arasında 24 günlük bir çalışma süresi içinde gerçekleştirilmiştir. Başkanlığım altında sürdürülen araştırmaya İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nden Arkeolog Dr.Catherine Marro ve Aksel Tibet, kısa bir süre için Topoğraf Pascal Lebouteiller, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Arkeolog Ahmet Ayhan, Çiler Altınbilek, Tarık Güçlütürk ve öğrenci Ayşegül Palak katılmışlardır. Kültür Bakanlığı'nı Kastamonu Müzesi uzmanlarından Hüseyin Karaoğlu temsil etmiştir. Bölgenin önemi konusunda bizi uyaran Prof.Dr. Erksin Güleç ve Kastamonu Müzesi asistanlarından Yavuz Ortaakarsu'ya, bölgede bizden daha önce çalışmaya başlayan meslektaşımız Prof.Dr. Aykut Çınaroğlu'nun gösterdiği anlayış için teşekkür ederiz. Son olarak Kastamonu Müze Müdürlüğü'ne ve bize her türlü yardımlarını esirgemeyen Kültür Müdürü Çetin Savaş'a teşekkürü borç biliriz.

Çalışmanın Amacı ve Uygulanan Çalışma Programı

1950'li yıllarda Ankara Üniversitesi hocalarından Kılıç Kökten (Kökten 1951) ve Enver Bostancı'nın tarih öncesi araştırmaları (Bostancı 1952), Kastamonu Müzesi müdürlerinden Ahmet Gökoğlu'nun (Gökoğlu 1952) Klasik Dönem, Beylik ve Osmanlı yapılarını saptamaya yönelik araştırmaları ve 1977 yılında Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Müdürü P.Donceel-Voûte (Donceel-Voûte 1979) başkanlığındaki kısa süreli Klasik Dönem yerleşmelerini belirlemeye yönelik araştırmaları sırasında bulmuş oldukları yerleşme yerleri bu bölgenin tarih öncesi

(*) Dr.Aslı ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı 34459 İSTANBUL

yerleşmeler açısından potansiyel olarak eskiliği ve zenginliğine işaret etmekteydi. Bizim araştırma projemizin amacı, genel olarak az ve sınırlı alanlarda araştırılmış olmasının yanı sıra söz konusu tarihlerden beri, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün 1992 yılında sınırlı bir bölgede yaptığı kısa bir tespit çalışması dışında hemen hemen hiç ilgilenilmemiş, yoğun defineci tahribatına açık bu bölgenin kültür sürecini saptamaktır.

Uzun vadeli olarak düşündüğümüz çalışma programımızın ilk yılı az bilinen bölgeyi tanımak olarak planlanmıştı. Bu plan çerçevesinde başta Kastamonu Merkez ilçenin güneybatı ve doğusu, kısmen kuzeyi olmak üzere Taşköprü ilçesinin doğu, kuzey ve güneybatısında kalan bölgenin taranmasına ağırlık verilmiştir. Kastamonu Bölgesi'nin öncelikle bu kesimini seçmemizdeki amaç, bu kesimin bölgeyi doğu-batı aksı yönünde kesen Gökırmak ve bunları besleyen büyük çayların suladığı, diğer bölgelere oranla yerleşmeye elverişli düzlüklerin bulunduğu platolar ve verimli alüvyon ovaları ile kaplı olmasıydı, ayrıca daha önce yapılmış olan araştırmalardan elde edilen verilerin çoğunun bu bölgede bulunması bize değişik dönemlerdeki yer seçimi hakkında rehberlik edeceği düşüncesi idi. Çalışmamız sırasında bulunan her döneme ait her türlü kalıntı belgelenerek, kodlaması 1993 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye Sit Envanteri için benimsenen sisteme göre yapılmıştır (Çizim: 1). Sitlerin coğrafi konumları GPS yardımıyla harita üzerine işlenmiştir (Çizim: 2).

Bölgenin Coğrafi Özellikleri ve Günümüzdeki Yerleşme Dağılımı

Kastamonu Bölgesi kuzey ve güneyden Karadenize koşut sarp ve dik, Karadeniz ve İç Anadolu'ya az sayıda geçitlerle bağlanan yüksek iki dağ sırası ve bu dağların arasındaki deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 900-1000 m yi bulan geniş platolarla kaplıdır. Platolar doğu-batı yönünde Kızılırmak Nehri'nin en büyük batı kolu olan Gökırmak, kuzey-güney doğrultusunda Gökırmak'ı besleyen her iki dağ sırasından inen sayısız akarsu tarafından yarılmıştır. Kastamonu şehir merkezi ile Taşköprü ilçesi arasında genişleyen Gökırmak vadisinin tabanı sürekli akan akarsuların taşıdığı kalın bir alüvyon dolgu ile kaplıdır. Bölgede bu zengin akarsu ağının yanı sıra çok sayıda tatlı su kaynaklarına da rastlanmaktadır. Dağlık bölgede yoğun nitelikli kereste elde edilen orman örtüsü şeklinde görülen bitki topluluğu platolarda seyrek ağaçlık, bodur çalılık ve zengin ot örtüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge maden açısından da oldukça zengindir.

Dağların, deniz ile İç Anadolu arasındaki ilişkiyi ancak az sayıdaki geçitlerle sağlayan doğal bir engel oluşturmaya karşılık doğu batı yönünde akan büyük çaylar Marmara Bölgesi ile İç Karadeniz Bölgesi arasındaki kültürel bağlantıyı sağlamaktadır. Bölgenin zengin doğal kaynakları insanları buraya çeken önemli faktörlerden biridir.

Düz arazilerin oldukça az, dar verimli alüvyon ovalarının tarıma ayrılmış olmasının yanı sıra, su taşkınlarına karşı bir önlem olarak bugünkü köyler daha çok platoda, yer yer kayalık arazinin üzerine kurulmuşlardır. Toplu büyük köyler azdır, çoğu birbirinden bazen 2-3 km uzaklıkta 10-15 evlik mahalleler şeklindedir. Merkez ilçeye bağlı Kuz-yaka çukurluğundaki ve ilçenin batısındaki yerleşmeler daha toplu olmasına karşın ilçenin doğusu ve doğuya Taşköprü ilçesine doğru daha dağınık bir yerleşme düzeni görülmektedir. Yörenin yerel mimarisinde ağırlıklı olarak ahşap malzeme kullanılmış olmakla birlikte yer yer kerpiç ve taşın da ana malzeme olduğu mimari örneklerle rastlanmıştır.

Tanımadığımız ve çok az bilinen bir bölge olması, topoğrafyanın çok engebeli ve üzerinin değişik nitelikte yoğun bitki örtüsü ile kaplı olması sonucu erozyon yok denecek kadar azdır.

Yerel mimarinin ahşap malzeme ağırlıklı olması höyükleşmeyi önlemekte, arazi topoğrafyası da küçük höyük ve düz yerleşmelerin doğal yükseltilerden ayırt edilmesini zorlaştırmaktadır, ayrıca bu yıla özgü olarak yaz mevsiminin oldukça yağışlı geçmesi gibi olumsuz koşulların bir arada bulunmasına karşın kısa araştırma süremiz içinde bulmuş olduğumuz değişik nitelikteki yerleşme sayısı 59'dur. Bunların sadece 9 tanesi höyüktür. İlk belirlemelere göre yerleşmelerin çoğunun konglomera ya da kayalıkların üzerinde ya da dik yamaçlarda yer almış olması, buna karşılık alüvyonlu ovalarda sadece az sayıda geç dönem yerleşmelerine rastlamamız yerleşme yerlerinin tarih öncesi dönemlerde de günümüzdekine benzer bir dağılım gösterdiğini düşündürmektedir.

Saptanan Yerleşme ve Tümüllüsler

Araştırmalarımız sırasında belirlemiş olduğumuz 59 yerleşme yerini (bkz. sit listesi) ayrıntılı olarak tanımlamak bu makale kapsamı içine sığamayacağı için bunların içinden ilginç malzemelere rastladığımız ve bölgenin tarihi için önemli gördüğümüz yerleşme yerleri seçilerek tanıtılmaktadır. Bu tanıtımda birbirine yakın malzeme veren yerleşme yerleri ve eskiden yeniye doğru bir sıra düzeni izlenmiştir.

B32/10-Taşköprü / Kızılcaören Köyü / Sokukayası Mevkii / Yamaç Yerleşmesi (Resim: 7a)

Taşköprü ilçesinin batısında Kızılcaören Köyü'nün kuzeyindeki kayalık arazideki Sokukayası'nın kayalardan yuvarlanmış taşlarla kaplı yamacında belirli bir bölgede yoğun çakmaktaşı yonga ve bir bilezik parçası bulunmuştur. Bulunan çakmaktaşıları Üst Paleolitik ya da Epi-Paleolitik Dönem'e ait olabilirler. Bilezik parçası ise (Çizim: 3/6), Diyarbakır Çayönü Çanak Çömleksiz B yerleşmesinde bulunmuş olanlara benzemektedir (Özdoğan 1995:pl.5,6). E.Bostancı'nın 1951 yılında yaptığı araştırmada, el baltalarının dağılım alanının dışındaki bu bölgede bulmuş olduğu Aşöl ve Mikok el baltaları (Bostancı 1952:139, lev.II ve lev.III/2) bu bölgenin geçmişinin oldukça eskiye gittiğini göstermesinin yanı sıra İzmit'in Karadeniz kıyısındaki değişik dönemlere ait çakmaktaşı atölye buluntularına rastlanan Kefken (Özdoğan 1985:411) ve İstanbul çevresinde Dudullu'da (Jelinek 1980:311 ve 312, lev.49/A,B) bulunmuş olan el baltaları ile paralellik kurulmasına olanak verecek olması açısından önemlidir.

C31/1 Merkez İlçe / Akçakese Köyü / Hacıömer Mahallesi / Çatal kaya Mevkii / Alçak Höyük (Çizim: 3/ 3-5; Resim: 1b)

İl merkezinin güneyindeki Karaçomak Baraj Gölü'nün birbirinden yaklaşık 60 m uzaklıkta iki kesiminde yoğunlaşan, yer yer 1.50 m derinliğe kadar inen kaçak kazı çukurları görülmektedir. Çukurlarda bol miktarda Prehistorik çanak çömlek parçasına rastlanmıştır. Kastamonu Müzesi'nde buradaki kaçak kazılardan geldiği söylenen dört tane tüm kap, çeşitli kemik aletler, bakır ve tatlı su kavkısından boncuk dizileri, ve obsidyen alet ve yongalar vardır. Bakır boncuklar bölgedeki madencililiğin eskiliğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca araştırma yaptığımız bölgede bulunan yegane obsidyen yongalar buradandır. Yerleşmenin Son Neolitik ile Kalkolitik arası bir döneme tarihlenebileceği öngörülmektedir.

C 32/18 Merkez İlçe/ İnceboğaz Köyü / Pazardoruğu / Nekropol ? (Çizim: 3/ 1-2; 4/ 7,Resim: 2a-c)

Merkez'e bağlı İnceboğaz Köyü'nün kuzeyindeki bir tepenin üzerinde yaklaşık 300x150 m'lik bir düzlükte açılmış kaçak kazı çukurlarının içinde ve çevresinde yoğun çanak parçasına rastlanmıştır. Yüzeyi sık ot örtüsü ile kaplı bu alanda ayrıca yumruk büyüklüğünde taşlardan oluşan yayvan taş yığınları bulunmaktadır. Çukurlardan ve tepenin eteğindeki su arkının kesitinden çok sayıda insan kemiği çıktığı

söylenmektedir ancak biz hiç kemiğe rastlamadık. Yine de gerek taş tepelikleri gerekse bulunan iri çömleklere ait parçalar buranın küp mezarlardan oluşan bir nekropol olabileceğini işaret etmektedir. Burada bulunmuş olan bezemeli çanak parçası Hacılar V-II. tabaka çanakları (Mellaart 1970), monokrom çanaklar ise Hacılar VI çanakları ile benzer özellikler taşımaktadır

*B34/2 Taşköprü / İncesu Köyü/ Başören Mahallesi/ Katrak Deresi
Mevkii / Yamaç Yerleşmesi*

Taşköprü ilçesinin kuzeyinde İncesu Köyü'nün kuzeyindeki kayalık alanda geniş ağzı, zamanla atılan ve düşen taşlarla kapanmış büyükçe bir mağara yer almaktadır : İslî Mağara olarak anılan bu mağaranın yakın çevresinde herhangi bir taş alet veya çanak parçasına rastlanmamış olmakla birlikte, önünde geniş kayalık düzlüğü ile iskan edilmeye son derece elverişli bir konumdadır. Mağaranın yaklaşık 200 m güneydoğusunda yaz kış sürekli akan bir kaynağın yakınındaki seyrek meşelik dik bir yamaçta, bir metrekairelik alanda, yaklaşık 1 m derinliğinde açılmış kaçak kazı çukurunun içinde Prehistorik çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Çukurun profilinde, orman toprağının altında, küllü dolgular belirgin olarak görülmektedir. Tamamen ot ile kaplı yüzeyde hiç çanak parçası yoktur.

*B32/3 Merkez İlçe/ Yürekveren Köyü/ Kapıcı Mahallesi Mevkii / Düz
Yerleşme (Resim: 3a)*

Köyün yaklaşık 500m kuzeydoğusunda, Değirmen Dere'nin kuzey yamacında 100x100 m'lik bir alanda dağınık olarak rastlanan Prehistorik çanak çömlek biçimleri Demircihöyük E tabakasındaki bazı çanak çömleklere benzemektedir (Seeher 1987: lev.14). Yoğun tarla sürümü ve erozyondan ötürü aşınma görülmektedir.

*C 31/7 Merkez İlçe / Hacımuhtar Köyü/ Hacı Mahallesi / Taştepe
Doruğu / Yamaç Yerleşmesi (Resim: 3b)*

Mahallenin 200 m kadar güneybatısında Daday Çayı vadisine bakan sırtların üzerindeki tarla olarak kullanılan düzlükte olasılıkla Prehistorik Dönem'e ait az miktarda çanak ve bazı yanık kerpiç parçalarına rastlanmıştır.

*B32/8 Merkez İlçe/ Halife Köyü /Tabakyazısı Mevkii/ Tepecik / Orta
Boy Höyük (Çizim: 4/1-2, 6,9; Resim: 4a)*

Halife Köyü'nün 150 m güneybatısında, toprak köy yolu tarafından ikiye kesilmiştir. Doğusundaki yerleşme küçük bir derenin kıyısındaki

konglomera bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Üzerinde ve yamacında bol miktarda rastlanan çanak çömlek kısmen Pazardoruğu'nda (C 32/18) bulduğumuz malzeme ile benzerlik göstermektedir. Batıdaki oldukça geniş bir alana yayılan yerleşmeden Roma Dönemi çanak parçalarının yanı sıra seyrek olarak maden cürufları bulunmuştur. Yoğun tarla sürümünden ötürü aşınma görülmektedir.

C32/1 Merkez İlçe/ Esenler Köyü / Üyüktepe / Orta Boy Höyük
(Çizim: 4/8,10, 11, 5/2-6,8; Resim: 4b)

Eski Tosya yolunun kuzeyindeki Esenler ile Damlaçay Köyü arasındaki düzlükte 10-15 m yüksekliğinde bir tepe. Üzeri, yamaçları ve çevresi tarla olarak kullanılmaktadır. Tarlaları düzleştirmek amacıyla höyük kesilerek teraslama yapılmıştır. İlk belirlemelere göre Kal-kolitik'ten Hitit Dönemi sonuna kadar kesintisiz bir kültür sıra düzeni vermektedir. Bu yıl bölgede bulunan en büyük höyük olmasının yanı sıra konumu itibarıyla Orta, İç Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz ilişkilerini aydınlatma potansiyeline sahiptir.

C32/9 Merkez İlçe/ Kayalı Köyü / Baratkavağı Mevkii / Yamaç Yerleşmesi (Resim: 5a)

Kayalı Köyü'nün 200 m kadar güneybatısında, Karasu Çayı'nın bir kolunun aktığı vadinin içinde, üzerinde 2 tane kaya mezarı bulunan sarp bir kayalığın önündeki yaklaşık 1.5 m yüksekliğindeki kesitten, yerleşmenin kalkerli bir anakayanın üzerinde yer almış olduğu görülmektedir. Derenin hemen yanındaki tarla ve bahçelerin düzenlenmesi sırasında bol miktarda yapı taşı ve çanak parçalarının çıkmış olduğu söylenmiştir. Buna dayanarak yerleşmenin dereye kadar uzandığı düşünülebilir. Geç dönem çanak çömleğinin yanı sıra maden cürufları da bulunmuştur.

B 31/4 Merkez İlçe / Hacı Şaban Köyü / Maltepe / Orta Boy Höyük
(Çizim: 4/3-5, ; 5/1,9 ; Resim: 5b)

Hacı Şaban Köyü'ne giden yolun sol tarafında, Daday Çayı'nın bir yan kolunun bulunduğu vadinin üzerinde küçük bir höyüktür. İlk kez A. Gökoğlu tarafından 1950 yıllarında saptanmış olan höyükte (Gökoğlu 1952:42) Hitit malları çoğunluğu oluşturmakla birlikte, az miktarda Pre-historik çanak çömlek de bulunmuştur. Yoğun tarla sürümü aşınmasına neden olmaktadır.

D 31/2 Merkez İlçe / Kuzyaka / Höyüktepe / Orta Boy Höyük

Kastamonu-Kuzyaka yolunun 200 m kuzeyinde Devebaşı mevkiinin (D31/1) yaklaşık 400 m kuzeydoğusunda 8-9 m yüksekliğinde kesik koni şeklinde yamaçları tatlı eğimli bir tepe. Üzerinde iki tane İslami mezar var. Tepenin B ve K'indeki tarlalarda oldukça yoğun çanak parçası bulunmasına karşın D ve G yamaçlarında malzeme seyrekleşir. Malzeme içinde özellikle Prehistorik ve Roma çanak çömleği dikkati çekmektedir.

B 33/1 Taşköprü / Çetmi Köyü / Çetmi Höyük (Üyük Tepe) / Orta Boy Höyük

Köyün yaklaşık 350 m kuzeybatısında yaklaşık 20 m yüksekliğinde söbe biçimli bir tepe. Tepenin kuzeyinde bir yükseltisi bulunmakta, güneye doğru geniş bir teras yer almakta. Tepenin üzerinde ve çevresindeki tarlalarda batıdaki tarla dışında oldukça seyrek çanak çömlek görülmektedir. Tepenin üzerindeki çanak çömlek çoğunlukla İ.T.Ç.'ye ait, tarlalarda ise daha çok Hellenistik ve Roma çanak çömleği bulunmakta.

B33/3 Taşköprü / Samanlıören Köyü / Yüklütepe/ Yamaç Yerleşmesi
(Çizim: 6/ 2,6,9-12 ;Resim: 7a)

Taşköprü ilçesinin kuzeyinde, Samanlıören Köyü'nün güneybatısında, konglomera bir tepenin güney yamacına kurulmuş bir yerleşmedir. İlk kez Gökoğlu tarafından saptanmış olan yerleşmenin (Gökoğlu, 1952: 42'de Urgancı Höyük olarak geçmektedir) 1992 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yürütülen tespit ve tescil çalışmaları sonunda koruma altına alınarak 1. dereceden sit olması gerektiği belirtilmektedir. Yüzeyde Demir Çağ ile Roma Dönemi arasındaki çeşitli devirlere ait bol miktarda çanak çömlek vardır. Yerleşmenin kuzeyinde bir mezarlık bulunmaktadır, ancak bu mezarlığın hangi döneme ait olduğu saptanamamıştır.

Araştırma yaptığımız bölgede rastladığımız çok sayıda tümülüsün (Resim: 12a) hepsinin değişik zamanlarda defneciler tarafından "ziyaret edilmiş" olduğu görülmektedir. Bunlar içinde en büyük ve fazla tahrip edilmiş olanı Gödel'dir.

C31/6 Merkez İlçe / Gödel Köyü / Kayabaşı Mevkii/ Tümülüs
(Çizim: 6/ 3-5,7,8)

Kastamonu'nun güneybatısında aynı isimli köyün kuzeyinde Kayabaşı mevkiinde yer alan büyük bir tümülüstür. Burada yapıldığı söy-

lenen define kazısı sırasında tepenin yarısı grayderlerle kazılarak dağıtılmış. Bunun sonucu ortaya çıkan yaklaşık 5-6 m yüksekliğindeki kesitte yer yer taş dolgular, kömürleşmiş kalın ağaç kütükleri ve çakıllı toprak tabakaları gözükmemektedir. Çevrede ve kesitte çok sayıda kaliteli gri Frig çanak parçalarına rastlanmıştır. Summers bu tip çanakların en kuzey sınırını Pazarlı olarak belirtmektedir (Summers, 1994:244). Bu tümülüs buluntuları bu sınırın daha da kuzeye çıkabileceğini göstermektedir. Bu denli önemli sonuçların elde edilebileceği bir tümülüsün bu şekilde definecilerle kazdırılmış olması bilimsel olarak büyük bir kayıptır.

C32 /11-16 Merkez İlçe /Kurusaray Köyü / Dağ Mevkii / Tümülüsler
(Resim: 6b)

Köyün kuş uçuşu 3 km kuzeyinde, birbirinden 100-300 m aralıklarla dizilmiş, yükseklikleri 3-7 m arasında değişen 6 tane tümülüs yükselir. Tümünde kaçak kazı amacıyla çukur ve yarmalar açılmıştır. Kesit ve yüzeylerinde hiç çanak çömlek bulunmadığı için tarihleme yapamamaktayız, ancak Gödel ile eşzamanlı ya da Hellenistik Dönem'e ait olabilir.

Araştırmalarımız sırasında şimdilik karşımıza çıkan yegane kale İnceboğaz Köyü'nün kuzeyindedir :

B 32/1 Merkez İlçe / İnceboğaz Köyü / Kale Mevkii / Kale
(Resim: 7b)

Köyün kuş uçuşu 3-4 km kuzeyinde Kovalca-Devrekani yolu üzerinde, Tekçam mevkiinin güneybatısında oldukça sarp yamaçlı kayalık bir tepenin üzerinde kuruludur. Kale duvarları yer yer yoğun bitki örtüsünün arasında iki taş sırası şeklinde görülmektedir. Kalenin içinde az miktarda çanak olmasına karşın kalenin kurulu olduğu tepenin yamacında ve buraya çıkan sonradan açılmış orman yolunun kesitinde çok sayıda çanak parçası bulunmuştur. İlk belirlemelere göre Demir Çağ ve Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir.

Bizans ve Roma Dönemi Yerleşmeleri

Antik Çağ'da Paflagonya olarak anılan bölgenin içinde kalan Kastamonu çevresindeki bilinen en büyük yerleşme yeri bugünkü Taşköprü ilçesinin kuzeyindeki Pompeiopolis'dir (Gökoğlu 1952:13,29,75). Burada Kastamonu Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılmış olmakla birlikte, oldukça büyük bir alana yayılan yerleşmede uzun süreli ve kapsamlı kazılar yapılması gerekmektedir.

Pompeiopolis kadar büyük olmamakla birlikte ilçenin batısındaki bugünkü Bey Köyü'nün (eski ismi Beydodurga/Beyduruca) kurulu olduğu alanda ve çevresindeki tarlalarda rastlanan mermer bloklar, sütun başlıkları ve sütun parçaları, tonozlu yapı kalıntıları, ayrıca geniş bir alana yayılmış nekropolü burada da küçük bir şehrin kurulu olduğunun göstergesidir. Ayrıca, özellikle Taşköprü ilçesine bağlı gezdiğimiz köylerin hemen hemen hepsinde ve çevrelerindeki bugün tarla ve bahçe olarak kullanılan alanlarda bol miktarda kiremit parçası, küp mezarlara ait kalıntılar, kaya mezarları (örneğin B 33/4, 7, C 32/20, 21), yapı parçaları ve çeşitli tarımsal üretim düzeneklerine ait parçalara rastlanmaktadır. Sırasöğütler Köyü'ndeki bir evin duvarını süslüyen mermer boğa başı (Resim: 8a) ve Ören mevkiindeki (C 32/17) bir tarlanın ortasındaki bazalttan 90x100x80 m boyutlarındaki üzüm presli altlığı (Resim: 8b) bunlara en güzel örnektir.

Korunma Altına Alınması Gereken Mimari Örnekler : Beylik, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Yapıları

Araştırma bölgemizdeki tümülüs ve eski yerleşmelerin saptanması amacıyla ziyaret edilen köy ve mahallerde, Beylik Dönemi'nden günümüze kadar uzanan bir zaman dilimi içinde yapılmış, bir bölümü son derece kötü durumda olan , bir bölümü ise eski yapı tekniklerinin terk edilmesi ve beton, briket gibi günümüz gereçlerinin yoğun kullanımı nedeniyle , müdahale edilmediği takdirde kısa bir süre içinde yok olmaya mahkum ilginç mimari örneklerle rastlanmıştır. Bunların ivedilikle teskilinin yapılması koruma altına alınması gerekmektedir.

Ormanların bol olması, ahşabın yapı gereci olarak yörede yaygın biçimde kullanılmasına ve bunun sonucu olarak da özel yapı tekniklerinin gelişmesine yol açmıştır. Yuvarlak tomrukların üstüste konması ve geçme tekniğiyle köşelerde birbirine tutturulmasıyla yapılmış (çatma tekniği) penceresiz ambar yapıları, yöre mimarisinin son derece özgün örneklerini oluşturmaktadır. Oldukça yaygın olan bu tür yapıların koruma altına alınarak yitip gitmesinin önlenmesi gerekmektedir. Aynı şekilde köy camilerinin ahşap minareleri yörenin topografyası ve doğal örtüsüyle uyum sağlamaktadır. Merkezdeki kalın ve uzun ağaç gövdesi yardımıyla taşınan bu minareler, giderek yerlerini hiçbir özellik taşımayan beton minarelere bırakmaktadır. Öte yandan köy camilerinin çoğunun ahşap çatı strüktürleri ve bezemeli tavanları da bakımsızlıktan harap durumda olduğundan, daha sağlam gereçler kullanılarak aslına sadık kalınmadan yeniden yapılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Ziyaret edilen köylerde konut mimarisinin ilginç örneklerine de rast-

lanmıştır. Özellikle konak ve büyük çiftlik kompleksleri dikkati çekmektedir. Ne yazık ki, bunların çoğu bakımsızlıktan yok olma süreci içine girmiştir. Tavan, kapı ve pencere kanatları gibi bazı bezemeli ahşap aksamın özellikle İstanbul'daki bazı eskici ve antikacıların yoğun talebi karşısında satılma amacıyla sökülmesi bu süreci hızlandırmaktadır. İvedilikle koruma altına alınması gereken bazı örnekler ("çatma" ambar ve ahşap minareler dışında) aşağıda verilmektedir :

1- Merkez İlçe / Terziköy-Obruk Köyü arası / Candaroğlu Adil Bey Camii, Türbesi, ve çevresindeki Beylik Dönemi'ne ait mezarlık (Gökoğlu 1952:286-287) : Onarım yapılmakla beraber defineciler tarafından içi kazılmış ve tahrip edilmiştir. Mezarlık ortasından geçen köy yolu tarafından ikiye bölünmüştür ve mezarlık tahribata açıktır.

2- Taşköprü / Boyundurca Köyü / Fatma Hatun Camii : Karkas arası tuğla dolgu tekniğiyle yapılmış, uyumlu oranları ile dikkati çeken küçük bir köy camisidir. Yerel köy camii için iyi bir örnektir.

3- Merkez İlçe / Kırcalar Köyü / Konak Hamamı Kubbeli (Resim: 9a) : Altın ısıtmalı iki mekandan oluşan metruk durumda küçük bir Osmanlı hamamı, kendi haline bırakıldığı için büyük bir hızla yıkılmaya mahkumdur.

4- Merkez İlçe / Gömmecce Köyü / Ahşap Köprü ve su değirmeni : Köylülerin ifadesine göre 72 yıllıktır. Yapım tarihi bilinmeyen su değirmeni ise 1933 yılında onarım görmüştür ve halen kullanılmaktadır.

5- Taşköprü / Çaycafer Köyü / İlkokul binası (Resim: 9b): Yöre eşrafından Kurtuluş Savaşına katılmış Deli Kamil Ağa'nın Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında yaptırdığı ve devlete vakfedilmiş, tamamen yerel mimari özellikler taşıyan yatılı bölge okulu. İlkokul olarak yaptırılan yapı zamanla genişletilerek yatılı bölge okuluna dönüştürülmüş. 1958 yılında yeni ilkokul yaptırılınca terk edilmiş. Zamanla damı çökmüş ve bakılmadığı için hızla tahrip olmaktadır. Gerek Cumhuriyet'in ilk dönemlerine ait yapı olması, gerekse yerel özellikler taşıması açısından önemlidir. Bölgede uzun zaman hizmet vermiş yapının yöre halkı için önemi büyüktür ve buranın ivedilikle onarılarak değerlendirilmesini istemektedirler.

6- Taşköprü / Abay Köyü / Eski Ahşap Camii ve imam evi : Yüzyılın başında çatma tekniğiyle yapılmış olan cami, bir takım sosyal etkinliklerde kullanılmasına karşın bakımının zor olduğu gerekçesi öne sürülerek yıkılmak istenmektedir. Her ikisi de onarılarak köyün misafir hanesi veya turizm etkinliklerinde kullanılabilir.

7- Merkez İlçe / Ahmet Bey Köyü / Ahmet Sırtlı Konağı : Esas konağın yanı sıra ambar, samanlık, ahır gibi bazı ek yapılardan oluşan kompleks, yörenin eşrafından Ahmet Sırtlı tarafından yaptırılmıştır. Şu andaki sahipleri tarafından terk edilmiş durumdadır. Kısa zamanda önlem alınmazsa yıkılıp gidecektir.

Sonuç

Bu yılki kısa dönem, bölgeyi tanımaya ve yerleşmeler ile topoğrafya arasındaki ilişkileri anlamaya yöneliktir, Merkez ilçe ve Taşköprü ilçesinin bazı kesimlerinde yürüttüğümüz yüzey araştırmasından elde ettiğimiz ön bilgilere dayanarak bölgenin tarihinin Paleolitik dönemlere kadar gittiğini, Prehistorik yerleşmelerin tahminimizden daha yoğun olduğunu görmekteyiz. Öte yandan, araştırmamızın hedefleri arasında yer alan, bölgedeki Hitit varlığının irdelenmesi de, bu döneme ait malzeme veren birkaç yerleşmenin saptanmasıyla bir ölçüde gerçekleşmiştir.

Yörenin Klasik, Beylik ve Osmanlı dönemlerinde de yoğun iskana sahne olduğu, yeterli ilgi gösterilmediği için hızla yok olma sürecine giren zengin mimari örneklerle sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalarımıza 1996 yılında da devam etmeyi planlamaktayız.

KAYNAKÇA

- BOSTANCI, E.Y. 1952. "Gökırmak Vadisi'nde Prehistuvar Araştırmaları, Yeni Paleolitik Buluntular" A.Ü. DTCF Dergisi XI/1-2, s.137-142, lev.I-VII.
- BURNEY, C.A. 1956. "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies* VI, s.179-201.
- DONCEEL-Voûte, P. 1979. "Gökırmak Valley, 1977" *Anatolian Studies* XXIX, s.196-197.
- GÖKOĞLU, Ahmet. 1952. *Paphlagonia, Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. cilt I Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.
- JELINEK, Arthur. 1980. "İstanbul Boğazı'nın Doğu Yakasındaki Vadilerden Paleolitik Buluntular", H.Çambel ve R.J.Braidwood (yay.) *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I*, s.309-315, lev. 48-49.
- KÖKTEN, K. 1951. "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarih öncesi Hakkında Yeni Gözlemler" A.Ü.DTCF Dergisi IX s.201.
- MARRO, C., A. Özdoğan, A. Tibet 1996. "Prospection Archeologique Franco-Turque dans la region de Kastamonu (Mer Noire). Premier rapport preliminaire", *Anatolia Antiqua* IV, s.273-290.

MELLEART, James. 1970. *Excavations at Hacilar*. Edinburg University Press, Edinburg.

ÖZDOĞAN, A. 1995. "Life at Çayönü During the Pre-Pottery Neolithic Period (according to the artifactual assemblage)" *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları*. İstanbul, s. 79-100.

ÖZDOĞAN, M. 1985. "1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*. Ankara, s.409-420.

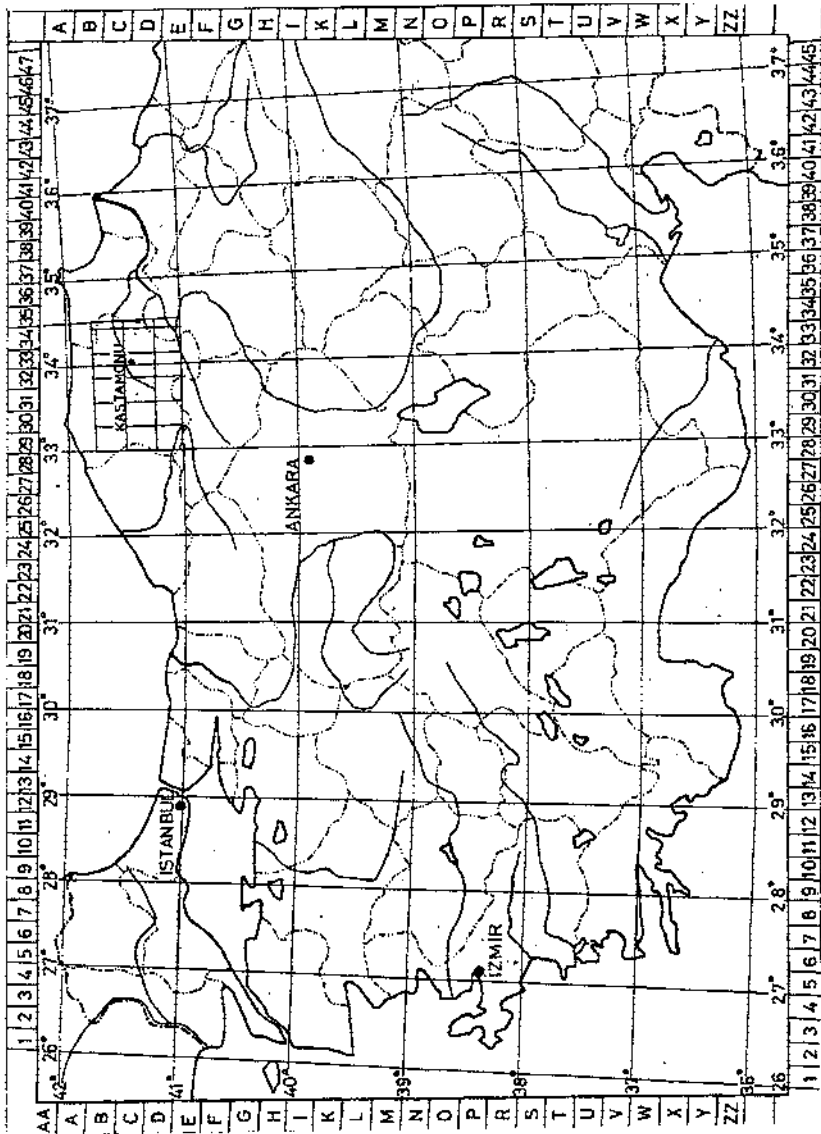
SEEHER, J. 1987. *Demircihöyük III/1 die Keramik I*. Philip von Zabern, Mainz.

SUMMERS, G.D. 1994. "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia" *Anatolian Iron Ages 3. Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August* A. Çilingiroğlu ve D. H. French (yay). The British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph 16, Ankara, s.241-252.

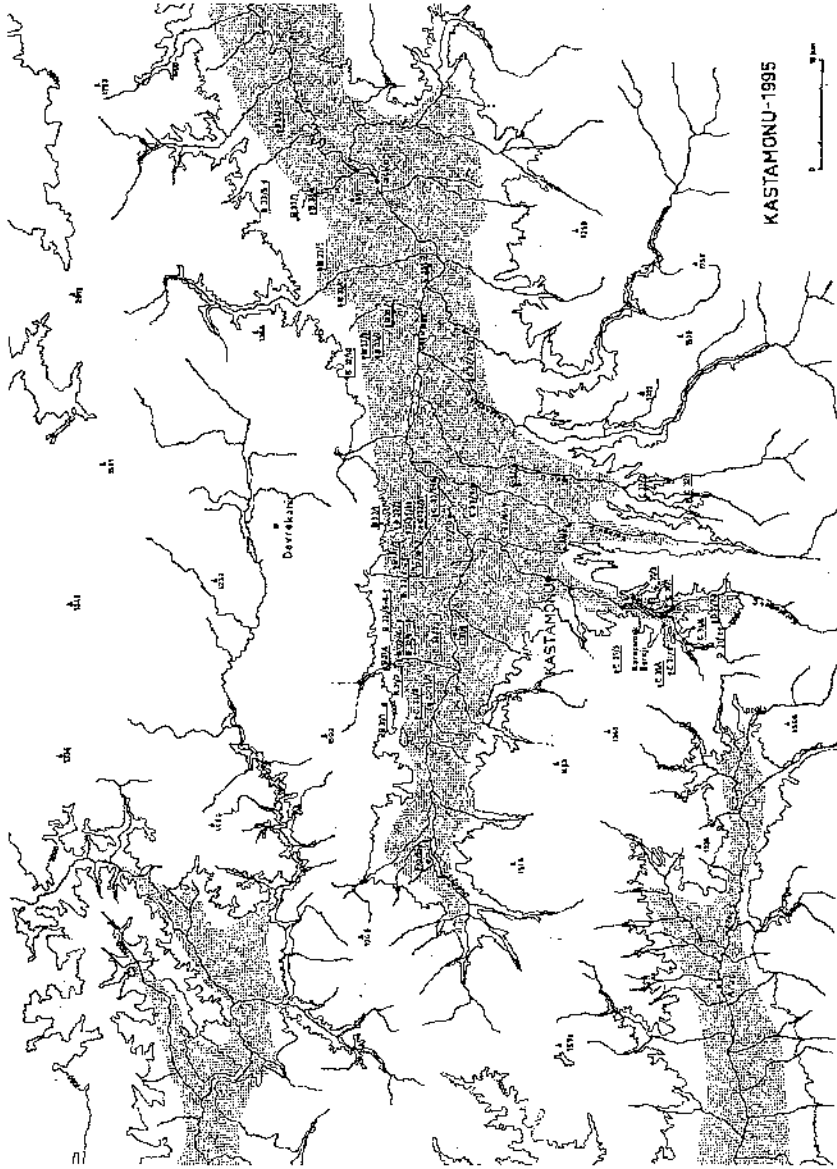
1995 Yılında Saptanan Yerleşmelerin Listesi

CODE	NOM	SOUS-PREFECTURE	VILLAGE	LIEU-DIT
B 31/1	Yumuktepe	Merkez	Başköy	Yazı
B 31/2	Çakılıçı	Merkez	Başköy	Ören
B31(3	İmrentepe	Merkez	İmranlı	İmrentepe
B 31/4	Maltepe	Merkez	Hacışaban	Maltepe
B 32/1	Kale	Merkez	İnceboğaz	Kale
B 32/2	Kömüşyatağı	Merkez	İnceboğaz	Kömüşyatağı
B 32/3	Kapıcımahallesi	Merkez	Yürekveren	Kapıcımahallesi
B 32/4	Yürekveren TI	Merkez	Yürekveren	-
B 32/5	Kayacıköyü	Merkez	Yürekveren	Kayacıköyü
S 32/6	Bedestenici	Merkez	Yürekveren	Bedestenici
B 32/7	Çiler Tarlası	Merkez	Veli	-
B 32/8	Tepecik	Merkez	Halife	Tabak yazısı
B 32/9	Çakıllarıçı/Maşatoluğu	Merkez	Halife	Çakıllarıçı/Maşatoluğu
B 32/10	Sokukayası	Taşköprü	Kızılcadören	Sokukayası
B 33/1	Çetmi	Taşköprü	Çetmi	Bükmiş Mahallesi
B 33/2	Deliklitepe/Zelatuntepe	Taşköprü	Aşağı Urgancı	Deliklitepe/Zelatuntepe
B 33/3	Yüklütepe	Taşköprü	Samanlıören	Yüklütepe
B 33/4	Kayaaltı	Taşköprü	Bademci	Kayaaltı
B 33/5	Direkkaya	Taşköprü	Afşar	Arızmarköyü

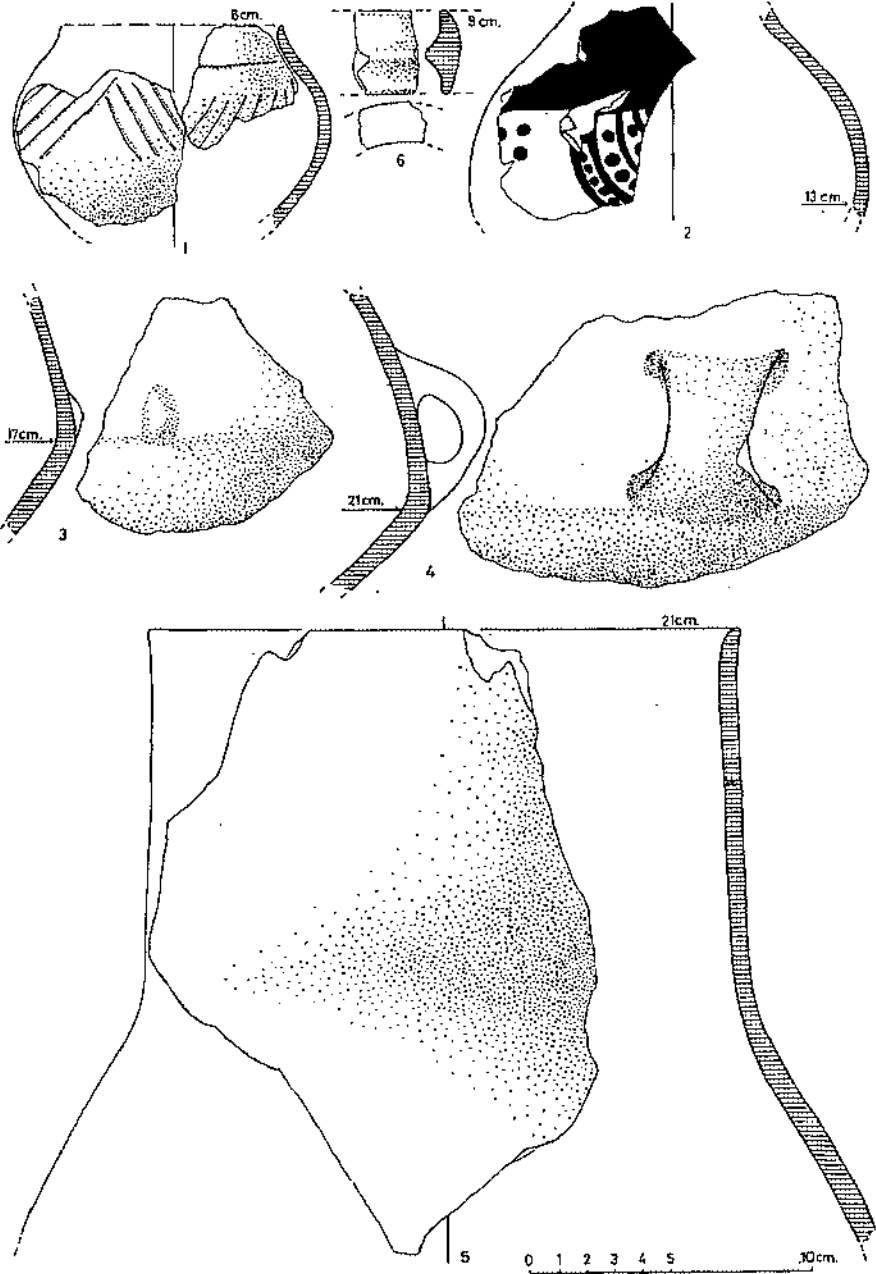
B 33/6	Ören	Taşköprü	Bey	Ören
B 33/7	Kargaırını	Taşköprü	Bey	Asarboğazı
B 33/8	-	Taşköprü	Akseki	-
B 34/1	Türbe	Taşköprü	İncesu/Tuşluk Mahallesi	Türbe
B 34/2	Katrakderesi	Taşköprü	İncesu/Başören Mahallesi	Katrakderesi
C 31/1	Çatalkaya	Merkez	Akçakese/Hacıömer Mah.	Çatalkaya
C 31/2	Kışla	Merkez	Akçakese/Hacıömer Mah.	Kışla
C 31/3	Dikmentepesi	Merkez	Kapaklı	Dikmentepesi
C 31/4	Yeniceköy	Merkez	Kapaklı	Yeniceköy
C 31/5	Ulutepedoruğu	Merkez	Kirişoğlu	Ulutepedoruğu
C 31/6	Kayabaşı	Merkez	Gödel	Kayabaşı
C 31/7	Taştepedoruğu	Merkez	Hacımuharrem/Hacı Mah.	Taştepedoruğu
C 31/8	Köplütarla	Merkez	Hacımuharrem/Urgancı Mah.	Köplütarla
C 31/9	Kuştepesi	Merkez	Numanlar	Kuştepesi
C 32/1	Üyüktepe	Merkez	Esenler	Üyüktepe
C 32/2	İbiktepe	Merkez	Gömmeci	İbiktepe
C 32/3	Ören	Merkez	Yukarı Elyakut	Ören
C 32/4-7	Üçtepeler II-IV	Merkez	Alpagut	Üçtepeler
C 32/8	Kavakçıl	Merkez	Sirasöğütler	Kavakçıl
C 32/9	Baratkavağı	Merkez	Kayalı	Baratkavağı
C 32/10	Kilisemevkii	Merkez	Kurusaray	Kilise
C 32/11-16	Kurusaray II-T6	Merkez	Kurusaray	Dağ
C 32/17	Ören	Merkez	Kovalca	Ören
C 32/18	Pazardoruğu	Merkez	İnceboğaz	Pazardoruğu Düzülüğü
C 32/19	Paşaköy	Merkez	İnceboğaz	Paşaköy
C 32/20	Örentepesi	Taşköprü	Abay	Örentepesi
C 32/21	Tokatlıköy	Taşköprü	Abay	Tokatlıköy
C 32/22	Sıraköy Mevkii Öntü	Merkez	Halifekuyucağı	Sıraköy
C 33/1	İkitepe I	Taşköprü	Alamaşışli	İkitepe
C 33/2	İkitepe	Taşköprü	Alamaşışli	İkitepe
D 31/1	Devetaşı	Merkez	Kuzyaka	Devetaşı
D 31/2	Höyüktepe	Merkez	Kuzyaka	Höyüktepe
D 31/3	Dolaytepe	Merkez	Kuzyaka	Dolaytepe

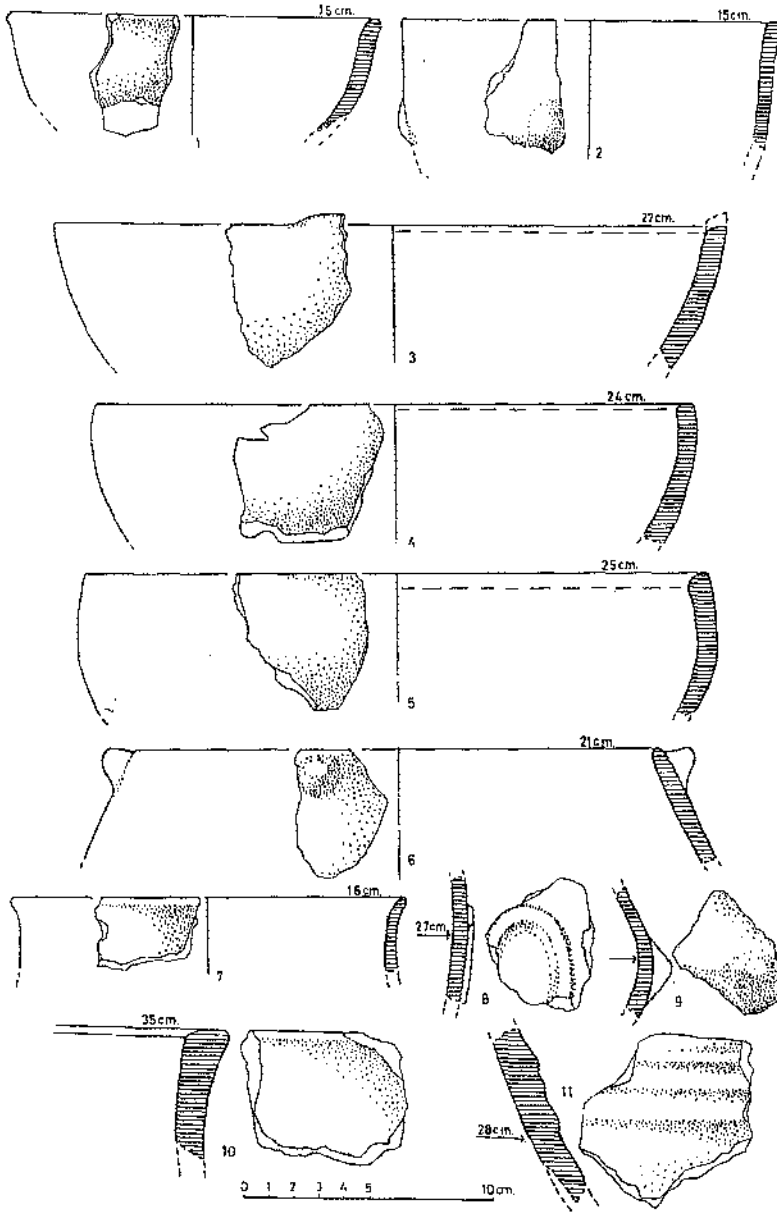
Çizim 1: Araştırılan bölge ve kodlamada kullanılan anahtar

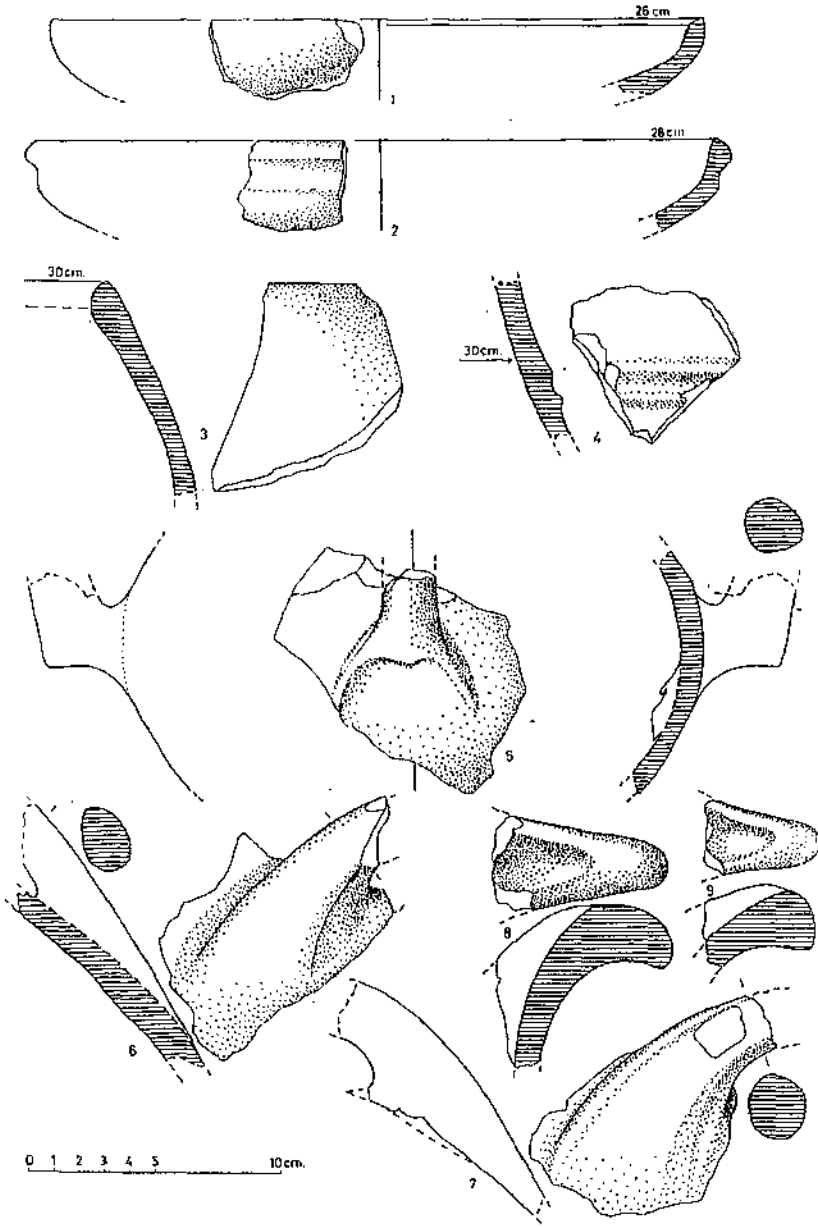
Çizim 2: 1995 yılı çalışmalarında saptanan yerleşmeler

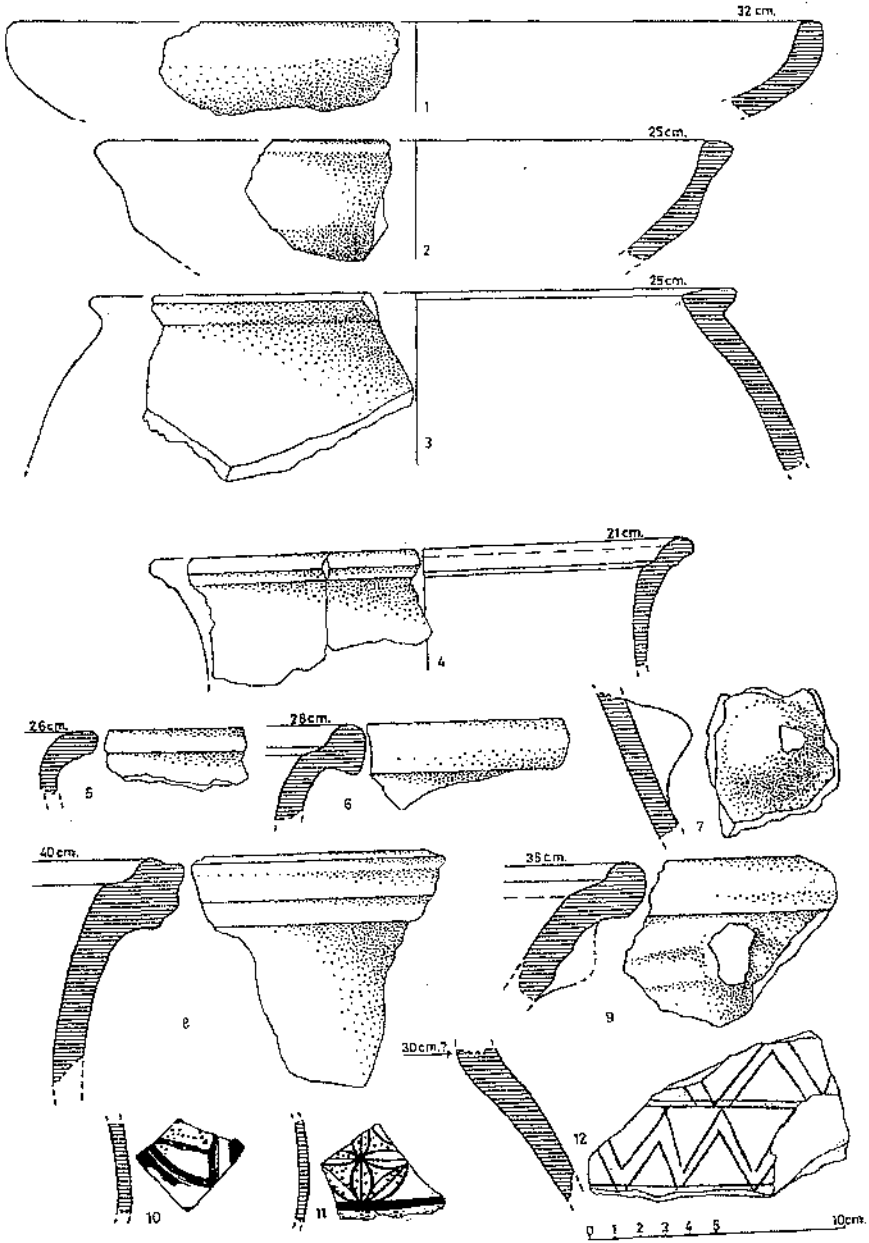
Çizim 3: Prehistorik dönemlere ait çanak çömlek

Çizim 4: Prehistorik dönemlere ait çanak çömlek

Çizim 5: 2. bin yıl çanak çömleği

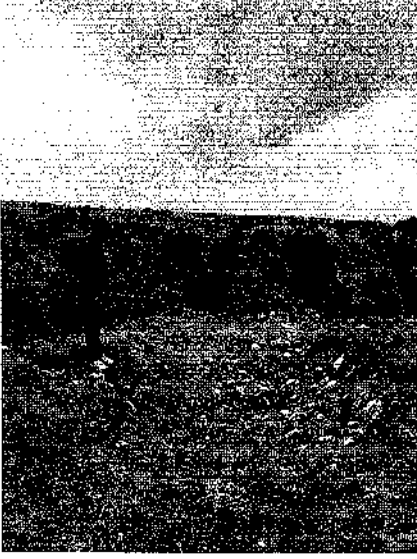
Çizim 6: Frig Dönemi'ne ait gri boyalı mallar

Resim 1a: Kızılcaören Köyü / Sokukayası mevkii

Resim 1b: Hacıömer Mahallesi / Çatalkaya mevkii

**Resim 2a: İnceboğaz Köyü / Pazardo-
ruğu**

**Resim 2b: Aynı yerleşmeden çanak
çömlek**

Resim 2c: Aynı yerleşmeden çanak çömlek

Resim 3a: Yürekveren Köyü / Kapıcı Mahallesi mevkii

Resim 3b: Hacımuharrem Köyü / Hacı Mahallesi / Taştepe Doruğu

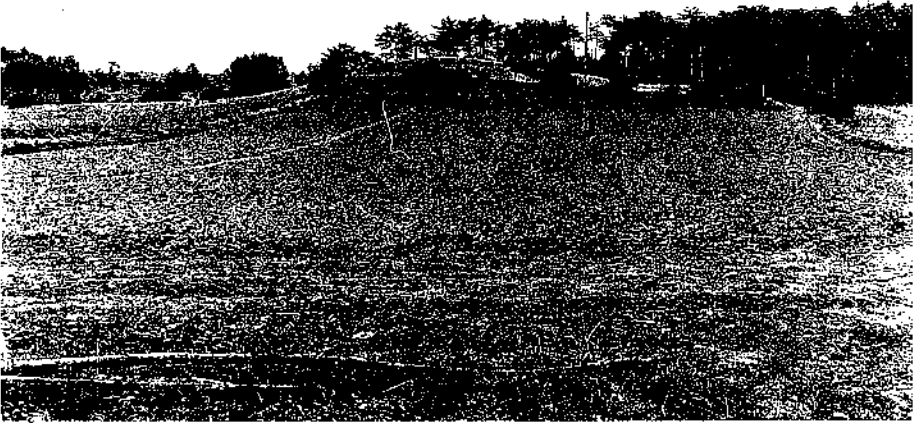
Resim 4a: Halife Köyü / Tabakyazısı mevki / Tepecik

Resim 4b: Esenler Köyü / Üyüktepe

Resim 5a: Kayah Köyü / Baratkavağı mevki

Resim 5b: Hacı Şaban Köyü / Maltepe

Resim 6a: Uzunoluk Köyü'nün kuzeyindeki 4 tane tümülüs

Resim 6b: Kurusaray / Dağ mevkii

Resim 7a: Samanhören Köyü / Yüklütepe

Resim 7b: İnceboğaz Köyü / Kale mevki

Resim 8a: Sırasöğütler Köyü, Emin Yağcıoğlu'nun evinin duvarındaki öküz başı

Resim 8b: Kovalca Köyü / Ören mevki Kamil Musaoğlu'nun tarlasındaki üzüm pres'i

Resim 9a: Kırcalar Köyü / Konak Hamamı

Resim 9b: Çaycafer Köyü / İlkokul binası

KERKENES DAĞ 1995

*Françoise SUMMERS **
Geoffrey SUMMERS

Kerkenes Dağı adıyla bilinen, denizden yaklaşık 1500 m yükseklikte geniş bir granit dağ kütleinin üzerine, surları yamaç sırtlarında yer alacak şekilde ustalıklı yerleştirilen şehir, Anadolu platosunda bugüne değin bulunmuş en büyük Hellenistik Dönem öncesi sitidir.

1995 yılı arazi çalışması sekiz hafta sürmüştür. Bu çalışmanın odak noktasını jeofiziksel araştırma ve şehir planının hazırlanması oluşturmıştır. Yalnızca eski surları doğrulamakla kalmayarak şehir hakkında gelecekte yapılacak araştırmalar için yeni boyutlar sunan sonuçlar ise oldukça şaşırtıcı ve heyecan verici olmuştur. Şehir planı, 1993/94 yıllarında çekilmiş olan balon fotoğraflarının yüzey kalıntılarıyla karşılaştırılması sonucu fotoğraflar üzerinde hazırlanan plan taslaklarının daha sonra rektifiye edilerek topoğrafik haritaya işlenmesi yöntemiyle zenginleştirilmiştir. Bilinen iki tapınak kalıntısı detaylı biçimde belgelenmiş, kalede yer alan Bizans ve daha erken devirlere ait duvarların rölöveleri alınmış ve bölgesel çevre araştırması tamamlanmıştır.

Böylece şehir dinamikleri belirlenmiş, mekanın kamusal/ıdari, askeri, dini, sivil yerleşim (konut alanlarında büyüklüğe dayalı bir hiyerarşi veya sınıflanmaya bağlı olarak) ve işlevleri henüz belirlenemeyen diğer amaçlar için nasıl bölündüğü daha kolay anlaşılır hale gelmiştir. Saray alanının şehrin diğer kısımlarından ayrılmamış oluşu, yöneticilerin şehir sakinlerinin kendilerine bağlılığına gü-

(*) Françoise SUMMERS, ODTÜ Mimarlık Bölümü, ANKARA
Dr. Geoffrey D. SUMMERS, ODTÜ Siyasal Bilgiler ve Kamu Yönetimi Bölümü,
ANKARA
Çeviri: Nilüfer BATURAYOĞLU

vendiklerini göstermektedir ki, bu şehirde oturanların kimliklerinin ve bunların çevrelerindeki kırsal nüfusla olan ilişkilerinin tanımlanabilmesi açısından önemli bir gözlem oluşturmıştır. Askeri bakımdan sur içinden duvarın her noktasına kolayca ulaşmak veya sur kapılarını kullanmak suretiyle yaklaşan bir orduyu hızlı bir biçimde karşılamak mümkündür.

YÖNTEM

Amaç, şehir planını büyük kazı çalışmalarına gerek kalmadan yeniden kurabilmektir. Bu çalışmanın temelini 1993/94 yıllarında çekilen balon fotoğrafları oluşturmaktadır. 1993 yılında 100 x 100 metrelik bir karolaj oluşturularak plana çakıştırılmış ve yere işaretlenmiştir. Buna ek olarak rastgele seçilen kontrol noktaları da işaretlenerek ölçülmüştür. Levent Topaktaş (ODTÜ) ölçüm verilerini AutoCAD yazılımına aktarmıştır. Daha sonra MNG Inc. tarafından stereografik bir fotoğraf çiftinden çizilen topoğrafik harita üzerine yine AutoCAD yardımıyla, fotoğrafların ve verilerin değerlendirilmesi yönünden, daha kullanışlı olan detaylı bir karolaj meydana çıkmıştır (Şekil: 1). Boğazköy Araştırma ekibinden Hans Birk ve Henning Schriever bu karolayı tekrar ölçerek anakayalara çakılan kazıklardan oluşan yeni bir kesin noktalar ağı oluşturmuşlardır.

Arazi çalışmalarında plan taslaklarının hazırlanması ve yorumlanmasında fotoğraflar son derece faydalı olmuştur. Bunların yardımıyla şehrin çeşitli bölgelerinin planlarını hazırlamak imkan dahiline girmiştir (Şekil: 2). Bunlarda, fotoğraf makinası açısının tam yatay olmaması nedeniyle düzeltilmesi gereken fotoğrafik bir distorsyon mevcuttur. Yere beyaz toz kireçle işlenen ve yerleri ölçülerek belirlenen kontrol noktalarının yardımıyla ve bazı alanlarda hem fotoğraflarda hem de yer üzerinde tanımlanabilen görünür noktaların teodolitle ölçümü yöntemiyle AutoCAD veya AERIAL yazılımlarını kullanarak bu distorsyonun düzeltilmesi mümkün olmuştur. İngiltere Bradford Üniversitesi'nden John Haig'in hazırladığı AERIAL adlı yazılımın yeni versiyonu bir tarayıcı ile birlikte kullanılabildiğinden çalışmayı hızlandırmıştır.

1993 yılında yapılan jeofiziksel araştırma denemesi 1995 sezonunda geniş alanların manyetometre ile taranmasına imkan sağlamıştır (Şekil: 1). Aslında sonuçlar çıktılardan da anlaşıldığı üzere (Şekil: 3a, 4a) son derece olumluysa da, kesin yorumlama için deneme kazıları gerekmektedir. Jeofiziksel verilerin diğer veri biçimleriyle nasıl çakıştırılabileceği veya biraraya getirilebileceği de diğer bir güncel araştırma konusudur.

ÖNEMLİ SONUÇLAR

1. Tarihi

Daha önce şehrin eski Pteria olduğu savı ortaya atılmıştı. Son gözlemler ve araştırmalar bu savı doğrular niteliktedir.

2. Jeofiziksel

Jeofiziksel haritalar çeşitli savları doğrulamış ve bazı beklenmedik sonuçlar vermiştir:

a) Şehrin tahrip edildiği tarihte, görünüşe göre daha çok askeri ve idari amaçlı bazı alanların halen tamamlanamamış olduğu düşünülmektedir ki, bu sonuç oldukça iddialı bir tasarım olan şehir surlarının da yarım bırakılmış olduğu gözlemini doğrulamaktadır.

b) Yerleşim süresinin oldukça kısa hatta bir nesilden bile daha az olduğunu kanıtlayan, yalnızca bir tek yapı katının bulunduğu savı doğrulanmıştır.

c) Şehrin bir yangınla tahrip olduğu yüzey ve jeofiziksel araştırmalarla kanıtlanmıştır.

d) Şehrin aşağı kısımlarında, yüzeyde çevre duvarlarının kalıntısı görülen sivil yerleşim alanlarının içlerinin bugün toprak altında bulunan yapılarla dolu olduğu anlaşılmıştır (Şekil: 3b, 4b).

e) Jeomanyetik araştırmadan elde edilen haritaların büyük bölümü olağanüstü derecede açık ve anlaşılırdır. Şehrin diğer alanlarında da gelecekte jeofiziksel çalışmalar yapılması öngörülmektedir.

3. Şehir Planı

Şehrin güney ucunda yer alan büyük bir alan da dahil olmak üzere şehrin çeşitli bölgelerine ait planlar AutoCAD yazılımı yardımıyla çizilmiştir. Böylece şehir planlamasının altında yatan kavramları anlamak ve şehri askeri, kamusal, dini ve sivil yerleşim alanları biçiminde işlevsel bölgelere ayırmak mümkün hale gelmiştir. Buna ek olarak şehir içindeki haberleşme ve su dağıtım şebekelerinin gelişmişliği ve önemi de daha iyi anlaşılmıştır. Şehrin bölgeler arası önemi ve gözardı edilemeyecek bir askeri kuvvetin üssü olmaya uygunluğu da netlik kazanmıştır. Şehrin nüfusunun hesaplanması bu kıy yapılabacak arazi sonrası çalışmalarının hedefleri arasında olup, şehir nüfusunun şehrin

mekansal büyüklüğüne ve kullanılabilir boş yapı alanı miktarına oranla oldukça küçük olduğu ve azami bir kaç binin üzerine çıkmadığı açıktır. Buna rağmen şehrin içinde büyük boş alanlar da bulunmamaktadır.

4. Tapınaklar

Karabaş'ta bulunan tapınak yeniden ölçülerek rölöveleri tamamlanmış ve bir ön restitüsyon planı hazırlanmıştır (Şekil: 6, 7). Sur içinde bulunan daha küçük bir başka tapınak üzerinde de benzer çalışmalar yapılmıştır (Şekil: 8). Bu iki tapınak hakkında düzenlenen bir rapor ise yayına hazırlanmaktadır.

5. Geç Devirlere Ait Anıtlar

Bizans Devri ve ortaya çıkışı büyük ihtimalle Akamanışlar Dönemi'ne dayanan daha erken bir devre ait kale surları ile hemen kale eteklerinde bulunan küçük bir kilise yapı grubunun rölöveleri tamamlanmıştır. Böylece şehir sınırları içinde yer alan geç devirlere ait anıtlar üzerindeki çalışmalar sona ermiştir.

6. Bölgesel Araştırma

Sit çevresinde yaklaşık 10 kilometre çapında bir alanda yürütülen bölgesel araştırma 1995 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışmaya ait ön sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Büyük ihtimalle o devirde ormanlık alan olması sebebiyle, Kerkenes Dağı'nın yukarı kısımlarında Neolitik veya Erken Kalkolitik çağlara ait yerleşime rastlanmamıştır. Kerkenes'in 4 km kuzeyinde, Eğri Öz Suyu Vadisi'nde yer alan Kuşaklı Höyük'de yapılan el sondajından anlaşıldığı üzere, vadi tabanlarında bulunan Alişar Höyük (Osten 1937) gibi erken sitler daha geç dönemlere ait alüvyon birikintilerinin altında gömülü kalmışlardır. Bu durumda bölgedeki Neolitik ve Erken Kalkolitik yerleşimlerin, daha geç devirlere ait yerleşimlerin kalıntıları ile jeomorfolojik tortular altında bulundukları kabul edilmiştir. Çevredeki jeomorfolojik değişim, yüksek alanların tarım amacıyla ve otlak olarak işletilerek sömürülmesinden kaynaklanan ağaçlık ve ormanlık alanların sürekli biçimde yokoluşu ve toprak erozyonuna bağlı olabilir. Araştırma sonunda, küçük ve mevsimlik Geç Kalkolitik sitlerden Erken Bronz Çağı (EBÇ) II'ye ait daha büyük kentsel sitlere ve sürekli köy yerleşimlerine geçiş sürecini kanıtlamak mümkün olabilecektir.

Küçük Kalkolitik veya EBÇ I yerleşimlerinin bir kısmı yüksek alanlarda ve doğal etmenlere daha açık konumlarda bulunmaktadır. Bu biçimdeki arazi kullanımına ait modelin incelenmesinde söz konusu yerleşimlerin mevsimlik olup olmadıkları sorusu büyük önem taşımaktadır.

Daha geç EBÇ yerleşimleri daha az sayıda ve doğal etmenlere daha kapalı konumdadır. Bu durum akarsu vadilerinde bulunan irili ufaklı sürekli yerleşim yerlerinin kuruluşuna işaret olarak kabul edilebilir.

İkinci bin yıla ait yerleşim alanları vadilerle sınırlı olup, bölgesel çalışmada buna örnek olarak yalnızca Kuşaklı'daki Geç Hitit İmparatorluk Devri yerleşimi gösterilebilir ki, söz konusu sitin eski Zip-palanda olduğu anlaşılmıştır (Gurney 1995 ve Dr. R.L. Gorny - Bu çalışma yayına hazırlanmaktadır). Kerkenes Dağı'nın zirvesinin ise Hitit devri kutsal dağı daha olduğu zannedilmekte olup, geç devir kale surlarının Hitit Devri kalıntılarını örttüğü düşünülmektedir.

Sağlam duvarlarla çevrili Akamanış Dönemi kalesinin dik yamaçları taşla kaplanarak savunma sistemi güçlendirilmişti. Zirvelerde yer alan küçük sitlerden anlaşıldığı üzere çevrede Geç Akamanış Devri'nde merkezi Kerkenes'de bulunan gelişmiş bir kontrol ve idare sisteminin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

7. Yayınlar

Anatolian Studies'de yayınlanmak üzere (Summers et al, 1995 ve 1996) iki rapor ve Journal of Near Eastern Studies'de yayınlanmak üzere (Summers 1996) aşağıda bir özeti sunulan şehrin tanımlanmasına ait bir makale hazırlanmaktadır.

ŞEHRİN TANIMI

Aşağıda Kerkenes Dağı'nda bulunan sitin bir imparatorluk şehri olduğu tezi savunulacaktır. Bu kabul ise, hemen Helenistik Devir öncesi Demir Çağı'nda Orta Anadolu'nun yaklaşık merkezinde yer alan bir dağın tepesinde kimlerin hangi nedenlerden dolayı bu kadar büyük, ustalıkla tasarlanmış ve ağır savunma yapılarıyla güçlendirilmiş bir şehir kurabilecekleri sorusunu gündeme getirmektedir. Şehrin inşasının tamamlanamadığı ve yerleşimin oldukça kısa süreli olduğu açıkça görülmektedir. Şehrin kurucusu bu yeri savunma açısından son derece elverişli oluşundan dolayı seçmiş ve şehrin mimarı da bu avantajlardan gerektiği gibi yararlanmasını bilmiştir. Bu konunun seçilmesinde pek çok neden etkili olmuştur. Yer, Karadeniz'i Akdeniz'le ve İran'ı batıyla

bağlayan kuzey-güney ve doğu-batı yollarına yakındır, granitik jeolojik özellikleri dolayısıyla arazide su, çevresinde nispeten daha boldur ve konumu itibarıyla Kapadokya düzlüğünün kuzey ucunu kontrol etmektedir. Şehir bir gereksinim sonucu kurulmuştur ve kurucusunun olağanüstü görüş yeteneğini sergilemektedir. Bu şehrin, yeni bir imparatorluk merkezine gerekli olacak krallık, idari, dini, askeri ve sivil yerleşim işlevlerine ait tüm elemanları içeren önceden hazırlanmış bir plana uygun bir "ideal şehir" olarak kurulduğu açıktır. Fakat bu şehirde, örneğin İmparatorluk Dönemi Hitit sur kapıları veya ortagonal planlı Hellenistik sitelerde görülen dik açılardan ödün vermeyen anlayış benzeri, standart bir plana uyum sergilenmemektedir. İç Kale surları benzeri bir iç savunma sisteminin yokluğu, şehre yerleşmesi beklenen nüfustan çekinilmesi için sebep bulunmadığını, halkın yerleşime zorlanan uyruklar değil saltanatın sadık destekçileri olduğunu göstermektedir. Şehirdeki kamu yapılarının ve Karabaş'ta bulunan sur dışı tapınağının büyüklük ve gösterişinden açıkça anlaşıldığına göre, şehir geçici amaçlarla değil sürekli oturulmak üzere kurulmuştur.

Erich Schmidt'in 1928 yılında yaptığı deneme kazılarının sonuçlarına göre (Schmidt 1929: 83-92) şehir oldukça geniş bir dönem olan Alishar IV, yani M.Ö. 7. ve 4. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Aşağıdaki üç nedenden dolayı bir Pers şehri olması mümkün görünmemektedir:

i) Bilinen hiçbir Akamanış şehriyle benzeşmemektedir.

ii) Bir Pers şehri olsaydı büyüklüğü, gücü ve stratejik konumu gözönüne alındığında bir satraplık merkezi olması gerekirdi. Oysa konumu çok tartışılan Akamanış coğrafyası yeniden kurmalarına göre hiçbir satraplık düzenine uymamaktadır.

iii) Buluntuların hiçbirisi Pers dönemine işaret etmemektedir. Keramik buluntular gözönüne alınacak olursa 8. yüzyıla tarihlendirilmesi de mümkün değildir. 7. yüzyıla tarihlendirilmesi ise, bugüne kadar ele geçen buluntularla aksi kanıtlanamamış da olsa, hiçbir tarihi çerçeveye uymamaktadır. Eksiltme metoduyla düşünüldüğünde, şehrin kuruluşu ve terkedilişinin 6. yüzyıl içinde gerçekleşmiş olabileceği akla gelmektedir.

Söz konusu zaman diliminde veya daha önce kurulup terkedilen ya da yokedilen böylesine büyük bir şehrin adının eski metinlerde de geçtiğini düşünmek akılcı bir davranış olacaktır. Bu sav, Anadolu platosunda, kesin tarihi ne olursa olsun bu şehrin büyüklüğüyle kar-

şılaştırılabilecek başka bir örnek bulunmadığı gözönüne alınacak olursa daha da doğru hale gelmektedir. Bilinen kaynaklarda yalnızca bir tek aday göze çarpmaktadır ki, bu da eski Yunan tarihçisi, tarihin babası olarak da anılan Halikarnaslı Herodot'un sözettiği Pteria şehridir. Herodot'un tanıklığı (I. 76) aşağıdaki alıntıyı gerekli kılacak kadar önemlidir:

Ordu nehri (Kızılıрмаğı) geçtikten sonra Kapadokya'da Pteria adlı bir şehre geldi. (Pteria, Karadeniz'deki Sinop şehrine dikine çekilen bir çizgi üzerine düşen bölgenin en güçlü şehridir). Ordusunu burada konaklatan Kreziüs, Suriyeliler'in ülkesindeki ekinleri yok etmeye başladı, şehri aldı, halkını esir etti. Civardaki şehirleri de ele geçirerek Suriyeliler'i evlerinden, yurtlarından etti.

Bu sırada ordusunu toplayan Kiros, Kreziüs ile karşılaşmak üzere harekete geçti ve yol boyunca asker toplamak suretiyle ordusunu genişletti. Hareket etmeden evvel İyonya'ya haberciler göndererek bu ülkeyi Kreziüs'ten koparmak istedi, fakat başarı kazanamadı. Her şeye rağmen Pteria'ya yürüdü ve Kreziüs'ün ordusunun karşısında karargahını kurduğu zaman, iki ordu arasında bir kuvvet denemesi oldu. Her iki tarafın büyük kayıplar verdiği şiddetli bir savaştan sonra gece bastırdı ve bir sonuç alınamadan savaşa son verildi.

Herodot I. 76. (Perihan Kuturman, 1993)

Herodot'tan yapılan bu alıntıdan bir sonuç çıkarmadan önce, Pteria Savaşı'na yol açan ve iyi bilinen tarihçeyi gözden geçirmek yerinde olacaktır. En uygun başlangıç noktası herhalde Yeni Asur başkenti Nimrud'un M.Ö. 612 yılında Medler ve Babilliler'den oluşan ittifak kuvvetlerinin eline geçmesidir. M.Ö. 605'de Babil Kralı Nabopolassar Asur ordusundan geriye kalanları ve Mısırlı müttefiklerini Karkamış ve Hamath'da (modern Hama) yener. Böylece Yeni Asur İmparatorluğu, Anadolu'nun büyük kısmını da içeren etki ve ilgi alanlarıyla birlikte Medler ve Babilliler arasında paylaşılır ve imparatorluğun Mezopotamya'daki toprakları Babilliler'e, Harran'dan Anadolu platosuna kadar uzanan kuzey bölgeleri ise Medler'in yönetimine geçer. On yıl içerisinde Asur gücü kırılmış ve askeri bir yenilgi sonrasında imparatorluk dünya yüzünden yokedilmiş olur. Zagros Dağları'ndan, Yakın Doğu'da önemli yeni bir güç olarak doğan Medler ile üçbin yıllık bir şehir geleneğinin mirasçısı olan Yeni Babilliler arasındaki umulmadık aktif ittifak da ortak bir düşmanın yokluğunda yerini durgunluğa bırakır. Med gücü, Babilliler'in bu oldukça hızlı ve yokedici belayı dışarıda tutmak için yüzeyleri sırlı tuğla ile kaplanmış yüksek duvarları da içeren geniş savunma sistemleri kurmalarını gerektirecek kadar korkutucu olmalıydı ki,

Medler'in ilerlemesi ve ülkelerinin büyümesi ile ilgili daha sonraki dönem anlatan kaynaklar oldukça karanlık ve tartışmaya açıktır. Çünkü bunlar Medler'e değil Yunan ve Babililer'e aittirler ve çoğunlukla olaylardan daha sonra yazılmışlardır. (Beaulieu 1989). M.Ö. 590/589 yıllarına gelindiğinde Medler artık Orta Anadolu'da Lidyalılar'la savaşıyorlardı. Bu durum Doğu Anadolu'nun yüksek kesimlerinde ve Kafkaslar'daki Urartu hakimiyetinin sona ermiş olduğunu, belki de buraların Med hakimiyeti altına girdiğini göstermektedir. Çünkü Kral Kyaksares'in (Cyaxares) arkasını sağlama almadan Halys Irmağı'na doğru ilerlemesi mümkün olamazdı. Med-Lidya savaşı herhalde en doğru biçimde, iki tarafın yurtlarından uzaklıklarının ve askeri hareket gereksinimlerinin dikte ettiği şartlarla sınırlanan yıllık seferler dizisi olarak anlaşılabilir ki, bu altıncı yılında, M.Ö. 28 Mayıs 585'de sona ermiş olmalıdır. Bakın Herodot bu savaşları nasıl anlatmaktadır:

...iki ülke arasında savaş çıkar ve beş yıl sürer. Bu süre içinde hem Lydialılar, hem de Medialılar zaman zaman zafer kazanırlar. Bir seferinde, beş yıl süren ve sonuç alınamayan savaştan sonra, hiç beklemedikleri, iki ordunun tümüyle kanlı bir savaşa girdiği bir anda, ortalık birden zifiri karanlık gece olur. Halbuki gün ışığından birden gece karanlığına geçiş olayı, Miletoslu Thales tarafından İonyalılar'a daha önceden bildirilmiş, hatta yılın hangi gününde olacağı bile saptanmıştır. Hem Lydialılar hem de Medler güpegündüz bu karanlığı görünce hemen savaşa son verirler ve her zamankinden daha çok barış isteği duyarlar. Barış anlaşmasının imzalanmasında ve iki krallık arasında evlenme yoluyla bağ kurulmasında Kilikyalı Siennesis ile Babylonyalı Labynetus yardımcı olurlar ve iki ülke arasında bir uzlaşma doğmasını sağlarlar. Aynı kişiler kuvvetli nedenler olmadıkça anlaşmaların bozulmadan yürürlükte kalamayacağını bildiklerinden Alyattes'in kızı Aryenis'i Kyaksar'ın oğlu Astyag'a vermeye ikna ettiler.
Herodot I.74 (Perihan Kuturman 1993)

Herodot'tan bu ve buna benzer başka alıntıları Yeni Babil kaynaklarıyla karşılaştıran pek çok çalışma yapıldıysa da, savaşın tarihi ve anlaşmanın şartlarına dair anlatılanlar hiçbir zaman sorgulanmamıştır. (Huxley 1965). Eğer Astyages batıdaki Med kuvvetlerini yönetirken babasının Med başkenti Ecbatana'da tahtında oturduğu kabul edilecek olursa - ki bu eski dünyada sık rastlanan bir durumdur - barış anlaşmasının tarihini Kyaksares'in ölümü ve Astyages'in tahta çıkışı ile mutabık kılmaya çalışmak gereksiz hale gelir (Huxley 1965). Halys Irmağı'nın Lidya ve Med imparatorlukları arasındaki sınırı oluşturduğu oldukça kesindir (Pedley 1972). Savaşın tabiatı ve şiddeti ne olursa

olsun gözardı edilemeyecek iki önemli nokta vardır. Birincisi, Med gücü Lidyalılar'ın Orta Anadolu'daki hakimiyetlerini tehdit edecek kadar büyüktür, hatta Kilikya ve uzaktaki Babil bile savaşan taraflar arasında barışı sağlamayı kendi çıkarları açısından gerekli görmüşlerdir. İkincisi ise, Medler arkalarından önemli bir saldırı gelebileceği kuşkusunu taşımadan Halys Irmağı kıyılarına kadar rahatça ilerleyebilmişlerdir.

Astyages ve Alyattes arasında daha sonra anlaşmazlıklar olup olmadığı sorusunu bir kenara bırakacak olursak, daha sonraki olaylar Astyages'in tahttan indirilmesi ve Büyük Keyhüsrev tarafından Akamanış İmparatorluğu'nun kurulması ile başlamaktadır. Bu arada Alyattes ölmüş ve Lidya tahtına oğlu ve Astyages'in kayınbiraderi Krezüs geçmiştir. Krezüs İran sarayındaki karışıklıkları, faydalanılması gerekli bir hanedan zayıflığı olarak görür. Eniştesinin öldürülmesi bahanesini kullanarak ve çeşitli kehanet tapınaklarına yolladığı elçilerin getirdikleri cevapları olumlu biçimde yorumlayarak, Herodot'un yukarıdaki alıntıda anlattığı üzere kuvvetleriyle Halys Irmağı'nı geçer ve Pteria'yı yağmalar. Bu Yunan dünyasındaki en meşhur hikayelerden biridir. Krezüs ile Keyhüsrev arasındaki sonuçsuz kalan savaşın sonra Krezüs Keyhüsrev'in de kış için geri çekileceği ve savaşın ancak ertesi baharda devam edeceği düşüncesiyle Sart'a çekilerek Ispartalı ve Mısırlı müttefiklerini yardıma çağırır. Fakat güçleri daha üstün olan Keyhüsrev, bir savaş adamı olduğu ve geçici bir zaferin sarhoşluğuna kapılmadığından Krezüs'ün peşine düşer. Delphi'deki kahin haklı çıkmıştır. Krezüs'ün saldırısı sonucu bir imparatorluk yıkılmış, fakat bu sonuç Krezüs'ün inandığı gibi Pers İmparatorluğu'nun değil kendi imparatorluğunun yıkılması olmuştur.

Buradaki kabul, Kerkenes Dağı'ndaki şehrin Pteria olduğu ve bu tanımlamanın eski kaynaklara ve görülen arkeolojik kalıntılara oldukça uygun bulunduğu (Przeworski 1929). Yukarıda da belirtildiği gibi, sitin konumu Herodot'un tarifine uymaktadır. Halys Irmağı'nın doğusunda ve Kapadokya düzlüğü üstündedir. Aşağı yukarı Sinop'un güneyinde bulunmaktadır ki, bu da tam olarak Herodot'un okuyucuya anlatmak istediğidir. Sinop'un Karadeniz'deki konumu Herodot tarafından bilinmektedir ve iç kesimlerin coğrafyasının aksine, okuyucularına yabancı değildir. Yukarıda da anlatıldığı gibi şehir bir imparatorluk merkezi olarak kurulmuştur. Güneş Tutulması Savaşı ve onu izleyen barış anlaşmasının ardından, yeni Lidyalı geline evsahipliği yapabileceği büyük bir sarayı da içeren, bu konumda ve böylesine güçlü bir üsse ihtiyaç duyan, Astyages'den başkası olamaz. Yerleşimin kısa süreli oluşu da tarihi gerçeklere uygundur: M.Ö. 585'den hemen sonra kurulmuş ve

kırk yıl kadar sonra (kesin tarih için aşağıya bakınız) Krezüs tarafından yok edilmiştir. Konum Astyages'in Halys Irmağı'nın doğusunda ihtiyaç duyduğu güçlü üs için uygundur. Bundan daha geç tarihli bir yerleşim izine rastlanamaması Keyhüsrev'in Lidya üzerindeki hakimiyeti sebebiyle artık Halys Irmağı'nın doğusunda güçlü bir üsse ihtiyaç duymamasından kaynaklandığı kolayca anlaşılabilir.

Aslında bu savı ve önerilen tanımlamayı doğruluyacak yazıtlardan oluşan müsbet kanıtlar bulunmadığını itiraf etmek zorunludur. Fakat kendileri kanıt olmasalar da savı güçlendiren başka yan savlar da bulunmaktadır. İlk olarak, Anadolu'da bu sitin bir başka benzeri veya öncüsü yoktur. İkinci olarak, yapı grupları oldukça geniştir ve yerel halk için düşünülüp kurulabilecek bir sığınak ve barınağın çekeceği büyük ve kalabalık bir nüfusa uygun olmayıp, daha çok, sınırlı sayıda elit bir nüfus için tasarlanmış gibi görünmektedir. Başka bir deyişle, yabancı, kolonici bir imparatorluğun temsilcileri için kurulmuştur. Bu yorumun doğruluğunu destekleyecek bazı ipuçları yukarıda Herodot'tan yapılan alıntıda da mevcuttur. Krezüs'ün Pteria halkına çevrede yaşayan Suriyeliler'den daha kötü davranmış olması, Pterialılar'ın aksine Suriyeliler'in Krezüs'e hiçbir kötülük yapmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Herodot'un kullandığı sözcüklerle, Pterialılar'ın çevrede oturan yerel halktan farklı olduklarını belirtmek istediği savunulabilir. Ancak bu ima, şehirde oturanların yabancı ve işgalci bir halk olan Medler ve onların müttefikleri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Savunma sistemi, Saray ve Karabaş'ta bulunan sur dışı tapınağının tasarım ve inşa tekniklerinin ve çevrili alanlar ile diğer mimari özelliklerin Anadolu'da başka ve bilinen benzerleri yoktur. Eğer şehir planının elemanlarının ve mimarisinin yerleşmiş ve uzun geçmişi olan bir geleneğin zirvesi olduğu düşünülürse - ki bu kabul yerleşim ve yapımdaki ustalığa da uygundur - yedi sıra sur duvarıyla Ecbatana'nın örnek ve ilham kaynağı olduğu kabul edilebilir. Sitin saray terası ve su kaynaklarının ustalıklı yönlendirilip kullanılması gibi başka bazı özellikleri de bir doğu geleneğini çağrıştırmaktadır. Fakat bunların tümü tahminden öteye gitmemektedir. Anadolu'daki diğer 6. yüzyıl siteleri hakkındaki bilgimiz o kadar sınırlıdır ki, olumsuz kanıtlara fazla önem vermek yanlış olabilir. Ancak yukarıdaki savlar kanıt oluşturmasa bile, yalnızca bu yüzden gözardı edilmeleri veya kullanılmamaları da aynı derecede hatalı olur.

Eski şehrin bir başka niteliği olarak doğuyla olan bağlantısına işaret edilebilir. Yaklaşık 1500 m yükseklikte kışlar hem uzun hem de çok soğuk geçmektedir. Buna ek olarak yakındaki il merkezi Yozgat gibi ben-

zer yükseklikteki modern Anadolu şehirleriyle karşılaştırıldığında konumun kış şartlarına açık olduğu kesindir. Şehir nüfusunun tamamının kışları burada geçirmeyi isteyebileceğini düşünmek zordur. Bu durum aynı zamanda buraya daha sonra neden yeniden yerleşilmediğini de açıklamaya yetmektedir. Mevsimlik bir şehir fikri Akamanışlar'ın yazlık ve kışlık şehirler arasında göç etme geleneğini akla getirmektedir. Eğer yukarıda savunulduğu gibi nüfus gerçekten yabancı idiyse kışlık yerleşimin nerede olduğu düşünülmelidir. Bu konuda hiçbir kanıt bulunmamakla beraber karlı zirvesi, Kerkenes'den yazın sıcak sisleri arasında sık sık görülebilen Kapadokya düzlüğünün diğer ucundaki Erciyes Dağı, Kayseri'nin nispeten yakın olduğunu hatırlatmaktadır. Daha kuzeyde ve hatta Toros Dağları'nın güneyinde kışlık yerleşim merkezi olarak düşünülebilecek başka alanlar da mevcuttur. Yerleşimin mevsimlik olduğu doğrulanabilse bile bu tekbaşına şehrin doğuyla olan bağlantısını kanıtlamayacağı gibi savı da bir kısır döngü haline getirecek, bununla beraber gözönüne alınması gerekli konulardan biri olmaktan da çıkmayacaktır.

Yukarıda savunulan tezler kanıt olmasalar da güçlü birer sav oluşturmaktadırlar. Kerkenes Dağındaki şehrin Pteria olduğu doğrulanamadığı takdirde, kimler tarafından kurulduğu sorusu tekrar gündeme gelecektir. Dahası, tarihlendirmenin de yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir. Çünkü Lidyalılar'la savaştıkları bir dönemde Medler'in bu türden bir güç merkezi oluşturulmasına izin vermiş oldukları düşünülemez. Eğer şehir bu dönemde bağımsızlığını kazanmaya uğraşan yerel bir güç tarafından kurulmuş ise ve Medler tarafından inşa değil yok edildiyse, tasarımdaki iddia ve Medler'in burayı işgal ederek yerleşmek yerine boşaltmaları şaşırtıcı ve açıklama gerektirici olacaktır.

Böylesine önemli bir merkezin, özellikle de Araştırmacı David French tarafından iddia edildiği gibi Pers Kraliyet Yolu çok daha güneydeyken neden bu kadar kuzeyde bulunduğu düşündürücüdür. Medler'in açısından bakılacak olursa, Babil tehdidinden olabildiğince uzaklaşmak bir gerekçe olarak kabul edilebilir. Pteria'ya doğru ilerleyen Büyük Keyhüsrev'in ordularının yaptığı gibi Med kuvvetlerinin de, Kuzey Mezopotamya'da Babil kuvvetleriyle karşı karşıya gelmek yerine, bugünkü yol gibi Zagros Dağları'nı daha kuzeydeki geçitleri kullanarak aşmış olması muhtemeldir. Diğer yandan, Pers Kraliyet Yolu, Sart'ın işgalinden ve büyük ihtimalle Babil'in Akamanış İmparatorluğu'na katılmasından sonra oluşturulmuştur. Ayrıca Doğu Karadeniz dağlarının etekleri, platonun sıcak ve kurak düzlüklerinden daha çekici, su ve diğer kaynaklar bakımından da daha elverişli görülmüş ola-

bilir. Akamanış hakimiyeti altında Güney Pontus o derece İran-ılaşmıştır ki, doğu kùltleri Hristiyanlığın kabulüne kadar güçlerini korumuşlardır. M.S. 7. yüzyılda Sasani Persleri aynı bölgeye ilgi göstermişler ve batıya ilerlerken Ankara'ya kadar benzer yolları kullanmışlardır. Yukarıda söz konusu edilen Pers saldırılarının etkisinin Kerkenes Dağ çevresinde de hissedilmiş olduğu savının yetersiz kanıtlara dayanılarak ortaya atıldığını belirtmekte yarar vardır (Foss 1975). Fakat kuzeydeki yolun çekiciliğinin 1300 yıl önce Sasani dönemindekinden pek farklı olmaması da mümkündür.

KERKENES DAĞI'NDAKİ DEMİR ÇAĞI ŞEHİRİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRMELER

Üç araştırma sezonun ardından bir takım önemli ve ileriye dönük sonuçları detaylı biçimde sunmak ve şehrin durumunu daha geniş bağlamlarda değerlendirmek mümkün hale gelmiştir. Bazı önemli sorular ise ileride yapılacak araştırmalar ve yeni metodlar ile yeni teorilerin uygulanması sayesinde cevaplanmayı beklemektedirler. Bu özetle önemli sonuçlar ile bunların ortaya koyduğu sorular kısaca açıklanacaktır.

Makro düzeyde, şehir iki bölgeler arası ana yolun kesişim noktası üzerine veya yakınına yerleştirilmiş idi; bunlardan biri İran'ı batıya, diğeri ise Karadeniz'i Akdeniz'e bağlamaktaydı. Ayrıca konumu geniş Kapadokya düzlüğünün kuzey ucuna hakimdi. Yer seçimi özellikle, görünür kıldığı olağanüstü manzaraları, savanulabilir yer şekilleri ve yıl boyu kurumayan kaynaklarını besleyen su tutan granitik jeolojisiyle bağlantılıydı. Yer seçimiyle ilgili dezavantajlar - ki bunlar şehrin uzun vadedeki başarısızlığı konusunda bir takım açıklamalar da getirmektedirler - Akamanış İmparatorluğu'nun Ege'ye kadar büyümesi sonucu kuruluşunu etkileyen jeopolitik nedenlerin değişmesiyle birlikte politik ve emperyal güç merkezlerinden yalıtılmış hale gelmesi, yüksek rakımı (denizden yaklaşık 1500 m) ve bundan kaynaklanan çok soğuk kışlar ve kararlı bir düşmana karşı yedi kilometre uzunluğunda tamamlanmamış şehir surlarını savunma ve kovuşlandırmanın askeri lojistik açısından yarattığı zorlukları içermektedir.

Şehir ne genişlemiş ne de gelişmiştir. Bunun yerine (mevsimlik EBÇ kullanımları ve Daha Dağı'nın doruğunda bir Hitit İmparatorluk tapınağının olası varlığı haricinde) bakir bir alan üzerinde yeni kurulmuştur. Bu nedenle şehir planı mantıklı ve kurucusunun gerekli bulduğu veya arzu ettiğı tüm öğeleri içeren bir kavramın pratik uygulamasını gözler önüne sermektedir. Bir kaç yüzyıl kadar sonra Büyük İskender, İskenderiye'yi (Mısır), kendisi şehir surlarının çizgisini

işaretletmek ve kamusal ve dini yapıların yerlerine şahsen karar vermek suretiyle kuracaktı. Fakat yeni "ideal" şehirler kurmak kavramı Yakın Doğu'da (henüz tanımlanmamış olmakla birlikte) Akkadlar'a kadar veya, Kerkenes'e dönem olarak daha yakın olan, Korsabad gibi Yeni Asur şehirlerine uzanan köklü bir geleneğe sahiptir. Kerkenes'de, geliştirilen kentleşme kavramları zincirinin bir halkası bütün halinde görülebilmektedir. Araştırmanın birincil amacı, tarihi, kültürel ve coğrafi olarak bu kent coğrafyası kavramlarını belirlemek ve tanımlamaktır.

Şimdiden bazı dikkat çekici sonuçlara varmak mümkündür. Birincisi, Orta Anadolu platosunun merkezine yakın bir konumda geniş ve iyi tahkim edilmiş bir dağ şehri arzu edilir ve gerekli kılan tarihi dönüm noktası ve bunun Eski Yakın Doğu'nun coğrafi mozaiki içinde daha geniş anlamda rolünün ne olabileceği sorusudur. İkincisi, kurucularının olağanüstü isteklerini gerçekleştirmedeki güç ve başarılarıdır. Üçüncüsü, şehrin kalıcı olması ve sonsuza kadar varlığını sürdürmesinin amaçlanmış olmasıdır. Dördüncüsü, kent yapısı ve kent mekanının oluşturulması ile birlikte askeri, dini ve din dışı mimarideki ilerilik, kuvvetle daha önceden varolan ve henüz tanımlanamamış, büyük bir olasılıkla o döneme kadar (örneğin, Lidya dönemi Sart'ı hakkındaki bilgilerimizin oldukça sınırlı olsa da) hiçbir zaman bu derece ileriye götürülmemiş, bir kent tasarımı, savunma lojistikleri, doğal kaynak (özellikle su) yönetimi, mimarlık ve yapı teknikleri birikimine işaret etmektedir. Siten hemen hemen hiçbir yönden benzerine daha önce rastlanmamış olması ve bunun beraberinde getirdiği kavramlar ile ilgili hiç bir şüpheye yer bulunmadığı da unutulmamalıdır. Beşincisi, şehir hiç bir zaman tamamlanmamıştır. Yakılarak yok edildiğinde, şehir surlarının ve şehirdeki bazı önemli yapı gruplarının taş temelleri düzeyinden daha yukarıları inşa edilmemişti. Yerleşme kısa süreli, bir nesilden daha azdı. Altıncısı, bir iç kale veya akropolü ayıran iç surlara ilişkin hiçbir iz bulunmamaktadır ki, bu gözlem (her kim olurlarsa olsunlar) kent sakinlerinin yöneticilerine olan bağlılıklarının sorgulanabilir olmadığını işaret etmektedir.

Kent planı ve uygulamasının merkezi kontrolü, stratejik konumu, gücü ve büyüklüğü şehrin oldukça geniş bir bölgeler arası alanın hükmedileceği bir üs olmasının öngörüldüğünün kesin kanıtlarıdır. Başka bir deyişle, şehir imparatorluğun önemli bir kenti ya da büyük olasılıkla en önemli merkezi olmak üzere kurulmuştu.

Şimdi bu genel sonuçları bir tarafa bırakarak, kent coğrafyası dinamiklerini incelemeye başlayabiliriz. Kent mekanının bütünü içinde bazı alanların bir takım belirli kentsel işlevler için ayrılmış olduğu açık-

tır (Şekil: 2). Mekansal biçimlenişin ana hatlarının kolayca belirlenebilmesi ve buna ait veya şehrin yıkıldığı zaman henüz tamamlanamamış olan kısımları için öngörülen işlevlerin tanımlanabilmesi ya da en azından tahmin edilebilmesi mümkündür. Bu ögelerin bir kısmı değişen güvenilirlik dereceleriyle de olsa belirlenebilmektedirler; bunlar krallığa ait (saray), dini, askeri, idari (depolar) ve sivil (konut) yapılarıdır. Buna ek olarak, şehrin içinde ve dışında tarım ve hayvancılık yapıldığına dair konumundan kaynaklanan bazı kanıtlar bulunmaktadır. Henüz belirlenememiş ve varlıları kesinleşmemiş olan diğer bazı ögeler ise endüstriyel (atölye) ve ticari (dükkan ve çarşı) birimlerdir.

Öne çıkan niteliklerden biri şehrin ve mimarisinin uyarlanabilirliği. Genel kavramlar yer şekillerine uyarlanmıştır. Bu durum genel anlamda, şehir surlarının kapıları, kuleleri ve pekitme ayakları ile birlikte topoğrafyanın sunduğu olanaklardan en verimli şekilde yararlanacak biçimde tasarlanmasında ve saray ile diğer kamu yapılarının kent dokusu içinde yerleştirilmesinde görülebilmektedir (Şekil: 1, 2, 3b, 4b). Daha alt ölçekte, yapı grupları, sokaklar, binalar, sur kapıları, su tutma ve kontrol şebekesi mutlaka bulundukları konumdan ve bunun getirdiği anakaya ve yer şekilleri gibi özelliklerden kaynaklanan hazır yapı taşı stoğu veya su yönetimi kolaylığı gibi niteliklerden elverdiğince yararlanmaktadırlar. Böylece, genel kavramın uygulanması asgari çaba ile sağlanabilmiştir. Sert ve değişmez bir geometrik düzen kurmak için ise çaba sarfedilmemiştir. Aksine elde edilen sonuç, birbirleriyle ve seçilen konumun sunduğu olanaklarla uyumlu bir mimari ögeler bütünüdür. Yaratıcılık ve uyarlanabilirliğin başka önemli bir özelliği ise, mimari ile dağ ve çevresini oluşturan granit kayalar arasındaki ilişkidir. Bu sert kayanın kesilmesi olanaksızdır. Fakat, yatay yarıлма düzlemleri boyunca anakaya kütlelerinden ayrılması mümkündür. Ortaya çıkan taş birimleri düz yüzeylere sahiptirler ve kolayca istenilen yere nakledilebilmektedirler. Kesilmemiş doğal taş birimlerinin yapılarda kullanılması görülmemiş bir durum değildir, fakat inşaatçıyı bekleyen sorun yüzeydeki anakaya kütlelerinin, bir yandan kırılarak taş elde edilmek suretiyle küçültülürken, bir yandan üzerlerine veya yanlarına inşa edilebilecek biçimde düz yüzylere sahip olmasının sağlanmasıydı. Burada kullanılan yöntem, yüzeydeki anakayaların eğimli veya yuvarlak yüzeylerle örtülmesi idi. Bu çözüm, yedi kilometrelik tahkimatın tamamında ve saray ile şehir içinde yer alan küçük bir tapınağın anıtsal girişlerinde uygulanmıştı. Konuma ve mevcut tek yapı malzemesi olan grano-diorite uyum için harcanan çaba göz önüne alındığında, şehrin her yönden benzersizliği ve tam veya yakın paralellerine neden rastlanamadığı daha kolay anlaşılabilir.

Yine de, bu uyarlayıcılık ve deneyselliğe varan yaratıcılık düzeyi tek başına şehrin ve öğelerinin benzersiz nitelikleri için bir açıklama oluşturamamaktadır. Önceden belirlenmiş standartlara uyum şart ol- saydı, daha makul kaynakları olan bir konum seçilmesi elbette mümkün olabilirdi. Bu durumda, söz konusu edilen kültürün eski dünyada ben- zerine nadir rastlanan bir yaratıcılık düzeyi gösterdiği ve yalnızca bu ka- bulün bile şehrin kurucularının yeni ve farklı bir oluşumdan geldiklerine ve büyük ihtimalle Anadolu'ya yabancı olduklarına delil teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Kent Kavramının Bütünselliği

Yukarıda, sitin tekil ve yeni kurulmuş olduğu, yani yeni bir şehir olarak planlandığı, kovuşlandırıldığı ve inşa edildiği belirtilmişti. Ka- nıtlar şüpheye yer bırakmamaktadır. Şehir surlarının oluşturduğu halka tek bir yapıdır ve içinde kovuşlandırılan şehir bunun oluşturduğu hatta uygundur. Şehrin iç kısımları, balon fotoğrafları ve jeomanyetik araş- tırmalarda açıkça görülebileceği gibi, genellikle cadde ve sokaklarla bir- birinden ayrılmış çevrili açık alanlardan oluşmaktadır (Şekil: 3a, 3b, 4a, 4b, 5). Su toplama ve kontrol sistemi de ancak merkezi planlama ile mümkün olabilecek bir bütünlük göstermektedir. Kent mekanının çevrili açık alanlara ayrılması ve bunlara ait duvarların yapımı da gelişigüzel değildir ve hem inşaları hem de yerleşimleri bir merkezi yönetimin kontrolü altında gerçekleştirildikleri izlenimi uyandırmaktadır. Bu çev- rili açık alanların içinde yapılan jeofiziksel inceleme, fotoğraflardan çi- zilen planlar ve bunların yüzeyde kontrol edilmesi, daha serbest bir yer- leşim düzeni ortaya çıkararak, planlayıcı otorite kontrolünün tekil konut birimleri düzeyine kadar uzanmadığını göstermiştir (Şekil: 3a, 3b, 4a, 4b, 5). Şehir surlarını ile söz konusu açık alanlara ait çevre duvarlarının ve kamu yapılarının inşasının birlikte yürütülmüş olduğunu öne sürmek için iki önemli neden bulunmaktadır. Birincisi, taş kaidenin üst yapısını oluşturacak kerpiç kısım hiçbir zaman inşa edilmediğinden şehir surları tamamlanamamıştır ki, bu savunma sisteminin şehrin diğer bölümlerinin inşasından daha önemli görülmediğini ima etmektedir. İkincisi, eğer şehre yerleşilecek idiyse, kentsel yapının mümkün olduğunca erken tesis edilmesi gerekmekteydi, çünkü aksi halde, mekan çabucak ve ge- lişigüzel biçimde düzenlenmiş olacaktır.

İnşaat Hızı

Şehir surları, kamu yapıları ve açık alanlara ait çevre duvarlarının inşasının ne kadar sürmüş olabileceğini belirlemek mümkün olmasa bile, gerekli iş gücü ile bunun büyüklüğü ve düzeni hakkında bir takım

tahminlerde bulunmak olasıdır. Şehir tahkimatı üç yapısal elemandan oluşmuştur. Bunlar tamamı yontulmamış birimlerden oluşan kuru taş örgü ile inşa edilmiş, yedi kilometre uzunluğunda, yaklaşık beş metre genişliğinde ve ortalama iki metre yüksekliğinde yılankavi bir ana duvar, bu duvara yaslanan kule, pekitme ayakları ve kapılar ile tüm halkanın dış kabuğunu oluşturan taş kaplı eğri bir yüzeyden (glacis) ibarettir. Şehir duvarının inşasına ait ölçüler detaylı biçimde hesaplanmamış olsalar da, bunlar aşağıdaki hesaplar için yeterli olacaktır.

Bir işçinin günde 1 metreküp duvar inşa edebileceği sağlıklı bir tahmin olmalıdır (Bu kabul, Tille Höyük'te işçilerle olan deneyimlerimize dayanmaktadır ve taş kırma, taşıma, inşaat ile birlikte yiyecek ve su temin edilmesi gibi lojistik sorunları da göz önüne alan bir genel toplamın ifadesidir. Bu tahmin asgari bir düzeye işaret etmektedir, çünkü taş hemen yüzeydeki anakayalardan elde edilmektedir ve su boldur). 1 metre uzunluğundaki duvarda 10 metreküp taş olduğu düşünülürse ($1 \times 2 \times 5$), 10 işçinin günde 1 metre duvar örebileceği, böylece 100 işçinin de günde 10 metre duvar örebileceği (10×10) ortaya çıkmış olur. Bu durumda, 100 işçinin 100 günde 1 kilometre ($100 \times 10 = 1.000$ m) ve 700 günde ya da 2 yılda 7 kilometre duvar örebilecekleri anlaşılır. Buna dayanarak ve inşaatın ancak mevsimlik olarak devam etmiş olabileceğini düşünerek, 500 işçinin ana duvarı bir mevsimde ve kuleler ile taş kaplı eğimli yüzeyden oluşan ikinci basamağı ise bunu izleyen ikinci bir mevsimde tamamlamalarının mümkün olduğu kabul edilebilir. Bundan çıkarılacak sonuç, surların ve açık alanları sınırlayan çevre duvarlarının yapımının oldukça hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiş olduğudur. Sınırlayıcı faktörler, büyük olasılıkla çevre köylerden toplanan iş gücünün miktarı, bunlara yiyecek ve su sağlanmasıyla ilgili lojistik belirleyiciler ve kontrol mekanizmasının etkinliğidir. Bu durumda, bir yandan savunma sisteminin bir yıl içinde tamamlanmış olabileceğini göz önüne alırken, diğer yandan da bunun beş yıl kadar sürebileceğini düşünmek mümkündür.

Kerpiç üst yapının inşası ise daha farklı sorunlar ortaya çıkaracaktır. Dağın yapısı nedeniyle üstünde az miktarda kil mevcuttur ve bu durum, gerekli olan çok sayıdaki kerpiğin aşağıdaki düzlükte imal edilmesi ve dağa taşınmasını gerekli kılmaktadır. Ya bu kadar büyük bir operasyon için gerekli kaynaklar mevcut değildi ya da söz konusu işlem tamamlanamadan önce şehir düştü. Korkunç sondan bir süre önce yönetici otoritenin şehri terketmiş olduğu düşünülebilir. Aslında şehir başlangıçta öngörülen önemi hiç bir zaman kazanamamış ve bu anlamda, tamamlanamadan önce başarısızlığa uğramış olabilir. Bu da, şe-

hirde gerçekte kimlerin yaşadığı ve bunların şehrin kurucusu olan saltanatla ilişkisinin ne olduğu sorularını yeniden akla getirmektedir.

Kentsel Kavramlar ve Kentsel Bölgeler

Şehrin kurucularının şehir planlaması kavramına sahip olduğu açıktır ve bu kabul şaşırtıcı değildir. Şehrin farklı kısımları bugün kentsel ögeler olarak nitelendirilebilecek, özel işlevlere sahiptir (Şekil: 2). Belirli bölgelerin yanyana gelişi ve aralarındaki ilişki, bunların altında yatan bilinçli veya bilinçsiz felsefenin anlaşılmasında bir araç niteliğine sahiptir. Özellikle askeri, krallığa ait (saray), dini, idari, sivil (konut) ve henüz tanımlanamamış diğer işlev bölgeleri arasındaki ilişkiler incelenebilir. Her bölgenin konumunun, savunma, ulaşılabilirlik, kumanda ve kontrol, su, manzara, iklimsel özellikler ve diğer bölgelerle ilişkiler gibi niteliklerini gözönüne alacak biçimde şehir topoğrafyasına uyarlanmış olması, her birinin diğerlerine oranla değişkenlik gösteren önem ve gereksinimlerinin ne olabileceğinin düşünülerek tasarlandığını ortaya koymaktadır. Askeri endişeler diğerlerine nazaran daha önemli görülmüş olmalıdır. Şehir surları ve kapılarının inşasında, Kapadokya Kapısı'nın hemen içerisinde yer alan ve askeri amaçlı olabileceği düşünülen alanların (Şekil: 2) hem saray yapı grubuna hem de şehrin depolarına yakın olacak biçimde kovuşturulmasında ve bu alan ile diğer şehir kapıları ve şehir duvarının iç kısmında kesintisiz olarak devam eden ve savunma amaçlı olabileceği öngörülen (fakat büyük ihtimalle tamamlanamadığı için daha sonra başka yapıların istilasına uğrayan) askeri şerit arasında göreceli de olsa haberleşmede kolaylık sağlanmasında harcanan emek ve gösterilen ustalık, ilk bakışta diğerlerinden farklı olduğu izlenimi veren önemli bir alana işaret eder gibi görünmektedir. Fakat bu görüşü desteklemeyen en önemli nokta, şehrin kuzey ucunun da dışında Karabaş'ta bulunan ve askeri endişelere verilen önemin gösterdiğinin aksine, öngörülen tehdidin ne o kadar kuvvetli ne de o kadar yakın olduğunun düşünülmediğine işaret eden, sur dışındaki büyük tapınaktır (Şekil: 6, 7). Burada yapılması gereken bir uyarı bulunmaktadır: Karabaş'taki yapının işlevi henüz kesinlik kazanmamıştır ve sur dışında bulunmasının altında bir mezar anıtı olması veya gerekli dini saflığın sağlanması gibi farklı nedenlerin yatıyor olması mümkündür. Daha sonra, sur içinde daha küçük bir tapınağın daha bulunduğu (Şekil: 8) belirlenmiştir. Ayrıca, sarayın da yanından geçen geniş caddenin batı ucunda bulunan bir başka yapının da (Şekil: 2) en azından törensel veya dini bir işlevi olması ve hatta Kerkenes Dağ'ın en yüksek noktasında Gözbaba'da yer alan ve daha sonraki dönemlere ait yapı kalıntılarının altında kalmış olan ikinci bir sur dışı anıtlı ilişkilendirilmesi mümkün

görülmektedir. Şehir içindeki kentsel bölgeleşmenin anlaşılmasında önc çıkan sorun, dini anıtların kesin olarak belirlenmesi ve bunlar ile saraya ait yapılar arasındaki ilişkilendirmenin sağlıklı biçimde tanımlanmasıdır.

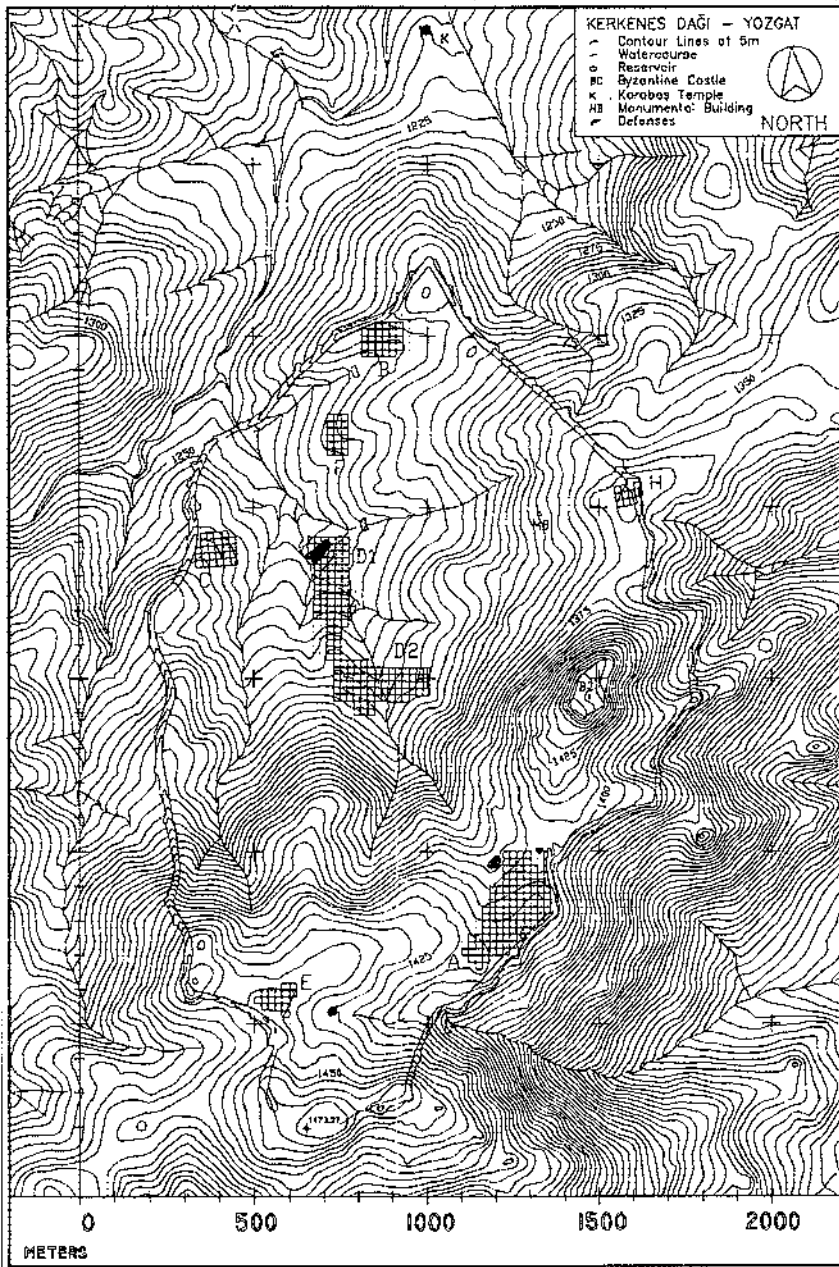
TEŞEKKÜRLER

1995 sezonu araştırma ekibi Geoffrey Summers başkanlığında Koral Ahmet, Nahide Aydın, Nilüfer Baturayoğlu, Stevan Beverly, Hans Birk, Scott Branting, İbrahim Çiftçi, Begümşen Ergenekon, Esen Erten, Deniz Gündoğdu, Ömür Harmanşah, Hakan Kava, Fatma Karamısır, Elspeth McIntosh, Sean Moore, Valerie Muir, Evrim Ölçer, Henning Schriever, Lewis Sommers, Françoise Summers ve Levent Topaktaş ile T.C. Kültür Bakanlığı temsilcisi Samsun Müzesi'nden Uğur Terzioğlu'ndan oluşmaktaydı. Yozgat Valisi Sayın Ertuğrul Ersoy, Sorgun Kaymakamı Sayın F. Necmi Kurt ve Yozgat Müze Müdürü Sayın Musa Özcan'a sürekli yardım ve desteklerinden dolayı müteşekkirimiz. Bir kez daha Şahmuratlı Köyü Muhtarı Sayın Osman Muratdağı'na ve misafirperverliklerinden dolayı köy sakinlerine teşekkür borçluyuz. Araştırmaya finansal destek ise The National Geographic Society, The British Academy ve Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) tarafından sağlanmıştır. BIAA ayrıca arazi sonrası çalışmaları için ek destek sağlarken, yine aynı çalışma için ODTÜ ve MESA A. Ş. de cüzi miktarlarda da olsa katkıda bulunmuşlardır. MNG Inc., T.C. Tapu ve Kadastro Gn. Md. tarafından kullanımına izin verilen stereografik hava fotoğrafı çiftinden bir topoğrafik plan hazırlamıştır. MTA ise sitin bulunduğu bölgeyi gösteren bir dijital uydu resmi sağlamış ve bu resim Hayati Koyunlu'nun çalışmaları sonucu şehir surlarını gösterir hale gelmiştir. Yibitaş-Lafarge bir kez daha araştırma merkezinde yenilemeler yapmış ve geniş bir mutfağı da içeren çeşitli ekler inşa etmiştir. Bunlara ilaveten Enka-Bechtcl, MESA A.Ş., Sheraton (Ankara) ve Yimpaş da araştırmaya çeşitli şekillerde katkıda bulunmuşlardır. Bu raporun yazarları yukarıda adı geçen kişi ve kuruluşlarla birlikte tüm dostları ile maddi ve manevi destekçilerine teşekkürü borç bilirler.

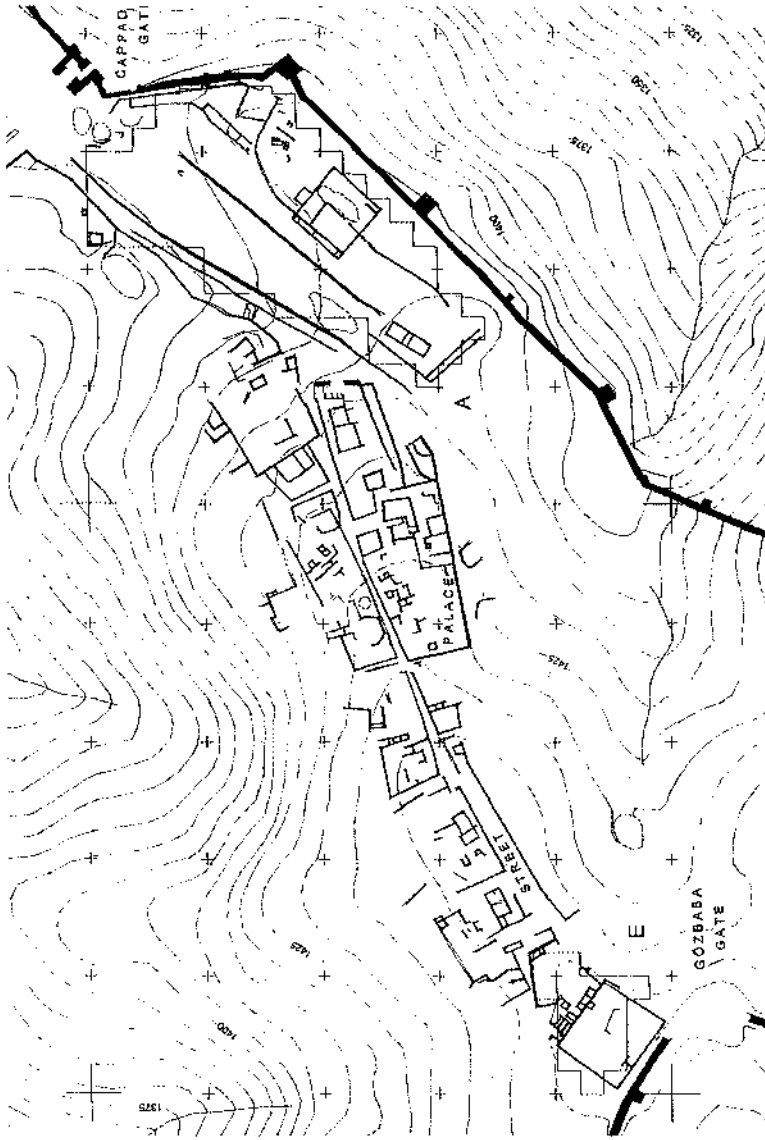
BİBLİYOGRAFYA

- BEAULIEU, P.A., 1989. *The Reign of Nabonidus King of Babylon*. New Haven.
- FOSS, C., 1975. "The Persians in Asia Minor at the End of Antiquity". *The English Historical Review* XC: 721-742. Reprinted 1990 in Foss, C. *History and Archaeology of Byzantine Asia Minor*

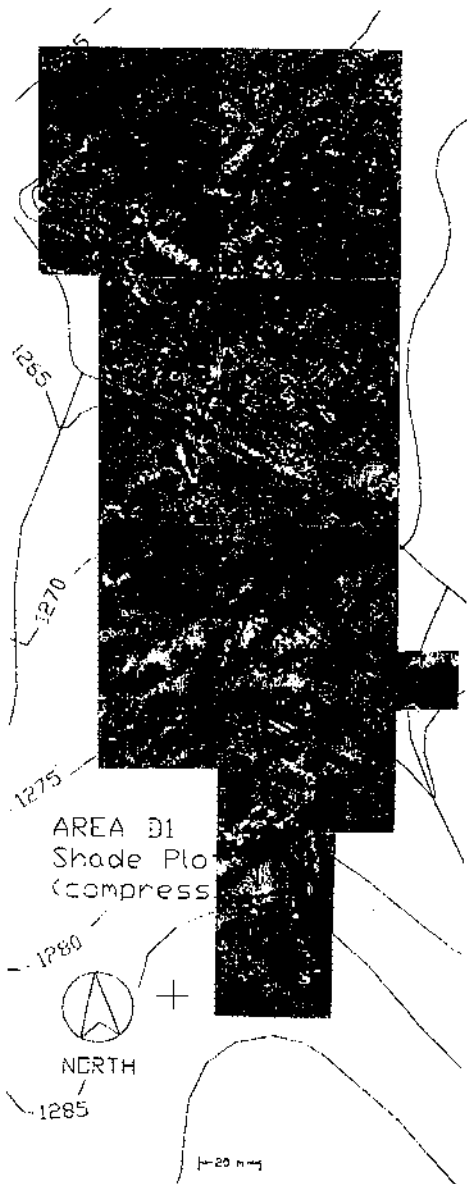
- GURNEY, O.R., 1991. "The Hittite Names of Kerkenes Dağ and Kuşaklı Höyük", *AnSt* XLV.
- HUXLEY, G., 1965, "A War Between Astyages and Alyattes", *Greek, Roman and Byzantine Studies* VI: 201-206.
- KUTURMAN, P., 1993. *Heredot Tarihi*. Hürriyet Yayınları.
- OSTEN, H.H. von der., 1937. *The Alishar Seasons of 1930-32 III*, 21-22, Map III. Chicago (OIP 30).
- PEDLEY, J.G., 1972. *Ancient Literary Sources on Sardis*, Harvard (Archaeological Exploration of Sardis 2).
- PRZEWORSKI, S., 1929. "Die Lage von Pteria", *Archiv Orientalni* I, 312-315.
- SCHMIDT, E.F., 1929. "Test Excavations in the City on Kerkenes Dagh", *American Journal of Semitic Languages and Literatures* XLV: 221-274.
- SUMMERS, G.D., 1997 (In press). "The Name of the Ancient City on the Kerkenes Dağ", *JNES*.
- SUMMERS, G.D., SUMMERS, M.E.F., Ahmet, K., 1995. "The Regional Survey at Kerkenes Dağ: an Interim Report on the Seasons of 1993 and 1994", *AnSt* XLV, 43-68.
- SUMMERS G.D., SUMMERS, M.E.F., BATURAYOĞLU, N., HARMANŞAH, Ö, and MCINTOSH, E.R., 1996 (In press). "The Kerkenes Dağ Survey: An Interim Report", *AnSt* XLVI.

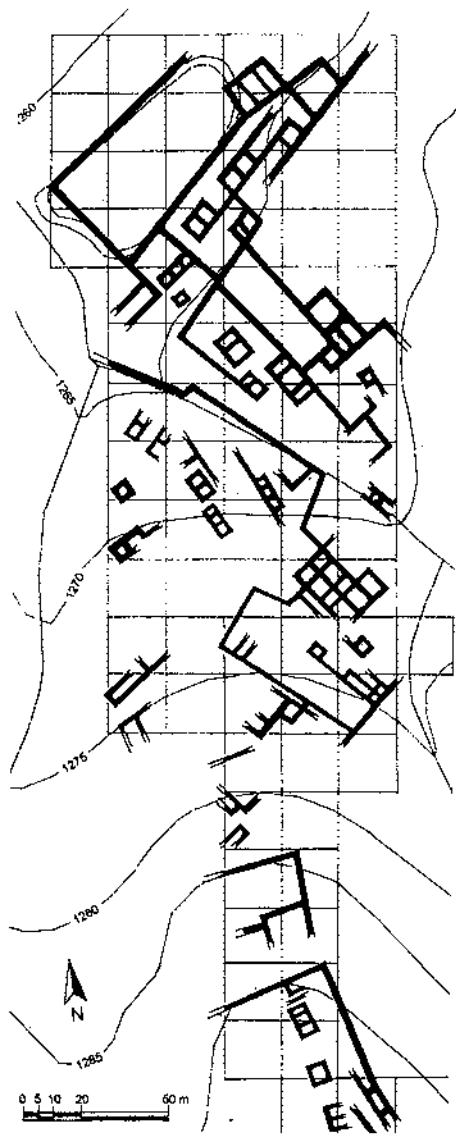
Şekil 1: Kerkenes Dağı topografyası ile karolaj üzerinde jeofiziksel araştırma alanlarını gösteren plan

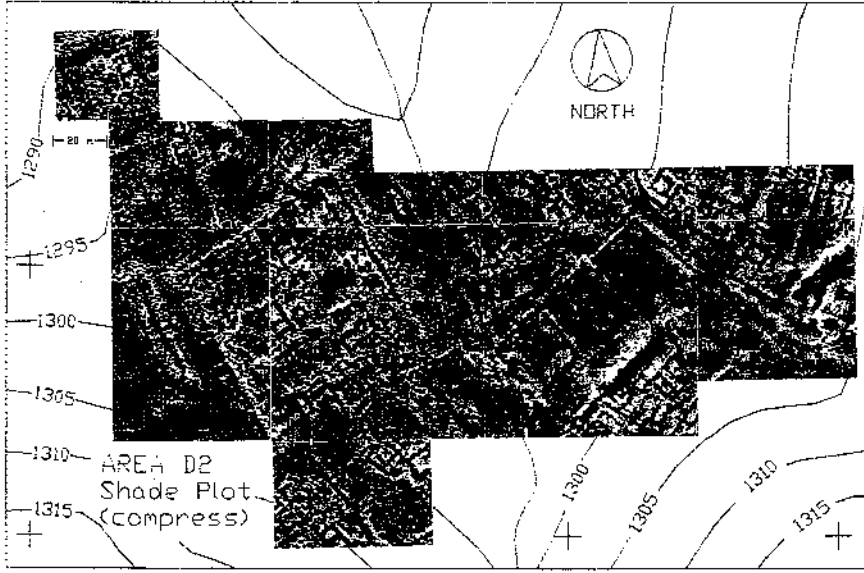
Şekil 2: Şehrin güney kısmında, yüzeyde kalıntıları görülen yapıların planı. Bu plan 1995/96 kışında komşu alanlara ait hava fotoğraflarının dijitize ve rektifiye edilmesi yöntemiyle elde edilen plan ile yakınında bulunan jeofiziksel araştırma alanları A ve E'ye ait manevrik haritalardan yararlanılarak izlenmiştir. Görülen artı işaretlerinin arasındaki uzaklık 100 metredir. Çizimde yüzeyde görülen ve tamamlanan duvarlar arasında ayırım yapılmamıştır. Yüzeysel araştırma tamamlandığında tüm şehri kapsayan benzer bir harita ile birlikte kentsel bölgeleşme, haberleşme ve su dağıtım şebekesi gibi çeşitli şehir dinamiklerini gösteren haritalar hazırlanması planlanmaktadır.

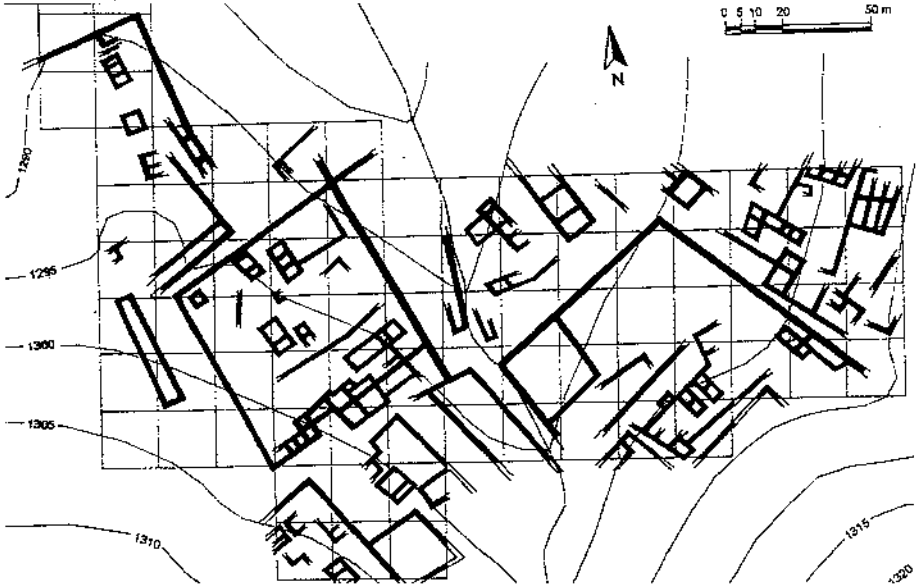
Şekil 3a: Jeofiziksel araştırma alanı D1'in man

Şekil 3b: Jeofiziksel araştırma alanı D1'in planı. Şekil 3a ve yüzey araştırması verilerinden yararlanılarak çizilmiştir

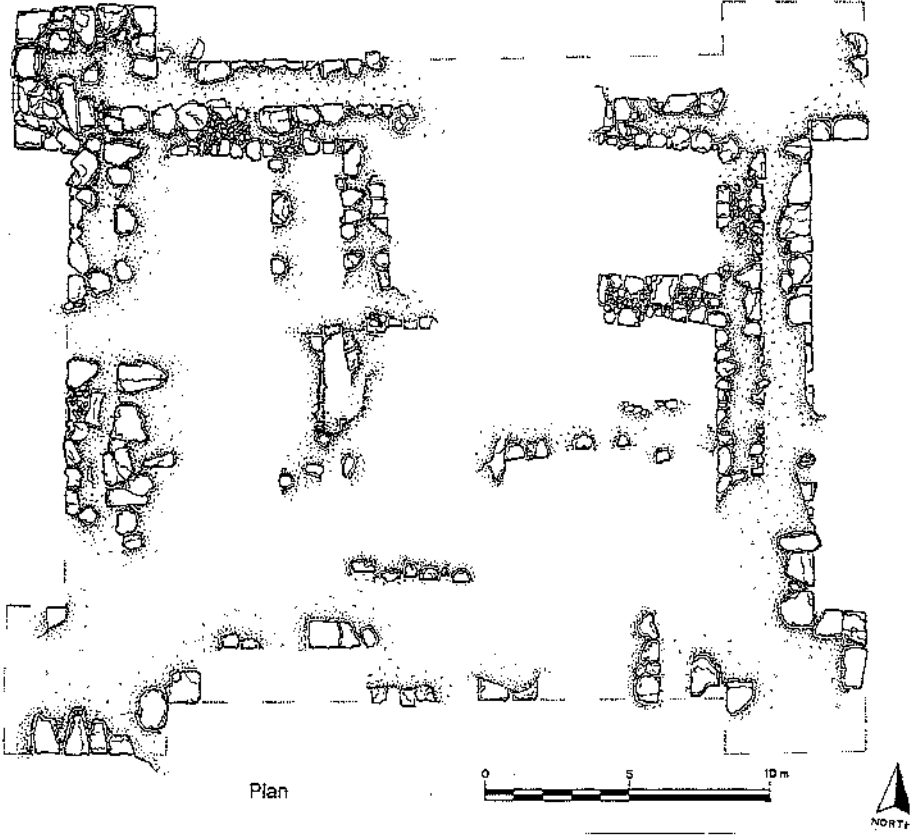
Şekil 4a: Jeofiziksel araştırma alanı D2'nin manyetik haritası. D1'in güneyini kapsayan bu alanın da üzeri silte örtülü olup, yerleşime ait veriler jeomanyetik araştırma ile elde edilmiştir.

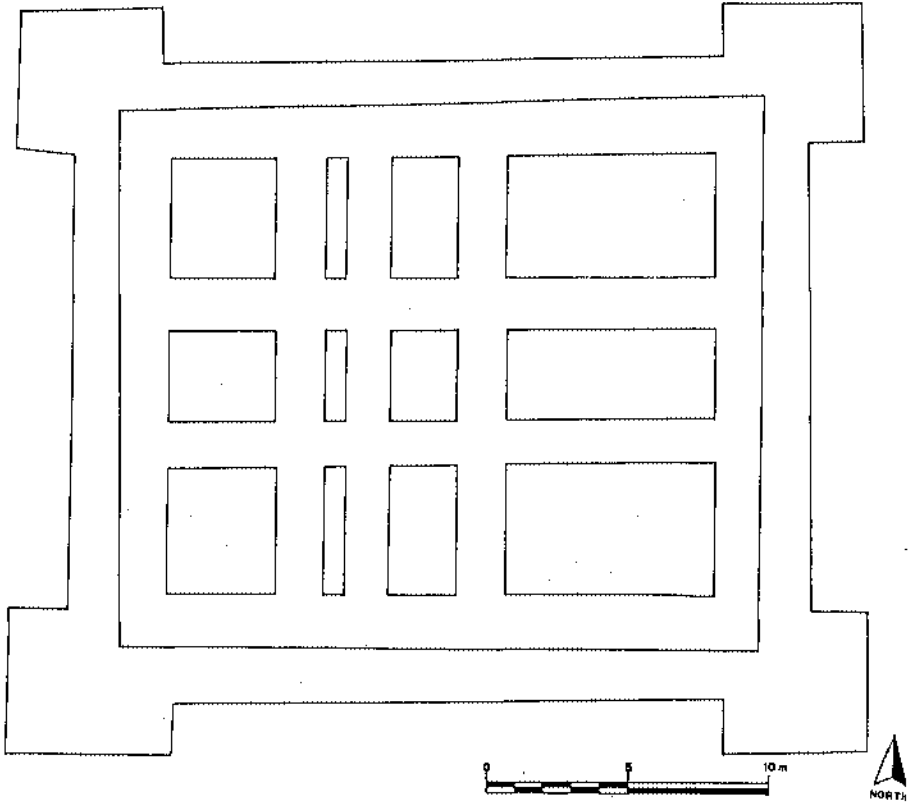
Şekil 4b: Jeofiziksel araştırma alanı D2'nin planı. Şekil 4a ve yüzey araştırması verilerinden yararlanılarak çizilmiştir.

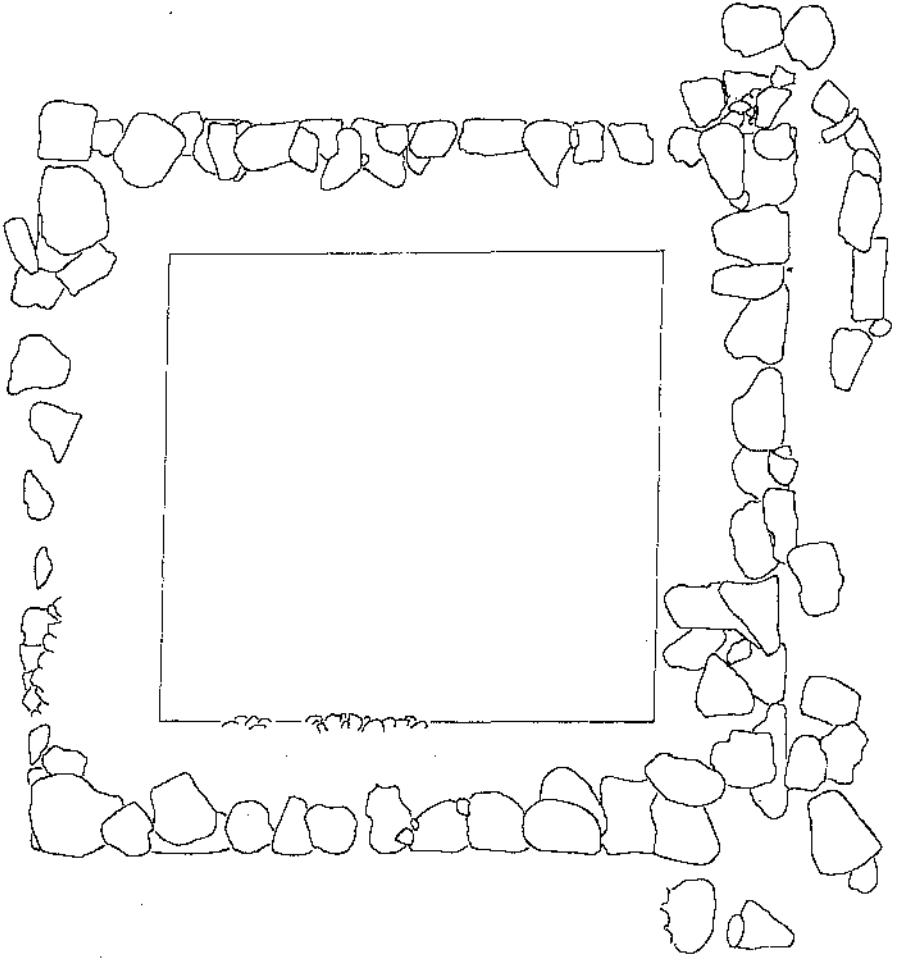
Şekil 5: Jeofiziksel araştırma alanı D1 ve D'yi gösteren sıcak hava balonu fotoğrafı. Resmin orta-üst kısmında görülen siyah leke Şekil 3a ve 3b'nin üst kısmında da görülen bir su havuzudur. Yüzeyle ve balon fotoğraflarında alanların çevre duvarlarının görülebilmesine rağmen, içlerinde bulunan yapılar tamamen toprak altında olduklarından, varlıkları ilk olarak bu manyetik haritadan anlaşılmıştır. İki odalı ve avlulu yapılar, oda dizileri, vb. birimlerden oluşan üzerleri siltle örtülmüş bu yapı alanlarına yerleşildiği ve bir yangında yok olan tek bir yapı katının bulunduğu görülmüştür.

Şekil 6: Karabaş'ta bulunan sur dışı tapınağının planı

Şekil 7: Karabaş'ta bulunan sur dışı tapınağının plan rekonstrüksiyonu. Karşılaştırmalı çalışmalarda, bu etkileyici anıtın planına benzerlik gösteren başka bir Demir Çağı yapısına rastlanamamış olmakla beraber Kültepe'de bulunan Orta Bronz Çağı tapınakları ile arasında yüzeysel bir benzerlik bulunduğu görülmüştür.

Şekil 8: Şehir içinde yer alan bir başka tapınağa ait plan. Bu yapı, arka kısmında görülen eğimli taş döşeli yüzeyler gibi, Kerkenes'deki diğer yapılarda da rastlanan fakat başka yerde örneği bulunmayan bazı mimari özelliklere sahiptir.

DOĞANHISAR, ILGIN, KADINHANI VE SARAYÖNÜ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 1995

*Hasan BAHAR**

Konya ilinin Ilgın, Doğanhisar, Kadınhanı ve Sarayönü ilçelerinde 18.09.1995 - 30.09.1995 tarihleri arasında ekibimiz yüzey araştırmalarını gerçekleştirmiş (Harita: 1) ve etüdlük keramik buluntuları Konya Arkeoloji Müzesi'ne teslim etmiştir. Ekibimiz Yrd. Doç. Dr. Hasan Bahar'ın başkanlığında Arş. Gör. Alpay Bizbirlik, Arş. Gör. Güngör Karauğuz, Arş. Gör. Özdemir Koçak ve Kültür Bakanlığı Temsilcisi Ömer Faruk Türkan'dan oluşmaktaydı.

Çalışmalarımız iki ana grupta özetlenebilir: 1) Prehistorik çağlardan Orta Çağ'a kadar eski çağ yerleşmeleri, 2) XVI. Yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerinde isimleri geçen ve bugün yerleri bilinmeyen köylerin lokalizasyonu (Bu çalışma ile ilgili değerlendirmemiz Selçuk Üniversitesi'nin "*Prof.Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*" adlı dergisinde çıkacaktır).

Araştırma alanımız ise A) Doğanhisar, B) Ilgın, C) Kadınhanı, D) Sarayönü ilçeleri ve çevreleri olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirilebilir.

Ayrıca Konya ili Meram ilçesi Hatip Köyü'nde bulunan Hatip Su Anıtı (Kurunta Anıtı) hakkında, tahrip olma endişesiyle bir rapor hazırlanarak 16.01.1996 tarihli dilekçemizle T.C. Kültür Bakanlığı Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Kurul 14.02.1996 gün ve 2479 sayılı kararı ile anıtı korumaya almıştır. Aşağıda anıtın bilimsel önemi hakkında kısaca durulacaktır.

(*) Yrd.Doç.Dr.Hasan BAHAR, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - KONYA

A) Doğanhisar ve Çevresi

1)- Kızılışık Höyük: Araştırmalarımızda ilk ziyaret edilen höyük Kızılışık Höyük olmuştur. Höyük Doğanhisar'ın 2 km kuzeyinde yer almaktadır. 100 x 100 x 15 m boyutlarındadır. İlk değerlendirmemize göre keramik buluntular Kalkolitik (Kal.), İlk Tunç Çağı (İTÇ), II. bin, Demir Çağı (DÇ), ve Klasik Çağı yansıtmaktadır.

2- Çebişli Höyük II: Doğanhisar'ın 8 km kuzeyinde yer alır. Geçen yıl aynı vadide ve aynı mevkide yaklaşık 5 km kuzeyde saptadığımız höyüğe Çebişli (Argıthanı sınırları içinde) ismi verildiğinden, bu ikinci höyüğe de Çebişli denilmesi nedeniyle bu höyüğü Çebişli II olarak adlandırdık. Çebişli II'nin boyutları 30 x 75 x 25 m dir. Ali Çayı'nın batısında yer alan höyükte kaçak kazılar yapıldığı, höyük tepesindeki, yakın zamanda 3 m genişliğinde ve 5 derinliğinde açılan açmadan anlaşılmaktadır. Buluntular, Kal. İTÇ. II.bin ve Demir Çağı(?) yansıtmaktadır.

3- Karahöyük: Doğanhisar'ın 4 km kuzeyinde Çebişli Deresi ile Ali Çayı'nın birleştiği alanda yer alır. 300 x 200 x 20 m boyutlarında olup höyüğün doğu eteklerinden geçen toprak yol günden güne höyüğü tahrip etmektedir. Keramik buluntular içinde Kal. İTÇ. II.bin ve DÇ. dikkati çekmektedir.

B) Ilgın ve Çevresi

Geçen yılki yüzey araştırmalarımızın yoğunluğu Ilgın ve çevresinde geçmişti. Bu yıl Ilgın ve çevresinin gidemediğimiz eksik kalan kırsımlarında araştırmalarımız devam etti.

1- Öziçi Höyük (Aşağı Çiğil): Aşağı Çiğil'in 2 km doğusunda, 150 x 100 x 10 m boyutlarında bir höyüktür. Kalkolitik , İTÇ ve II. bin keramikleri elde edilmiştir.

2- Eski Kaleköy Höyük: Ilgın'ın yaklaşık 7 km doğusunda, Kaleköy ve Karaköy köylerinin yol ayrımında bulunmaktadır. Kaleköy'ün Osmanlı Dönemi yerleşmesi de burada bulunmaktadır. Osmanlı yerleşmesinin doğusunda Kaleköy ve Atlantı yollarının üzerinden geçtiği tahrip olmuş 150 x 30 x 3 m boyutlarında bir höyük bulunmaktadır. Höyüğü kesen yolun batısındaki yamaçta 400 x 250 m lik bir alanda aynı dönemde yerleşilen bir yamaç yerleşmesi bulunmaktadır. Burada İTÇ ve Geç Antik dönemlere ait keramik parçaları bulunmuştur.

Ayrıca Ilgın'ın 5 km doğusunda Osmanlı Dönemi'nde kullanılan tuz yolunun güzergahını Işlar mevkiinde takip ettik. Bu yol güzergahının Atlantı ve Çiğil boyunca uzandığını, Osmanlı Dönemi mezarları ile tespit etmiş durumdayız. XVI. Yüzyıl Osmanlı tahrirlerinde Akşehir kazasına bağlı Aksungur Köyü olarak geçen ve yeri bilinmeyen köyün bugün Sungurbey Türbesi olarak bilinen Ağalar Köyü'nün 3 km doğusunda olduğunu tespit ettik.

C) Kadınhanı ve Çevresi

Kadınhanı ve çevresinde ilk ziyaret ettiğimiz bölge Atlantı çevresi oldu. Atlantı'da çeşitli dönemlere ait höyükler tespit edildi.

1- Karatepe Höyük (Atlantı): 200 x 150 m boyutlarında olup Atlantı'nın 6 km doğusundadır. Buluntuları II. bin, Hellenistik ve Roma dönemlerine aittir.

2- İmircik Höyük: Atlantı'nın 3 km doğusunda, 100 x 75 x 100 m boyutlarında bir höyüktür. Kal., İ.T.Ç., II. bin ve Antik Dönem keramikleri vermektedir.

3- Cihangir Tepe: Atlantı'nın 1.5 km güneydoğusunda boyutları 100 x 75 x 7 m dir. M.Ö. I. bin keramikleri vermektedir.

4- Gümüşlü Höyük: Atlantı'nın 3 km doğusunda, boyutları 125 m x 150 x 25 m dir. Buluntuları İTÇ., M.Ö. II. bin ve DÇ. dönemlerine aittir.

5- Kökez Höyük; Kadınhanı'na bağlı Kökez Köyü'nün 4 km güneydoğusundadır. Boyutları 500 x 500 x 50 m dir. Bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan höyükte, daha yeni yapılmış kaçak kazılara ait izler mevcuttur. Bu kazılardan biri ayak izleri ve atılan taze topraktan anlaşıldığına göre bir kaç gün önce yapılmıştır. Höyüğün güneyinde yaklaşık 8 m derinliğinde ve 2 m çapında derin bir çukur kazılmıştır. Bu derinlik boyunca kültür tabakalarının devam ettiği görülebilmektedir. Buluntu olarak Kal., İTÇ., II. bin, Demir Çağ, Antik ve Orta Çağ (Selçuklu) keramikleri bulunmaktadır. Höyüğün doğu yönünden bir su kanalı geçmekte, bu kanalın doğu yönü izleyen 4 adet tümülüs bulunmaktadır. Bu tümülüslerde de 5 m'ye varan çukurlar kazılmıştır. Tümülüs yüzeyinde de yapımından sonraki dönemleri yansıtan yerleşme izleri vardır.

6- Büyük Höyük (Kadınhanı): Kadınhanı'nın 500 m doğusunda, Konya karayolunun 100 m kadar kuzeyinde, 150 x 1000 x 30 m boyut-

larındadır. Kal., İTÇ, II. bin, DÇ. ve I. binin çeşitli safhalarına ait keramik buluntuları vermektedir. Büyük Höyük'ten kuzeye doğru 500 m gidildiğinde yüzeyde keramik buluntular ele geçmektedir. Halkın Küçük Höyük olarak adlandırdığı bu kesim bir yüzey yerleşmesidir.

7- Şahören: Kadınhanı'nın 13 km doğusunda, İstanbul - Konya karayolunun 3 km batısında yer alan köyün güney ve batısında Antik ve Orta Çağ dönemlerinden kalan yerleşme izleri vardır. Köyün 200 m güneyinde konglemera zemin altında bir nekropol alanı bulunmaktadır. Köylülerin verdiği bilgilere göre: Bu nekropol definecilerin özellikle geceleyin uğrak yeri olmuştur.

D) Sarayönü ve Çevresi

Sarayönü tarihi eserler bakımından zengin bir ilçemizdir. Şehir içindeki mezarlık duvarlarında, çeşmelerinde ve sokak aralarında yüze yakın mezar steli ve mimari parça bulunmaktadır. Bunların bir kısmı belediye tarafından kentin batısında bulunan Hurdalık mevkiine taşınmıştır. Bu eserlerin bir yerde toplanarak düzenli bir şekilde sergilenmesinde yarar vardır. Ya da Konuklar Devlet Üretim Çiftliği'ndeki Roma stelinin çiftlik yetkilileri tarafından korunduğu gibi, bu hususta resmi dairelerin duyarlı davranması, tarihi eserlerin geçici olarak korunması yolunda iyi bir çözüm olabilir.

1- Zengi Höyük: Zengi Köyü'nün 500 m kuzeyinde bahçe içinde yer alır. 50 x 50 x 10 m boyutlarındadır. Çevresinde ziraat yapıldığı için küçülme eğilimindedir. İTÇ, II. bin, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntuları vermektedir. Ayrıca köyün 600 m uzağında, Çingen Mezarlığı denilen yerde, defineciler tarafından kazılan alanda Roma Dönemi keramik parçaları çıkarılmıştır. Köyün içinde antik dönem mimarisi ve mezarlarına ait steller bulunmaktadır.

2- Konar Höyük: Eski ismiyle Kirlıkuyu, yeni ismiyle Konar Köyü'nün kuzeydoğusunda, Sarayönü'nün ise 6 km doğusunda yer alır. 1986 yılında Semih Güneri tarafından ziyaret edilmiştir. 300 x 300 x 40 m boyutlarda olan höyüğün güneydoğu yönü tahrip edilmiştir. Batı yönünde de köyün mezarlık alanı bulunur. Buluntu olarak II. bin yoğunlukta (Resim: 3), İTÇ ve I. binin çeşitli safhalarını temsil eden keramikler görülmektedir.

3- Akdoğan Höyük: Sarayönü'ne 10 km uzaklıkta, Konar Köyü'nün ise 4 km güneyindeki Akdoğan Köyü'nün güneyindedir. 200 x 200 x 30 m boyutlarındadır. Buluntu olarak Kal., İTÇ., II. bin ve Hellenistik dönemlere ait keramik vermektedir.

4- İbrahim Dede Höyüğü: Karatepe Köyü'nün 4 km kuzeyinde yer alır. 200 x 200 x 35 m boyutlarındadır. Şimdi kaldırılmış olan Konuklar Devlet Üretme Çiftliği'nin hayvan mandırası tarafından höyüğün doğu yönü tahrip olmuştur. II. bin, Demir Çağ ve Orta Çağ keramiği vermektedir ve ayrıca bunlar arasında Miken türü keramikler de bulunmuştur(Resim: 6).

5- Karatepe Höyüğü: Karatepe Köyü'nün 4 km kuzeybatısında, 250 x 250 x 30 m boyutlarında üzerinde tarım yapılan bir höyüktür. Buluntuları, İTÇ., II. bin ve Hellenistik dönemlere aittir.

6- Pazar Höyük: Sarayönü - Başhöyük yolunun üzerinde olup, Sarayönü'nün 1 km doğusundadır. 200 x 200 x 35 m boyutlarındadır. Batı kesiminden toprak alınmış, üzerinde de halen tarım yapılmaktadır. İTÇ., II. bin, Demir Çağ, Hellenistik ve Antik Dönem'e ait keramikler vermektedir.

7- Başhöyük Höyüğü: Başhöyük kasabasının kuzeyinde yer alır. 300 x 300 x 20 m olduğu anlaşılan höyük büyük bir tahribat görmüş olmasından dolayı 50 x 100 x 15 m boyutlarına kadar küçülmüştür.

Buluntuları, Kal., İTÇ., II. bin, DÇ. ve Orta Çağ'a aittir. Başhöyük İlköğretim Okulu bahçesi ve bahçe duvarının dış kısmında antik kitabeler bulunmaktadır. Ayrıca höyüğün 100 m güneyinde çeşme taşında antik bir kitabe yer almaktadır.

8- Gamel Höyük (Yenice Höyük): Sarayönü'nün 1,5 km kuzeyinde, eski Zengen yolu, Yenice mevkiindedir. 100 x 75 x 10 m boyutlarındadır. Höyük üzerinde tarım yapıldığından tahrip olmuştur. II. bin, I. bin ve Antik buluntular elde edilmiştir. Ancak bu keramikler tarım nedeniyle yıpranmış formsuz olup, dönemlerini sağlıklı değerlendirmemiz güçleşmektedir.

9- İrmelik Höyük: Sarayönü - Karatepe yolunun 3. km'sinde yoldan 500 m doğuda yer almakta iken tarım nedeniyle yok edilmiştir. Şimdi 2 m yüksekliğinde 200 x 100 m lik bir alana sahiptir. Üzerinde Kal.,İTÇ. ve II. bine ait keramik parçaları bulunmaktadır.

10- Dede (Dedenin) Höyük: Sarayönü'nün 2 km kuzeyinde, Konuklar Devlet Üretme Çiftliği yolunun 1 km batısında yer alır. 500 x 300 x 40 m boyutlarındadır. Doğu yönü toprak alınarak tahrip edilmiştir. Höyüğün kuzeyi Konuklar Devlet Üretme Çiftliği'nin alanı içindedir. İTÇ., DÇ., Hellenistik ve Roma Dönemi keramikleri bulunmaktadır.

11- Ladik Höyük: Ladik kasabasının Tepe Mahallesi'nin bulunduğu alan içinde yer alır. 500 x 500 x 50 m boyutlarındadır. Hellenistik ve antik çağlara ait buluntular elde edilmiştir. Höyük üzerindeki modern yerleşmeden dolayı tarihlemeye yarayacak keramik malzeme bulunamamaktadır. Antik Dönem'in önemli kenti Laodika Combusta'nın burada yer almış olmasından, Antik Dönem'i simgeleyen yüzlerce mimari parça ve mezar stelini kasaba içinde bulmak mümkündür. Bu eserlerden bir kısmını belediye bir yerde toplayarak koruma altına almaya çalışmaktadır. Yine de çevrede oldukça fazla mimari parça dağılmış durumdur. Ladik'in 1 km doğusunda Hac Pınarı'nda büyük bir yapıya ait sütun ve yazıtlı alınlık parçaları dikkati çekmektedir. Ancak burada daha sistematik bir koruma faaliyetinin olması faydalı olacaktır.

Başlı başına bir araştırma konusu olabilecek Ladik, Antik Dönem'de Laodicea Combusta olarak bilinmekteydi¹. Kuruluşu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte çoğunlukla Hellenistik Dönem'de kurulduğu kabul edilmektedir. Özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde önemli bir yol kavşağında² olması nedeniyle yıldızı parlayan Ladik Bizans Dönemi'nde gerilemiştir. Bu dönemde resmi Bizans kilisesine ters düşmüş, adeta kilise listelerinden afaroz edilmiştir. Ortodoks Bizans dini doktrinin karşısında Ladik ve çevresinde Novatiansların olduğu mezar stellerinden de ortaya konmuştur³.

12- Ertuğrul Höyük: Ertuğrul Köyü'nün doğusunda, İstanbul- Konya karayolunun güneyinde yer alır. 200 x 200 x 30 m boyutlarındadır. Höyük, eteklerinde tarım yapıldığı için küçülmeye yüz tutmuştur. İTÇ., II. bin, DÇ. ve I. bin keramikleri vermektedir.

13- Çeşmelisebil Höyük: Çeşmelisebil kasabası içinde yer alan höyük tescillidir. İTÇ., II. bin, DÇ., Hellenistik, Roma ve Osmanlı dönemlerine ait keramikler bulunmuştur. Ayrıca Çeşmelisebil belediye binası bahçesinde Antik Dönem'e ait 4 adet mezar steli ve 1 adet mimari alınlık parçası bulunmaktadır.

14- Kuyulusebil Höyük: Höyük köyün doğusunda 300 x 300 x 40 m boyutlarındadır. II. bin, DÇ., Hellenistik ve Roma dönemlerine ait keramikler bulunmuştur.

15- Kurşunlu Kale : Kurşunlu Köyü'nün 4 km güneyinde halk ta-

(1) Strabon, XIV II,664. Ramsay, *ATC*. s. 29,37.

(2) Ramsay, *ATC*. s.41

(3) W. M. Calder " *Eipgraphy of Anatolian Heresies*", Ramsay... *Anatolian Studies* 1923, s. 70 vdd.

rafından Kale olarak adlandırılan yüksek kayalık bir tepede yer alır. Konya Ovası'na hakim olan bu nokta güneyindeki Sızma Vadisi'ni de kontrol eden stratejik bir noktada, yer alır. M.Ö. II. bin, Demir Çağ ve Antik yerleşmeye ait keramik parçaları bulunmuştur. Ancak mimari kalıntılar yok olmuştur.

Sonuç olarak Konya'nın batı kesimindeki bu iki yıllık çalışmamız önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Kısa sürede elde edilen sonuçlar son derece verimli olmuştur. Neolitik çağlardan günümüze kadar farklı dönemleri temsil eden yerleşmeler tespit edildi. Tespit edilen yerleşmeler, dönemleriyle birlikte tabloda verildi. Prehistorik çağlardan Orta Çağ'a kadar yaklaşık 79 merkez görülmüştür. 51 merkezde İTÇ, 44 merkezde II. bin, 37 merkezde Antik (Roma-Erken Bizans), 32 merkezde DÇ., 26 merkezde Kalkolitik, , 23 merkezde Hellenistik, 10 merkezde Klasik ve iki merkezde Neolitik kültür izleri bulunmuştur. Bu dönemlerle ilgili ayrıntılı çalışmalar devam etmektedir. Ekibimiz her dönemi ayrı ayrı değerlendirerek diğer komşu bölgelerdeki kültürlerle kıyaslamasını yapmaktadır. İlk verilere göre araştırma bölgemiz orta, batı ve güneybatı kültürleri arasında bir kesişme noktasında olduğunu yansıtmaktadır. Bu konuda yörede yüzlerce keramik parçası toplanmıştır. Ekte bir grup örnek verilmiştir. Yüzey araştırmalarımız Konya merkez ilçeleri ve güney ilçeleri boyunca devam edecektir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi burada Hatip (Kurunta) Anıtı hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Hatip (Kurunta) Anıtı

Hatip kasabası Konya il merkezinin 16 km güneyinde yer alır. Bu kasabanın güneyinde çeşitli gözlerden çıkan su kaynakları ile kayalıklar bulunur (Resim: 9). Su kaynaklarının çıktığı kayalıkların kuzey cephesinde kaynak gözlerinden yaklaşık 7-8 m yükseklikte bir insan figürü ile hiyeroglifler yer almaktadır. Bu anıt ve yazıtlar ilk kez tarafımızdan 1994 yılında görüldü. 1995 yılı Aralık ayında önünde balıkçılık için yapılan havuz çalışmaları olduğunu öğrendik ve durumu tespit ederek raporumuzu Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na bildirdik. Kurulun aldığı kararla anıt, koruma altına alındı. Kurulun bana gönderdiği koruma kararında daha önce anıtlarla ilgili herhangi bir çalışmadan söz edilmemektedir⁴.

(4) Anıtlar Kurulu'nun aldığı bu karardan haberdar olan Konya Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Osman Ermişler, kendisinin 1993 yılında bu anıtlarla ilgili olarak Konya'daki yerel basından "Yeni Konya Gazetesi"nde bir yayın yaptığını ve anıttaki yazıtlarla ilgili bir bilginin olmadığını söylemiştir. Daha sonra 20. 5. 1993 sayılı Yeni Konya gazetesi'ndeki haber niteliğindeki yayını gördüğümde anıttaki yazıtların söz edilmediği görülmektedir.

Üst kısmı tahrip olmakla birlikte figür 2 x 1.75 m boyutunda ve 5 cm'lik derinliğine sahip bir panoda yer almaktadır. Figürün 1 m kadar gerisinden hiyeroglif işaretler başlamaktadır. Hanyeri-Gezbel ve Hemite kabartmalarındaki rölyeflerin de arkasında hiyeroglif lejandlar bulunmaktadır⁵.

Hiyeroglif işaretlerin bulunduğu kısım ve figürün bulunduğu pano 2 x 5 m boyutunda düzeltilmiş geniş bir yüzeyin parçalarıdır. Figür ile mevcut hiyeroglifler arasında da hiyeroglifler yazılıdır, ancak zamanla oluşan tahribat ve yosunlaşmadan dolayı görülememektedir (Resim:10). 06. 05. 1996 tarihinde Konya Dağcılık Federasyonu'ndan Osman Tekin ve Arif Solmaz'ın sağladıkları dağcılık malzemeleri ile bu alana tırmanma imkanım oldu. Yumuşak bir fırça ile yosunlar temizlenince anıtın asıl can alıcı noktası olan kısmı, Kurunta'yı simgeleyen geyik kısmı, gün ışığına çıkarıldı. Bunun üzerine İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. M. Ali Dinçol ve Doç. Dr. Belkis Dinçol ile görüştük. 18. 05. 1996 tarihinde anıta gelerek çalışmalarımıza yardımcı oldular. Fotoğraflar ve çizimler üzerinde, ayrıca dürbün ile anıttaki yazıtlar titiz bir çalışma sonucu okundu⁶.

Burada yer alan insan figürü sola doğru adımını atmış, sola dönük bir vaziyette durmaktadır. Hitit sanatının genel kurallarına uygun olarak baş ve bacaklar profilden verilirken, gövde cepheden verilmiştir⁷. Dizleri ve kolları açıkta bırakan kısa, dar bir tunika/giysi vardır. Elbisenin kısa kollu oluşu sol omuzda belirgin bir şekilde farkedilmektedir. Bu durum çağdaşı olan diğer Hitit anıtlarında görülen bir özellik değildir⁸. Giysinin önündeki kıvrım eteğe kadar inmektedir. Bu tür kıvrımlar başta Gavurkale olmak üzere Hitit sanatında görülen önemli bir özelliktir⁹. Başında kalot (sivri külah) ile fazlaca tahrip olmasına rağmen, yine de seçilebilen, uçları yukarı doğru kıvrık ayakkabılar bulunmaktadır. İleri doğru uzanan sol eliyle bir mızrak, göğsüne doğru çektiği sağ eliyle de bir yay tutmaktadır. Bu, M.Ö. II. binin ikinci yarısında güneyde Toroslar'da ve Batı Anadolu'daki yerel krallara ait kabartmalarda yaygın olarak görülen bir özelliktir. Prof. Dr. A. M. Darga ta-

(5) K.Bittel, *Die Hethiter*, München, 1976, s.180, res., 201-2; A.M.Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992, s.182 vd., Res., 184, 186-7.

(6) Çalışmalarımızın ileri safhasında Konya Dağcılık Federasyonu'ndan Osman Tekin ve Arif Solmaz'ın yardımları ve ayrıca Prof. Dr. M. Ali Dinçol ve Doç. Dr. Belkis Dinçol'un hiyeroglif kitabeyi okumaları ve kitabenin önemi hakkında Araştırma Sonuçları Toplantısı'ndaki açıklayıcı bilgilerinden dolayı kendilerine teşekkür ederiz.

(7) Darga 1992, s.182, res.184,189,193.

(8) Bittel, Res.206-7,267-8; Darga,Res.,129,187-9.

(9) Darga, s.184-5; Bittel, s.178-9.

rafından, İmamkulu, Hanyeri-Gezbel, Hemite ve Karabel rölyeflerinde betimlenen mızrak ve yay, yerel kralların "krallık simgeleri" olarak yorumlanmakta ve ayrıca mızrağın Hititler'de bir "kült objesi" olduğu belirtilmektedir¹⁰. Ayrıca figürde sol kolun altından sağ kalçaya doğru eğik olarak uzanan bir kama ve kabzası seçilebilmektedir. Hatip Anıtı'nda da Gavurkale kaya kabartmasında olduğu gibi Hitit sanatının bir özelliği olarak elbisenin ön kıvrımı kamanın üzerinden geçirilmiştir¹¹.

Figürün başındaki külahın kıvrımları oldukça iyi seçilebilmektedir. Külahın üst kısımları kırık olduğundan üzerinde herhangi bir şeklin varlığı ya da yokluğu anlaşılamamaktadır. Ancak Prof. Dr. M. A. Dinçol ve Doç. Dr. B. Dinçol'un belirttiğine göre külahın ön kısmında iki boynuz yer almaktadır. Bu da, figürün bir tanrı figürü olduğunu göstermektedir. Külahın hemen altındaki kulak ise oldukça belirgindir. Fazla belirgin olmamakla birlikte gözüün badem şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Yüz hatları fazlaça tahrif olduğundan net bir şekilde seçilememektedir.

Anıtın bulunduğu kayalık ve çevresinde yaptığımız yüzey araştırmalarında da olumlu sonuçlar aldık. Doğu ve batı yönünde iki tepeden meydana gelen bu kayalık yaklaşık 100 m yükseklikte ve 1 km çapında geniş bir yayılım gösterir. Doğu tepesinde ve tepenin doğu eteklerinde M.Ö. I. binin başlarından Osmanlı Dönemi'ne kadar çeşitli dönemlerde yerleşme izleri saptandı. Anıtın 250 m kadar batısında bulunan batı tepesinde ise M.Ö. II. bine ait olabilecek sur izleri, M.Ö. II. bine ve M.Ö. I. binin erken dönemlerine tarihlenebilecek keramik buluntular tespit edildi. Bu keramik malzemelerin bir kısmını Geç Bronz Çağ'a¹² ait olanlar teşkil etmektedir.

Hititler Dönemi'nden stratejik bir kaleye ait olduğu sanılan surların yer yer temel taşları kalmıştır. Çoğu kesimlerde temelleri de yok olan bu sura ait 4 kulenin izleri görülmektedir. Temel taşları çift sıra halinde konulmuştur. Bu taşların aralarında boşluklar mevcuttur. Bu boşlukların moloz taşlarla doldurulduğu anlaşılmaktadır. Taş boyutlarının ortalama 70x 80x 40 cm olduğu görülmektedir.

Sözünü ettiğimiz dönemde Konya bölgesi, Hititler'in Batı Anadolu ve Akdeniz politikalarında önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden Hititler ilk dönemlerden itibaren bölgeyi ellerinde tutmaya çalışmışlardır¹³. Burası Muwattalli'nin Mısır seferi öncesi politikasında daha öncelikli bir ko-

(10) Darga ,s.183-4.

(11) Bittel,res.199-200; Darga,res.188-9.

(12) Mimari ve keramik konusunda ileride ayrıca bir çalışma yapacağız.

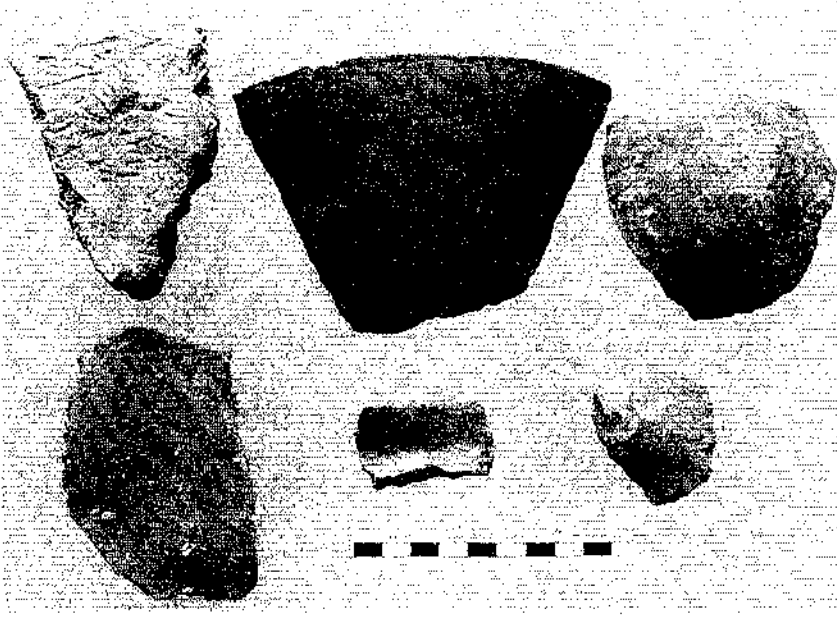
(13) J.Garstang- O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959, s. 60 vd.

numa ulaşmıştır. Çünkü Muwattalli Kadeş Savaşı'na gittiği sırada kuzeyden Hitit başkenti Hattuşa'ya gelebilecek Kaşka saldırılarından endişe duyarak başkentini Tarhuntaşşa'ya taşımıştır¹⁴. Tarhuntaşşa Konya ile Akdeniz arasında yer alan bir bölgedeydi ve Kadeş Savaşı'ndan sonra da önemini korumuştur. Bölgeye Hitit hükümdar ailesine mensup ve Hattuşa'da oturan hükümdarlarla eşit haklara sahip krallar atanmaktaydı. Hitit devletinde bu ayrıcalık sadece Tarhuntaşşa ve Kargamış Krallığı'na verilmekteydi¹⁵. Ancak Hatip anıtından çıkarılan sonuca göre Kurunta'nın bir darbe ile Hattuşa'da bir süre kral olduğu anlaşılmaktadır .

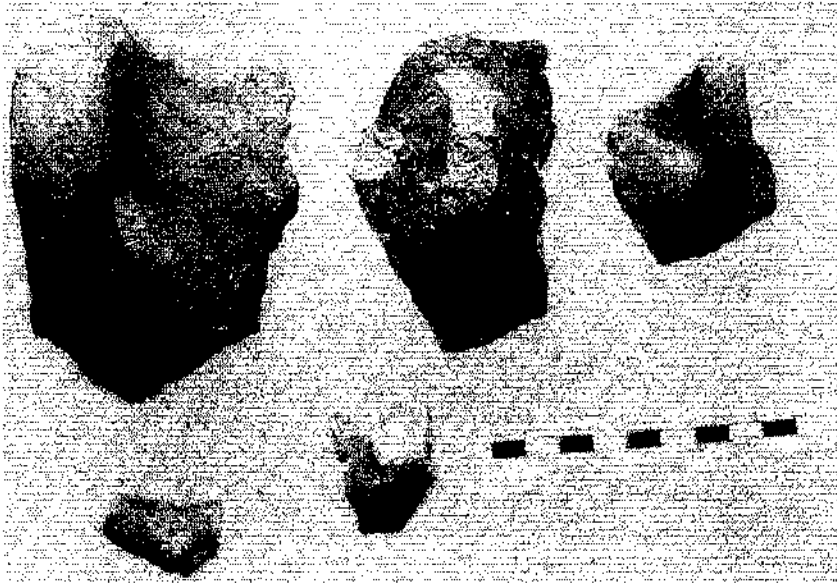
Kabartmanın su kaynağının üzerinde yer almasından dolayı burasının bir su anıtı, ya da bölgenin jeopolitik öneminden dolayı yollarla bağıntılı bir anıt olduğu düşünülebilir. Anıttaki yazıtın okunmasıyla bu anıt Kurunta'nın yaptırdığı kesinlik kazanmıştır. Ayrıca Hatip Kayalığı üzerindeki kültürel kalıntıların da yardımı ile Hatip ve çevresinin Tarhuntaşşa Krallığı'nın merkezi şehri Tarhuntaşşa olduğu da düşünülebilir. İleriki yıllardaki çalışmalarımızda bu netlik kazanacaktır.

(14) K. Bittel, *Grundzüge*, Tübingen 1950, s.54

(15) H. Rith, *The Archeology and History of Western Anatolia during the Second Millenium B.C.*, Pensylvania 1974, s.225-30.

Resim 1: Prehistorik Dönem keramikleri

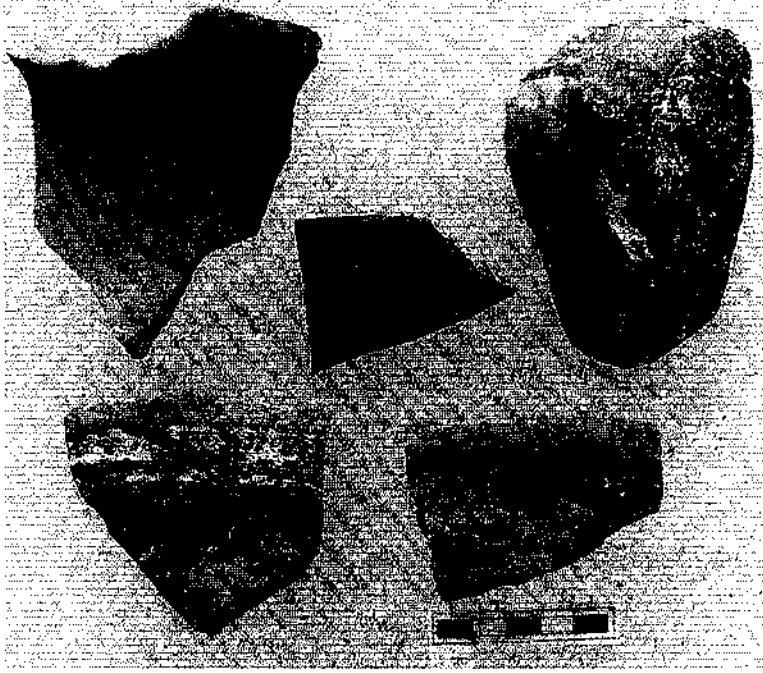
Resim 2: Prehistorik Dönem kulüp örnekleri

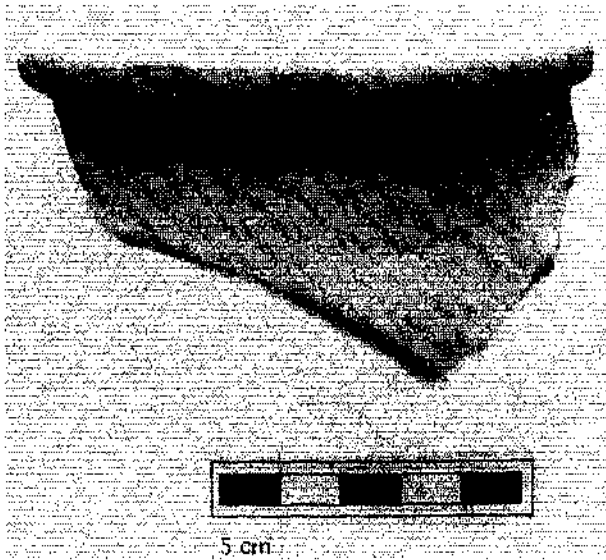
Resim 3: M.Ö. II.bin keramik örnekleri

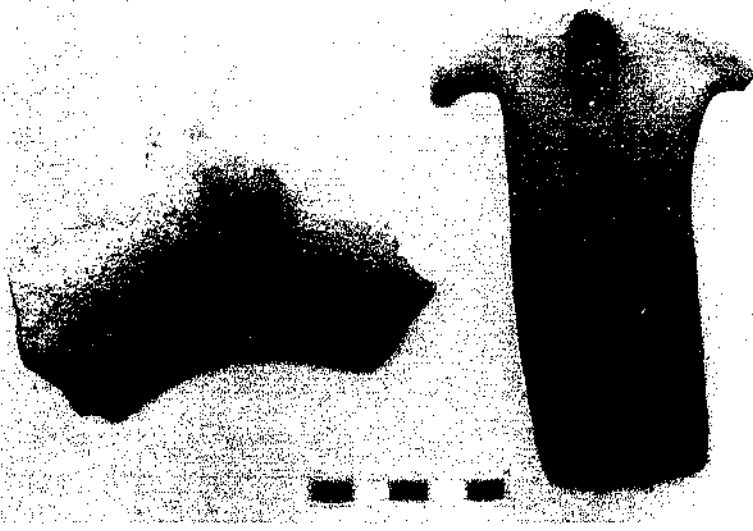
Resim 4: II. bin keramik örnekleri

Resim 5: M.Ö. I. bin boyasız keramikleri

Resim 6: İbrahim Dede I. (Miken ?) keramiği

Resim 7: M.Ö.I. bin tutamak örnekleri

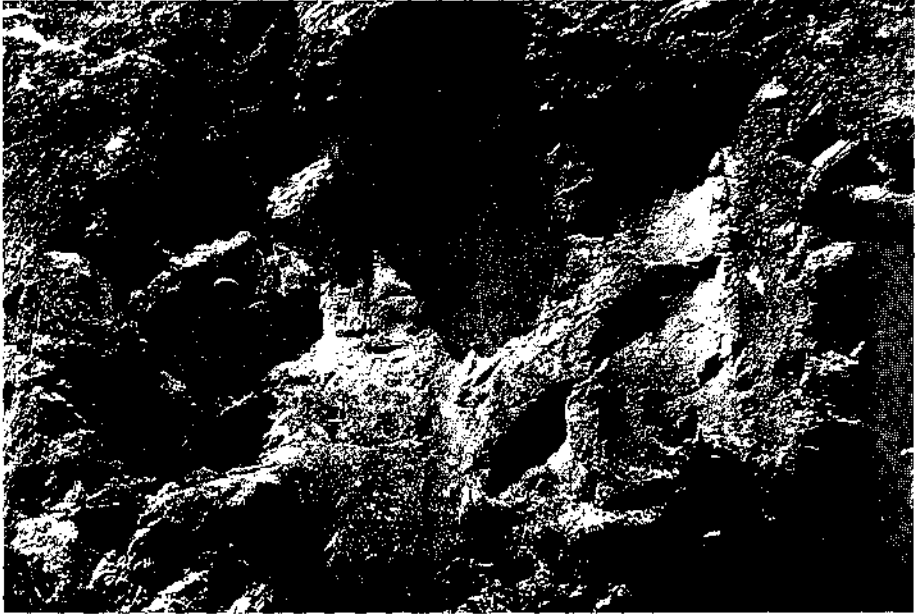
Resim 8: M.Ö.I. bin boyalı keramik örnekleri

Resim 9: Hatip Kayahğı

Resim 10: Temizliki öncesi Hatip (Kurunta) Anıtı

Resim 11: Temizlik sonrası Hatip (Kurunta) Anıtı

SİVAS İLİ 1995 YÜZEY ARAŞTIRMASI

A.Tuba ÖKSE *

1992 yılından itibaren Sivas ili sınırları içerisinde sürdürülen yüzey araştırmalarının dördüncüsü, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle, 16 Haziran -7 Temmuz 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmalar sırasında Sivas ilinin Yıldızeli, Merkez, Hafik, Zara, İmranlı, Kangal ve Divriği ilçelerinde 31 höyük, 29 kale, 7 yamaç yerleşmesi, 8 tümülüs ve 2 kaya mezarı olmak üzere toplam 77 merkez incelenmiştir. Bu yıl araştırılan merkezlerle birlikte, dört yıldır sürdürülen araştırmalar sırasında toplam 211 merkez incelenmiştir. 1995 yılında araştırılan merkezler ilçelere göre düzenlenerek aşağıda verilmiştir.

MERKEZ İLÇE

Sivas'ın 10 km güneydoğusunda bulunan, Karşıyaka Mahallesi'ne bağlı "Arkayatak" mevkiinde bulunan yamaç yerleşimi yüzeyinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine aittir.

Sivas'ın kuzeyinde, Çayboyu (eski Pirkinik Köyü) Mahallesi'nin 3 km doğusunda yer alan "Han Deresi" mevkiinde bulunan "Kültepesi", üst katları define arayıcıları tarafından yoğun biçimde tahrip edilmiş doğal

(*) Yard.Doç.Dr.A.Tuba ÖKSE, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkoloji-Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, ANKARA

Dört yıldır sürdürülen yüzey araştırmaları Sivas Müze Müdürlüğü, Sivas Müzesi Derneği ve Kuşaklı kazısının katkılarıyla gerçekleştirilebilmiştir. Yüzey araştırmasına özverili katkılarından dolayı Sivas Müzesi eski Müdürü Hikmet Denizli'ye, Sivas Müzesi Müdürü Süheyla Demirci'ye, arkeologlar Musa Törnük ile Enver Akgün'e ve özellikle Kültür Bakanlığı Temsilcisi Mehmet Alkan'a, ayrıca Kuşaklı Kazısı Başkanı Prof.Dr.Andreas Müll-er-Karpe'ye teşekkürlerimi sunarım. 1995 yılı yüzey araştırmaları sırasında yitirdiğimiz Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Şubesi Müdürü Sayın Osman Özbek'i de burada bir kez daha saygıyla anıyoruz.

kayalık tepe üzerine kurulu bir yerleşimdir. Kuzeyinde tahrip edilmiş lahit mezarlığı bulunan höyük üzerinden toplanan buluntular arasında bir amulet ve boncuk ile Eski Tunç Çağı ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenen seramik parçaları bulunmaktadır.

Seyfebeli Höyüğü Sivas'ın 10 km doğusundaki maden suyu kaynağının kenarındaki tepe üzerinde yer almaktadır. Tepesinde eski bir kaçak kazı yarması bulunan höyüğün doğu eteklerinde sürülü tarlalar bulunmaktadır. Höyük yüzeyinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı'na tarihlenmektedir.

Sivas'ın 10 km doğusunda, Seyfebeli'nin 2 km batısında yer alan "Paşapınarı" adlı piknik yerinin güneydoğusundaki tarlaların içinde, yamaçta yer alan höyüğün tepesinde doğu-batı doğrultusunda boydan boya açılmış büyük bir kaçak kazı yarması bulunmaktadır. Höyükten toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir. Buluntular arasında bir de tunç alet parçası bulunmaktadır.

Beypınarı Köyü'nün yaklaşık 2 km doğusundaki "Yağmurdede" mevkiinde yer alan ve kayalarından taş alınmakta olan doğal tepe üzerine kurulmuş "Tekur Kalesi" üzerinden Eski Tunç Çağı (perdeli seramik ve Maltepe tipi boyalı parça), Hellenistik-Roma dönemlerine ve Orta Çağ'a ait seramik parçaları toplanmıştır.

Beypınar Köyü'nün 2 km kuzeyinde yer alan "Büyükkale", Mısırmak'ın doğusunda, vadiye hakim konumda, Soğuk Çermik (eski adı Gazozsuyu) olarak adlandırılan şifalı su kaynağına yakındır. Üzerinden Demir Çağ'a ve Hellenistik-Roma dönemlerine ait seramik parçaları toplanmıştır (Durbin 1971, s.116. no.103; Ökse 1993, s.27, no.039).

Başbüyük Köyü yakınlarındaki kale üzerinden Orta Çağ'a tarihlendirilen seramik parçaları toplanmıştır.

Sivritepe (eski adı Mamuşa) Köyü'nün 1.5 km güneybatısında, Kesirlik Vadisi'ne bakan sırtlarda yer alan "Değirmenönü Mevkii" ile 3 km doğusunda yer alan "Mağaraönü Mevkii" ve "Çatalpur" mevkiinde yüzeyden toplanan seramik Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Mağaraönü mevkiinde, doğal kayalara oyulmuş ve kısmen kazıma ya da boyama sembollerle bezenmiş, Bizans Dönemi'ne ait kaya mezarları bulunmaktadır.

Akçamescit Köyü'nün 1.5 km güneydoğusunda yer alan "Ağılkaya" mevki (yöresel adı Üzerlikli Veran) ile köyün kenarındaki "Köy Arkası"

mevkii, Kesirik Çayı kıyısında yer alan Bizans Dönemi düz yerleşimleridir.

Bakırcıoğlu (Defikkaya) Köyü'nün 2 km kuzeybatısında yer alan "Ağılgüneytepe" mevkiinde bulunan "Yazı Tepesi", taş ocaklarına yakın konumda bulunmaktadır. Cebinirmak kenarındaki yüksek alan üzerine kurulmuş olan höyüğün yakınında "Uyuzçermik" olarak adlandırılan sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Höyükten toplanan seramik parçaları Demir Çağ'a ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlendirilmektedir.

Akören Köyü yakınlarındaki "Kuşotağı" ve "Gülbahar Tepesi" olarak adlandırılan mevkilerde, tepe sırtlarında toplam 3 tümülüs yer almaktadır.

Karaçayır Bucağı'nın 1 km kuzeybatısında yer alan "Kale Tepesi" üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine aittir (Yakar/Gürsan-Salzmann 1979, s.35-51, şek.1:47; ökse 1993, s.27,no.036)

Karaçayır Bucağı'na bağlı Porsuk Köyü'nün güneyindeki arazilerde bulunan "Han Mevkii"nde, yapılara ait temel kalıntıları bulunan höyüğün batı yamacında, eski mezarlara ait düz dikme taşlar, güney yamacında ise kemerinin bir kanadı korunmuş olan bir han kalıntısı bulunmaktadır. Eski bir göl tabanı yanında kurulmuş olan han ve höyükten toplanan seramik Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Kartalca Köyü'nün 500 m kadar güneybatısında yer alan "Kartal Kalesi", iki yanındaki vadilere hakim konumda, yanından demiryolu geçen kayalık üzerine kurulmuştur. Üzerinden toplanan buluntular arasında Demir Çağ ile Hellenistik-Roma dönemlerine ait seramik parçaları ve demir curufları yer almaktadır.

Akçainiş Köyü'nün 4 km batısında, nehrin batı kıyısındaki Göksu/Gölsu Deresi üzerinde tümülüsler bulunmaktadır.

Durdulu Köyü'nün 500-600 m batısında, "Hacıara" mevkiinde yer alan iki höyük, doğal tepe üzerinde yer alan "Obruk" ve bunun güneyindeki sırtlarda yer alan "Höyük" olarak adlandırılmaktadır. Her iki höyük de kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiştir. Höyüklerden toplanan seramik Orta Çağ'a aittir.

Durdulu'nun 7-8 km doğusunda "Kızılören" adlı bir de yamaç yerleşimi bulunmaktadır.

Yaramış Köyü'nün 3 km doğusunda yer alan "Kale Altı Mevkii", Kızılırmak vadisine hakim konumda bir Orta Çağ kalesidir.

Bademkaya (eski adı Nadrik) Köyü'nün 500 m batısında yer alan, doğal oluşumlu "Güçveren Tepesi" üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Toplanan seramik Demir Çağ, Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Bademkaya Köyü'nün 4 km batısındaki meralar arasında yer alan "Höyük" mevki kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiş bir Orta Çağ yerleşimidir. Köyün 3 km güneyindeki "Ağıllar Mevkii" Osmanlı Dönemi'ne ait eski bir köy yeridir. Bu bölgede, Çayboyu Köyü arazisine giren "Meçit Mevkii" olarak adlandırılan tepeden de Orta Çağ'a ait seramik parçaları toplanmıştır.

Çelteköy Köyü'nde, bir evin temelinden çıkarılmış olan iki büyük yivli sütun kaidesi ile cami avlusunda bulunan bir düz gövdeli sütun, burada büyük bir Roma /Bizans yapısının varlığına işaret etmektedir.

Ovacık Köyü'nün 2 km güneyinde yer alan kaleden toplanan seramik Orta Çağ'a aittir.

Kurtlapa Köyü kuzeyinde, doğal kayalık tepenin eteklerine kurulmuş olan "Gavurkalesi" üzerinden toplanan seramik Orta Çağ ve sonrasına tarihlenmektedir.

Olukman Köyü'nün 5 km batısındaki "Göycüoğlu" mevki ile "Kalecik" mevki, kayalıklar üzerine kurulmuş, güneyindeki geniş vadiye hakim konumda yerleşimlerdir. Buralardan toplanan seramik Orta Çağ ve sonrasına aittir.

HAFİK İLÇESİ

Kuşçu ve Çınarlı köyleri arasında yer alan tarım arazisinde, Karacahisar Köyü yol ayrımında bulunan höyük üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı ve Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Durulmuş Köyü'nün 3 km güneyinde yer alan yüksek kayalık tepe üzerine kurulmuş "Deliktepe" üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru ve merdivenli (köylülerin ifadelerine göre yaklaşık 300 basamaklı) bir tünel bulunmaktadır. Kale üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine aittir (Yakar/Gürsan-Salzmänn 1979, s.40-52, şek.1:46; Yakar 1992, s.509-520; ökse 1993, s.29,no.065).

Çınarlı (eski adı Öğnevit) Köyü'nün 2 km batısındaki "Deliktaş" mevkiinde bir kaya kütesine oyulmuş kaya mezarı bulunmaktadır. Dörtgen planlı, tavanı semerdam şeklinde oyulmuş olan mezar odasının gi-

rişi güneyden, dörtgen bir kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Kapı pervazında ahşap bir kapının oturtulacağı yuvalar oyulmuştur. Semerdamin tepesinin bulunduğu bölüm, düzgün dikdörtgen biçimli bir açıklık haline bırakılmıştır.

Deliktaş'ın yaklaşık 1 km kuzeyindeki "Halkalı Mevkii" tarlalardan toplanan seramiğe göre, Hellenistik-Roma dönemlerinde kullanılmış bir yamaç yerleşimidir. Bu parçalar arasında bir boyalı Demir Çağ kulp parçası da bulunmaktadır.

Düzyayla (eski adı Horhan) Köyü'nün 1 km doğusunda, doğal sırtlar üzerinde bir tümülüs yer almaktadır. Köyün karşısındaki kayalık tepe "Serenin Tepesi" olarak adlandırılmaktadır. Üzerinden seramik toplanamayan tepenin biçim ve konumu, kale görünümündedir.

Dışkapı (eski adı Kemis) Köyü'nün üzerinde yar aldığı iki platformlu kayalık tepe üzerine kurulmuş kale, Kızılırmak Vadisi'ne hakim konumdadır. Üzerinde merdivenli bir geçit (köylünün ifadesine göre 83 basamağa görülebilmektedir) yer almaktadır. Kaleden toplanan seramik Roma Dönemi ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir (Durbin 1971, şek.1:148; Yakar/Gürsan-Salzmänn 1979, s.40, 1:45; Yakar 1992, s.509-520; Ökse 1993, s.29,no.067).

Alçıören (eski adı Kötnü) Köyü'nün 3,5 km doğusundaki "höyük" üzerinde kaçak kazı çukurları bulunmaktadır. Höyükten Hellenistik-Roma dönemlerine ait seramik toplanmıştır.

Küpecik Köyü'nün 2.5 km doğusundaki tarlalar içinde yer alan, yaklaşık 3 m yükseklikteki "Kemiktepe"nin kuzey yamacında çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Üzerinden toplanan seramik, Eski Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir.

Hafik'in 3 km güneybatısında, Durulmuş/Delikkaya'nın 3 km batısında, ovaya hakim doğal tepe (Büyüktepe/Pilavtepe) üzerinde 8 kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Büyüktepe'nin doğusundaki kayalık tepenin (Küçük Pilavtepe) kuzey yamacında Orta Çağ'a ait seramik toplanmıştır. Büyüktepe üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Demir Çağ ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenmektedir (Durbin 1971, s.123, şek.1:148; Ökse 1993, s.29, no:069).

Bakımlı (eski adı Fertelli) Köyü'nün 2.5 km batısında yer alan "Çorakyazı" mevkiinde "Yaylalığın Taş" adı ile anılan doğal kayalık sırtlarda ve bu mevkinin 1.5 km batısında, Sancaktar Deresi vadisinde yer

alan "Karaman Höyüğü" ve çevresindeki yerleşim alanı ile, bu iki mevki arasında yer alan "Kızıltepe" yamaçlarından toplanan seramik, bu alanın Orta Çağ ve sonrasında iskan edilmiş olduğunu göstermektedir.

Bakımlı Köyü'nün 1 km kuzeyindeki sırtlar üzerine kurulmuş "kale" de Sancaktar Deresi'ne hakim konumda bir Hellenistik-Roma Dönemi kalesidir.

Karlı Köyü'nün doğusunda yer alan "Boztepe" adlı doğal tepe üzerindeki yerleşimden toplanan seramik Eski Tunç Çağı ve Demir Çağı'a aittir (Durbin 1971, s.116-117, şek.1:107; Ökse 1993, s.29, no.068).

Eymir Köyü'nün 1 km doğusunda yer alan "İbicek Tepesi", çok sayıda kaçak kazı çukuruyla tahrip edilmiş durumdadır. Doğu yamacında büyük bir yarma bulunan tepenin üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı (Maltepe tipi boyalıları) ile Orta Çağ'a aittir.

Sofular Köyü'nün 2 km kuzeyinde yer alan "Zölük Mevkii"nde yer alan düz yerleşim ve mezarlık, tarım nedeniyle, "Gavur Tepesi" adı ile anılan yerleşim de kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiştir. Bu mevkilerden toplanan seramik Hellenistik Roma dönemleri ve sonrasına aittir.

Yarhisar Köyü'nde bulunan, mağaralı kayalık tepe üzerine kurulmuş kale, Kızılırmak Vadisi'ne hakim konumdadır. Kızılırmak'ın kuzey kıyısında, Vasvas Gölü yakınındaki kale üzerinde bir platform yer almaktadır. Üzerinden toplanan seramik Osmanlı Dönemi'ne aittir.

Çimenyenice Köyü'nün 2.5 km doğusunda yer alan "Koroğlu Mağaraları", kayalık kısma oyulmuş kaya mezarları ile kayalık üzerine kurulu bir yerleşim alanına sahiptir. Köyün 6 km güney doğusunda yer alan "Göçeri Mevkii"nde höyük üzerinde büyük bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Her iki merkezden toplanan seramik Orta Çağ'a aittir.

ZARA İLÇESİ

Zara'nın 3 km kuzeyindeki Oyuklu Mahallesi'ne bağlı "Akören" mevkiindeki höyük üzerinden toplanan seramik Demir Çağı'a ve Osmanlı Dönemi'ne aittir (Durbin 1971, s.117, şek.1:110; Ökse 1993, s.29, no.075).

Oyuklu Deresi'nin kuzeyindeki "Göller Mevkii" olarak adlandırılan bölgede bir tepe üzerinde künk ve kiremit kırıkları bulunmaktadır. Bunlar, olası bir Hellenistik-Roma lahit mezarlığının varlığına işaret etmektedir.

Zara'nın 5 km güneydoğusunda, Erzincan yolu üzerinde "Maltepe" mevkiindeki höyük, yoldan görünmeyecek biçimde, kaçak define arayıcıları tarafından, yaklaşık 8 m derinlikte kazılarak hemen hemen yok edilmiştir. Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Hellenistik Dönem ve Orta Çağ'a aittir (Meriggi 1965, s.279, hrt.II:9; Ökse 1993, s.29,no.073).

Zara'nın 2 km güneyinde, Tekke Köyü'nde yer alan kayalık tepe üzerine kurulmuş kale, yapılaşma nedeniyle tahrip olmuştur. Üzerinden toplanan buluntular Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağ ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenen seramik ve bir tunç alet parçasından oluşmaktadır.

Tekke Köyü'nün 1 km batısındaki iki zirveli büyük doğal tepe "Külhöyük" ya da "Küllük Tepesi" olarak adlandırılmaktadır. Köye bakan güney yamacı kayalık olan höyüğün kenarından yol geçmektedir. Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağ ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlendirilmektedir (Durbin 1971, s.117,şek.1:111; Ökse 1993, s.29, no.076).

Kadriye Köyü'nün 1 km kuzeyinde, Kızılırmak Vadisi'ne bakan düzlükte, tarlaların kenarında yer alan "Kültepe" üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Bu büyük boyutlu höyükten toplanan seramik Eski Tunç Çağı ve Demir Çağ'a tarihlenmektedir (Meriggi 1965, s.279,hrt.II:8; Durbin 1971, s.117,şek.1:108; Ökse 1993, s.29, no.072)

Ekinli (eski adı Devekse) Köyü'nün 2 km kuzeybatısındaki tarlaların doğal kayalık üzerinde yer alan "Küçük Penek" tepesi ile köyün içinde yer alan doğal kayalık üzerine kurulmuş "kale" üzerinde yapılaşma mevcuttur. Kaleden toplanan seramik Orta Çağ ve sonrasına aittir.

Nasır Köyü'nün 500 m kuzeyinde bulunan "Öküz Kalesi", Çayköy Deresi'nin kenarındaki doğal kayalık tepe üzerine kurulmuştur. Kale üzerinden toplanan seramik arasında Demir Çağ (tek renkli ve boyalı), Hellenistik-Roma dönemleri ve Orta Çağ'a ait parçalar bulunmaktadır.

Nasır Köyü'nün 5 km doğusundaki Kötüköy mezrasının 1 km batısında, Acısu Vadisi kenarında, "Çevlik Mevkii" adlı tarım alanında yer alan doğal kayalık tepeler üzerinde bir "kale" ve "Kültepesi" adlı höyük bulunmaktadır. Kale ile höyük arasında 300-400 m eninde bir tarla yer almaktadır. Çevlik mevkiinden toplanan seramik Hellenistik-Roma Dönemi ve Orta Çağ'a aittir.

Nasır Kalesi'nin 5 km doğusunda, köyün 2.5 km kuzeyinde yer alan "Niğdeli Çukur" mevkiindeki höyükten Orta Çağ'a tarihlendirilen seramik parçaları toplanmıştır.

Nasır Köyü'nün 2 km kuzeyindeki "Nasır Kalesi" yüksek doğal kayalık tepe üzerine kurulmuştur. Üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenmektedir.

Adamfakı Köyü'nün kuzey kenarında bulunan doğal tepe üzerine kurulmuş kalenin tepe üzeri, bina yıkıntılarına ait yığıntılar nedeniyle basamaklı bir görünüm almıştır. Üzerinde birkaç kaçak kazı çukuru bulunan kaleden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine aittir.

Adamfakı Köyü'nün 3 km güneyinde yer alan "Deşte Mevkii"nde doğal tepeler üzerinde Orta Çağ ve sonrasına ait seramik parçaları toplanmıştır.

Sucak Köyü'nün 2 km güneyinde, "Kaletepe" veya "Karatepe" olarak adlandırılan doğal tepe üzerine kurulmuş bir kale yer almaktadır.

İMRANLI İLÇESİ

İmranlı ilçe merkezinin doğusunda yer alan "Dürücük Mahallesi"nin karşısındaki "Mezarlık Tepesi"nin kuzey yarısı, Erzincan asfaltı yapıldığı sıralarda yok edilmiştir. Yol kenarındaki kesitten toplanan seramik Eski Tunç Çağı ve Hellenistik Roma dönemlerine tarihlendirilmektedir.

Karacaören Bucağı'na bağlı Arık Köyü içinde yer alan "Tum Tepesi", doğal tepe üzerine kurulmuş küçük bir Hellenistik-Roma Dönemi yerleşimine sahiptir.

DİVRİĞİ İLÇESİ

Divriği Kalesi, doğal kayalık üzerinde yer alan ve sur duvarları büyük ölçüde korunmuş bir İslami Dönem kalesidir (Osten 1929,s.118, şek.136-138; Ökse 1993, s.32, no.III).

Yalnızsöğüt Köyü'nün kuzeyinde, İnallı yol ayrımına yakın tarlalar içinde yer alan höyük üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Karaşar geçidine 2-3 km uzaklıktaki dağlık ve kayalık alanda bir tümülüs yer almaktadır. Kayaburun (eski adı Odur) Köyü ile Çeştepe Köyü'nde de birer kale bulunmaktadır.

Maltepe (eski adı Horvanil) Köyü'nün yaklaşık 2 km kuzeyinde, geniş bereketli vadinin doğu kenarında yer alan höyük üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta Çağ'a aittir (Burney 1958, s.199, şek.22; Yakar/Gürsan-Salzmann 1979, şek.1:68; Russell 1980, şek. 128:155; Ökse 1993, s.32, no.110).

KANGAL İLÇESİ

Kangal ilçe merkezinin kuzeybatı kenarındaki tarlalar arasında yer alan "Küçük Höyük" (Çukurtarla) üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı ve Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir (Kökten 1944, s.665, hrt.1:9; Meriggi 1965, s.279, hrt.II:12; Yakar/Gürsan-Salzmann 1979, s.39, Şek.1:38; Russell 1980, şek. 28/151; Ünal 1981/83, s.28:82; Ökse 1993, s.30, no.082).

Çetinkaya Bucağı'na bağlı Sacayağı Köyü'nün 1 km kuzeyinde, ırmak kıyısındaki yamaçlar üzerinde yer alan "Uzunpınar" Tepesi üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Demir Çağ ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlendirilmektedir (Ökse 1993, s.32, no.102).

Sacayağı Köyü'nün 3.5-4 km kuzeyindeki "Akdere Kalesi" büyük bir kaya kütlesi üzerine kurulmuştur. Üzerinde birkaç kaçak kazı çukuru bulunan kale üzerinden ve doğu yamacındaki tarlalardan toplanan seramik Orta Çağ'a aittir.

Çetinkaya Bucağı'na bağlı Minarekaya Köyü'nün 1 km, güneydoğusunda yer alan doğal tepe üzerinde çeşitli dönemlere ait mezarlıklar bulunmaktadır. Kaçak kazı yoluyla çıkan mezarlar arasında, üzerine figürler kazınmış yassı kapak taşları görülmektedir. İslami mezarlar dışında Hristiyan mezarlarına da rastlanılan tepe "Kocaleskeroğlu Ziyareti" ya da "Deli Derviş'in Mezarı" olarak adlandırılmaktadır. Tepenin batısında, tepesinde kaçak kazı çukuru bulunan bir tümülüs bulunmaktadır.

YILDIZELİ İLÇESİ

Demircilik Köyü'nün 3.5 km güneyinde, Kızılırmak Vadisi'nin kuzey kenarında "Tombak Mevkii"nde yer alan "Ağapınar Kalesi" batısında Ağapınar Deresi, kuzeyinde Köy Deresi'nin sınırladığı doğal tepe üzerine kurulmuştur. Kalenin dip kısmından geçen dere de Aşuruk Deresi olarak adlandırılmaktadır. Köy Deresi vadisinin, kalenin karşısına gelen kayalık yamaçlarında mağaralar bulunmaktadır. Üzerinden toplanan seramik Demir Çağ ve Hellenistik-Roma dönemlerini içermektedir.

Demircilik Köyü'nün 4 km batısında yer alan "Üyük" ya da "Aral-suyu Höyüğü", Ağapınar Kalesi'nin 3 km kuzeybatısında yer almaktadır. Höyük üzerinden toplanan seramik Roma Dönemi ve sonrasına tarihlenmektedir.

Demircilik Köyü'nün 2 km kuzeyinde, iki dere arasında yer alan doğal tepe üzerine kurulmuş olan "Gavuryurdu Kalesi"nde kaçak kazı çukurlarının yol açtığı tahribata rastlanmıştır. Kaleden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine aittir.

ŞARKIŞLA İLÇESİ

Büyükyüreğil (eski adı Yukarı Öreğil) Köyü'nün 1.5 km kuzeyinde yer alan "yığma tepe" üzerinde defnecilerin yol açtığı yoğun bir tahribat gözlenmektedir.

Büyükyüreğil Köyü'nün 2 km güneybatısındaki "Turna Dağı Mevkii"nde, altında su çıkan bir mağara bulunan kayalık tepe üzerine kurulmuş olan kaleden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Yunusören Köyü'nün 2 km kuzeyinde yer alan "Kale Tepesi", Kızırmak Vadisi'ne hakim konumdadır. Irmak kenarında bulunan tepe üzerine kurulmuş kaleden toplanan seramik Orta Çağ'a aittir.

Kalecik (eski adı Kalaycık) Köyü'nün üzerine kurulduğu kale, yapılaşma nedeniyle büyük hasar görmüştür. Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Demir Çağ (gri perdahlı ve boyalı gruplar), Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Bedirli Bucağı'nın 2 km batısında yer alan "Kültepesi", üzerinde kaçak kazı çukurları bulunan bir tümüldür.

SONUÇ

1995 yılında incelenen merkezlerden toplanan seramik ve küçük buluntu, bu merkezlerin yaklaşık % 12 sinin Eski Tunç Çağı, % 3 ünün Orta Tunç Çağı, % 2 sinin Geç Tunç Çağı, % 13 ünün Demir Çağ, % 30 unun Hellenistik-Roma dönemlerinde, % 40 inin ise Orta Çağ ve sonrasında kullanıldıklarını göstermektedir.

Eski Tunç Çağı yerleşimleri Hafik'te bir kale dışında, Merkez ilçede 2, Hafik'te 2, Zara'da 4, İmranlı, Divriği ve Kangal'da birer höyükte saptanmıştır.

Orta Tunç Çağı yerleşmelerine Zara'da 2, Kangal'da bir höyükte, Geç Tunç Çağı yerleşmelerine ise Zara'da 2 höyükte rastlanmıştır.

Demir Çağ yerleşimleri Zara'da 4, Merkez ilçede 2, Hafik ve Kangal'da birer höyük ile Merkez'de 2, Hafik, Zara, Şarkışla ve Yıldızeli ilçelerinde birer kalede belirlenmiştir. 1992 den bu yana sürdürülen araştırmalarda saptanan Demir Çağ kalelerinin çoğunun Kızılırmak Vadisi boyunca uzanması, bu dönemde Kızılırmak Vadisi'nin önemli ölçüde kontrol altında tutulduğu izlenimini vermektedir.

Hellenistik-Roma dönemlerine ait höyükler Merkez ilçede 4, Zara'da 3, İmranlı ve Divriği'nde ikişer ve Hafik ile Yıldızeli ilçelerinde birer merkezde, bu döneme tarihlenebilen yamaç yerleşimlerine Merkez ve Hafik ilçelerinde birer merkezde rastlanmıştır. Hellenistik-Roma Dönemi kaleleri Hafik'de 5, Merkez ilçede 4, Zara'da 3, Yıldızeli ve Şarkışla ilçelerinde ise birer merkezde tespit edilmiştir. Bu dönemlere ait olduğu sanılan tümülüsler arasında Merkez ilçede 3, Şarkışla'da 2, Hafik ve Divriği ilçelerinde birer tümülüs incelenmiştir. Merkez ilçe ve Hafik'de incelenen iki kaya mezarının da Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına tarihlendirilmesi olasıdır.

1995 yılında incelenen merkezler arasında en yoğun rastlanılan yerleşmeler Orta Çağ ve sonrasına ait dönemleri kapsamaktadır. Merkez ilçede 7 höyük, 6 kale ve birisi han olmak üzere 4 düz yerleşim, Hafik ilçesinde 4 höyük, 5 kale, 1 düz yerleşim, Zara ilçesinde 4 höyük ve 3 kale, Divriği ilçesinde 2 höyük ve 1 kale, Yıldızeli ilçesinde 1 höyük ile Şarkışla ilçesinde 3 kalede bu dönemlere tarihlenen seramik bulunmuştur.

HARİTADA YER ALAN MERKEZLER

1- Demircilik	11-Sivritepe
2- Emirler	12-Akçamescit
3- Kalecik	13-Karacaören
4- Bedirli	14-Sivas/Karşıyaka
5- Kartalca	15-Sivas/Çayboyu
6- Büyükyüreği	16-Porsuk/Han
7- Karalar	17-Bademkaya
8- Durdulu	18-Karaçayır
9- Akören	19-Çeltik
10-Delikkaya	20-Olukman

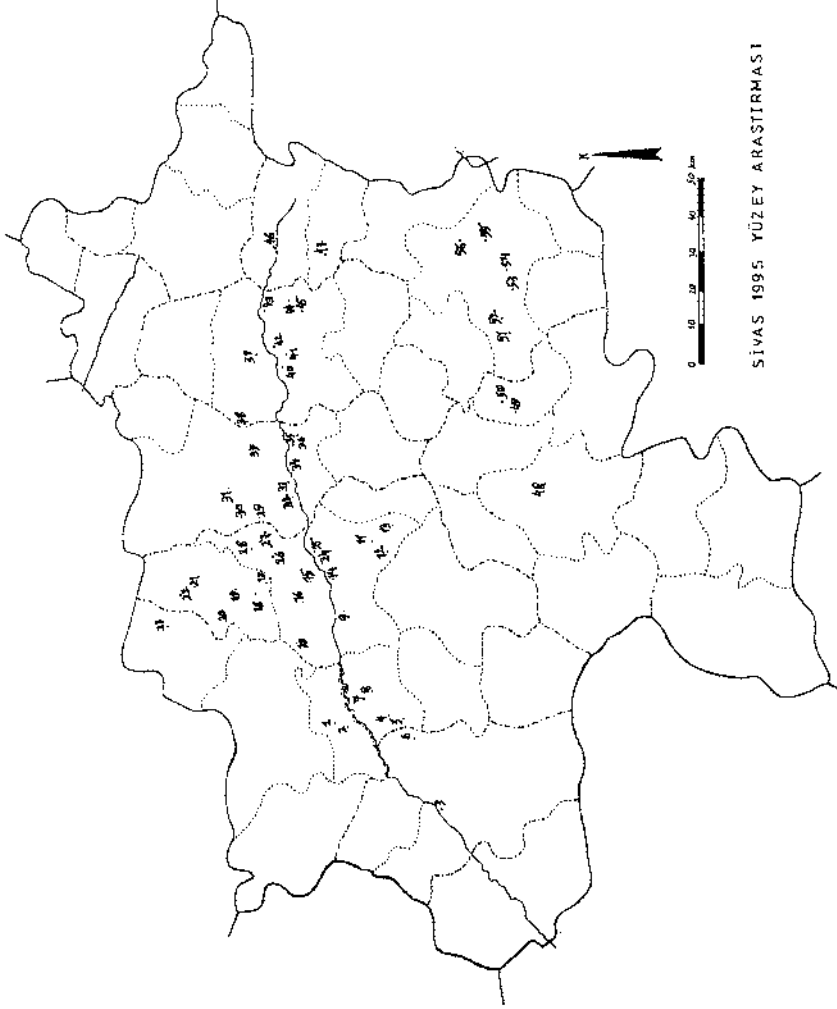
21-Ovacık	39-Zara/ Oyuklu
22-Kurtlapa	40-Ekinli
23-Yakupoglan	41-Kadriye
24-Paşapınarı	42-Zara/ Maitepe
25-Seyfebeli	43-Tekke
26-Beypınarı	44-Adamfakı
27-Sofular	45-Nasır
28-Başbüyük	46-İmranlı
29-Eymir	47-Arık
30-Karlı	48-Kangal/Küçüktepe
31-Düzyayla	49-Sacayağı
32-Durulmuş	50-Minarekaya
33-Hafik/Pilavtepe	51-Yalnızsöğüt
34-Dışkapı	52-Höbek
35-Yarhisar	53-Karasar
36-Çimenyenice	54-Kayaburun
37-Çınarlı	55-Divriği
38-Kuşçu	56-Maitepe

KAYNAKÇA

- BURNEY, C. "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* 8, 1958, s. 157-209.
- DURBIN, G.E.S. "Iron Age Pottery from the Provinces Tokat and Sivas", *Anatolian Studies* 21, 1971, s. 99-127.
- KÖKTEN, İ.K. "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten* VIII/32, 1944, s. 659-680.
- MERIGGI, P. "Quatro Viaggio Anatolico", *Oriens Antiquus* 4, 1965, s. 263-315.
- OSTEN, H.H.v.d. "Explorations in Hittite Asia Minor", 1927-1928, *Oriental Institute Communications* 6, Chicago 1929.
- ÖKSE, T.A. "Sivas'ta Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi", *Revak* 1993, *Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün XI. Vakıf Haftasına Armağanı*, s. 21-35.
- F.RUSSELL, H. Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia, Based on a Survey by Charles Burney, of Sites along the Euphrates and around Lake Van", *B.A.R.* 85, London 1980.
- ÜNAL, A. "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anadolu* 22, 1981/83, s. 17-37.

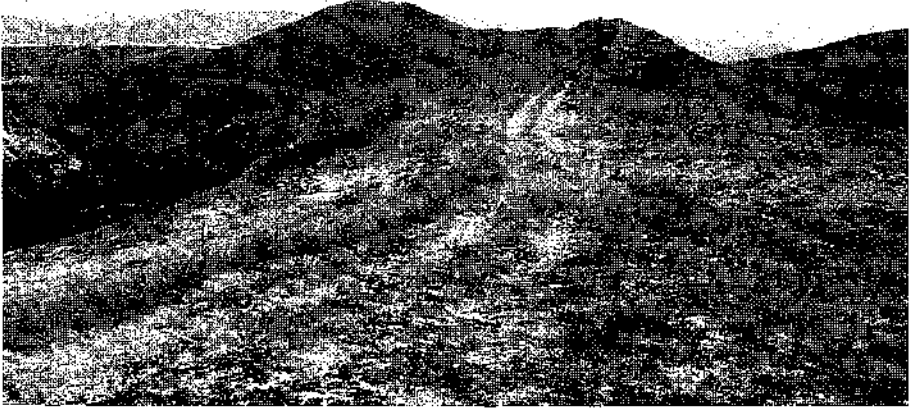
YAKAR, J. "Beyond the Eastern Border of the Hittite Empire: An Archaeological Assessment", *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara 1992, s. 507-516.

YAKAR, J., GÜRSAN-SALZMANN, A. "Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces, 1977", *Tell Aviv* 6, 1979, s. 34-53.

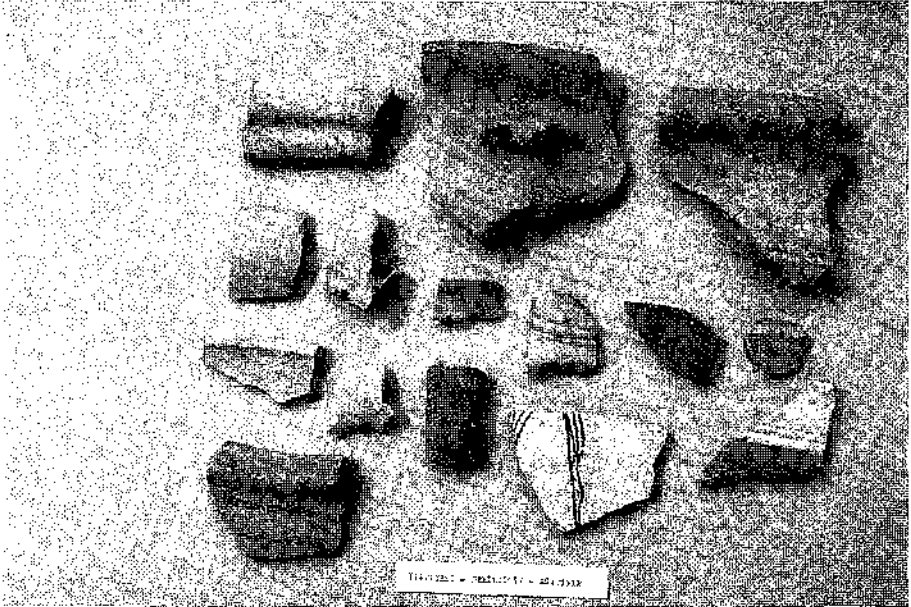

SIVAS 1995 YÜZEY ARAŞTIRMASI

Harita

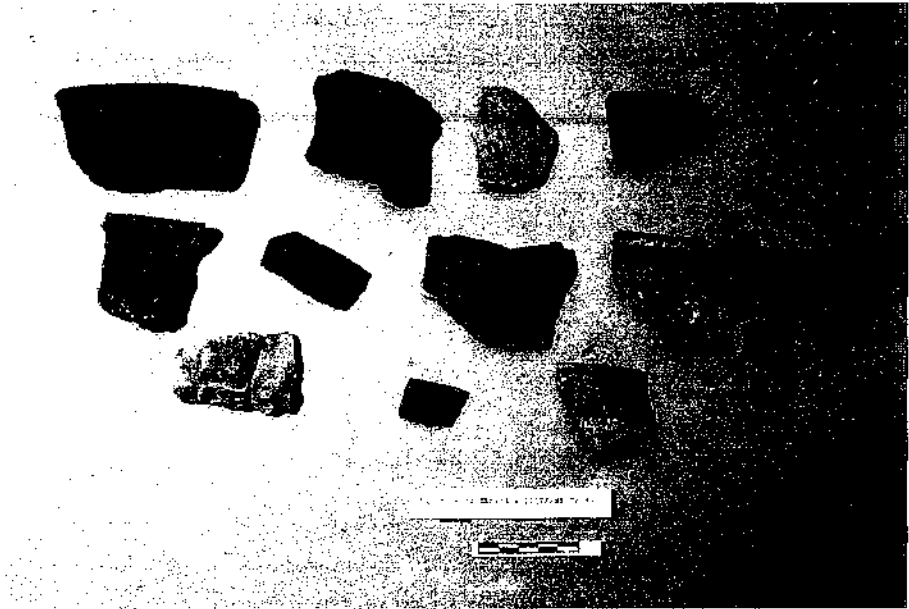
Resim 1: Demircilik/Ağapınar Kalesi'nin kuzeyden görünümü

Resim 2: Demircilik/Ağapınar Kalesi yüzey buluntuları

Resim 3: Sacayağ/Uzunpınar Tepesi yüzey buluntuları

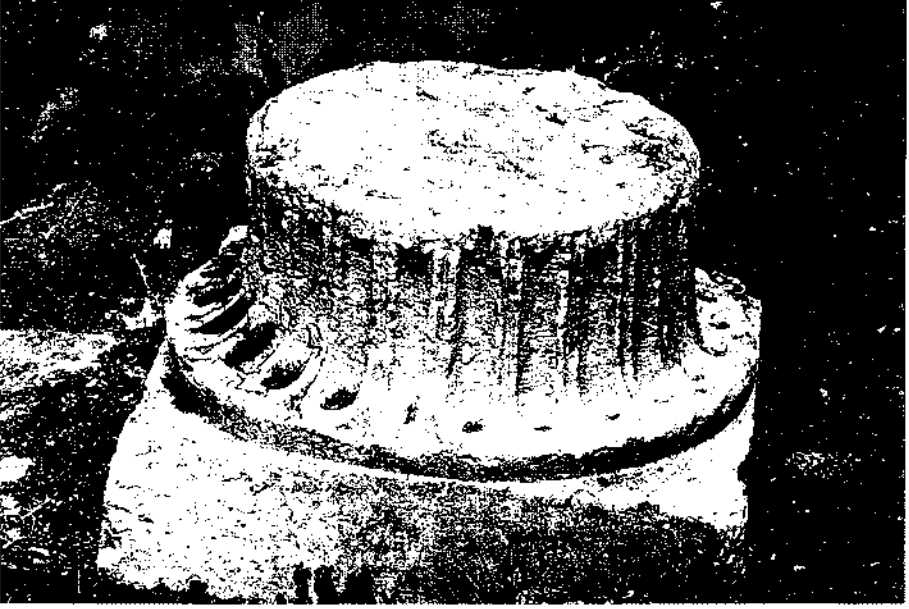
Resim 4: Bademkaya/Güçveren Tepesi yüzey buluntuları

Resim 5: Sivritepe/Mağaraönü'nün kuzeybatıdan görünümü

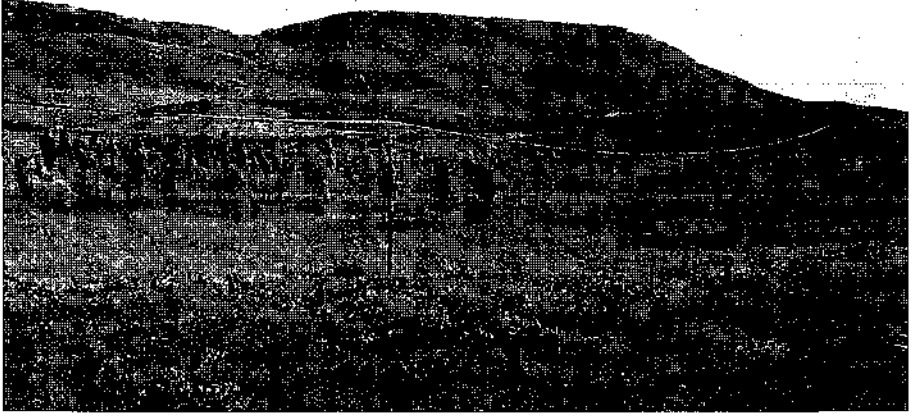
Resim 6: Sivritepe/Mağaraönü kaya mezarı detayı

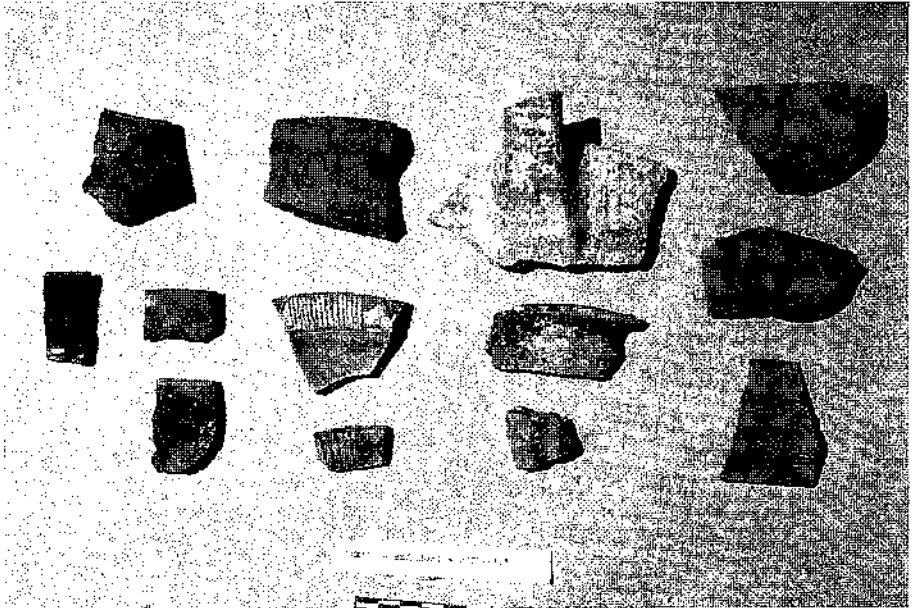
Resim 7: Çeltik Köyü'nde bulunan sütun kaidesi

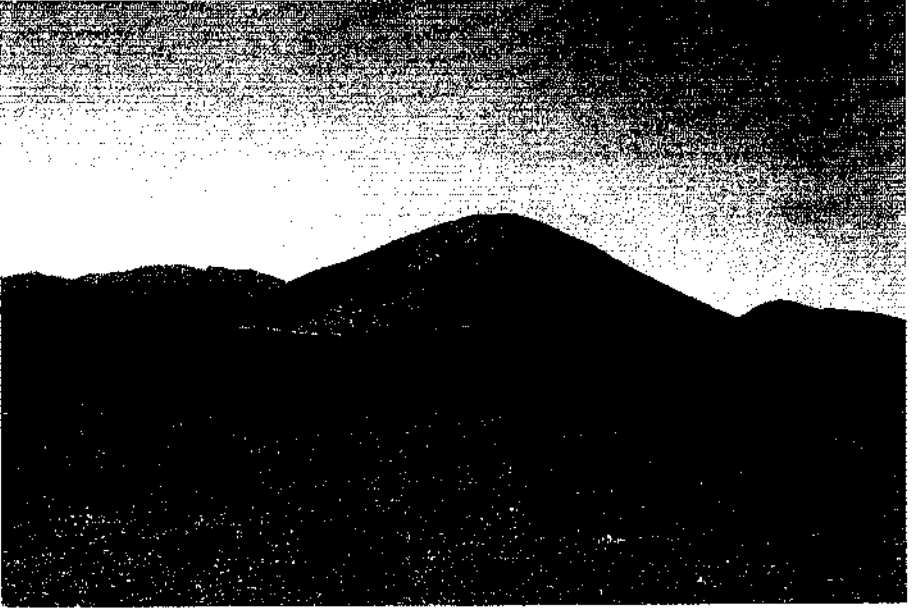
Resim 8: Porsuk/Han mevkiinin güneyden görünümü

Resim 9: Beypınarı/Büyükkale'nin kuzeybatıdan görünümü

Resim 10: Beypınarı/Büyükkale yüzey buluntuları

Resim 11: Hafik/Pilavtepe'nin kuzeydoğudan görünümü

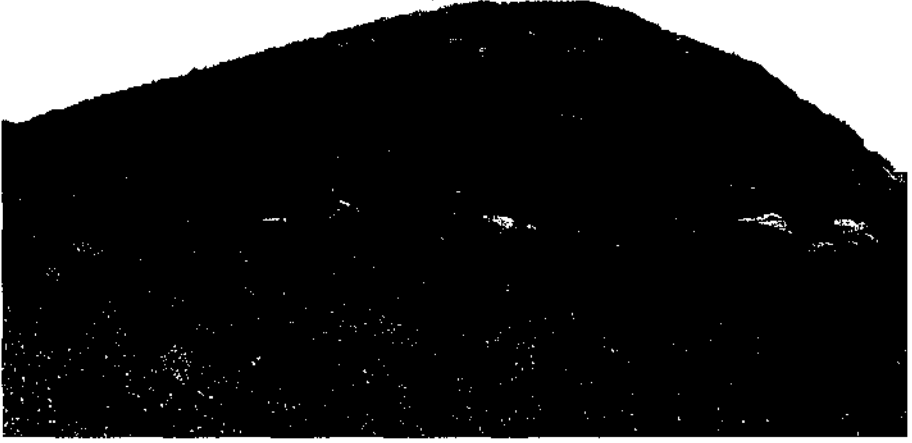
Resim 12: Hafik/Pilavtepe yüzey buluntuları

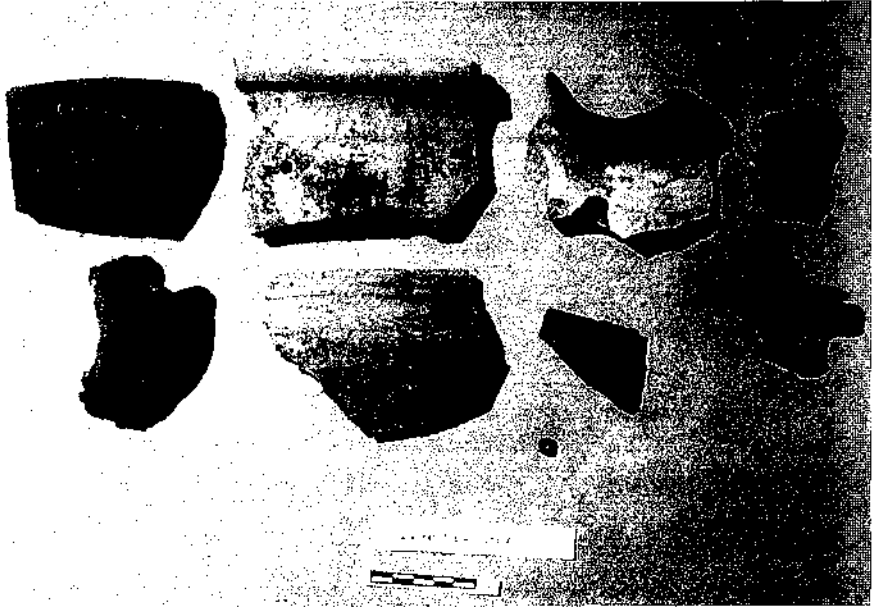
Resim 13: Çınarlı/Deliktaş mevkiindeki kaya mezarı

Resim 14: Yarhisar Kalesi'nin doğudan görünümü

Resim 15: Kadriye/Kültepesi'nin kuzeyden görünümü

Resim 16: Kadriye/Kültepesi yüzey buluntuları

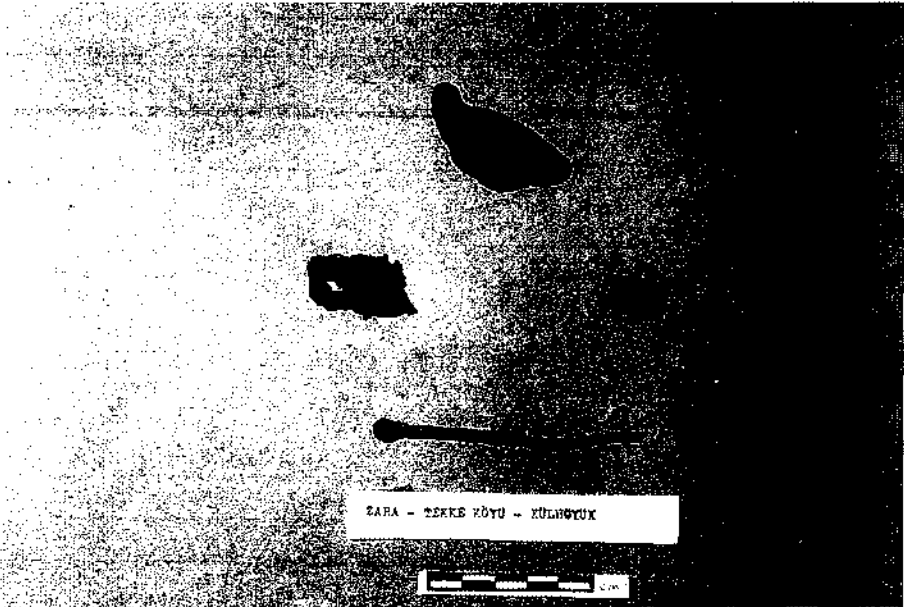
Resim 17: Nasır/Öküz Kalesi'nin kuzeybatıdan görünümü

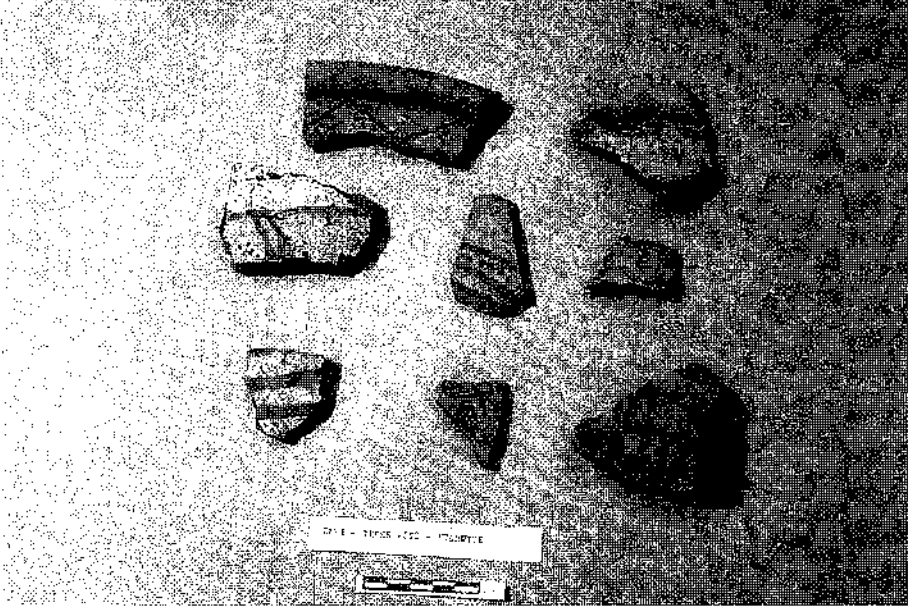
Resim 18: Nasır/Öküz Kalesi yüzey buluntuları

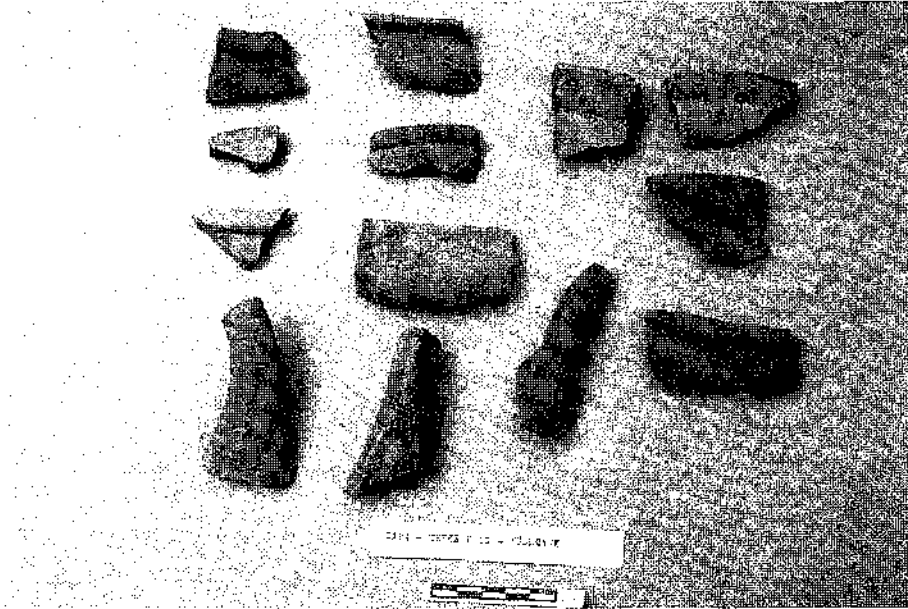
Resim 19: Zara/Maltepe Höyüğü tahribatından detay

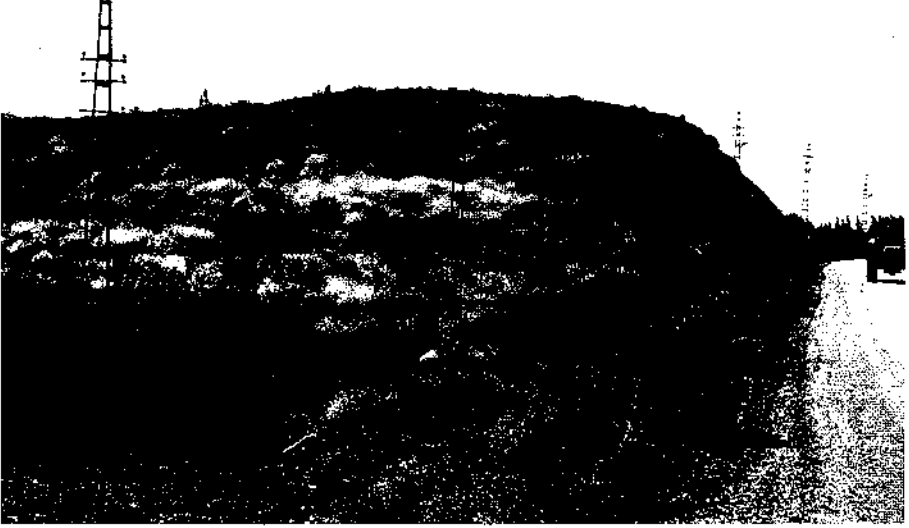
Resim 20: Tekke/Külhöyük küçük buluntuları

Resim 21: Tekke/Külhöyük yüzey buluntuları

Resim 22: Tekke/Külhöyük yüzey buluntuları

Resim 23: İmranlı/Mezarlık Tepesi'nin doğudan görünümü

Resim 24: İmranlı/Mezarlık Tepesi yüzey buluntuları

AKSARAY, NEVŞEHİR, NİĞDE İLLERİ 1995 ORTAK YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Sevil GÜLÇUR **

1995 yılı içerisinde TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi İnformatik Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Fuat İnce tarafından İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ufuk Esin'e yapılan ortak çalışma önerisi Aksaray, Nevşehir ve Niğde İlleri Yüzey Araştırmaları'na yeni bir boyut kazandırmıştır. Ortak çalışmanın amacı, uzay teknolojisi bünyesinde geliştirilmiş, uzaktan algılama yöntemlerinin arkeolojiye uygulanabilirliğinin sınanması şeklinde özetlenebilir.

Bu bağlamdaki çalışmaların birincisi Dr. Sevil Gülçur'un arazi başkanlığında, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Uzay Teknolojisi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Mehmet Emin Özel aynı bölüm uzmanlarından Hikmet Kurar ve İ.Ü. Hititoloji Anabilim Dalı öğrencilerinden Binnur Musaoğlu'nun katılımlarıyla 22-26 Ağustos 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımıza Bakanlık temsilcisi olarak katılan Aksaray Müzesi Müze Araştırmacısı Fariz Demir'in katkıları büyük olmuştur.

Toplama yapılmayan çalışmaların özünü GPS (Global Positioning System= Küresel Konum Belirleme Sistemi) adı verilen, uydularla iletişim kurarak enlem, boylam ve yükseklik ölçümleri yapan, taşınabilir bir aygıtla 1993-1994 yüzey araştırmalarında saptanmış höyük, tümülüs, düz yerleşme, ören yeri ve antik/eski yollar arasından seçilen belli başlı buluntu alanlarının kesin coğrafi konumlarının belirlenmesi oluşturmıştır (Çizelge).

(*) Yrd.Doç.Dr.Sevil GÜLÇUR, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İSTANBUL

İlk aşamada, Aşıklı Höyük ve yakın çevresi başta olmak üzere Ak-saray, Nevşehir ve Niğde il sınırları içinde kalan, öncelikli buluntu alanları taranarak, GPS ölçümleri tamamlanmıştır. TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Uzay Teknolojisi Bölümü Uzaktan Algılama ve Görüntü İşleme Laboratuvarları'nda yürütülmeye başlanan ikinci aşama çalışmalarında ise buluntu alanlarına yönelik ölçümler bir yandan uydu haritalarına işlenirken, diğer yandan da bütün bilgiler, yöneltilecek sorulara doğru yanıtlar üretmek üzere, bilgisayar ortamına aktarılmaya başlanmıştır.

Uydu görüntülerinin (Resim: 1) elde edilmesindeki ana kural, yer yüzündeki her nesnenin güneşten aldığı ışınları farklı düzeylerde, radyasyon dalgaları niteliğinde uzaya yansıtmasıdır. Değişik oranlardaki bu yansımalar, uydulardaki optik okuyucular tarafından kaydedilerek yer yüzü istasyonlarına geri sinyallenmektedir. İstasyonlara ulaşan sinyaller, özel yöntemlerle belirli bantlar içinde yer alan renklere ve bunların çeşitlemelerine dönüştürülerek, görüntü niteliğinde okunmaları sağlanmaktadır. Bu haritaların çözünüm (rezolüsyon) oranları küçüldükçe ayrıntı oranları artmaktadır. Buna göre 10 çözünümlü ($10 \times 10 \text{ m} = 1$ piksel/nokta) bir "Spot Uydu" görüntüsünden elde edilecek bilgi, 30 çözünümlü bir görüntüden üç kat daha ayrıntılıdır¹.

Başlangıçta, gelişmiş ülkelerin savunma amacıyla geliştirdiği uydu haritaları (Resim: 1), sivil kullanıma açıldıktan sonra, doğal kaynakların saptanması, tarım ve orman alanlarının denetimi, şehircilik gibi çeşitli konularda, değişik kurum ve kuruluşlarca, çok yönlü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uzaktan algılama yöntemlerinin arkeolojiye uygulanabilirliğinin sınanmasında diğer araştırma alanlarında elde edilen deneyimlerden ve yeni geliştirilmekte olan görüntü sistemlerinden de yararlanılabilecektir. Bunların arasında, toprağın içini de tarayabilen radar görüntüleri, küçük ölçekli paftalar şeklinde, yüksek ayırım güçlü, çift kullanıldığında stereoskopik görüntü veren uydu fotoğrafları ilk akla gelenlerdir.

Kesin konumları önceden bilinen ören yerlerinin uydu görüntüleri/haritaları üzerindeki renk yansımaları saptandığında, renk benzerliği kuranı doğrultusunda, araziye çıkmadan henüz bilinmeyen ören yerlerinin konumlarını da belirleme olanağı doğabilecektir. Uygun yöntem geliştirildiğinde Kültür Bakanlığı bünyesinde, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün başlattığı "Anadolu Kültür Envanteri" çalışmaları yeni bir ivme kazanacaktır.

(1) Uydu görüntüleri üzerine bilgiler TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Uzay Bilimleri Laboratuvarı uzmanlarıyla yapılan özel konuşmalardan derlenmiştir.

Bölgenin doğal bitki örtüsü de, şimdilik kaydıyla, renk benzerliği kuramına destek verecek öğelerden biri olarak düşünülmektedir. Uydu görüntülerinin, tarım ve orman alanlarının denetimi, bitki zararlılarıyla mücadele gibi amaçlarla kullanılmaya başlamasından sonra, çeşitli bitki türlerinin renk skalaları belirlenmiştir. Anadolu'nun değişik yörelerinde uzun süreli arazi çalışması yapanlar, tarıma kapalı olmaları koşuluyla, özellikle, höyük, tümülüs, ören yeri ve eski mezarlık alanları üzerinde yetişen bitki örtüsünün çoğunlukla çevreyle farklılık gösterdiğini bilirler. Bu bitkiler arasında en çarpıcı örnek, tohum kapsülleri kötülükleri defetmek amacıyla tütsü olarak yakılan veya iplere dizilerek duvara asılan üzerlik otudur.

Araştırmalarımızı yürüttüğümüz Batı Kapadokya bölgesinin doğal yapısını, Miyosen'de (GÖ ± 5-10 milyon yıl) başlayarak Kuvaterner içine kadar devam eden Hasan Dağ ve Melendiz Dağları volkanizması şekillendirmiştir². Bölge kültür kalıntılarının yanı sıra özellikle volkanik yapıya bağlı hammadde kaynakları açısından da çok zengindir³. Bunların içinde en önemlilerinden birisi de kuşkusuz, tarih öncesi insanının öncelikle alet yapımında kullandığı ve Anadolu'nun ilk ve teknoloji aktarmada öncü ihraç mallarından biri sayılan obsidyendir. Jeoloji ve jeomorfoloji haritaları üzerinde volkanik yapılar belirlenmiş olsa bile obsidyen yataklarının yeri, tüm çabalara rağmen önceden belirlenememekte ve ancak arazi üzerinde saptanabilmektedir.

İrdelenmesi gerekli hammadde kaynakları arasında maden ve kil yataklarının önemi yadsınamaz. Bakırın, Akeramik Neolitik Dönem'den itibaren bölgede kullanıldığı, Aşıklı Höyük buluntularından bilinmektedir⁴.

Geleneksel çanak çömlek yapımında ana öge ise kırmızı kil, diğer adıyla çömlekçi kilidir⁵. Neolitik Çağ olarak adlandırdığımız İlk Üretimci Evre'nin ikinci, gelişmiş evresinden başlayarak yakın geçmişimize kadar uzanan, görelî kültür dizinlerinin iskeletini çanak çömlek buluntuları oluşturur. Her kültür bölgesi bulunduğu süreç içinde kendine özgü çanak çömlek türleri geliştirebileceği gibi komşu bölgeleriyle olan

(2) N. Tanker-M. Koyuncu-S. Kurucu, *Ürgüp, Göreme and Ihlara Plants and Landscape*, Ankara, 1989, 7 vd.

(3) M.-C. Cauvin ve N. Balkan-Atlı, *Rapport sur les Recherches sur l'Obsidienne en Capadoce, 1993-1995, Anatolia Antiqua IV, 1996, 249-271.*

(4) Ü. Esin, *Early Copper Metallurgy at the Pre-Pottery Site of Aşıklı, Readings in Prehistory. Studies Presented to Halet Çambel*, İstanbul, 61-77.

(5) Aşıklı Höyük'ün yakın çevresinde, Güzelçay/Gelveri kasabası dolaylarında, eski çömlek ustalarının, siyah özlü ve beyaz kalitesiz olarak nitelendirdikleri iki kil yatağının bulunduğu bilinmektedir.

kültür alış verişi, sosyo-ekonomik veya politik gelişmeler doğrultusunda yabancı kökenli türleri de bünyesine katabildiği veya bü-tünüyle yeni türlere uyum sağladığı bilinmektedir.

Arkeolojiye destek sağlayan araştırma gruplarının buldukları ve gelecekte bulacakları madenler ve kil yataklarıyla ilintili tüm bilgilerin bir merkezde toplanarak elektronik ortama aktarılması, görelî analizleri ve dolayısıyla bölgeler arası ilişkilerin doğru biçimde algılanmasını hiç kuşkusuz daha sağlam temellere oturtacaktır.

Uydu haritalarıyla çalışmanın başka bir boyutu ise, aynı bölgelerin değişik yıl ve mevsimlerde alınmış görüntüleri arasındaki farklılıkların irdelenmesi sırasında önem kazanacaktır. Özellikle arazi kullanımı ve yapılaşma, tıpkı eskiden olduğu gibi günümüzde de kültür devinimleriyle yakından ilgilidir. Örneğin bir kaç yıl öncesine ait görüntülerde bilinen bazı antik merkez veya ören yeri çevresi boş arazi veya yeşil alan niteliğinde yansırken, daha güncel görüntülerde aynı alanların giderek iskân bölgeleri içinde kaldığı saptanabilecek, bir başka söylemle olumlu veya olumsuz gelişmeler daha rahat izlenerek, zaman kaybetmeden uygun önlemler alınabilecektir.

Batı Kapadokya'da gerçekleştirilen, 1993-1995 yüzey araştırmaları sonucu, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan günümüze kadar uzanan, geniş zaman dilimi içine serpiştirili, yüzden fazla buluntu alanı belgelenmiştir. Bunlardan bir çoğu höyük veya bir kaç tabakalı yerleşim alanlarıdır. Tıpkı bizi içinde barındırın günümüz köy, kasaba ve kentlerinde olduğu gibi bu eski yerleşmeler de belirli coğrafi konumlar üzerine kurularak, dönemlerinin ekolojik ve ekonomik koşulları doğrultusunda gelişmişlerdir. Yer seçimi ve arazi kullanımı gelişim süreçleriyle doğrudan bağlantılıdır.

1995 yüzey araştırmaları sırasında biraz daha açıklık kazanan önemli konulardan biri de değişik dönemlere tarihlenen farklı yerleşme türlerinin hangi arazi basamakları üzerinde konulduğudur.

Akeramik Neolitik Çağ'a tarihlenen höyükler vadi tabanında bir akarsuyun yakınında bulunmaktadır. Bölgenin bu türden en büyük ve iyi bilinen örneği Melendiz Su'nun doğu alt sekisi üzerinde yer alan Aşıklı Höyük'tür. Höyüğün çevresine serpiştirili, yaklaşık aynı dönemi yansıtan düz yerleşmeler veya vadiyi sınırlayan kayalıklar üzerinde izlenen obsidyen akıntıları ise merkez höyük etrafına yerleşmiş ikincil yerleşmelerin belgeleri niteliğindedir. Aksaray-Nevşehir anayolu kuzeyinde

Bebek Köyü sınırları içinde, ufak bir derenin kenarında yükselen Sırçantepe (O33/2) ise Akeramik Neolitik Çağ höyüklerinin bir diğer örneğidir⁶.

Ekonomileri gelişmiş tarımcılığa ve maden kullanımına dayanan toplulukları barındıran, geleneksel anlamda çok evreli höyük yerleşmeleri ise verimli ovalarda, taşkın seviyesi dışında kalan alanları seçmiştir. Bunlar arasında Gülağaç Ovası güneyinde Kültepe (P33/40), Bekarlar Kasabası içinde Bekarlar Höyük (P34/17), Ağzıkarahan'da Durmuşunoğlu Tepesi (P33/33), Sivrihisar geçidinin Niğde çıkışında Duvarlı (R34/01)⁷ ve içinde bulunduğu köye adını veren Yazıhöyük (P35/01)⁸ ilk akla gelenler arasındadır.

Batı Kapadokya'nın ivedilikle belgelenmesi gerekli yerleşme türlerinden biri de yoğun erozyon nedeniyle giderek kaybolan Neolitik veya Kalkolitik Çağ düz yerleşmeleridir. Neolitik Çağ düz yerleşmeleri Aşıklı Höyük yakın çevresi örneklerinde olduğu gibi büyük bir Neolitik merkez çevresinde kümelenmiş Musular (P33/08) (Şekil: 1-2) ve Yellibelen (P33/09) (Şekil: 3) yerleşmeleri gibi ikincil⁹ veya Ağzıkarahan Köyü sınırları içinde Gökpınar Deresi'nin hemen batısında yer alan Acıyer yamaç yerleşmesi şeklinde bağımsız buluntu alanlarını kapsamaktadır.

Kalkolitik Çağ'a tarihlenen düz yerleşmeler ise bir akarsuya bakan yüksek kaya terasları üzerine oturmaktadır. Bunların içinde Güzeyurt Kasabası'nın batısında, Kilise Tepesi yamaçlarına yayılmış Gelveri yerleşmesi (P34/11) zengin çanak çömlek ve obsidyen buluntularıyla dikkati çekmektedir¹¹. Oluklunun Kaya (P34/28) yerleşmesi Demirci yakınlarında, Karasu yatağını kuzeyden çevreleyen yükseltinin, Güvercin-kayası (P33/54)¹² ise Melendiz Su yatağına dil şeklinde uzanan yüksek kayalığın üzerinde kurulmuştur.

(6) Bkz. Kumören mevkii (P33/45) ve Sırçantepe (O33/2) için : S. Gülçur, Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1994 Yüzey Araştırmaları, *XIII Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1997 içinde Harita 2, Şek. 10.

(7) S. Gülçur, Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması, *XI, Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara, 1995, 191-213; Some Unknown Aspects of Western Cappadocia, *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları*, İstanbul, 1995, 149-173.

(8) Gülçur 1997, içinde Harita 2, Şek. 1.

(9) Gülçur 1994: 193.202; 1995: 154.164; ayrıca bkz. Nur Balkan-Atlı, *The Aceramic Neolithic of Central Anatolia: Recent Finds in the Chipped Stone Industry*, G. Arsebük, M.S. Mellink ve W. Schirmer (eds.), *Festschrift Für Halet Çambel* içinde.

(10) Gülçur 1996: 12; 1997 içinde Harita 2, Şek. 8.9.

(11) Gülçur 1994: 195.202; 1995: 156.164 1996: 12.

(12) Gülçur 1996: 12 ve 1997 Harita 2, Şek. 2.3.

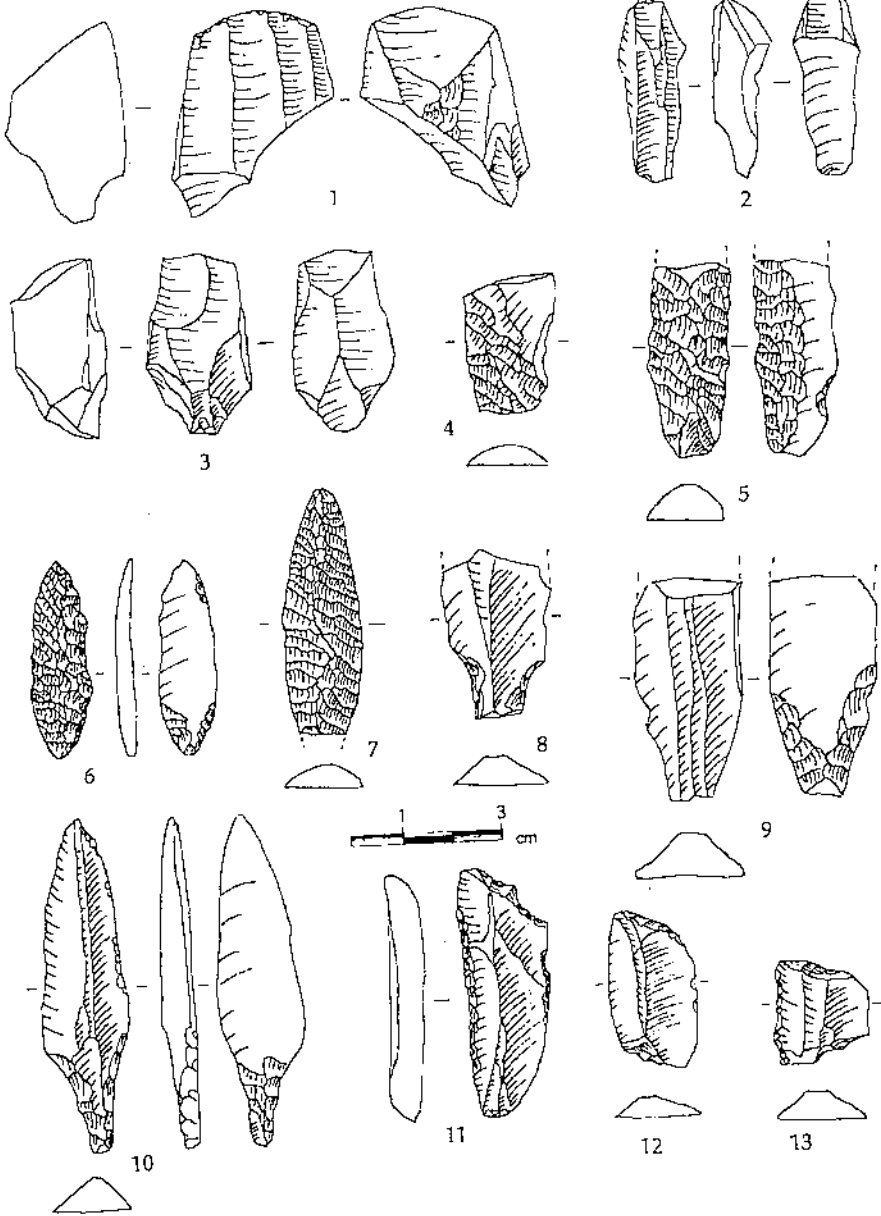
Şimdiye değin saptanan bütün yerleşmelerde ortak öge hepsinin eski/yeni ana veya ara yollarla bağlantılı olmasıdır. Aynı özellik, mezar tepeleri/tümülüsler için de geçerlidir. Bu tür yığmalardan bazıları, Demirci tümülüslerinde olduğu gibi eski yol kavşaklarına egemen yüksek tepelerin kavşaklara bakan kenarlarını, bazıları ise doğrudan doğruya yol boylarını konum olarak seçmiştir¹³.

(13) Gülçur 1997 içinde Harita 2.

Aksaray, Niğde, Nevşehir İleri 1995 Yızev Arastırması							
Küresel Konum Belirleme Sistem/GPS Ölçümleri							
Tarih	Kod	Yer	UTM	Lat N	Lon E	Alt ±6m	
22. 8. 1995	P33/02	Ağık Höyük= ASP1	6.07.769 - 42.45.369	34° 14' 00"	34° 14' 00"	1120	
		A.H. Gdere İsm= DK1	6.07.524 - 42.45.125	38° 20' 52"	34° 13' 50"	1104	
	P33/44	Isak Tepe Ka= ITKU	6.07.811 - 42.44.539	38° 2' 33"	34° 14' 03"	1114	
		Isak Tepe= IT	6.07.814 - 42.44.335	38° 0' 26"	34° 14' 05"	1140	
		Isak Tepe B. ova tab= ITUT	6.07.794 - 42.44.352	38° 0' 27"	34° 14' 01"	1095	
	P33/08	Musular Mevk.= Mus1	6.07.120 - 42.45.106	38° 20' 52"	34° 13' 33"	1142	
		= Mus2	6.07.012 - 42.45.258	38° 20' 58"	34° 13' 29"	1130	
	P34/19	Demirci G. girişi= DGIR	6.11.246 - 42.47.747	38° 22' 16"	34° 16' 25"	1155	
	P34/24	Zindanlık Tepe et.= ZTJE	6.13.218 - 42.49.421	38° 23' 09"	34° 17' 42"	1157	
		İst= ZTJU	6.13.232 - 42.49.458	38° 23' 10"	34° 17' 47"	1175	
	P34/34	Bk.-Afayh. Yolu= ROM1	6.20.817 - 42.56.283	38° 26' 48"	34° 23' 04"	1153	
		= ROM2	6.20.698 - 42.56.425	38° 26' 55"	34° 22' 59"	1155	
		= ROM3	6.20.565 - 42.56.612	38° 26' 58"	34° 22' 54"	1157	
		= ROM4	6.20.372 - 42.56.832	38° 27' 06"	34° 22' 46"	1154	
		= ROM5	6.20.476 - 42.56.704	38° 27' 02"	34° 22' 50"	1158	
		= ROM6	6.21.145 - 42.55.842	38° 26' 34"	34° 23' 17"	1166	
		= ROM7	6.21.430 - 42.55.171	38° 26' 12"	34° 23' 29"	1170	
		= ROM8	6.18.583 - 42.61.121	38° 29' 26"	34° 21' 35"	1193	
		= ROM9	6.19.750 - 42.57.624	38° 27' 32"	34° 22' 22"	1237	
		Tasarı mevk. yolu= TAŞM	6.20.110 - 42.56.489	38° 26' 55"	34° 22' 36"	1220	
	P33/32	Ağzıkören= AKH	6.04.897 - 42.58.743	38° 28' 15"	34° 12' 13"	1190	
		= AKH	5.99.556 - 42.55.776	38° 26' 41"	34° 08' 27"	1222	
		Alayhan= ALH	6.18.023 - 42.64.252	38° 31' 08"	34° 21' 14"	1162	
	O33/03	Dinlitaş/Bebek= DKT	6.05.419 - 42.62.897	38° 30' 30"	34° 12' 33"	1200	
	O33/02	Sırcantepe= SRCT	6.05.019 - 42.62.438	38° 30' 15"	34° 12' 16"	1210	
	P33/41	Geyral Höyük= GTH	6.10701 - 42.56.323	38° 28' 54"	34° 16' 07"	1190	
	P33/57	Acıyer tabanı= ACY	4.00.732 - 42.55.435	38° 26' 32"	34° 08' 15"	1210	
		Kenarı= ACYK	5.99.245 - 42.55.402	38° 26' 29"	34° 08' 14"	1211	
	P33/48	Çuğunözü H./Turu= COHT	5.95.830 - 42.52.803	38° 25' 06"	34° 05' 56"	1205	
		İtarisi= COT	5.95.378 - 42.52.742	38° 25' 04"	34° 05' 58"	1199	
	P33/49	Çuğunözü Roma yolu= RMB1	5.95.658 - 42.53.232	38° 25' 20"	34° 05' 45"	1145	
		= RMB2	5.95.441 - 42.53.167	38° 25' 18"	34° 05' 36"	1155	
		= RMB3	5.95.272 - 42.53.104	38° 25' 16"	34° 05' 29"	1162	
		= RMB4	5.96.067 - 42.53.514	38° 25' 29"	34° 06' 02"	1162	
		= RMB5	5.97.738 - 42.53.583	38° 25' 31"	34° 07' 11"	1175	
24.08.1995	P34/28	Demirci Tumuşu= DTUM	6.11.456 - 42.49.660	38° 23' 18"	34° 16' 34"	1044	
	P34/22	Büyük Deller Tumu= BD1U	6.12.991 - 42.50.139	38° 23' 32"	34° 17' 38"	1181	
	P34/23	Küçük Deller Tumu= KDTU	6.12.410 - 42.50.511	38° 23' 45"	34° 17' 14"	1181	
		Demirci-Karasu yolu= DKY1	6.12.175 - 42.49.745	38° 23' 20"	34° 17' 04"	1150	
		= DKY2	6.12.666 - 42.48.840	38° 23' 23"	34° 17' 24"	1100	
	P34/20	Karabayırı Jol yolu= KR81	6.12.606 - 42.50.062	38° 23' 30"	34° 17' 22"	1101	
		= KR82	6.12.773 - 42.50.370	38° 23' 40"	34° 17' 29"	1109	
		Karabayırı Jol dev.= DŞT1	6.12.965 - 42.50.527	38° 23' 45"	34° 17' 37"	1110	
		= DŞT2	6.14.393 - 42.52.374	38° 24' 44"	34° 18' 21"	1180	
	P34/28	Olukmuru kaya= ÖLK	6.14.077 - 42.48.190	38° 22' 29"	34° 18' 21"	1134	
		Malik Tepe= MALT	6.15.187 - 42.46.150	38° 21' 22"	34° 18' 06"	1124	
	P34/17	Bekaslar Höyük= BKRH	6.24.703 - 42.49.332	38° 23' 01"	34° 25' 40"	1182	
25.08.1995	P34/7	Zohal T= ZOH1	6.18.819 - 42.38.409	38° 17' 09"	34° 21' 31"	1443	
	P34/11	Yüksek Kilit= YKLS	6.18.051 - 42.36.935	38° 18' 22"	34° 20' 58"	1443	
	R34/01	Duvarlı Höyük= DUVH	6.28.311 - 42.28.797	38° 12' 25"	34° 27' 56"	1493	
	P35/04	Yalıvar Camii mevk.= YALC	6.52.488 - 42.36.716	38° 15' 56"	34° 44' 35"	1313	
	P35/05	Alayk-Kiledere yolu= AKY1	6.51.238 - 42.35.953	38° 15' 32"	34° 43' 43"	1311	
		= AKY2	6.48.840 - 42.38.499	38° 16' 56"	34° 42' 06"	1311	
		= AKY3	6.46.376 - 42.41.290	38° 18' 28"	34° 40' 27"	1314	
	P35/03	Kiledere Höyük= KLDH	6.47.666 - 42.39.834	38° 17' 40"	34° 41' 19"	1312	
	P35/08	Kayılıut-Nenezi yolu= KTN1	6.32.112 - 42.50.271	38° 23' 27"	34° 30' 46"	1285	
		= KTN2	6.27.776 - 42.50.148	38° 23' 26"	34° 27' 47"	1283	
26.08.1995	P33/50	Aks.-Mamasun yolu= AMY1	6.00.539 - 45.50.404	38° 23' 46"	34° 09' 05"	1188	
		= AMY2	6.02.630 - 45.52.037	38° 24' 38"	34° 10' 32"	1126	
		Virangehir/Mamasun= MVIS	6.03.621 - 42.54.655	38° 26' 03"	34° 11' 14"	1129	
	P33/55	Malayir Tumuşu= MLTU	6.06.981 - 42.54.408	38° 25' 54"	34° 12' 54"	1118	
		Malayir Tumuşu= MLDV	6.06.040 - 42.54.337	38° 25' 52"	34° 12' 54"	1109	
	P33/54	Diverçinkaya= GK	6.04.456 - 42.51.041	38° 24' 05"	34° 11' 47"	1147	
	P33/53	Boklucığa yolu= BKCY	6.04.745 - 42.51.562	38° 24' 22"	34° 11' 58"	1006	

Çizelge : (1995 GPS verileri)

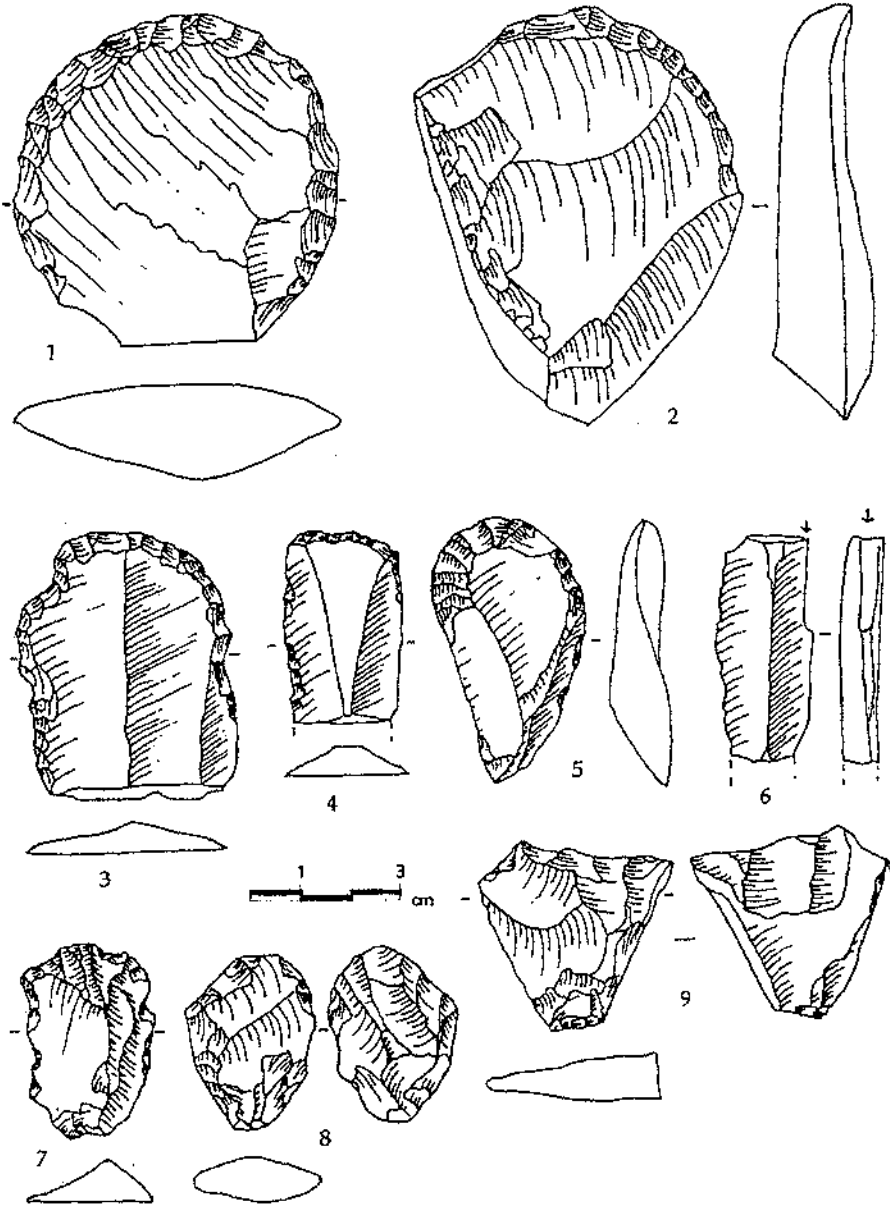
MUSULAR

Şekil 1: Musular (P33/8)

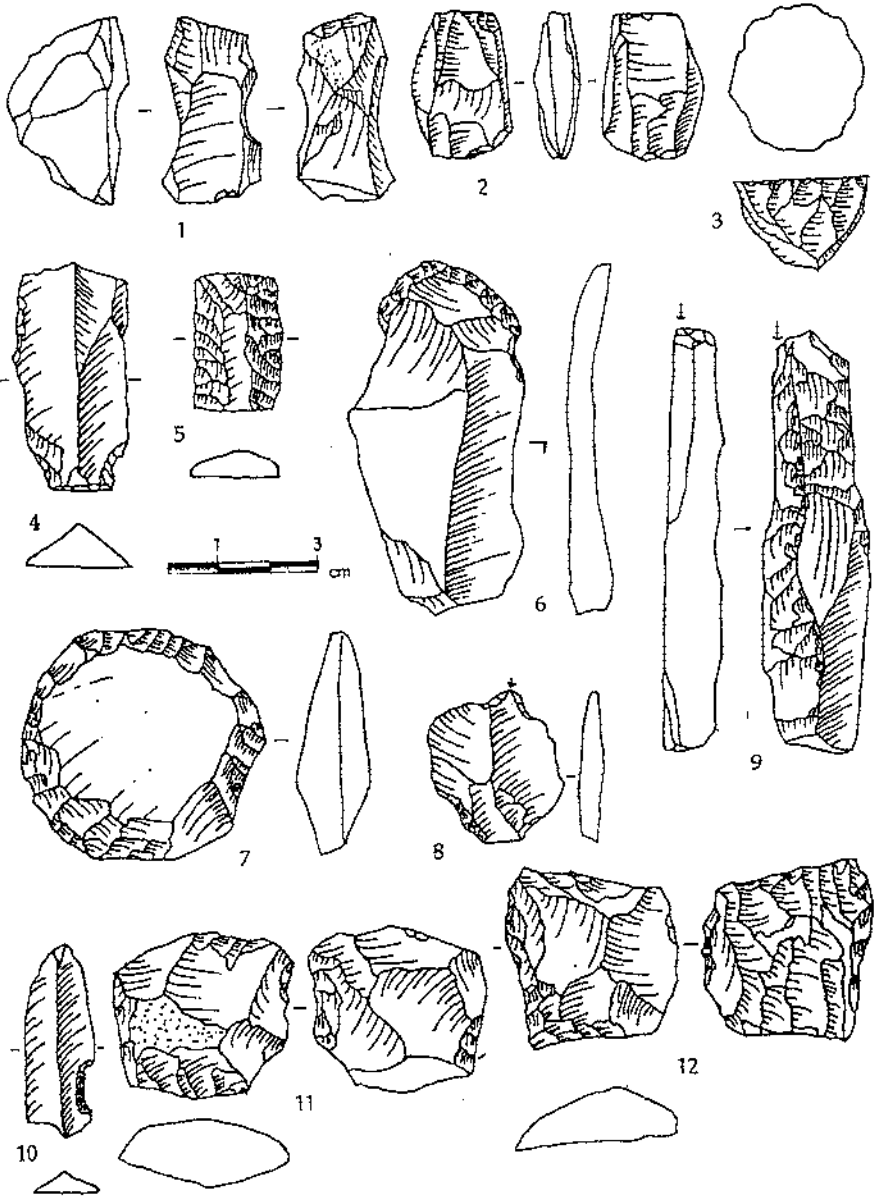
1-3. Çekirdek, 4-10. Ok ucu, 11-13. Güdük dilgi

MUSULAR

Şekil 2: Musular (P33/8)

1-5. Kazıyıcı, 6. Kalem, 7. Kazıyıcı, 8-9. Pièce esquillé, splintered pieces

Şekil 3: Yellibelen (P33/09)

1-3. Çekirdek, 4-5. Ok ucu, 6-7. Kazıyıcı, 8. Delici, 9. Kalem, 10. Çentikli dilgi, 11-12. Splintered pieces

Resim 1: Aksaray ili çevresi, Melendiz ve Karasu vadileri; işaretli olan Aşıklı Höyük
TÜBİTAK-MAM Uzay Teknolojileri Bölümü Ladsat TM uydu görüntüsü
(Ağustos 1988)

1995 CHICAGO ORIENTAL INSTITUTE HATAY-AMİK OVASI BÖLGE PROJELERİ

*K.Aslıhan YENER **
Tony J.WILKINSON

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle yapılan Hatay-Amik Ovası çalışmaları 15 Eylül 1995 te başlayıp, 20 Ekim'e kadar K.Aslıhan Yener başkanlığında yapıldı. Araştırma sırasında gösterdikleri anlayış ve yardımları için Antakya Müzesi Müdürü ve elemanları Hüseyin Dinçer, Mehmet Erdem, Faruk Kılıç, Lale Saraç'a, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Sn.Engin Özgen'e ve Genel Müdürlük görevlilerine, Antakya Valisi Sn.Utku Acun ve vali yardımcısı Erdoğan Özdemir ve Ayhan Çiftaslan'a, Kültür Müdürü Hasan Eliaçık, Turizm Müdürü İbrahim Oflazoğlu, Reyhanlı Kaymakamı Sn. Ömer Doğanay'a, Belediye Başkanı Sn.Mahmut Ekmen'e, Kütüphane Müdürü Mehmet Hazırlar'a, TIGEM Müdürü Zekeriya Herdemi'ye ve University of Chicago, Enrico Fermi Institute ve Oriental Institute araştırmacılarının tümüne teşekkür borçluyuz. Proje, University of Chicago-Oriental Institute ve özel kişilerden destek görmüştür.

Kazı ve araştırma ekibimize bir çok kuruma bağlı uzman katıldı. Hatay Arkeoloji Müzesi'nden Bekir Altan'ın Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü temsilcisi olarak yardımları dokundu ve teşekkür borçluyuz. Chicago Üniversitesi'nden Elizabeth Friedman çanak çömlekleri inceledi. Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof.Dr.Hadi Özbal, atom soğurma spektrometre analizlerini gerçekleştirdi. Chicago Üniversitesi doktora öğrencileri Clemens Reichel, Scott Branting, Işıl Ören ve Jerry Lyon araştırmalara katıldı. 1930 lu yıllarda kazı sırasında bulunan Tel Cüdeyde

(*) Dr.Aslıhan YENER, The Oriental Institute The University of Chicago 1155 East 58th Street, Chicago, Illinois 60637, U.S.A.
Tony J.WILKINSON, The Oriental Institute The University of Chicago 1155 East 58th Street, Chicago, Illinois 60637, U.S.A

potâ parçaları Antwerp, Belçika'dan Mieke Adriaens tarafından incelendi. Çizimleri Eleanor Barbanes ve Clemens Reichel çizdi. Chicago Üniversitesi-Oriental Enstitüsü'nden Tony Wilkinson çevrenin jeomorfolojisini gerçekleştirdi.

Eylül 1995 de Chicago Üniversitesi, Oriental Institute 57 yıl sonra Amik Ovası Bölge Projeleri'ne geri döndü. Başlangıcı 1932-1938 yıllarına kadar giden bu projeler sayesinde (Breasted 1933, McEwan 1937, Haines 1971, Swift 1958), Prehistorya ve Ön Asya'nın kronolojisi tamamlanmış ve halen yeni yapılan kazılar ile Amuk tabakaları tarihlemeleri ile karşılaştırılır. Chicago Üniversitesi, Oriental Institute bölümü adına Professor Robert J. ve Linda Braidwood, Calvin W. McEwan ve arkadaşları, Hatay ili Amik Ovası'nda yüzey araştırmalarında toplam 178 höyük bulmuş (Braidwood 1937) ve bunların beşinde kazı yapılmış olup bunlar Hatay-Çatal Höyük, Tell al-Judaidah (Tel Cüdeyde), Tell Tayinat, Tell Dhahab ve Tell Kurdu'dur (Braidwood ve Braidwood 1960).

Bu yıl yeni başlayan Amik bölge projelerinin ilk aşamasında Hatay-Çatal Höyük ele alındı ve ovada yüzey araştırmaları ve kültür envanteri yapıldı (Yener et al. yayında, Yener and Wilkinson 1996). Hatay-Çatal Höyük'de Oriental Institute'nin eski kazı açmaları topoğrafik haritada kontrol edildi ve höyüğün yüzeyinden çanak çömlek parçaları toplandı. Ancak bunların araştırma konumuz olan Kalkolitik Dönem'e ait olmadığı saptandı ve ileri bir tarihte Demir Çağı uzmanlarına devredilmek amacı ile höyük terk edildi.

Reyhanlı'ya yakın höyüklerin kepçeli dozer tarafından tahrip edildiği saptandı ve büyük üzüntü ile karşılandı. Örneğin, Tel Cüdeyde'de (Şekil: 1A) 1.5 metre kalınlığında bir kerpiç duvarın tahrip edildiği ve doğal etmenler nedeni ile yok olacağı görüldü (Şekil: 1B). Daha da fazla tahrip olmadan ekibimizce kesitin onarımı ve çizimi yapıldı, tabakalardan çanak çömlek parçaları toplandı ve radyokarbon C14 ile tarih elde etmek için kömür numuneleri alındı (Tablo: 1). Bilinen tipik dördüncü bin yılı sonu olan Kalkolitik çanak çömleklerinin arasında, tanınmayan, üstü kırmızı dikey çizgilerle bezenmiş Amuq Phase F-G arasında tarihlenen yeni bir tip seramik görüldü (Şekil: 2A; J.Red on Buff Ware). Komşu höyük, Dhahab'ın (Altıntepe) yarısının buldozer ile yok edilmiş olduğu gözlemlendi. Yeni bir çöküntüye karşı ekibimiz tarafından Dhahab'ın profili çizildi. Radyokarbon ile tarih elde etmek için kömür parçaları toplandı (Şekil: 2B). Büyük hasarı Tel Kurdu'da da gördük. Yerel halk pamuk tarlalarını genişletmek üzere üçgen bir kesit alarak Kurdu'nun geniş tahribine sebep oldu. Gelecek yıl Kalkolitik'e sahip Tel Kurdu'da daha geniş boyutta çalışma olacaktır.

Arkeolojik ve Jeomorfolojik Yüzey Araştırmaları

Hatay'ın kültür envanterini yapmak amacı ile Amik Ovası'nda yüzey araştırmasına başlandı. Eski Amik Gölü yatağının altında iki yeni bilinmeyen höyük saptandı (No. 180-181) ve böylece Amik Ovası'nda 181 yerleşme olduğu saptandı. Jeomorfolojik bilgilere dayanarak göl, bataklık alanlar olarak, zaman zaman, genişlemiş ve diğer kurak dönemlerde küçülmüştür. Asi Nehrinin getirdiği alüvyon nedeniyle, bazı höyüklerin (örneğin Atçana) en eski tabakalarının ova yüzeyinden 4 metre derinde olduğu saptandı (Wilkinson yayında). Amik Gölü'nü kurutmak amacıyla 1960'larda açılan drenaj kanallarındaki kesitlerden Kalkolitik-çanak çömlek parçaları toplandı.

AMUQ INTERIM REPORT 1995/96

T.J.WILKINSON *

Introduction

As part of the Oriental Institute Amuq Project, an archaeological and environmental survey was instigated to provide a regional framework for past surveys and the ongoing excavations. A primary aim in 1995 was to examine the history of development of the lake of Antioch because the presence of such a large body of water would alter the resource base of the nearby communities, and would also constrain traffic to the north or the south of the plain thus influencing the development of communications.

Because Braidwood's original survey (Braidwood 1937) lacked certain data such as site dimensions, in 1995 we initiated a programme of recording basic site dimensions and collecting surface pottery. Unfortunately as a result of the enlargement of fields for cotton growing, many sites in the Amuq have suffered considerable damage or have even been cut in half by modern earth-moving activities, therefore a priority is to record, where possible, exposed sections and to extract selective information from them before sites are entirely destroyed. A noteworthy example of a damaged site was Tell Kurdu (Şekil: 3a), where stratified surface collections were undertaken by Scott Branting with a view to future excavation. In addition, sites of the second millennium BC were examined by Jerry Lyon to determine which were contemporaneous to excavated levels IV and VII at Alalakh (Amuq phase M). Archaeological sites are given the same numbers as allocated by Braidwood, but are prefixed by AS (for Amuq survey); newly discovered sites are allocated numbers from AS 180 and on.

The Amuq plain incorporates a range of geomorphological sub-units. Field mapping employed old French series maps at scales of 1:5,000, 1:10,000 and 1:40,000. Site positions obtained by means of a GPS system were later plotted on to French Levant series (1936) 1:50,000 maps. Together the maps provided sufficient coverage and detail to recognise geomorphological units such as alluvial fans, river levees and aggraded terrain as well as intervening flood basins and the lake itself.

Geomorphology

The Amuq plain, located at 80-100 m above mean sea level, is framed by mountains on all sides except where rivers enter the plain. These are to the north, the Kara Su and the east, the Nahr al-Afrin. In the SW of the plain the combined flow of these rivers, now merely large drainage canals, meet the flow of the Orontes (Nahr al-Asi) to flow along a narrow gorge via Antakya (ancient Antioch) to the Mediterranean Sea. The high Amanus mountains to the west comprise mineral-rich basic and ultra basic intrusive igneous formations (to the south), and predominantly Eocene and Miocene sedimentary rock (to the north). In contrast the southern and eastern sides are fringed by the high denuded limestone massifs of the Jebels Sim'an, Barisha and related uplands, well known for their dense spread of Late Roman and early Byzantine villages and monastic complexes (Tchalenko [1953], and Tate [1992]). To the NE, and sufficiently convenient to provide a key resource for the inhabitants of the plain, are extensive outcrops of extrusive vesicular basalt ideal for manufacturing quern stones. Rainfall, at around 600-700 mm per annum, although sufficient for rain-fed cultivation, can be enhanced by irrigation, and the remains of two or three canals, at present undated, indicate that irrigation must have been practiced in the past.

The Amanus mountains nurture active high-energy ephemeral streams that discharge onto the plain via a conspicuous series of gravel and alluvial fans (Şekil: 3A). Sections in quarries near Arab Khan (Şekil: 3A) indicated that high-energy gravel aggradation, probably of late Pleistocene date, was followed in the Holocene by some 2.5 m of sediments deposited by flow that fluctuated between low and high energy regimes. Important for the development of settlements is the presence of a line of springs along the lower fringes of the fans where they overlap on to the impervious or waterlogged sediments of the plain. Alluvial fan development is more attenuated to the south and east, however, where the limestone bedrock has mainly been denuded by chemical action.

The Lake of Antioch, which until the 1950s formed the most conspicuous feature of the Amuq has now been drained. As a result the only traces of its former extent are pale-coloured lacustrine clays, veneers of freshwater molluscs, and low sand ridges, the last-named being the remains of beaches and associated dunes developed alongside the lake-shore. Because drainage was effected by means of a small number of major drains, it is possible to get an impression of the sedimentary history of this lake by means of occasional exposed sections. Surrounding the former lake, is an indeterminate zone of low, flat silt clay terrain. Today

soils of this zone are mainly grey, with red-hued and more oxidised soils become more common away from the lake. Although virtually indistinguishable today from the lake and the plain beyond, this unit was mapped on the French maps of the 30s as marsh (Şekil: 3A). During Braidwood's survey this marsh and interspersed pools rendered sites inaccessible, but now it is possible to record some sites for the first time. In places the former marsh soils are framed by slightly raised silt/clay terrain (stipple Şekil: 3A) that variously has been deposited by the Orontes. The Nahr al-Afrin or by possible canal systems that once issued from them. The Afrin, which has its headwaters in both Syria and Turkey, is today dry, but formerly must have provided sufficient flow for irrigation. Gravel of early phases of this channel flow axially through the center of the former Lake Antioch thus suggesting that earlier courses of this river flowed through the plain rather than terminating in a lake. In contrast the Orontes river still manages a sluggish flow which in the past must have provided flow for a limited number of canals. Interestingly the Orontes (the Nahr al-Asi in Arabic the rebel river) has a reputation for its unruly flow. This results in episodic floods that inundate the lower ground, particularly the plain to the north. Such behaviour must have significantly influenced the development of the lake basin in the past.

Sites beneath the former lake

Two archaeological sites: AS 180 and 181, were located within the former lake bed 1 km and 1.5 km respectively NNE of the village of Tell ed-Diss (Şekil: 3A). Their presence in an area that had originally been covered by 1.3 m and 1.8 m of water (in the case of AS 180 and 181 respectively) suggests that when they were occupied, water levels were at least 1.5-2.0 m lower, unless both sites were deliberately constructed as islands within the lake. The main site, Khirbet (or Tell) al-Hijar, which today rises to ca. 1 m above the former lake floor, is recognizable as a scatter of limestone and less commonly basalt blocks, frequent sherds and occasional other artifacts. The main mounded area extends over some 100 m N-S by 80 m E-W, but other occupation debris to the east and south suggests a total sites area of approximately 220 m N-S by 150 m E-W (i.e. about 3 ha). Surface ceramics, suggest a range of occupations from mid-lake 3rd millennium (Amuq H/I) to Late Roman-early Islamic, with occupation being most significant in Amuq H/I and the first half of the 2nd millennium BC (Amuq L/M). Adjacent to the NW area a shallow drainage ditch exposed cultural deposits of humic clay loam containing black-burnished Keraz ware down to 60-70 cm below field level, but otherwise no pottery was found in situ. However the presence of these cul-

tural layers, eroded stone foundations, and surface mounding, as well as the lack of abrasion of much of the pottery, all demonstrate that this is an *in situ* site, rather than being material washed into the lake from elsewhere.

AS 181, some 0,5 km north of Khirbet al-Hajar, although flat and inconspicuous, also appears to have been an *in situ* habitation site. The pottery exposed in shallow lake-floor drains spread over some 200 m N-S by 100 m E-W appear to have accumulated on a gentle rise in the old land surface. They had eroded out of a very dark brown clay loam topsoil and were slightly earlier than those of AS 180, being primarily of Amuq phases F, G and H with perhaps one Neolithic sherd belonging to Amuq A or B. This suggests that AS 181 was occupied at a time when water levels were reduced and it was therefore possible to occupy somewhat lower ground than became the case during later periods.

Together these two sites imply that during the third and early second millennium BC lake levels were 1.5 to 2.0 m below those that prevailed in the early 20th century AD.

Stratigraphy through the lake floor

Sections exposed in the floor of the former lake indicate that in most places some 125-150 cm of pale grey silt lake marl overlies a blocky brown, but locally chemically-reduced clay. The brown hue of this lower horizon together with the presence of occasional soft calcium carbonate concretions suggests that it had formed a quasi-stable and partially oxidised soil horizon, albeit one that has subsequently experienced localised chemical reduction as a result of waterlogging. Tentatively this brown subsoil horizon can be interpreted as a stratum that existed prior to the full development of the lake, but the presence within it of rare fragments of small gastropods suggests that it was not entirely dry, perhaps having been deposited within a marshy environment. A layer of broken shells occasionally present at the interface between this soil and the lake marl may result from the encroachment of the lake over the pre-existing land surface. Occasionally presents is an uppermost horizon of brown oxidised clay loam which possibly accumulated as a result of major sediment-laden flood events during the final stages of the lake, or immediately after it dried up.

Kara Tepe and its environment in the 2nd millennium BC

Today Kara Tepe (AS 86) occurs within a flat, silt and clay plain to

the NE of the former lake (Şekil: 3A). At the time of Braidwood's visit it was within marsh, but today is surrounded by cotton fields. Occupation commenced at least as early as the mid 3rd millennium BC, and an extensive lower town spread to the NE and east in the early 2nd millennium. Cuts within this lower area revealed one major occupation level of mud brick buildings and associated fills of Amuq L/M date. Of the visible archaeological structures, at least two were walls of brown mud brick that were apparently constructed from oxidised soils that are typical of the well-drained parts of the plain. In addition, however, occasional mud-bricks of grey silt contained small freshwater gastropod shells characteristic of a marsh or lacustrine environment. Although it is feasible that the mud brick was excavated at a distance from the site and was imported especially, it is much more likely that the mud brick was excavated from nearby pits (Wilkinson and Tucker 1995: 29-35). If so the adjacent soils can be inferred to have formed a mosaic of brown (oxidised) and grey (marsh/lake) deposits. Therefore in contrast to the totally waterlogged environment that existed in the early 20th century, it seems that better drained (brown) soils suitable for cultivation were more common.

Early references to the Lake of Antioch

For the later periods the development of the lake can be inferred from a range of textual sources and reliefs, the earlier of which relate to the land of Unki (Hellenistic Amykes or Amyke). Although no direct reference to the presence of a lake in the pre-Seleucid period is known, Olmstead has suggested that during the reign of Shalmaneser III (mid-9th century BC) the inhabitants of Unki lived on island settlements within the swamp or lake (Olmstead 1921:355-56). The evidence cited by Olmstead comprised decorations of the bronze gates at Balawat, executed in repoussé technique, which illustrate a number of fortified settlements apparently in areas of lake or marsh within the land of Unki. The associated inscription simply declares:

"Tribute of the Unkians"

King (1915), Luckenbill (1926 [1968])

However, when scrutinized we see that the settlements depicted, rather than being surrounded by a lake, appear to be within limited bodies of water, the wave pattern of which diminishes in scale as a result of the water receding as it turns away from the eye. This contrasts to illustrations, on the same gates, of extensive bodies of water; for example the waves of the Mediterranean Sea at Tyre, which show no such fore-

shortening affect (see King 1915 plate XIII). Consequently the reliefs of the Unkian settlements suggest the presence of a surrounding moat rather than a lake. Such a moated settlement may be represented by a site like Yerköy (AS 99) which today is surrounded by a moat. Although now dry, to judge by the contained sediments, this must once have contained water. By Shalmanesar III's campaign the area of Unki therefore probably had a water table that was at least sufficiently high to nourish moats, and may in the lower areas have been swampy or lacustrine. However, the absence of a continuous sheet of water around the settlements of the Unkians makes Olmstead's assertion difficult to reconcile either with the gate reliefs or the absence of a record of such lakes in the campaigns of Shalmanesar III.

During Antioch's heyday in the Hellenistic-Byzantine period the Amuq was clearly occupied by an extensive lake which supplied Antioch with a varied and abundant supply of fish and shellfish (Downey 1961:22-23).

Medieval Islamic sources supply more details. Thus Yakut (died AD 1229) describes the lake as being of sweet water, in length about 20 miles and of width 7 miles (Yakut I:524, in Le Strange 1890:71) while Abu-l Fida (born 1273, died 1331) is even more specific and provides vital clues about the channel system that both supplied and drained the lake (Abu-l Fida: 41; from Le Strange 1890:71-72). Amongst other things, Asu-l Fida describes the coming together of the three rivers before they enter the lake, a situation (also noted by Le Strange) that did not prevail in recent times. This suggests that the Afrin was flowing along its northerly course (that which bifurcates on the map) before joining the other two rivers, all three of which then enter lake. Rather than being a natural river this appears to have been a canal system that irrigated a slightly increased area of settlement which extended to the north in later periods (Braidwood 1937:45-47; see below).

Sedimentary aggradation: Channel levees and fans

The above suggests that the lake was probably of diminished size, or even non-existent, in the 3rd millennium BC. However it clearly existed in the late first millennium BC, after which it probably attained its maximum extent in the Islamic period. References to a lake in classical sources disproves Woolley's suggestion that it was formed as a result of the damming of the Orontes by the 6th century AD Antioch earthquake (Woolley 1953:17-19); rather the limited evidence we have suggests that an earlier marshy flood basin became gradually transformed into a full lake sometime between the third and first millennia BC.

Sedimentary accumulations appear to have raised the level of the plain so as to potentially obscure archaeological features and sites. Extensive areas of the southern margins of the plain have aggraded as levees as a result of overbank sedimentation from the River Orontes. This is best illustrated from a long cut exposed in a drain immediately east of Tell Atchana (ancient Alalakh: AS 136) where alternating layers of pale brown silts with intervening humic soil horizons attain a thickness in excess of 3.5 m (Şekil: 4A). The presence of freshwater shells (gastropods) and the fine silt-clay particle size testify that sedimentation occurred within a low-energy freshwater environment, presumably as a result of overbank sedimentation from the River Orontes. Abundant pottery sherds occur at 3.5 to 4.0 m below the present ground surface in the vicinity of Tell Atchana. The predominantly simple forms (Şekil: 4B) resemble bowls from Tabara al-Akrad levels VII and VI which suggests a chalcolithic date (Hood 1951, fig.6:3 and 3a). It is however unclear whether this material represents earlier phases of Atchana, or simply belong to an outlying scatter of occupation. Nevertheless, their presence suggests that at least 3.5 m of sedimentation has occurred since the sherds accumulated, probably in the 5th or 4th millennia BC.

Further north this distinctive succession of levee-overbank sediments merge laterally and downslope into grey clays that presumably accumulated in waterlogged, perhaps marshy or lacustrine conditions. These overlay, in turn, brown or reddish brown silts and clays that owe their distinctive colouration to having been washed from the limestone massifs to the south as well as having accumulated in a less waterlogged environment (cf. those described above at sections within the former lake; Şekil: 3A). It appears therefore that the lake extended over a land surface that probably fringed the basin on the southern side and was probably better-drained than the deposits that accumulated later. However alternations of waterlogged and oxidised sediments in lower parts of the basin suggest that localised waterlogging prevailed for extended periods of time. The accumulation of some 3-4 m of levee sediment over the last 7,000 to 6,000 years support Woolley's data from Atchana, and confirm that considerable sedimentation has probably obscured a number of smaller settlements.

Other are as of sedimentary built up (indicated by stipple on Şekil: 4) show a) an early levee or fan delta of the Nahr al-Afrin (extending around Tell'imar on Şekil: 3A); b) a second fan which spreads to the north of Çatal Höyük. This area includes three indeterminate channels (broken lines) which follow the contours and appear to be relict ancient

canals of unknown date. Support for their being canals comes from the presence of upcast deposits alongside the two channels north of Kara Tepe (AS 86), their straight and forked pattern, and their relationship parallel to the contours of the fan. The last named tendency is more characteristic of canals than of distributary channels of alluvial fans that normally follow a course perpendicular to the contours. Two channel sections were noted within this northern area of aggradation, and a third was recorded on the main relict Afrin fan to the east of Tell'imar (arrowed, Şekil: 3A). Although the channel to the NW lacked diagnostic features of a canal (except for its plan-form and the presence of upcast) the feature arrowed near Çatal Höyük, which measures 180 cm deep by 170 cm wide, was clearly a rock-cut canal. Although undated, this apparently conducted water around the perimeter of the hills at Karajat Khirbet Ali towards the NW where it probably functioned in the Hellenistic to Islamic periods distributing water into the NW area of aggradation.

Other features

The lack of air photographs hampered the interpretation of the archaeological landscape. Nevertheless a number of off-site features were noted, mainly on the fringes of the plain. Most intriguing were a series of wheel ruts worn into the limestone bedrock 4.5 km west of Yenişehir, and immediately adjacent to the modern Antakya road. These multiple features formed troughs 65-75 cm in wide and up to 20 cm deep (Şekil: 5). Interior ledges within the troughs imply that the features were abraded over an extended period of time, an impression that is reinforced by their depth which must have required a long period of abrasion and erosion to form. Their overall maximum width, from exterior edge to exterior edge is 2.15 m. They appear to have been cut and removed by an area of quarrying to the east. Although this suggests an early date, how early is difficult to say because the quarries, although probably Roman/late Roman/early Byzantine, are undated. The location of the ruts along the alignment of Roman road from Beroia (Aleppo) to Antioch (Antakya) suggests the ruts are most likely Roman in date, but given the large quantity of chariots in use at Alalakh during the 2nd millennium BC (Wiseman 1953:II-13) and their persistent use in Neo-Assyrian times (Littauer 1992:888-92), an earlier date is also possible.

Almost certainly forming part of the Roman landscape are a series of water mills located on limestone slopes some 3.5 km WNW of Yenişehir (Roman Imma or'Imm). Today these consist of little more than stubs of masonry (the mill penstocks) with intervening stretches of channel, now heavily encrusted with travertine deposits. No detailed in-

vestigations have yet been undertaken, but a scatter of brittle ware pottery of the Roman to early Byzantine/early Islamic period suggests that the mills were in use during this range of time. On a cautionary note though, the presence of extensive sherd scatters over well-drained soils around the plain perimeter suggest that the associated pottery may relate to past agricultural activity (Wilkinson 1982) rather than in situ sedentary settlement.

Discussion

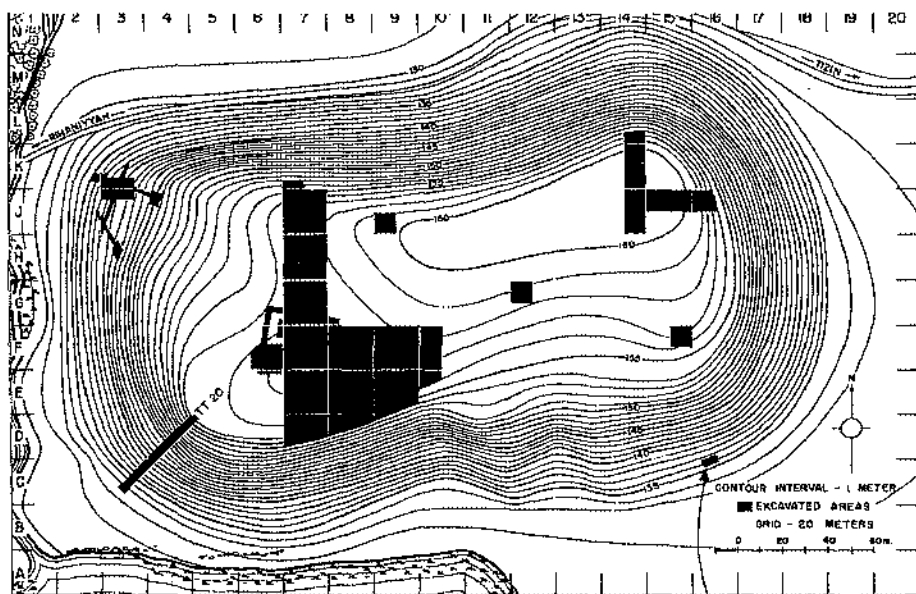
Present evidence suggests that the Lake of Antioch evolved gradually through time rather than resulting from a single tectonic event in the 6th century AD (contra Woolley 1953:19). Although there is no unambiguous evidence for the presence of a lake during the early first millennium BC, the general history of the marsh/lake as well as the appearance of certain sites does accord quite well with the illustrations of the land of Unki given on the gates of Shalmaneser at Balawat. The 3.5 to 5 m of levee built-up along the Orontes may have progressively blocked the flood basin to the north that eventually became the Lake Antioch, thus depriving overflow of a convenient outlet towards the sea. Furthermore, during major wet periods floods spill over the banks of the Orontes to accumulate in the low-lying flood basin. Such floods basin. Such floods may have been exacerbated by the increase of run-off that would have resulted from the progressive removal of vegetation from within the basins of all the rivers that contribute to the Amuq plain. This is especially the case for the Ghab within the Orontes valley, the pollen record of which shows, for example, a steady and continuous decline in *Quercus* pollen (cerris-type: oak) in the Ghab III core from higher levels before 4460-3560 BP to lower levels later (Botema and Woldring 1990: 120). In addition, the construction of canals away from the Nahr Afrin, would entail water being diverted along a circuitous route, rather than along a direct course towards the sea. Surplus water would then accumulate at the end of canals where it could eventually form marshes. In lower Mesopotamia similar swamps have formed as a result of overbank floods from rivers, overflow from canals and related causes (Adams 1981:205; Cole 1994). Particularly problematic in this regard is the process of avulsion whereby a river on a levee breaches its bank to flood along a new course, usually through the adjacent topographically lower flood basin. In the Amuq the location of the Orontes upon such a levee represents a potential instability, but whether or not the river ever shifted into the area subsequently occupied by the lake is not known.

If the above reconstruction of the evolution of Lake Antioch is approximately correct, sites adjacent to the lake can be inferred to have originally included greater areas of dry land than during the last millennium. If during the first half of the 3rd millennium BC the lake was no higher than AS 181, then its height must have been approximately 78.5 m above mean sea level, that is 1.5 to 2.0 m below the level in the 1930s (Şekil: 3A). Calculated sustaining areas for sites adjacent to Lake Antioch suggest that all known sites were during the third millennium BC sufficiently far from the lake to comprise mainly dry land territories. Thus according to this reconstruction, Khirbet al-Hijar (AS 180) now falls several 100s of metres from the lake with most of its potential agricultural sustaining area on dry land. Similarly Kara Tepe, which was surrounded by marsh in the 1930s, is well clear of the lake, as is its calculated sustaining area. However, raised water levels were already present by the mid-2nd millennium, and ground water levels were probably even higher in the first millennium when at least some of the sites were surrounded by water (cf. Yerköy [AS 99]). Certainly by Hellenistic times a lake was present, a situation which continued until the mid-20th century AD.

BIBLIOGRAPHY

- ADAMS, R., McC., 1981 *Heartland of Cities*, University of Chicago Press
- BOTTEMA, S. and WOLDRING, H., 1990 Anthropogenic indicators in the pollen record of the Eastern Mediterranean, in S. Bottema, G. Entjes-Nieborg, and W. Van Zeist (eds.) *Man's Role in the Shaping of the Eastern Mediterranean Landscape*: 231-64. Rotterdam: Balkema.
- BRAIDWOOD, R.J., 1937 *Mounds in the Plain of Antioch: An Archaeological Survey*, (Oriental Institute Publications 48). Chicago: The University of Chicago Press
- BRAIDWOOD, R.J. and L.S. BRAIDWOOD, 1960 *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A-J*. (Oriental Institute Publications 61). Chicago: The University of Chicago Press
- BREASTED, J.H., 1933 "The University of Chicago Survey," *The Oriental Institute* vol XII. Chicago: University of Chicago Press.
- COLE, Steven, 1994 Marsh formation in the Borsippa region, *Journal of Near Eastern Studies* 53:81-109.
- DOWNEY, Glanville, 1961 *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton: University of Princeton Press.
- ABU AL-FIDA (1273-1331), 1959 *Taqwim al-Buldan*. Paris

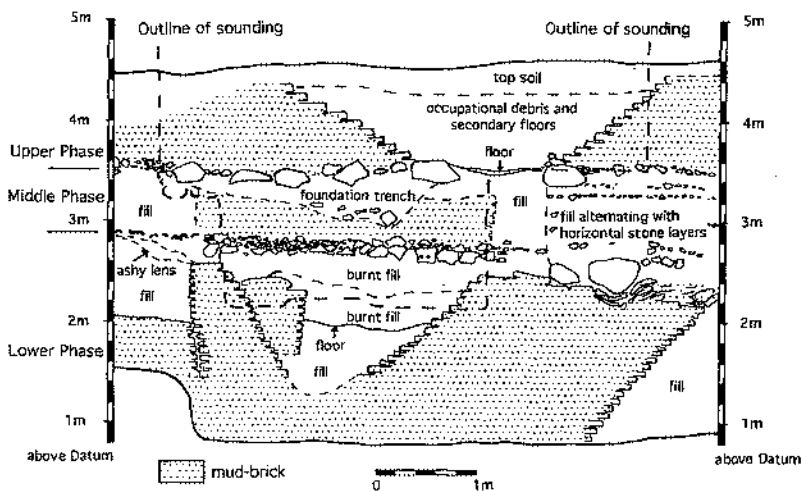
- HAINES, R.C., 1971 *Excavations in the Plain of Antioch II: The Structural Remains of the Later Phases: Chatat Höyük, Tell al-Judaidah, and Tell Ta'yinat*. (Oriental Institute Publications 92). Chicago: The University of Chicago Press
- HOOD, S., 1951 "Excavations at Tabara el-Akrad, 1948-49," *Anatolian Studies* 1:113-36
- KING, L.W., 1915 *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser III, King of Assyria BC 860-825*. London British Museum and Longmans.
- LE STRANGE, Guy, 1890 *Palestine Under the Moslems*, Boston: Houghton, Mifflin and Company .
- LITTAUER, M.A. and CROUWEL, J.H., 1992 "Chariots," in D.N.Freedman (ed.) *Anchor Bible Dictionary*: 888-92. New York: Doubleday.
- LUCKENBILL, D.D., 1926 (1968) *Ancient Records of Assyria and Babylonia* v.1. New York, Greenwood Press.
- McEWAN, C.W., 1937 "The Syrian Expedition of the Oriental Institute of the University of Chicago," *American Journal of Archaeology* 41: 8-16
- OLMSTEAD, A.T., 1921 Shalmaneser III and the establishment of Assyrian power, *Journal of the American Oriental Society* 41: 345-82.
- SWIFT, GUSTAVUS F.Jr. , 1958 "*The Pottery of the Amuq Phases K to O and its Historical Relationship*," Dissertation, the University of Chicago
- TATE, G., 1992 *Les Campagnes de la Syrie du Nord, Tome I*. Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- TCHALENKO, G., 1953 *Villages Antiques de la Syrie du Nord. Le Massif du Belus a l'Epoque omayyade*. Paris Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- WILKINSON, T.J. 1989, "Extensive sherd scatters and land use intensity: some recents", *Journal of Field Archaeology* 16.1, 31-46.
- WILKINSON, T.J. and TUCKER, D.J., 1995 "Settlement Development in the North Jazira, Iraq" *Archaeological Reports* 3; Warminster, UK, Aris and Phillips.
- WISEMAN, D.J. 1953 *The Alalakh Tablets*. Occasional Papers of the British Institute of Archaeology at Ankara, No. 2 London
- WOOLLEY, C.L. 1953 *A Forgotten Kingdom*. Melbourne: Penguin Books
- YAQUT, Ibn'Abdallah (1179?-1229), 1965 *Mu'jam al-Buldan*. Tehran: Maktabat al-Sabah
- YENER, K.A. and WILKINSON, T. 1996 "The Oriental Institute Amuq Valley Projects, 1995," *The Oriental Institute News and Notes* 148: 1-6
- YENER, K.A., WILKINSON, T., BRANTING, S., FRIEDMAN, E., LYON, J., REICHEL, C., in press "The 1995 Oriental Institute Amuq Regional Projects," *Anatolica*

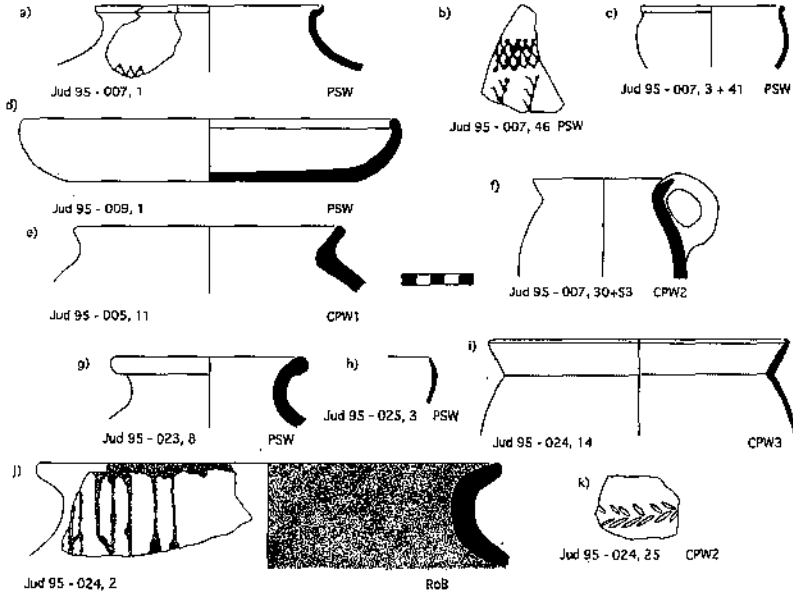
TELL AL-JUDAIAH. PLOT PLAN SHOWING EXCAVATED AREAS

1996 Salvage
operation

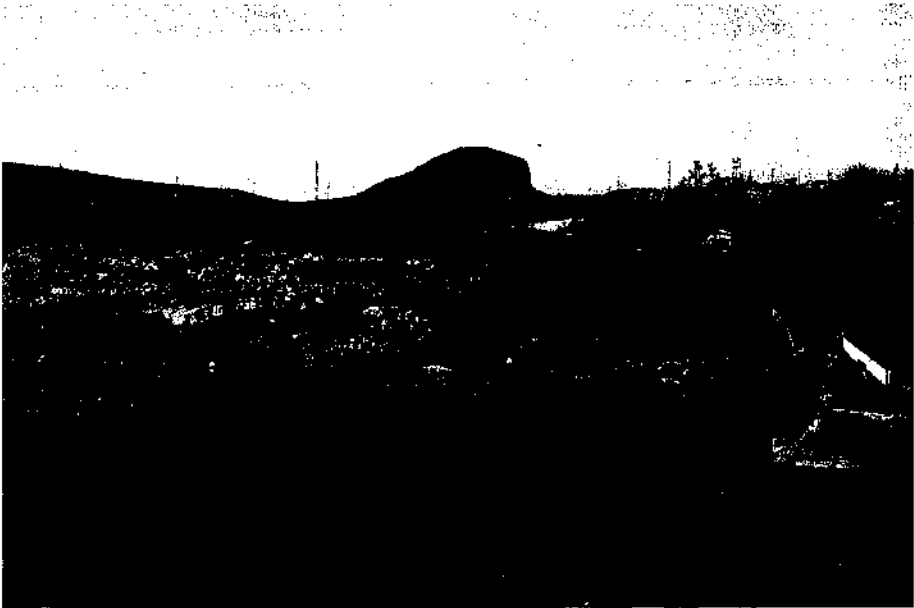
Şekil 1A: Tell Judaidah with location of 1995 salvage operation (After Haines 1971, Wilkinson)

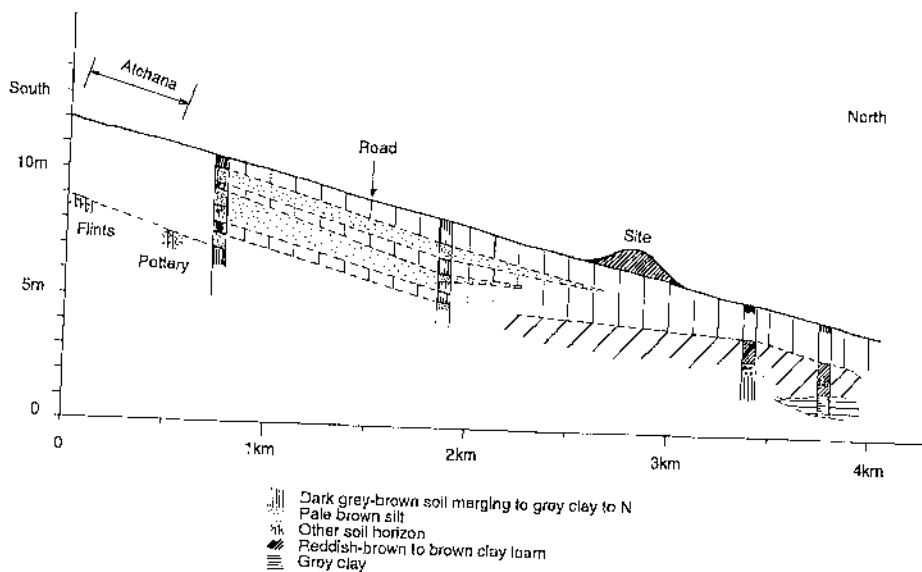
Şekil 1B: Judaidah 95: simplified section view of bulldozer cut showing architecture of Upper, Middle and Lower Phase (Reichel)

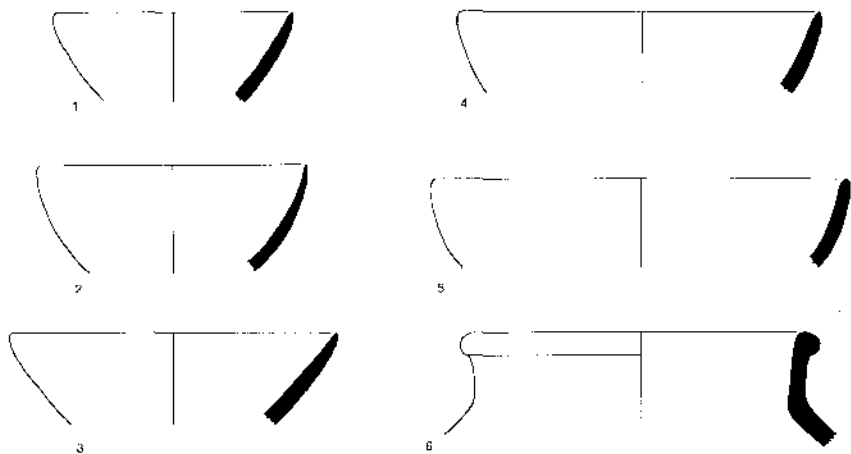
Şekil 2A: Judaidah 95: selection of diagnostic sherds from Upper Phase (a-f) and Lower Phase (g-k), (Barbanes) Plain Simple Ware (a-d,g,h), Cooking Pot Ware 1 (e), Cooking Pot Ware 2 (f,k), Cooking Pot Ware 3 (i) Red-on-Buff Ware (j)

Şekil 2B: Tel Dhahab (Altuntepe)'nin 1995 durumu

Şekil 4A: Sketch section interpolated from 4 measured sections and general inspection of section exposed along Atchana drain. Note vertical exaggeration; slope of ground surface is generalised and approximate (Wilkinson).

Şekil 4B: Ceramics from buried horizons in the Atchana drain. Reduced to 25%. For stratigraphic context see şekil:2 (Barbanes).

1. Grey-brown body; pale brown surfaces. Soft; mixed sand and chaff temper. Weathered surfaces.
2. Red-brown surfaces and margins, grey core. Common sand and rare chaff temper.
3. Pale red-brown surfaces and margins, grey core. Sand and chaff temper. Surface partly weathered.
4. Brown, with very pale brown surfaces. Soft; chaff and some sand temper.
5. Dull orange throughout. Soft; chaff and sand temper.
6. Very pale yellowish brown throughout. Moderately soft; sand and chaff temper.

Şekil 5: Ancient wheel ruts in limestone to W of Yenişehir. Scale measures 30 cm

KIRAN GÖLÜ 1995

*Zeynep KUBAN**
Turgut SANER

Kıran Gölü kalıntıları, Muğla'ya bağlı Marmaris ilçesinin güneybatısında, Bozburun Yarımadası'nın güneydeki en son uzantısında yer almaktadır (Harita: 1). Ortalama 300-400 m yüksekliğe sahip bu dağlık parça ile yarımada'nın kuzeyini, yüksekliğin yaklaşık 100 m'ye düştüğü dar bir kıstak birleştirmektedir. Çevredeki en yüksek tepe, 520 m'lik zirvesiyle Karayüksek Dağı'dır. Jeolojik yapıyı kireçtaşı kütleleri belirlemektedir. Türk haritalarında Daraçya Yarımadası olarak da geçen Bozburun Yarımadası'nın bu güney bölümü, zemin suyu, akarsu ve bitki örtüsü açısından aynı yarımada'nın kuzey bölgeleri kadar zengin değildir. Arazinin sarplığı sık sık küçük düzlüklerle kesilmektedir. Kalıntılar tepelerle çevrili böyle bir düzlüğün batı bölümünü işgal etmektedir. Kalıntı alanında Kıran Gölü mevkiine adını veren, yağışlı mevsimlerde su tutan yaklaşık 30 m çapında kuru bir göl bulunmaktadır. Marmaris çikışlı karayolu Taşlıca Köyü'nde sonlanmakta, yarımada'nın güneyine, dolayısıyla Kıran Gölü kalıntılarına ulaşım ancak deniz yoluyla sağlanmaktadır. Bozukkale Limanı'nda sona eren deniz yolculuğunun ardından kalıntılara tırmanış yaklaşık iki saati almaktadır.

Kalıntıların yer aldığı dağlık uç kesim, antik coğrafyada Karya Yarımadası'nın doğal parçasıdır; diğer yandan belli bir zaman diliminde Rodos'un Anadolu'daki topraklarının, yani Peraia'nın, ya da başka bir ifadeyle Rodos Karşıyakası'nın sınırları içinde kalmıştır. Batıda Sömbeki (Syme) Adası, güneyde önemli liman yerleşmesi Loryma ile Rodos Adası, hemen doğuda geniş ve iyi korunmuş Asar Dağı tahkimatı, yine doğuda, kıstak üzerinde Kasara ve onun yakınındaki Phoinix, antik to-

(*) Dr. Zeynep KUBAN, İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi AD Taşkılla Taksim 80191 İSTANBUL.
Dr. Turgut SANER, İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi AD Taşkılla Taksim 80191 İSTANBUL.

pografya çerçevesinde Kıran Gölü'nün ilişkili olduğu başlıca yakın merkezlerdir.

Bozburun Yarımadası'nın arkeolojik yaklaşımla araştırılması ve belgelenmesi daha çok ayrıntılı ve verimli epigrafi çalışmalarına dayanmaktadır. Tamamlanmış ve sürmekte olan sualtı çalışmaları bulunmaktadır. Savunma yapıları ile yarımadaya özgü basamaklı piramitlerin de bir kısmı bazı çalışmalara konu olmuştur. Bozburun Yarımadası'ndaki en kapsamlı kazı ve mimari belgeleme çalışması Kastabos Hemitheia Kutsal Alanı'nda gerçekleştirilmiş ve sonuçlar bir monografi ile tanıtılmıştır¹. Bilimsel çalışmaların dışında, gezi izlenimleri ve deskripsyonlar da değerli belgeler arasındadır.

Yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimine yayılan çeşitli düzeydeki bu araştırma ve ziyaretler tarandığında, hiçbirinin Kıran Gölü'ndeki kalıntılara ulaşmadığı görülmektedir. Yakındaki yerleşmelerden, Phoinix, Kasara ve özellikle Loryma başlıca gezi hedeflerini oluşturmuştur. Hatta, 1881'de Benndorf ve Niemann ekibi², 1921 tarihinde ise Maiuri ekibinin bir üyesi Asar Dağı'ndaki kaleye kadar çıkmıştır³. Fakat ifadelerden anlaşıldığı üzere, bu araştırmacılar, çıkış ve iniş için, Loryma Limanı'ndan görülen direkt yolu tercih etmiş, dolayısıyla kalenin çok yakınındaki Kıran Gölü kalıntılarının varlığından habersiz kalmıştır.

1993 yılında, Benndorf ve Niemann'ın krokisinden⁴ ve Maiuri'nin yayınından tanıdığımız Asar Dağı'ndaki bu savunma yapısına ulaşmaya çalışırken, rastlantı sonucu Kıran Gölü olarak adlandırılan mevkideki kalıntıları bulmuş, alanda geçirdiğimiz kısa süre içinde ancak bir yapıyı, tiyatroyu tanımlayabilmiştik. Rodos Karşıyakası'nda, Kedreai, Amos ve Kastabos'ta olmak üzere, ve hiçbirisi henüz ayrıntılı incelenmemiş olan yalnız üç tiyatro bilinmektedir⁵. Bu durum, bir dördüncü tiyatronun belgelenerek bölge arkeolojisine kazandırılmasının önemli olabileceğini düşündürmüştü. Ayrıca tiyatro ile birlikte yakın çevresindeki kalıntıların kentsel nitelik taşımaması, bir toplantı merkezinin, bir kutsal alanın söz konusu olduğunu göstermekteydi.

Bu çıkış noktalarından hareketle 1995 Ağustos ayında Kıran Gölü'nde kısa bir çalışma gerçekleştirdik. Zaman ve enerji kaybına mal olmasına rağmen, Bozukkale Limanı'nda kamp kurmak ve çalışma ala-

(1) Cook, J.M.-Plommer, W.H., *The Sanctuary at Kastabos*, Cambridge 1966.

(2) Petersen, E.- v.Luschan F., *Reisen in Lykien Milyas und Kibyratien* I, Wien 1889, 20 vd.

(3) Maiuri, A., *Viaggio di Esplorazione in Caria*, (Parte II.A.) ASAA IV-V, 1921-1922, 413

(4) Petersen-Luschan, a.e., 23, şek.19.

(5) Bean,G.-Fraser, P.M., *The Rhodian Peraea*, Oxford 1954, s.57.

nına her gün yaklaşık iki saatlik bir yürüyüşle ulaşmak zorunda kaldık. Çalışmamıza katılan Denizli Müzesi'nden Sn. Nesrin Karabay'a, ulaşım, konaklama ve arazi koşullarına sağladığı uyum, yardımları ve arkadaşlığı için teşekkür ederiz.

Çalışma sırasında tiyatro ile yakın çevresindeki yapı kalıntılarından bir kısmının 1/200 ölçekli vaziyet planı çıkarılmıştır (Çizim: 1). Yüzeyde bulunan damgalı bir amfora kulbu ile az sayıdaki keramik Marmaris Müzesi'ne teslim edilmiştir. Aşağıda, Kıran Gölü kutsal alanına ilişkin, yaklaşık bir haftalık kısa bir çalışmaya dayanan ilk izlenimler ve ilk düşünceler aktarılmaktadır:

YAPILAR

Turgut SANER

Kalıntılar düz bir alanda, 30 m çapındaki kuru gölün çevresinde yer almaktadır. Saptanabildiği kadarıyla bütün yapılarda inşaat malzemesi olarak yerel kireç taşı kullanılmıştır. Yapılardan ikisinin işlevi tartışmaya yer bırakmayacak biçimde tanınabilmektedir. Bunlardan biri tiyatro, diğeri, önünde sunağı da korunmuş durumda bulunan tapınaktır. İşlevi saptanamayan bir üçüncü yapı da ölçülerek vaziyet planına işlenmiştir. Planı çıkarılan bu üçlü grubun dışında en az dört yapının daha varlığı saptanmıştır. Yapıların ortogonal bir sistem gözetilmeden yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Alanın herhangi bir mimariyle, set ya da duvar parçalarıyla çevrelenip sınırlandırıldığına ilişkin bir ize de rastlanmamıştır.

Tiyatro, kutsal alanı batıdan sınırlayan kayalık tepenin eteğinde, doğuya yönlendirilerek inşa edilmiştir (Resim: 1). Cavea duvarı ile kuzey analemma, yer yer 1.50-2.00 m yükseklikte korunmuştur. 38-40 cm yükseklikteki profilsiz birkaç oturma sırası, in situ olmamakla birlikte bitki örtüsü içinde seçilebilmektedir. Sahne binası olarak değerlendirilebilecek herhangi bir mimari gözlenmemiştir. Cavea duvarı yaklaşık 1.00 m kalınlığında bir istinat duvarı niteliğindedir. Örgüyü, kenarları genelde düz, bazı noktalarda kavisli çokgen bloklar oluşturmaktadır. Yataylığın egemen olduğu bu "sıralı çokgen" örgü ile bölgenin Amos ve Kastabos gibi başka merkezlerinde de karşılaşılmaktadır. Her iki analemmanın cavea duvarına bağlandığı köşesinde birer düşey köşe şeridi görülmektedir. Analemma duvarlarının aynı doğrultu üzerinde mi, yoksa dairenin merkezine doğru aç

yapacak biçimde mi inşa edildiği, kuzeydeki parçanın iyi korunma durumuna rağmen bitki yoğunluğu nedeniyle ölçülemeyerek saptanamamıştır. Yarım daireyi aşan bir plan veren tiyatroda analemma dış köşeleri arası 32 m, dairenin çapı ise 34 m'lik net ölçüler vermektedir.

Tapınak, tiyatronun 18 m kadar doğusunda, kutsal alana ait yapıların yerleştiği düzlükteki tek yükselti olan kayalığın üzerindedir. Plan özellikleri ve doğusundaki sunağı, yapının tapınak olarak teşhisinde kuşku bırakmamaktadır. Yapı doğuda yerli kayaya oturmaktadır. Batıdaki uzantısı ise doldurularak kazanılmış bir alan üzerine inşa edilmiştir. Duvarlar her yönde ancak ya temel düzeyinde, ya da temel üzerindeki bir veya iki sıra yüksekliğince korunmuştur. Yine de planın ana ölçülerini elde etmek mümkün olabilmektedir. Temel duvarları, batıda bütün hat boyunca, kuzeyde ise iki noktada izlenebilmektedir. Örgü iki cıdardan oluşmakta, cıdarlar arasında bağ taşı bulunmamaktadır (Resim: 2). Temel duvarı kalınlığı, kuzeyde yaklaşık 1.10 m, dolguyu destekleyerek istinat duvarı işlevini de gördüğü batıda ise daha fazla, 1.5 m'dir. Batıdaki bu hat, derzlerde birbirine her noktada tam temas etmeyen çokgen ve dörtgen bloklardan oluşmaktadır (Resim: 3). Bugünkü zemin üzerinde üç sıra görülebilmektedir. Güney duvarında, güneybatı ve güneydoğu köşeler de dahil olmak üzere, euthynteria bloklarının birçoğu bütün hat boyunca yerinde durmaktadır. Bu bloklarda, bir üst sıraya ait blokların yerleştirilmesi için hazırlanmış 2 cm yüksekliğinde kademelenmeler oluşturulmuştur. Blokların derinliği 80-100 cm kadardır. Kademelenme hattı ile blokların dış kenarları arasındaki genişlik 23-33 cm arasında değişmektedir. Bu genişliğin yaklaşık 30 cm olduğu bir noktada, yapının güneydoğu köşesine yakın bloklardan birinin üst yüzeyinde, olasılıkla bir stelin dikilmesi için, 44 cm'ye 11.5 cm'lik bir yuva açılmıştır (Resim: 4). Güneydoğu köşesini oluşturan ve doğuda da bir miktar devam eden bu bloklar doğrudan kaya zemine oturmaktadır. Kuzeydoğuda, üzerinde bir üst sıranın hangi ölçüde geri çekileceğini gösteren bir çizgi taşıyan tek bir blok korunmuştur. Bunun gerisindeki küçük kaya kütlesi, tapınağın kuzey duvarına yer açmak üzere düşeyde traşlanmıştır. Yapının en iyi korunmuş noktası güneybatı köşesidir. Burada temel ve euthynteria sıralarının üzerinde, üçüncü sıraya ait bir blok da yerinde durmaktadır (Resim: 3). 31 cm yüksekliğinde ve yaklaşık 81 cm'ye 1.08 m'lik plan ölçülerindeki bu blok naos duvarını taşıyan toikhobate sırasına ait olmalıdır. Üst yapıya ilişkin herhangi bir mimari parça saptanamamıştır. Plandaki bölümlendirmeler, ayrıca iç mekanda, uzun eksen boyunca bir sütun dizisinin yer alıp almadığı konusunda da bir sonuca varmak henüz mümkün değildir.

Yapının ölçüleri ve güneybatısında adeta bitişik konumda yükselen 1 No.lu yapı bir peristasisi yer bırakmamaktadır. 1/200 vaziyet planı için alınan ilk ölçülere göre tapınak yaklaşık 7.40 m'ye 29 m'lik dış kenar uzunluklarına sahiptir. Bu tespitle birlikte 25:100 ayak ölçülerinde, dolayısıyla 1:4 oranında dar uzun bir naos elde edilmekte ve tapınağın bir hekatompedos olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık 29 m'lik uzun eksen ölçüsüyle Kıran Gölü hekatompedosunda Arkaik ve Klasik Dönem'in yapılarında çokça karşılaşılan, Hellenistik Dönem'le birlikte İyonya'da da yaygınlaşan 29.4 cm'lik Attika veya Kyklad ayağı esas alınmış olmalıdır. Sütunsuz dar, uzun naosu ve alçak duvar kaidesiyle Kıran Gölü tapınağı zaten Kykladlar mimarisine de yakın durmaktadır.

Sunak, tapınağın 2.20 m kadar doğusunda yer almaktadır (Resim: 5). İki basamağı korunmuş durumdadır. İlk basamakta 5.20'ye 7.40 m, ikinci sırada 3.40'a 6.20 m'lik dış kenar ölçülerine sahiptir. Sunağın, tapınağın ortasından geçen simetri eksenini üzerinde olması bir tasarım birliğine işaret etmektedir.

Tapınağın güneybatısında, işlevi henüz bilinmeyen bir yapı yer almaktadır. Tanımlamalarda ve tekrarlarında kolaylık sağlaması açısından "1 No lu yapı" olarak anılacak bu yapı, kutsal alan içinde özellikle nispeten iyi korunmuş doğu duvarıyla dikkat çekmektedir (Resim: 6). 12.06 m'ye 9.00 m dış kenar ölçülerinde dikdörtgen bir plan vermektedir. Kuzeyindeki tapınağa dar bir açıyla 80 cm kadar yaklaşmaktadır. Yoğun bitki dokusu altındaki kuzey duvarında yalnız dış cidar korunmuştur. Güney duvarı ise büyük ölçüde yıkılmıştır. Batıda, yani tiyatroya bakan yönde görülen 80 cm ve 1.14 m'lik iki açıklık yapının tiyatroya doğru yönlendirildiğini düşündürmektedir. 1 No lu yapının en iyi korunmuş olan bölümü doğu duvarıdır. Bu duvar 84 cm kalınlığında ve iki cidarlı olarak inşa edilmiştir. Dış cidar 4-5 cm kadar çıkıntı yapan bosajlı bloklardan oluşmaktadır. Düzensiz aralıklarla atkı taşları duvar kalınlığı boyunca cidarları birbirine bağlamaktadır. Blokların tespiti için herhangi bir bağlantı elemanı kullanılmadığı görülmektedir. Güneydoğu ve güneybatı köşelerinde 8 cm genişliğinde birer köşe şeridi işlenmiştir.

Tiyatro, hekatompedos ve 1 No lu yapının dışında en az üç yapının daha kalıntısı saptanmış ancak incelenerek plana işlenememiştir. Bunlardan, dörtgen planı az çok okunabilen bir tanesi tapınağın hemen güneydoğusunda yer almaktadır. Dikdörtgen ve yamuk bloklardan oluşan duvar örgüsünün iki sırası izlenebilmektedir. Düzlüğün güneydoğu ucundaki tepenin eteğinde bir yapı kalıntısı daha bulunmaktadır. Kenarları pahlı dışbükey bosajlı bloklardan oluşan buradaki duvar olasılıkla, ben-

zeri yarımadanın güneyinde de görülen bir mezar anıtının kaidesine aittir. Yakınındaki basamaklı piramitler de bu görüşü desteklemektedir. Nihayet, düzlüğün batısında, tiyatronun güneyinde üçüncü bir yapı daha bulunmaktadır. Kavranabildiği kadarıyla boyutları, konumu ve dar uzun dikdörtgen planıyla ilk anda bir stoa yapısını çağrıştıran bu kalıntı, bitkilerle fazlasıyla örtülü olduğundan yakından incelenememiştir.

Mevkii ve yapıları bu şekilde kısaca betimlenen Kıran Gölü kalıntılarının değerlendirilmesi, yaklaşık bir haftalık ilk yüzey çalışmasının ürünü olarak ihtiyatlı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Kutsal alanın işlevi, ortaya çıkışı, gelişmesi ve ömrünü tamamlamasına ilişkin sorular henüz yanıtlanamamaktadır. Antik yazarlardan, bölge tarihi ve çevredeki yerleşmelerde bulunarak yayınlanmış yazıtlardan, doğrudan bir bilgi alınamamaktadır.

Yakın çevrede, Loryma, Kasara ve Phoinix yerleşmelerinde bulunan yazıtlar ağırlıklı olarak Hellenistik Dönem'dendir⁶. Yazıtlar, bir kısmı Rodos'ta da uygulanan kültlerle ilgili birçok tanrı, tanrıça ve rahip adı içermektedir. Bu kült yerlerinden hemen hemen hiçbiri henüz bulunmamış veya araştırılmamıştır; ancak aralarından herhangi biriyle Kıran Gölü Kutsal Alanı arasında ilişki kurmak için de bu aşamada ikna edici bir neden görünmemektedir.

1. Attika-Delos Deniz Birliği'ne vergi ödeyen kent ve kent gruplarının sıralandığı Atina Vergi Listeleri'nde, yarımadalılar 428-27 yıllarında "Kherronesioi" adı altında, bir synteleia ile temsil edilmektedir⁷. Fraser ve Bean, Bozburun Yarımadası'ndaki yerleşmeleri kapsayan bu birliğin en az üç üyesi olması gerektiğini belirtmektedir⁸. Boyutu ve anlamı bilinmeyen bu birliğe bağlı üyelerin belli bir toplantı ve kült merkezinde biraraya geldiğini düşünerek böyle bir merkez için Kıran Gölü'nü önermek anlamlı görünmektedir. Ancak, aksine işaret eden bir durum olmamakla birlikte, bu öneriyi doğrudan destekleyen bir veri de bulunmamaktadır. Yüzeyde ele geçen kırmızı figürlü keramik parçaları dolaylı bir onay sağlamaktadır. Bu parçalar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü üyelerinden Kuttalımsı Gökay tarafından bir çan kraterine ait olarak teşhis edilmiş ve 5. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir (burada kendisine bir kez daha teşekkür ederiz).

(6) Blümel, W., *Die Inschriften der Rhodischen Peraia, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 38, Bonn 1991; Bresson, A., *Recueil des inscriptions de la Pérée Rhodienne (Pérée Intégrée)* Paris 1991.

(7) Bean-Fraser, a.e., 96.

(8) Bean-Fraser, a.e., 96 vd.

Kutsal alanın sunduğu genel görüntü, incelenen yapıların mimari özellikleri ve bazı ayrıntılar ilk düşüncelerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bütünde izlenen tasarım yaklaşımı, dik açılar, simetri eksenlerinin ve ilgili mimari parçaların eksikliği, Kıran Gölü Kutsal Alanı'nın ortaya çıkışını en azından Hellenistik Dönem öncesine götürmektedir. Kutsal alan olasılıkla bir elden ve bir kerede tasarlanmamış, zaman içinde farklı teknik ayrıntılarla inşa edilen yapılarla organik bir gelişme göstermiştir. Mimari anlayış, Pedersen'in ana hatlarını ortaya koyduğu, Karya bölgesinin geniş yapay teraslamalara dayanan Hekatomnoslar dönemi inşaatlarının tasarlama ilkelerine de uzak durmaktadır⁹. Buna karşılık, yakın çevreden tanınan, 4. yüzyıla ait iki önemli kutsal alanla kısa bir karşılaştırma bazı benzerlikleri ortaya koymaktadır.

Bunlardan ilki Kastabos'taki yarı-tanrıça Hemithea'nin kutsal alanıdır. Burada, İon düzeninde bir peripteros, ayrıca kütle ilgili işlevler taşıyan küçük yapılar ve yamaca inşa edilmiş bir tiyatro bulunmaktadır. Hemithea Kutsal Alanı 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir¹⁰. Rodos'ta, Kamiros'un bölgesi içinde yer alan Apollon Erethimios Kutsal Alanı'nda da küçük bir tiyatro ve Dor düzeninde bir tapınak ortaya çıkarılmıştır. Tapınak 5. yüzyıl sonu - 4. yüzyıl başına, tiyatro 4. yüzyıla tarihlenmektedir¹¹. Tarihleri birbirine yakın bu iki merkez, kapladıkları alan, birer küçük tiyatronun bulunması, yapıların yerleştirilmesinde izlenen serbest tutum ve kent dışındaki yalıtılmış konumları açısından Kıran Gölü'yle paralellik içindedir. Ayrıca 12 İyon kentinin toplantı merkezi Panionion'daki yapıları ve yerleşim düzenini de hatırlamak yerinde olacaktır. Burada da 4. yüzyıla tarihlenen ve Kıran Gölü'ndeki yapıyla hemen hemen aynı planı ve ölçüleri taşıyan bir bouleuterion yer almaktadır¹². Bouleuterionun yerleştiği yamacın üzerinde de 6. yüzyıla tarihlenen, dar uzun planlı bir sunak bulunmaktadır¹³.

Rodos Karşıyakası'nın, Kedreai'dakinden sonra en iyi korunmuş tiyatrosu Amos'tadır. Amos tiyatrosu, plan, boyutlandırma, profilsiz oturma sıraları ve çokgen örgülü cavea duvarı açısından Kıran Gölü tiyatrosu ile benzerlik içindedir. Aynı duvar örgüsüyle Amos'un 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen surlarında da karşılaşılmaktadır¹⁴.

(9) Pedersen, P., *The Maussolleion at Halikarnassos* III/1, Aarhus 1991, 97 vd.

(10) Cook-Plommer, a.e., 168 vd.

(11) Jacopi, G., Il tempio e il teatro di Apollo Erethimio, *Clara Rhodos* II/2, 79 vd. ; Papachristodoulou, I., *1 Arkhei Rhodiaki Dimi*, Athina 1989, 107 vd.

(12) Kleiner, G. v.d., Panionion und Melie, *Jdl Erg Heft* 23, Berlin 1967, 36, şek.11,12.

(13) Kleiner, a.e., 28, şek.9.

(14) McNicoll, A.W., *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates* (basılmamış doktora tezi) University of Oxford 1971, 358.

Kıran Gölü'nün saptanabilen yapıları arasında en ilginç kuşkusuz tapınaktır. Tasarım özellikleri, yapının Anadolu'dan tanınan örnekler çerçevesinde değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Anadolu'dan şimdilik karşılaştırma olanağı veren tek örnek Teos akropolündedir. Burada 1924 yılında çalışan Béquignon ve Laumonier tarafından sözü edilen yapı¹⁵, önceki yıllarda Mustafa Uz, şimdi Numan Tuna ekibince ele alınmış ve hekatompedos olarak nitelendirilmiştir¹⁶.

Kıran Gölü tapınağının bir hekatompedos olarak tasarlanması, 1:4 oranında dar uzun bir naos ve peristasisin eksikliği biraraya geldiğinde ortaya hemen geometrik ve erken arkaik uygulamaları hatırlatan bir görüntü çıkmaktadır. Bilinen örnekler arasında Eretria, Thermos ve Samos'taki -peripteral oluşları artık tartışmalı- 7. yüzyıl yapıları sayılabilir. Ancak tapınak tasarımlarında görülen dar uzun planlar 6. yüzyıldan itibaren yerini, uzun ve kısa kenar ölçülerinin birbirine yaklaştığı örneklerle bırakmıştır. Diğer taraftan, 5. yüzyıl sonunda ve 4. yüzyılda, Arkaik Dönem'in dar uzun şemalarını tekrarlayan bir dizi yapı ortaya çıkmıştır¹⁷.

Aynı şekilde yapının bir hekatompedos olarak tasarlanmış olması da tarihlendirme için doğrudan bir çıkış noktası vermemektedir. Tapınak tasarımlarında hekatompedos fikri uzun yüzyıllara yayılmıştır¹⁸. Yukarıda anılan 7. yüzyıl yapılarının yanında, geç Arkaik Dönem'den Paestum'daki Athena Tapınağı, 6. yüzyıl sonu 5. yüzyıl başından Atina'daki, yazıtıyla da tanınan "Hekatompedon" hatırlanabilir. Yine Knell, stylobat uzun kenarlarında 100 ayak ölçüsünü taşıyan çok sayıda 4. yüzyıl yapısını biraraya getirmiştir¹⁹. Nihayet Priene'deki Athena Tapınağı'nın da naos dış ölçüleri yaklaşık 100 ayak uzunluğundadır²⁰. Bu ve benzeri örnekler 7. yüzyıldan Hellenistik Dönem'e kadar birçok tasarımda 100 ayak ölçüsünden hareket edildiğini göstermektedir.

Bu bilgiler ile yukarıda aktarılan 5. yüzyıl sonu ve 4. yüzyıl tasarımlarındaki arkaizm eğilimi bağdaştırıldığında Kıran Gölü hekatompedosunun oluşumu için bazı bağlantı noktaları elde edilmektedir.

(15) Béquignon, Y. - Laumonier, A., Fouilles de Teos 1924, *BCH* 49/1925, 284 vd.

(16) Tuna, N., Teos Araştırmaları 1993, *AST* XII/1995, 169 vd.

(17) Knell, H., Die Anfänge des Archaismus in der griechischen Architektur, *Xenia* 33, Konstanz 1993: Burada bu geriye dönüşün, arkaizmin nedenleri işlenmekte ve çoğu 4. yüzyıldan olmak üzere bu özellikleri gösteren başlıca örnekler sıralanmaktadır (Bassai'de Apollon Eipkurios Tapınağı, Tegea'da Athena Alea Tapınağı, Delphi'de "yeni" Apollon Tapınağı).

(18) Tölle-Kastenbein, R., - Németh, G., Das Hekatompedon auf der Athener Akropolis, *Jdl* 108/1993, 47.

(19) Knell, H., Dorische Ringhallentempel in spät- und nachklassischer Zeit, *Jdl* 98/1983, 230.

(20) Koenigs, W., Der Athenatempel von Priene, *IstMitt.* 33/1983, 142.

una, yine yukarıda sözü edilen, yakın çevredeki 4. yüzyıl tesisleri, Hemitheia ve Apollon Erethimios kutsal alanları eklendiğinde, Kıran Gölü Kutsal Alanı'nın ortaya çıkışı için 4. yüzyılı önermek, bir ilk düşünce olarak uygun görünmektedir. Keramik buluntular, Rodos kentinin kurulmasıyla 408'de gerçekleşen synoikismosla veya Yarımada Birliği ile olası bir bağlantı, bu ilk düşünceyi 5. yüzyıl sonuna yaklaştırabilmektedir.

Kıran Gölü Kutsal Alanı'nın tapınak dışındaki diğer elemanlarından 1 No lu yapının konumu ve teknik özellikleri, bunun tapınaktan sonra inşa edildiğini düşündürmektedir. Yapımında kenet ve zıvananın kullanılmadığı, iki cidarlı atkılı duvar örgüsü ile 1 No lu yapı, Karya'da 4. yüzyılın ortalarından itibaren geliştirilen ve bütün Hellenistik Dönem boyunca geçerliliğini sürdüren tekniği tekrarlamaktadır. Kutsal alanın güneydoğusunda, mezar anıtı olarak teşhis edilen yapıdaki kenarları pahlı dışbükey bosajlı duvar işçiliğinin en erken örneği Priene Athena terasının doğu duvarıdır. Bu işçilik 3. ve özellikle 2. yüzyılda yaygınlaşmıştır; dolayısıyla Kıran Gölü'ne de Yüksek veya Geç Hellenistik Dönem'de ulaşmış olmalıdır. Yüzey buluntularından damgalı amfora kulbu da yaklaşık 2. ve 1. yüzyılları vermektedir. Bu şekilde Kıran Gölü Kutsal Alanı'ndaki faaliyetin en azından geniş anlamıyla Hellenistik Dönem'de de sürdüğü görülmektedir.

Tarihleme arayışları şimdilik kabul edilebilir geniş bir çerçeveye oturtulan Kıran Gölü Kutsal Alanı'nın bulunmasıyla, Rodos Karşıyakası'nın, Rodos Adası'na doğrudan bağlı, çok az tanınan bu bölgesi için yeni bir kült merkezi kazanılmış olmaktadır. Kıran Gölü, 1960'larda Kastabos Hemitheia Kutsal Alanı'nın ortaya çıkarılmasından bu yana yarımadada belgelenen ilk kent dışı kutsal alanıdır. Tiyatrosu, hekatompedosu ve bağlı yapılarıyla Kıran Gölü merkezi Anadolu arkeolojisine ilginç sonuçlar vaad etmektedir.

MEZAR ANITLARI

Zeynep KUBAN

Bozburun Yarımadası'nın değişik mezar anıtlarıyla daha önce birçok araştırmacı ilgilenmiştir. Burada en dikkat çekici özel anıt örneğini kuşkusuz Almanca kaynakların "Stufenpyramide", İngilizce kaynakların da "stepped pyramid" olarak adlandırdığı tip oluşturmaktadır. Şimdiye kadar mezar anıtları olarak tanıtılmış olmalarına rağmen bu görüşü ka-

nıtlayacak veya çürütecek bir bilgiye henüz sahip değiliz. Araştırmacılardan en son Carter konuyla ilgilenmiş, araştırma tarihini ve karşılaştırmalı örnekleri derlemiştir²¹.

Carter'ın tanıttığı ve tipolojik olarak sınıflandırdığı basamaklı piramitlerin çeşitlemeleri Kıran Gölü çevresinde de görülmüştür: kareye yakın üç ve dört basamaklı, eşkenar üçgen üç basamaklı ve dikdörtgen üç basamaklı piramitler birinci grubu oluşturmaktadır. Aynı şekilde Carter'ın tipolojisinde "tip c" ve "tip d" diye adlandırılan ikinci grup bloklar da Kıran Gölü yakınında tespit edilmiştir. Üzerinde bir veya iki, kareye yakın oyugu bulunan bu bloklar, etek kısımlarında fascia görüntüsü veren bir kademelenmeye sahiptir. Bu ikinci grubun belirleyici özelliği de büyük dikdörtgen bloklarda piramidal bir yükselme yerine yataylığın vurgulanmış olmasıdır.

Hem basamaklı piramitlerde hem de yassı büyük dikdörtgen blokların üzerinde açılmış olan oyukların işlevleri şimdiye kadar çözülememiştir²². Kıran Gölü çevresinde bulduğumuz stel benzeri bazı blokların bu soruya yanıt getirdiğini sanıyoruz.

Basamaklı piramitlerin bazılarının üzerinde bir veya iki dikdörtgen oyuk bulunmaktadır (Resim: 7). Bu oyuklara oturabilecek bir parçayı Kıran Gölü çevresinde tespit etmiş bulunuyoruz. Stel görünümüne²⁴ dikdörtgen gövdeli bu parçanın baş ve kaidesi yalın profillerle gövdeden 5 cm kadar taşmaktadır. Yaklaşık 1 m yüksekliğindeki stelin altında bir çıkıntı vardır. Tabanın uzun kenarına dik hazırlanan 15 cm genişliğinde, 17 cm uzunluğunda ve 10 cm yüksekliğindeki bu çıkıntı, çevrede gördüğümüz bazı basamaklı piramitlerin üzerindeki yuvaya oturmaya, ölçüleri itibariyle uygun gözükmektedir (Resim: 8).

İkinci grubu oluşturan yassı büyük dikdörtgen blokların üzerinde bulunan oyukların kenar uzunlukları 20-30 cm arasında değişmektedir. Kıran Gölü çevresinde muhtemelen bu oyuklara yerleştirilen 'steller' gözlemlenmiştir. Tespit edilen parçalardan bir kısmının toprağa gömülü olması, bütün ölçülerini almamızı engelledi. Ancak üç örnekte bazı ortak özellikler belirleyebildik. Bunlar 22, 25, 28 cm'lik kenar ölçülerinde kare kesitli bir gövdeden oluşmakta ve üst kısımda iki kademeli pro-

(21) R.S.Carter, The 'Stepped Pyramids' of the Loryma Peninsula, *Ist.Mitt.* 32/1982, 176 vd..

(22) a.e., 186 v.d.

(23) a.e. 195.

(24) P.M.Fraser, *Rhodian Funerary Monuments*, Oxford 1977. Yayının arkasındaki katalogda bu stele benzer birçok örnek gösterilmiştir. res.18 b, 20 a, 20 b, 21 b. Ancak Rodos'taki örneklerde yuvaya oturan çıkıntı uzun kenara paralel hazırlanmıştır.

fillerle genişlemektedir. Profille genişleyen üst kısım düz bitirilmemiş, bir örnekte 20 cm çapında, 2,5 cm derinliğinde dairesel bir oyuk işlenmiştir (Resim: 9). Bir başkasında ise benzer bir oyukun içinde küçük bir (3,5 cm çapında) “göbek” bırakılmıştır (Resim: 10). Örneklerin birinin tamamen toprak üstünde olmasından dolayı yüksekliği 44 cm olarak tespit edilebilmiştir. Benzer başka örneklerin gömülü haldeyken bile 100 cm’den uzun olması ise 44 cm’lik bu ölçünün kurallaştırılmaması gereğini göstermektedir.

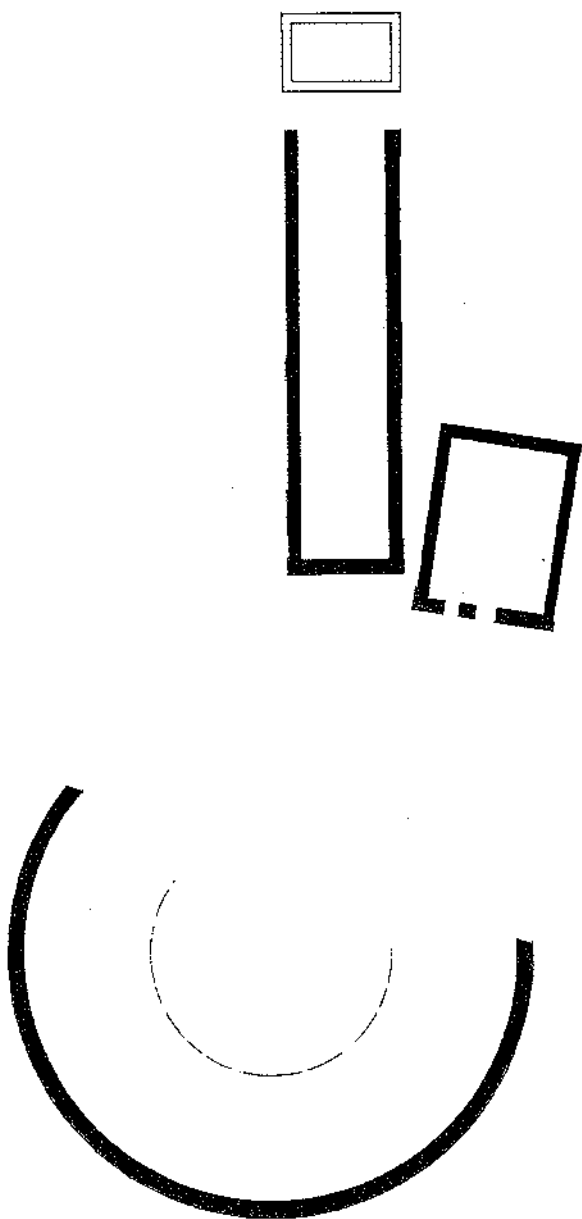
Ne var ki kare kesitli örneklerde de, stele benzeyen örnekte de ne yazıya ne de boya izine rastlanmıştır.

Yukarıda söz ettiğimiz anıtlardan başka büyük blok taşlardan oluşturulmuş (blok ebatları yaklaşık: 90 x 90 x 25 cm) oda mezarlara da rastladık. 110 x 200 cm boyutlarında olan bir oda mezarın üzerine hafif eğimli beşik çatı biçimli bir kapak örtülmüştür, ancak kapağın parçaları bugün mezarın çevresine saçılmış durumdadır

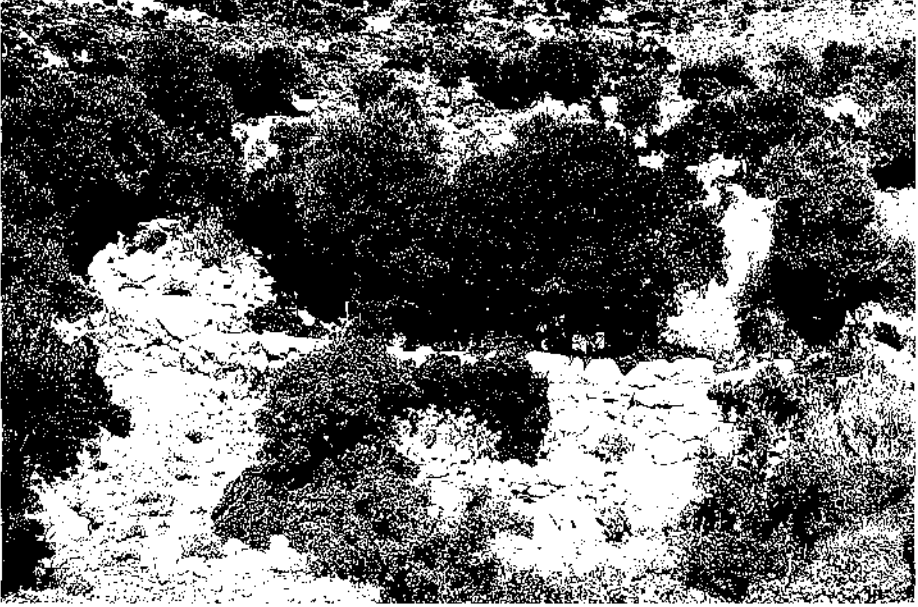
Kıran Gölü çevresinde yaptığımız bu kısa çalışma bile birçok ilginç sonuç vermiştir. Bu yüzden bölgedeki mezar anıtlarının tekrar gözden geçirilip, yeni bulgularla tamamlanarak değerlendirilmesi kuşkusuz yararlı olacaktır. Çalışmamızın bir bölümünü de ileride bu alan oluşturacaktır.

Harita : Bozburun Yarımadası

Çizim 1: Kıran Gööl Kutsal Alanı, tiyatro, tapınak-sunak ve 1 numaralı yapı

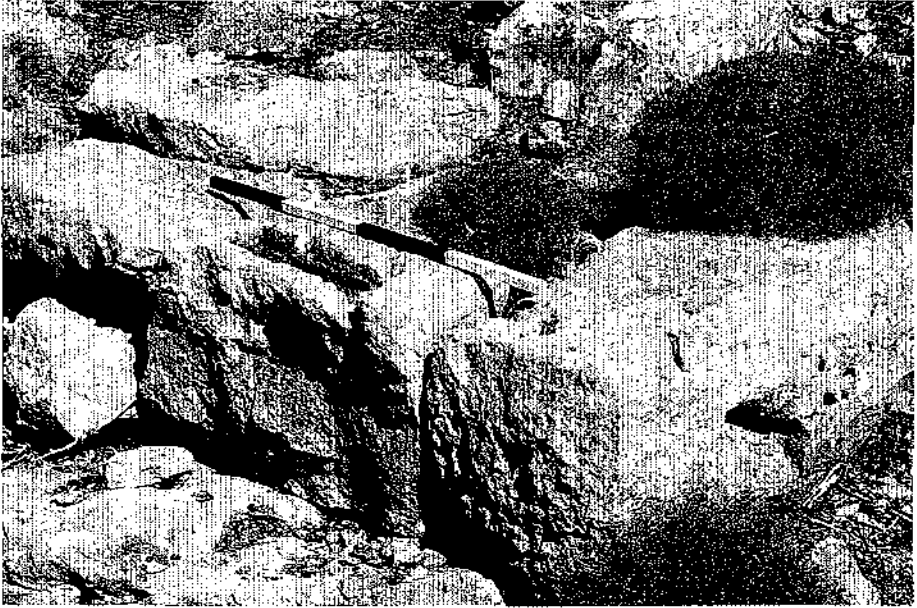
Resim 1: Tiyatro, cavea duvarı

Resim 2: Tapınak, temel duvarı (kuzey)

Resim 3: Tapınak, batı duvarı

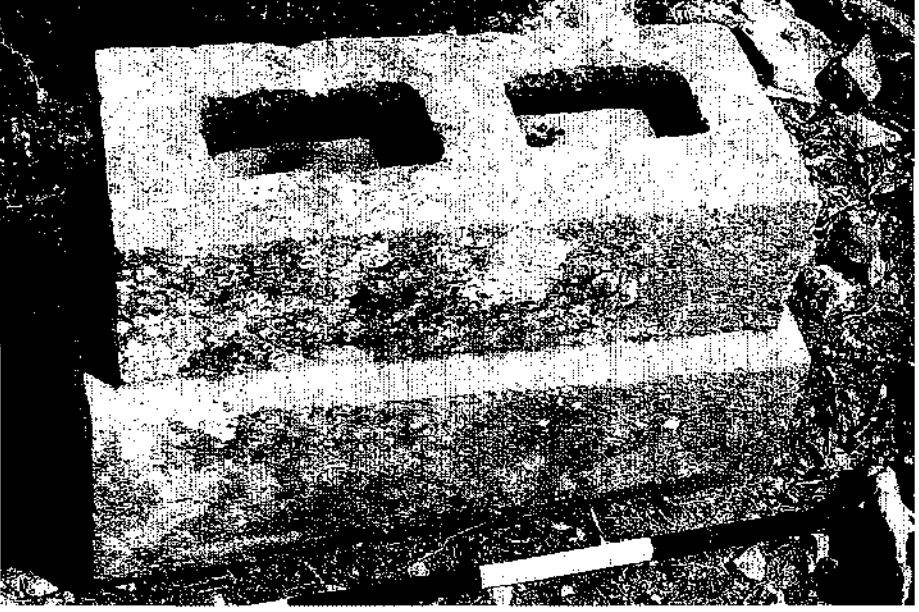
Resim 4: Tapınak, güneydoğu köşesi

Resim 5: Sunak

Resim 6: 1 numaralı yapı, doğu duvarı

Resim 7: Basamaklı piramit

Resim 8: Basamaklı piramit üzerine oturtulan stel

Resim 9: Stel

Resim 10: Stel

SILLYON. RESEARCH WORK 1995

*Michael KÜPPER**

Sillyon in Pamphylia is located on a 233 m high hill between Perge and Aspendos (Fig. 1.2). In his book about the cities of Pamphylia and Pisidia published in 1890, Lanckoronski included also a chapter about Sillyon¹. His description is limited to the large buildings on top of the hill and the fortification wall with its towers and gates, parts of which are well preserved. The plan which he gives is limited in the same way. Since then no systematic work has been done at Sillyon.

In September 1995, a small team of two archaeologists, one student and two surveyors started a systematic survey, which pursued two aspects²:

and firstly a 'city-survey' on the plateau on top of the hill
and secondly a 'field-survey' in the environs.

The original idea was to use Lanckoronski's plan as a basis and to fill in every new discovery by measuring from points, which could be identified in the plan. A first visit together with our surveyors made clear that this method was not practicable, because there were only very few of those points and Lanckoronski's plan was insufficiently. Therefore we decided to start measuring for a completely new plan.

(*) Dr. Michael KÜPPER, Seminar für Alte Geschichte, Philipps-Universität Marburg, Wilhelm-Röpke-Str. 6c, D-35032 Marburg, ALMANYA

(1) K. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens* (1890) 64-84 with plan page 64 fig. 51.

(2) I would like to thank the Turkish Ministry of Culture which gave us the opportunity to work in Sillyon in 1995. I am especially grateful to our commissioner Seher Türkmen, who was always helping the crew in every situation. Thanks also to the director of the Museum of Antalya who gave us any help we needed. Last not least I am very grateful to all members of the crew who did their work with great enthusiasm and made the following report possible. The work was paid by the Deutsche Forschungsgemeinschaft and supported by AGFA and KODAK.

After only four weeks work we now have a new and precise plan of the central area of the city (Fig. 3). This plan, which already includes nearly all the buildings which Lanckoronski and his team measured, gives now the opportunity to control the old plan. A comparison of the plans shows that Lanckoronski's is relatively exact for the plateau itself. The location of the large buildings is nearly correct and reliable. This is not true for the edges of the hilltop. This is not only because modern instruments are more exact, but also because the outline of the hill has changed in the last hundred years. These changes still continue today, as a large piece of rock which fell down in March 1995 perfectly illustrates (Fig. 4).

Parallel to the beginning of measuring, the so called 'city-survey' was started to find out, which part of the large territory should be further investigated in the first campaign. We easily found a vast area of private settlements at the north-western and northern edge of the plateau, so far unknown, which covers at least 60.000 m². In contrast to the central part of the plateau, this area was covered only by bushes and very little earth. Thanks to this, we were able to clean about 4000 m² at the southern end of what we call the North-West-Quarter (Fig. 5); on the plan shown with closely dotted lines.

All structures are cut out of the rock. The technique of cutting was clearly visible (Fig. 6). At first, a channel was chiseled out along the walls of the planned rooms. Afterwards the rock in the middle was broken by watering wooden wedges. This method is well known from quarries, but is normally not mentioned in reports of work on private architecture. Nevertheless it may have been used at other places as well.

The cleaned area contains small streets with water channels in them (Fig. 7), and private houses. Until now, there was no indication of a sanctuary or any kind of official building. Every house has at least one cistern and an open court (Fig. 8).

The extremely high number of cisterns all over the plateau (single dots in plan Fig 3) shows that water was extremely rare and precious already in ancient times.

The cisterns are normally pear-shaped as it is known from the classical period. Until now, we counted and surveyed 78 cisterns, but there are a lot more, which will at least indicate the approximate area, which was covered by private houses.

The pottery that was collected in the North-West-Quarter is mostly terra sigillata from Early Roman to Late Roman times; also byzantine and later wares occur. The types include coarse- and household-ware as well as fine pottery - as to be expected for dwelling houses. Much more interesting are the older finds: We collected fragments of hellenistic storage jars, several fragments of black glazed fine pottery of the third, fourth and fifth century BC and two fragments of archaic lamps of the sixth century BC. The black glazed pottery is partly local ware, but often attic import. It shows that habitation on the hill began much earlier than the fourth century BC, from which our first historical mention by Skylax dates. A small fragment, which doubtless belongs to the beginning of the Early Bronze Age, indicates a settlement even at this time.

Because this all are surface finds, the pottery alone cannot provide a dating for the North-West-Quarter. Luckily, we were able to make an observation at the southern end of the area of habitation. The entrance to our House IV is in alignment with rock-cuttings about 100 m apart, and is also in line with the rectangular system of streets of the West-Quarter (Fig. 9A). Falling out of this axis is a portico, which disturbed the southern end of House IV at the time of its erection (Fig. 9B). The portico possesses a vault at its southeastern end, which -to judge by its architectural design and urban context- should be dated to early hellenistic times, at least not later than 200 BC. This is the terminus ante for House IV.

On the other hand, House IV shows three phases and only the last one is disturbed by the portico. The date of the original erection of House IV -and the whole North-West-Quarter, which is connected to it- should therefore be placed in the late fourth century BC or earlier. Maybe the black glazed pottery of the fifth century BC indicates the date of the first construction.

So much far the 'city-survey'.

Because of the extensive work on the hill and the rather small team, the field-survey had to be shortened a little. Nevertheless we catalogued 18 find places. Of four of them plans were measured. Amongst scattered pottery and some stone fragments -displaced and reused in the nearby villages-, some architectural remains could be observed.

The best preserved is SU 1, which lies in the west, directly at the foot of the hill (Fig. 10, 11). It is a rectangular building 12,30 x 8,40 m. The outer faces of the walls are built of square limestone blocks. The western wall is preserved to a height of about 2,80 m. The inner faces must

have been of rubble, but are lost (Fig. 12). A rubble wall divides the building into two rooms. The entrance must have been in the east corner, because here only one coarse is preserved. Everywhere else we found two or more coarses.

South of the building is another square room cut out of the rock, which bears a recess of 20 x 20 cm in its northern wall about 40 cm above ground level (Fig. 11). It must have been used to carry one beam of an oil press. This leads to the interpretation of SU 1 as a farmstead.

The same topographical situation, directly at the foot of the hill brought three other find places - SU 2, 3 and 15 at the southern foot of the hill (Fig. 13). The linear distance between them is only about 300 m and they were connected by a roughly paved road, which is cut by a modern path. All three ruins show the same construction technique, as was visible at SU 1, but the walls are only one coarse high preserved (Fig. 14). At SU 3, parts of the inner face of rubble masonry are recognisable. As far as is ascertainable, the ground plans are identical with that of SU 1.

Because of the great similarity with SU 1 -topography, construction and ground plan-, SU 2, 3 and 15 should also be interpreted as farmsteads.

The pottery found in alls these places is very homogenous. There is a large quantity of roman sigillata and storage jars of different quality, which represent a common ensemble of dwelling houses. In all places we found older pottery as well; hellenistic storage jars and household ware, and late classical/early hellenistic black glazed pottery. As in the North-West-Quarter, this earlier pottery points to the date of construction of the farmsteads in the late fourth century BC. Here and there, the roman pottery indicates an intensive reuse of older structures without destroying or modifying them.

The first year's campaign has produced connected greek material from Western Pamphylia. The city of Sillyon was already in the classical period clearly much larger and more prosperous than historians have so far recognised. The closely-knit housing on the plateau and the indication of very intensive agricultural activity immediately below the hill suggest that here a population center of major regional importance existed.

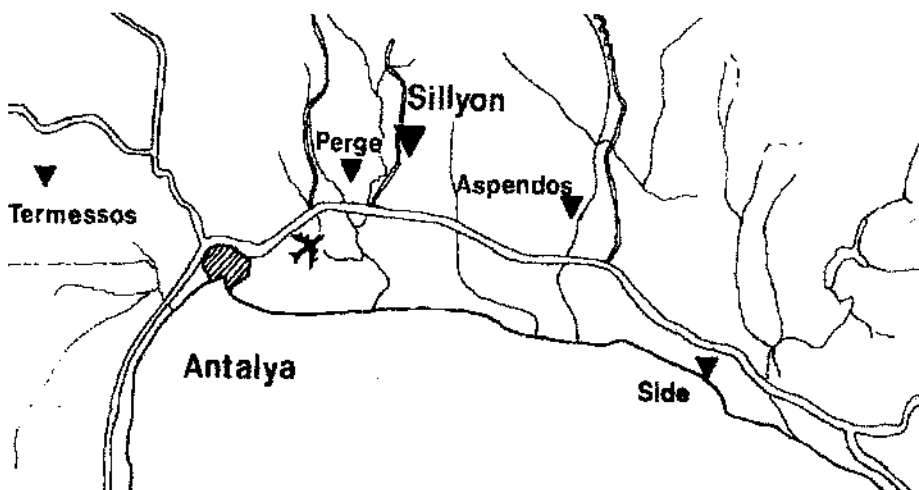

Fig. 1: Scetch-Map of Pamphylia

Fig. 2: Sillyon from West

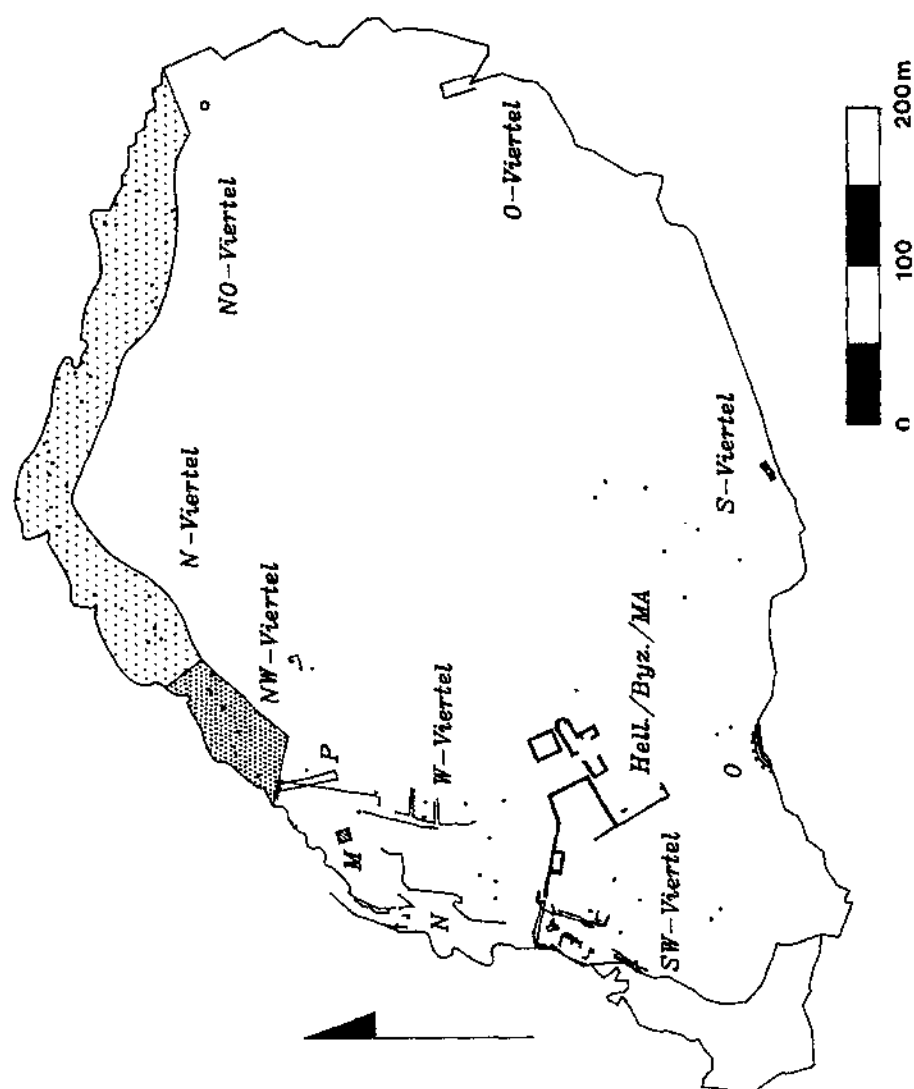

Fig. 3: Silyon, Plan 1995

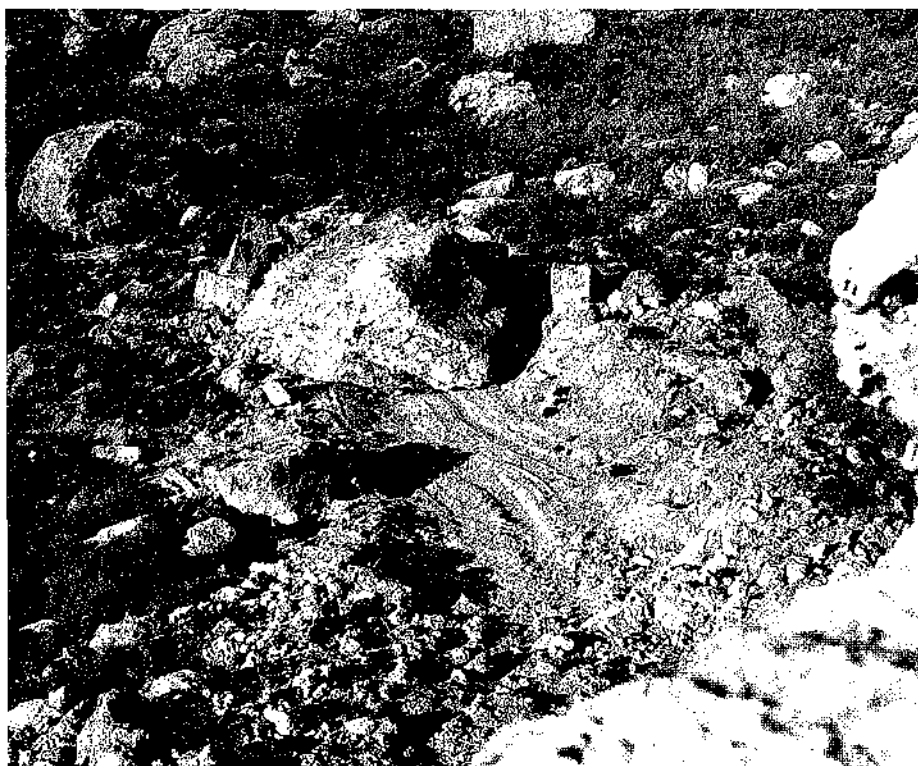

Fig. 4: Freshly fallen rock in 1995

Fig. 5: North-West-Quarter from SSW.

Fig. 6: Norh-West-Quarter, Traces of Rock-Cutting

Fig. 7: Norh-West-Quarter,
Street III from SW.

Fig. 8: North-West-Quarter, House II, lower terrace

Fig. 9: North-West-Quarter, View from House IV to the South.

Fig. 10: SU 1 from West

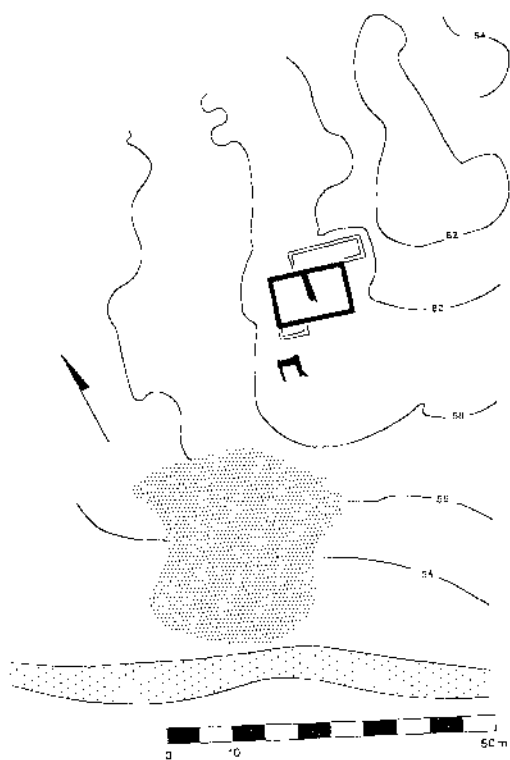

Fig. 11: SU 1, Plan

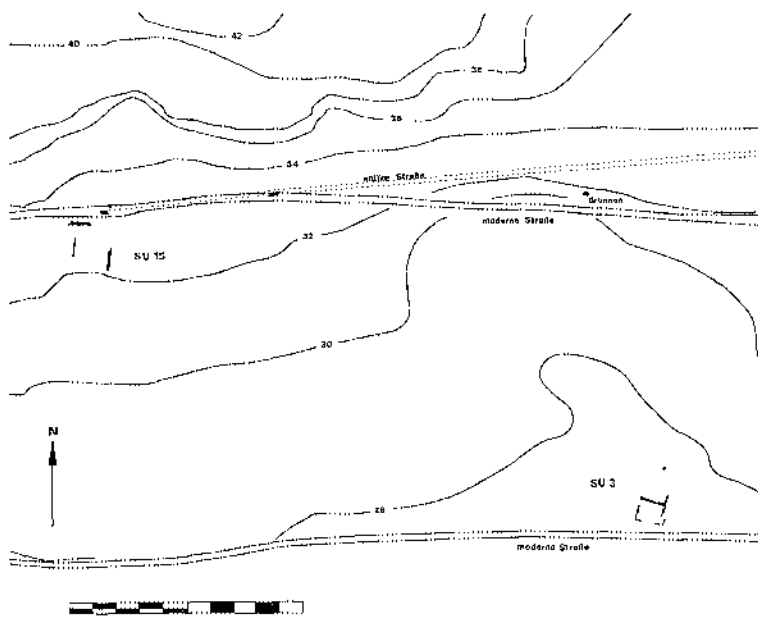

Fig. 13: SU 3/15, Plan

Fig. 14: SU 3, South-Wall from East.

DER ISTLADA-SURVEY: DIE KAMPAGNE 1995

Thomas MARKSTEINER *
Andreas KONECNY

Zielsetzung und Methode des seit 1994 im Siedlungsraum um die antike Niederlassung Istlada (Vilayet Antalya, İlçe Demre) in Zentrallykien durchgeführten Surveys wurden schon im Vorbericht zur ersten Kampagne (1994) dargestellt¹. Während der Kampagne 1995 konzentrierten sich die Arbeiten vorrangig auf die geodätische Aufnahme und die Beschreibung des Ruinenbestandes im Zentralort Istlada, es wurde aber auch mit der Begehung und der Befundaufmessung im weiteren Umland begonnen². Nebst dem Regierungsvertreter Cihan Tekin (Antalya), dessen Hilfsbereitschaft und hervorragende Kenntnis von Land und Leuten hervorzuheben sind, sei hier auch den anderen Teilnehmern, Hande Canbilen und Banu Marksteiner, nochmals herzlich für ihren großen Einsatz und die ausgezeichnete Zusammenarbeit gedankt.

Die Vermessungsarbeiten im Zentralort Istlada konnten 1995 weitgehend abgeschlossen werden³. Nicht nur die am Nordrand der Binnenebene befindliche Hangsiedlung, sondern auch die Nekropole und architektonische Streubefunde am südlichen Rand der Geländestufe wurden geodätisch aufgenommen (Abb.2). Die detaillierte Dokumentation einiger Befundkomplexe steht jedoch noch aus, so daß die Ar-

(*) Dr.Thomas MARKSTEINER, Lykienarchiv des Institutes für Klassische Archäologie der Universität, Wien- AVUSTURYA,
Andreas KONECNY, Lykienarchiv des Institutes für Klassische Archäologie der Universität, Wien- AVUSTURYA,

- (1) Th.Marksteiner in: *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı II* (1996) 89-102 Abb. 1-9
- (2) Die Kampagne 1995 wurde in der Zeit vom 20.09 bis 05.10 durchgeführt. Wie schon im Vorjahr erzwang ein Schlechtwettereinbruch den vorzeitigen Abbruch der Arbeiten.
- (3) Mehrere Polygonpunkte bei Istlada wurden durch A. Rieger (Karlsruhe) an das Vermessungsnetz des benachbarten Kyaneai-Surveys angeschlossen. Prof.F.Kolo und den Tübinger Kollegen sei bei dieser Gelegenheit herzlicher Dank für die mannigfaltige Unterstützung unseres Kleinen "Schwesterunternehmens" ausgedrückt.

beiten in Istlada auch einen Teil der folgenden Kampagne in Anspruch nehmen werden.

Das dicht verbaute Areal im Siedlungszentrum erstreckt sich entlang eines in seinem unteren Teil mäßig ansteigenden, nach oben hin aber immer steiler und felsiger werdenden Hanges, welcher eine nur wenige Hektar große, landwirtschaftlich nutzbare Binnenebene nordseitig begrenzt. Die Gesamterstreckung dieses eine Fläche von rund 1,5 Hektar bedeckenden Bereiches beträgt mehr als 200 m, seine durchschnittliche Breite liegt bei etwa 60 m. Während im Vorjahr die im Westbereich der Niederlassung befindlichen, aus einzelnen Hauseinheiten, aber auch aus mehreren ausgedehnten Gebäudekomplexen bestehenden und zumeist ausgezeichnet erhaltenen Befunde untersucht worden waren, erwiesen sich die Aufnahmearbeiten im Ostbereich (Abb.3) als sehr schwierig, da wir die Ruinen zumeist sehr zerstört und darüber hinaus auch dicht überwachsen vorfanden.

Wir nahmen die Arbeiten in dem östlich an die große dreischiffige Basilika anschließenden Bereich auf, in welchem sich vorwiegend späte, jedoch teilweise auf älteren Mauerzügen fußende Baubefunde fanden. Diese haben teils agglutinierenden Charakter, bestehen manchmal aber auch aus freistehenden Hauseinheiten und dürften sukzessive entstanden bzw. erweitert worden sein. Unter den in die frühen Siedlungsphasen gehörigen Befunden dieses Bereichs ist ein nördlich hangaufwärts der kirchenapsis gelegenes zweiräumiges Gebäude aus Hausteinen (Abb.4) aufgrund seiner Bauqualität und seines Erhaltungszustandes besonders hervorzuheben⁴. Nördlich desselben haben sich die Ruinen eines Baubefundes erhalten, welcher aufgrund mauertechnischer Erwägungen noch in klassischer Zeit entstanden sein könnte. Insgesamt konnte aber festgestellt werden, daß sich im östlichen Bereich der Siedlung, gegen ihre Peripherie hin, die Häufigkeit von Befunden, die älteren Siedlungsphasen angehören, deutlich verringert. Zwar wurden auch bei der Errichtung aller Bauten dieses Areals zahlreiche Spolien verwendet, welche jedoch zumeist aus dem Westbereich der Siedlung herbeigebracht worden sein dürften, da sich kaum Blockmauerwerk im Bauverband erhalten hat.

Die durch eine starke Streuung der Monumente gekennzeichnete Nekropole von Istlada erstreckt sich über die gesamte Ebene südlich der

(4) Der Grundriß dieses Gebäudes wurde schon im 19. Jh. aufgenommen und mit einer kurzen Beschreibung veröffentlicht. Dazu s. O. Benndorf - G. Niemann, *Reisen im südwestlichen Kleinasien I: Reisen in Lykien und Karien* (1884) 30.

Hangsiedlung und reicht bis nahe an den Südrand der Geländestufe, einzelne Gräber liegen jedoch direkt im verbauten Bereich (Abb.2). Insgesamt haben sich rund 30 Sarkophage in teils sehr fragmentarischem Zustand erhalten. Auf ihnen finden sich etwa 20 griechische Inschriften, welche schon im 19.Jh. durch Mitglieder der österreichischen Expedition aufgenommen wurden⁵. Auch wurde in die hoch aufragende und teils stark überhängende Felswand oberhalb der Hangsiedlung eine einfache, wohl als Grab zu deutende Felsöffnung geschlagen, die aufgrund ihrer exponierten Lage einer Untersuchung nicht zugänglich ist. Etwa 300 m östlich von Istlada findet sich eine vergleichbare Einrichtung, bei welcher es sich eindeutig um ein in lykischer Tradition stehendes Kammergrab handelt, welches wahrscheinlich mittels einer in noch erkennbaren Einlassungen verankerten Fassade aus Balken verschlossen werden konnte⁶.

Im an den Südrand der Ebene angrenzenden, felsigen Gelände befinden sich einzelstehende bauliche Streubefunde. Einige von diesen wurden aus Blockmauerwerk ohne Mörtelbindung errichtet und dürften in die frühen Siedlungsphasen von Istlada gehören, während andere durch ihr kleinsteiniges Bruchsteinmauerwerk, das unter Verwendung von Mörtel errichtet wurde, in die späten Perioden der Niederlassung datiert werden können. Eine eingehende Untersuchung dieses Bereiches steht noch aus, ist aber für 1996 geplant.

Insgesamt lassen sich in Istlada aufgrund bautechnischer Kriterien mindestens drei große Siedlungsphasen unterscheiden: Die frühen Bauten, die im Westen und im Zentrum der Niederlassung in teils ausgezeichnetem Erhaltungszustand anstehen, wurden aus zweischaligem, trocken verlegtem Blockmauerwerk hochgezogen (Abb.4). In einer zweiten Phase wurden in antiker Bautradition stehende Blocksteinbauten auf teils großflächigen Grundrissen erbaut. In deren nur mit schwachem bzw. teilweise völlig ausgewittertem Mörtelverband errichteten Mauerwerk sind zahlreiche, von älteren Bauten stammende Werkstücke als Spolien verbaut (Abb.7). Einer dritten erkennbaren Bauphase der Niederlassung entsprechen in reiner Mörtelbruchsteintechnik errichtete Bauten, die teilweise kleinteilige Grundrisse und eine gehäufte Verwendung von Tonnengewölben aufweisen. Diese letztgenannten Bauten bzw. Anbauten, deren Räume von Tonnengewölben überspannt waren, gehören, wie sich

(5) Eine Veröffentlichung des epigraphischen Materials aus Istlada steht leider noch aus.

(6) Eine architektonische Aufnahme dieses Befundes ist für die folgende Kampagne vorgesehen. Vergleichbare Gräber finden sich auch anderenorts im Surveygebiet.

aus ihrem baulichen Verhältnis zu anderen Befunden ablesen läßt, in eine Spätphase der Niederlassung (Abb.8)⁷.

An mehreren Befunden in Istlada läßt sich eine gleichlaufende Bauentwicklung ablesen: An ein in die zweite Siedlungsphase gehöriges, großflächiges und im Erdgeschoß einräumiges Hauptgebäude mit zwei oder drei Eingängen, dem oft eine hofartige Fläche vorgelagert ist, wurde sekundär an einer der Eingangsseiten ein Anbau aus Mörtelbruchsteinmauerwerk hinzugefügt. Diese Nebenbauten bestehen zumeist aus zwei oder drei von Tonnengewölben überspannten Räumen, deren mittlerer über einen aus der ersten Bauphase übernommenen Eingang vom Hauptgebäude aus betretbar war. In mehreren Fällen wurde in einen der lateralen Räume des Anbaus eine Zisterne integriert. Eine vergleichbare Bauabfolge findet sich an zahlreichen Befundkomplexen im Umland von Istlada.

Die Untersuchungen im Umland von Istlada hatten zwei Schwerpunkte: Aufnahmearbeiten an schon bekannten Fundstätten und Prospektion zur Vervollständigung des Flächenbefundes. Die geodätische Aufnahme einer dörflichen Siedlung (Dorf 1) etwa 500 m nordwestlich des Zentralortes konnte in dieser Kampagne abgeschlossen werden (Abb.5). Der Kern dieser Niederlassung befindet sich auf einer flachen Erhebung, die heute nahezu gänzlich von Feldfluren eingeschlossen ist. Westlich von dieser hat sich Streuverbauung erhalten. Die agglutinierende Kernsiedlung, in der durchwegs späte Befunde anstehen, besteht aus über einem Dutzend Raumeinheiten, die teils frei stehen, zumeist aber zu größeren Baukomplexen zusammengeschlossen sind. In ihrem Zentrum liegt ein großes, einst über zwei Eingänge betretbares Gebäude mit vorgelagertem Hof, an welches ein einzelner, von einem Tonnengewölbe überspannter Raum sekundär angeschoben wurde. Die Frage, ob es sich bei der Siedlung auf der Kuppe um ein großes Gehöft mit zahlreichen Nebenbauten oder um zwei oder mehrere nebeneinander liegende Einheiten handelt, kann nach dem derzeitigen Wissensstand nicht mit ausreichender Sicherheit beantwortet werden. Diesbezüglich könnte aber ein nach Abschluß der Begehungen anzustellender Vergleich mit anderen Anlagen des Surveygebietes Klarheit schaffen. Südwestlich der Kernsiedlung liegen neben zwei durch ihre Mauertechnik als spät gekennzeichneten Gebäuden auch stark zerstörte, aus zweischaligem Blockmauerwerk errichtete Ruinen älterer Befunde. Insgesamt lassen sich sich

(7) Es könnte es sich als zweckmäßig erweisen, diese bautypologisch und bautechnisch von anderen Mörtelbruchsteinbauten unterscheidbaren Bauaktivitäten einer vierten Siedlungsphase zuzuweisen.

an dieser dörflichen Siedlung ungefähr die gleichen Siedlungsphasen wie im Zentralort Istlada feststellen⁸.

Weitere Aufnahmearbeiten wurden im Bereich einer etwa 500 m östlich des Dorfes Kapaklı auf einer Kuppe befindlichen Niederlassung begonnen, deren Vermessung jedoch witterungsbedingt auf die nächste Kampagne verschoben werden mußte. Im Zentrum dieser kleinen Siedlung steht ein Turmgehöft mit teils stark zerstörten und bis in späte Zeit genutzten Nebenbauten. Zahlreiche, zumeist zu Pressen und Mühlen gehörige Steinbecken zeugen vom agrarischen Charakter des Komplexes. Südlich davon befindet sich eine große Terrassenanlage in Hanglage, die aus bautypologischen und bautechnischen Erwägungen in klassische Zeit datiert werden darf⁹. Am Südhang haben sich zudem Abschnitte einer mit großen Steinplatten befestigten Wegtrasse erhalten.

Im Zuge vom Begehungen wurden zahlreiche weitere antike und nachantike Siedlungsbefunde entdeckt, so daß sich im Surveygebiet die zu erwartende große Siedlungsdichte abzeichnet (Abb.). Eine kleine, auf einem Felsstock südöstlich des Dorfes Inisdibi befindliche Burganlage mit angeschlossener Hangsiedlung darf aus bautypologischen Erwägungen in klassische Zeit datiert werden. Weiters ist eine ausgedehnte Streusiedlung in der Bucht südöstlich von Kapaklı besonders hervorzuheben, im Bereich derer sich nicht nur die Fortsetzung der schon oben erwähnten Wegtrasse, sondern auch zahlreiche antike und nachantike Bauten erhalten haben.

Darüber hinaus konnten auch in den Dörfern Inisdibi und Kapaklı zahlreiche Hinweise auf antike und nachantike Besiedlung festgestellt werden. Der zumeist extrem schlechte Erhaltungszustand der Befunde erschwert jedoch eine eingehende Untersuchung und Interpretation.

Insgesamt ergibt sich für das zwischen Istlada, dem Bergrücken von Hoyran, dem Golf von Andriake und dem Sund von Kekova gelegene Surveygebiet das für Lykien schon aus anderen Gegenden bekannte Bild einer erstaunlich dichten Besiedlung in antiker, nachantiker und wohl auch byzantinischer Zeit.

In der nächsten Kampagne sollen die Untersuchungen im Zentralort Istlada abgeschlossen werden. Weiters sind Aufnahmearbeiten im Be-

(8) Ein Fragment glasierter Keramik, welches im Bereich der Kernsiedlung auf der Kuppe gefunden wurde, weist auf Nutzung der Niederlassung bis in spätbyzantinische Zeit.

(9) Die Streukeramik unterstützt den frühen chronologischen Ansatz.

reich der Niederlassung an der Gökkaya-Bucht und der klassischen Burg bei Inisdibi, die Vermessung des Turmgehöftkomplexes bei Kapakli sowie weitere Begehungen im Umland vorgesehen.

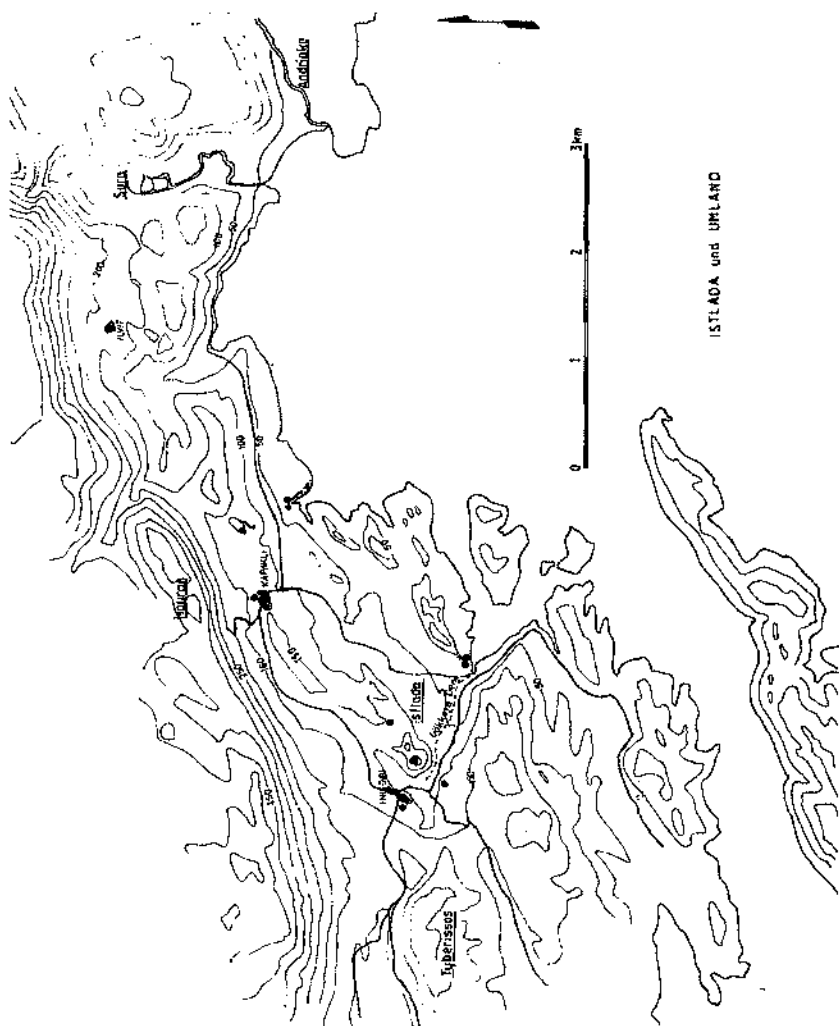

Abb. 1: Karte des Surveygebietes

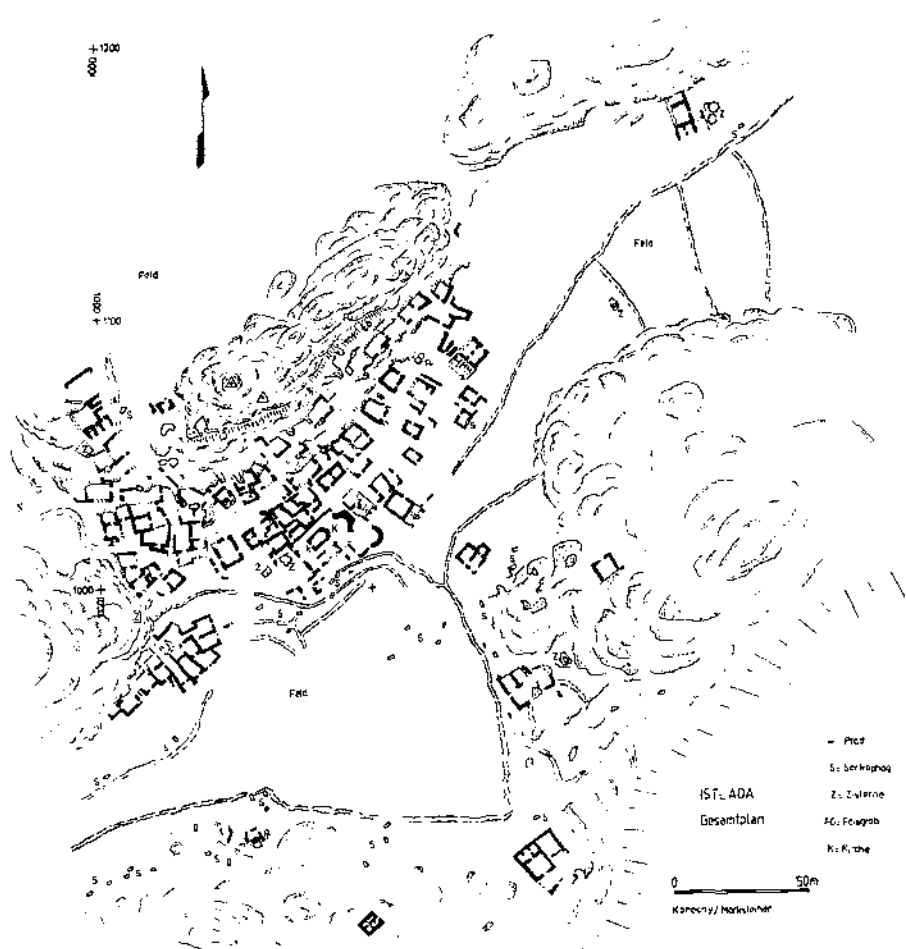

Abb. 2: Gesamtplan von Istlada

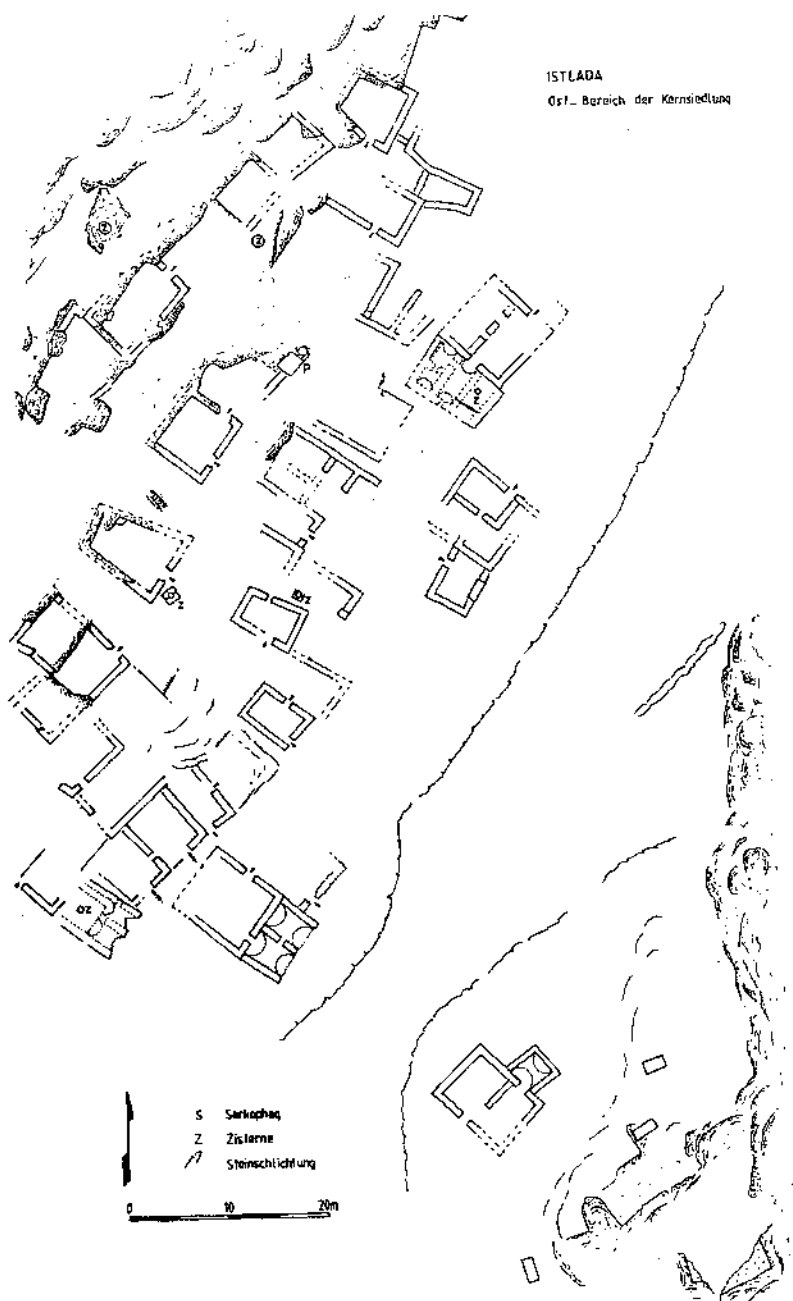
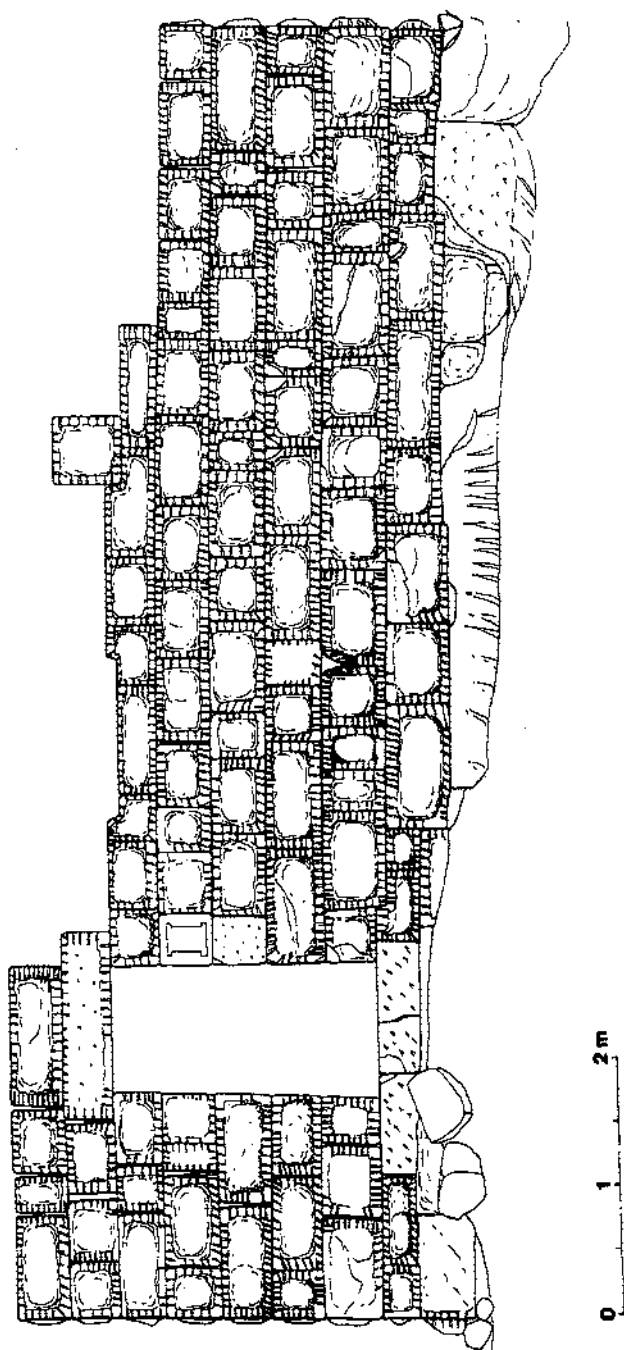

Abb. 3: Plan des Nordostbereiches von Istlada

UCAÖ/Z. 1995

Abb. 4: Islada, Fassade eines zweistöckigen Gebäudes

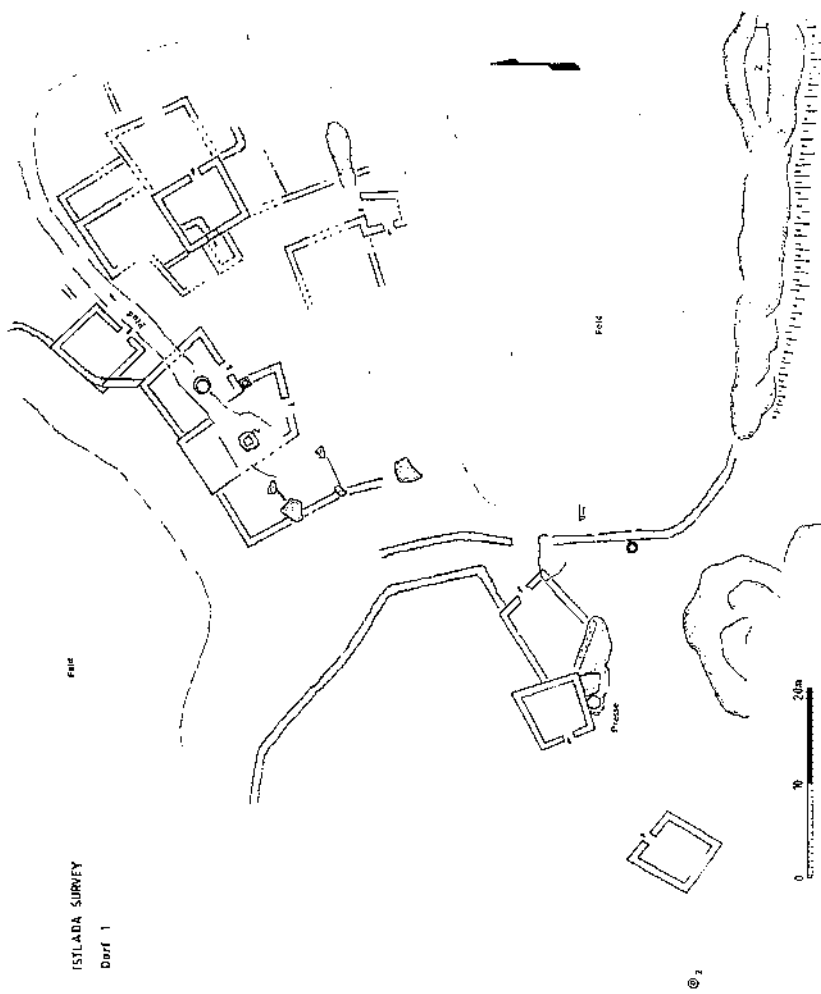

Abb. 5: Planaufnahme von Dorf 1

Abb. 6: Istlada

Abb. 7: Istlada, Eingang mit Kreuzzeichen am Deckstein

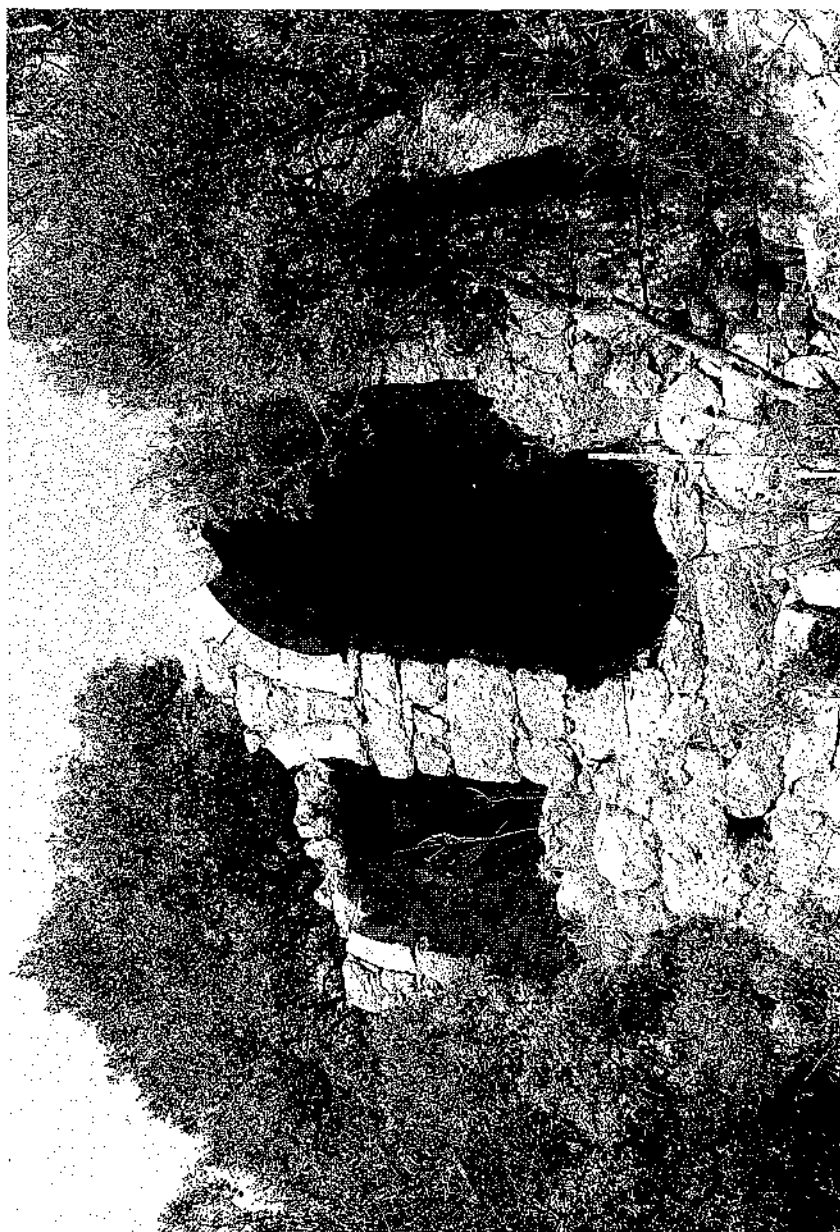

Abb. 8: Islada, Vorbau in Gewöblatechnik

1995 YILI KYANEAI VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Frank KOLB **

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından verilen araştırma izni sayesinde ve bize çok destek veren temsilcimiz Sayın Önder Öztürk ile 1995 kampanyası sırasında Kyaneai, Trysa, Hoyran, Korba ve Avşar Tepesi'ndeki yerleşimlerin belgeleme ve ölçümlerine, ayrıca arazinin sistematik taranmasına devam edilebilmiştir (Harita: 1).

Trysa'daki çalışmalar bitirilmiş ve yerleşimin planı tamamlanmıştır. Hoyran'da geçen senelerde belgelenen yerleşimden sonra nekropolün ölçümüne başlanmıştır.

Korba'da 1990 yılında (Çizim: 1) akropolde, 1993 kampanyası sırasında yamaç yerleşiminin bir bölümünde ve tepenin eteğindeki büyük Hristiyanlık dönemi basilikasında çalışılmıştır. 1995 kampanyasında ise yerleşimin sistematik olarak belgelenip ölçülmesine başlanmıştır. Ayrıca haritacılar tarafından tepenin topoğrafik bir planı oluşturulmuştur (Çizim: 2).

Yapı ve mezarların belgeleme ve ölçümleri özellikle tepenin güney eteğinde ve alt yamaçlarında uygulanmıştır. Düzlukte nekropol ve yerleşim arazilerinin birbirine karışmış olduğu ve yerleşimin hemen kenarından çiftlik yapılarının ve zirai yapı (presler v.s.) kalıntılarının başladığı görülmüştür. Yukarıda sözü edilen üç nefli büyük basilikadaki bitki örtüsü gelecek kampanyada belgelenip ölçülmek üzere temizlenmiştir. Bu önemli yapı olasılıkla Karabel'deki M.S.VI. yüzyıla tarihlenen Sion Manastırı'nın Başrahibi Nikolaos'un biyografisinde söz edilen Kroba adlı yerde bulunan S.Mikail Kilisesi'ne özdeştir.

(*) Prof.Dr. Frank KOLB, Historisches Seminar Abt. für Alte Geschichte der Universität Tübingen Wilhelmstr. 36, 72074 Tübingen-ALMANYA

Güney yamacın alt bölümünde, iyi korunmuş, geniş ve kompleks, arka duvarları kayaya oyulmuş bir dizi ev yapısı belgelenip ölçülmüştür. Belli ki bunlar çiftlik yapıları değildirler.

Hellenistik ve Roma çağlarında Korba'nın Kyaneai idaresi altında olan bir Kome merkezi olduğunu buradaki yazıtlardan biliyoruz. O zamanlarda yerleşim ortogonal düzende kurulmuştur. Batıya doğru uzanan meydan bir agora olabilir. Gelecek kampanyada da Korba'da çalışmalara devam edilecektir.

Kyaneai'da 1995 kampanyasında kontrol ve ölçüm çalışmaları uygulanmıştır. Bu çalışmalar sırasında şehir planının eksiklikleri giderilmiştir. Böylece tüm mezar yapıları da dahil olmak üzere şehrin tam planı oluşturulmuştur (Çizim: 3). Gelecekte hala birkaç yapının ayrıntılı olarak incelenmesi ve kentin ayrı yapım evrelerine ait ayrı planların oluşturulması gerekecektir.

Şimdilik hazırladığımız şehir planı (Çizim: 4) çok iyi korunmuş olan bir Bizans kenti görünümündedir. Kyaneai'da topladığımız keramik parçalarından en geç olanlar XIV. yüzyılın başlarına tarihlenebilir. Kyaneai piskoposluğunun 1315 yılında en son olarak zikredilmesine, bu keramik tarihlmesi çok uygun düşmektedir.

Batı Hamamı'nın yakınında bulunan Klasik Çağ'a ait lahitte temizleme çalışmaları sırasında önceden sadece kısmen bilinen bir bilingual yazıtın eksik kelimelerinin keşfedilmesi oldukça büyük bir sürpriz sonuç doğurmuştur. M.Ö. IV. yüzyılın başlarına ait yazıtta theoi agoraioi, yani Agoranın Tanrıları'ndan söz edilmektedir. Arkaik ve Klasik Likya'da şimdiye değin yalnız Xanthos'taki yazıtlı payede, Atina Agorası'nda ünlü bir sunak olan Agoranın Tanrıları belgelenmiştir. Dolayısıyla Antik polisin en önemli kurumlarından birinin Klasik Likya'da çok büyük bir etki ettiği belirmektedir, zira sadece Likya'nın en büyük ve ünlü kentinde değil, bilakis Kyaneai gibi küçük bir hanedan yerleşiminde bile benimsenmiştir. Ayrıca sözü edilen yazıttan Klasik Kyaneai'nin topoğrafik durumu hakkında ilginç bir sonuç çıkarılmıştır. Xanthos'daki gibi, Agoranın Tanrıları'na vakfedilen mezar yapısının Klasik agoranın kenarında bulunması gerekirdi. Bundan dolayı Klasik Kyaneai'in agorası da olasılıkla, aşağı yukarı Hellenistik ve Roma çağlarındaki agoranın yerinde bulunmaktaydı.

Ne Xanthos ve Kyanai ne de başka bir Likya yerleşiminde Klasik Çağ agorasının orijinal biçimi korunmamıştır. Oysaki 1992 yılında Avşar Tepesi'nde tespit edilen Likya hanedan yerleşiminde, olasılıkla

Klasik Dönem'e ait ve ondan sonra el değmemiş olan bir agora keşfettik (Çizim: 5). Akropolisin batısında ve biraz daha aşağısında olan bir terasta 45 x 45 m lik bir meydan olarak yayılmaktadır.

Xanthos ve Kyaneai'nin agoralarındaki gibi, kenarlarda mezar yapıları, özellikle paye mezarlar bulunmaktadır. Meydanın güneybatı tarafında depo benzeri bir bina, kuzey kenarında 6 m ye varan kalınlıkta, bir duvar gibi inşa edilmiş bir alt yapı saptanmıştır. Bunun üstünde belki, meydanda kutlanan törenlerin seyircilerinin oturdukları ahşap bir tribün konstruksiyonunun kurulduğunu tahmin edebiliriz. Meydanın güneyindeki büyük bir podyum bir Heroon'un temel yapısı olarak düşünülebilir. Burada gelecek kampanya sırasında Antalya Müzesi'nin başkanlığında bir sondaj yapmayı istiyoruz.

Böyle bir işbirliği ile geçen kampanyada, Sayın Akan Atila'nın kazı başkanlığı görevini üstlenmesiyle, güney yamaçtaki nekropolün içinde olan Hanedan Mezarı olarak adlandırılan mezarda başarılı bir kurtarma kazısı yürütülmüştür. Bu mezar yamacın içine giren bir oda mezarı olduğundan, kısmen de Likya kaya mezarlarının ön cephe süslemesini gösterdiğinden ötürü, kaya mezarlarının öncüsü olarak görünmektedir.

Kazının amaçları şunlardı: İlk olarak araştırma bölgemizin dışında şimdiye kadar saptanmamış bir mezar tipinin konstrüksiyon ayrıntılarını aydınlatmak.

İkinci olarak mezarın duvar tekniği (Çizim: 7), Avşar Tepesi'ndeki diğer yapılarda, Kyaneai çevresindeki başka yerlerde, örneğin Tüse'deki tapınakta, ayrıca Xanthos akropolisinde ve Apollonia'daki Heroon'da kullanılmıştır. Xanthos'ta bulunan duvar Fransız arkeologları tarafından M.Ö.V.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir. Bu tarihlenmenin doğrulanması araştırmalarımıza önemli bir sonuç getirecekti.

Mezar odasının çok eskiden kaçak kazılar tarafından tahrip edilip soyulmasına rağmen dikkat çekici buluntular saptanabilmiştir. Mezarın üstünde ve yanlarında, bir de mezarın içine kaymış olan toprakta çok sayıda yerli ve Attika keramiği toplanmıştır. Bunların içinde kırmızı figürlü ve birkaç siyah firnisli parça bulunmaktadır. İlk incelemeye göre Klasik Dönem'den daha geçe tarihlenebilecek parçalar çıkmamıştır. Mezar yapısının kuzeybatı köşesinde zemine yakın tabakadan gümüş bir sikke çıkmıştır (Çizim: 8). Ön yüzünde genel olarak Athena ya da Aphrodite ile özdeşlenen Maliya adlı Likya tanrıçası, arka yüzünde Likya tetraskesinin yanında Sp̄ntaza adlı hanedanın ismi Likçe bir yazıtlarla verilmiştir. Bu hanedanın sikkeleri araştırmacıların düşüncelerine

göre M.Ö. 480-420 arasına tarihlenebilir ve Avşar Tepesi'nden kuş uçuşu yaklaşık 10 km uzaklıkta bulunan Phellos'ta basılmıştır. Avşar Tepesi'nin akropolisi belki Hanedan Sp̄ntaza'nın ikamet yeri olmuştur.

Mezar odasının eşiğinin biraz altında başlayan kerpiç tabakasından herhalde cenaze armağanları olan buluntular ortaya çıkmıştır. Önemlilerini sıralayacak olursak; siyah firnisli pişmiş topraktan bir Attika kabı parçası üzerine kazıma tekniğinde yazılmış, Avşar Tepesi'nin ilk yazıtı keşfedilmiştir. Üç-satırlı, başı ve sonu eksik olan yazının, Günter Neumann'ın yorumuna göre içeriği; bir kişinin bir diğerine bu kabı hediye ettiğinden söz etmektedir. Keramik üzerinde korunmuş olan Likya yazıtlarından bu parça, tek örnek olarak, bir satırdan daha uzundur. Üstelik Neumann'a göre, yine Likya yazıtları içinde tek örnek olarak bustrophedon şeklinde, yani birinci ve üçüncü satır sağdan sola, ikinci soldan sağa dönerek, yazılmıştır.

Aynı tabakadan çıkarılan Attika siyah figürlü kabın parçaları Antalya Müzesi'nde birleştirilmiştir. Atlılar ve yaya insanları gösteren kap Haimon Ressamı atölyesine bağlanabilir; dolayısıyla aşağı yukarı M.Ö. 480 yılına tarihlenmektedir. Son olarak yine aynı tabakadan helezon şekilli olan bir gümüş küpe çıkarılmıştır (Çizim: 9). Taneleme üslubunda yapılan takı üzüm salkımı ve rozet ile süslenmiştir. Benzer türdeki bir küpe, Klasik Likya sikkelerinde tanrıça Maliya'da da görülmüştür. Kesin olan, bulduğumuz küpe asil bir kadına ait olmuştur. Bu ise, mezara verdiğimiz "Hanedan Mezarı" ismini muhtemelen haklı çıkarmaktadır.

Önemli bir sonuç, mezar armağanları arasında kesinlikle M.Ö. 450 yılından sonraya tarihlenebilecek bir buluntunun saptanmamasıdır. Böylece mezarın duvar tekniği ve yukarıda sözü edilen bizzat Avşar Tepesi'nde, ayrıca Tüse, Apollonia ve Xanthos'taki benzer duvarların tarihlenmesi bu sayede onaylanmıştır.

Üstelik, kazı sırasında tespit edilen buluntular M.Ö. VI. yüzyılın sonlarından IV. yüzyılın ortasına kadar Avşar Tepesi yerleşiminin en parlak zamanını yaşadığını gösteriyor. Aynı sonucu kazı öncesinde duvar tekniklerinden çıkarmıştık.

Avşar Tepesi'nde, geçen kampanyada da yerleşimin belgeleme ve ölçülmesine devam edilmiştir. Bu çalışmaların henüz tamamlanamamasının nedenlerinden biri, tepenin çok sık bitki örtüsü ile kaplı olması ve doğu yamacında daha önce tespit edilmemiş olan 30-40 evden oluşan yeni yapı komplekslerinin ele geçmesidir. Bu yeni saptanan kısım ile birlikte Avşar Tepesi'nin yerleşim alanı 12 ha olarak tahmin edilmektedir.

Dolayısıyla Anadolu'daki bu tip yerleşimler içinde Avşar Tepesi'nde bulunan merkez en büyük ve en iyi korunmuş olanlar arasında sayılabilir.

Pek çok yapı kompleksinin jeodezik ölçüm çalışmaları haritacılar ile beraber tamamlanmıştır. Sonuçta şimdilik toplan 8 ha'lık bir yerleşim alanı tamamen belgelenip ölçülmüş olarak kabul edilebilir (Çizim: 5). Yerleşimin üç bölümden oluştuğu görülmektedir: Savunmalı bir akropol; kısmen tepenin yamaçlarına yayılmış, bir surla çevrili yerleşim; alt yamaçlar üzerindeki savunmasız yerleşim. Sözü edilen savunma duvarı, evlerin bulunmadığı kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarında izlenebilmektedir. Tepenin güney ve güneybatı yamaçlarında, ev kompleksleri arasına inşa edilen büyük teras duvarlarının savunma amaçlı da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

İzmir Ege Üniversitesi'nden çalışmalarımıza katılan jeolog Doç.Dr.Ertuğ Öner çeşitli yerlerde, özellikle Avşar Tepesi çevresinde, jeolojik araştırmalar uygulamıştır. Bu araştırmalar sırasında tepenin güneybatısındaki bir çukurlukta antik bir su göleti tespit edilip, yerleşimin su ihtiyacının nasıl karşılanmış olduğu hakkındaki sorularımıza önemli bir karşılık getirmiştir.

1995 kampanyasında Kyaneai çevresindeki sistematik tarama üç ayrı alanda yürütülmüştür. Güneybatı sınırı yakınlarındaki Kızılalan-Kırandağı bölgesinde yaklaşık 3,5 km² lik bir arazi, güneydeki Süleymankınlığı arazisinde aşağı yukarı 2 km² lik bir alan ile batı sınırında bulunan hemen hemen 4 km² lik bir alanı kapsayan Ahatlı Ovası taranmıştır. Sonuçta toplam 9,5 km² lik bir alan taranmış ve yaklaşık 200 yerleşme buluntusu tespit edilmiştir (Harita: 2).

Fakat buluntuların sayısı ve niteliği bölgeler arasında farklılık göstermektedir: Kızılalan-Kırandağı bölgesinde km² ye yaklaşık 10, Süleymankınlığı'nda km² ye 20, Kızılalan-Kırandağı bölgesinde km² ye 34 buluntu saptanmıştır. Ahatlı Ovası ve Süleymankınlığı bölgelerinde yerleşimin az olması, Antik Çağ'da çok yoğun tahıl tarımı yapılması ile açıklanabilir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarımız Antik Dönem'de Kyaneai bölgesinde çok az olan ekim arazilerinin, 1m² sinin bile yerleşim için kullanılmadığını göstermiştir. Antik Dönem'de tahıl ekiminin, zeytincilik ve üzüm üretiminden daha az verimli olmasının, çok az teras duvarı içeren Ahatlı Ovası ve Süleymankınlığı bölgesindeki seyrek yerleşime neden olduğu düşünülebilir. Ahatlı Ovası'nda sadece 7 çiftlik yapısı bulunmuştur. Bunlardan biri Klasik, ikisi Hellenistik Dönem'e ait olan kule çiflikleridir. Bunun dışında hiç bir köy yerleşimi, kilise veya

lahit saptanmamıştır. Bu nedenle bölgenin Roma ve Bizans dönemlerinde çok az yerleşilmiş olduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan, Ahatlı Ovası Klasik Dönem'de yakında bulunan Tüse hanedanlık yerleşiminin hakimiyeti altında olduğu için, burada Kasaba Vadisi'ne inen antik yolun hemen yanında kurulmuş olan, dikkat çekici müstahkem edilmiş kompleksin amacı anlaşılabilir (Çizim: 10).

Süleymanlık bölgesinde 1 köy yerleşiminin dışında dördü Klasik, ikisi Hellenistik 12 çiftlik yapısı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi Klasik, ikisi Hellenistik Dönem'e tarihlenen kule çiftlikleridir. Burada çiftliklerin çoğunun Klasik Dönem'e ait olması ve genelde Klasik mezar tipleri (4 tümülüs ve 2 oda mezarı) ile karşılaşılması, büyük bir Klasik hanedanlık yerleşimi olan Avşar Tepesi'nin hemen güneyinde bulunan bir bölge için şaşılabilecek bir olay değildir. Ayrıca duvarlarında harç kullanılmış olan, (Geç) Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek bir depo yapısı tespit edilmiştir.

Geçit vermez bitki örtüsü ve sivri kayalıklar yüzünden çok zor taranabilir olan Kızılalan-Kırandağı bölgesinde bir dizi dikkate değer kule çiftliği saptanmıştır. Şimdiye değin sürdürdüğümüz araştırmalarımız, kule çiftliklerinin Anadolu'da Klasik Dönem'den itibaren mevcut olduğunu göstermiştir. Kızılalan-Kırandağı bölgesinde 3,5 km² lik bir arazide en azından 6 Klasik kule çiftliğinin bulunması (Çizim: 11), daha önce araştırdığımız alanlarda karşılaşmadığımız bir durumdur. Bulunan keramik parçalarından, bu kule çiftliklerinin Hellenistik, Roma ve Geç Roma çağlarına dek kullanıldığı, dolayısıyla ekonomik ve sosyal bünyenin yüzyıllarca benzer biçimde sürdüğü anlaşılmıştır. Ayrıca bu sayede kule çiftliklerinin tipolojik gelişmesinin rekonstrüksiyonu şimdi çok daha iyi yapılabilecektir.

Bu gelişme aşağı yukarı şöyledir: M.Ö. V. yüzyıldan IV. yüzyılın ilk yarısına kadar kule isole durumundaki tepenin zirvesinde bulunurken, diğer binalar yamaçtan aşağıya doğru uzanmaktadırlar. IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kule hala zirvede bulunmakta, ancak diğer binalarla da bağlantısı bulunmaktadır. Geç Hellenistik Dönem'de bütün yapı kompleksi simetrik bir biçimde şekillendirilmişken, Erken Hellenistik Çağ'da daha küçük ve basit iki odalı bir yapı tipi olarak görünmektedir.

Kızılalan Tepesi'nin güneybatısında bulunan küçük ovanın etrafında kule çiftliklerinin dikkati çeken aşırı yoğun bir dağılımı göze çarpmaktadır. Oysa bu ovanın 4 kule çiftliğinin bile ekonomik ihtiyacını sağlaması söz konusu olamaz. Daha ziyade çevredeki yamaçların teras du-

varlarıyla kaplı olmasından dolayı, kule çiftliklerinin ekonomik temellerinin öncelikle zeytin ya da üzüm üretimine dayalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında birkaç adet ağıl yapısının bulunması hayvancılığın da (keçi, koyun) önemine işaret etmektedir.

Ayrıca Kızılalan-Kırandağı bölgesinde en az iki adet Hellenistik kule çiftliği ve dördü Klasik Çağ'a ait olan birkaç tane çeşitli dönemlere ait basit çiftlik yapıları saptanmıştır. Bu bölgenin aslında bir kule çiftliği arazisi, yani oldukça büyük arazi sahiplerinin hükmü altında olduğu görülmektedir. Karşılaştığımızda Kyaneai territoryumunun diğer bölgelerinde bulunan küçük çiftliklere bağlı, kaba kaya bloklar ile yapılmış çok basit mezarların bu bölgede hiç saptanmadığı görülmektedir. Aksine kule çiftliklerinin yakınlarda tümülüsler ve teras mezarları bulunmaktadır.

Aynı bölgede Kaş-Kale yolunun güney kenarında, yamacın alt kısımlarında Roma Krallık Dönemi'ne tarihlenebilecek iki köy yerleşimi bulunmuştur. Bunlardan biri tamamen tahrip olmuş durumdadır. Diğeri ise yoğun bitki örtüsü ile kaplı olduğu için, gelecek kampanyada belgeleme çalışmasından önce kısmen temizlenmesi gereklidir. Sözü edilen iki yerleşimden çok daha iyi korunmuş durumda, daha büyük ve en geç Hellenistik Dönem'de kurulmuş olan bir yerleşim, Kızılalan Tepesi'nin güneyinde, oldukça geniş bir ovanın yakınındaki bir tepe üzerinde saptanmıştır. Yaklaşık 20-25 ev yapısı ile birkaç adet lahitten oluşmaktadır. lahitlerden birinin yazıtından bu yerleşimin Tyinda adında bir merkez olduğu anlaşılmıştır (Çizim: 12).

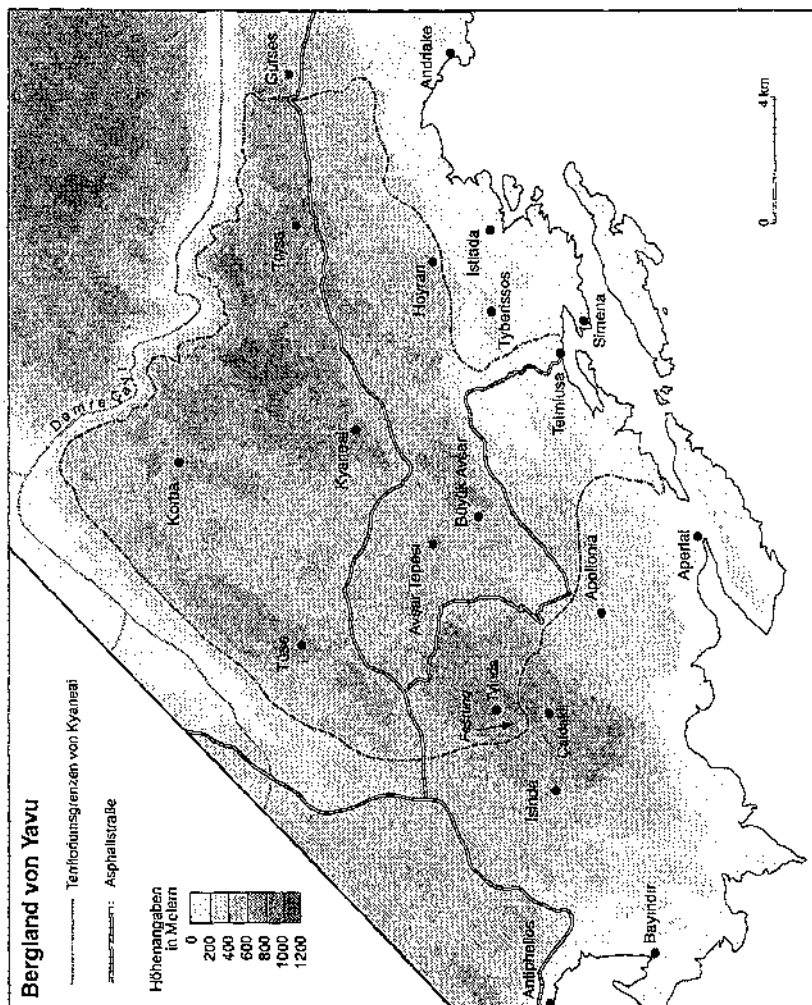
Burada ilk defa bir lahit sandığının dış yüzünde renkli sıva tespit ettik. Bu olasılıkla, gri renkli Likya lahitlerinin Antik Çağ'da sık sık ya da genelde sıvalı ve boyanmış olduğuna işaret etmektedir. Tyinda yerleşiminin belgeleme ve ölçüm çalışmalarına başlanmıştır. Gösterdiğim plan henüz yerleşimin sadece yarısını kapsamaktadır.

Daha güneye doğru, bugünkü Çildamları adlı bir köyde bulunan, Klasik Dönem'den Bizans Çağı'na kadar sürmüş olan oldukça büyük bir yerleşim ise gelecek bir kampanyada araştırılacaktır. Burada akropolde küçük bir Klasik Çağ beylik konutu, aynı dönemden kabartmalı bir kaya mezarı, yamaçlarda Hellenistik evler ve tepenin eteğinde lahitler ile ilginç fresklere sahip küçük bir kilise bulunmaktadır.

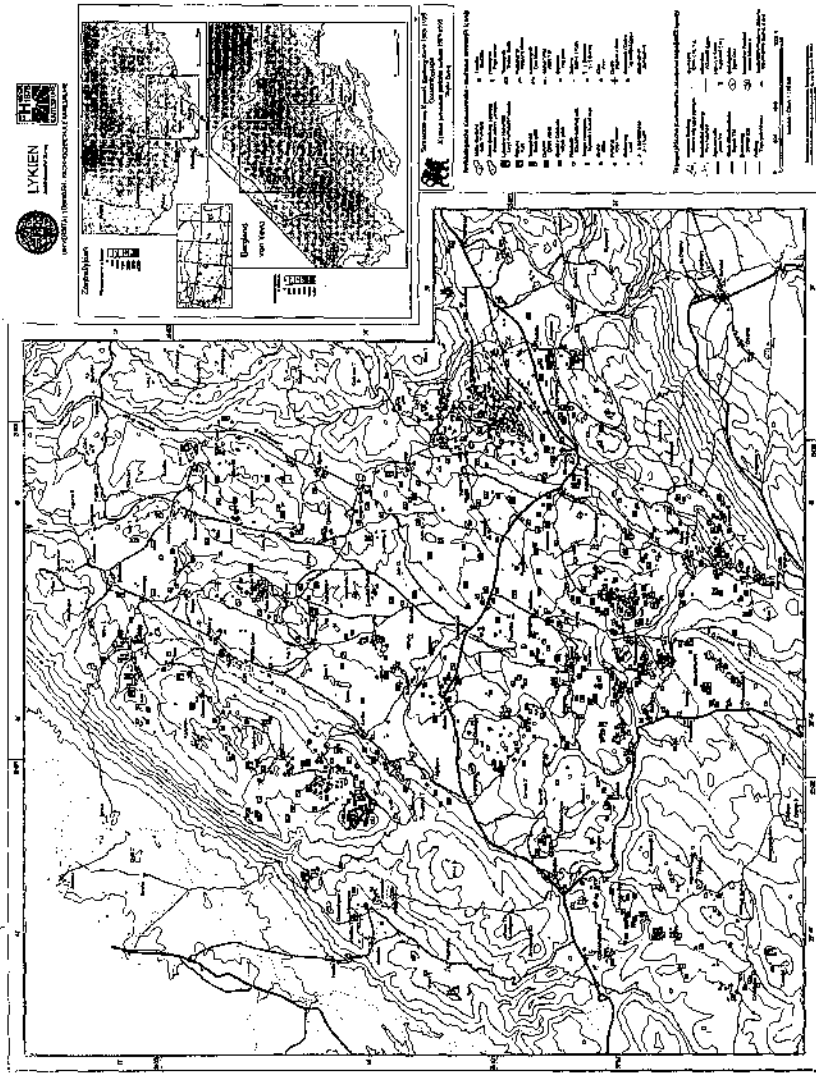
Bundan başka Çildamları'nda iki tane Hellenistik yazıt tespit edilmiştir; bir bronz heykelin kaidesinde bulunan onur yazıtı ve yukarıda sözü edilen kilisenin içindeki bir sütunda, bir Zeus Kutsal Alanı'ndaki din

adamlarının isimlerini ve faaliyetlerini kaydeden çok ilginç bir Hellenistik yazıt bulunmuştur.

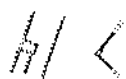
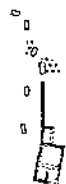
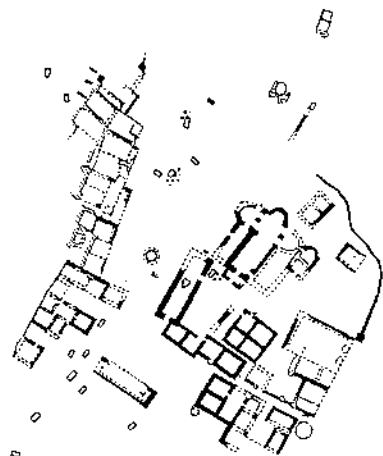
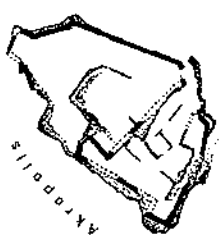
1994 kampanyasının sonlarında Kırandağı'nda bulunan büyük kale belgelenip ölçülmüştür. Şimdiye değin buradan toplanan keramik parçaları M.Ö. IV. yüzyıldan Roma Dönemi'ne dek tarihlenmektedir. Kalenin bir kısmının ikinci bir yapı evresinde harç ile onarım gördüğünün tespit edilmesi, kalenin olasılıkla Geç Antik/Bizans Dönemi'nde savunma amacına yönelik olarak kullanıldığını göstermektedir. Fakat M.Ö. IV. yüzyıla ait ilk yapı evresinin muhtemelen bir Likya hanedanlık konutu olduğu düşünülebilir.

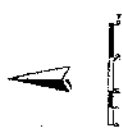
Harita 1: Kyaneai bölgesinin haritası

Harita 2: Yerleşim haritası 1995

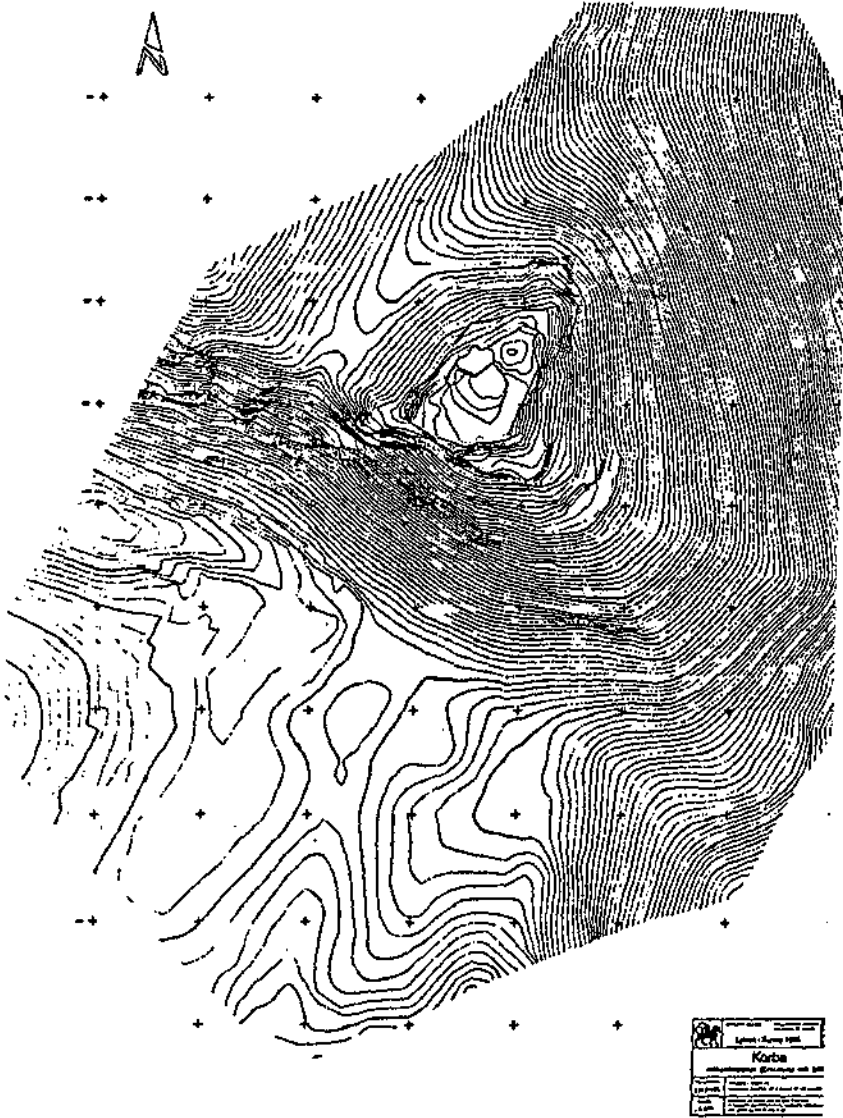

- 1. Kuvvetli
- 2. Orta
- 3. Zayıf
- 4. Çok zayıf
- 5. Çok zayıf
- 6. Çok zayıf
- 7. Çok zayıf
- 8. Çok zayıf
- 9. Çok zayıf
- 10. Çok zayıf
- 11. Çok zayıf
- 12. Çok zayıf
- 13. Çok zayıf
- 14. Çok zayıf
- 15. Çok zayıf
- 16. Çok zayıf
- 17. Çok zayıf
- 18. Çok zayıf
- 19. Çok zayıf
- 20. Çok zayıf
- 21. Çok zayıf
- 22. Çok zayıf
- 23. Çok zayıf
- 24. Çok zayıf
- 25. Çok zayıf
- 26. Çok zayıf
- 27. Çok zayıf
- 28. Çok zayıf
- 29. Çok zayıf
- 30. Çok zayıf
- 31. Çok zayıf
- 32. Çok zayıf
- 33. Çok zayıf
- 34. Çok zayıf
- 35. Çok zayıf
- 36. Çok zayıf
- 37. Çok zayıf
- 38. Çok zayıf
- 39. Çok zayıf
- 40. Çok zayıf
- 41. Çok zayıf
- 42. Çok zayıf
- 43. Çok zayıf
- 44. Çok zayıf
- 45. Çok zayıf
- 46. Çok zayıf
- 47. Çok zayıf
- 48. Çok zayıf
- 49. Çok zayıf
- 50. Çok zayıf
- 51. Çok zayıf
- 52. Çok zayıf
- 53. Çok zayıf
- 54. Çok zayıf
- 55. Çok zayıf
- 56. Çok zayıf
- 57. Çok zayıf
- 58. Çok zayıf
- 59. Çok zayıf
- 60. Çok zayıf
- 61. Çok zayıf
- 62. Çok zayıf
- 63. Çok zayıf
- 64. Çok zayıf
- 65. Çok zayıf
- 66. Çok zayıf
- 67. Çok zayıf
- 68. Çok zayıf
- 69. Çok zayıf
- 70. Çok zayıf
- 71. Çok zayıf
- 72. Çok zayıf
- 73. Çok zayıf
- 74. Çok zayıf
- 75. Çok zayıf
- 76. Çok zayıf
- 77. Çok zayıf
- 78. Çok zayıf
- 79. Çok zayıf
- 80. Çok zayıf
- 81. Çok zayıf
- 82. Çok zayıf
- 83. Çok zayıf
- 84. Çok zayıf
- 85. Çok zayıf
- 86. Çok zayıf
- 87. Çok zayıf
- 88. Çok zayıf
- 89. Çok zayıf
- 90. Çok zayıf
- 91. Çok zayıf
- 92. Çok zayıf
- 93. Çok zayıf
- 94. Çok zayıf
- 95. Çok zayıf
- 96. Çok zayıf
- 97. Çok zayıf
- 98. Çok zayıf
- 99. Çok zayıf
- 100. Çok zayıf

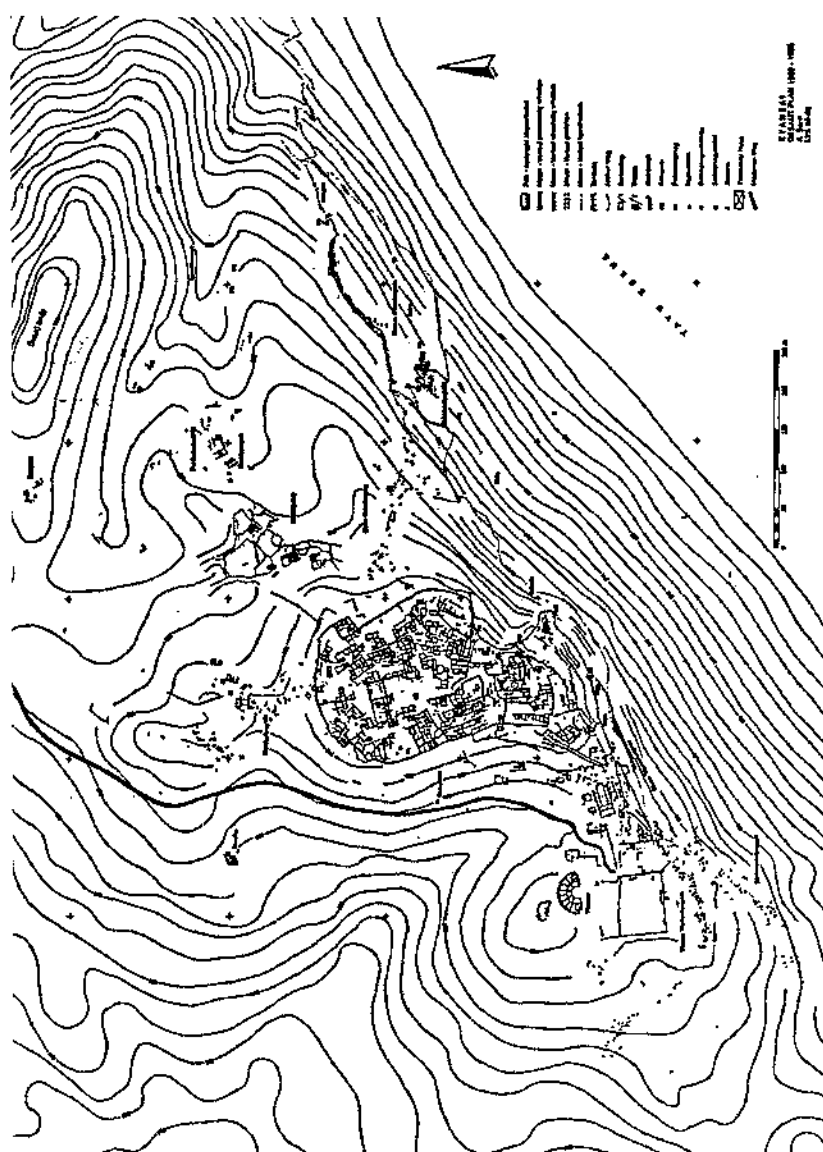

Korba
K. Geppert
LYK 95-47

Çizim 1: Korba planı 1995

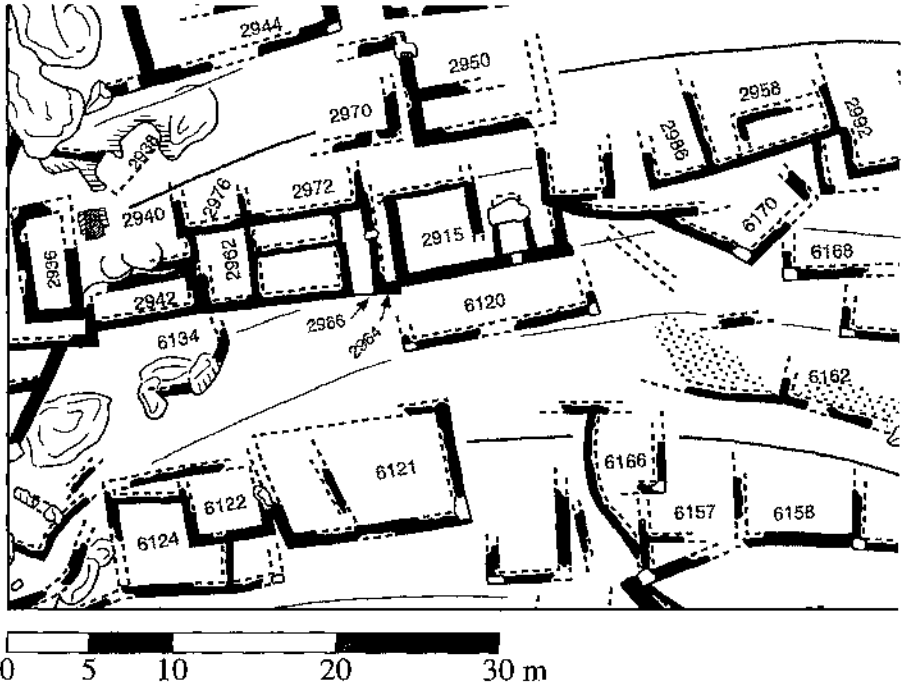

Çizim 2: Korba'nın topografik planı

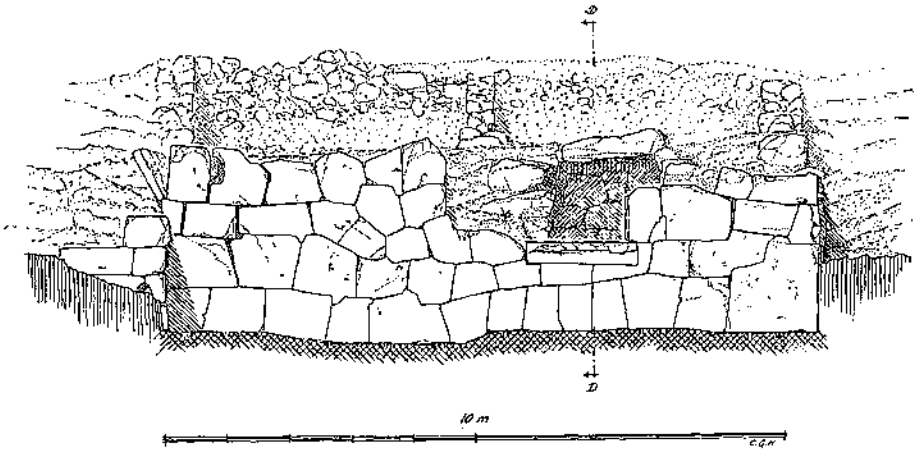

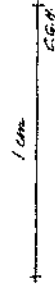
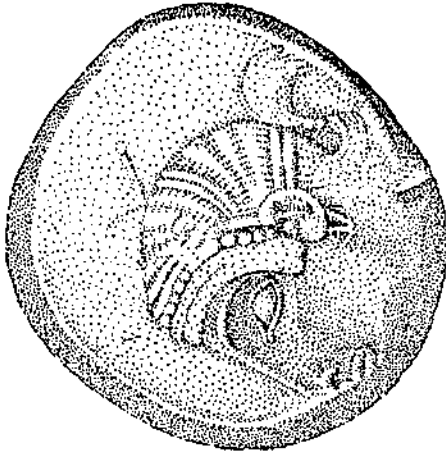
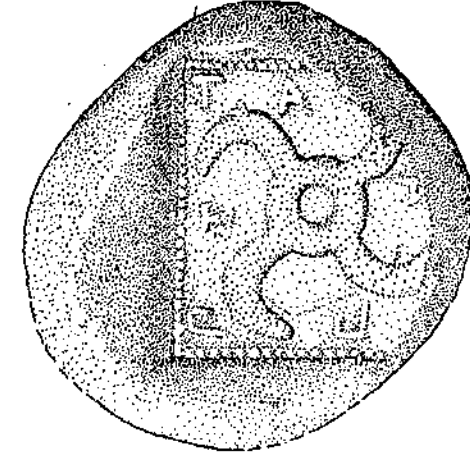
Çizim 4: Kyaneai planı 1995 (şehir planı)

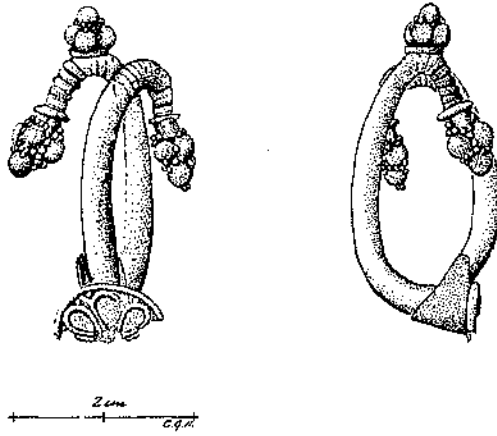
Çizim 6: Avşar Tepesi, "Hanedan Mezarı"nın bulunduğu Güney Nekropolü'nden kesit (Buluntu Nr. 2915)

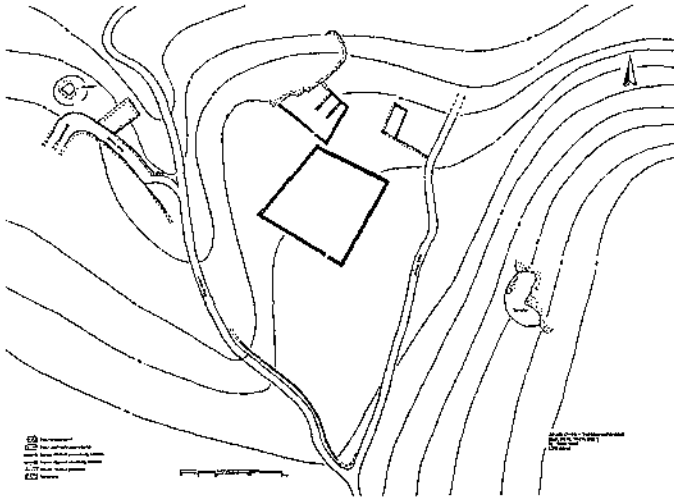
Çizim 7: "Hanedan Mezarı"nın ön cephe çizimi

Çizim 8: Spnutaşa sikkesi (Ayşar Tepesi)

Çizim 9: Gümüş küpe (Avşar Tepesi)

Çizim 10: Ahath Ovası'ndaki savunmalı kompleks

